Ref KB
Occ
SOU

Tvångs-medel

enligt 27 och 28 kap. RB samt polislagen

Ur KB:s samlingar
Digitaliserad år 2015

KUNGL. BIBLIOTEKET
National Library of Sweden

Slutbetänkande av Polis-rättsutredningen
SOU 1995:47

Tvångs-medel

enligt 27 och 28 kap. RB

samt

polislagen

Slutbetänkande
av Polis-
rättsutredningen
SOU 1995:47

Statens offentliga utredningar
1995:47
Justitiedepartementet

Tvångsmedel

enligt 27 och 28 kap. RB samt polislagen

Slutbetänkande av Polisrättsutredningen
Stockholm 1995

SOU och Ds kan köpas från Fritzes kundtjänst. För remissutsändningar av SOU och Ds svarar Fritzes, Offentliga Publikationer, på uppdrag av Regeringskansliets förvaltningskontor.

Beställningsadress: Fritzes kundtjänst
106 47 Stockholm
Fax: 08-20 50 21
Telefon: 08-690 90 90

Svara på remiss. Hur och Varför. Statsrådsberedningen, 1993.
- En liten broschyr som underlättar arbetet för den som skall svara på remiss.

Broschyren kan beställas hos:
Regeringskansliets förvaltningskontor
Arkiv- och informationsenheten
103 33 Stockholm
Fax: 08–790 09 86
Telefon: 08–763 24 81

NORSTEDTS TRYCKERI AB
Stockholm 1995

ISBN 91-38-13944-8
ISSN 0375-250X

Till statsrådet och chefen för Justitiedepartementet

Regeringen bemyndigade den 22 augusti 1991 chefen för Justitiedepartementet att tillkalla en särskild utredare med uppdrag att göra en utvärdering av den rättsliga regleringen av polisens befogenheter.

Den 18 mars 1993 beslutade regeringen att genom tilläggsdirektiv ge utredningen i uppdrag att se över även rättegångsbalkens regler om beslag, husrannsakan, kroppsvisitation och kroppsbesiktning.

Den 13 september förordnades 1991 hovrättslagmannen Dan Fernqvist som särskild utredare. Som experter förordnades samma dag hovrättslagmannen Nils-Olof Berggren, numera polisöverintendenten Anders Danielsson, hovrättsassessorn Eva Jagander och polisintendenten Bjarne Lundin.

Den 17 juni 1993 entledigades Eva Jagander från sitt uppdrag. Samma dag förordnades statsåklagaren Anna-Lena Dahlqvist som expert.

Till sekreterare åt utredningen fr.o.m. den 21 oktober 1991 förordnades den 10 oktober 1991 hovrättsassessorn Eva Lönqvist.

Utredningen, som har antagit namnet Polisrättsutredningen, har tidigare avgett delbetänkandet Polisens rättsliga befogenheter (SOU 1993:60).

Härmed överlämnas utredningens slutbetänkande Tvångsmedel enligt 27 och 28 kap. RB samt polislagen.

Uppdraget är härigenom slutfört.

Göteborg i maj 1995

Dan Fernqvist

/Eva Lönqvist

Innehåll

Sammanfattning 11

Författningsförslag 23
1 Förslag till lag om ändring i rättegångsbalken 23
2 Förslag till lag om ändring i lagen (1952:98) med särskilda bestämmelser om tvångsmedel i vissa brottmål 53
3 Förslag till lag om ändring i lagen (1960:418) om straff för varusmuggling 55
4 Förslag till lag om ändring i lagen (1964:167) med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare 56
5 Förslag till lag om ändring i lagen (1974:1066) om förfarande med förverkad egendom och hittegods m.m. . 57
6 Förslag till lag om ändring i lagen (1975:295) om användning av vissa tvångsmedel på begäran av främmande stat 59
7 Förslag till lag om ändring i lagen (1982:395) om Kustbevakningens medverkan vid polisiär övervakning . 60
8 Förslag till lag om ändring i lagen (1984:151) om punktskatter och prisregleringsavgifter 61
9 Förslag till lag om ändring i polislagen (1984:387) 62
10 Förslag till lag om ändring i taxeringslagen (1990:324) 69
11 Förslag till lag om ändring i lagen (1994:466) om särskilda tvångsåtgärder i beskattningsförfarandet 70
12 Förslag till lag om ändring i tullagen (1994:1550) 71

1 *Inledning* 73
1.1 Utredningens direktiv 73
1.2 Utredningens arbete 77

2 *Gällande rätt* 79
2.1 Grundläggande regler om tvångsmedel 80
2.1.1 Europakonventionen 80
2.1.2 Regeringsformen 81
2.1.3 Övriga principer för tvångsmedelsanvändning . 83

2.2 Husrannsakan ... 84
2.2.1 Rättegångsbalken ... 84
2.2.2 Polislagen ... 86
2.2.3 Övriga författningar ... 87
2.3 Kroppsvisitation och kroppsbesiktning ... 89
2.3.1 Rättegångsbalken ... 89
2.3.2 Polislagen ... 91
2.3.3 Övriga författningar ... 92
2.4 Beslag m.m. ... 95
2.4.1 Rättegångsbalken ... 95
2.4.2 Övriga bestämmelser om beslag ... 98
2.4.3 Omhändertagande av egendom, m.m. ... 102

3 *Vissa uppgifter om utländsk rätt* ... 107
3.1 Danmark ... 107
3.1.1 Husrannsakan ... 107
3.1.2 Kroppsvisitation och kroppsbesiktning ... 110
3.1.3 Beslag ... 112
3.1.4 ”Indgreb i meddelelsehemmeligheden” ... 114
3.2 England ... 116
3.3 Finland ... 118
3.3.1 Husrannsakan ... 118
3.3.2 Kroppsvisitation och kroppsbesiktning ... 119
3.3.3 Beslag ... 121
3.3.4 Vissa tvångsmedel i polislagen ... 123
3.3.5 Inhämtande av information ... 124
3.4 Norge ... 128
3.4.1 Husrannsakan och kroppsvisitation ... 128
3.4.2 Beslag ... 131
3.5 Tyskland ... 134

Överväganden och förslag

4 *Allmänt om tvångsmedel* ... 137
4.1 Definition av begreppet tvångsmedel ... 137
4.1.1 Inledning ... 138
4.1.2 Överväganden ... 139
4.2 Betydelsen av samtycke m.m. ... 143
4.2.1 Betydelsen av samtycke ... 144
4.2.2 Betydelsen av en begäran ... 146
4.2.3 Överväganden angående 28 kap. 1 § tredje stycket rättegångsbalken ... 148

4.2.4 Samtycke till åtgärder som inte utgör tvångsmedel 149
4.3 Närmare om straffprocessuella tvångsmedel 151
4.3.1 Avgränsningen av de olika straffprocessuella tvångsmedlen 152
4.3.2 Något om inledande av förundersökning 155
4.3.3 Graden av misstanke 158
4.3.4 Fara i dröjsmål 165

5 *Inhämtande och användande av information* 177
5.1 Inhämtande av information 177
5.1.1 Utgångspunkter 178
5.1.2 Överväganden 187
5.2 Användande av information 194
5.2.1 Utgångspunkt 194
5.2.2 Överskottsinformation 196
5.3 Kopiering av beslagtagna handlingar 197
5.3.1 Kopiering av beslagtagna handlingar 197
5.3.2 Förfarandet med kopior 199

6 *Husrannsakan och liknande undersökningar* 207
6.1 Indelningen av tvångsmedlen 207
6.1.1 Inledning 208
6.1.2 Undersökningar av hus, rum och liknande utrymmen 210
6.1.3 Undersökningar av allmänt tillgängliga utrymmen 213
6.1.4 Undersökningar av s.k. tillhåll 214
6.1.5 Undersökningar av områden utomhus 216
6.1.6 Undersökningar av lösöre 217
6.1.7 Ett nytt begrepp 221
6.2 Syftet med tvångsmedlen 224
6.2.1 Inledning 224
6.2.2 Reella undersökningar 225
6.2.3 Personella undersökningar 227
6.3 Förutsättningarna för tvångsmedlen 230
6.3.1 Inledning 231
6.3.2 Straffbarhetskravet 232
6.3.3 Indikations- och misstankekravet 236

7 *Kroppsvisitation och kroppsbesiktning* 243
7.1 Inledning 244
7.2 Nuvarande indelning av tvångsmedlen 245

7.2.1 Kroppsbesiktning 245
7.2.2 Kroppsvisitation 253
7.3 Överväganden angående indelningen av tvångsmedlen . . 258
7.3.1 Allmänna överväganden 258
7.3.2 Indelningen av tvångsmedlen 263
7.3.3 Undersökning av kläder och föremål 268
7.3.4 Särskilt om kroppsbesiktning av målsägande 272
7.4 Syftet med och förutsättningarna för tvångsmedlen . . . 285
7.4.1 Syftet med tvångsmedlen 285
7.4.2 Allmänt om förutsättningarna förtvångsmedlen . 286
7.4.3 Straffbarhetskravet 292
7.4.4 Indikations- och misstankekravet 296

8 *Förfarandet vid undersökning, kroppsvisitation och kroppsbesiktning* 299
8.1 Behörig beslutsfattare 300
8.1.1 Utgångspunkt 300
8.1.2 Beslut av rätten eller åklagaren 304
8.1.3 Beslut av annan förundersökningsledare än åklagare 320
8.1.4 Beslut av polisman 322
8.2 Förfarandet 322
8.2.1 Allmänt om förfarandet 323
8.2.2 Förfarandet vid undersökning 326
8.2.3 Förfarandet vid kroppsvisitation och kroppsbesiktning 332
8.2.4 Inskränkningar i rörelsefriheten för att genomföra kroppsundersökningar 339
8.3 Dokumentation 346

9 *Beslag* 349
9.1 Utgångspunkter 350
9.2 Bevis- och informationsbeslag 352
9.2.1 Allmänna överväganden 352
9.2.2 Förutsättningarna för beslag 356
9.2.3 Beslagsförbud 358
9.3 Återställandebeslag 378
9.3.1 Inledning 379
9.3.2 Redogörelse för tillämpningen av reglerna 380
9.3.3 Överväganden 388
9.3.4 Informella besittningsrestitutioner 395
9.4 Förverkandebeslag 402

9.4.1 Skillnaden mellan beslag och kvarstad 402
9.4.2 Förutsättningarna för förverkandebeslag 405
9.5 Beslag i syfte att förhindra brott 406
9.6 Beslut i beslagsfrågor 408
9.6.1 Förordnande om beslag 409
9.6.2 Rättens handläggning av beslagsfrågor 415
9.7 Vissa särskilda frågor rörande beslag 420
9.7.1 Kvarhållande av försändelse hos befordringsföretag 421
9.7.2 Förvaring och vård av beslagtagna föremål 424
9.7.3 Underrättelse om beslag 424
9.7.4 Undersökning av brev m.m. 428
9.8 Hävande av beslag 430
9.8.1 Upphörande av beslag 431
9.8.2 Beslag i avvaktan på lagakraftägande dom eller liknande 435
9.8.3 Något om förnyade beslag 443
9.8.4 Befogenhet att häva beslag 444
9.8.5 Underrättelse om att beslag har hävts 446
9.8.6 Utlämnande av beslagtaget gods 447
9.8.7 Försäljning av beslagtaget gods 451
9.9 Dokumentation 457

10 *Polislagen* 459
10.1 Kroppsvisitation 459
10.1.1 Skyddsvisitation och kroppsvisitation för identifiering 460
10.1.2 Kroppsvisitation för eftersökande av föremål . 462
10.2 Husrannsakan och liknande undersökningar 463
10.2.1 Husrannsakan och liknande undersökningar för eftersökande av personer och föremål 463
10.2.2 Undersökning av transportmedel på viss plats . 468
10.2.3 Husrannsakan och liknande undersökningar i nödliknande situationer 470
10.3 Särskilda befogenheter i den skyddande och den förebyggande verksamheten 473
10.3.1 Ingripanden vid fara för allvarligt brott 473
10.3.2 Ingripanden vid fara för våldsbrott i samband med ordningsstörningar 477
10.4 Tillfälligt omhändertagande av egendom 486

11 *Författningskommentar* 489
11.1 Förslag till lag om ändring i rättegångsbalken 489
11.2 Förslag till lag om ändring i lagen om förfarande med förverkad egendom och hittegods m.m 532
11.3 Förslag till lag om ändring i polislagen 533
11.4 Övriga förslag 543

Sammanfattning

Allmänt om tvångsmedel

Utredningen har haft i uppdrag att se över rättegångsbalkens regler om vissa straffprocessuella tvångsmedel. Som utgångspunkt för arbetet har utredningen därför i kapitel 4 diskuterat innebörden av begreppet tvångsmedel. Enligt utredningens mening bör det reserveras för sådana direkta ingripanden mot person eller egendom som företas i myndighetsutövning och som utgör någon form av intrång i en persons rättssfär. Det bör dessutom vara fråga om åtgärder som syftar till att åstadkomma ett konkret, inte endast ett rättsligt resultat, och som dessutom medför synbara eller kännbara verkningar. Att samla in information bör därför inte i sig betraktas som tvångsmedel, oavsett om informationen inhämtas genom att en polisman läser en handling, avlyssnar ett samtal eller söker i en dator. Det hindrar inte att sådana åtgärder, som kan vara ytterst integritetskränkande, ändå kan kräva lagstöd på grund av bestämmelser i regeringsformen eller konventionsregler. Utredningen betonar också att användande av tvångsmedel inte behöver förutsätta användande av våld. I de flesta fall torde det psykiska tvång som en skyldighet att underkasta sig ett tvångsmedel innefattar, vara tillräckligt för att åtgärden skall kunna genomföras.

Utredningen har övervägt om samtycke till en åtgärd bör kunna läggas till grund för beslut om tvångsmedel. En utgångspunkt för den svenska lagstiftningen bör enligt utredningens uppfattning vara att en åtgärd som får anses utgöra ett intrång i de i Europakonventionen och regeringsformen skyddade fri- och rättigheterna, inte får företas annat än på de villkor som anges i lag, oavsett om den som utsätts för ingripandet har samtyckt till det eller ej. Det gäller i vart fall beträffande husrannsakan, kroppsvisitation eller kroppsbesiktning. Som en följd härav föreslår utredningen att bestämmelsen om verkan av samtycke till husrannsakan i 28 kap. 1 § tredje stycket rättegångsbalken upphävs.

I kapitel 4 har utredningen också tagit upp en fråga om när förundersökning kan anses inledd. Utgångspunkten för resonemanget är att straffprocessuella tvångsmedel bara kan användas inom ramen för en pågående förundersökning eller en rättegång som inte har avslutats genom ett lagakraftvunnet avgörande. Om något formellt

beslut om inledande av förundersökning inte har fattats, bör förundersökning därför rent faktiskt anses inledd genom ett beslut om tvångsmedelsanvändning. Kapitlet innehåller slutligen också ett resonemang om innebörden av begreppen skälig misstanke och fara i dröjsmål. Utredningen föreslår att ''fara i dröjsmål'' ersätts med begreppet, ''i brådskande fall''.

Inhämtande och användande av information

I kapitel 5 tar utredningen upp en del regler som har betydelse för polisens befogenhet att inhämta information, bl.a. beslagsförbuden i 27 kap. 2 § rättegångsbalken. Syftet med denna bestämmelse är att man skall kunna hindra att viss särskilt känslig information kommer till bl.a. polisens kännedom. Bestämmelsen ger emellertid endast ett begränsat skydd, eftersom det formellt inte finns något som hindrar att polisen tillgodogör sig samma information på något annat sätt än genom att ta en handling i beslag. Polisen kan t.ex. kopiera handlingen, fotografera den eller helt enkelt läsa den och lägga innehållet på minnet. Beslagsförbuden hindrar inte heller att polisen inhämtar integritetskänslig information som finns lagrad i en dator. Beslagsförbuden och de övriga reglerna i beslagskapitlet till skydd för integritetskänsliga uppgifter ger således ett otillfredsställande skydd för integritetskänsliga uppgifter.

Problemen med de nuvarande reglerna skulle troligen kunna lösas om man införde särskilda regler om inhämtande av information i allmänhet och om förbud mot att inhämta viss integritetskänslig information, oavsett om det är fråga om information i en skriftlig handling eller t.ex. datalagrad information. Det särskilda beslagsförbudet i 27 kap. 2 § rättegångsbalken skulle därmed kunna utgå. Allmänna bestämmelser om inhämtande av information skulle också kunna kompletteras med en uppräkning av godtagna tekniska hjälpmedel för inhämtande av information. I bestämmelserna skulle man vidare på ett naturligt sätt kunna infoga sådant som tar sikte på databaserad information såsom t.ex. elektronisk post. Liknande regler finns exempelvis i den nya finska polislagen.

En ändring av det slaget som utredningen har antytt ovan skulle innebära att man tydligare skilde mellan å ena sidan sådana åtgärder som syftar till att polisen skall få fram information av betydelse för en brottsutredning och å andra sidan beslag i egentlig mening, dvs. omhändertagande av föremål som har betydelse som bevis, som är förverkade eller som har frånhänts någon genom brott. Utredningen lämnar emellertid inget förslag till allmänna regler om information,

eftersom det inte kan anses ingå i utredningens uppdrag att föreslå så omfattande ändringar av det straffprocessuella regelsystemet. Utredningen har av tidsskäl inte heller möjlighet att göra de överväganden som skulle erfordras innan ett sådant förslag skulle kunna läggas fram. Vad som framför allt fordrar överväganden är frågan om hur begränsningar i polisens befogenhet att inhämta information skall kunna kontrolleras i ett rättssystem som, åtminstone i princip, inte känner några inskränkningar i rätten att använda information. Utredningen utgår därför från det nuvarande systemet i rättegångsbalken, men vill ändå framhålla att det många gånger inte borde vara nödvändigt för polisen att tillämpa tvångsmedelsregler i de situationer då det bara är information man är intresserad av. Det är också viktigt att framhålla att de bestämmelser som syftar till att skydda integriteten, med det nuvarande systemet ger ett ofullständigt skydd.

Utredningen berör i kapitel 5 också några frågor om användande av information som har inhämtats under en brottsutredning. Utgångspunkten är att all den information som polisen har inhämtat får användas fritt, oavsett vilken metod polisen har använt för att skaffa informationen. Bestämmelser om förbud mot att utnyttja viss integritetskänslig information eller information som har inhämtats på visst sätt har tidigare inte ansetts stå i överensstämmelse med svensk rättstradition och utredningen föreslår inte heller några sådana regler. Framför allt som en följd härav anser utredningen att det inte finns skäl att införa något förbud mot användning av så kallad överskottsinformation.

Sist i kapitel 5 tar utredningen bl.a. upp frågan om polisen bör ha rätt att fritt fotokopiera beslagtagna handlingar och om sådana kopior måste bevaras eller om de får förstöras.

Husrannsakan och liknande undersökningar

I kapitel 6 tar utredningen upp frågan om hur tvångsmedel som kan sägas utgöra olika former av intrång i rätten till skydd för hemmet och liknande tvångsmedel bör indelas med hänsyn till det integritetsintrång de innebär. Utredningen anser att sådana tvångsmedel kan delas upp i två grupper, av vilka den första omfattar de mest integritetskänsliga ingripandena och den andra de mindre kännsliga. Till de mest integritetskänsliga undersökningarna, för vilka de strängaste villkoren bör gälla, bör räknas undersökningar i hus, rum och liknande utrymmen i exempelvis byggnader och transportmedel samt undersökningar av slutna förvaringsutrymmen. Till de mindre integritetskänsliga undersökningarna, vilka bör kunna få företas på mindre stränga

villkor, bör höra undersökningar av allmänt tillgängliga utrymmen, undersökningar av förvaringsutrymmen som inte är slutna och undersökningar av områden utomhus som inte är allmänt tillgängliga. Utredningen föreslår att begreppet husrannsakan av språkliga skäl ersätts med begreppet undersökning som en samlande beteckning för de här nämnda tvångsmedlen.

I gällande rätt förekommer husrannsakan och liknande undersökningar i två syften. Utredningen föreslår inga omfattande ändringar i detta avseende. Undersökning bör således få företas för eftersökande av föremål som kan tas i beslag eller för utrönande av omständigheter som kan ha betydelse för utredning om brottet, t.ex. spår efter ett brott. Dessutom bör undersökning få företas av en polisman i syfte att gripa en person eller i syfte att söka efter en person som är anhållen eller häktad i sin utevaro, som enligt beslut skall hämtas till förhör eller till inställelse vid rätten, som skall delges stämning eller som enligt beslut skall underkastas kroppsvisitation eller kroppsbesiktning.

Kapitel 6 handlar också om de materiella förutsättningarna för olika former av undersökningar. Utredningen tar därvid upp frågan om det misstänkta brottet skall vara av viss svårhet för att ett tvångsmedel skall få användas. Ett annat problem är om det i det enskilda fallet måste finnas omständigheter som med viss styrka talar för att ingripandet kommer att leda till det avsedda resultatet. Vidare kan man fråga sig om misstanken mot en viss person skall ha viss styrka för att tvångsmedel skall få användas under de övriga, i lagen angivna förutsättningarna. Utredningen anser att förutsättningarna för husrannsakan och liknande undersökningar är väl avvägda i gällande rätt och föreslår därför endast mindre ändringar.

Kroppsvisitation och kroppsbesiktning

I kapitel 7 redogör utredningen för bakgrunden till de nuvarande bestämmelserna om kroppsvisitation och kroppsbesiktning samt för innebörden av dessa begrepp enligt gällande rätt. Kapitlet innehåller också överväganden i detta hänseende. Utredningen föreslår några mindre justeringar av begreppen kroppsvisitation och kroppsbesiktning. Som kroppsvisitation bör anses dels en undersökning av de kläder och liknande som en person bär på sig, dels en mindre ingripande undersökning av kroppens yttre. Sådana föga ingripande åtgärder som t.ex. att vika upp den visiterades skjortärm eller att öppna hans knutna hand bör således kunna få företas med stöd av bestämmelserna om kroppsvisitation. Egendom som påträffas i samband med en kroppsvisitation bör också få undersökas, men en

sådan undersökning bör inte betraktas som kroppsvisitation i egentlig mening. Något särskilt beslut därom skall dock inte behöva fattas. Begreppet kroppsbesiktning bör omfatta dels alla de kroppsliga undersökningar som inte kan betraktas som kroppsvisitation, dels olika former av provtagningar. Även om prover som har tagits från människokroppen bör få undersökas, bör sådan undersökning inte innefattas i begreppet kroppsbesiktning.

Utredningen tar vidare upp frågan om det bör införas regler om kroppsbesiktning av annan än den som är misstänkt för brott. Undersökningar i straffprocessuellt syfte av t.ex. en målsägande anses för närvarande få företas bara med stöd av den undersöktes samtycke. Denna ordning har emellertid allvarliga nackdelar. Utredningen föreslår därför att det införs bestämmelser om när kroppsbesiktning av målsägande och andra som inte är skäligen misstänkta för brottet får förekomma.

Kapitel 7 behandlar också syftet med och förutsättningarna för kroppsvisitation och kroppsbesiktning. Såvitt gäller kroppsvisitation föreslås ingen ändring. Utredningen föreslår dock att förutsättningarna för de mest integritetskränkande formerna av kroppsbesiktning skärps. Lindrigare villkor bör generellt gälla för undersökningar av kroppens yttre, för hårprov, hudprov, salivprov och blodprov samt för andra provtagningar som inte kräver en undersökning av kroppens inre. Strängare villkor bör dock gälla för undersökningar av kroppens inre samt för andra provtagningar än de nyss nämnda. Den lindrigare formen av kroppsbesiktning bör få företas av den som är skäligen misstänkt, om det är föreskrivet fängelse för brottet, och av annan, om det är föreskrivet fängelse två år eller mer. Den allvarligare formen av kroppsbesiktning bör få göras av den som är skäligen misstänkt, om det för brottet är föreskrivet fängelse i två år eller mer, och av annan, om det inte är föreskrivet lindrigare straff än fängelse i två år.

Förfarandet vid undersökning, kroppsvisitation och kroppsbesiktning

Utredningen behandlar i kapitel 8 bl.a. frågan om vem som bör ha befogenhet att fatta beslut om undersökning, kroppsvisitation och kroppsbesiktning. För sådana fall då det finns särskild anledning att anta att det genom en åtgärd kan komma att röjas uppgifter som är avsedda att skyddas genom bestämmelser om tystnadsplikt i tryckfrihetsförordningen eller yttrandefrihetsgrundlagen eller genom andra regler om beslagsförbud, föreslår utredningen att en fråga om tvångsmedelsanvändning skall prövas av rätten. Endast i brådskande fall bör sådana frågor prövas av åklagaren. Beslut om de mest

integritetskränkande formerna av kroppsbesiktning bör fattas av rätten eller åklagaren. I andra fall bör såväl åklagare som annan förundersökningsledare ha befogenhet att besluta om tvångsmedelsanvändning. En polisman bör dock, liksom för närvarande, i princip inte få fatta beslut om tvångsmedel annat än i brådskande fall. Såvitt gäller beslut om kroppsbesiktning bör polismans befogenhet inskränkas till sådan mindre integritetskränkande kroppsbesiktning som avser någon som är skäligen misstänkt.

När åtal har väckts bör frågor om tvångsmedelsanvändning i princip endast få prövas av rätten, om det inte förekommer kompletterande förundersökning. Frågor om undersökning för eftersökande av den som skall delges stämning i brottmål eller hämtas till rätten eller om undersökning för verkställande av häktningsbeslut skall därför prövas av rätten. I brådskande fall bör även polisman kunna förordna om sådan undersökning.

Utredningen tar vidare upp de olika reglerna om förfarandet vid undersökning, kroppsvisitation och kroppsbesiktning. Utredningen föreslår att proportionalitetsregeln i 28 kap. 3 a § kompletteras så att det uttryckligen framgår att den skall tillämpas även vid genomförandet av ett tvångsmedelsbeslut. Som en följd härav föreslår utredningen också att man upphäver bl.a. regeln i 28 kap. 6 § om när på dygnet husrannsakan får företas. Proportionalitetsprincipen bör i stället vara vägledande för bedömningen i detta hänseende. Utredningen föreslår vidare en ändring av bestämmelsen om att endast en kvinnlig polisman får utföra och bevittna kroppsvisitation eller kroppsbesiktning av en kvinna. Med hänsyn till proportionalitetsprincipen anser utredningen att det i princip är tillräckligt att föreskriva att kroppsvisitation och kroppsbesiktning bör, om det inte finns särskilda skäl, utföras och bevittnas av en person av samma kön om den som berörs skulle uppfatta det som särskild integritetskränkande att personer av motsatt kön är närvarande. Vid de mest integritetskränkande formerna av kroppsbesiktning bör dock principen alltjämt vara att endast en person av samma kön som den undersökte får vara närvarande. Vidare föreslår utredningen vissa förändringar av bestämmelsen om vem som har rätt att vara närvarande vid en undersökning. Utredningen behandlar också frågan om inskränkningar i rörelsefriheten i samband med kroppsvisitation eller kroppsbesiktning. Utredningen föreslår en bestämmelse av vilken det för det första framgår att den som skall kroppsvisiteras eller kroppsbesiktigas är skyldig att följa med till den plats där åtgärden skall företas och att en polisman får ta med den som vägrar följa med. Av den föreslagna bestämmelsen framgår för det andra att den som skall kroppsbesiktigas är skyldig att stanna kvar en viss tid om det behövs för att åtgärden skall kunna genomföras och att

en polisman får hålla kvar den som vägrar att stanna. Kapitel 8 innehåller slutligen ett förslag till en, i förhållande till gällande rätt, mer detaljerad bestämmelse om dokumentation av tvångsmedelsanvändning.

Beslag

I kapitel 9 tar utredningen upp bestämmelserna i 27 kap. rättegångsbalken om beslag. Enligt gällande rätt får beslag företas i tre olika syften. För det första får ett föremål tas i beslag i syfte att få fram bevis eller annan information om ett visst konkret brott. Utredningen kallar denna form av beslag för bevis- och informationsbeslag. Beslag får också företas i syfte att återställa egendom som har berövats någon genom brott. Denna form av beslag kallar utredningen återställandebeslag. Med förverkandebeslag menar utredningen slutligen ett beslag som företas i syfte att säkerställa förverkande av ett föremål på grund av brott.

Inledningsvis i kapitlet behandlas bevis- och informationsbeslag och i samband därmed även beslagsförbuden i 27 kap. 2 och 3 §§ rättegångsbalken, vilka för närvarande huvudsakligen hänvisar till frågeförbuden i 36 kap. 5 § rättegångsbalken. Utredningen föreslår att hänvisningen till frågeförbuden tas bort och att man i stället direkt anger vilka handlingar och liknande som inte får tas i beslag. Utredningen föreslår inga ändringar i sak beträffande beslagsförbuden, utom såvitt gäller handlingar som kan antas innehålla uppgifter som t.ex. en advokat eller en läkare har anförtrotts i sin yrkesutövning. Beslagsförbudet bör i denna del omfatta egendom som kan antas innehålla meddelanden mellan en person och t.ex. en advokat eller en läkare samt dennes anteckningar och liknande, vilka har föranletts av kontakter med den som har anlitat honom.

Därefter behandlar utredningen reglerna om återställandebeslag, dvs. beslag som företas för att egendom som misstänks ha frånhänts annan genom brott skall kunna återställas till ägaren eller den som annars har rätt till egendomen. Utredningen redogör först för några vanliga tillämpningsproblem, framför allt i fråga om förhållandet mellan återställandebeslag och kvarstad i brottmål samt om de problem som uppstår i samband med att återställandebeslag hävs och det beslagtagna godset skall lämnas ut. Avsnittet handlar vidare om förutsättningarna för återställandebeslag. För att syftet med sådana beslag och behovsprincipen skall komma till uttryck föreslår utredningen att lagtexten ändras så att det framgår att ett föremål, som skäligen kan antas vara avhänt någon genom brott, får tas i beslag

endast om det behövs för att säkerställa målsägandens rätt till egendomen. Utredningen föreslår också att förutsättningarna för återställandebeslag skärps när det gäller beslag av egendom som innehas av annan än den misstänkte. Sådan egendom bör få tas i beslag endast om det finns sannolika skäl för att målsäganden har bättre rätt till egendomen och det skäligen kan befaras att den som innehar egendomen skaffar undan, väsentligt försämrar eller på annat sätt förfogar över egendomen till skada för målsäganden.

I samband med återställandebeslag berör utredningen också frågan om tillåtligheten av informella besittningsrestitutioner, dvs. förfaranden som innebär att polisen återlämnar t.ex. ett föremål som misstänks vara stulet till den som antas vara ägare, utan att först ta föremålet i beslag. För att man skall kunna acceptera ett sådant informellt förfarande bör det enligt utredningens mening krävas att det är uppenbart vem som har rätt till godset och att det dessutom är möjligt att omedelbart återställa egendomen till rättsägaren. Detta torde i sin tur förutsätta att egendomen innehas av gärningsmannen och att han tas på bar gärning eller flyende fot. Om egendom tas om hand av polisen för ett sådant ändamål som avses med beslagsreglerna bör åtgärden alltid betraktas som ett beslag.

Utredningen behandlar därefter förverkandebeslagen och tar upp vissa tillämpningsproblem men föreslår inga ändringar såvitt gäller denna form av beslag.

Utredningen berör också bestämmelsen i 27 kap. 14 a § rättegångsbalken, om beslag av föremål som skäligen kan antas vara förverkade enligt 36 kap. 3 § brottsbalken. Inte heller beträffande denna form av beslag föreslår utredningen några ändringar.

I kapitel 9 behandlas även reglerna om behörig beslutsfattare och om rättens handläggning av beslagsfrågor. Utredningen föreslår bl.a. att polismans befogenhet att besluta om beslag utvidgas i förhållande till vad som gäller enligt 27 kap. 4 § rättegångsbalken. En polisman skall enligt förslaget ha befogenhet att ta föremål och annat i beslag, oavsett på vilket sätt och i vilket sammanhang det har påträffats och utan föregående beslut av någon annan tjänsteman. Beslut om beslag bör liksom enligt gällande rätt kunna fattas även av rätten, åklagaren eller av polisens förundersökningsledare. Utredningen föreslår vidare att en förundersökningsledare, om det är av synnerlig vikt för utredningen, skall få besluta om att en underrättelse om beslag inte skall lämnas omedelbart, utan först vid senare tidpunkt.

Om en fråga om beslag väcks vid rätten eller om någon begär rättens prövning av ett beslag, är utgångspunkten att rätten är skyldig att hålla förhandling i beslagsfrågan. I överrätt gäller skyldigheten att hålla förhandling bara då någon begär prövning av ett beslag.

Utredningen föreslår att samma skyldighet skall gälla då en fråga om beslag väcks i högre rätt. Utredningen föreslår också särskilda regler om förfarandet vid beslagsförhandling.

Sist i kapitel 9 tar utredningen upp vissa frågor om hävande av beslag, bl.a. om hur länge ett beslag gäller om inget annat förordnas, om beslag kan bestå i avvaktan på lagakraftägande dom och om hur man skall förfara med beslagtagen egendom sedan beslaget har hävts. Utredningen tar inledningsvis upp frågan om när ett beslag senast kan anses upphöra. För det fall att åtal har väckts, synes den rådande uppfattningen vara att ett beslag gäller längst till dess att rätten meddelar dom i målet, om inte annat beslutas. Beslaget skall dock hävas så snart det inte längre finns skäl för det. Den som har drabbats av beslaget kan också begära att rätten prövar om beslaget skall bestå. Mot bakgrund av detta anser utredningen att det inte behövs någon bestämmelse om rättens skyldighet att i samband med målets avgörande pröva om beslagen i målet skall bestå. Utredningen föreslår därför att bestämmelsen i 27 kap. 8 § tredje stycket rättegångsbalken upphävs.

Utredningen har också övervägt i vilken utsträckning det bör vara möjligt att låta beslag bestå i avvaktan på lagakraftägande dom. Enligt gällande rätt skall ett beslag omedelbart hävas i samband med frikännande dom, då förverkandeyrkande har ogillats, då målsägandens yrkande om utgivande av den beslagtagna egendomen har ogillats eller då det annars inte finns skäl för beslaget. Utredningen föreslår ingen ändring i det här avseendet.

Då det gäller behörigheten att häva beslag föreslår utredningen att ett beslag som har beslutats av en polisman eller en enskild person, till skillnad från vad som gäller för närvarande, bör få hävas av polismyndigheten, om åklagare eller annan förundersökningsledare ännu inte har underrättats om beslaget och om det är uppenbart att det inte finns skäl för beslaget. I omedelbar anslutning till beslutet bör beslaget under samma förutsättningar få hävas även av den polisman som har fattat beslutet. Utredningen föreslår också att det införs en särskild bestämmelse om skyldighet för polismyndigheten att lämna underrättelse om att ett beslag har hävts.

Utredningen tar avslutningsvis i kapitel 9 upp frågor om utlämnande av beslagtaget gods och försäljning av sådant gods. Utredningen föreslår en särskild bestämmelse om att beslagtaget gods, sedan beslaget har hävts, skall återlämnas till den från vilken egendomen togs. Om den som enligt denna huvudregel har rätt till egendomen, har avstått från sin rätt till godset, eller om det inte kan utredas från vem egendomen togs, bör egendomen få lämnas ut till annan som gör anspråk på den, om omständigheterna är sådana att det framstår som

sannolikt att han är ägare eller annars har rätt till egendomen. Utredningen föreslår vidare en bestämmelse om att beslagtaget gods skall få säljas för statens räkning, om den till vilken egendomen skall utlämnas inte hämtar egendomen inom viss tid. Enligt förslaget skall polismyndigheten få besluta att sälja egendomen för statens räkning även för det fall att den som har rätt till egendomen inte är känd.

Sist i kapitel 9 finns ett förslag till en bestämmelse om dokumentation av beslag.

Polislagen

Kapitel 10 innehåller inledningsvis en redogörelse för bl.a. reglerna om så kallad skyddsvisitation (19 § första stycket 1 polislagen) och kroppsvisitation för identifiering av en person (19 § första stycket 2). Utredningen föreslår en ny bestämmelse om kroppsvisitation för eftersökande av föremål som skall omhändertas enligt administrativt beslut.

Utredningen tar därefter upp bl.a. bestämmelsen i 20 § första stycket polislagen om polisens befogenhet att företa undersökningar för att söka efter personer eller föremål som skall omhändertas. Utredningen föreslår att bestämmelsen ändras på så sätt att polisen får uttrycklig befogenhet att företa undersökningar för eftersökande av personer som skall berövas friheten, oavsett om frihetsberövandet betecknas omhändertagande eller t.ex. förvarstagande. Dessutom föreslås att polisen får befogenhet att företa undersökningar om det behövs för att ett beslut om handräckning skall kunna verkställas. Vidare föreslås att bestämmelsen i 21 § polislagen om undersökningar i nödliknande situationer utvidgas så att polisen får befogenhet att undersöka hus, rum och andra utrymmen och områden om det är oundgängligen nödvändigt för att polisen skall kunna fullgöra en uppgift i den skyddande eller hjälpande verksamheten.

Utredningen behandlar också polisens särskilda befogenheter i den skyddande och den förebyggande verksamheten, bl.a. bestämmelsen i 22 § polislagen, om polisens befogenheter att ingripa för att avvärja mycket allvarliga brott och bestämmelsen i 19 § andra stycket polislagen, som ger polisen befogenhet att i samband med ordningsstörningar företa mera rutinmässiga kroppsvisitationer av envar i syfte att söka efter farliga föremål som kan komma till brottslig användning. Utredningen föreslår att kroppsvisitation i sådant syfte skall få omfatta var och en som befinner sig på en viss plats, om det finns särskild anledning att anta att sådana farliga föremål skall påträffas och om det föreligger överhängande risk för att de skall komma till brottslig

användning på eller i anslutning till denna plats. Som en nyhet föreslår utredningen att en polisman i samband med kroppsvisitation enligt denna bestämmelse också skall få undersöka transportmedel och andra förvaringsutrymmen som har begagnats av den som har kroppsvisiterats.

Sist i kapitel 10 föreslår utredningen att det införs en bestämmelse om tillfälligt omhändertagande av egendom i syfte att förhindra brott. Bestämmelsen är avsedd att ge polisen befogenhet att i brottsförebyggande syfte omhänderta exempelvis en berusad persons bilnycklar för att hindra honom från att göra sig skyldig till rattfylleri. För att föremål skall få omhändertas skall det enligt förslaget krävas att det av särskilda skäl anses föreligga risk för att något brott kommer att förövas samt att åtgärden behövs för att brottet skall kunna avvärjas. Egendom som har omhändertagits skall enligt förslaget återlämnas så snart det inte längre finns skäl för omhändertagandet, dock senast inom 24 timmar.

Författningsförslag

1 Förslag till lag om ändring i rättegångsbalken

Härigenom föreskrivs att 27 och 28 kap. rättegångsbalken skall ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse | *Föreslagen lydelse*

27 kap. Om beslag, hemlig teleavlyssning m.m.

1 §

Åtgärder enligt detta kapitel får beslutas endast om skälen för åtgärden uppväger det intrång eller men i övrigt som åtgärden innebär för den misstänkte eller för något annat motstående intresse.

Ett beslut skall verkställas på ett sätt som är försvarligt med hänsyn till den berördes integritet, åtgärdens syfte och övriga omständigheter.

Om beslag

1 §

Föremål, som skäligen kan antagas äga betydelse för utredning om brott eller vara genom brott någon avhänt eller på grund av brott förverkat, må tagas i beslag.

Vad i detta kapitel stadgas om föremål gälle ock, i den mån ej annat är föreskrivet, om

2 §

Egendom får tas i beslag under de förutsättningar som anges i detta kapitel.

Beslagtagen egendom får undersökas. I förekommande fall skall dock bestämmelserna i 28 kap. 3 - 4 §§ tillämpas.

skriftlig handling.

Tvångsmedel enligt detta kapitel får beslutas endast om skälen för åtgärden uppväger det intrång eller men i övrigt som åtgärden innebär för den misstänkte eller för något annat motstående intresse.

Bevis- och informationsbeslag

3 §

Egendom som skäligen kan antas ha betydelse som bevis eller innehålla information av betydelse för utredning om brott får tas i beslag.

Återställandebeslag

4 §

Egendom som skäligen kan antas vara avhänd någon genom brott får tas i beslag, om det behövs för att säkerställa målsägandens anspråk på egendomen.

Om egendomen innehas av annan än den som kan misstänkas för brottet får egendomen tas i beslag endast om det finns sannolika skäl för att målsäganden har bättre rätt till den och det skäligen kan befaras att den som innehar egendomen skaffar undan, väsentligt försämrar eller på annat sätt förfogar över egendomen till skada för målsäganden.

Förverkandebeslag

5 §

Egendom som skäligen kan antas vara förverkad på grund av brott får tas i beslag.

2 §

Beslag må ej läggas å skriftlig handling, om dess innehåll kan antagas vara sådant, att befattningshavare eller annan, som avses i 36 kap. 5 §, ej må höras som vittne därom, och handlingen innehaves av honom eller av den, till förmån för vilken tystnadsplikten gäller. Ej heller må, med mindre fråga är om brott, för vilket ej är stadgat lindrigare straff än fängelse i två år, hos den misstänkte eller honom närstående, som avses i 36 kap. 3 §, beslag läggas å skriftligt meddelande mellan den misstänkte och någon honom närstående eller mellan sådana närstående inbördes.

Beslagsförbud

6 §

Egendom får inte tas i beslag om det är förbjudet enligt vad som sägs i 7 - 14 §§.

Beslagsförbud gäller endast egendom som innehas av

1. den som avses med en bestämmelse om beslagsförbud,

2. den till vars förmån en bestämmelse om beslagsförbud gäller eller

3. den som under tystnadsplikt har biträtt med tolkning eller översättning.

7 §

Egendom får inte tas i beslag om den kan antas innehålla uppgifter rörande förhållanden för vilka det föreskrivs tystnadsplikt i 3 kap. 3 § tryckfrihetsförordningen eller 2 kap. 3 § yttrandefrihetsgrundlagen.

8 §

Egendom får inte tas i beslag om den kan antas innehålla uppgifter för vilka sekretess gäller enligt 2 kap. 1 eller 2 § eller 3 kap. 1 § sekretesslagen (1980:100) eller någon bestämmelse, till vilken hänvisas i något av dessa lagrum.

Beslagsförbudet gäller inte om den myndighet från vars verksamhet uppgiften härrör har gett tillstånd till att egendomen lämnas ut.

9 §

Egendom får inte tas i beslag om den kan antas innehålla meddelanden mellan en person och en befattningshavare som anges i andra stycket eller dennes anteckningar och liknande, vilka har föranletts av kontakter med den som har anlitat honom. Beslagsförbudet gäller dock endast sådant som har samband med uppdraget.

Beslagsförbudet i första stycket avser advokater, läkare, tandläkare, barnmorskor, sjuksköterskor, psykologer, psykoterapeuter och kuratorer vid familjerådgivningsbyråer, som drivs av kommuner, landsting, församlingar eller kyrkliga samfälligheter. Vad som sägs om dessa befattningshavare gäller även deras biträden.

Beslagsförbudet gäller inte

1. om det är medgivet i lag att den som avses i första stycket får röja uppgiften under vittnesförhör,

2. om den till vars förmån beslagsförbudet gäller har samtyckt till beslaget eller

3. om det är fråga om brott för vilket inte är föreskrivet lindrigare straff än fängelse i två år.

Undantaget från beslagsförbudet enligt tredje stycket 3 gäller inte meddelanden mellan en person och en advokat som är hans försvarare samt dennes anteckningar och liknande.

10 §

Egendom får inte tas i beslag om den kan antas innehålla meddelanden från en person till hans rättegångsombud, biträde eller försvarare med anledning av uppdraget.

Beslagsförbudet gäller inte

1. om den till vars förmån beslagsförbudet gäller har samtyckt till beslaget eller

2. om det är fråga om brott för vilket inte är föreskrivet lindrigare straff än fängelse i två år.

Undantaget från beslagsförbudet enligt andra stycket 2 gäller inte meddelanden från en person till hans försvarare.

11 §

Egendom får inte tas i beslag om den kan antas innehålla uppgifter som under bikt eller själavårdande samtal har erfarits av

1. den som är prästvigd enligt Svenska kyrkans ordning eller

2. den som inom något annat trossamfund än Svenska kyrkan är präst eller intar motsvarande ställning.

12 §

Egendom får inte tas i beslag om den kan antas innehålla uppgifter för vilka sekretess gäller enligt 9 kap. 4 § sekretesslagen (1980:100).

Beslagsförbudet gäller inte

1. om det är medgivet i lag att den som har tystnadsplikt på

grund av bestämmelsen i första stycket får röja uppgiften under vittnesförhör,

2. om den till vars förmån beslagsförbudet gäller har samtyckt till beslaget eller

3. om det är fråga om brott för vilket inte är föreskrivet lindrigare straff än fängelse i två år.

13 §

Meddelanden mellan den misstänkte och någon av hans närstående som avses i 36 kap. 3 § eller mellan sådana närstående inbördes får inte tas i beslag.

Beslagsförbudet gäller inte om det är fråga om ett brott för vilket inte är föreskrivet lindrigare straff än fängelse i två år.

3 §

Brev, telegram eller annan försändelse som finns hos ett post- eller *telebefordringsföretag*, får tas i beslag endast om det för brottet är föreskrivet fängelse i ett år eller däröver och försändelsen hade kunnat tas i beslag hos mottagaren.

14 §

Brev, telegram eller annan försändelse som finns hos ett *befordringsföretag*, får tas i beslag endast om det för brottet är föreskrivet fängelse i ett år eller däröver och försändelsen hade kunnat tas i beslag hos mottagaren.

4 §

Den som med laga rätt griper eller anhåller en misstänkt eller verkställer häktning, husrannsakan, kroppsvisitation eller kroppsbesiktning får ta föremål som därvid påträffas i beslag.

Föremål, som i annat fall påträffas, får tas i beslag efter beslut av undersökningsledaren eller åklagaren. Vid fara i dröjsmål, får även utan sådant beslut åtgärden vidtas av polisman, om det inte är fråga om en försändelse som avses i 3 §.

Verkställs beslag av någon annan än undersökningsledaren eller åklagaren och har denne inte beslutat beslaget, skall anmälan skyndsamt göras hos honom, som omedelbart skall pröva om beslaget skall bestå.

5 §

Rätten må förordna om beslag å föremål, som företes vid rätten eller eljest är tillgängligt för beslag.

Fråga om beslag må av rätten upptagas på yrkande av undersökningsledaren eller åklagaren. Efter åtalet äge rätten även på yrkande av målsäganden så ock självmant upptaga fråga därom.

Beslut om beslag

15 §

En fråga om beslag prövas av en åklagare eller en polisman eller av rätten på yrkande av åklagaren. Sedan åtal har väckts får rätten även självmant eller på yrkande av målsäganden ta upp en sådan fråga.

Den som med stöd av 24 kap. 7 § andra stycket rättegångsbalken griper en misstänkt får beslagta egendom som därvid påträffas. Egendomen skall skyndsamt överlämnas till närmaste polisman.

Om en polisman har tagit egendom i beslag skall han skyndsamt anmäla det till en åklagare eller någon annan förundersökningsledare, som omedelbart skall pröva om beslaget skall bestå.

Om egendom har tagits i beslag utan rättens förordnande får den som har drabbats av åtgärden begära att rätten prövar om beslaget skall bestå.

16 §

Om en fråga om beslag har väckts vid rätten skall förhandling i beslagsfrågan hållas så snart det är möjligt. I brådskande fall får dock rätten omedelbart förordna om beslag att gälla till dess annat förordnas.

Till förhandlingen skall rätten kalla den som har yrkat beslag och den som kan komma att drabbas av beslaget. Frågan får

Väckes vid rätten fråga om beslag, skall, så snart ske kan, förhandling därom äga rum inför rätten. Om sådan förhandling gälle i tillämpliga delar vad i 24 kap. 17 § är stadgat. Är fara i dröjsmål, må rätten omedelbart förordna om beslag att gälla, till dess annorlunda förordnas.

6 §

Har beslag verkställts utan rättens förordnande, äge den som drabbats av beslaget begära rättens prövning därav. Då begäran inkommit, skall rätten, så snart ske kan, och, om synnerligt hinder ej möter, sist å fjärde dagen därefter hålla förhandling, som avses i 5 §. Utsättes huvudförhandling att hållas inom en vecka, sedan begäran framställdes, må dock, om ej rätten finner särskild förhandling böra äga rum, med förhandlingen anstå till huvudförhandlingen.

7 §

Då rätten förordnar om beslag eller fastställer *verkställt* beslag, skall, *om inte åtal redan har väckts,* rätten utsätta den tid, inom vilken åtal skall *avgöras även om någon som har kallats uteblir från förhandlingen.*

17 §

Om den som har drabbats av ett beslag har begärt rättens prövning enligt 15 § skall rätten så snart det är möjligt och senast fjärde dagen efter det att begäran framställdes hålla förhandling i beslagsfrågan. Förhandling får dock hållas senare om det finns synnerliga skäl för det.

Beslagsfrågan får avgöras i samband med huvudförhandlingen om denna skall hållas inom en vecka från den dag då begäran framställdes.

Till förhandlingen skall rätten kalla den som har begärt rättens prövning samt åklagaren och den som annars kan antas ha intresse i saken. Frågan får avgöras även om någon som har kallats uteblir från förhandlingen.

18 §

Då rätten förordnar om beslag eller fastställer beslag, skall rätten utsätta den tid, inom vilken åtal skall väckas.

Rätten får medge förlängning

väckas. *Tiden får inte sättas längre, än vad som är nödvändigt.*

Om den tid som avses i första stycket är otillräcklig, får rätten medge förlängning av tiden, om framställning om detta görs före tidens utgång.

10 §

Beslagtaget föremål skall tas i förvar *av den som verkställt beslaget. Om det kan ske utan fara och eljest är lämpligt, får dock föremålet* lämnas kvar i innehavarens besittning. *Ett föremål som lämnas kvar i innehavarens besittning skall* förseglas eller märkas som *beslagtaget, såvida* det *ej* framstår som obehövligt.

Den från vilken beslag har skett får *ej* överlåta *föremålet* eller i strid mot ändamålet med beslaget förfoga över *föremålet* på annat sätt. *Ett föremål* som *ej* tas i förvar eller förseglas får nyttjas av innehavaren, om *ej* annat beslutas.

Föremål, som tagits i beslag, skall *väl* vårdas, och noggrann tillsyn skall hållas *däröver,* att *det icke förbytes* eller förändras eller *annat missbruk sker därmed.*

av tiden, om framställning om detta görs före tidens utgång. *Den som berörs av beslaget skall om möjligt beredas tillfälle att yttra sig.*

Särskilda föreskrifter rörande beslag

19 §

Beslagtagen egendom skall tas i förvar *eller, om det kan anses vara lämpligare,* lämnas kvar i innehavarens besittning. *I det senare fallet skall egendomen* förseglas eller märkas som *beslagtagen, om* det *inte* framstår som obehövligt.

Den från vilken beslag har skett får *inte* överlåta *egendomen* eller i strid mot ändamålet med beslaget förfoga över *egendomen* på annat sätt. *Egendom* som *inte* tas i förvar eller förseglas får nyttjas av innehavaren, om *inte* annat beslutas.

Egendom som *har* tagits i beslag skall *vårdas på ett sådant sätt att den inte försämras.*

11 §

Om den från vilken beslag sker, inte är närvarande vid beslaget, skall *han* utan dröjsmål *underrättas* om det och om vad som har skett med det beslagtagna. Om en försändelse hos ett befordringsföretag har tagits i beslag, skall, *så snart det kan ske utan men för utredningen,* mottagaren underrättas och, om avsändaren är känd, även denne.

9 §

Rätten får förordna, att försändelse som får tas i beslag och som väntas komma in till ett befordringsföretag skall, när försändelsen kommer in, hållas kvar till dess frågan om beslag har avgjorts. Fråga därom får tas upp endast på yrkande av *undersökningsledaren eller* åklagaren.

20 §

Om den från vilken beslag sker, inte är närvarande vid beslaget, skall *förundersökningsledaren* utan dröjsmål *underrätta honom* om det och om vad som har skett med det beslagtagna. Om en försändelse hos ett befordringsföretag har tagits i beslag, skall mottagaren underrättas och, om avsändaren är känd, även denne.

En åklagare eller annan förundersökningsledare får, om det är av synnerlig vikt för utredningen, besluta att en underrättelse inte skall lämnas förrän vid en viss senare tidpunkt.

21 §

Rätten får förordna, att försändelse som får tas i beslag och som väntas komma in till ett befordringsföretag skall, när försändelsen kommer in, hållas kvar till dess frågan om beslag har avgjorts. Fråga därom får tas upp endast på yrkande av åklagaren.

Ett förordnande skall meddelas att gälla viss tid, högst en månad, från den dag då förordnandet delgavs befordringsföretaget. I förordnandet skall det tas in en underrättelse om att meddelande om åtgärden inte utan tillstånd av undersökningsledaren eller åklagaren får lämnas till avsändaren, mottagaren eller någon annan.

När en försändelse på grund av ett förordnande hållits kvar, skall befordringsföretaget utan dröjsmål göra anmälan hos den som har begärt förordnandet. Denne skall omedelbart pröva, om beslag skall ske.

12 §

Post- eller telegrafförsändelse, handelsbok eller annan enskild handling, som tages i beslag, må icke närmare undersökas, ej heller brev eller annan sluten handling öppnas av annan än rätten, undersökningsledaren eller åklagaren; dock må sakkunnig eller annan, som anlitas för utredningen angående brottet eller eljest därvid höres, efter anvisning av myndighet, som nu sagts, granska handlingen. Äger den som verkställer beslaget ej närmare undersöka handlingen, skall den av honom förseglas.

Handling, varom här är fråga, skall snarast möjligt undersökas. Kan innehållet i post- eller telegrafförsändelse i sin helhet eller till någon del utan men för utredningen meddelas mottagaren, skall avskrift eller utdrag av handlingen ofördröjligen tillställas honom.

14 §

Vad i 25 kap. 8 § är stadgat om reseförbud äge motsvarande tillämpning beträffande beslag.

22 §

Brev och andra slutna handlingar får öppnas först efter förordnande av rätten, åklagare eller annan förundersökningsledare.

Kan innehållet i en försändelse i sin helhet eller till någon del utan men för utredningen meddelas mottagaren, skall avskrift eller utdrag av handlingen ofördröjligen tillställas honom.

8 §

Har ej inom tid, som avses i 7 §, åtal väckts eller till rätten inkommit framställning om förlängning av tiden eller förekomma eljest ej längre skäl för beslag, skall det omedelbart hävas.

Om hävande av beslag förordnar rätten eller, om beslaget ej meddelats eller fastställts av rätten, undersökningsledaren eller åklagaren.

Då målet avgöres, pröve rätten, om beslag fortfarande skall bestå. Rätten äge ock i samband med domen förordna om beslag.

Om hävande av beslag

23 §

Ett beslag skall omedelbart hävas

1. om åtal, förverkandeyrkande eller yrkande om utgivande av beslagtagen egendom ogillas eller om det annars inte finns skäl för beslaget eller

2. om det inte inom den tid som avses i 18 §, har väckts åtal eller begärts förlängning av tiden för åtals väckande.

24 §

Ett beslag får hävas av rätten eller, om beslaget inte har meddelats eller fastställts av rätten, av åklagare eller annan förundersökningsledare.

Om en polisman har tagit egendom i beslag och åklagare eller annan förundersökningsledare inte har underrättats om beslaget, får polismyndigheten, om det är uppenbart att det inte finns skäl för beslaget, häva detta. I nära anslutning till beslutet får beslaget hävas även av den polisman som har tagit egendomen i beslag.

25 §

När ett beslag har hävts skall polismyndigheten omedelbart underrätta den från vilken egendomen togs. Om det är känt att någon annan också har drabbats av beslaget, skall även denne underrättas.

26 §

När ett beslag har hävts skall den beslagtagna egendomen återlämnas till den från vilken egendomen togs.

Om den som egendomen enligt första stycket skall återlämnas till, har avstått från den, eller om det inte kan utredas från vem egendomen togs, får den lämnas till någon annan som gör anspråk på den, om det framstår som sannolikt att han är ägare eller annars har rätt till egendomen.

I beslut om hävande av beslag skall om möjligt anges till vem egendomen skall lämnas. I annat fall ankommer det på polismyndigheten att pröva frågan.

27 §

Om den som har rätt att få ut beslagtagen egendom inte hämtar denna inom tre månader från det att han underrättades om att egendomen fanns att avhämta, får polismyndigheten sälja egendomen för statens räkning.

Om egendomen inte enligt 26 § första eller andra stycket kan lämnas ut till någon, får polismyndigheten sälja egendomen för statens räkning tre månader efter det att beslaget hävdes. Om egendomens värde uppgår till mer än en fjärdedel av det basbelopp enligt lagen (1962:381) om allmän försäkring som gällde då beslaget verkställdes, får egendomen

säljas först tre månader efter det att polismyndigheten genom kungörelse har uppmanat rättsinnehavaren att göra anspråk på egendomen.

Om förfarandet med egendom som enligt beslut får säljas för statens räkning och om rätt för ägare eller annan som har rätt till egendomen att få egendomen utlämnad till sig eller att erhålla ersättning finns bestämmelser i lagen (1974:1066) om förfarande med förverkad egendom och hittegods m.m.

Närmare föreskrifter om sättet för kungörande enligt andra stycket lämnas av regeringen eller den myndighet som regeringen bestämmer.

Dokumentation

13 §

Över beslag skall föras protokoll, *vari ändamålet med beslaget och vad därvid förekommit angives samt beslagtaget föremål noga beskrives.*

Den som drabbats av beslag *äge* på begäran *erhålla* bevis om beslaget, *innehållande även uppgift å det brott misstanken avser.*

28 §

Över beslag skall föras protokoll.

Av protokollet skall framgå

1. vem som har beslutat om beslaget,

2. grunden för beslutet och tiden när det har fattats,

3. vilken egendom som har tagits i beslag och

4. från vem den beslagtagna egendomen har tagits.

Den som har beslutat om beslaget är ansvarig för att protokoll upprättas.

Den som *har* drabbats av *ett* beslag *har* på begäran *rätt att få* bevis om beslaget.

Övriga bestämmelser

14 a §

Kan föremål skäligen *antagas* vara *förverkat* enligt 36 kap. 3 § brottsbalken, *må det tagas* i beslag. Härvid *äga* bestämmelserna i detta kapitel om beslag *motsvarande tillämpning*.

29 §

Egendom som skäligen *kan antas* vara *förverkad* enligt 36 kap. 3 § brottsbalken, *får tas* i beslag. Härvid *gäller* bestämmelserna i detta kapitel om beslag.

15 §

För säkerställande av utredning om brott *må* byggnad eller rum tillstängas, tillträde till visst område förbjudas, förbud meddelas mot flyttande av visst föremål eller annan *dylik* åtgärd *vidtagas*.

Om åtgärd, som nu nämnts, *gälle* i tillämpliga delar vad i detta kapitel *är stadgat* om beslag.

30 §

För säkerställande av utredning om brott *får* byggnad eller rum tillstängas, tillträde till visst område förbjudas, förbud meddelas mot flyttande av visst föremål eller annan *liknande* åtgärd *vidtas*.

Om åtgärd, som nu nämnts, *gäller* i tillämpliga delar vad *som är föreskrivet* i detta kapitel om beslag.

16 § har upphävts genom lag (1989:650).

17 §

Hava i lag eller författning givits avvikande bestämmelser om beslag, vare de gällande.

Om hemlig teleavlyssning m.m.

18 § *31 §*

Hemlig teleavlyssning innebär att telemeddelanden som befordras via ett allmänt tillgängligt telenät till eller från en viss teleanläggning, i hemlighet avlyssnas eller tas upp genom ett tekniskt hjälpmedel för återgivning av innehållet i meddelandet.

Hemlig teleavlyssning får användas vid förundersökning angående

1. brott för vilket inte är föreskrivet lindrigare straff än fängelse i två år eller

2. försök, förberedelse eller stämpling till sådant brott, om sådan gärning är belagd med straff.

19 § *32 §*

Hemlig teleövervakning innebär att uppgifter i hemlighet hämtas in om telemeddelanden som har expedierats eller beställts till eller från en viss teleanläggning som är ansluten till ett allmänt tillgängligt telenät eller att en sådan anläggning stängs av för telemeddelanden.

Hemlig teleövervakning får användas vid förundersökning angående

1. brott för vilket inte är föreskrivet lindrigare straff än fängelse i sex månader,

2. brott enligt 1 § narkotikastrafflagen (1968:64) eller sådant brott enligt 1 § lagen (1960:418) om straff för varusmuggling som avser narkotika eller

3. försök, förberedelse eller stämpling till brott för vilket inte är föreskrivet lindrigare straff än fängelse i två år, om sådan gärning är belagd med straff.

20 § *33 §*

Hemlig teleavlyssning och hemlig teleövervakning får ske endast om någon är skäligen misstänkt för brottet och åtgärden är av synnerlig vikt för utredningen. Åtgärden får endast avse telefonapparat eller annan teleanläggning som innehas eller annars kan antas komma att användas av den misstänkte.

21 § *34 §*

Frågor om hemlig teleavlyssning och hemlig teleövervakning prövas av rätten på ansökan av åklagaren.

Tillstånd skall meddelas att gälla för viss tid och anläggning. Tiden får inte bestämmas längre än nödvändigt och får inte överstiga en månad från dagen för beslutet.

22 § *35 §*

Hemlig teleavlyssning får ej ske av telefonsamtal eller andra telemeddelanden mellan den misstänkte och hans försvarare. Om det framkommer under avlyssningen att det är fråga om ett sådant samtal eller meddelande, skall avlyssningen avbrytas.

Upptagningar och uppteckningar skall, i den mån de omfattas av förbudet, omedelbart förstöras.

23 § *36 §*

Om det inte längre finns skäl för ett beslut om hemlig teleavlyssning eller hemlig teleövervakning, skall åklagaren eller rätten omedelbart häva beslutet.

24 § *37 §*

En upptagning eller uppteckning som gjorts vid hemlig teleavlyssning skall granskas snarast möjligt. I fråga om sådan granskning tillämpas *12 §* första stycket.

En upptagning eller uppteckning som gjorts vid hemlig teleavlyssning skall granskas snarast möjligt. I fråga om sådan granskning tillämpas *22 §* första stycket.

Upptagningar och uppteckningar skall, i de delar de är av betydelse från utredningssynpunkt, bevaras till dess förundersökningen nedlagts eller avslutats eller, om åtal väckts, målet avgjorts slutligt. De skall därefter förstöras.

25 § *38 §*

Har rätten lämnat tillstånd till hemlig teleavlyssning eller hemlig teleövervakning, får de tekniska hjälpmedel som behövs för avlyssningen eller övervakningen anslutas, underhållas och återtas.

28 Kap. Om husrannsakan samt kroppsvisitation och kroppsbesiktning

3 a §

Husrannsakan får beslutas endast om skälen för åtgärden uppväger det intrång eller men i övrigt som åtgärden innebär för den misstänkte eller för något annat motstående intresse.

28 Kap. Om undersökningar

1 §

Tvångsmedel som avses i detta kapitel får beslutas endast om skälen för åtgärden uppväger det intrång eller men i övrigt som åtgärden innebär för den som berörs eller för något annat motstående intresse.

Beslut om tvångsmedel skall verkställas på ett sätt som är försvarligt med hänsyn till den berördes integritet, åtgärdens syfte och övriga omständigheter. Måste tvång tillgripas, skall detta ske endast i den form och den utsträckning som behövs för att det avsedda resultatet skall uppnås.

Undersökning av hus, rum och andra utrymmen samt områden (husrannsakan)

2 §

Under en förundersökning får i enlighet med vad som anges i 3 och 4 §§ undersökning göras av

1. hus, rum och liknande utrymmen samt slutna förvaringsutrymmen och

2. allmänt tillgängliga utrymmen, förvaringsutrymmen som inte är slutna samt områden utomhus som inte är allmänt tillgängliga.

1 §

Förekommer anledning, att brott förövats, varå fängelse kan följa, må i hus, rum eller slutet förvaringsställe husrannsakan företagas för eftersökande av föremål, som är underkastat beslag, eller eljest till utrönande av omständighet, som kan äga betydelse för utredning om brottet.

Hos annan än den som skäligen kan misstänkas för brottet må husrannsakan dock företagas, allenast om brottet förövats hos honom eller den misstänkte gripits där eller eljest synnerlig anledning förekommer, att genom rannsakningen föremål, som är underkastat beslag, skall anträffas eller annan utredning om brottet vinnas.

Ej må för husrannsakan hos den misstänkte i något fall åberopas hans samtycke, med mindre han själv begärt åtgärden.

2 §

För eftersökande av den som skall gripas, anhållas eller häktas, hämtas till förhör eller till inställelse vid rätten, delges stämning i brottmål eller underkastas kroppsvisitation eller kroppsbesiktning får husrannsakan företas hos honom, så ock hos annan, om synnerlig anledning förekommer, att den sökte uppehåller sig där. Husrannsakan för delgivning av

3 §

Undersökning som avses i 2 § får göras

1. för att söka efter föremål som får tas i beslag eller

2. i övrigt för att ta reda på omständigheter som kan ha betydelse för utredning om brottet.

Utrymmen som avses i 2 § 1 får undersökas endast om det är föreskrivet fängelse för brottet. Därvid får undersökning göras

1. hos den som är skäligen misstänkt för brottet och av förvaringsutrymmen som han disponerar,

2. där brottet har begåtts,

3. där den misstänkte har gripits eller

4. där det annars finns synnerlig anledning att anta att åtgärden kommer att leda till det avsedda resultatet.

4 §

Undersökning som avses i 2 § får vidare göras

1. för att gripa en person,

2. för att söka efter den som är anhållen eller häktad i sin utevaro,

3. för att söka efter den som enligt beslut skall hämtas till förhör, eller

4. för att söka efter den som enligt beslut skall kroppsvisiteras eller kroppsbesiktigas.

stämning i brottmål får företas endast om det för brottet är stadgat fängelse.

2 a §

För att *söka efter någon som skall gripas, anhållas eller häktas som misstänkt för brott, för vilket inte är föreskrivet lindrigare straff än fängelse i fyra år, eller försök till sådant brott, får husrannsakan företas i transportmedel på viss plats, om det finns särskild anledning att anta att den sökte kan komma att passera platsen.*

Undersökning av utrymmen som avses i 2 § 1 får göras endast

1. hos den som eftersöks eller

2. där det i övrigt finns synnerlig anledning att anta att den sökte uppehåller sig.

5 §

För att *gripa en person eller för att söka efter den som är anhållen eller häktad i sin utevaro får en polisman, efter tillstånd enligt andra stycket, undersöka varje transportmedel som passerar en viss plats.*

Tillstånd till undersökning får meddelas om

1. det för brottet inte är föreskrivet lindrigare straff än fängelse i fyra år eller om det är fråga om försök till sådant brott samt

2. det finns särskild anledning att anta att den eftersökte kommer att passera platsen.

Tillstånd till undersökning skall gälla för viss längsta tid och viss plats.

6 §

Undersökning får vidare göras för att söka efter en person som skall

1. hämtas till inställelse vid rätten eller

2. delges stämning.

Även sedan förundersökningen har avslutats får undersökning göras för att söka efter någon som är häktad i sin utevaro.

Undersökning av utrymmen

som avses i 2 § 1 får göras endast

1. hos den som eftersöks eller

2. där det finns synnerlig anledning att anta att den sökte uppehåller sig.

För undersökning av utrymmen som avses i 2 § 1, i syfte att delge stämning i brottmål, fordras dessutom att det för brottet är föreskrivet fängelse.

3 §

I lägenhet, som är tillgänglig för allmänheten eller plägar utgöra tillhåll för lösdrivare eller förbrytare eller där sådant gods, som eftersökes, plägar uppköpas eller mottagas som pant, må för ändamål, som sägs i 1 eller 2 §, husrannsakan ske jämväl i annat fall än där avses.

10 §

För ändamål, som sägs i 1 eller 2 §, äge undersökningsledaren eller åklagaren så ock polisman företaga undersökning å annat ställe än i 1 § avses, även om det icke är tillgängligt för allmänheten.

Kroppsvisitation och kroppsbesiktning

11 §

Om det finns anledning att anta att ett brott har begåtts på vilket fängelse kan följa, får kroppsvisitation göras på den som skäligen kan misstänkas för brottet för att söka efter föremål som kan tas i beslag eller an-

7 §

Under en förundersökning får i enlighet med vad som anges i 8 § kroppsvisitation genomföras.

Med kroppsvisitation avses

1. en undersökning av kläder och annat som någon bär på sig samt

nars för att utröna omständigheter som kan vara av betydelse för utredning om brottet.

Annan än den som skäligen kan misstänkas för brottet får kroppsvisiteras, om det finns synnerlig anledning att anta att det därigenom kommer att anträffas föremål som kan tas i beslag eller att det annars är av betydelse för utredningen om brottet.

Med kroppsvisitation avses en undersökning av kläder och annat som någon bär på sig samt av väskor, paket och andra föremål som någon har med sig.

2. en mindre ingripande undersökning av kroppens yttre.

8 §

Kroppsvisitation får, om det är föreskrivet fängelse för brottet, genomföras i syfte att

1. söka efter föremål som får tas i beslag eller

2. ta reda på omständigheter som kan ha betydelse för utredning om brottet.

Kroppsvisitation får avse

1. den som är skäligen misstänkt för brottet eller

2. annan, om det finns synnerlig anledning att anta att åtgärden kommer att leda till det avsedda resultatet.

Egendom som påträffas i samband med en kroppsvisitation får undersökas i de syften som anges i första stycket.

12 §

Den som skäligen kan misstänkas för ett brott på vilket fängelse kan följa, får kroppsbesiktigas för ändamål som anges i 11 §.

Med kroppsbesiktning avses undersökning av människokroppens yttre och inre samt tagande av prov från människokroppen och undersökning av sådana prov. En kroppsbesiktning får inte utföras så att den undersökte riskerar framtida ohälsa eller skada.

Den som skall kroppsbesiktigas får hållas kvar för ändamålet upp till sex timmar eller, om det finns synnerliga skäl,

9 §

Under en förundersökning får i enlighet med vad som anges i 10 § kroppsbesiktning genomföras.

Med kroppsbesiktning avses

1. en mer ingripande undersökning av kroppens yttre än som avses i 7 § om kroppsvisitation,

2. tagande av hårprov, hudprov, salivprov och blodprov samt andra provtagningar som inte kräver en undersökning av kroppens inre samt

3. undersökning av kroppens inre samt tagande från människokroppen av andra prov än som avses i 2.

ytterligare sex timmar.

En kroppsbesiktning får inte utföras så att den undersökte riskerar framtida ohälsa eller skada.

10 §

Kroppsbesiktning får genomföras i syfte att

1. söka efter föremål som får tas i beslag eller

2. ta reda på omständigheter som kan ha betydelse för utredning om brottet.

Kroppsbesiktning som anges i 9 § första stycket 1 och 2 får avse

1. den som är skäligen misstänkt för brottet, om det är föreskrivet fängelse för brottet, eller

2. annan, om det för brottet är föreskrivet fängelse i två år eller däröver och det finns synnerlig anledning att anta att åtgärden kommer att leda till det avsedda resultatet.

Kroppsbesiktning som anges i 9 § första stycket 3 får avse

1. den som är skäligen misstänkt för brottet, om det för brottet är föreskrivet fängelse i två år eller däröver, eller

2. annan, om det för brottet inte är föreskrivet lindrigare straff än fängelse i två år och det finns synnerlig anledning att anta att åtgärden kommer att leda till det avsedda resultatet.

Prover som tas vid en kroppsbesiktning får undersökas om det behövs för utredning om brottet.

4 §

Förordnande om husrannsakan meddelas, utom i fall som avses i tredje stycket, av undersökningsledaren, åklagaren eller rätten. Förordnande om husrannsakan för delgivning av stämning i brottmål skall alltid meddelas av rätten. Kan i annat fall husrannsakan antas bli av stor omfattning eller medföra synnerlig olägenhet för den hos vilken åtgärden företas, bör, om ej fara är i dröjsmål, åtgärden inte vidtas utan rättens förordnande.

Fråga om husrannsakan får rätten ta upp på yrkande av undersökningsledaren eller åklagaren. Efter åtalet får rätten även på yrkande av målsägande eller självmant ta upp en sådan fråga. Fråga om husrannsakan för delgivning av stämning i brottmål tas upp av rätten självmant eller på yrkande av polismyndighet eller åklagaren.

Förordnande om husrannsakan för eftersökande av den som skall häktas enligt beslut som avses i 24 kap. 17 § tredje stycket eller hämtas till inställelse vid rätten meddelas av polismyndighet eller polisman enligt bestämmelser i polislagen (1984:387).

Behörig beslutsfattare

11 §

Frågor om användande av tvångsmedel enligt 2, 5, 7 och 9 §§ prövas av åklagare, annan förundersökningsledare eller polisman enligt vad som sägs i 12 §. En fråga om tvångsmedel får också prövas av rätten på yrkande av åklagaren.

Frågor om tvångsmedel skall prövas av rätten eller, i brådskande fall, av åklagaren, om det finns risk för att det genom åtgärden kommer att röjas

1. uppgifter som omfattas av tystnadsplikt enligt 3 kap. 3 § tryckfrihetsförordningen eller 2 kap. 3 § yttrandefrihetsgrundlagen, eller

2. andra uppgifter i skriftliga handlingar och i annat som enligt 27 kap. 6 - 14 §§ inte får tas i beslag.

5 §

Utan förordnande, som sägs i 4 §, får polisman företa husrannsakan, om fara är i dröjsmål. Vad som sagts nu gäller ej husrannsakan för delgivning av stämning i brottmål.

12 §

Frågor om undersökning enligt 3 och 4 §§ prövas av rätten, åklagaren eller annan förundersökningsledare. Även en polisman får pröva sådana frågor om undersökningen avser utrymmen som anges i 2 § 2 eller om det är ett brådskande fall.

Frågor om tillstånd till undersökning enligt 5 § prövas av rätten, åklagaren eller, i brådskande fall, av annan förundersökningsledare.

Frågor om kroppsvisitation enligt 7 § prövas av rätten, åklagaren eller annan förundersökningsledare eller, i brådskande fall, av polisman.

Frågor om kroppsbesiktning enligt 9 § första stycket 1 eller 2 prövas av rätten, åklagaren, annan förundersökningsledare eller, om det är ett brådskande fall och åtgärden avser någon som är skäligen misstänkt, av polisman.

Frågor om kroppsbesiktning enligt 9 § första stycket 3 prövas av rätten eller av åklagaren, om ingripandet avser någon som är skäligen misstänkt eller om det är ett brådskande fall.

13 §

Frågor om undersökning enligt 6 § prövas av rätten. Även en polisman får pröva sådana frågor om undersökningen avser utrymmen som anges i 2 § 2 eller i övrigt om det är ett brådskande fall.

Förfarandet vid verkställighet av beslut om tvångsmedel

6 §

Vid husrannsakan må olägenhet eller skada ej förorsakas utöver vad som är oundgängligen nödvändigt.

Rum eller förvaringsställe må, om det erfordras, öppnas med våld. Har så skett, skall det efter förrättningen på lämpligt sätt åter tillslutas.

Husrannsakan må ej utan särskilt skäl verkställas mellan klockan nio eftermiddagen och klockan sex förmiddagen.

7 §

Vid husrannsakan skall såvitt möjligt ett av förrättningsmannen anmodat trovärdigt vittne närvara. Förrättningsmannen äge anlita erforderligt biträde av sakkunnig eller annan.

Den, hos vilken husrannsakan företages, eller, om han ej är tillstädes, hans hemmavarande husfolk skall erhålla tillfälle att övervaka förrättningen så ock att tillkalla vittne, dock utan att undersökningen därigenom uppehålles. Har varken han eller någon av hans husfolk eller av dem tillkallat vittne närvarit, skall han, så snart det kan ske utan men för utredningen, underrättas om den vidtagna åtgärden.

Vid förrättningen må målsägande eller hans ombud tillåtas att närvara för att tillhandagå med nödiga upplysningar; dock

14 §

Undersökning enligt detta kapitel utförs av en polisman. Han får anlita biträde om det behövs för att undersökningen skall kunna genomföras. Målsäganden och hans ombud får också vara närvarande, om det är av väsentlig betydelse för utredningen.

Den som berörs av undersökningen har rätt att vara närvarande. Han skall därför beredas tillfälle att närvara och har också rätt att tillkalla ett vittne om inte undersökningen därigenom skulle uppehållas. Är det fråga om undersökning av utrymmen som avses i 2 § 1 krävs dock att dröjsmålet skulle medföra väsentligt men för utredningen, för att undantag skall få göras från skyldigheten att bereda en person tillfälle att närvara och att tillkalla vittne.

skall tillses, att målsäganden eller ombudet icke i vidare mån än för ändamålet erfordras vinner kännedom om förhållande, som därvid yppas.

Åklagare eller annan förundersökningsledare får förordna att den som berörs av undersökningen inte skall ha rätt att vara närvarande och att han inte skall ha rätt att tillkalla vittne, om detta är av synnerlig vikt för en förundersökning om ett allvarligt brott.

Den som har företagit en undersökning som avses i 2 § 1 hos någon som inte har varit närvarande, skall underrätta den berörde om åtgärden. Underrättelsen skall lämnas genast, om det inte av särskilda skäl kan antas motverka syftet med åtgärden.

13 §

Beträffande kroppsvisitation och kroppsbesiktning skall i tillämpliga delar gälla vad i 3 a, 4, 8 och 9 §§ är föreskrivet om husrannsakan. Är fara i dröjsmål, får kroppsvisitation och kroppsbesiktning beslutas av polisman.

Förrättning, som är av mera väsentlig omfattning, skall verkställas inomhus och i avskilt rum. Verkställes den av annan än läkare, skall såvitt möjligt ett av förrättningsmannen anmodat trovärdigt vittne närvara. Blodprov må ej tagas av annan än läkare eller legitimerad sjuksköterska. Annan mer ingående undersökning må utföras endast av läkare.

Kroppsvisitation eller kroppsbesiktning av en kvinna får inte verkställas eller bevittnas av an-

15 §

Kroppsvisitation utförs av en polisman.

Kroppsbesiktning enligt 9 § första stycket 1 eller 2 utförs av en polisman, en läkare eller en sjuksköterska. En polisman får dock inte ta blodprov. Kroppsbesiktning enligt 9 § första stycket 3 utförs av en läkare.

Den som utför kroppsvisitation eller kroppsbesiktning får anlita biträde om det behövs för att åtgärden skall kunna genomföras.

Den som skall kroppsvisiteras eller kroppsbesiktigas har rätt att tillkalla ett vittne, om det inte skulle uppehålla undersökningen på ett sådant sätt att det skulle vara till men för utredningen.

Kroppsvisitation och kroppsbesiktning bör, om det inte finns

nan än kvinna, läkare eller legitimerad sjuksköterska. Kroppsvisitation som enbart innebär att föremål som en kvinna har med sig undersöks och kroppsbesiktning som enbart innebär blodprovstagning får dock verkställas och bevittnas av en man.

8 §

Post- eller telegrafförsändelse, handelsbok eller annan enskild handling, som anträffas vid husrannsakan, må icke närmare undersökas, ej heller brev eller annan sluten handling öppnas i annan ordning än i 27 kap. 12 § första stycket sägs.

särskilda skäl däremot, utföras och bevittnas av personer av samma kön som den undersökte eller av sjukvårdspersonal, om den som berörs skulle uppfatta det som särskilt integritetskränkande att personer av motsatt kön är närvarande. Vid kroppsbesiktning som avses i 9 § första stycket 3 får dock endast sjukvårdspersonal, eller annan som är av samma kön som den undersökte, vara närvarande.

16 §

Den som skall kroppsvisiteras eller kroppsbesiktigas är skyldig att följa med till den plats där åtgärden skall företas. Om han vägrar får en polisman ta med honom.

Den som skall kroppsbesiktigas är skyldig att stanna kvar så länge det är oundgängligen nödvändigt för att åtgärden skall kunna genomföras, dock längst sex timmar. Den som vägrar att stanna kvar får hållas kvar.

17 §

Brev och andra slutna handlingar som påträffas i samband med en åtgärd enligt detta kapitel får öppnas efter förordnande av rätten, åklagare eller annan förundersökningsledare.

9 §

Över husrannsakan skall föras protokoll, vari angives ändamålet med förrättningen och vad därvid förekommit.

Den, hos vilken husrannsakan företagits, äge på begäran erhålla bevis därom, innehållande även uppgift å det brott misstanken avser.

Dokumentation

18 §

Över åtgärder enligt detta kapitel skall föras protokoll.

Av protokollet skall framgå

1. vem som har beslutat om åtgärden,

2. grunden för beslutet och tiden när det har fattats,

3. vem eller vilka som har verkställt beslutet,

4. vem åtgärden har riktat sig mot,

5. tidpunkten för verkställigheten samt

6. vad som i övrigt har förekommit.

Ansvarig för att protokoll upprättas är i fråga om uppgifter som avses i 1 - 2, den som har fattat beslutet, och i fråga om uppgifter som avses i 3 - 6, den som har ansvaret för verkställigheten.

Den hos vilken undersökning har företagits eller den som har kroppsvisiterats eller kroppsbesiktigats har rätt att på begäran få bevis om åtgärden.

14 §

Av den som är anhållen eller häktad *må* fotografi och fingeravtryck *tagas; han vare ock underkastad* annan *dylik* åtgärd. Vad nu sagts *gälle ock* annan, om det *erfordras* för *vinnande av* utredning om brott, *varå* fängelse *kan följa.*

Närmare bestämmelser om åtgärd, som här avses, meddelas av regeringen.

19 §

Av den som är anhållen eller häktad *får* fotografi och fingeravtryck *tas. Han får också underkastas* annan *liknande* åtgärd. Vad nu sagts *gäller också* annan, om det *behövs* för utredning om *ett* brott, *för vilket är föreskrivet* fängelse.

Närmare bestämmelser om åtgärd, som här avses, meddelas av regeringen.

15 §

Hava i lag eller författning givits avvikande bestämmelser om husrannsakan, kroppsvisitation eller kroppsbesiktning, vare de gällande.

2 Förslag till lag om ändring i lagen (1952:98) med särskilda bestämmelser om tvångsmedel i vissa brottmål

Härigenom föreskrivs att 3 - 5 §§ lagen (1952:98) med särskilda bestämmelser om tvångsmedel i vissa brottmål skall ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
	3 §
Beslag må läggas å sådant skriftligt meddelande som omförmäles i 27 kap. *2 § andra punkten* rättegångsbalken, ändå att för brottet är stadgat lindrigare straff än fängelse i två år.	Beslag må läggas å sådant skriftligt meddelande som omförmäles i 27 kap. *13* § rättegångsbalken, ändå att för brottet är stadgat lindrigare straff än fängelse i två år.
	4 §
Förordnande enligt 27 kap. *9* § rättegångsbalken om kvarhållande av försändelse må, där det kan befaras att inhämtande av rättens beslut skulle medföra sådan tidsutdräkt eller annan olägenhet, som är av väsentlig betydelse för utredningen, meddelas av undersökningsledaren eller åklagaren. I sådant fall skall anmälan som avses i tredje stycket av samma paragraf göras hos den som meddelat förordnandet; denne har jämväl den prövningsskyldighet som där omförmäles.	Förordnande enligt 27 kap. *21* § rättegångsbalken om kvarhållande av försändelse må, där det kan befaras att inhämtande av rättens beslut skulle medföra sådan tidsutdräkt eller annan olägenhet, som är av väsentlig betydelse för utredningen, meddelas av undersökningsledaren eller åklagaren. I sådant fall skall anmälan som avses i tredje stycket av samma paragraf göras hos den som meddelat förordnandet; denne har jämväl den prövningsskyldighet som där omförmäles.

5 §

Tillstånd enligt 27 kap. rättegångsbalken till hemlig teleavlyssning eller hemlig teleövervakning får meddelas, även om brottet inte omfattas av 27 kap. *18* eller *19* § rättegångsbalken.

Tillstånd enligt 27 kap. rättegångsbalken till hemlig teleavlyssning eller hemlig teleövervakning får meddelas, även om brottet inte omfattas av 27 kap. *31* eller *32* § rättegångsbalken.

Kan det befaras att inhämtande av rättens tillstånd till hemlig teleavlyssning eller hemlig teleövervakning skulle medföra sådan fördröjning eller annan olägenhet, som är av väsentlig betydelse för utredningen, får tillstånd till åtgärden ges av åklagaren.

3 Förslag till lag om ändring i lagen (1960:418) om straff för varusmuggling

Härigenom föreskrivs att 18 § lagen (1960:418) om straff för varusmuggling skall ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
	18 §
För eftersökande av egendom, som kan antagas vara enligt denna lag förverkad, må polisman, tulltjänsteman och tjänsteman vid kustbevakningen utan förordnande företaga husrannsakan i *lägenhet, som avses i 28 kap. 3 § rättegångsbalken, samt i* magasin, upplagsbodar och uthus. I övrigt äge tulltjänsteman och tjänsteman vid kustbevakningen i fråga om brott, som avses i denna lag, samma rätt att utan förordnande företaga husrannsakan som enligt *nämnda balk* tillkommer polisman.	För eftersökande av egendom, som kan antagas vara enligt denna lag förverkad, må polisman, tulltjänsteman och tjänsteman vid kustbevakningen utan förordnande företaga husrannsakan i magasin, upplagsbodar och uthus. I övrigt äge tulltjänsteman och tjänsteman vid kustbevakningen i fråga om brott, som avses i denna lag, samma rätt att utan förordnande företaga husrannsakan som enligt rättegångsbalken tillkommer polisman.

4 Förslag till lag om ändring i lagen (1964:167) med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare

Härigenom föreskrivs att 35 § lagen (1964:167) med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare skall ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
35 §	
Är någon misstänkt för att före femton års ålder ha begått ett brott får, om det finns särskilda skäl, beslag, husrannsakan och kroppsvisitation enligt bestämmelserna i 27 och 28 kap. rättegångsbalken företas mot den unge. Vad som i 27 kap. *7* och *8* §§ sägs om åtal och om verkan av att åtal inte väcks skall i stället avse bevistalan och talan om förverkande samt verkan av att sådan talan inte väcks. Tvångsmedel som avses i 24 - 26 kap. rättegångsbalken får inte användas.	Är någon misstänkt för att före femton års ålder ha begått ett brott får, om det finns särskilda skäl, beslag, husrannsakan och kroppsvisitation enligt bestämmelserna i 27 och 28 kap. rättegångsbalken företas mot den unge. Vad som i 27 kap. *18* och *23* §§ sägs om åtal och om verkan av att åtal inte väcks skall i stället avse bevistalan och talan om förverkande samt verkan av att sådan talan inte väcks. Tvångsmedel som avses i 24 - 26 kap. rättegångsbalken får inte användas.

5 Förslag till lag om ändring i lagen (1974:1066) om förfarande med förverkad egendom och hittegods m.m.

Härigenom föreskrivs att 1, 7 och 8 §§ lagen (1974:1066) om förfarande med förverkad egendom och hittegods m.m. skall ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
1 §	
Denna lag gäller, om ej annat följer av bestämmelser i lag eller annan författning, egendom som	
1. tillfallit staten på grund av förverkande eller	
2. tillfallit staten enligt lagen (1938:121) om hittegods eller	
3. tagits i förvar enligt lagen (1974:1065) om visst stöldgods m.m.	3. tagits i förvar enligt lagen (1974:1065) om visst stöldgods m.m. *eller*
	4. får säljas enligt 27 kap. 27 § rättegångsbalken.
7 §	
Gör ägaren eller annan rättsinnehavare anspråk på egendom som tagits i förvar med stöd av lagen (1974:1065) om visst stöldgods m.m. skall den lämnas ut till honom efter beslut av polismyndigheten, om den ej redan försålts eller förstörts.	Gör ägaren eller annan rättsinnehavare anspråk på egendom som tagits i förvar med stöd av lagen (1974:1065) om visst stöldgods m.m. *eller som får säljas enligt 27 kap. 27 § rättegångsbalken,* skall den lämnas ut till honom efter beslut av polismyndigheten, om den ej redan försålts eller förstörts.

Har egendomen reparerats eller på annat sätt förbättrats, är den som gör anspråk gällande enligt första stycket skyldig att betala kostnaden härför innan han utfår egendomen. Betalar han ej inom en månad efter det att särskild uppmaning därom delgivits honom, får egendomen försäljas i den ordning som anges i denna lag.

8 §

Försäljning av egendom som tagits i förvar med stöd av lagen (1974:1065) om visst stöldgods m.m. sker för *statsverkets* räkning.	Försäljning av egendom som tagits i förvar med stöd av lagen (1974:1065) om visst stöldgods m.m. *eller som får säljas enligt 27 kap. 27 § rättegångsbalken,* sker för *statens* räkning.

Har egendomen försålts, har ägaren eller annan rättsinnehavare rätt till ersättning. Denna utgår dock ej med högre belopp än som influtit vid försäljningen. I fall som avses i 7 § andra stycket skall kostnaden för förbättringen avräknas från ersättningen.

Ansökan om ersättning ges in till rikspolisstyrelsen som, efter verkställd utredning i ärendet, prövar frågan om ersättning.

6 Förslag till lag om ändring i lagen (1975:295) om användning av vissa tvångsmedel på begäran av främmande stat

Härigenom föreskrivs att 1 § lagen (1975:295) om användning av vissa tvångsmedel på begäran av främmande stat skall ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
1 §	
Är någon i främmande stat misstänkt, tilltalad eller dömd för en där straffbelagd gärning, eller förs talan särskilt om förverkande i en främmande stat, får det efter framställning från den främmande staten beslutas om beslag eller kvarstad enligt vad som föreskrivs i denna lag.	
Beslag får avse föremål eller skriftlig handling som finns i Sverige. Bestämmelserna i 27 kap. *2 och 3* §§ rättegångsbalken skall tillämpas. För eftersökande av egendom som är underkastad beslag får husrannsakan företas enligt vad som föreskrivs i 28 kap. *1 och* 3 §§ rättegångsbalken.	Beslag får avse föremål eller skriftlig handling som finns i Sverige. Bestämmelserna i 27 kap. *6 - 14* §§ rättegångsbalken skall tillämpas. För eftersökande av egendom som är underkastad beslag får husrannsakan företas enligt vad som föreskrivs i 28 kap. 3 § rättegångsbalken.

7 Förslag till lag om ändring i lagen (1982:395) om Kustbevakningens medverkan vid polisiär övervakning

Härigenom föreskrivs att 2 § lagen (1982:395) om Kustbevakningens medverkan vid polisiär övervakning skall ha följande lydelse

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
2 §	
Om anledning förekommer att brott har förövats mot någon av de föreskrifter som avses i 1 §, har tjänsteman vid kustbevakningen (kustbevakningstjänsteman) samma befogenhet som tillkommer polisman att	
1. hålla förhör och vidtaga annan åtgärd med stöd av 23 kap. 3 § fjärde stycket rättegångsbalken,	
2. ta med någon till förhör med stöd av 23 kap. 8 § rättegångsbalken,	
3. gripa någon med stöd av 24 kap. 7 § första stycket rättegångsbalken,	
4. företa husrannsakan med stöd av 28 kap. *5* § rättegångsbalken, om åtgärden har till syfte att eftersöka den som skall gripas eller att verkställa beslag.	4. företa husrannsakan med stöd av 28 kap. *12* § *första stycket* rättegångsbalken, om åtgärden har till syfte att eftersöka den som skall gripas eller att verkställa beslag.

8 Förslag till lag om ändring i lagen (1984:151) om punktskatter och prisregleringsavgifter

Härigenom föreskrivs att 15 § lagen (1984:151) om punktskatter och prisregleringsavgifter skall ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
15 §	
På den enskildes begäran skall från föreläggande eller revision undantas	
1. handling som inte får tas i beslag enligt 27 kap. *2* § rättegångsbalken,	1. handling som inte får tas i beslag enligt 27 kap. *6 - 13* §§ rättegångsbalken,
2. annan handling med ett betydande skyddsintresse om handlingens innehåll på grund av särskilda omständigheter inte bör komma till någon annans kännedom.	
Handling som avses i första stycket 2 får undantas endast om handlingens skyddsintresse är större än dess betydelse för kontrollen.	
Bestämmelserna i första och andra styckena gäller i tillämpliga delar även föreläggande att lämna uppgifter.	

9 Förslag till lag om ändring i polislagen (1984:387)

Härigenom föreskrivs i fråga om polislagen (1984:387)

dels att 20 och 22 §§ skall upphöra att gälla,

dels att nuvarande 19 § skall betecknas 26 §, 21 § skall betecknas 32 § och 22 § skall betecknas 34 §,

dels att de nya 26, 32 och 34 §§ skall ha följande lydelse,

dels att rubriken närmast före 19 § skall sättas närmast före nya 25 §, rubriken närmast före 20 § skall sättas närmast före nya 28 § och rubriken närmast före 22 § skall sättas närmast före nya 34 §,

dels att rubrikerna närmast före nya 25 och 28 §§ skall ha följande lydelse,

dels att det i lagen skall införas nya bestämmelser, 25, 27 - 31 och 35 - 36 §§ av följande lydelse.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
Kroppsvisitation m.m.	***Kroppsvisitation***
	25 §
	I enlighet med vad som anges i denna lag får kroppsvisitation genomföras.
	Med kroppsvisitation avses
	1. en undersökning av kläder och annat som någon bär på sig samt
	2. en mindre ingripande undersökning av kroppens yttre.
	Egendom som påträffas i samband med en kroppsvisitation får också undersökas.
19 §	*26 §*
En polisman som med laga stöd *griper eller annars omhändertar eller avlägsnar* någon får i anslutning till ingripandet kroppsvisitera denne *i den utsträckning* som är nödvändig	En polisman som med laga stöd *ingriper genom att beröva någon friheten, avlägsna någon eller på annat sätt inskränka någons rörelsefrihet* får i anslutning till ingripandet kroppsvisitera denne

1. av säkerhetsskäl för att vapen eller andra farliga föremål skall kunna tas om hand, eller

2. för att hans identitet skall kunna fastställas.

En polisman får också kroppsvisitera i den utsträckning det behövs för att söka efter vapen eller andra farliga föremål som är ägnade att användas vid brott mot liv eller hälsa, om det med hänsyn till omständigheterna kan antas att ett sådant föremål kan förklaras förverkat enligt 36 kap. 3 § brottsbalken.

27 §

För att söka efter ett föremål som enligt polismyndighetens beslut eller i annat fall skall omhändertas, får en polisman kroppsvisitera

1. den som ett beslut om omhändertagande riktar sig mot samt

2. annan, om det finns synnerlig anledning att anta att denne innehar det eftersökta föremålet.

Kroppsvisitation får endast i brådskande fall göras utan föregående beslut av polismyndigheten.

Vad som sägs i denna paragraf gäller inte kroppsvisitation för eftersökande av föremål som får tas i beslag.

Särskilda befogenheter till husrannsakan och liknande åtgärder

20 §

För att söka efter en person som med laga stöd skall omhändertas får en polisman bereda sig tillträde till den eftersöktes bostad eller till annat hus, rum eller ställe som tillhör eller disponeras av honom. Detsamma gäller i fråga om en lokal som är tillgänglig för allmänheten. Finns det synnerliga skäl att anta att den eftersökte eljest uppehåller sig hos annan, får polismannen bereda sig tillträde även dit. På motsvarande sätt får en polisman bereda sig tillträde till en bostad eller något annat ställe för att söka efter ett föremål som polisen med stöd av lag eller annan författning skall omhänderta; vad som nyss har sagts om den eftersökte gäller därvid föremålets ägare eller innehavare.

För att söka efter någon som

Särskilda befogenheter till undersökningar

28 §

I enlighet med vad som anges i denna lag får undersökning göras av

1. hus, rum och liknande utrymmen samt slutna förvaringsutrymmen och

2. allmänt tillgängliga utrymmen, förvaringsutrymmen som inte är slutna samt områden utomhus som inte är allmänt tillgängliga.

29 §

För att söka efter ett föremål som enligt polismyndighetens beslut eller i annat fall skall omhändertas får en polisman företa undersökning enligt 28 §.

Undersökning av utrymmen som avses i 28 § 1 får göras endast

1. hos den som ett beslut om omhändertagande riktar sig mot och av förvaringsutrymmen som han disponerar eller

2. där det annars finns synnerlig anledning att anta att föremålet kommer att påträffas.

En undersökning enligt andra stycket får endast i brådskande fall företas utan föregående beslut av polismyndigheten.

Vad som sägs i denna paragraf gäller inte vid undersökning för eftersökande av föremål som får tas i beslag.

har *intagits i* en kriminalvårdsanstalt efter att ha dömts till fängelse i minst fyra år *och som har avvikit* får en polisman *undersöka transportmedel på viss plats, om den avvikne kan antas utgöra en allvarlig fara för annans liv eller hälsa eller för rikets säkerhet och det finns särskild anledning att anta att den avvikne kan komma att passera platsen. En polisman har samma befogenhet för att söka efter någon som genomgår psykiatrisk tvångsvård eller som överlämnats till rättspsykiatrisk vård och som avvikit från en sjukvårdsinrättning, om det med hänsyn till omständigheterna finns särskilda skäl att anta att den avvikne utgör en allvarlig fara för annans liv eller hälsa eller för rikets säkerhet.*

En åtgärd som avses i första eller andra stycket får endast om fara är i dröjsmål vidtas utan föregående beslut av polismyndigheten. Endast om det finns särskilda skäl får åtgärden vidtas mellan kl. 21.00 och 6.00.

I fråga om husrannsakan för eftersökande av föremål som är underkastat beslag och av den som skall gripas, anhållas eller häktas eller hämtas till förhör eller inställelse vid domstol finns bestämmelser i rättegångsbalken.

30 §

En polisman får vidare företa undersökning enligt 28 § för att söka efter en person

1. som enligt polismyndighetens beslut eller av annat skäl skall omhändertas eller annars berövas friheten eller

2. som avses med ett beslut om handräckning.

Undersökning av utrymmen som avses i 28 § 1 får göras endast

1. hos den eftersökte eller

2. där det annars finns synnerlig anledning att anta att den eftersökte kommer att påträffas.

En undersökning enligt andra stycket får endast i brådskande fall vidtas utan föregående beslut av polismyndigheten.

Vad som sägs i denna paragraf gäller inte vid undersökning för eftersökande av den som får gripas, som är anhållen eller häktad i sin utevaro, som skall hämtas till förhör eller inställelse vid domstol.

31 §

För att söka efter någon som har *avvikit från* en kriminalvårdsanstalt efter att ha dömts till fängelse i minst fyra år får en polisman, *efter tillstånd enligt andra stycket, undersöka varje transportmedel som passerar en viss plats.*

Tillstånd till undersökning får meddelas

1. om det kan antas att den avvikne utgör en allvarlig fara för annans liv eller hälsa eller

för rikets säkerhet samt

2. om det finns särskild anledning att anta att den avvikne kan komma att passera platsen.

Vad som sägs i första och andra styckena gäller också vid sökande efter en person som har avvikit från en sjukvårdsinrättning där han genomgår psykiatrisk tvångsvård eller rättspsykiatrisk vård. Tillstånd till undersökning får dock meddelas endast om det finns särskilda skäl att anta att den avvikne utgör en allvarlig fara för annans liv eller hälsa eller för rikets säkerhet.

Tillstånd till undersökning skall gälla för viss tid och viss plats.

Frågor om tillstånd prövas av polismyndigheten.

21 §

En polisman får också bereda sig tillträde till ett hus, rum eller annat ställe, om det finns anledning anta att någon *där* har avlidit eller är medvetslös eller annars oförmögen att tillkalla hjälp. *En sådan åtgärd får vidtas även när* det är nödvändigt för efterspaning av någon som är försvunnen, om denne kan antas behöva hjälp.

32 §

Undersökning som avses i 28 § får göras

1. där det finns anledning *att* anta att *det finns* någon *som* har avlidit eller *som* är medvetslös eller annars oförmögen att tillkalla hjälp *eller*

2. om det är nödvändigt för efterspaning av någon som är försvunnen, om denne kan antas behöva hjälp *eller*

3. om det är oundgängligen nödvändigt för att polisen i övrigt skall kunna fullgöra en uppgift i den skyddande eller hjälpande verksamheten.

Särskilda befogenheter i den skyddande och förebyggande verksamheten

22 §

Kan av särskilda skäl *risk* anses föreligga att något brott, som innebär *allvarlig* fara för liv eller hälsa eller för omfattande förstörelse av egendom, kommer att förövas på en viss plats, får en polisman i syfte att avvärja brottet eller bereda skydd mot detta

1. *bereda sig tillträde till ett hus, rum eller annat ställe* för att söka efter sprängmedel, vapen eller något annat farligt föremål,

2. *avstänga, utrymma eller* förbjuda tillträde till ett hus, rum eller *annat ställe*, meddela förbud mot flyttande av visst föremål eller mot trafik med visst kommunikationsmedel eller vidta någon annan sådan åtgärd.

Föreligger allvarlig risk för brott som avses i första stycket, får en polisman för att söka efter ett farligt föremål även kroppsvisitera personer som uppehåller sig på platsen.

En åtgärd som avses i denna paragraf får endast *om fara är i dröjsmål* vidtas utan föregående beslut av polismyndigheten.

34 §

Om det av särskilda skäl anses föreligga *risk för* att något *allvarligt* brott, som innebär fara för liv eller hälsa eller för omfattande förstörelse av egendom, kommer att förövas på en viss plats, får en polisman i syfte att avvärja brottet eller bereda skydd mot detta

1. *i anslutning till denna plats göra en sådan undersökning som avses i 28 §* för att söka efter sprängmedel, vapen eller något annat farligt föremål,

2. *kroppsvisitera var och en som befinner sig på platsen för att söka efter sådana farliga föremål samt*

3. förbjuda tillträde till ett hus, rum eller *liknande utrymme eller ett område utomhus,* meddela förbud mot flyttande av visst föremål eller mot trafik med visst kommunikationsmedel eller vidta någon annan sådan åtgärd.

En åtgärd som avses i denna paragraf får endast i *brådskande fall* vidtas utan föregående beslut av polismyndigheten. *En polisman som har beslutat om en åtgärd enligt första stycket 3 skall snarast anmäla det till polismyndigheten, som omedelbart skall pröva om åtgärden skall bestå.*

35 §

En polisman får kroppsvisitera var och en som befinner sig på en viss plats, i syfte att söka efter föremål som är ägnade att användas som vapen vid brott mot liv eller hälsa, om det finns särskild anledning att anta att sådana föremål skall påträffas och om det föreligger överhängande risk för att de skall komma till brottslig användning på eller i anslutning till denna plats.

I samband med en åtgärd enligt första stycket får en polisman också undersöka transportmedel och förvaringsutrymmen som har begagnats av personer som avses i första stycket.

36 §

Kan det av särskilda skäl anses föreligga en överhängande risk för att ett brott kommer att förövas, får en polisman, i syfte att förhindra brottet, tillfälligt omhänderta egendom som kan komma till användning vid brottet.

En polisman som har beslutat om omhändertagande av egendom skall skyndsamt anmäla det till sin förman. Har omhändertagandet inte redan upphört skall förmannen omedelbart pröva om det skall bestå.

Omhändertagen egendom skall återlämnas så snart det inte finns skäl för omhändertagandet. Egendomen får dock inte hållas kvar under längre tid än 24 timmar.

10 Förslag till lag om ändring i taxeringslagen (1990:324)

Härigenom föreskrivs att 13 § taxeringslagen (1990:324) skall ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
	13 §
På den enskildes begäran skall från föreläggande eller revision undantas	
1. handling som inte får tas i beslag enligt 27 kap. *2* § rättegångsbalken,	1. handling som inte får tas i beslag enligt 27 kap. *6 - 13* §§ rättegångsbalken,

2. annan handling med ett betydande skyddsintresse om handlingens innehåll på grund av särskilda omständigheter inte bör komma till någon annans kännedom.

Handling som avses i första stycket 2 får undantas endast om handlingens skyddsintresse är större än dess betydelse för kontrollen.

Bestämmelserna i första och andra styckena gäller i tillämpliga delar även föreläggande att lämna uppgifter.

11 Förslag till lag om ändring i lagen (1994:466) om särskilda tvångsåtgärder i beskattningsförfarandet

Härigenom föreskrivs att 16 § lagen (1994:466) om särskilda tvångsåtgärder i beskattningsförfarandet skall ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
16 §	
Åtgärder enligt denna lag omfattar på den enskildes begäran inte	
1. handling som inte får tas i beslag enligt 27 kap. *2* § rättegångsbalken,	1. handling som inte får tas i beslag enligt 27 kap. *6 - 13* §§ rättegångsbalken,

2. annan handling med ett betydande skyddsintresse, om handlingens innehåll på grund av särskilda omständigheter inte bör komma till annans kännedom.

Handling som avses i första stycket 2 får undantas endast om handlingens skyddsintresse är större än dess betydelse för kontrollen.

12 Förslag till lag om ändring i tullagen (1994:1550)

Härigenom föreskrivs att 76 § tullagen (1994:1550) skall ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
	76 §
På den enskildes begäran skall från föreläggande eller revision undantas	
1. handling som inte får tas i beslag enligt 27 kap. *2* § rättegångsbalken,	1. handling som inte får tas i beslag enligt 27 kap. *6 - 13* §§ rättegångsbalken,
2. annan handling med ett betydande skyddsintresse om handlingens innehåll på grund av särskilda omständigheter inte bör komma till någon annans kännedom.	
Handling som avses i första stycket 2 får undantas endast om handlingens skyddsintresse överväger dess betydelse för kontrollen.	
Bestämmelserna i första och andra styckena gäller i tillämpliga delar även föreläggande att lämna uppgifter.	

1 Inledning

1.1 Utredningens direktiv

Polisrättsutredningen tillsattes i augusti 1991 för att se över den rättsliga regleringen av polisens befogenheter för att förhindra brott och på annat sätt upprätthålla allmän ordning och säkerhet (dir. 1991:52). Uppdraget omfattade även polislagens bestämmelser om kroppsvisitation och husrannsakan i 19 - 22 §§. I mars 1993 fick utredningen genom tilläggsdirektiv (dir. 1993:33) i uppdrag att också överväga behovet av att ändra reglerna i rättegångsbalken om beslag, husrannsakan, kroppsvisitation och kroppsbesiktning. Beträffande bakgrunden till det senare uppdraget anförde chefen för Justititedepartementet i tilläggsdirektiven bl.a. följande:

> Reglerna i 27 och 28 kap. RB kvarstår i huvudsak oförändrade sedan rättegångsbalkens tillkomst. Reglerna har varit föremål för en enda översyn.
>
> År 1978 tillkallades en kommitté för att se över tvångsmedelsregleringen vid förundersökning i brottmål. Kommitténs huvudförslag om en särskild tvångsmedelslag (SOU 1984:54) ledde inte till lagstiftning. Däremot infördes på förslag av kommittén en uttrycklig reglering i rättegångsbalken (jfr prop. 1988/89:124) av den s.k. proportionalitetsprincipen. En sådan regel infördes bl.a. vid husrannsakan (28 kap. 3 a §).
>
> På senare tid har vissa av reglerna om beslag, husrannsakan, kroppsvisitation och kroppsbesiktning varit föremål för översyn. De förslag som lagts fram är följande.
>
> I departementspromemorian (Ds 1991:56) Ändrade regler om kroppsvisitation och kroppsbesiktning, m.m. har kroppsvisitation och kroppsbesiktning blivit föremål för översyn ur vissa aspekter. Bl.a. föreslås en ny definition av begreppet kroppsvisitation. En lagrådsremiss kan presenteras inom kort. - Åklagarutredningen -90 har i sitt betänkande (SOU 1992:61) Ett reformerat åklagarväsende tagit upp bestämmelserna i 27 kap. 7 § andra och tredje styckena RB om bl.a. förlängning av åtalstiden vid beslag. Utredningen föreslår att

skyldigheten att i vissa fall begära förlängning av åtalstiden när beslag skett skall upphävas. Förslaget har remissbehandlats. - På grundval av Telelagsutredningens betänkande (SOU 1992:70) Telelag har det nyligen lagts fram en lagrådsremiss som innehåller förslag till vissa ändringar av beslagsreglerna. Förslagen föranleds bl.a. av Televerkets bolagisering och avskaffandet av det statliga monopolet på detta område. - Datastraffrättsutredningen föreslår i sitt betänkande (SOU 1992:110) Information och den nya InformationsTeknologin - straff- och processrättsliga frågor m.m. vissa ändringar i reglerna om beslag och husrannsakan. Förslaget har skickats ut på remiss.

I polislagen finns som jag nämnde tidigare särskilda bestämmelser om olika tvångsingripanden. År 1991 beslutade regeringen (dir. 1991:52) om en översyn av den rättsliga regleringen av polisens befogenheter för att förhindra brott och på annat sätt upprätthålla allmän ordning och säkerhet. En särskild utredare tillkallades för uppdraget. Uppdraget bör vara avslutat före utgången av maj 1993. I sitt arbete har utredaren anledning att komma in på polislagens bestämmelser om kroppsvisitation och husrannsakan i 19-22 §§. I direktiven avgränsas uppdraget så att rättegångsbalkens regler om tvångsmedel bör behandlas endast i den mån de vid sidan av sina straffprocessuella funktioner också i övrigt kan vara av omedelbar betydelse för polisens möjligheter att svara bl.a. för uppgiften att avvärja brott.

I fråga om reformbehovet anförde departementschefen vidare:

I olika sammanhang har det framförts kritik mot rättegångsbalkens reglering av bl.a. beslag och husrannsakan. Riksdagens ombudsmän (JO) har vid ett flertal tillfällen överlämnat beslut till regeringen i vilka JO har pekat på behov av en reform av reglerna (dnr 85-229, 91-1825, 91-3022, 91-4026, 92-870, 92-3721 och 92-4056). Riksåklagaren (RÅ) och Rikspolisstyrelsen (RPS) tar också upp reglerna om beslag och husrannsakan i en utredning angående vissa frågor om ekonomisk brottslighet som gavs in till regeringen den 7 januari 1992. I utredningen pekas på en rad fall där behov av ändrade regler föreligger. Sammanfattningsvis anser RÅ och RPS att tiden nu är mogen för en allmän översyn av reglerna om husrannsakan och beslag. Också i övrigt har det framförts kritik av tvångsmedelsreglerna från polisen, bl.a.

i en skrivelse till regeringen från Stockholmspolisen (dnr 92-870).

För att belysa några av de tillämpningsproblem som förekommer skall jag något beröra ett antal av de förhållanden som tagits upp i JO:s beslut och i utredningen från RÅ och RPS.

När det gäller reglerna om husrannsakan hävdas det att reglerna har en ålderdomlig konstruktion som gör dem svårtillgängliga. Detta gäller särskilt reglerna om husrannsakan hos annan än den som är misstänkt. En annan fråga är hur handlingar och andra föremål som frivilligt överlämnats till åklagare eller polis skall hanteras liksom frågan hur s.k. samtycke till husrannsakan skall bedömas. När det gäller den s.k. tillhållsbestämmelsen - 28 kap. 3 § RB - görs det gällande att den är otidsenlig och därför svårtillämpad.

Problemen med beslagsreglerna består mest i att många frågor är oreglerade. Ett sådant problem är frågan om fotokopiering av beslagtagna handlingar. Ett annat problem är regelsystemet vid hävande av beslag. Det gäller bl.a. regleringen kring vilka möjligheter en åklagare har att på nytt ta ett föremål i beslag om beslaget har hävts av domstol eller om åtalsfristen har gått ut. Problem uppkommer också kring dokumentationen av beslagtaget gods och förvaringen av godset.

När det gäller kroppsvisitation och kroppsbesiktning är det främst förutsättningarna för dessa åtgärder som är aktuella. Hit hör också det vid husrannsakan använda rekvisitet skälig misstanke. Det påpekas från RÅ och RPS att det finns behov av en analys av problemen kring detta centrala rekvisit.

I det här sammanhanget bör uppmärksammas att det även finns kritik, särskilt från polishåll, mot att de nuvarande tvångsmedelsreglerna i tillämpningen i vissa fall fått en alltför restriktiv tolkning, vilket enligt polisen varit till men för en effektiv brottsbekämpning. Det bör också nämnas att Polisrättsutredningen enligt vad som under hand kommit till min kännedom i sitt arbete identifierat vissa problem även när det gäller rättegångsbalkens tvångsmedelsregler.

De flesta reglerna om beslag, husrannsakan, kroppsvisitation och kroppsbesiktning kvarstår oförändrade sedan rättegångsbalkens tillkomst. Den kritik som framförts tyder på att reglerna i dag antingen kan anses svårtillämpade eller i otillräcklig utsträckning beaktar moderna förhållanden. Mot denna bakgrund anser jag att det nu är dags att se över

rättegångsbalkens regler om beslag, husrannsakan, kroppsvisitation och kroppsbesiktning.

Avslutningsvis anförde departementschefen beträffande utredningsuppdraget:

> Som en allmän utgångspunkt för uppdraget bör framhållas att reglerna måste tillgodose den enskildes intresse av skydd för sin integritet och rättssäkerhet samt uppfylla de konventionsåtaganden Sverige gjort angående de mänskliga rättigheterna. Reglerna bör vidare utformas så att de svarar mot de krav samhället i dag ställer på en effektiv användning av de aktuella tvångsmedlen. De måste också utformas mot bakgrund av att rättegångsbalkens tvångsmedelsregler inte sällan tillämpas i pressade situationer. Detta ställer krav på att reglerna är klara och lättillämpade. Man måste också beakta att den som fattar beslut om användning av ett tvångsmedel ofta är tvungen att fatta sitt beslut under tidspress och på ett beslutsunderlag som ofta är bristfälligt.
>
> I utredningsuppdraget bör ingå en kartläggning av vad de tillämpande myndigheterna uppfattar som brister i den rättsliga regleringen. En naturlig utgångspunkt för kartläggningen är den kritik som JO, RÅ och RPS framfört mot den nuvarande regleringen.
>
> Översynen bör omfatta rättegångsbalkens regler om beslag, husrannsakan, kroppsvisitation och kroppsbesiktning, men den bör i princip inte omfatta de delar av dessa regler som nyligen har varit föremål för översyn. Tvångsmedelsregleringen i andra lagar än rättegångsbalken bör omfattas endast om översynen av rättegångsbalken föranleder det.
>
> Otvivelaktigt finns det nära beröringspunkter mellan reglerna i rättegångsbalken och polislagen. När det nu uppkommer behov av att se över rättegångsbalkens regler om beslag, husrannsakan, kroppsvisitation och kroppsbesiktning är det därför naturligt att uppdraget ges till den särskilde utredare som har till uppgift att se över polislagens motsvarande bestämmelser.

1.2 Utredningens arbete

Utredningen lade i juni 1993 fram ett delbetänkande, Polisens rättsliga befogenheter (SOU 1993:60). Betänkandet berörde reglerna i polislagen, i huvudsak med undantag för bestämmelserna om husrannsakan och kroppsvisitation. Utredningen fortsatte därefter sitt arbete med reglerna i rättegångsbalken om beslag, husrannsakan, kroppsvisitation och kroppsbesiktning samt de regler i polislagen som har nära samband med dessa. De i det tidigare betänkandet behandlade föreslagna 25 och 26 §§ polislagen har i detta betänkande omarbetats av redaktionella skäl.

En utgångspunkt för utredningens arbete har varit den kritik mot rättegångsbalkens tvångsmedelsreglering som Riksdagens ombudsmän, Riksåklagaren och Rikspolisstyrelsen har framfört till regeringen och som nämns i direktiven. Det är för det första fråga om sex beslut som har överlämnats från Riksdagens ombudsmän till regeringen, nämligen JO:s beslut den 24 januari 1985 (dnr 2031-1984) med anledning av en åklagares vägran att utlämna beslagtagna föremål sedan beslaget hade hävts, beslut den 25 juni 1991 (dnr 1552-1990) angående husrannsakan på en restaurang, beslut den 29 oktober 1991 (dnr 1551-1990) angående beslut om husrannsakan hos spelklubbar m.m., beslut den 12 december 1991 (dnr 2504-1989) angående husrannsakan hos en bank, beslut den 5 oktober 1992 (dnr 1233-1990 och 3274-1990) angående tillämpningen av bl.a. 28 kap. 3 § rättegångsbalken vid polisiär störningsverksamhet i tillhåll samt beslut den 28 oktober 1992 (dnr 2044-1991) angående en polismyndighets hantering av omhändertagna fordon. Som framgår av direktiven har kritik också framförts av Riksåklagaren och Rikspolisstyrelsen i en utredning angående vissa frågor om ekonomisk brottslighet samt av Stockholms polismyndighet i en skrivelse angående polisens befogenhet att fotografera och ta fingeravtryck av misstänkta under 18 år.

Då utredningen inledde sitt arbete med att se över polislagens bestämmelser, skickade utredningen ut en enkät till landets samtliga polismyndigheter för att ta reda på bl.a. vad polisen uppfattade som brister i den rättsliga regleringen. Enkätsvaren innehöll inte bara synpunkter på polislagens bestämmelser, utan också på reglerna i rättegångsbalken. I remissvaren med anledning av utredningens delbetänkande framfördes också synpunkter som var värdefulla för det fortsatta utredningsarbetet.

Under utredningens arbete har det förekommit fortlöpande kontakter med framför allt åklagare och polismän. För att få ytterligare synpunkter på vad som uppfattas som brister i tvångsmedelslagstiftningen har utredningen haft överläggningar med företrädare för ett

flertal olika myndigheter, bl.a. Riksdagens ombudsmän, Justitiekanslern, Riksåklagaren, Rikspolisstyrelsen, Polishögskolan, Statsåklagarmyndigheten för speciella mål, Regionåklagarmyndigheterna i Stockholm och i Västerås, Åklagarmyndigheterna i Göteborg, Stockholm, Danderyd och Karlstad samt Polismyndigheterna i Stockholm och i Uppsala. Utredningen har vidare granskat dokumentation av beslut om husrannsakan, kroppsvisitation, kroppsbesiktning och beslag vid Åklagarmyndigheten i Karlstad och Polismyndigheterna i Stockholm och i Göteborg.

Utredningen har samrått med Godtrosförvärvsutredningen (Ju 1993:11).

Riksdagens ombudsmän har till utredningen för kännedom överlämnat dels ett beslut angående vissa ingripanden i samband med en fotbollsmatch (JO:s beslut den 12 november 1992, dnr 1535-1992 och 1572-1992), dels ett beslut angående beslag i s.k. postkontrollärenden (JO:s beslut den 22 juni 1993, dnr 1355-1992). Rikspolisstyrelsen har till utredningen överlämnat bl.a. en skrivelse angående kroppsvisitation för eftersökande av föremål som skall omhändertas efter administrativt beslut, en skrivelse om administrativ personals medverkan vid husrannsakan m.m. samt en skrivelse rörande ordningsvakts befogenhet att företa kroppsvisitation enligt 19 § polislagen. Polismyndigheten i Stockholm har till utredningen överlämnat bl.a. en skrivelse angående husrannsakan i vissa nödsituationer och en skrivelse rörande tillämpningen av 23 kap. 3 § rättegångsbalken.

2 Gällande rätt

Utredningen har enligt tilläggsdirektiven som huvuduppgift att se över rättegångsbalkens regler om beslag, husrannsakan, kroppsvisitation och kroppsbesiktning. Tvångsmedelsregleringen i andra lagar än rättegångsbalken bör omfattas endast om översynen av rättegångsbalken föranleder det. Av de ursprungliga direktiven följer att utredningen också skall göra en allmän översyn av reglerna om polisens befogenheter att förhindra brott och på annat sätt upprätthålla allmän ordning och säkerhet. En redogörelse för gällande rätt i sistnämnda hänseende finns i utredningens delbetänkande Polisens rättsliga befogenheter (SOU 1993:60), dock med undantag för de bestämmelser som har nära samband med rättegångsbalkens regler om husrannsakan, kroppsvisitation, kroppsbesiktning och beslag. I detta avsnitt kommer utredningen därför att lämna en kort redogörelse, inte bara för reglerna i 27 och 28 kap. rättegångsbalken, utan också för liknande bestämmelser i polislagen och andra författningar.

I 2 kap. regeringsformen finns grundläggande regler för när den enskilde medborgarens frihet får inskränkas på det sätt som anges i bl.a. rättegångsbalkens bestämmelser om tvångsmedel. Av betydelse är dessutom de internationella överenskommelser om mänskliga rättigheter som Sverige är bundet av. Bland dessa är det framför allt den europeiska konventionen den 4 november 1950 angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna (Europakonventionen) som är av intresse[1]. Europakonventionen är sedan den 1 januari 1995 gällande svensk rätt (SFS 1994:1219). Detta kapitel omfattar också en kort redogörelse för de relevanta, grundläggande bestämmelserna i Europakonventionen[2] och regeringsformen.

[1] Förutom i Europakonventionen finns regler om mänskliga rättigheter också i Förenta Nationernas universella förklaring om de mänskliga rättigheterna (FN-förklaringen) samt i den internationella konventionen den 18 december 1966 om medborgerliga och politiska rättigheter (FN-konventionen).

[2] En grundligare redogörelse för Europakonventionens innehåll finns i kapitel 3 i utredningens delbetänkande Polisens rättsliga befogenheter (SOU 1993:60). Konventionstexten återfinns i bilaga 2:1 i samma betänkande.

2.1 Grundläggande regler om tvångsmedel

2.1.1 Europakonventionen

Enligt artikel 8:1 i Europakonventionen har var och en rätt till skydd för sitt privat- och familjeliv, sitt hem och sin korrespondens. Husrannsakan innebär ofta en inskränkning i den föreskrivna rätten till skydd för hemmet. Detta skydd avser framför allt en persons bostad, dvs. det hus eller den lägenhet där personen faktiskt bor. Den europeiska domstolen för de mänskliga rättigheterna (Europadomstolen) har emellertid i fallet Niemietz (Niemietz mot Tyskland, 1992-12-15, ser. A nr. 251-B) ansett att även ett advokatkontor omfattas av skyddet i artikel 8:1[3].

Kroppsvisitation och kroppsbesiktning är åtgärder som inskränker rätten till skydd för privatlivet. I skyddet för den personliga integriteten ingår också skydd mot medicinska undersökningar, även sådana av mindre betydelse, psykiatriska undersökningar, kroppsvisitationer, undersökningar av bagage och bilar, fotografering av misstänkta samt tagande av fingeravtryck och blodprov[4].

Inskränkningar i det i artikel 8:1 föreskrivna skyddet kan enligt artikel 8:2 i Europakonventionen godtas endast under förutsättning att de har stöd i lag och om de i ett demokratiskt samhälle är nödvändiga med hänsyn till landets yttre säkerhet, den allmänna säkerheten, landets ekonomiska välstånd, förebyggandet av oordning och brott, hälsovården, skyddandet av sedligheten eller av andra personers fri- och rättigheter.

Samtliga svenska bestämmelser om husrannsakan i syfte att söka efter personer eller egendom torde kunna godtas med hänsyn till de inskränkningsändamål som anges i artikel 8:2. Det bör emellertid återigen framhållas att Europakonventionen inte skyddar alla typer av lokaler och att många undersökningar i andra lokaler än bostäder kan företas utan hänsyn till konventionen[5]. Även de svenska reglerna om kroppsvisitation och kroppsbesiktning torde kunna accepteras med hänsyn till vad som sägs i artikel 8:2.

[3] Se även Hans Danelius, Mänskliga rättigheter, 5 uppl. 1993, s. 201 (cit. Danelius).

[4] Se P. van Dijk och G.J.H. van Hoof, Theory and Practice of the European Convention on Human Rights, 2 uppl., s. 373 samt där anmärkta avgöranden från den europeiska kommissionen för de mänskliga rättigheterna.

[5] Att Europadomstolen i fallet Niemietz fann att husrannsakan utgjorde en kränkning av rätte till skydd för hemmet synes bl.a. ha haft samband med att undersökningen på advokatkontoret inkräktade på advokatsekretessen (jfr avsnitt 6.1.1 och 6.1.2).

I artikel 1 i första tilläggsprotokollet till Europakonventionen anges att ”envar fysisk och juridisk persons rätt till sin egendom skall lämnas okränkt” och att ”Ingen må berövas sin egendom annat än i det allmännas intresse och under de förutsättningar som angivas i lag och av folkrättens allmänna grundsatser”[6]. Bestämmelsen inskränker enligt andra stycket i artikel 1 likväl inte en stats rätt att genomföra sådan lagstiftning som staten finner erforderlig för att reglera nyttjandet av viss egendom i överensstämmelse med det allmännas intresse eller för att säkerställa betalning av skatter eller av böter och viten.

Bestämmelsen i artikel 1 innehåller således tre olika regler: den första fastslår principen om att egendom skall respekteras, den andra uppställer villkoren för berövandet av egendom och den tredje behandlar inskränkningar i rätten att utnyttja egendom, alltså en form av användningskontroll (Danelius, s. 248). Förverkande av egendom skulle kunna tyckas vara ett exempel på berövande av egendom, men har av Europadomstolen ändå ansetts som ett förfarande för att reglera utnyttjandet av egendom. För åklagare och polis torde därför bestämmelsen om användningskontroll ha störst betydelse vid sidan av den allmänna bestämmelsen om att rätten till egendom skall lämnas okränkt. För att en åtgärd som innebär användningskontroll skall vara förenlig med konventionen krävs således att den har stöd i lag, att den står i överensstämmelse med det allmännas intresse och att konventionsstaten anser att den är nödvändig. Konventionsstaterna har av Europadomstolen getts ganska stor frihet att själva bestämma vad som är en rimlig avvägning mellan allmänna och enskilda intressen. De svenska bestämmelserna om användningskontroll i form av beslag och förverkande torde alla stå i överensstämmelse med Europakonventionens regler.

2.1.2 Regeringsformen

Även i regeringsformen finns bestämmelser av grundläggande betydelse för användningen av tvångsmedel. I 2 kap. 6 § sägs att varje medborgare gentemot det allmänna är skyddad mot bl.a. husrannsakan och liknande intrång. Med husrannsakan i regeringsformens mening

[6] ”Every natural or legal person is entitled to the peaceful enjoyment of his possessions. No one shall be deprived of his possessions except in the public interest and subject to the conditions provided for by law and by the general principles of the international law”.

menas varje av myndighet företagen undersökning av hus, rum eller slutet förvaringsställe, oavsett syftet med undersökningen (prop. 1973:90 s. 246). Eftersom bestämmelsen i 2 kap. 6 § omfattar även ”liknande intrång” gäller den emellertid även intrång som inte sker i undersökningssyfte (prop. 1975/76:209 s. 147). Skyddet är inte begränsat till bostäder (prop. 1973:90 s. 246).

Enligt 2 kap. 6 § regeringsformen är varje medborgare gentemot det allmänna skyddad också mot påtvingat kroppsligt ingrepp och kroppsvisitation. Uttrycket kroppsligt ingrepp avser främst våld mot människokroppen men också läkarundersökningar, mindre ingrepp som vaccinering och blodprovstagning samt andra liknande åtgärder som faller under begreppet kroppsbesiktning (prop. 1975/76:209 s. 147). Även tagande av fingeravtryck är enligt förarbetena till regeringsformen så integritetskränkande att det bör betraktas som ett kroppsligt ingrepp (SOU 1975:75 s. 359).

Skyddet mot husrannsakan och liknande intrång samt mot påtvingat kroppsligt ingrepp och kroppsvisitation får enligt 2 kap. 12 § första stycket begränsas endast genom lag. En sådan begränsning får enligt andra stycket i samma paragraf göras endast för att tillgodose ett ändamål som är godtagbart i ett demokratisk samhälle. En begränsning får vidare aldrig gå utöver vad som är nödvändigt med hänsyn till det ändamål som har föranlett den och inte heller sträcka sig så långt att den utgör ett hot mot den fria åsiktsbildningen såsom en av folkstyrelsens grundvalar. 2 kap. 12 § andra stycket kan indirekt sägas vara ett uttryck för ändamålsprincipen, vilken innebär att ett tvångsmedel inte får användas i något annat syfte än det som framgår av den tillämpade bestämmelsen.

Något allmänt grundlagsskydd för äganderätten finns inte. I 2 kap. 18 § regeringsformen har dock tagits in en bestämmelse om egendomsskydd, vilken bl.a. tar sikte på tvångsöverföring genom expropriation eller något annat sådant förfogande. Med anledning av att Europakonventionen har inkorporerats i svensk rätt, har bestämmelsen utvidgats (prop. 1993/94:117) och ger numera skydd även mot inskränkningar i användningen av mark och byggnader. Grundlagsskyddet har också utökats genom en rätt till ersättning för förlusten vid både tvångsöverföringar och rådighetsinskränkningar. I 2 kap. 18 § görs vidare ett uttryckligt förbehåll för allemansrätten.

Till skillnad från regeringsformen utgår Europakonventionen från att det är intrång i en viss rättighet som kräver lagstöd. Regeringsformen föreskriver i stället att skyddet mot vissa ingripanden inte får begränsas utan stöd i lag. Av förarbetena till regeringsformen framgår emellertid att avsikten med grundlagsregleringen var att ge rättig-

heterna ett skydd som i nivå inte ligger under konventionernas[7]. Bortsett från att regeringsformen inte innehåller något skydd för äganderätten har avsikten med regeringsformen således varit att ge ett lika starkt skydd för fri- och rättigheter som det Europakonventionen ger.

2.1.3 Övriga principer för tvångsmedelsanvändning

Grundläggande regler för tvångsmedelsanvändning finns, förutom i Europakonventionen och regeringsformen, också i vanlig lag. För användning av tvångsmedel under förundersökning gäller bl.a. den allmänna regeln i 23 kap. 4 § rättegångsbalken om förundersökningens bedrivande. Enligt denna bestämmelse skall undersökningen bedrivas så att inte någon onödigt utsätts för misstanke eller får vidkännas kostnad eller olägenhet. Undersökningen skall vidare bedrivas så skyndsamt som omständigheterna medger. Finns det inte längre anledning att fullfölja undersökningen skall den läggas ner.

I 8 § polislagen har vissa allmänna principer för polisingripanden tagits in. Paragrafen ger uttryck för behovsprincipen som bl.a. innebär att ett tvångsmedel inte får användas annat än om det är nödvändigt för att det avsedda resultatet skall uppnås och någon mindre ingripande åtgärd inte är tillräcklig. I samma paragraf har också proportionalitetsprincipen kommit till uttryck. Den innebär att en polisman som har att verkställa en tjänsteuppgift skall ingripa på ett sätt som är försvarligt med hänsyn till åtgärdens syfte och övriga omständigheter. Samma princip återkommer i 27 kap. 1 § tredje stycket rättegångsbalken såvitt gäller beslag och i 28 kap. 3 a och 13 §§ rättegångsbalken såvitt gäller husrannsakan, kroppsvisitation och kroppsbesiktning. Ett tvångsmedel får enligt dessa bestämmelser användas bara om skälen för åtgärden uppväger det intrång eller men i övrigt som åtgärden innebär för den misstänkte eller för något annat motstående intresse.

[7] Fri- och rättighetsutredningens betänkande Medborgerliga fri- och rättigheter, SOU 1975:75 s. 99.

2.2 Husrannsakan

2.2.1 Rättegångsbalken

Bestämmelser om husrannsakan i brottsutredande syfte finns i 28 kap. rättegångsbalken. Husrannsakan i rättegångsbalkens mening innefattar en undersökning av hus, rum eller annat slutet förvaringsställe. Med *hus* avses inte bara bostadshus utan även andra byggnader, såsom ekonomi- och uthusbyggnader samt fabriker och magasin. Begreppet *rum* omfattar förutom bostadsrum även kontors- och lagerlokaler samt t.ex. hytter på en båt och till *slutet förvaringsställe* räknas t.ex. en stängd bil och ett kassafack i en bank (Processlagberedningens förslag till rättegångsbalk, SOU 1938:44 II s. 328).

Husrannsakan kan endera vara reell eller personell. Reell husrannsakan företas för eftersökande av föremål som är underkastade beslag eller för utrönande av omständigheter som kan få betydelse för utredning om ett brott. För sådan husrannsakan fordras enligt 28 kap. 1 § rättegångsbalken att det finns anledning att anta att det har förövats ett brott för vilket fängelse kan följa. Hos den som är skäligen misstänkt för brottet får husrannsakan alltid företas i något av de angivna syftena. I övrigt får husrannsakan i tre särskilda fall företas även hos annan än den som är skäligen misstänkt, nämligen hos den där brottet har förövats eller där den misstänkte har gripits eller om det annars finns synnerlig anledning att tro att åtgärden kommer att leda till det avsedda resultatet. I paragrafens tredje stycke föreskrivs att samtycke från en person som är misstänkt inte får åberopas som grund för husrannsakan, om det inte är den misstänkte själv som har begärt åtgärden.

Personell husrannsakan företas då polisen eftersöker en person. Regler om sådana undersökningar finns i 28 kap. 2 och 2 a §§ rättegångsbalken. Huvudregeln är att personell husrannsakan får företas oavsett brottets svårhetsgrad. Är syftet med åtgärden att söka efter en person som skall delges stämning i brottmål krävs emellertid enligt 28 kap. 2 § att det är stadgat fängelse för brottet. Övriga fall då personell husrannsakan får genomföras är då det behövs för att söka efter den som skall gripas, anhållas eller häktas, hämtas till förhör eller till inställelse till rätten eller underkastas kroppsvisitation eller kroppsbesiktning. Husrannsakan får dels genomföras hos den som eftersöks, dels hos annan om det finns synnerlig anledning att anta att den sökte uppehåller sig där. Om den person som polisen söker efter är misstänkt för ett så grovt brott att minimistraffet är fyra års fängelse kan polisen med stöd av 28 kap. 2 a § undersöka alla bilar

och andra transportmedel på en viss plats, om det finns särskild anledning att anta att den misstänkte kommer att passera platsen. Det förutsätter dock att den misstänkte ''skall gripas, anhållas eller häktas''.

I 28 kap. 3 § finns en speciell regel om husrannsakan i bl.a. ''lägenhet som är tillgänglig för allmänheten'', t.ex. butiker, restauranger, kaféer, teater- eller biograflokaler (SOU 1938:44 II s. 329). I sådana utrymmen samt i lägenheter som ''plägar utgöra tillhåll för lösdrivare eller förbrytare eller där sådant gods, som eftersökes, plägar uppköpas eller mottagas som pant'' får husrannsakan med stöd av 28 kap. 3 § företas utan speciella villkor, dock endast för de ändamål som sägs i 28 kap. 1 och 2 §§. Åtgärden skall således liksom i de tidigare omnämnda fallen vara motiverad av hänsyn till utredningen.

Förordnande om husrannsakan meddelas enligt 28 kap. 4 § av undersökningsledaren, åklagaren eller rätten. Är det fråga om husrannsakan för delgivning av stämning i brottmål skall beslutet dock alltid fattas av rätten. Om husrannsakan i annat fall kan antas bli av stor omfattning eller medföra synnerlig olägenhet för den hos vilken åtgärden företas, bör åtgärden enligt samma paragraf inte vidtas utan rättens förordnande, om det inte är fara i dröjsmål. För beslut om husrannsakan i syfte att söka efter den som är häktad i sin utevaro eller som skall hämtas till förhandling i brottmål gäller särskilda regler. Enligt 28 kap. 4 § tredje stycket rättegångsbalken jämfört med 20 § tredje stycket polislagen skall beslut om sådan husrannsakan meddelas av polismyndigheten. Är det fara i dröjsmål får en polisman dock företa åtgärden även utan sådant beslut.

I 28 kap. 6 - 9 §§ finns närmare bestämmelser om förfarandet vid husrannsakan. Enligt 6 § får olägenhet eller skada inte förorsakas utöver vad som är oundgängligen nödvändigt. Rum eller förvaringsställe får enligt samma paragraf öppnas med våld om det behövs, men skall efter förrättningen på lämpligt sätt åter tillslutas. Husrannsakan får inte heller utan särskilt skäl verkställas mellan klockan 21.00 och 6.00. I 7 § regleras vem som har rätt att närvara vid en husrannsakan och i 8 § vem som har rätt att undersöka brev och andra handlingar. I 9 § finns bestämmelser om dokumentation av husrannsakan.

Undersökningar på områden som inte är tillgängliga för allmänheten, t.ex. gårdsplaner, fabriksområden eller byggnadsplatser, utgör inte husrannsakan i rättegångsbalkens bemärkelse (SOU 1938:44 II s. 330). Sådana områden får enligt 28 kap. 10 § utan särskilda villkor undersökas för samma ändamål som sägs i 1 och 2 §§.

Bestämmelser om husrannsakan finns även i andra författningar än rättegångsbalken. Dessa regler skall enligt 28 kap. 15 § ha företräde

om de avviker från rättegångsbalkens generella regler. Så är emellertid inte alltid fallet. I stället hänvisar flera författningar till rättegångsbalkens reglering. Om ett barn är misstänkt för att före 15 års ålder ha begått ett brott får, om det finns särskilda skäl, husrannsakan enligt bestämmelserna i 28 kap. rättegångsbalken företas mot barnet (17 § *lagen med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare*). 16 § *lagen (1957:668) om utlämning för brott*, 12 § *lagen (1959:254) om utlämning för brott till Danmark, Finland, Island och Norge* samt 2 § *lagen (1975:295) om användning av vissa tvångsmedel på begäran av främmande stat* hänvisar till rättegångsbalkens bestämmelser. Till rättegångsbalkens regler om husrannsakan hänvisar också 19 § *lagen (1991:572) om särskild utlänningskontroll* och 7 § *lagen (1979:1088) om gränsövervakning i krig*. Enligt 2 § *lagen (1982:395) om Kustbevakningens medverkan vid polisiär övervakning* har kustbevakningstjänsteman i vissa fall samma befogenhet som polisman att företa husrannsakan med stöd av 28 kap. 5 § rättegångsbalken om åtgärden har till syfte att eftersöka den som skall gripas eller att verkställa beslag.

2.2.2 Polislagen

I 20 - 22 §§ polislagen finns regler om sådan husrannsakan som inte syftar till att utreda brott. För att söka efter en person som ”med laga stöd skall omhändertas” får en polisman enligt 20 § första stycket polislagen bereda sig tillträde till den eftersöktes bostad eller till annat hus, rum eller ställe som tillhör eller disponeras av honom. (Uttrycket ”annat ställe” korresponderar med bestämmelsen i 28 kap. 10 § rättegångsbalken, prop. 1983/84:111 s. 129). Motsvarande regler gäller om polisen med stöd av lag eller annan författning skall omhänderta ett föremål. Oavsett om det gäller att söka efter en person eller ett föremål får undersökningen också avse en lokal som är tillgänglig för allmänheten. Om det finns synnerliga skäl att anta att undersökningen kommer att ge det avsedda resultat får den ske även hos annan än den som eftersöks respektive den som äger eller innehar det eftersökta föremålet. Det krävs att det är en bestämd person eller ett bestämt föremål som polisen söker efter, vilket innebär att polisen inte får bereda sig tillträde till bostäder eller andra lokaler för att mera allmänt leta efter exempelvis efterlysta personer (prop. 1983/84:111 s. 127).

I 20 § andra stycket polislagen finns, liksom i 28 kap. 2 a § rättegångsbalken, en bestämmelse om polismans befogenhet att undersöka transportmedel på viss plats. Undersökning får ske i syfte

att söka efter någon som har avvikit från en kriminalvårdsanstalt där han hade tagits in efter att ha dömts till fängelse i minst fyra år. Det krävs att den avvikne kan antas utgöra en allvarlig fara för annans liv eller hälsa eller för rikets säkerhet. Dessutom skall det finnas särskild anledning att anta att han kommer att passera platsen där undersökningen görs. Samma befogenhet tillkommer polisman för att eftersöka någon som genomgår psykiatrisk tvångsvård eller som har överlämnats till rättspsykiatrisk vård och som har avvikit från en sjukvårdsinrättning. I det fallet fordras också att det finns särskilda skäl för att den avvikne utgör sådan fara som anges ovan.

Beslut om husrannsakan enligt 20 § fattas av polismyndigheten. Är det fara i dröjsmål får en polisman dock göra husrannsakan även utan föregående beslut av polismyndigheten. Sådan husrannsakan som avses i 20 § får inte utan särskilda skäl vidtas mellan klockan 21.00 och 6.00.

Enligt 21 § har en polisman befogenhet att bereda sig tillträde till ett hus, rum eller annat ställe om det finns anledning att anta att någon där har avlidit eller är medvetslös eller annars inte kan tillkalla hjälp. Samma åtgärd får vidtas om det behövs för att efterspana någon som är försvunnen om det kan antas att han behöver hjälp. Lagtexten nämner inte den speciella situationen att det finns risk för att någon kommer att försöka begå självmord, men det är enligt förarbetena självklart att polisen ändå har såväl skyldighet som befogenhet att förhindra det (prop. 1983/84:111 s. 125).

I 22 § polislagen regleras polisens befogenheter i situationer då det av särskilda skäl anses föreligga risk för att ett allvarligt brott kommer att begås. I syfte att avvärja brottet eller bereda skydd mot det får polisen bereda sig tillträde till hus, rum eller annat ställe i syfte att söka efter sprängmedel, vapen eller något annat farligt föremål. Endast om det är fara i dröjsmål får åtgärden vidtas utan föregående beslut av polismyndigheten.

2.2.3 Övriga författningar

För eftersökande av föremål som kan antas vara förverkade enligt varusmugglingslagen får polisman, tulltjänsteman och tjänsteman vid kustbevakningen utan förordnande företa husrannsakan i sådan lägenhet som avses i 28 kap. 3 § rättegångsbalken samt i magasin, upplagsbodar och uthus (18 § *lagen [1960:418] om straff för varusmuggling*). I övrigt har tulltjänsteman och tjänsteman vid kustbevakningen, i fråga om brott som avses i varusmugglingslagen, samma rätt att utan förordnande företa husrannsakan som enligt rättegångs-

balken tillkommer polisman (18 § varusmugglingslagen). Till varusmugglingslagens bestämmelser om husrannsakan hänvisar 7 § *lagen (1992:1602) om valuta- och kreditreglering*.

För kontroll av att anmälnings- och uppgiftsskyldighet har fullgjorts får polisman, tulltjänsteman och tjänstemän vid kustbevakningen enligt 57 och 66 §§ *tullagen (1994:1550)* undersöka transportmedel, containrar, lådor och andra utrymmen där varor kan förvaras samt områden för tullupplag, tullager, frihamnar och exportbutiker, flygplatser och bangårdar, där varor som står under tullkontroll förvaras, och även lokaler inom sådana områden. Till tullagens bestämmelser hänvisar 6 § *lagen (1979:1088) om gränsövervakning i krig* och 7 § *lagen (1992:1602) om valuta- och kreditreglering*.

I 47 § *förfogandelagen* (1978:262) hänvisas till bestämmelserna i 28 kap. rättegångsbalken såvitt avser sådana undersökningar som får utföras om en person inte fullgör den uppgiftsskyldighet som åligger honom enligt förfogandelagen. Befogenheten att besluta om undersökning tillkommer länsstyrelsen eller annan myndighet som regeringen förordnar. Liknande regler finns i 35 § *ransoneringslagen* (1978:268) och 66 § *civilförsvarslagen* (1960:418).

Bestämmelser om polismans befogenhet att undersöka väskor och andra slutna förvaringsställen i syfte att söka efter vapen och andra farliga föremål finns också i 3 § *lagen (1970:926) om särskild kontroll på flygplats*, 5 § *lagen (1988:144) om säkerhetskontroll vid sammanträde med riksdagens kammare och utskott* samt 5 § *lagen (1981:1064) om säkerhetskontroll vid domstolsförhandlingar*.

I samband med inresekontroll får polisman enligt 5 kap. 2 § *utlänningslagen (1989:529)* i vissa fall undersöka bagage, handresgods och handväskor för att ta reda på en utlännings identitet och hans resväg till Sverige. En polisman får också undersöka bagageutrymmen och övriga slutna utrymmen i bilar och andra transportmedel i syfte att förhindra att utlänningar reser in till Sverige i strid med utlänningslagens regler.

För eftersökande av egendom som inte får innehas av en krigsman får, inom ett militärt område eller ett annat område som disponeras av försvarsmakten, undersökning företas av skåp, väskor och annan egendom som tillhör eller disponeras av en krigsman (45 § *lagen [1986:644] om disciplinförseelser av krigsmän, m.m.*).

Avslutningsvis bör det också nämnas att polisen i många specialförfattningar har ålagts att bereda en myndighet tillträde till en lokal eller liknande för att myndigheten skall kunna utföra inspektion eller annan kontroll. Dessa bestämmelser är enligt förarbetena till polislagen formulerade på ett sådant sätt att det med tillräcklig tydlighet skulle framgå i vilka fall polisen tvångsvis får bereda den andra myndigheten

tillträde till den lokal det är fråga om (prop. 1983/84:111 s. 128). Någon uttrycklig bestämmelse om polisens befogenhet i dessa fall har därför inte ansetts nödvändig[8]. I andra författningar är det polismyndigheten som har ålagts att utöva tillsyn över viss verksamhet. Ett exempel är *lagen (1988:868) om brandfarliga och explosiva varor* enligt vilken polismyndigheten har rätt till tillträde till områden, lokaler och andra utrymmen som används i samband med hanteringen av explosiva varor. *Lagen (1981:2) om handel med skrot och begagnade varor* och tillhörande förordningar föreskriver också att polismyndigheten skall utöva tillsyn. Den som har tillstånd eller är registrerad enligt lagen är skyldig att låta polismyndigheten undersöka områden, lokaler och andra utrymmen som hör till verksamheten. Enligt *lagen (1977:293) om handel med drycker* är polismyndigheten ”berättigad till tillträde till försäljningsställe med tillhörande lokaler” och i *lagen (1966:742) om hotell- och pensionatsrörelse* sägs att polismyndigheten äger tillträde till hotell eller pensionat för att tillse att bestämmelserna i lagen iakttas. I *lagen (1949:722) om pantlånerörelse* föreskrivs att utövare av pantlånerörelse vid straffansvar är skyldig att låta polismyndigheten undersöka rörelsens lokaler[9].

2.3 Kroppsvisitation och kroppsbesiktning

2.3.1 Rättegångsbalken

Bestämmelser om kroppsvisitation och kroppsbesiktning i brottsutredande syfte finns i 28 kap. rättegångsbalken. Med *kroppsvisitation* avses enligt 28 kap. 11 § tredje stycket en undersökning av kläder och annat som någon bär på sig samt av väskor, paket och andra föremål som någon har med sig. *Kroppsbesiktning* definieras i 28 kap. 12 § andra stycket som en undersökning av människokroppens yttre och inre samt tagande av prov från människokroppen och undersökning av

[8] Jämför dock utredningens förslag i SOU 1993:60 s. 250 f.

[9] Även i *vapenlagen (1973:1176)* och *vapenförordningen (1974:123)* samt i *lagen (1979:357) om yrkesmässig försäljning av dyrkverktyg* finns bestämmelser om polismyndighetens tillsyn. Den som har tillstånd att sälja vapen eller dyrkverktyg är vid straffansvar skyldig att lämna polismyndigheten de upplysningar och handlingar som behövs för tillsynen. Några bestämmelser om att polisen har rätt att få tillträde till lokalerna finns dock inte. På liknande sätt förhåller det sig med *lagen (1983:1097) med vissa bestämmelser om larmanläggningar m.m.* Enligt denna lag kan larminstallationsföretag och larminnehavare vid vite föreläggas att lämna polismyndigheten de upplysningar m.m. som behövs för tillsynen.

sådana prov. Förutom de båda begreppen kroppsvisitation och kroppsbesiktning används i vissa andra författningar än rättegångsbalken också begreppen *ytlig kroppsvisitation*, som endast innebär en summarisk undersökning av någons kläder. Till den lindrigare formen av kroppsbesiktning, *ytlig kroppsbesiktning*, brukar hänföras en granskning av de synliga delarna av kroppen.

I 28 kap. 11 § uppställs som en första förutsättning för att kroppsvisitation eller kroppsbesiktning skall få företas att det finns anledning att anta att någon har begått ett brott för vilket fängelse kan följa. Åtgärden får endast företas i syfte att söka efter föremål som kan tas i beslag eller för att utröna omständigheter som kan ha betydelse för utredningen om brottet. Bara den som är skäligen misstänkt för brottet får enligt 28 kap. 12 § kroppsbesiktigas. Kroppsvisitation får däremot företas även på annan om det finns synnerlig anledning att anta att åtgärden skulle leda till det åsyftade resultatet.

I 28 kap. 12 och 13 §§ finns regler för förfarandet vid kroppsvisitation och kroppsbesiktning. Beslut om sådana åtgärder skall enligt 28 kap. 13 § som regel fattas av undersökningsledaren, åklagaren eller rätten. Är det fara i dröjsmål får beslutet dock även fattas av en polisman. En förrättning som är av mera väsentlig omfattning skall enligt samma bestämmelse verkställas inomhus och i avskilt rum. Av 28 kap. 12 § framgår att en kroppsbesiktning inte får utföras så att den undersökte riskerar framtida ohälsa eller skada. Den som skall kroppsbesiktigas får enligt denna bestämmelse hållas kvar för ändamålet upp till sex timmar eller, om det finns synnerliga skäl, ytterligare sex timmar.

28 kap. 13 § innehåller även regler om vem som får utföra och bevittna olika former av undersökningar. Undersökningar av kvinnor får som regel inte utföras eller bevittnas av andra än kvinnor, läkare eller sjuksköterskor. Kroppsvisitation som enbart innebär att föremål som en kvinna har med sig undersöks och kroppsbesiktning som enbart innebär blodprovstagning får dock verkställas och bevittnas av en man.

I fråga om vem som har rätt att undersöka brev och andra handlingar som påträffas vid en kroppsvisitation och i fråga om dokumentation gäller samma regler som för husrannsakan (28 kap. 13 § och 28 kap. 8 och 9 §§).

Enligt 28 kap. 14 § får fotografi och fingeravtryck tas av den som är häktad eller anhållen. Detsamma gäller även annan om det behövs för att vinna utredning om brott på vilket fängelse kan följa. Närmare bestämmelser finns i kungörelsen (1992:824) om fingeravtryck m.m.

Vissa tvångsmedel får enligt 17 § *lagen (1964:167) med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare* användas även mot barn som

misstänks ha begått brott före femton års ålder. Bestämmelsen, som hänvisar till rättegångsbalkens regler om kroppsvisitation, innebär att polisen får kroppsvisitera ett sådant barn under förutsättning att det finns särskilda skäl. Rättegångsbalkens bestämmelser om tvångsmedel är tillämpliga också i utlämningsärenden enligt hänvisningar i 16 § *lagen (1957:668) om utlämning för brott* och 12 § *lagen (1959:254) om utlämning för brott till Danmark, Finland, Island och Norge*. En utlänning får enligt 19 § *lagen (1991:572) om särskild utlänningskontroll* underkastas kroppsvisitation och kroppsbesiktning om det är av betydelse för att utröna om utlänningen eller en grupp som han tillhör planlägger vissa typer av grova brott. Det är också tillåtet att ta fingeravtryck av utlänningen och att fotografera honom. Förordnande om sådana åtgärder meddelas av Rikspolisstyrelsen eller av en polismyndighet. I övrigt gäller bestämmelserna i 28 kap. rättegångsbalken i tillämpliga delar. Till rättegångsbalkens regler om kroppsvisitation och kroppsbesiktning hänvisar även 7 § *lagen (1979:1088) om gränsövervakning i krig*.

2.3.2 Polislagen

I 19 och 22 §§ polislagen finns regler om sådan kroppsvisitation som inte syftar till att utreda brott. En polisman som med laga stöd griper eller annars omhändertar eller avlägsnar någon får, enligt 19 § första stycket 1, i anslutning till ingripandet kroppsvisitera denne i den utsträckning som är nödvändig av säkerhetsskäl för att vapen eller andra farliga föremål skall kunna tas om hand. Med stöd av 19 § första stycket 2 kan en polisman i anslutning till ett ingripande kroppsvisitera den som skall gripas, omhändertas eller avlägsnas också om det är nödvändigt för att dennes identitet skall kunna fastställas.

19 § andra stycket polislagen ger polisen befogenhet att även vid sidan av den brottsutredande verksamheten företa kroppsvisitation om det behövs för att söka efter vapen eller andra farliga föremål som är ägnade att användas vid brott mot liv eller hälsa. Förutsättningen är att det med hänsyn till omständigheterna kan antas att ett sådant föremål kan förklaras förverkat enligt 36 kap. 3 § brottsbalken. Polislagens bestämmelse tar enligt förarbetena sikte på situationer där risken typiskt sett framstår som stor för att tillhyggen skall komma till användning vid våldsbrott. Om risken för våldsbrott hänför sig till en viss person är det självfallet endast denne som polisen får kroppsvisitera. I andra fall kan emellertid de omständigheter som gör att det finns anledning att befara att farliga föremål kan komma till brottslig användning vara sådana att de inte hänför sig till viss person.

Exempelvis kan det vara fråga om någon viss typ av offentligt evenemang där risken för våld erfarenhetsmässigt är överhängande. Polisen har under sådana förhållanden rätt att mera rutinmässigt kontrollera huruvida de som uppehåller sig på platsen bär på sig eller för med sig föremål som kan användas för att skada andra. Risken för våldsanvändning måste enligt förarbetena emellertid vara kvalificerad på det sätt som gäller enligt förverkandebestämmelserna i brottsbalken (prop. 1986/87:115 s. 21 f).

Om det av särskilda skäl kan anses föreligga allvarlig risk för att något brott, som innebär allvarlig fara för liv eller hälsa eller för omfattande förstörelse av egendom, kommer att förövas på en viss plats får en polisman enligt 22 § polislagen kroppsvisitera de personer som befinner sig på platsen för att söka efter farliga föremål. Endast om det är fara i dröjsmål får åtgärden vidtas utan föregående beslut av polismyndigheten.

2.3.3 Övriga författningar

Liksom i fråga om husrannsakan finns bestämmelser om kroppsvisitation och kroppsbesiktning även i andra författningar än rättegångsbalken och polislagen. I 19 § *lagen (1960:418) om straff för varusmuggling* finns särskilda bestämmelser om tull- och kustbevakningstjänstemäns befogenhet att företa kroppsvisitation och ytlig kroppsbesiktning samt att ta urinprov. Sådana åtgärder får företas om det finns anledning att anta att en person har på sig gods som är underkastat beslag enligt varusmugglingslagen. För att urinprovstagning skall kunna genomföras förutsätts dessutom att den som skall undersökas frivilligt medverkar till detta. Det är således inte avsett att undersökningen skall kunna genomföras med tvång (prop. 1993/94:24 s. 57) och den som vägrar att medverka får inte heller hållas kvar (19 § första stycket varusmugglingslagen).

Av 19 § varusmugglingslagen följer vidare att rutinmässiga kroppsvisitationer får företas under vissa förutsättningar. Till varusmugglingslagens bestämmelser om kroppsvisitation och kroppsbesiktning hänvisar 7 § *lagen (1992:1602) om valuta- och kreditreglering*.

För kontroll av att anmälnings- och uppgiftsskyldighet enligt tullagen har fullgjorts får tulltjänsteman, polisman och tjänsteman vid kustbevakning enligt 57 och 66 §§ *tullagen (1994:1550)* undersöka handresgods, såsom resväskor och portföljer, samt handväskor och liknande som medförs av en resande. 7 § *lagen (1992:1602) om*

valuta- och kreditreglering hänvisar till tullagens bestämmelser om kontroll.

I samband med inresekontroll får en polisman enligt 5 kap. 2 § *utlänningslagen (1989:529)* kroppsvisitera en utlänning om det är nödvändigt för att ta reda på dennes identitet eller hans resväg till Sverige.

I 8 § *lagen (1979:1088) om gränsövervakning i krig m.m.* ges bestämmelser om rutinmässig kroppsvisitation eller kroppsbesiktning.

Av 10 § *lagen (1990:217) om skydd för samhällsviktiga anläggningar m.m.* framgår att den som vill ha tillträde till ett skyddsobjekt eller som uppehåller sig invid ett skyddsobjekt är skyldig att på begäran av den som bevakar skyddsobjektet underkasta sig ''kroppsvisitation som inte avser brev eller annan enskild handling''.

Bestämmelser om polismans befogenhet att företa kroppsvisitation finns vidare i 3 § *lagen (1970:926) om särskild kontroll på flygplats*, 5 § *lagen (1988:144) om säkerhetskontroll vid sammanträde med riksdagens kammare och utskott* och 5 § *lagen (1981:1064) om säkerhetskontroll vid domstolsförhandlingar*.

Även enligt 2 och 2 a §§ *lagen (1976:371) om behandling av häktade och anhållna* kan ytlig kroppsvisitation företas om det bedöms nödvändigt av säkerhetsskäl för att söka efter vapen eller något annat farligt föremål. Dessutom finns bestämmelser om att kroppsvisitation och kroppsbesiktning i vissa fall får företas i syfte att eftersöka andra föremål som den häktade enligt lagen inte får inneha. I 11 § finns föreskrifter om att även en besökande får underkastas kroppsvisitation och att väska, kasse eller annat dylikt som han vill medföra vid besöket får undersökas.

I *lagen (1974:203) om kriminalvård i anstalt* finns bestämmelser liknande dem i behandlingslagen. I 52 a - 52 c §§ finns regler om kroppsvisitation och kroppsbesiktning av den som är intagen i anstalt eller skall tas in där och i 52 d § bestämmelser om att en intagen under vissa förutsättningar är skyldig att lämna urinprov och utandningsprov. Enligt 29 § femte stycket får också en besökande underkastas kroppsvisitation eller ytlig kroppsbesiktning.

I 3 § *lagen (1985:12) om kontroll av berusningsmedel på sjukhus* anges att det som villkor för att någon skall tas in på sjukhus för missbruksvård får ställas krav på att patienten underkastar sig kroppsvisitation eller ytlig kroppsbesiktning samt att han medger undersökning av vad han innehar eller får sig tillsänt.

Även *lagen (1988:870) om vård av missbrukare i vissa fall* innehåller bestämmelser om tvångsmedel. Enligt 32 § får den som vårdas på ett LVM-hem under vissa förutsättningar kroppsvisiteras eller ytligt kroppsbesiktigas.

I 46 § *smittskyddslagen (1988:1472)* föreskrivs att den som är tvångsisolerad med stöd av lagen får underkastas kroppsvisitation eller ytlig kroppsbesiktning.

Den som vårdas i ett ungdomshem med stöd av *lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga* får enligt 17 § under vissa förutsättningar underkastas kroppsvisitation och ytlig kroppsbesiktning.

Liknande bestämmelser om kroppsvisitation och ytlig kroppsbesiktning finns i 23 § *lagen (1991:1128) om psykiatrisk tvångsvård* och 8 § *lagen om rättspsykiatrisk vård.*

För eftersökande av egendom som inte får innehas av en krigsman får, inom ett militärt område eller ett annat område som disponeras av försvarsmakten, kroppsvisitation företas med stöd av 45 § *lagen (1986:644) om disciplinförseelser av krigsmän, m.m.*

Enligt *lagen (1988:1473) om undersökning beträffande HIV-smitta i brottmål* skall den som är skäligen misstänkt för sexualbrott under vissa förhållanden undersökas med avseende på HIV-infektion. Undersökningen betecknas inte som kroppsbesiktning, men beträffande förfarandet vid beslut samt om utförandet av undersökningen hänvisas, med vissa undantag, till rättegångsbalkens regler om kroppsbesiktning.

I *ordningslagen* (2 kap. 32 §) finns en bestämmelse som ger polisen befogenhet att vid tillträdet till en allmän sammankomst eller en offentlig tillställning liksom i lokalen eller på platsen för sammankomsten eller tillställningen, under vissa förutsättningar företa kroppsvisitation för att söka efter spritdrycker, vin eller starköl. Det krävs dock att det finns anledning att anta att den som skall visiteras medför sådana drycker till tillställningen. Bestämmelsen är motiverad av det förhållandet att polisen visserligen tidigare har haft befogenhet att beslagta alkoholdrycker hos den som bryter mot förbud att förvara eller förtära sådana under en tillställning eller sammankomst, men har saknat möjlighet att kroppsvisitera den som misstänks ha med sig alkoholdrycker (prop. 1992/93:210 s. 271).

I anslutning till reglerna om kroppsvisitation och kroppsbesiktning bör också beröras *lagen (1976:1090) om alkoholutandningsprov*, enligt vilken sådant prov får tas på den som skäligen kan misstänkas för trafiknykterhetsbrott eller annat brott, varå fängelse kan följa, om provet kan ha betydelse för utredning om brottet. Alkoholutandningsprov får enligt samma lag även i andra fall under vissa förutsättningar tas på förare av motordrivet fordon, tåg, tunnelbana eller spårvagn. Om någon vägrar att medverka till alkoholutandningsprov får blodprov tas även om förutsättningarna för kroppsbesiktning inte föreligger. Slutligen bör också nämnas *förordningen (1994:1290) om åligganden för personal inom hälso- och sjukvården* enligt vilken läkare och

tandläkare som är verksamma inom den offentligt bedrivna hälso- och sjukvården är skyldiga att utföra undersökningar och ge utlåtanden över dessa på begäran av bl.a. domstol, åklagare eller polismyndighet. På begäran av en polisman är en läkare också skyldig att utföra kroppsbesiktning av någon som är misstänkt för brott för vilket frihetsstraff kan följa.

2.4 Beslag m.m.

2.4.1 Rättegångsbalken

Bestämmelser om beslag finns i 27 kap. rättegångsbalken. Enligt huvudregeln i 1 § får föremål tas i beslag om de skäligen kan antas äga betydelse för utredning om brott eller vara någon avhänt genom brott eller på grund av brott förverkat. Vad som sägs om föremål gäller i princip även skriftliga handlingar, men i 2 och 3 §§ finns specialregler om beslag av sådana handlingar, brev, telegram och andra försändelser.

De skriftliga handlingar som enligt 2 § under vissa förutsättningar inte får tas i beslag är de vars innehåll kan antas vara sådant att ett vittne med stöd av 36 kap. 5 § kan vägra att uttala sig om det. I 36 kap. 5 § hänvisas i *första stycket* till vissa bestämmelser i sekretesslagen som stadgar tystnadsplikt till skydd för bl.a. rikets säkerhet. Den som är bunden av sådan tystnadsplikt får inte höras som vittne utan tillstånd av den myndighet i vars verksamhet uppgiften har inhämtats. *Andra stycket* avser personer som tillhör vissa yrkeskategorier, bl.a. advokater, läkare och psykologer. Sådana personer får inte höras som vittnen om något som har anförtrotts dem i deras yrkesutövning eller som de har erfarit i samband därmed om det inte är medgivet i lag eller den, till vars förmån tystnadsplikten gäller, samtycker till det. Rättegångsombud, biträden och försvarare får enligt *tredje stycket* inte höras som vittnen om vad som har anförtrotts dem för uppdragets fullgörande om inte parten medger det. Oavsett vad som sägs i andra och tredje styckena är dock andra än försvarare enligt *fjärde stycket* skyldig att vittna i mål angående brott för vilket minimistraffet är fängelse två år. För präster finns i *femte stycket* ett absolut vittnesförbud såvitt avser sådant som en präst har erfarit under bikt eller själavårdande samtal. I *sjätte stycket* hänvisas slutligen till vissa bestämmelser om tystnadsplikt i tryckfrihetsförordningen och yttrandefrihetsgrundlagen. En handling som kan antas innehålla sådana uppgifter som beskrivs ovan får enligt 27 kap. 2 § första meningen

inte tas i beslag om handlingen innehas av den som omfattas av vittnesförbudet eller av den till vars förmån tystnadsplikten gäller.

Skriftliga meddelanden mellan den misstänkte och någon av hans närstående får enligt 27 kap. 2 § andra meningen inte tas i beslag om det inte är fråga om ett så grovt brott att minimistraffet är fängelse två år. Detsamma gäller skriftliga meddelanden mellan den misstänktes närstående. Beslagsförbudet gäller i dessa fall endast om handlingen innehas av den misstänkte eller någon av hans närstående.

I 27 kap. 3 § finns bestämmelser om beslag av brev, telegram och andra försändelser som finns hos ett post- eller telebefordringsföretag. För att sådana handlingar skall kunna tas i beslag fordras att det är fråga om ett brott för vilket stadgas minst ett års fängelse.

En polisman får enligt 4 § lägga beslag på föremål som han anträffar då han griper eller anhåller någon eller då han verkställer häktning, husrannsakan, kroppsvisitation eller kroppsbesiktning. Föremål som påträffas i andra fall får inte tas i beslag utan föregående beslut av undersökningsledare eller åklagare. Är det fara i dröjsmål får åtgärden dock vidtas av en polisman även utan sådant beslut, om det inte är fråga om en sådan försändelse som avses i 3 §.

I 5 § upptas bestämmelser om att domstol under vissa förhållanden kan förordna om beslag. Om ett beslag har verkställts utan rättens förordnande kan enligt 6 § den som har drabbats av beslaget begära rättens prövning. I 7 § ges regler om tid för åtals väckande när beslag har verkställts. Om rätten förordnar om beslag eller fastställer verkställt beslag, skall, om inte åtal redan har väckts, rätten utsätta den tid, inom vilken åtal skall väckas (27 kap. 7 § i lydelse från och med den 1 april 1995, SFS 1994:1412). Skulle tiden inte räcka till kan rätten på begäran medge förlängning. Om åtal inte väcks i rätt tid, om förlängning inte begärs eller om det inte längre finns skäl för beslaget skall det enligt 8 § omedelbart hävas av rätten. Åklagare och undersökningsledare har dock befogenhet att häva beslag som inte har meddelats eller fastställts av rätten.

Om en försändelse som kan tas i beslag väntas komma in till ett befordringsföretag kan rätten med stöd av 9 § på yrkande av åklagaren eller undersökningsledaren förordna att försändelsen skall hållas kvar på befordringsföretaget till dess frågan om beslag har avgjorts. Om en sådan försändelse tas i beslag skall mottagaren enligt 11 § underrättas om beslaget så snart det kan ske utan men för utredningen. Även avsändaren skall underrättas om han är känd. Underrättelse om beslag av andra föremål än försändelser skall enligt 11 § alltid lämnas utan dröjsmål till den från vilken egendomen togs.

12 § ger närmare bestämmelser om undersökning av olika handlingar. Post- och telegrafförsändelser, handelsböcker och andra

enskilda handlingar som har tagits i beslag får inte närmare undersökas av annan än rätten, undersökningsledaren eller åklagaren. Brev eller andra slutna handlingar får inte heller öppnas av någon annan än rätten, undersökningsledaren eller åklagaren. Sakkunniga och andra som anlitas för utredning angående brottet får dock efter anvisning granska sådana handlingar som det här är fråga om. Om innehållet i en post- eller telegrafförsändelse i sin helhet eller till någon del utan men för utredningen kan meddelas mottagaren, skall avskrift eller utdrag enligt 12 § andra stycket ofördröjligen tillställas honom.

I 13 § finns bestämmelser om dokumentation av beslag. I beslagsprotokollet skall enligt denna bestämmelse anges ändamålet med beslaget och vad därvid förekommit. Dessutom skall det beslagtagna föremålet anges noga.

Enligt 27 kap. 14 a § rättegångsbalken får även ett föremål som kan antas vara förverkat enligt 36 kap. 3 § brottsbalken tas i beslag. För sådant förverkande fordras inte att något brott har begåtts. Av 36 kap. 3 § 1 följer att ett föremål får förklaras förverkat redan om det på grund av sin särskilda beskaffenhet och omständigheterna i övrigt kan befaras komma till brottslig användning. 36 kap. 3 § 2 avser förverkande av föremål som är ägnade att användas som vapen vid brott mot liv eller hälsa och som har påträffats under omständigheter som gav anledning att befara att de skulle komma till sådan användning, medan 36 kap. 3 § 3 avser föremål som kan användas som hjälpmedel vid brott som innefattar skada på egendom och som har påträffats under omständigheter som gav uppenbar anledning att befara att de skulle komma till sådan användning.

Enligt *lagen (1964:167) med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare* får beslag under vissa förutsättningar företas även mot ett barn som misstänks ha begått ett brott före femton års ålder.

Här bör slutligen också nämnas lagen (1974:1066) om förfarandet med förverkad egendom och hittegods. Lagen ger bestämmelser om hur polisen skall förfara med bl.a. egendom som har tillfallit staten på grund av förverkande[10].

[10] Lagen gäller även egendom som tillfallit staten enligt lagen (1938:121) om hittegods eller som har tagits i förvar enligt lagen (1974:1065) om visst stöldgods m.m. Polisen har således ansvar för vården både av hittegods och förvarstagen egendom.

2.4.2 Övriga bestämmelser om beslag

Som framgår av föregående avsnitt kan ett föremål tas i beslag bl.a. under förutsättning att det skäligen kan antas vara förverkat på grund av brott. Allmänna bestämmelser om förverkande på grund av brott finns i 36 kap. brottsbalken. Som regel är det domstolen som fattar beslut om förverkande av beslagtagen egendom, men om åklagaren utfärdar strafföreläggande kan det förenas med föreläggande om förverkande (48 kap. 2 § rättegångsbalken). Detsamma gäller då en polisman förelägger ordningsbot. Med stöd av *lagen (1986:1009) om förfarandet i vissa fall vid förverkande m.m.* får åklagare pröva en fråga om förverkande av beslagtagen egendom, om frågan inte rör någon som är tilltalad för brott. Om värdet av det som skall förverkas uppgår till betydande belopp eller om det finns andra särskilda skäl, skall dock frågan om förverkande prövas av rätten. En polisman får också besluta om förverkande om värdet av det som skall förverkas uppgår till mindre än en tiondel av basbeloppet och om det är uppenbart att förutsättningarna för ett förverkande är uppfyllda.

Regler om förverkande finns inte bara i brottsbalken utan också i en rad andra författningar. Många av dessa författningar hänvisar till rättegångsbalkens regler såvitt gäller beslag, medan andra innehåller regler som avviker från dem i 27 kap. rättegångsbalken. Sådana bestämmelser skall enligt 27 kap. 17 § rättegångsbalken ha företräde framför de generella reglerna där.

En av de särskilda författningar som innehåller regler om förverkande är *lagen (1988:254) om förbud beträffande knivar och andra farliga föremål*, i vilken föreskrivs att knivar och andra föremål som har innehafts, överlåtits eller saluhållits i strid med lagen får förklaras förverkade. Sådana föremål kan därför tas i beslag med stöd av rättegångsbalkens regler. Även i 24 och 25 §§ *lagen (1988:868) om brandfarliga och explosiva varor* finns föreskrifter om förverkande av egendom som har varit föremål för brott enligt lagen. Även sådana föremål kan tas i beslag enligt bestämmelserna i rättegångsbalken. Detsamma gäller föremål som har använts som hjälpmedel vid brott enligt *lagen (1992:1438) om dieseloljeskatt och användning av vissa oljeprodukter*.

Ett exempel på författningar som reglerar både förverkande och beslag är *lagen (1958:205) om förverkande av alkoholhaltiga drycker*. Lagen innehåller föreskrifter om förverkande av alkoholdrycker och andra berusningsmedel som påträffas bl.a. hos den som brutit mot vissa bestämmelser i trafikbrottslagen, järnvägssäkerhetslagen, luftfartslagen eller sjölagen. Bestämmelserna om förverkande omfattar också spritdrycker, vin och starköl som förtärs eller förvaras i strid

med vad som gäller för en allmän sammankomst eller en offentlig tillställning, i strid med lokala ordningsföreskrifter, eller i strid med förtäringsförbud enligt järnvägssäkerhetslagen eller enligt ordningslagen såvitt gäller kollektiv persontrafik. Rättegångsbalkens bestämmelser om beslag är enligt lagen tillämplig med vissa angivna undantag. Dessa undantag gäller bl.a. förstörande och försäljning av beslagtagen egendom. Dessutom finns särskilda regler om befogenhet för ordningsvakter samt befattningshavare i säkerhets- eller ordningstjänst vid järnväg att under vissa förutsättningar ta i beslag alkoholhaltiga drycker.

Regler om förverkande och beslag finns också i *narkotikastrafflagen* (1968:64) och *lagen (1991:1969) om förbud mot vissa dopningsmedel*. Även enligt dessa författningar skall rättegångsbalkens regler om beslag tillämpas. I författningarna hänvisas dessutom till lagen om förverkande av alkoholhaltiga drycker såvitt gäller förstörande av beslagtagen egendom.

I *lagen (1960:418) om straff för varusmuggling* ges bestämmelser om förverkande av bl.a. gods som varit föremål för varusmuggling. Enligt 15 § får egendom som kan antas vara förverkad enligt varusmugglingslagen tas i beslag av tulltjänsteman, tjänsteman vid kustbevakningen, tjänsteman vid lots- och fyrstaten och polisman samt, under vissa förutsättningar, post- eller järnvägstjänsteman. I 23 § ges bestämmelser om försäljning i vissa fall av beslagtagen egendom. Såvitt gäller alkoholhaltiga drycker hänvisas till lagen om förverkande av alkoholhaltiga drycker. 7 § *lagen (1992:1602) om valuta- och kreditreglering* hänvisar till varusmugglingslagens regler om beslag. Även *lagen (1973:431) om utredning angående brott mot utländsk tullag* och 10 § *lagen (1959:590) om gränstullsamarbete med annan stat* innehåller bestämmelser om beslag.

Även *ordningslagen* (1993:1617) innehåller regler om förverkande och om beslag. I 2 kap. 31 § finns bestämmelser om förverkande av avgifter m.m. för det fall att en anordnare av en allmän sammankomst eller offentlig tillställning har överträtt lagens bestämmelser. Såvitt gäller beslag av egendom som kan antas vara förverkad gäller reglerna i rättegångsbalken. Enligt 2 kap. 32 § ordningslagen skall lagen om förverkande av alkoholhaltiga drycker tillämpas beträffande beslag och förverkande av alkoholdrycker som förtärs eller förvaras i strid med bestämmelserna i 2 kap. 18 § om offentliga tillställningar eller i strid med villkor som med stöd av 2 kap. 18 § har meddelats av polismyndigheten för att upprätthålla ordningen vid en allmän sammankomst eller offentlig tillställning.

I 3 kap. ordningslagen, om allmän ordning och säkerhet, finns ytterligare bestämmelser om förverkande. Har en offentlig plats tagits

i anspråk för varor eller någon annan egendom i strid med bestämmelserna i ordningslagen, får egendomen enligt 3 kap. 25 § förklaras förverkad. Detsamma gäller vapen och ammunition som har använts i strid med lagens bestämmelser. I fråga om beslag gäller rättegångsbalkens regler. Beträffande beslag och förverkande av spritdrycker, vin och starköl som förtärs i strid med lokala föreskrifter hänvisas i 3 kap. 25 § till lagen om förverkande av alkoholhaltiga drycker. I 4 kap. 11 § ordningslagen och i 33 a § *järnvägssäkerhetslagen* (1990:1157) hänvisas också till lagen om förverkande av alkoholdrycker beträffande alkoholdrycker som i strid med bestämmelser förtärs bl.a. i tunnelbanan, på spårvagn eller tåg.

Alkohollagen (1994:1738) innehåller bestämmelser om förverkande av egendom som varit föremål för brott enligt lagen. Beträffande beslag hänvisar alkohollagen till lagen om förverkande av alkoholhaltiga drycker.

Bestämmelser om konfiskation och beslag av tryckta skrifter på grund av tryckfrihetsbrott finns i 10 kap. *tryckfrihetsförordningen*. Reglerna om beslag avviker från rättegångsbalkens regler framför allt såvitt avser befogenheten att fatta beslut om beslag. Det är justitiekanslern som skall förordna om beslag och förordnandet skall verkställas av polismyndigheten. Är det fråga om beslag av periodisk skrift som sprids i strid med utgivningsförbud eller uppenbart utgör fortsättning av skrift som avses med ett sådant förbud, skall dock de allmänna beslagsreglerna tillämpas (10 kap. 13 §). Ett exemplar av tryckt skrift kan tas i beslag också för det fall att det kan antas ha betydelse för utredningen i tryckfrihetsmål. Enligt 10 kap. 14 § gäller därvid vissa av bestämmelserna i 10 kapitlet och i övrigt de allmänna reglerna om beslag. I 7 kap. 3 § *yttrandefrihetsgrundlagen* hänvisas till tryckfrihetsförordningens bestämmelser såvitt gäller beslag av filmer och ljudupptagningar på grund av yttrandefrihetsbrott.

I *lagen (1990:217) om skydd för samhällsviktiga anläggningar* finns bestämmelser om befogenhet för skyddsvakt och skyddsområdesvakt att ta i beslag egendom som skäligen kan antas ha betydelse för utredning om brott mot lagen eller vara förverkade. *Lagen (1979:1088) om gränsövervakning i krig* ger även gränsövervakningsman befogenhet att ta föremål i beslag vid misstanke om viss allvarlig brottslighet. Regler om förverkande och beslag finns också i 54 § *förfogandelagen* (1978:262), 49 § *ransoneringslagen* (1978:268) och 28 § *lagen (1988:97) om förfarandet hos kommunerna, förvaltningsmyndigheterna och domstolarna under krig eller krigsfara m.m.* 20 - 22 §§ *lagen (1991:572) om särskild utlänningskontroll* innehåller bestämmelser om undersökning av bl.a. post- och telegrafförsändelser och hänvisar beträffande förfarandet till 27 kap. rättegångsbalken.

Lagen (1952:98) med särskilda bestämmelser om tvångsmedel i vissa brottmål tillämpas vid förundersökning angående vissa angivna, särskilt allvarliga brott. Lagen ger utökad befogenhet för polisen att beslagta sådana skriftliga handlingar som avses i 27 kap. 2 § andra punkten rättegångsbalken och innehåller dessutom särskilda regler om vem som har befogenhet att fatta beslut om kvarhållande av sådan försändelse som avses i 27 kap. 9 §.

Lagen (1975:295) om användning av vissa tvångsmedel på begäran av främmande stat innehåller bestämmelser om beslag efter framställning från en främmande stat. Reglerna skiljer sig från dem i rättegångsbalken framför allt i fråga om beslutsordningen. 18 § *lagen (1972:260) om internationellt samarbete rörande verkställighet av brottmålsdom* ger regler om beslag av föremål som har förklarats förverkade genom en europeisk brottmålsdom.

I 41 § *vapenlagen* (1973:1176) finns bestämmelser om beslag av sådan egendom som kan antas vara förverkad på grund av brott mot vapenlagen. Befogenhet att ta egendom i beslag tillkommer förutom polismän även jakttillsynsmän, personal vid kustbevakningen och tullen samt särskilt förordnade tjänstemän vid länsstyrelsen.

En naturvårdsvakt som ertappar någon på bar gärning då denne begår brott mot naturvårdslagen får med stöd av 36 a § *naturvårdslagen* (1964:822) ta i beslag jakt- och fångstredskap, fortskaffningsmedel och andra föremål som kan ha betydelse för utredning om brottet.

Om någon ertappas på bar gärning då han begår jaktbrott får vilt och annan egendom, som kan antas bli förverkad enligt jaktlagen eller som kan antas ha betydelse för utredningen om brottet, med stöd av 47 och 51 §§ *jaktlagen* (1987:259) tas i beslag av jakträttshavaren eller någon som företräder honom. Samma befogenhet tillkommer jakttillsynsmän samt tjänstemän vid kustbevakningen och tullen. Liknande bestämmelser finns i 47 § *fiskelagen* (1993:787). Befogenhet att ta egendom i beslag tillkommer enligt fiskelagen fisketillsynsmän och andra behöriga tjänstemän och, om fisket kränker enskild rätt, den som innehar fiskerätten eller som företräder honom.

Särskilda bestämmelser om beslag finns även i *varumärkeslagen* (1960:644). Enligt 41 § första stycket varumärkeslagen kan rätten på yrkande av den som har lidit varumärkesintrång bl.a. förordna att varukännetecken som har anbragts på en vara skall utplånas eller ändras så att missbruk inte kan ske. Sådan egendom får enligt andra stycket i samma paragraf också tas i beslag, varvid reglerna om beslag i brottmål äger motsvarande tillämpning. Liknande bestämmelser finns i 52 § *lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk*, 21 § *lagen (1960:730) om rätt till fotografisk bild*, 59 §

patentlagen (1967:837), 37 § *mönsterskyddslagen* (1970:485), 38 § *växtförädlarrättslagen* (1971:392), 13 § *lagen (1992:1685) om skydd för kretsmönster för halvledarprodukter*, 20 § *firmalagen* (1974:156) och 18 § *marknadsföringslagen* (1970:417).

2.4.3 Omhändertagande av egendom, m.m.

I de två föregående avsnitten har utredningen redogjort för bestämmelser om beslag. I andra författningar än rättegångsbalken finns emellertid regler också om andra former av omhändertagande av egendom och andra inskränkningar i äganderätten. Detta avsnitt innehåller en kort redogörelse för regler om omhändertagande av egendom på annat sätt än genom beslag. Dessutom berörs en del bestämmelser om polisens befogenhet att på annat sätt befatta sig med egendom.

Omhändertagande av egendom

I *26 kap. rättegångsbalken* finns bestämmelser om kvarstad i brottmål. Om någon är misstänkt för brott och det skäligen kan befaras, att han genom att avvika eller genom att undanskaffa egendom eller annorledes undandrager sig att betala böter, värdet av förverkad egendom, företagsbot eller annan ersättning till det allmänna eller skadestånd eller annan ersättning till målsäganden, som kan antas komma att på grund av brottet ådömas honom, får enligt 26 kap. 1 § förordnas om kvarstad på så mycket av hans egendom att fordringen kan antas bli täckt vid utmätning. Beslut om kvarstad meddelas av rätten, men i avvaktan på rättens beslut får undersökningsledaren eller åklagaren med stöd av 26 kap. 3 § ta lös egendom i förvar. Är det fara i dröjsmål får åtgärden enligt samma paragraf vidtas även av polisman.

38 kap. rättegångsbalken innehåller regler om skriftliga bevis. Den som innehar en skriftlig handling, som kan antas ha betydelse som bevis, är enligt 38 kap. 2 § skyldig att förete den. Rätten kan med stöd av 38 kap. 4 § förelägga honom att förete handlingen och kan också förordna att den skall tillhandahållas genom kronofogdemyndighetens försorg. Liknande bestämmelser finns i *39 kap. rättegångsbalken* beträffande föremål som kan antas ha betydelse som bevis.

Enligt *lagen (1974:1065) om visst stöldgods m.m.* får egendom som har frånhänts någon genom brott och som påträffas under vissa i lagen angivna förutsättningar tas i förvar om varken ägaren eller annan som

har rätt till den är känd. Beslut om egendoms tagande i förvar meddelas av allmän domstol eller, i vissa fall, av åklagare.

Regler om omhändertagande av egendom finns även i *lagen (1976:511) om omhändertagande av berusade personer m.m.* Dessa bestämmelser ger en polisman befogenhet att ta ifrån en omhändertagen person alkoholdrycker och andra berusningsmedel samt injektionssprutor, kanyler och andra föremål som kan användas för narkotikamissbruk. Sådan egendom skall förstöras om inte särskilda skäl talar för att egendomen återställs efter frigivandet.

Föreligger risk för missbruk av vapen får polismyndigheten enligt 32 § *vapenlagen* (1973:1176) besluta att omhänderta vapen och ammunition. Är faran för missbruk överhängande får polisman även utan sådant beslut omhänderta vapnet och ammunitionen. 47 § *vapenkungörelsen* (1974:123) ger polisman befogenhet att omhänderta ett vapen som medförs av någon som inte kan visa upp föreskrivet tillståndsbevis eller liknande. Bestämmelser om rätt att omhänderta vapen och andra farliga föremål finns även i *lagen (1988:144) om säkerhetskontroll vid sammanträde med riksdagens kammare och utskott* samt *lagen (1981:1064) om säkerhetskontroll vid domstolsförhandlingar.*

I 23 och 31 §§ *körkortslagen* (1977:477) samt 50 och 59 §§ *körkortsförordningen* (1977:722) finns bestämmelser om att polismyndigheten under vissa förhållanden skall omhänderta körkort eller traktorkort. Även luftfartscertifikat får enligt *luftfartslagen* (1957:297) omhändertas efter beslut av polismyndighet. En polisman skall också enligt 78 § *vägtrafikskattelagen* (1988:327) ta hand om ett fordons registreringsskyltar om inte vägtrafikskatten betalas i tid.

I 5 kap. 3 - 4 §§ *utlänningslagen* (1989:529) föreskrivs att polismyndigheten får ta hand om en utlännings pass och biljetter i avvaktan på att han får tillstånd att vistas här eller lämnar landet. Också i 18 § *passlagen* (1978:302) finns bestämmelser om omhändertagande av pass och i *förordningen (1958:272) om tjänstekort* regler om omhändertagande av sådana kort.

Polismyndigheten har också befogenhet att ta hand om egendom i avvaktan på att sådan undersökning inleds som avses i *lagen (1990:712) om undersökning av olyckor.* Något annorlunda bestämmelser finns i *jaktlagen (1987:259), jaktförordningen (1987:905) och lagen (1943:459) om tillsyn över hundar och katter.* Enligt dessa har polisen befogenhet att ta hand om och sälja eller eventuellt avliva svårt sjuka, vanvårdade eller skadade djur. *Djurskyddslagen (1988:534)* föreskriver att bl.a. länsstyrelsen under särskilda omständigheter får besluta att ett djur skall tas om hand genom polismyn-

dighetens försorg och att polismyndigheten sedan skall låta sälja eller avliva djuret.

Andra former av ingripanden som riktar sig mot egendom

Polisen har inte bara befogenhet att beslagta eller omhänderta egendom, utan också att på annat sätt ta befattning med egendom. Bestämmelser om sådana ingripanden finns bl.a. i *27 kap. 15 § rättegångsbalken*, enligt vilken polismyndigheten bl.a. får förbjuda att visst föremål flyttas. Polismyndigheten får också vidta ''annan dylik åtgärd'' om det behövs för att säkerställa utredning om brott. I 45 § *räddningstjänstlagen* (1986:1102) föreskrivs att räddningsledare får företa ingrepp i annans rätt såsom t.ex. att förstöra egendom. Polismyndigheten skall enligt samma bestämmelse lämna det biträde som behövs. 59 § *tullagen* (1994:1550) föreskriver att tullmyndighet bl.a. får anbringa lås på transportmedel och andra varor som står under tullkontroll och tillfälligt ta hand om registreringsbevis och liknande handlingar för att hindra att ett transportmedel avgår. Polisen är enligt tullagen skyldig att medverka vid tullkontrollverksamhet.

Andra bestämmelser finns i *lagen (1982:129) och förordningen (1982:198) om flyttning av fordon i vissa fall*, enligt vilka bl.a. polismyndigheten får meddela och verkställa beslut om flyttning av fordon. Här kan också nämnas *lagen (1932:242) om skyldighet i vissa fall att tillhandahålla förnödenheter m.m. för ordningsmaktens behov* enligt vilken länsstyrelsen ''då polisstyrka sammandrages för ordningens upprätthållande'' kan förordna att bl.a. ''förnödenheter, transportmedel, rum för personal, hästar och fordon'' skall tillhandahållas polisen.

I vissa författningar finns bestämmelser som ger en myndighet rätt att låta utföra ett arbete eller vidta någon annan åtgärd om den som enligt författningen rätteligen borde göra det inte på annat sätt kan förmås att fullgöra sin skyldighet. En sådan bestämmelse finns i 3 kap. 21 § *ordningslagen* (1993:1617). Om någon har underlåtit att vidta en åtgärd som åligger honom enligt 3 kap. ordningslagen, lokala föreskrifter eller beslut eller villkor som har meddelats med stöd av ordningslagen, får polismyndigheten vidta åtgärden på den försumliges bekostnad.

Det är inte alltid polisen utan ofta någon annan myndighet som har ansvaret för att sådana åtgärder som avses ovan blir vidtagna. I sådana fall finns dock ofta föreskrifter om polishandräckning. Handräckningsbestämmelser finns i *förordningen (1957:601) om elektriska starkströmsanläggningar, lagen (1966:314) om kontinentalsockeln, lagen*

(1970:299) om skydd mot flyghavre, *väglagen* (1971:948), *växtskyddslagen* (1972:318), *oljekrislagen* (1975:197), *berberislagen* (1976:451), *epizootilagen* (1980:369) och *lagen (1983:738) om bekämpande av salmonella hos djur*. Det är enligt utredningens uppfattning oklart på vilket sätt polisen har befogenhet att ingripa med anledning av dessa bestämmelser (SOU 1993:60 s. 243 f. och 252 f.).

3 Vissa uppgifter om utländsk rätt

3.1 Danmark

I den danska retsplejeloven finns bestämmelser om förundersökning och straffprocessuella tvångsmedel. I kapitel 69 och 70 finns regler om ''anholdelse'' och ''varetægtsfængsling'', vilket motsvarar de svenska reglerna om gripande, anhållande och häktning. Kapitel 71 reglerar ''indgreb i meddelelseshemmeligheden'', dvs. hemlig telefonavlyssning, annan avlyssning, hemlig teleövervakning, brevöppning och kvarhållande av brev och andra postförsändelser. Bland dessa regler är det endast de som handlar om brevöppning och om kvarhållande av brev som berörs i detta avsnitt. Dessutom tar utredningen upp bestämmelserna i kapitel 72 om ''legemsindgreb'', dvs. kroppsvisitation och kroppsbesiktning, och kapitel 73 om ''ransagning'', dvs. husrannsakan.

I kapitel 74 finns bestämmelser om ''beslag på sigtedes formue og forbud mot foreninger og skrifter'', vilka motsvarar rättegångsbalkens bestämmelser om kvarstad i brottmål men också ger möjlighet att lägga kvarstad på den åtalades förmögenhet för det fall att han undandrar sig lagföring. Kapitel 75 innehåller regler om ''person-undersøgelser'', dvs. personundersökning och rättspsykiatrisk undersökning, och kapitel 75 a regler om ''besigtigelse'', dvs. syn. I kapitel 75 b regleras ''beslaglæggelse'', vilket motsvarar institutet beslag i 27 kap. rättegångsbalken.

3.1.1 Husrannsakan

Bestämmelserna om ''ransagning'' i kapitel 73 motsvarar i stort de svenska reglerna om reell husrannsakan. Förutsättningarna för ransagning skiljer sig åt beroende på om åtgärden skall företas hos den som är misstänkt, ''sigted',' eller hos någon annan.

Såvitt gäller misstänkta får ransagning enligt 794 § ske i ''en sigtets bolig eller andre rum og gemmer for att søge efter spor af forbrydelsen eller efter ting, som er genstand for beslaglæggelse''. Det krävs att det antingen är fråga om ett brott som det ankommer på stats-

advokaten att åtala[1] eller att det finns ''påviselig grund til at antage'' att man skall komma att anträffa spår från brottet eller föremål som är underkastade beslag.

I samma syfte som sägs i 794 § får ransagning enligt 795 § företas även i ''en ikke sigtets bolig, rum eller gemmer''. Det förutsätter att det är fråga om ett brott som det ankommer på statsadvokaten att åtala. Ransagning får under sådana förhållanden företas:

a) där brottet har begåtts, där den misstänkte har gripits eller där han har varit ''medens han forfulgtes på frisk gerning eller friske spor'',
b) om det annars finns ''påviselig grund til at antage'' att man skall komma att anträffa spår från brottet eller föremål som är underkastade beslag eller
c) om åtgärden omfattar en samling hus som utgör ett samhälle eller en större avgränsad del av ett samhälle eller en kommun.

Även om de förutsättningar som anges i 794 och 795 §§ inte föreligger får ransagning, i samma syfte som anges i de tidigare paragraferna, företas i hus eller rum som ''efter sin bestemmelse er tillgængeligt for alle og enhver, eller som står under politiets særlige tillsyn'' (796 §).

I 797 § ges regler om beslutsordningen. Huvudprincipen är att rätten beslutar om ransagning. Denna princip har emellertid flera undantag. Polisen får således besluta om ransagning om

1) den hos vilken ransagning skall företas uttryckligen samtycker till åtgärden eller
2) när det är uppenbart att det föreligger fara i dröjsmål (''når der er øjensynlig fare for at øjemedet med ransagningen ville forspildes'') och
   a) förhållandena är sådana som sägs i 795 § a och b och
   b) det är fråga om ett brott som det ankommer på statsadvokaten att beivra eller
   c) det är fråga om ransagning hos den som är misstänkt för ett brott för vilket är föreskrivet högre straff än böter.

I 798 - 800 §§ finns närmare bestämmelser om när och hur ransagning skall genomföras, om vittnen och vem som har rätt att närvara vid förrättningen. Bland dessa kan särskilt framhållas regeln i 800 § tredje

[1] Stadsadvokaten för talan inför landsrätten, både i mål som har överklagats dit och i mål som tas upp i landsrätten som första instans. Mål som tas upp direkt i landsrätten är sådana där det kan bli fråga om att döma den tilltalade till minst fyra års fängelse eller förvaring eller att överlämna honom till vård. Stadsadvokaten är också åklagare i mål om vissa andra allvarliga brott, bl.a. brott mot staten, vissa allmänfarliga brott, mord och grovt olaga frihetsberövande.

stycket, enligt vilken ransagning bör företas nattetid endast när ändamålet med åtgärden är beroende därav.

I kapitel 69 i den danska retsplejeloven, vilket handlar om ”anholdelse”, finns bestämmelser om ransagning som motsvarar de svenska reglerna om personell husrannsakan. Ransagning för eftersökande av den som skall anhållas eller som skall avtjäna straff får enligt 759 och 761 §§ företas i ett hus om det finns ”grund til at antage” att den eftersökte uppehåller sig där och åtgärden inte är oproportionerlig med hänsyn till sakens betydelse. Beslut om ransagning fattas av rätten. Polisen får också utan rättens beslut företa ransagning om den som har rådighet över huset har samtyckt till åtgärden, om den misstänkte har förföljts i omedelbar anknytning till brottet eller om det är fara i dröjsmål.

Nya danska regler om ransagning

I ett betänkande avgivet av danska Justitsministeriets Strafferetsplejeudvalg föreslås nya regler om ”ransagning under efterforskning” (Betænkning nr. 1159/1989). Med ransagning förstås enligt förslaget en undersökning av någons ”bolig, øvrige husrum, andre lokaliteter, gemmer, andre genstande, dokumenter, papirer og liknende”. Med ransagning menas dock endast sådana undersökningar som utgör ett ”led i en strafforfølgning”. Begreppet omfattar därför inte undersökningar som företas i administrativ ordning. Till ransagning räknas enligt förslaget inte heller undersökningar som skulle kunna företas av envar utan att vara straffbara. Som exempel nämns undersökning av bilar uppställda på en parkeringsplats. Undersökningar av allmänt tillgängliga platser, t.ex. gator eller skogsområden, skall inte heller betraktas som ransagning. Enligt Strafferetsplejeudvalget bör från begreppet ransagning även undantas sådana undersökningar som är nödvändiga för att polisen skall kunna fullgöra sin uppgift att utreda brott, om de dessutom är till nytta, eller i vart fall inte till något egentligt men för ägaren av ett undersökt område eller utrymme. Polisen borde enligt Strafferetsplejeudvalget därför utan stöd i lag kunna undersöka en övergiven bil som ger intryck av att ha blivit stulen eller undersöka en lokal där ett brott kanske håller på att begås eller just har begåtts. Om en åtgärd skall betraktas som ransagning eller inte får avgöras med hänsyn till omständigheterna i det konkreta fallet, varvid särskild hänsyn bör tas dels till ägarens intresse av att förhindra intrång från andra, dels till undersökningens syfte, karaktär och omfattning.

Det danska förslaget skiljer liksom de nuvarande danska bestämmelserna mellan ransagning hos misstänkta och hos icke-misstänkta. Förutsättningarna för att få företa en undersökning hos en icke-misstänkt är strängare än när det gäller undersökning hos en misstänkt. Å andra sidan kan polisen inhämta samtycke till undersökning hos en icke-misstänkt med verkan att åtgärden inte utgör en ransagning i lagens mening. I övrigt skiljer sig reglerna åt mellan olika former av undersökningar i fråga om kompetens, formkrav, kriminalitetskrav, misstankekrav och indikationskrav. Med utgångspunkt från detta har Strafferetsplejeudvalget föreslagit två kategorier av ransagning. Förslaget bygger på att vissa undersökningar enligt den danska grundlagen kräver beslut av rätten för att få företas. Dessa jämte vissa andra undersökningar som kan anses vara lika integritetskränkande tillhör den föreslagna kategori 1, vilken omfattar ransagning av bostäder och andra ''husrum'' (kontor, lagerlokaler, verkstäder, husvagnar, hytter), dokument, papper och liknande (elektroniska medier) samt innehållet i låsta föremål. Kategori 2 omfattar ransagning av lokaler utanför husrum (trädgårdar och andra områden utomhus, byggnader som inte kan betraktas som husrum, t.ex. halvtak, carportar, öppna skjul och liknande), lösöre som inte hör till kategori 1 (kläder, bilar som inte är låsta, maskiner och olåsta väskor).

3.1.2 Kroppsvisitation och kroppsbesiktning

Kapitel 72 i retsplejeloven ger bestämmelser om ''legemsindgreb'', framför allt om ''legemsbesigtigelse'' och ''legemsundersøgelse''. Begreppet legemsbesigtigelse omfattar besiktning av kroppens utsida, fotografering, avtryck och liknande från kroppens utsida samt undersökning av de kläder som vederbörande har på sig. Legemsundersøgelse innefattar både närmare undersökningar av kroppen, tagande av blodprov och andra prover samt röntgenundersökningar och liknande undersökningar.

Den danska lagen skiljer på sådana ingripanden som riktar sig mot misstänkta och ingripanden mot andra personer. Såvitt gäller misstänkta får legemsbesigtigelse enligt 792 a § första stycket företas på en person som ''med rimelig grund'' är misstänkt för ett brott som faller under allmänt åtal, om ingripandet kan antas vara av väsentlig betydelse för utredningen om brottet. I kapitel 69, som handlar om ''anholdelse'', finns dessutom en specialbestämmelse som ger polisen befogenhet att i samband med anholdelse företa ''besigtigelse og undersøgelse av den anholdtes legeme og tøj med henblick på att fratage vedkommende genstande, som kan benyttes til vold eller

undvigelse, eller som i øvrigt kan medføre fare for den anholdte eller andre".

Legemsundersøgelse får enligt andra stycket företas om det finns "begrundet mistanke" om att vederbörande har gjort sig skyldig till ett brott för vilket är stadgat fängelse i ett och ett halvt år eller mer eller att det är fråga om ett sådant brott som avses i 249 § första stycket straffeloven (motsvarande vållande till kroppsskada). Dessutom krävs det att ingreppet kan antas vara av avgörande betydelse för utredning om brottet.

Förutom i de fall som sägs ovan får, enligt 792 b § första stycket, fingeravtryck och fotografi tas i syfte att kunna identifiera en person som "med rimelig grund" är misstänkt för ett brott för vilket stadgas fängelse i ett och ett halvt år eller mer. Enligt paragrafens andra stycke får dessutom blodprov tas av en person om det finns "begrundet mistanke" om att han har gjort sig skyldig till ett brott som grundas på intagande av alkohol eller andra berusningsmedel.

I 792 c § ges bestämmelser om beslutsordningen såvitt gäller ingripanden mot misstänkta. Polisen får enligt denna paragraf besluta om legemsbesigtigelse samt om legemsundersøgelse om det endast är fråga om att närmare undersöka kroppens utsida, säkerställa prover härifrån eller att ta blodprover. I annat fall är polisen behörig att fatta beslut om legemsundersøgelse endast om det föreligger fara i dröjsmål eller om den misstänkte har lämnat skriftligt samtycke till åtgärden. Under andra förhållanden får legemsundersøgelse inte företas utan beslut av rätten.

Bestämmelser om ingripanden mot någon som inte är "sigtet" finns i 792 d §. Huvudprincipen är att legemsindgreb av den som inte är misstänkt inte får företas med stöd av reglerna i retsplejeloven. Om vederbörande har samtyckt får åtgärden visserligen företas, men retsplejelovens regler gäller inte. Ett sådant samtycke skall om det är möjligt vara skriftligt. I vissa fall får dock några typer av legemsbesigtigelse företas, nämligen sådana som inte kräver att den som utsätts för ingripandet behöver klä av sig. Lagtexten nämner som exempel fotografering, avtryck och liknande från kroppen och undersökning av kläderna. För att en sådan undersökning skall få utföras fordras att utredningen rör ett brott för vilket är stadgat fängelse i ett och ett halvt år eller mer samt att undersökningen "må antages" vara av avgörande betydelse för brottsutredningen. Beslut om undersökning av den som inte är misstänkt fattas av rätten utom för det fall att det är fara i dröjsmål.

I sista stycket av 792 d § finns en särskild bestämmelse som ger polisen ytterligare befogenhet att "foretage visitation af tøjet hos alle personer der træffes på stedet" i syfte att leta efter vapen. Förut-

sättningarna för att en sådan visitation skall få genomföras är att det i samband med en undersökning av brottsplatsen i omedelbar anknytning till att ett allvarligt våldsbrott har förövats uppkommer ''begrundet mistanke'' om att någon gömmer ett vapen. Detsamma gäller även om sådan misstanke uppkommer vid en undersökning som företas till följd av att någon har hotat att begå ett allvarligt våldsbrott samt vid andra undersökningar.

Regler om hur legemsindgreb skall företas finns i 792 e §, som också ger uttryck för proportionalitetsprincipen. I 792 f § finns regler om i vilken utsträckning polisen får spara fotografier samt material och andra upplysningar som har åtkommits genom någon form av kroppsligt ingrepp.

3.1.3 Beslag

Regler om ''beslaglæggelse'' finns på flera olika ställen i den danska retsplejeloven. Vissa regler finns också i speciallagstiftningen. Bestämmelserna kan delas in i tre olika grupper med hänsyn till syftet med åtgärderna. Den första gruppen omfattar beslaglæggelse av bevismaterial, förverkade föremål och föremål som skall återställas till målsäganden. Den andra gruppen omfattar beslaglæggelse i syfte att säkerställa betalning av bl.a. rättegångskostnader och den tredje gruppen beslaglæggelse i syfte att förmå den tilltalade att bl.a. inställa sig till rättegång. Detta avsnitt innehåller framför allt en redogörelse för den första formen av beslaglæggelse, vilken närmast motsvarar det svenska beslagsinstitutet. Regler om sådan beslaglæggelse finns i kapitel 75 b i retsplejeloven.

I den inledande paragrafen i kapitel 75 b sägs att ''ting'' som kan antas ha betydelse som bevismedel eller som bör ''konfiskeres'' eller som har frånhänts någon genom brott, kan ''tages i bevaring, hvor dette skønnes fornødent'' (824 §). Om sådana ting inte utlämnas frivilligt kan de tas i beslag under vissa närmare angivna förutsättningar. Institutet beslag används således bara om den som innehar t.ex. ett föremål inte lämnar det ifrån sig frivilligt. I praxis förekommer beslaglæggelse oftast i den frivilliga formen, s.k. ''bevaringstagelse'' (Justitsministeriets Strafferetsplejeudvalg, Betænkning om beslaglæggelse og edition under efterforskning, Betænkning nr. 1223/1991 s. 14).

I 824 § andra stycket finns undantag från bestämmelserna om beslag såvitt gäller skriftliga meddelanden vars innehåll är sådant att ett vittne med stöd av 169 och 170 §§ kan vägra att uttala sig. Beslagsförbudet gäller endast under förutsättning att det rör sig om meddelanden

mellan den misstänkte och en person som enligt dessa regler inte är skyldig att vittna och att handlingen innehas av den sistnämnde. Om denne är misstänkt för delaktighet i brottet faller beslagsförbudet bort. De personer som omfattas av beslagsförbudet är för det första präster, läkare och advokater. Den ''som har krav på hemmeligholdelse'' kan emellertid medge att en sådan person ändå avlägger vittnesmål. Rätten kan också ålägga andra än präster och försvarare i brottmål att avge vittnesmål. Under sådana förhållanden torde beslagsförbudet inte längre gälla.

Beslagsförbudet gäller också handlingar, vars innehåll omfattas av tystnadsplikt i offentlig tjänst. I vissa fall kan det fattas beslut om att innehållet i sådana handlingar ändå får röjas, vilket också torde innebära att beslagsförbudet faller bort.

Det är enligt 825 § rätten som fattar beslut om beslag. Är det fara i dröjsmål får även polisen provisoriskt ta föremål i beslag. Samma befogenhet som polisen har också envar som påträffar en misstänkt person ''i udførelsen af en forbrydelse eller på friske spor''. För båda dessa fall finns bestämmelser om att rätten inom viss tid skall pröva om beslaget skall bestå.

Om ett beslut om beslag skulle innebära att en icke-misstänkt person skulle komma att utsättas för en förlust bör man enligt 826 §, om det är tillräckligt, avstå från beslaget om vederbörande lovar att på begäran ''forevise, framlægge eller medbringe tingen''. Ett sådant löfte kan förenas med säkerhet.

I stället för att ta en handling eller något annat föremål i beslag kan rätten med stöd av 827 § förelägga den som innehar föremålet att förevisa eller överlämna det. Föreläggandet får inte medföra att det kommer fram upplysningar som innehavaren av handlingen eller föremålet inte är skyldig att vittna om enligt reglerna i 169 - 172 §§. De personer som avses i 169 och 170 §§ är präster, läkare och advokater samt offentliganställda tjänstemän. Enligt 171 § första stycket är dessutom närstående fritagna från vittnesskyldigheten. Ett vittne behöver enligt andra stycket inte heller uttala sig om det skulle röja att han själv eller någon närstående har begått en brottslig handling eller om det på annat sätt skulle medföra väsentlig skada. Rätten kan emellertid med stöd av tredje stycket ålägga vittnet att avge förklaring. 172 § fritar även journalister m.fl. från skyldighet att lämna upplysning om vem som är författare eller källan till en artikel i en periodisk skrift. Även i detta fall kan rätten dock under vissa förutsättningar ålägga vederbörande att avge förklaring.

I 828 - 830 §§ finns regler om förfarandet. Det kan bl.a. anmärkas att en handling som tas i beslag skall undersökas av rätten, om inte vederbörande ger sitt samtycke till att polisen undersöker handlingen.

Föremål som har avhänts någon genom brott eller utbyte av brott skall när saken är slutligt avgjord, utlämnas till ''rette vedkommende''. Ett bevisbeslag skall i stället lämnas tillbaka till den från vilken det togs. Bevismedel lämnas som regel tillbaka efter dom i första instans, om inte föremålen behövs även i överrätten (Betænkning nr. 1223/1991 s. 19). Rätten skall på begäran av polisen eller av den som gör anspråk på beslagtagen egendom, besluta vem egendomen skall utlämnas till. Ett sådant beslut har inte betydelse för äganderättsförhållandet. Rätten har således bara att ta ställning till vem som skall ha besittning till föremålet (anförda betänkande s. 20). Om det är tveksamt vem av flera som har rätt till ett föremål kan polisen vänta med att lämna ut föremålet, till dess att äganderättsfrågan har avgjorts av domstol i vanligt tvistemål. Polisen kan också lämna ut egendomen om mottagaren ställer säkerhet för eventuella skadeståndsanspråk (anförda betänkande s. 20).

Nya danska regler om beslag

I ett betänkande avgivet av danska Justitsministeriets Strafferetsplejeudvalg föreslås vissa ändringar av reglerna om beslag (Justitsministeriets Strafferetsplejeudvalg, Betænkning om beslaglæggelse og edition under efterforskning, Betænkning nr. 1223/1991). Förslaget innehåller i huvudsak en språklig reform av reglerna om beslaglæggelse. Dessutom föreslås det att alla bestämmelser samlas i ett kapitel i retsplejeloven.

3.1.4 ''Indgreb i meddelelseshemmeligheden''

I kapitel 71 i retsplejeloven finns särskilda regler om ''indgreb i meddelelseshemmeligheden'', vilka bl.a. ger polisen befogenhet att kvarhålla och öppna brev och att hindra postbefordran. Polisen får enligt 780 § första stycket företa sådana ingrepp genom att avlyssna telefonsamtal eller annan motsvarande telekommunikation (telefonavlyssning), avlyssna andra samtal och uttalanden med hjälp av en apparat (annan avlyssning), inhämta upplysningar om vilka telefoner och andra motsvarande kommunikationsapparater som har varit i förbindelse med en viss telefon eller liknande (teleupplysning), ''tillbageholde, åbne och gøre sig bekendt med inholdet av breve, telegrammer og andra forsendelser'' (''brevåbning'') eller ''standse den videre befordring af forsendelser'' (''brevstandsning''). Av andra stycket i samma paragraf följer att polisen får göra upptagningar och

kopior av de samtal, uttalanden, försändelser och liknande som polisen enligt första stycket har rätt att ta del av. I kapitlet ges vidare bestämmelser om förutsättningarna för de olika formerna av indgreb i meddelelseshemmeligheden.

För att brevåbning eller brevstandsning skall få företas krävs enligt 781 § första stycket att det föreligger ''bestemte grunde'' att anta att det ''på den pågældende måde gives meddelelser eller foretages forsendelser till eller fra en mistænkt''. Det krävs också att ingripandet kan antas vara av avgörande betydelse för brottsutredningen samt att det är fråga om antingen ett brott för vilket är stadgat fängelse i sex år eller mer eller något av de i paragrafen uppräknade, grova brotten. Enligt paragrafens tredje stycke får brevåbning och brevstandsning dessutom förekomma om det finns ''særligt bestyrket mistanke '' om att det i försändelsen finns ett föremål som är frånhänt någon genom brott eller som är på grund av brott förverkat.

782 § innehåller bestämmelser som i viss mån begränsar möjligheten att göra ingrepp i meddelelseshemmeligheden. I första stycket är proportionalitetsprincipen lagfäst. Andra stycket medför att man inte får öppna eller hindra befordran av ett brev som kan innehålla meddelanden mellan den misstänkte och en präst, läkare eller advokat som enligt 170 § inte är skyldig att vittna i saken. Beslut om att öppna eller hindra befordran av ett brev fattas enligt 783 § som regel av rätten. Vid fara i dröjsmål får beslutet dock fattas även av polisen. Polisens beslut skall underställas rättens prövning inom 24 timmar. Innan beslutet fattas skall det utses en advokat som skall företräda den som beslutet angår (784 §). Advokaten har rätt att få del av handlingar samt att närvara vid förhandling i rätten (785 §) och då brev och andra försändelser öppnas (787 §). Efter det att ett sådant ingripande som avses här har genomförts, skall avsändaren och mottagaren underrättas om ingripandet inom viss tid (788 §). Om underrättelsen skulle vara till skada för utredningen kan rätten besluta att underrättelse inte skall lämnas eller att den skall lämnas först senare. Detsamma gäller om omständigheterna i övrigt talar mot att en underrättelse lämnas.

I 789 § finns vissa bestämmelser om överskottsinformation. Om polisen genom att t.ex. öppna ett brev får information om något annat brott än det som låg till grund för beslutet att ingripa och som inte är så grovt att det skulle ha kunnat föranleda ett liknande ingripande, får polisen ändå utnyttja informationen för att utreda brottet i fråga. Sådan information får dock inte användas som bevis i rätten.

I 790 § finns regler om att brev som har hållits kvar i syfte att öppnas snarast möjligt skall skickas vidare. Vill polisen hindra att brevet vidarebefordras skall en begäran om brevstandsning ges in till rätten inom 48 timmar. Fotokopior av brev och andra handlingar skall

enligt 791 § första stycket som regel förstöras om det inte väcks åtal eller om åtalet läggs ned. Skulle materialet ändå ha betydelse ur utredningssynpunkt kan rätten, med stöd av andra stycket i samma paragraf, besluta att materialet inte skall förstöras eller att det skall förstöras först vid en viss senare tidpunkt. Om polisen genom att öppna ett brev skulle komma att ingripa i den misstänktes relation till en präst eller till sin försvarare, skall material om detta ingripande omedelbart förstöras. Det gäller dock inte om informationen ger anledning att misstänka prästen eller försvararen för brott eller att frånta försvararen hans uppdrag. I fjärde stycket stadgas slutligen att allt material som visar sig sakna betydelse för brottsutredningen skall förstöras.

3.2 England

Allmänna regler i engelsk rätt om beslag, husrannsakan, kroppsvisitation m.m. finns i 1984 års Police and Criminal Evidence Act. Dessa regler ersätter i stor utsträckning den tidigare gällande ordningen enligt ”common law”. Denna framställning bygger, om inte annat sägs, helt på lagens allmänna regler, trots att det kan finnas betydelsefulla avsteg från eller tillägg till dem i specialförfattningar.

Huvudregeln i engelsk rätt är att beslut om husrannsakan skall fattas av en domare på begäran av en polisman. Förutsättningarna för ett sådant beslut (”warrant”) är att det skäligen kan antas att det har begåtts ett brott av viss allvarligare karaktär, att det kan antas finnas viss egendom i utrymmet i fråga som är av väsentlig betydelse för utredningen och att det föreligger kollusionsfara. Samtycke till husrannsakan kan emellertid ofta medföra att något beslut av domare inte behövs.

En polisman som rättsenligt befinner sig på ett område eller i ett utrymme får ta i beslag vad som skäligen kan antas ha åtkommits genom brott och som måste beslagtas till förhindrande av att egendomen göms, går förlorad, skadas, förändras eller förstörs. Han får också ta i beslag vad som skäligen kan antas utgöra bevis om brott om det föreligger kollusionsfara.Vidare har en polisman, vid kollusionsfara, rätt att i läsbar form få del av information från en dator, om det finns skälig anledning anta att det är fråga om information om brott eller informationen har åtkommits genom brott. Undantag från beslagsrätten gäller föremål och information som omfattas av ”legal privilege”, dvs. rätten att vägra avge vittnesmål inför domstol. I detta hänseende föreligger likheter mellan svensk och engelsk rätt, dock att bikthemligheten i England inte omfattas av ”legal privilege”.

Innehavaren av det utrymme där beslaget skedde eller den som dessförinnan hade det beslagtagna i sitt förvar eller under kontroll har rätt att av polismannen få ett bevis om beslaget. Beviset skall överlämnas inom skälig tid efter beslaget. Beslagtagen egendom får hållas kvar så länge det är nödvändigt med hänsyn till samtliga omständigheter. Vad som har beslagtagits på grund av att det kan användas för att skada person eller egendom, för att förstöra bevisning eller underlätta rymning får inte hållas kvar, när den person från vilken det har tagits har frigivits, med eller utan borgen.

Police and Criminal Evidence Act inleds med detaljerade bestämmelser om polismans befogenheter att stoppa och genomsöka personer och fordon samt undersöka allmänt tillgängliga utrymmen, trädgårdar och gårdsplaner. En grundläggande förutsättning för att en sådan åtgärd skall vara tillåten är att polismannen har skälig anledning anta att han kommer att påträffa stöldgods eller föremål som inte får innehas. Sådana förbjudna föremål är t.ex. ''offensive weapons'' och brottsverktyg. Motsvarande befogenheter finns i narkotika-, vapen-, jakt- och fiskelagarna. - Skälet till att polisman har getts dessa befogenheter har angetts vara, att han skall kunna utröna om vissa typer av brott har begåtts eller ej utan att nödvändigtvis behöva gripa personen i fråga på skälig misstanke om brott. Ett gripande av en misstänkt person kan således undvikas, om det visar sig att han inte för med sig något som kan utgöra bevis om att han har begått brott.

Genom 1984 års lag har alla befogenheter för polismän att företa husrannsakan enligt reglerna i ''common law'' upphävts med ett undantag. En polisman har alltid rätt att bereda sig tillträde för att förhindra eller avbryta en sådan ordningsstörning som benämns ''breach of the peace'' (se utredningens delbetänkande, s. 117). Enligt 1984 års lag har en polisman också rätt att utan ''warrant'' förrätta husrannsakan för att verkställa ett häktningsbeslut (''warrant of arrest''), för att gripa en person, för att återföra en rymling eller för att rädda liv eller hälsa eller förhindra allvarlig skada på egendom. Vidare kan en polisman göra husrannsakan hos en person som gripits, om det föreligger skälig anledning anta att han kommer att påträffa bevisning om det misstänkta brottet, något annat brott med anknytning till det förra eller liknande brott. Vad som anträffas vid en sådan undersökning får tas i beslag.

3.3 Finland

De finska reglerna om straffprocessuella tvångsmedel finns i tvångsmedelslagen från år 1987. I kapitel 1 ges bestämmelser om gripande, anhållande och häktning och i kapitel 2 bestämmelser om reseförbud. Skingringsförbud och kvarstad regleras i kapitel 3 och beslag i kapitel 4. Bestämmelser om husrannsakan samt kroppsvisitation och kroppsbesiktning finns i kapitel 5 och i kapitel 6 ges ytterligare regler om vissa andra tvångsmedel. Utredningen redogör i detta avsnitt framför allt för reglerna om husrannsakan, kroppsvisitation, kroppsbesiktning och beslag.

Detta avsnitt innehåller också en redogörelse för vissa bestämmelser i den nya finska polislagen, bl.a. bestämmelserna om polisens befogenhet att företa husrannsakan och kroppsvisitation för upprätthållande av allmän ordning och säkerhet eller för fullgörande av andra polisiära uppgifter än sådana som har anknytning till utredning om ett brott. Dessutom berörs polislagens särskilda bestämmelser om inhämtande av information.

3.3.1 Husrannsakan

Enligt 5 kap. 1 § tvångsmedelslagen får husrannsakan företas i byggnader, rum eller slutna kommunikationsmedel eller på slutna förvaringsställen. Liksom i svensk rätt skiljer man i finsk rätt på reell och personell husrannsakan. Reell husrannsakan innebär en undersökning för eftersökande av föremål som skall tas i beslag eller för utrönande av omständigheter som kan ha betydelse för utredning om brottet. Sådan husrannsakan får enligt 5 kap. 1 § första stycket företas hos den som på sannolika skäl är misstänkt för ett brott för vilket det strängaste straffet är mer än sex månaders fängelse. Detsamma gäller vid misstanke om innehav av förfalskningsmaterial, innehav av falska pengar eller intrång i personregister. Enligt paragrafens andra stycke får reell husrannsakan företas även hos annan än den som på sannolika skäl är misstänkt, under förutsättning att brottet har begåtts hos honom eller om den misstänkte har gripits där eller om det annars finns synnerliga skäl att anta att ett föremål som skall tas i beslag kan påträffas eller annan utredning om brottet vinnas.

Personell husrannsakan innebär en undersökning för eftersökande av någon som skall gripas, anhållas eller häktas, hämtas till domstol eller instämmas som svarande i brottmål eller föras till kroppsbesiktning. Sådan husrannsakan får enligt 5 kap. 1 § tredje stycket

företas dels hos den som eftersöks, dels hos annan om det finns synnerliga skäl att anta att den sökte uppehåller sig där.

I 5 kap. 2 § finns en bestämmelse som motsvarar 28 kap. 3 § i den svenska rättegångsbalken och som innebär att husrannsakan i det syfte som anges i 1 § får företas i vissa lokaler oberoende av det straff som stadgas för brottet. De lokaler som avses är dels de som är tillgängliga för allmänheten, dels de som brukar vara tillhåll för brottslingar eller där sådan egendom som eftersöks brukar köpas upp eller tas emot som pant.

Beslut om husrannsakan skall enligt 5 kap. 3 § som regel fattas av ”en anhållningsberättigad tjänsteman”. En polisman har likväl befogenhet att även utan sådant förordnande företa husrannsakan om undersökningen syftar till att eftersöka den som skall gripas, anhållas eller häktas eller som skall hämtas till domstol eller föras till kroppsbesiktning. Detsamma gäller om det är fråga om att ”ta i beslag ett föremål som direkt efter brottet kunnat följas eller spåras”. En polisman får också företa husrannsakan efter eget beslut om ”saken inte tål uppskov”.

I 5 kap. 4 - 8 §§ finns bestämmelser om förfarandet vid husrannsakan, bl.a. om vittnens och sakkunnigas rätt att närvara vid förrättningen samt om protokoll och intyg över utförd förrättning. Enligt 5 § skall, innan husrannsakan inleds, skriftligt förordnande uppvisas för den hos vilken undersökningen skall vidtas. Om det inte finns något skriftligt förordnande skall i stället syftet med undersökningen förklaras muntligen. Husrannsakan får enligt samma paragraf inte företas mellan kl. 21.00 och 6.00. I 6 § finns särskilda bestämmelser om vem som får lov att öppna och undersöka ett slutet brev eller någon annan sluten handling som påträffas vid en husrannsakan.

I 5 kap. 8 § finns en bestämmelse som motsvarar 28 kap. 10 § i den svenska rättegångsbalken. Bestämmelsen innebär att undersökning i det syfte som sägs i 5 kap. 1 § får företas också på andra platser än de som sägs i 1 §, även om de inte är tillgängliga för allmänheten.

3.2.2 Kroppsvisitation och kroppsbesiktning

Med kroppsvisitation menas enligt 5 kap. 9 § tvångsmedelslagen ”en undersökning av vad den visiterade har i sina kläder eller annars bär på sig”. Med stöd av 5 kap. 10 § får en sådan undersökning företas i syfte att söka efter föremål som skall tas i beslag eller annars för att utröna omständighet som kan ha betydelse för brottsutredningen. Undersökningen får avse den som på sannolika skäl är misstänkt

antingen för ett brott för vilket det strängaste straffet är fängelse i mer än sex månader, eller för ”lindrig misshandel, snatteri, lindrig förskingring, lindrigt olovligt brukande, lindrigt bedrägeri, innehav av förfalskningsmaterial eller innehav av falska pengar”. Även annan än den som på sannolika skäl är misstänkt för brottet kan under vissa förhållanden kroppsvisiteras. Det förutsätter dock enligt 5 kap. 10 § andra stycket att det ”på synnerligen giltiga skäl kan antas att ett föremål som skall tas i beslag kan anträffas eller annan utredning om brottet vinnas genom visitationen”.

Kroppsbesiktning innebär enligt 5 kap. 9 § en undersökning av kroppen och kan dessutom innebära att blodprov tas eller att annan undersökning av kroppen utförs. En sådan undersökning får med stöd av 5 kap. 11 § företas i samma syfte som gäller för kroppsvisitation. Det krävs att den undersökte på sannolika skäl är misstänkt antingen för ett brott för vilket det strängaste straffet är mer än sex månaders fängelse, eller för rattfylleri.

Av 5 kap. 12 § jämfört med 5 kap. 3 § framgår att beslut om kroppsvisitation och kroppsbesiktning som regel skall fattas av en anhållningsberättigad tjänsteman. En polisman får dock företa en sådan undersökning även utan förordnande om syftet med ingripandet är att ”ta ett föremål i beslag som direkt efter brottet kunnat följas eller spåras”. En polisman får också företa kroppsvisitation och kroppsbesiktning efter eget beslut om ”saken inte tål uppskov”. Vid kroppsvisitation och kroppsbesiktning gäller samma regler som vid husrannsakan såvitt angår vittnen, undersökning av påträffade handlingar samt protokoll och intyg över ingripandet (5 kap. 12 § jämförd med 5 kap. 5 - 7 §§). Dessutom finns i 12 § föreskrifter om att omfattande undersökningar skall göras i rum som har reserverats för detta ändamål, att annan än läkare inte får ta blodprov eller utföra annan undersökning som kräver medicinsk sakkunskap samt att kroppsbesiktning som regel inte får utföras eller bevittnas av den som är av motsatt kön.

I 6 kap. tvångsmedelslagen regleras ytterligare några tvångsmedel som närmast har samband med kroppsvisitation och kroppsbesiktning. Bl.a. kan en polisman med stöd av 6 kap. 3 § ålägga en förare av ett motordrivet fordon att ”genomgå ett prov för att konstatera om han möjligen intagit alkohol eller något annat rusmedel”. Den som vägrar genomgå ett sådant prov är enligt samma paragraf skyldig att underkasta sig kroppsbesiktning. I 6 kap. 4 § finns dessutom bestämmelser om bl.a. fotografering och tagande av fingeravtryck.

3.3.3 Beslag

Reglerna om beslag finns i 4 kap. tvångsmedelslagen. Kapitlets första paragraf tar upp tre olika grunder för beslag. Det är i samtliga fall fråga om beslag av föremål, men av lagtexten i övrigt framgår att begreppet föremål även omfattar handlingar av olika slag. Enligt 4 kap. 1 § får ett föremål således tas i beslag om det finns skäl att anta att det kan ha betydelse som bevis i brottmål. Detsamma gäller om det finns skäl att anta att föremålet har avhänts någon genom brott eller att ”en domstol förklarar det förbrutet”.

Såvitt gäller handlingar av olika slag finns det i 4 kap. 2 § väsentliga undantag från de allmänna bestämmelserna om beslag. En handling får således enligt paragrafens första stycke inte tas i beslag för att användas som bevis om den innehåller ett meddelande mellan den som misstänks för brott och någon honom närstående. Detsamma gäller om det är fråga om ett meddelande mellan personer som är närstående till den misstänkte. Beslagsförbudet gäller dock endast om handlingen innehas av någon av de nu nämnda personerna. Skulle brottsutredningen avse ett mycket allvarligt brott faller beslagsförbudet bort helt och hållet. Det förutsätter dock att det är föreskrivet minst sex års fängelse för brottet.

I andra stycket av samma paragraf föreskrivs vidare att en handling inte får tas i beslag om den kan antas innehålla sådant som den som avses i 17 kap. 23 § rättegångsbalken inte får vittna om. Paragrafen gäller för det första vissa tystnadspliktiga tjänstemän och för det andra de som har information av betydelse för rikets säkerhet. Läkare, apotekare och barnmorskor är liksom ombud och rättegångsbiträden inte heller skyldiga att vittna, om inte den till vars förmån tystnadsplikten gäller ger sitt samtycke. Med undantag för rättegångsbiträden är dessa personer dock skyldiga att vittna om det är fråga om ett brott för vilket är föreskrivet fängelse i sex år eller mer. I 4 kap. 2 § tvångsmedelslagen finns vidare en hänvisning till 17 kap. 24 § 2 eller 3 mom. rättegångsbalken, vilket innebär att beslag inte får läggas på en handling om den kan antas innehålla uppgift om vem som är författare eller källan till en artikel i en periodisk skrift eller ett meddelande i t.ex. ett radioprogram. Beslagsförbudet gäller i båda dessa fall endast under förutsättning att handlingen innehas antingen av den som har rätt att vägra uttala sig eller av den till vars förmån tystnadsplikten gäller. Om den som innehar handlingen skulle ha rätt eller skyldighet att ”vittna vid förundersökning” om något som handlingen innehåller faller beslagsförbudet emellertid bort.

Brev och andra försändelser som finns i post- eller televerkets vård får enligt 4 kap. 3 § tas i beslag endast om misstanken gäller ett brott

för vilket är stadgat minst ett års fängelse. Dessutom krävs att försändelsen hade kunnat tas i beslag hos mottagaren. I avvaktan på att beslag hinner verkställas kan en försändelse med stöd av 4 kap. 4 § hållas kvar på t.ex. ett post- eller telekontor.

Enligt 4 kap. 6 § är det anhållningsberättigade tjänstemän som beslutar om beslag. Rätten kan emellertid också fatta beslut om beslag ”då den handlägger åtal”. Dessutom kan den som har drabbats av ett beslag enligt 13 § begära rättens prövning. Som en interimistisk åtgärd i förhållande till beslag får en polisman omhänderta föremål som han påträffar då han griper en person eller verkställer husrannsakan, kroppsvisitation eller kroppsbesiktning. Även i andra fall får en polisman omhänderta föremål som skall tas i beslag ”om saken inte tål uppskov”. Detta gäller dock inte sådana föremål som finns i post- eller televerkets vård.

Om ett föremål har tagits i beslag eller omhändertagits skall den från vilken föremålet togs underrättas om åtgärden (4 kap. 7 §). I 8 § ges vidare regler om vem som har befogenhet att öppna och undersöka slutna brev och andra slutna enskilda handlingar. Bestämmelser om protokoll över beslag och bevis om beslag finns i 9 § och i 10 § ges regler om förvaring av beslagtagna föremål.

Regler om hävande av beslag finns i 4 kap. 11 §. Inledningsvis sägs det att ett beslag skall hävas så snart det inte längre behövs. Ett beslag skall också hävas om inte åtal har väckts inom fyra månader från det att beslaget verkställdes, om inte rätten har medgett förlängning av tiden. Enligt 14 § är det som regel en anhållningsberättigad tjänsteman som beslutar om hävande av beslag. Har rätten tidigare fattat beslut i saken skall även beslut om hävande meddelas av rätten. Detsamma gäller om det ”i rättegång har framställs anspråk på ett beslagtaget föremål”. När rätten avgör målet skall rätten också besluta om beslaget skall bestå ”tills det förordnas på annat sätt i saken”.

I 4 kap. 17 § finns bestämmelser om vad som skall ske med beslagtagen egendom om den som har rätt till egendomen inte hämtar den sedan beslaget har hävts. Enligt första stycket har ägaren eller den som annars har rätt till föremålet tre månader på sig att hämta egendomen. Fristen räknas från det att polisen meddelade att föremålet fanns att hämta. Om ägaren eller den som har annars har rätt till egendomen inte är känd och därför inte kan meddelas, skall polisen enligt andra stycket i stället genom kungörelse uppmana honom att anmäla sig. Fristen är i detta fall sex månader räknat från kungörelsen. Efter fristens utgång tillfaller egendomen staten eller upphittaren om det är fråga om hittegods.

3.3.4 Vissa tvångsmedel i polislagen

I den nya finska polislagen finns bl.a. bestämmelser om polisens befogenhet att företa husrannsakan och kroppsvisitation för upprätthållande av allmän ordning och säkerhet eller för fullgörande av andra polisiära uppgifter än sådana som har anknytning till utredning om ett brott. Med stöd av 2 kap. 13 § får en polisman i vissa fall företa husrannsakan för ''gripande'' av en person. Det finns anledning att påpeka att uttrycket gripa inte har samma betydelse i den finska lagtexten som i den svenska. Med gripande menas i finsk lag inte bara ett interimistiskt anhållande, utan också andra former av inskränkningar i rörelsefriheten, t.ex. verkställighet av ett beslut om hämtning till förhör. Det synes således vara det rent faktiska omhändertagandet av person som avses med ett gripande. 2 kap. 13 § ger således en polisman befogenhet att, utöver vad som följer av tvångsmedelslagen, företa husrannsakan för att söka efter en person som skall hämtas till förhör eller som skall gripas med anledning av en begäran om handräckning. Husrannsakan får företas dels hos den eftersökte, dels i andra byggnader, rum eller fordon. För husrannsakan hos annan än den eftersökte fordras att det finns ''synnerligen vägande skäl'' att anta att den eftersökte uppehålla sig där. Beslut om husrannsakan skall fattas av en polisman som hör till befälet.

2 kap. 15 § ger bestämmelser om polisens befogenhet att företa husrannsakan när en person befinner sig i fara eller är försvunnen. I syfte att bistå någon, finna en försvunnen person eller utreda ett dödsfall har en polisman rätt att få tillträde till en bostad eller en annan plats och där företa behövlig husrannsakan, om det finns skäl att befara att någon befinner sig i livsfara, att hans hälsa hotas, att han fallit offer för ett brott eller en olyckshändelse eller om han annars kan förmodas vara i behov av omedelbar hjälp eller kan förmodas ha avlidit.

I 2 kap. 16 § finns särskilda bestämmelser om polisens befogenheter att ingripa för att förhindra en farlig gärning eller händelse. Om det finns fog att misstänka att det förövas en gärning eller inträffar en händelse som innebär allvarlig fara för liv, personlig frihet eller hälsa eller som vållar avsevärd skada på egendom eller miljö, får en polisman bereda sig tillträde till en byggnad, en annan hemfridsskyddad plats eller ett fordon, om det är nödvändigt för att polismannen skall kunna avvärja faran eller söka efter och omhänderta sprängämnen, vapen eller andra farliga ämnen. Detsamma gäller om det finns överhängande fara för en farlig händelse. Beslut om ingripande skall som regel fattas av en polisman som hör till befälet. Vid fara i dröjsmål får en polisman ingripa, även utan sådant förordnande.

Enligt 2 kap. 22 § första stycket har en polisman befogenhet att i samband med gripande, anhållande, häktning och tagande i förvar, kroppsvisitera den som åtgärden avser för att förvissa sig om att han inte medför föremål eller ämnen med vilka han kan äventyra förvaringen eller utsätta sig själv eller andra för fara. Detsamma gäller enligt första stycket då en polisman företar en handräckningsåtgärd som riktar sig mot någons personliga frihet. Med stöd av 22 § andra stycket kan en person i de fall som avses i första stycket kroppsvisiteras även för eftersökande av identitetshandlingar.

I 2 kap. 23 och 24 §§ finns bestämmelser om omhändertagande av farliga föremål och ämnen. En polisman har med stöd av dessa bestämmelser befogenhet att tillfälligt omhänderta sprängämnen, vapen och andra farliga föremål eller ämnen, om den som innehar dem, med hänsyn till sin ålder, sin berusning, sitt sinnestillstånd eller andra omständigheter, med fog kan misstänkas orsaka överhängande fara för allmän ordning och säkerhet. Av förarbetena till polislagen framgår att bestämmelsen endast är avsedd att tillämpas på föremål som på grund av sin beskaffenhet kan betraktas som farliga. Förutom vapen och sprängämne nämns som exempel även armborst, dykarharpuner, vapen som fungerar med lufttryck, hemgjorda fyrverkeripjäser och explosiva kemiska ämnen. Även lim, förtunningsmedel och metylalkohol som kan användas i berusningssyfte på ett sätt som avviker från normal användning kan enligt förarbetena betraktas som sådana farliga ämnen som avses med bestämmelsen. Omhändertagna föremål skall i princip återlämnas till innehavaren inom fjorton dygn. Med stöd av 24 § får föremål under vissa förutsättningar i stället säljas eller förstöras.

3.3.5 Inhämtande av information

Var och en anses i Finland ha rätt att genom att betrakta andra eller lyssna på andra iaktta deras förehavanden. Även polisen har i princip samma rätt som andra medborgare att göra iakttagelser och att dra slutsatser därav. För att medborgarnas integritet skall skyddas har man dock ansett att vissa begränsningar bör göras i myndigheternas rätt att vidta åtgärder som annars inte är förbjudna i lag. För att polisen skall kunna sköta sina tjänsteuppdrag måste polisen å andra sidan ha rätt att under vissa förutsättningar anlita också sådana informationsinhämtningsmetoder som i allmänhet inte är tillåtna. I 3 kap. polislagen har därför givits särskilda regler om inhämtande av information som sker på ett sådant sätt att det kan anses utgöra ett ingrepp i individens integritetsskydd. Regleringen är inte avsedd att gälla där information inhämtas på ett sådant sätt utan att åtgärden inte kan anses innebär

något anmärkningsvärt ingrepp i någons rättssfär. Bestämmelserna begränsar därför inte polisens befogenhet att tillfälligt bedriva allmän övervakning av en på förhand obestämd grupp personer utanför hemfridsskyddat område.

Med *teknisk övervakning* avses enligt 3 kap. 28 § första stycket 1 iakttagande eller avlyssning av allmänheten, fordonsförare eller fotgängare med hjälp av en teknisk apparat samt automatisk upptagning av ljud eller bild. Teknisk övervakning har enligt förarbetena till bestämmelsen karaktär av allmän övervakning och får därför bara avse en på förhand obestämd grupp av människor på en viss plats eller visst område som allmänheten har tillträde till. Upptagning av information i anslutning till sådan övervakning får således inte gälla vissa på förhand utvalda personer. Det har därför stadgats att upptagning av ljud och bild skall ske automatiskt.

Med *observation* menas enligt 3 kap. 28 § första stycket 2 att polisen fortlöpande eller återkommande inhämtar information om en viss person eller om hans verksamhet. Observation kan enligt förarbetena ske genom att polismannen gör egna iakttagelser med hjälp av syn eller hörsel och på detta sätt eller med hjälp av privata eller offentliga källor inhämtar, samlar och systematiserar uppgifter om den person som är föremål för observation.

Teknisk observation innebär enligt 3 kap. 28 § första stycket 3 att polisen fortlöpande eller återkommande avlyssnar en viss person med hjälp av en teknisk anordning och därvid gör ljudupptagningar (*teknisk avlyssning*), iakttar och avbildar honom (*optisk övervakning*) eller spårar hur ett fordon eller en vara förflyttar sig (*teknisk spårning*). Eftersom det skall vara fråga om fortlöpande eller återkommande iakttagelser, omfattar bestämmelsen enligt förarbetena inte sådana fall då polisen i underrättelsesyfte under en mycket kort tid följer en person, närmast för att klarlägga om det finns skäl till systematisk informationsinhämtning och vem som skall bli föremål för sådan.

I 3 kap. 29 - 31 §§ ges bestämmelser om under vilka förutsättningar teknisk övervakning, observation och teknisk observation får förekomma. *Teknisk övervakning* tillåts enligt 3 kap. 29 § på allmän plats ''för upprätthållande av allmän ordning och säkerhet, förebyggande av brott, identifiering av personer som är misstänkta för brott samt för bevakning av särskilda övervakningsobjekt''. I syfte att förebygga eller avbryta brottslig verksamhet får en polisman enligt 3 kap. 30 § första stycket *observera* en person som inte befinner sig i en bostad och vars uppförande eller något annat ger skäl att misstänka att han gör sig skyldig till brott. Avsikten med sådan observation skall enligt förarbetena vara att förhindra brottslig verksamhet som befinner sig på förberedelsestadiet, avbryta pågående brottslig verksamhet eller att

begränsa skadorna av sådan. En polisman får enligt 3 kap. 30 § andra stycket i samma avsikt *observera* en person som inte befinner sig på ett hemfridsskyddat område, om det finns grundad anledning att misstänka att han medverkat till ett brott för vilket det strängaste straffet är mer än sex månaders fängelse. Bestämmelsen ger polisen befogenhet att observera en person som inte nödvändigtvis själv gör sig skyldig till brott, men som medverkar genom att t.ex. ge gärningsmannen logi, hjälpa honom med transport eller annat som han behöver. Förutsättningarna för observation är i detta fall strängare än i första stycket. Det krävs att misstanken om brott skall vara grundad på sannolika skäl samt att den som observeras befinner sig utanför hemfridsskyddat område.

Enligt 3 kap. 31 § får polisen företa *teknisk observation* av en person som inte befinner sig på ett hemfridsskyddat område eller av ett fordon eller en vara som en person har till sitt förfogande, om det finns grundad anledning att förmoda att observationen kan ge uppgifter som behövs för avvärjande av brott. För *teknisk avlyssning* krävs dessutom att omständigheterna är sådana att det framstår som sannolikt att den som skall observeras gör sig skyldig till ett brott för vilket det strängaste straffet är minst två år. För *optisk övervakning* och *teknisk spårning* är det tillräckligt att det strängaste straffet för brottet är fängelse i mer än sex månader. *Teknisk observation* av en person som befinner sig på hemfridsskyddat område får enligt 3 kap. 31 § företas omedelbart innan en polisåtgärd vidtas och medan den pågår, om det är nödvändigt för att åtgärden tryggt skall kunna vidtas eller för att en livshotande, överhängande fara skall kunna avvärjas.

I 3 kap. 34 och 35 §§ finns slutligen också bestämmelser om polisens rätt att få uppgifter av en myndighet, en privat sammanslutning eller en privatperson. Av förarbetena till dessa bestämmelser framgår att möjligheterna för polisen att få tillgång till nödvändig information begränsas bl.a. av de cirka 300 stadganden om olika myndigheters tystnadsplikt som finns i den gällande finska lagstiftningen. Stadgandena är inte bara många och splittrade på flera författningar. De överlappar dessutom varandra delvis och medför därför tillämpningsproblem. De nyss nämnda bestämmelserna i polislagen är avsedda att råda bot på de problem som den nuvarande lagstiftningen medför för polisen och utgår enligt förarbetena från principen att polisen skall ha rätt att av andra myndigheter få de uppgifter som behövs för utförandet av en uppgift som har ålagts polisen. Alla de uppgifter som åligger polisen i egenskap av myndighet skall enligt förarbetena medföra rätt till information, oberoende av om uppgifterna har reglerats i polislagen, i förundersökningslagen eller i annan lagstiftning. I 3 kap. 34 § första stycket stadgas därför

att polisen ”utan hinder av en myndighets tystnadsplikt har ... rätt att för ett tjänsteuppdrag avgiftsfritt få behövliga uppgifter och handlingar av myndigheten, om inte lämnande av uppgiften eller handlingen till polisen eller användningen av uppgiften såsom bevis har förbjudits eller begränsats i lag”. I förarbetena anförs att de andra myndigheterna, beroende på situationen, skall lämna uppgifterna i skriftlig eller muntlig form. När uppdraget kräver det skall polisen också ha rätt att få t.ex. utdrag av ett register. Däremot ger stadgandet inte polisen befogenhet att ta hand om originalexemplar av en myndighets handlingar. Om polisen har behov av en originalhandling får i stället reglerna om beslag tillämpas. Polisens rätt att få uppgifter skall enligt förarbetena förstås så att en i andra lagar stadgad tystnadsplikt skall vika, om det inte uttryckligen är förbjudet att lämna uppgifter till polisen eller om polisens rätt att få uppgifter har begränsats på visst sätt i en specialförfattning.

Polisen skall enligt propositionen till polislagen också ha rätt att få information som behövs för tillståndsförvaltningen. Om polisen är behörig att återkalla ett tillstånd har polisen därför rätt att få uppgifter om omständigheter som gäller en persons egenskaper eller beteende och som annars skall hållas hemliga. I 3 kap. 34 § andra stycket föreskrivs att polisen, för att kunna avgöra om ett körkort, en vapenlicens eller något likande tillstånd skall återkallas, har rätt att utan hinder av tystnadsplikt få uppgifter om ”tillståndshavarens hälsotillstånd, bruk av rusmedel eller våldsamma uppförande, om det finns skäl att befara att tillståndshavaren inte längre motsvarar förutsättningarna för beviljandet av tillståndet”.

I 3 kap. 35 § finns bestämmelser om polisens rätt att få information av en privat sammanslutning eller en privatperson. Paragrafen synes närmast vara avsedd att ge polisen rätt att få sådana uppgifter som skyddas av någon form av företagshemlighet, t.ex. banksekretess. I förarbetena påpekas det att reglerna om beslagsförbud inte omfattar uppgifter som kan betraktas som företagshemlighet eller som skyddas av bestämmelser om banksekretess. Bestämmelsen i polislagen ger polisen rätt att få motsvarande uppgifter för utredning om ett brott, utan att behöva åberopa beslagsreglerna. I 3 kap. 35 § första stycket föreskrivs således: ”utan hinder av att en sammanslutnings medlemmar, revisorer, styrelsemedlemmar eller arbetstagare är bundna av företagshemlighet eller bank- eller försäkringshemlighet, har polisen på begäran av en polisman som tillhör befälet rätt att få uppgifter som behövs för avvärjande eller utredning av brott”. Som framgår av bestämmelsen har polisen också rätt att få uppgifter som skyddas av företagshemlighet eller banksekretess om det behövs för att förebygga att avvärja brott. Det är enligt förarbetena tänkt att polisen skall kunna

tillämpa paragrafen i syfte att förebygga ekonomiska brott, t.ex. genom att förhindra bedrägerier, penningtvätt eller konkursbrott.

Enligt 3 kap. 35 § andra stycket har polisen vidare rätt att, av en sammanslutning som utövar televerksamhet, få uppgift om hemligt telefonnummer om uppgifterna i ett enskilt fall behövs för utförandet av en uppgift som ankommer på polisen.

För sin tillståndsförvaltning har polisen enligt 3 kap. 35 § tredje stycket rätt att få uppgifter av en privat sammanslutning eller en privatperson enligt vad som stadgas i 34 § andra, tredje och fjärde styckena. För att kunna avgöra om ett körkort, en vapenlicens eller något liknande tillstånd skall återkallas, har polisen således rätt att utan hinder av tystnadsplikt få uppgifter om ”tillståndshavarens hälsotillstånd, bruk av rusmedel eller våldsamma uppförande, om det finns skäl att befara att tillståndshavaren inte längre motsvarar förutsättningarna för beviljandet av tillståndet”. Läkare och andra har således samma uppgiftsskyldighet oavsett om de är anställda i offentlig verksamhet eller driver privat rörelse.

3.4 Norge

Den norska straffeprosesslovens fjärde del innehåller bestämmelser om tvångsmedel. I 14 kapitlet ges regler om ”pågripelse og fengsling”, dvs. gripande, anhållande och häktning. 15 kapitlet reglerar ”ransaking”, vilket motsvarar husrannsakan och kroppsvisitation. I 16 kapitlet finns regler om bl.a. beslag och ”utleveringspålegg”, dvs. föreläggande att överlämna föremål som har betydelse som bevis, och i 17 kapitlet regler om bl.a. ”heftelse”, vilket motsvarar kvarstad i brottmål. I ett nytt kapitel, 16 a, finns regler om telefonavlyssning i narkotikamål. I detta avsnitt redogör utredningen framför allt för reglerna om ransaking, beslag och utleveringspålegg. Reglerna om pågripelse och fengsling samt om telefonavlyssning berörs inte alls.

3.4.1 Husrannsakan och kroppsvisitation

Begreppet ransaking i 15 kap. straffeprosessloven omfattar både husrannsakan och kroppsvisitation. Husrannsakan beskrivs som ”ransaking av ... bolig, rom eller oppbevaringssted”. Till bolig och rom räknas också hotellrum som den misstänkte har hyrt över natten och som ”oppbevaringssted” räknas bl.a. en parkerad bil eller en

väska som är inlämnad för förvaring[2]. Undersökning av en persons ryggsäck eller handväska faller däremot under reglerna om kroppsvisitation.

Den norska lagen skiljer mellan husrannsakan hos misstänkta och husrannsakan hos andra. Om någon är skäligen misstänkt för en handling som enligt lagen kan medföra frihetsstraff får husrannsakan enligt 192 § första stycket företas hos honom ''for å sette i verk pågripelse eller for å søke etter bevis eller etter ting som kan beslaglegges''. I paragrafens andra stycke stadgas att husrannsakan under vissa villkor också kan företas ''hos andre ... når det er skjellig grund til mistanke om en slik handling''. Även om det också här krävs att det finns skälig misstanke om ett brott som kan medföra frihetsstraff, är det inte nödvändigt att det finns någon bestämd misstänkt (Andenæs s. 129). Husrannsakan får under sådana förhållanden företas där brottet har förövats eller där den misstänkte har gripits, där den misstänkte har varit ''under forfølging på fersk gjerning eller ferske spor'' eller om det ''for øvrig er særlig grunn til å anta at mistenkte der kan pågripes, bevis finnes eller ting beslaglegges''.

Husrannsakan i undersökningssyfte (etterforskingsøyemed) får enligt 193 § utan särskilda villkor företas i hus eller rum som är tillgängliga för alla, t.ex. restauranglokaler, eller som används för verksamheter som kräver tillstånd av polisen, t.ex. pantlånekontor.

I 194 § finns regler om vad som kallas razzia, dvs. husrannsakan i alla hus eller rum i ett bestämt område (Andenæs s. 129 f.). Förutsättningen för att en så omfattande undersökning skall få ske är att det finns skälig grund för misstanke om ett brott som kan medföra fängelse i åtta år eller mer. Dessutom fordras det att det finns skäl att tro att gärningsmannen håller sig gömd i området, eller att där kan finnas bevis eller andra föremål som kan tas i beslag.

Bestämmelser om ransaking av en person (motsvarande kroppsvisitation) finns i 195 §. Om någon är skäligen misstänkt för ett brott som kan medföra frihetsstraff får han kroppsvisiteras om ''det er grunn til å anta at det kan føre till oppdagelse av bevis eller av ting som kan beslaglegges''. Det är alltså inte som vid husrannsakan tillräckligt att syftet med åtgärden är att leta efter t.ex. ett föremål. Det måste dessutom finnas ''grunn til å anta'' att syftet skall kunna uppnås. Andenæs menar emellertid att det inte krävs särskilt mycket för att lagens krav skall vara uppfyllt och pekar därvid på att det enligt bestämmelsens ordalydelse bara krävs att åtgärden ''kan føre til'' att bevis eller andra föremål upptäcks, inte att den ''vil føre til'' (dvs.

[2] Johs. Andenæs, Norsk straffeprosess II (cit. Andenæs) s. 128.

kommer att leda till) detta resultat (Andenæs s. 130). Någon större skillnad blir det därför inte mellan villkoren för husrannsakan hos den som är skäligen misstänkt och villkoren för kroppsvisitation av honom. Även ''andre enn mistenkte'' kan kroppsvisiteras med stöd av 195 § andra stycket under förutsättning att det finns misstanke om ett brott som kan medföra fängelse i mer än sex månader. Dessutom fordras att ''særlige omstendigheter'' talar för att en sådan undersökning skall företas.

Med ransaking av en person menas först och främst undersökning av personens kläder, väskor och liknande för eftersökande av föremål som kan ha betydelse som bevis (Andenæs s. 131 f.). Dessutom får en utvärtes besiktning av kroppen företas med stöd av reglerna om ransaking. En polisman kan t.ex. undersöka om den misstänkte har fäst något föremål på kroppen eller om han har märken efter sprutor. Polisen kan också företa en yttre granskning av en person för att se om han har t.ex. bitmärken eller blodspår på kroppen. Läkarundersökningar av olika slag, blodprovstagningar och röntgenundersökningar utgör däremot legemsundersøgelse, dvs. kroppsbesiktning.

Beslut om husrannsakan eller kroppsvisitation fattas i princip av rätten. Vid fara i dröjsmål, ''fare ved opphold'', får beslutet emellertid fattas av ''påtalemyndigheten''. Är det fråga om husrannsakan i redaktionslokaler krävs, dock dessutom att det är ''sannsynlig at etterforskingen vil bli vesentlig skadelidende'' om man skulle vänta på rättens beslut.

Även om det således inte är nödvändigt att i brådskande fall inhämta rättens beslut kan den omständigheten att påtalemyndigheten skall fatta beslut medföra att ändamålet med undersökningen går förlorat. Även vanliga polismän har därför befogenhet att i särskilt angivna fall besluta om husrannsakan samt kroppsvisitation av misstänkta (kroppsvisitation av andra än misstänkta kräver således rättens eller påtalemyndighetens beslut). En polisman får enligt 198 § första stycket 1 företa husrannsakan i sådana lokaler som avses i 193 §, dvs. i hus eller rum som är tillgängliga för alla eller som är avsedda för verksamhet som kräver polisens tillstånd. Enligt första stycket 2 får en polisman dessutom företa husrannsakan och kroppsvisitation ''når den mistenkte treffes eller forfølges på fersk gjerning eller ferske spor''. Den viktigaste bestämmelsen torde emellertid vara den i första stycket 3, som ger en polisman befogenhet att företa husrannsakan och kroppsvisitation om det finns ''næreliggende fare for at formålet med ransakingen eller vil forspilles''. Dessutom måste det finnas ''sterk mistanke'' om en handling som kan medföra fängelsestraff i mer än sex månader. Det räcker således inte med ''skjellig grunn'' för misstanke. En polisman kan därför inte fatta beslut om rannsaking

enbart på den grunden att han träffar på en person som är känd för polisen sedan tidigare och som bär på en påse som det är naturligt att tänka sig innehåller narkotika eller inbrottsverktyg (Andenæs s. 133). I 198 § tredje stycket föreskrivs vidare att en polisman som skall verkställa rättens eller påtalemyndighetens beslut om pågripelse får företa husrannsakan av den misstänktes ''bolig eller rom, eller på sted hvor det er særlig grunn til å anta at han oppholder seg''.

I 197 § första stycket finns en bestämmelse som innebär att rättens beslut om ransaking kan ersättas av den berördes skriftliga samtycke. Även om villkoren i 198 § inte är uppfyllda kan en polisman således företa husrannsakan eller kroppsvisitation om han har fått vederbörandes samtycke. De materiella villkoren för åtgärden måste emellertid alltid vara uppfyllda (Andenæs s. 134).

Bestämmelser om legemsundersøkelse (kroppsbesiktning) finns inte i anslutning till reglerna om ransaking utan på annat ställe i 15 kap. straffeprosessloven. Den som på ''skjellig grunn'' kan misstänkas för en handling som kan medföra frihetsstraff kan enligt 157 § underkastas kroppsbesiktning om det kan antas vara av betydelse för utredningen och inte framstår som ett oproportionerligt ingripande. Vid kroppsbesiktning får enligt samma paragraf också tas blodprov och utföras andra undersökningar om det kan ske utan fara eller betydande smärta. Kroppsbesiktning kan aldrig beslutas av en polisman, utan endast av rätten eller påtalemyndigheten.

Det skall också framhållas att det i kapitlet om pågripelse och fengsling (178 §) finns en bestämmelse om kroppsvisitation av den ''pågrepne'' i syfte att ta ifrån honom farliga föremål och sådant som han kan använda för att fly.

3.4.2 Beslag

Reglerna om beslag finns i 16 kap. straffeprosessloven. Den inledande bestämmelsen i 203 § tar upp tre olika grunder för beslag. I samtliga fall är det föremål, ''ting'', som kan tas i beslag. Begreppet ting omfattar även dokument, t.ex. ett företags bokföring eller ett förfalskat recept (Andenæs s. 135). Också pengar kan tas i beslag om det finns ett omedelbart samband mellan pengarna och det brott det är fråga om.

Enligt 203 § får föremål tas i beslag om de kan ''antas å ha betydning som bevis'', om de ''antas å kunne indras eller å kunne kreves utlevert av fornærmede''. Det behöver således inte finnas skälig misstanke, och misstanken om brott behöver inte heller vara riktad mot någon bestämd person.

I 204 § finns undantag från de allmänna bestämmelserna om beslag såvitt gäller dokument och annat, vars innehåll är sådant att ett vittne med stöd av andra regler i straffeprosessloven kan vägra att uttala sig. Beslagsförbudet gäller endast sådana handlingar som innehas antingen av den som kan vägra yttra sig eller av den som ”har rettslig intresse i hemmelighold”, dvs. normalt den som har lämnat en upplysning och till vars förmån tystnadsplikt gäller. Handlingar som innehåller förtroenden till läkare, präster, advokater och andra som har obetingad tystnadsplikt kan därför som regel inte tas i beslag. Alla handlingar hos t.ex. en advokat är emellertid inte fredade. Man har i praxis godtagit beslag av handlingar hos en advokat som var konkursförvaltare för ett bolag vars företrädare var misstänkt för skattebrott (rättsfallet anmärkt i Andenæs s. 136 f.). Beslagsförbudet gäller inte heller ”dokumenter eller annet som inneholder betroelser mellom personer som er mistenkt for å være medskyldige i det straffbare forhold”. Ytterligare ett undantag från beslagsförbudet är att dokument och annat, oavsett beslagsförbudet, kan tas ifrån ”urettmessig besitter for å muliggjøre overlevering til rette vedkommende”. Om en person som misstänks för spionage har kopierat hemliga handlingar kan dessa kopior således tas i beslag utan hinder av reglerna om beslagsförbud (Andenæs s. 137).

Förutom i de ovannämnda fallen gäller beslagsförbud också för handlingar vars innehåll omfattas av tystnadsplikt i offentlig tjänst. I vissa fall kan det emellertid fattas beslut om att sådana handlingar ändå får tas i beslag eller utlämnas. Beslagsförbud gäller vidare om ett beslut om beslag skulle inskränka meddelarskyddet eller röja affärshemligheter. Även i dessa fall kan rätten fatta beslut om ”forklaringsplikt”, vilket i sin tur medför att påtalemyndigheten kan besluta om beslag. Förutom läkare, präster och advokater kan också socialarbetare och andra befrias från vittnesplikt om de har mottagit ett förtroende i sitt arbete. Så länge rätten inte har befriat vittnet från skyldigheten att lämna den begärda uppgiften finns det emellertid inget som hindrar att påtalemyndigheten beslutar om beslag.

Enligt 205 § är det påtalemyndigheten som fattar beslut om beslag av föremål som inte utlämnas frivilligt. Påtalemyndigheten kan dock föra frågan om beslag till rätten och den som har drabbats av ett beslag kan begära att rätten prövar om beslaget skall bestå.

En polisman har enligt 206 § befogenhet att ta föremål i beslag när han verkställer beslut om ransaking eller pågripelse och när det annars är fara i dröjsmål. Beslag kan också tas av ”enhver når den mistenkte treffes eller forfølges på fersk gjerning eller ferske spor”. Ett sådant beslag skall prövas av påtalemyndigheten.

Som framgår ovan behövs det inget formellt beslut om beslag om föremålet överlämnas frivilligt. De lagstadgade förutsättningarna för beslag skall trots det vara uppfyllda. Om den som frivilligt har överlämnat ett föremål begär att få det tillbaka kan han begära rättens prövning och om rätten därvid finner att förutsättningarna för beslag inte är uppfyllda skall föremålet återlämnas.

I 209 § ges bestämmelser som gör det möjligt att underlåta beslag om det i stället ställs säkerhet för att föremålet kommer att utlämnas. Brev och andra handlingar i post- eller televerkets vård får enligt 211 § tas i beslag först efter beslut av rätten. För att beslag av en sådan handling skall vara tillåtet krävs det att handlingen skulle ha kunnat tas i beslag hos mottagaren och att misstanken gäller ett brott som kan medföra mer än sex månaders fängelse. Påtalemyndigheten kan vid fara i dröjsmål besluta att handlingen skall hållas kvar i avvaktan på rättens beslut.

I 213 § finns regler om hävande av beslag. Inledningsvis sägs det i paragrafen att ett beslag skall hävas om det, innan saken slutligt har avgjorts, visar sig att det inte längre finns behov av beslaget. Det är påtalemyndigheten eller rätten som beslutar om hävande av beslag. Påtalemyndigheten kan häva ett beslag även om det har fastställts av rätten. Efter det att saken är slutligt avgjord faller beslaget bort. Rätten kan emellertid bestämma att bevisbeslag skall bestå även efter det att domen har vunnit laga kraft, om det finns anledning att anta att saken kan komma att tas upp igen med hjälp av det extraordinära rättsmedlet ”gjenopptakelse” eller om det annars finns särskilda skäl.

Bestämmelser om vad som skall ske med beslagtagen egendom när beslaget hävs eller faller bort finns i 214 §. Saker som har frånhänts någon genom brott skall som huvudregel utlämnas till målsäganden. Om det föreligger tvist om vem som har rätt till det beslagtagna godset, kan rätten (forhørsretten) besluta att egendomen skall hållas kvar hos polisen till dess att frågan om äganderätten har avgjorts eller förordna att egendomen skall lämnas ut till en av dem som gör anspråk på den, eventuellt mot säkerhet. Ett sådant beslut har bara betydelse för själva besittningsfrågan, medan frågan om vem som är rätt ägare skall avgöras i enlighet med tvistemålsreglerna. Enligt Andenæs torde bestämmelsen i 214 § medföra att forhørsretten kan besluta att det beslagtagna godset skall lämnas ut till målsäganden, även om åtalet tidigare har ogillats. Den som har blivit bestulen på egendom torde således kunna få egendomen utlämnad även om åtalet för stöld ogillas och en tredje man gör gällande att han har köpt godset i god tro av den åtalade (Andenæs s. 141).

Andra föremål än sådana som har frånhänts någon genom brott skall enligt 214 § återlämnas till den från vilken de togs. I händelse av tvist

om äganderätten kan rätten på samma sätt som sägs ovan besluta om vem det beslagtagna godset skall utlämnas till.

Även om det inte sägs uttryckligen i 214 § innebär ett beslut om förverkande att det beslagtagna godset omedelbart går över i statens ägo. Om en begäran om förverkande inte bifalls skall godset i stället återlämnas till den från vilket det togs (Andenæs s. 141).

I stället för att besluta om beslag av bevismedel kan påtalemyndigheten med stöd av 210 § begära att rätten förelägger den som innehar beviset att överlämna det. Endast den som är skyldig att vittna i saken kan föreläggas att utlämna något som har betydelse som bevis. Det fordras också att det är ett bestämt föremål eller dokument som påtalemyndigheten begär skall utlämnas (Andenæs s. 142). Paragrafen kan tillämpas bl.a. om man vet vem som innehar ett föremål, men inte har kunnat finna det vid husrannsakan, eller om det inte finns skäl för att företa husrannsakan.

3.5 Tyskland

I Strafprozessordnung finns omfattande regler om tagande i *beslag* och om hanteringen av beslagtagen egendom. Däremot är regleringen av undersökningar i olika syften inom straffprocessen tämligen knapphändiga.

Föremål, som utgör bevismedel och kan vara av betydelse för en pågående utredning får tas i förvar eller säkerställas på annat sätt. Om föremålen befinner sig i någons besittning och denne inte frivilligt lämnar ut dem, får de tas i beslag. Den som innehar ett föremål av angiven natur är skyldig att på begäran överlämna det. Om han vägrar kan han ytterst komma att häktas för en längsta tid av sex månader. Detta gäller dock inte för vittnen som har rätt att vägra vittna.

Det har föreskrivits förbud mot beslag beträffande dels skriftliga meddelanden mellan den misstänkte och personer som enligt vissa bestämmelser har rätt att vägra vittna, dels uppteckningar som gjorts av t.ex. präster, försvarare, advokater, läkare eller förbundsdagsledamöter och vars innehåll omfattas av rätten att vägra vittna, dels andra föremål, inklusive läkares undersökningsresultat, som omfattas av denna rätt. Inskränkningen i beslagsrätten gäller som regel bara om föremålet finns i den persons besittning som har rätt att vägra avge vittnesmål. Inskränkningen gäller dock inte om den som har rätt att vägra vittna är misstänkt för t.ex. delaktighet i det brott som utredningen avser.

Beslag får beslutas endast av en domstol eller av en åklagarmyndighet. I fråga om föremål som anträffas på tidningsredaktioner,

förlag, tryckerier eller rundradioföretag är domstolen ensam behörig att fatta beslut. Den som har tagit ett föremål i beslag utan föregående domstolsbeslut skall inom tre dygn underställa domstolen frågan om beslagets bestånd, om inte den som drabbats eller någon vuxen anhörig till honom var närvarande vid beslaget eller om någon sådan person motsatte sig beslaget. Den drabbade kan alltid begära domstolsprövning av beslaget och han skall alltid få besked om hur han skall gå till väga för att få en sådan prövning till stånd.

Brev och andra postförsändelser samt telegram till den misstänkte får tas i beslag. Beslut härom fattas av rätten eller, i brådskande fall, åklagarmyndigheten. Rätten skall enligt huvudregeln öppna beslagtagna brev, men denna uppgift kan delegeras till åklagaren, om det behövs för att ett dröjsmål inte skall äventyra utredningen.

Husrannsakan kan företas hos den som i egenskap av gärningsman eller medhjälpare är misstänkt för ett brott, i utrymmen som disponeras av honom. Syftet med åtgärden skall vara att gripa honom eller för att finna bevis. I det senare syftet får också *kroppsvisitation* företas.

Hos andra än misstänkta får husrannsakan och kroppsvisitation verkställas endast i syfte att gripa den skyldige till brottet, söka spår på färsk gärning eller beslagta vissa bestämda föremål. Detta får dock som regel ske endast om det föreligger omständigheter, varav man kan sluta sig att den sökte, det eftersökta spåret eller föremålet kan anträffas i ifrågavarande utrymme. Dessa befogenhetsinskränkningar gäller inte utrymmen, i vilka den misstänkte har gripits eller som han har beträtt under förföljandet.

I de delstatliga polislagarna, som alla har i princip likartat innehåll, finns en tämligen omfattande reglering av de politirättsliga förutsättningarna för omhändertagande av egendom, husrannsakan och kroppsvisitation. Här kan av utrymmesskäl lämnas endast en kortfattad redogörelse för dessa regler.

Polisen kan omhänderta ett föremål (Sicherstellung) dels för att avvärja en föreliggande fara för störande av allmän ordning och säkerhet, dels för att skydda den rättmätige innehavaren av föremålet från förlust av eller skada på det, dels om det innehas av en person som kan omhändertas och föremålet kan användas för att t.ex. döda eller skada sig själv eller andra personer, dels om det skäligen kan antas att föremålet kommer att användas vid brott eller är förverkat. Härutöver finns ingående regler om bl.a. förvaring, försäljning och återställande av omhändertagna föremål.

Kroppsvisitation kan företas av den vars identitet skall fastställas enligt de särskilda reglerna därom. Vidare kan den kroppsvisiteras som skäligen kan antas ha med sig ett föremål som får omhändertas

eller som befinner sig i ett hjälplöst tillstånd. Kroppsvisitation kan också genomföras bl.a. i fråga om den som får omhändertas eller om den som befinner sig i närheten av t.ex. en myndighets byggnad eller en trafikanläggning eller en annan person, om det finns särskild anledning anta att det föreligger en attentatsrisk. Vid fara för någon persons liv, hälsa eller frihet kan denne kroppsbesiktigas. Som regel får ett förordnande om en sådan besiktning endast meddelas av domstol och skall utföras av en läkare.

Bestämmelserna om husrannsakan är uppdelade på två kategorier, föremål (Sachen) och lägenheter (Wohnungen). Genomsökning av föremål kan ske när de medförs av någon som får kroppsvisiteras, när det finns skälig anledning anta att det i ett föremål finns en person som är olagligen frihetsberövad eller som är hjälplös eller när det skäligen kan antas att det däri finns någon egendom som kan omhändertas. Vidare kan genomsökning ske av föremål som anträffas i samband med polisiering. Med lägenheter avses bostads- och biutrymmen samt arbets-, kontors- och affärsutrymmen liksom annan egendom som står i förbindelse med sådana utrymmen. Genomsökning av lägenheter får ske bl.a. i nödliknande situationer, i syfte att omhänderta någon eller till förhindrande av brott.

Sedan år 1990 innehåller de tyska polislagarna en omfattande reglering av frågor om inhämtande, lagring, användande och överföring av information, vare sig man använder sig av tekniska hjälpmedel eller ej. Det skulle emellertid föra för långt att här redovisa innehållet i dessa bestämmelser.

4 Allmänt om tvångsmedel

Utredningen tar i detta avsnitt upp innebörden av begreppet tvångsmedel och diskuterar i övrigt några av de allmänna problem som berör olika former av tvångsmedel. Utredningen har bl.a. övervägt vilken betydelse samtycke till ett ingripande bör anses ha. En utgångspunkt för den svenska lagstiftningen bör enligt utredningens uppfattning vara att en åtgärd som får anses utgöra ett intrång i de i Europakonventionen och regeringsformen skyddade fri- och rättigheterna eller som annars betraktas som tvångsmedel, inte får företas annat än på de villkor som anges i lag, oavsett om den som utsätts för ingripandet har samtyckt till det eller ej. Det gäller i vart fall beträffande husrannsakan, kroppsvisitation eller kroppsbesiktning, medan beslag i viss mån får ses på annat sätt. Som en följd härav föreslår utredningen att bestämmelsen om verkan av samtycke till husrannsakan i 28 kap. 1 § tredje stycket rättegångsbalken upphävs.

Avsnitt 4.3 inleds med några synpunkter på hur de straffprocessuella tvångsmedlen lämpligen bör avgränsas från varandra. Därefter tar utredningen upp en fråga om när förundersökning kan anses inledd. Utgångspunkten för resonemanget är att straffprocessuella tvångsmedel bara kan användas inom ramen för en pågående förundersökning eller en rättegång som inte har avslutats genom ett lagakraftvunnet avgörande. Om något formellt beslut om inledande av förundersökning inte har fattats, bör förundersökning därför rent faktiskt anses inledd genom ett beslut om tvångsmedelsanvändning. Kapitlet innehåller vidare en analys av begreppen *skälig misstanke* och *fara i dröjsmål*.

4.1 Definition av begreppet tvångsmedel

Utredningen har haft i uppdrag att se över rättegångsbalkens regler om vissa straffprocessuella tvångsmedel. Som utgångspunkt för arbetet har utredningen därför diskuterat innebörden av begreppet tvångsmedel. Enligt utredningens mening bör begreppet tvångsmedel reserveras för sådana direkta ingripanden mot person eller egendom som företas i myndighetsutövning och som utgör någon form av intrång i en persons rättssfär. Det bör dessutom vara fråga om åtgärder som syftar till att

åstadkomma ett konkret resultat, inte endast ett rättsligt resultat, och som dessutom medför synbara eller kännbara verkningar för den som åtgärden riktar sig mot. Att samla in information bör därför inte i sig betraktas som någon form av tvångsmedel, eftersom det inte medför synbara eller kännbara verkningar. Det gäller oavsett om informationen inhämtas genom att en polisman läser en handling, avlyssnar ett samtal eller söker efter information i en dator. Det hindrar inte att sådana åtgärder, som kan vara ytterst integritetskränkande, ändå kan kräva lagstöd på grund av bestämmelser i regeringsformen eller konventionsregler.

4.1.1 Inledning

Utredningen har haft som huvuduppgift att se över reglerna i 27 och 28 kap. rättegångsbalken, om husrannsakan, kroppsvisitation, kroppsbesiktning och beslag. Dessa ingripanden utgör exempel på vad som brukar kallas *straffprocessuella tvångsmedel*, dvs. tvångsmedel som används i brottsutredande syfte eller för att man skall kunna genomföra en rättegång med anledning av misstanke om brott. Beteckningen straffprocessuellt tvångsmedel ger dock inte någon närmare upplysning om vilka åtgärder som är avsedda att kunna företas med stöd av reglerna om t.ex. husrannsakan eller kroppsvisitation. Begreppen förekommer visserligen också i 2 kap. 6 § regeringsformen, men ges inte någon definition i grundlagstexten. Av förarbetena till regeringsformen framgår dock att det i 2 kap. 6 § lagfästa skyddet mot husrannsakan är avsett att omfatta varje av myndighet företagen undersökning av hus, rum eller slutet förvaringsställe, oavsett syftet med undersökningen (prop. 1973:90 s. 246). Inte heller detta förarbetsuttalande är ägnat att på ett tillräckligt tydligt sätt avgränsa begreppet husrannsakan. Det framgår inte minst av den diskussion som har förts i litteraturen om huruvida en olåst, men stängd väska kan betraktas som ett slutet förvaringsställe[1]. Begreppen är inte heller avsedda att vara oföränderliga. Man har t.ex. nyligen ändrat begreppet kroppsvisitation i ett försök att lösa svårigheterna med hur man skall se på undersökningar av väskor och andra föremål som man kan förvara något i. Utredningen anser därför att man som utgångspunkt för arbetet måste försöka avgränsa begreppen hus-

[1] Karl Olivecrona, Rättegången i brottmål enligt RB, 3 uppl. s. 256 f. (cit. Olivecrona). Per Olof Ekelöf, Torleif Bylund, Robert Boman, Rättegång, tredje häftet, 6 uppl. s. 73 f. (cit. Bylund i Ekelöf III). Se även prop. 1993/94:24 s. 40 ff.

rannsakan, kroppsvisitation, kroppsbesiktning och beslag och ta ställning till vilka åtgärder som fortsättningsvis bör avses med reglerna i 27 och 28 kap. rättegångsbalken.

En grundläggande förutsättning bör vara att bestämmelserna skall avse just *straffprocessuella tvångsmedel*. Förutom husrannsakan, kroppsvisitation, kroppsbesiktning och beslag kan som exempel på sådana tvångsmedel nämnas medtagande och hämtning till förhör (23 kap. 8 - 9 §§), vilka typiskt sett är åtgärder som kan främja utredning om ett brott. Till de straffprocessuella tvångsmedlen brukar också räknas gripande, anhållande och häktning av den som misstänks för ett brott (24 kap. rättegångsbalken). Även frihetsberövande av ett vittne som utan giltigt skäl vägrar att avge vittnesmål torde räknas som ett straffprocessuellt tvångsmedel (36 kap. 21 § rättegångsbalken). Dessa ingripanden har det gemensamt att de innebär ett intrång i en persons rättssfär och att de kan genomföras med direkt verkande tvång. Enligt Bylund karaktäriseras straffprocessuella tvångsmedel av att det är fråga om åtgärder som inte utgör straff eller sanktioner, men som har en funktion i straffprocessen och som dessutom innefattar tvång mot person eller egendom (Bylund i Rättegång III, s. 22 ff.). Hemlig teleavlyssning och hemlig teleövervakning brukar emellertid också betraktas som straffprocessuella tvångsmedel, trots att de saknar inslag av tvång. Det anses däremot inte vara fråga om tvångsmedelsanvändning om en polisman i hemlighet lyssnar till ett samtal som förs mellan två personer i hans närhet. Att hemlig teleavlyssning och hemlig teleövervakning räknas till tvångsmedlen torde bero på att de omfattas av grundlagsskyddet i 2 kap. 6 § regeringsformen och möjligen också på att den avlyssnade eller övervakade skulle motsätta sig åtgärden om han kände till den (Bylund a.a. s. 25). Även sådan TV-övervakning som är lagreglerad torde betraktas som tvångsmedel, medan andra oreglerade former av spaning och övervakning inte räknas till tvångsmedlen. Begreppet tvångsmedel är i realiteten inte något entydigt, väl avgränsat begrepp. För att man skall kunna ta ställning till vilka åtgärder som fortsättningsvis bör omfattas av reglerna om straffprocessuella tvångsmedel, bör man därför först försöka precisera begreppet tvångsmedel.

4.1.2 Överväganden

Utgångspunkten för utredningens definition av begreppet tvångsmedel är att sådana åtgärder utgör någon form av intrång i en persons rättssfär. Det kan t.ex. vara fråga om en inskränkning av den personliga friheten, ett intrång i rätten till privatliv eller en inskränk-

ning i rätten att förfoga över egendom (Bylund i Ekelöf III s. 23). Enligt Olivecrona kan de personella tvångsmedlen karaktäriseras som åtgärder genom vilka en person berövas sin frihet eller utsätts för ett tryck som medför en inskränkning i den allmänna medborgerliga friheten, medan de reella tvångsmedlen består i åtgärder med avseende på egendom, vilka inskränker den vanliga förfoganderätten över egendomen i fråga (Olivecrona, s. 214). En förutsättning för att en åtgärd skall betraktas som ett tvångsmedel bör därför för det första vara att det är fråga om en sådan åtgärd som den enskilde skyddas mot enligt regeringsformen eller som annars utgör ett intrång i de mänskliga fri- och rättigheterna såsom dessa anges i t.ex. Europakonventionen. Även vissa andra ingrepp i en persons rättssfär som inte omfattas av det konstitutionella skyddet för fri- och rättigheter bör kunna betraktas som tvångsmedel, om de är kriminaliserade och därför inte kan företas utan stöd i lag. Den danske justitieombudsmannen och rättsvetenskapsmannen Hans Gammeltoft-Hansen betecknar straffprocessuella tvångsmedel som ”en foranstaltning, der udføres som led i en strafforfølgning, og som i mangel af særlig hjemmel ville indeholde en strafbar krænkelse af private beskyttelseinteresse”[2]. Som exempel på en åtgärd som med denna definition skulle betraktas som tvångsmedel kan nämnas sådana undersökningar i brottsutredande syfte som avses i 28 kap. 10 § rättegångsbalken. Bestämmelsen ger stöd för att företa undersökningar i utrymmen som inte torde omfattas av Europakonventionens bestämmelse om rätt till skydd för hemmet och inte heller av regeringsformens bestämmelse om skydd mot husrannsakan. Eftersom ett intrång på något av de ställen som avses i bestämmelsen i avsaknad av lagstöd skulle vara straffbart som exempelvis olaga intrång, bör åtgärden ändå betraktas som ett tvångsmedel.

Alla åtgärder som utgör ingrepp i en persons rättssfär bör dock inte betraktas som tvångsmedel. Begreppet måste i stället avgränsas ytterligare. Utredningen vill redan inledningsvis framhålla att utredningen har valt att avgränsa begreppet på ett sådant sätt att inte samtliga åtgärder som avses i 2 kap. 6 § regeringsformen blir att betrakta som tvångsmedel i egentlig mening. Dessa åtgärder kräver naturligtvis lagstöd oavsett hur man ser på begreppet tvångsmedel.

[2] Hans Gammeltoft-Hansen, Straffeprocessuelle tvangsindgreb, s. 29 f. (cit. Gammeltoft-Hansen).

Myndighetsutövning

Som tvångsmedel bör enligt utredningens mening betraktas endast sådana åtgärder som företas av myndigheter. Åtgärder som företas av enskilda är således i princip uteslutna. Som tvångsmedel bör inte heller betraktas varje åtgärd som företas av en representant för en myndighet, t.ex. en polisman. Det avgörande bör i stället vara om åtgärden kan betraktas som ett led i myndighetsutövning, dvs. om det är fråga om ”beslut eller faktiska åtgärder som ytterst är ett uttryck för samhällets maktbefogenheter och som kommer till stånd och får rättsverkningar för eller emot den enskilde i kraft av offentligrättsliga regler” (prop. 1988/89:113 s. 12). Alla åtgärder som en polisman företar i tjänsten är inte ett led i myndighetsutövning. Att ett polisingripande med direkt tvång är ett uttryck för samhällets maktbefogenheter torde dock vara odiskutabelt. I den mån direkt tvång inte kommer till användning är det framför allt syftet med en åtgärd som har betydelse för om åtgärden kan anses ha företagits i myndighetsutövning. Åtgärder som företas i polisens hjälpande och stödjande verksamhet utgör därför oftast inte myndighetsutövning. Frågan om var gränsen går torde inte vara möjligt att ge något generellt svar på. Om en polisman besöker en person i hans bostad i syfte att lämna information om stöldskydd bör det dock inte betraktas som en form av myndighetsutövning. Skulle polismannen däremot ha tänkt sig att samtidigt undersöka om en efterlyst person befinner sig i bostaden, måste det i detta hänseende anses vara fråga om myndighetsutövning. Som ett annat exempel kan nämnas att en person ber polisen om hjälp eftersom han inte vågar gå in i sin lägenhet av rädsla för att där skall finnas en inbrottstjuv. Om en polisman följer med in enbart i syfte att få personen i fråga att känna sig trygg, bör det betraktas som en hjälpande åtgärd och inte som någon form av myndighetsutövning. Om polismannen däremot har anledning att tro att det faktiskt finns en inbrottstjuv i lägenheten, och han därför tänker leta efter den förmodade tjuven, bör ingripandet betraktas som myndighetsutövning, i det här fallet som en husrannsakan enligt rättegångsbalkens regler. Skulle en person som är misstänkt för t.ex. stöld, be polisen komma in i hans lägenhet för att förvissa sig om att han inte förvarar något stöldgods där, bör även detta betraktas som en husrannsakan, även om personen i fråga kan anses ha ett visst eget intresse av åtgärden.

Direkta och indirekta tvångsmedel

Utmärkande för ett tvångsmedel är vidare att det är fråga om åtgärder som utgör medel för att nå ett bestämt mål och som syftar till att åstadkomma ett konkret resultat, inte ett rättsligt resultat. Med direkta tvångsmedel menar utredningen direkta ingripanden mot person eller egendom. Straffprocessuella frihetsberövanden, husrannsakan, kroppsvisitation och beslag är typiska exempel på sådana ingripanden vars syfte är att bidra till att förundersökning och rättegång kan genomföras. I vissa fall behöver en myndighet emellertid inte ingripa med direkt verkande tvång, utan kan i stället uppnå samma resultat med hjälp av en annan rättslig åtgärd. Häktning kan t.ex. ersättas med reseförbud och beslag med editionsföreläggande. Sådana indirekta tvångsmedel kännetecknas av att syftet med dem inte kan uppnås om inte den enskilde medverkar. Syftet med ett vitesföreläggande uppnås således först om den enskilde håller sig till ändamålet med vitet. Skulle ändamålet med ett indirekt tvångsmedel inte uppnås har myndigheten i vissa fall, men inte i alla, möjlighet att i stället ingripa med direkt verkande tvång. Utredningen kommer fortsättningsvis att behandla endast de egentliga tvångsmedlen, dvs. de som utgörs av direkta ingripanden mot person eller egendom.

Synbara och kännbara verkningar

För att det skall vara fråga om ett direkt tvångsmedel bör det vara fråga om en åtgärd som omedelbart medför någon form av synbara eller kännbara verkningar för den som åtgärden riktar sig mot. Att samla in information bör därför inte i sig betraktas som ett tvångsmedel. Det gäller oavsett om det är fråga om muntlig eller skriftlig information eller om upplysningarna inhämtas på något annat sätt. Förhör med misstänkta och vittnen under förundersökning i brottmål bör således inte i sig betraktas som tvångsmedel. Däremot är det fråga om tvångsmedel när den misstänkte eller vittnet hämtas till förhöret. Att ta en handling i beslag är en form av tvångsmedel, men att ta del av handlingens innehåll bör inte betraktas som ett tvångsmedel. Det bör inte heller betraktas som ett tvångsmedel att ta del av information som finns lagrad i en dator, även om polisen i och för sig kan behöva göra husrannsakan för att leta efter datorn. Att polisen genom egna iakttagelser skaffar sig information bör inte heller betraktas som tvångsmedelsanvändning. Det bör därför inte betraktas som tvångsmedel att enbart övervaka någon eller lyssna på någon, även om det sker med hjälp av teknisk utrustning. Att sådana åtgärder inte betraktas

som tvångsmedel betyder å andra sidan inte att de alltid kan företas fritt. Att samla in information om en person kan vara så integritetskränkande att det redan av det skälet bör kräva lagstöd. Som exempel kan nämnas hemlig avlyssning och upptagning av telefonsamtal eller annat förtroligt meddelande, vilka anses vara så känsliga åtgärder att de enligt 2 kap. 6 och 12 §§ regeringsformen inte får företas utan stöd i lag. Ett annat exempel är övervakning med hjälp av TV-kamera eller annan teknisk utrustning, vilket som regel inte utgör något intrång i grundlagsskyddet för förtrolig kommunikation, men som av integritetshänsyn ändå har fått en särskild reglering i lagen (1990:484) om övervakningskameror m.m. Vissa föreskrifter i datalagen utgör ytterligare exempel på rättsligt skydd mot sådana integritetskränkningar som inte bör betraktas som tvångsmedel.

Sammanfattning

Ett direkt tvångsmedel utgörs enligt utredningens definition således av ett direkt ingripande mot person eller egendom, vilket syftar till att åstadkomma ett konkret resultat och vilket dessutom medför synbara eller kännbara verkningar. Det kan tyckas naturligt att endast sådana åtgärder som genomförs mot den enskildes vilja skall betraktas som tvångsmedel. Gränsen mellan frivilligt handlande och tvång kan emellertid vara svårbedömd. Om en person tillåter polisen att komma in och undersöka hans bostad, är det inte säkert att det sker fullt frivilligt. Polismannen kan mycket väl anse att han inte har använt tvång, medan det för den enskilde har framstått som att han inte hade något val. Ett ingripande som i det enskilda fallet kan genomföras utan tvång bör därför betraktas som ett fall av tvångsmedelsanvändning, om den ingripande myndigheten har möjlighet att använda tvång om det skulle behövas.

4.2 Betydelsen av samtycke m.m.

I avsnitt 4.2.1 och 4.2.2 tar utredningen upp frågan om huruvida samtycke eller begäran bör kunna läggas till grund för beslut om tvångsmedel. En utgångspunkt för den svenska lagstiftningen bör enligt utredningens uppfattning vara att en åtgärd som får anses utgöra ett intrång i de i Europakonventionen och regeringsformen skyddade fri- och rättigheterna, inte får företas annat än på de villkor som anges i lag, oavsett om den som utsätts för ingripandet har samtyckt till det

eller ej. Det gäller i vart fall beträffande husrannsakan, kroppsvisitation och kroppsbesiktning. Som en följd härav föreslår utredningen i avsnitt 4.2.3 att bestämmelsen om verkan av samtycke till husrannsakan i 28 kap. 1 § tredje stycket rättegångsbalken upphävs. Avsnitt 4.2.4 innehåller några synpunkter på samtyckets verkan för vissa tvångsmedelsliknande åtgärder.

4.2.1 Betydelsen av samtycke

Som utredningen tidigare har anfört bör begreppet tvångsmedel endast innefatta sådana direkta ingripanden mot person eller egendom som utgör någon form av intrång i en persons rättssfär. Det skall vara fråga om en handling som har synbara eller kännbara verkningar och som sker med direkt tvång eller annars i ett sådant syfte att det kan anses utgöra myndighetsutövning. Det kan ifrågasättas om samtycke till ett sådant ingripande kan medföra att ingripandet inte bör betraktas som ett intrång i rättssfären. Visserligen torde samtycke till en straffbar handling befria från ansvar, men bör samtycket också leda till att ingripandet inte blir att betrakta som ett tvångsmedel? Även om en undersökning av ett fabriksområde med fabriksägarens samtycke inte utgör ett olaga intrång, bör det kanske ändå betraktas som ett sådant tvångsmedel som avses i 28 kap. 10 § rättegångsbalken. Frågan ställs på sin spets om det är fråga om en åtgärd som utgör ett intrång i de mänskliga fri- och rättigheterna. t.ex. en husrannsakan i någons bostad. Bör samtycke i ett sådant fall kunna medföra att ingripandet inte längre omfattas av regeringsformens och Europakonventionens krav på lagstöd eller att ingripandet får företas även om de lagstadgade förutsättningarna inte föreligger?

Det kan inledningsvis ifrågasättas om ett ingripande som utgör ett intrång i de mänskliga fri- och rättigheterna, såsom dessa beskrivs i regeringsformen och i de internationella konventionerna, över huvud taget bör få ske med stöd av samtycke. Enligt utredningens mening skulle det strida mot tanken bakom skyddet för de mänskliga fri- och rättigheterna, att acceptera att den enskilde till förmån för staten skulle kunna avstå från t.ex. rätten till skydd mot husrannsakan och kroppsvisitation. En utgångspunkt för den svenska lagstiftningen bör därför vara att en åtgärd som får anses utgöra ett intrång i de i Europakonventionen och regeringsformen skyddade fri- och rättigheterna, inte får företas annat än på de villkor som anges i lag, oavsett om den som utsätts för ingripandet har samtyckt till det eller ej.

Det finns också andra skäl för att inte tillmäta samtycke någon verkan vid tvångsmedelsanvändning. Vissa tvångsmedel utmärks av att

de i avsaknad av lagstöd skulle utgöra straffbara handlingar. Samtycke till sådana åtgärder torde som regel befria från ansvar för brottslig gärning, oavsett om det är en polisman eller en enskild person som utför åtgärden. En enskild person skulle således med samtycke kunna undersöka en bostad, utan att kunna ställas till ansvar för hemfridsbrott. Inte heller en polisman skulle göra sig skyldig till hemfridsbrott i en sådan situation. Det är emellertid inte detsamma som att polismannen har befogenhet att genomföra undersökningen. Som utredningen ovan har anfört bör samtycke till husrannsakan inte tillmätas någon verkan, vilket innebär att en polisman inte enbart på grund av samtycke får ingripa i en sådan situation som den nyss beskrivna. Det kan möjligen tyckas egendomligt att en polisman inte skulle kunna få göra det som en enskild person får göra, vilket emellertid beror på att polismannen handlar i myndighetsutövning. En polisman som ingriper i myndighetsutövning ger rent faktiskt uttryck för samhällets maktbefogenheter, oavsett om han använder tvång eller inte. Så torde det också uppfattas av den person som ingripandet riktar sig mot och som därför befinner sig i ett sådant underläge att det strängt taget aldrig kan bli tal om någon egentlig frivillighet. Ett samtycke i en sådan situation torde sällan vara uttryck för verklig frivillighet. Detsamma torde gälla en till synes ''frivillig medverkan'' till ett ingripande, en medverkan som sällan torde utgöra ett uttryck för den enskildes egen vilja. I praktiken har den som avses bli föremål för ingripandet inte något val, eftersom myndigheten under alla förhållanden kommer att genomföra åtgärden. Det är också mycket svårt att i efterhand kontrollera om ett formellt samtycke till en åtgärd verkligen har lämnats frivilligt. Skulle det eventuellt visa sig att en person, som påstås ha samtyckt till ett ingripande, i realiteten har utsatts för medvetna eller omedvetna påtryckningar, finns det inte heller några möjligheter att förbjuda användningen av de uppgifter som kan ha kommit fram i samband med ingripandet. Även olagligt åtkomna bevis får enligt svensk rätt åberopas. Detta talar ytterligare för att samtycke inte bör tillmätas någon verkan vid tvångsmedelsanvändning. Det gäller i vart fall beträffande sådana ingripanden som utgör intrång i rätten till skydd mot husrannsakan, kroppsvisitation eller kroppsbesiktning. Däremot kan det finnas anledning att i vissa fall se annorlunda på samtycke till sådana åtgärder som innebär att polisen i syfte att inhämta information lånar en handling från en myndighet, ett företag eller en privatperson (angående polisens möjligheter att tillfälligt ta hand om föremål utan att ta dem i beslag, se avsnitt 9.2.1).

4.2.2 Betydelsen av en begäran

Nästa fråga är om en begäran från en person om att polisen måtte ingripa på visst sätt, bör tillmätas större betydelse än ett samtycke. Det har i andra sammanhang ansetts att man bör skilja mellan åtgärder som företas på begäran av den som berörs och åtgärder som företas med stöd av samtycke. Detta synsätt ligger till grund för bestämmelsen om verkan av samtycke vid husrannsakan (28 kap. 1 § tredje stycket rättegångsbalken). Enligt denna bestämmelse får ”för husrannsakan hos den misstänkte (inte) i något fall åberopas hans samtycke, med mindre han själv begärt åtgärden”. Bestämmelsen infördes ursprungligen på initiativ av JO i 1933 års lag om vissa tvångsmedel i brottmål (se NJA II 1933 s. 114 - 116) med anledning av att det enligt promulgationslagen till strafflagen inte var tillåtet att ”annorledes än i lagen stadgas på grund av misstanke om brott hålla någon i förvar, ändå att han därtill samtycker”. JO ansåg att motsvarande föreskrift borde meddelas i fråga om husrannsakan. Departementschefen anförde emellertid i lagrådsremissen att samtycke visserligen som regel inte borde medföra befogenhet att företa en så ingripande åtgärd som husrannsakan, men att det inte var påkallat med ett generellt stadgande om samtycke. Det borde enligt departementschefens mening i stället överlåtas till rättspraxis att med hänsyn till omständigheterna i det särskilda fallet avgöra vilken verkan ett samtycke till husrannsakan kunde ha. Lagrådet anförde:

> Uppenbart är att det icke låter sig göra att behandla alla fall lika. Vad särskilt angår den som misstänkes för brott bör det visserligen, om han själv av egen drift - i syfte att fria sig från misstanken eller av annan anledning - begär att husrannsakan skall hos honom företagas, icke vara uteslutet att taga hänsyn till en sålunda framställd begäran. Annorlunda är emellertid läget när initiativet, såsom regelmässigt är händelsen, utgår från den som har hand om utredningen. Blir den misstänkte tillspord, huruvida han har något att erinra mot att husrannsakan sker, ligger det för honom nära till hands att antaga, att ett avböjande svar skall betraktas som en för honom ofördelaktig omständighet, huru goda skäl han än må hava haft för sin vägran. Att utröna, huruvida i dylika fall ett till myndigheten lämnat samtycke har tillkommit fullt frivilligt eller icke, är därför näppeligen möjligt. Samtycke som i denna ordning inhämtas hos den misstänkte bör därför icke under några förhållanden få åberopas såsom stöd för att hos honom företaga husrannsa-

> kan. Att denna grundsats strängt upprätthålles synes vara så viktigt, att en uttrycklig bestämmelse i ämnet är av nöden.

I kommentaren till rättegångsbalken[3] anförs beträffande skillnaden mellan samtycke och begäran:

> Man synes emellertid behöva tillåta att en åtgärd av det i paragrafen angivna slaget alltid kan företas i de undantagsfall där det är den hos vilken åtgärden sker eller någon med vilken han eller hon står på vänskaplig fot som har intresset av att åtgärden kommer till stånd.... Situationen är visserligen i de flesta fall oproblematisk men inte opraktisk, om 2 kap. 6 § RF skall tolkas så att den innefattar varje av myndighet företagen undersökning på en plats där husrannsakan kan ske oavsett syftet med undersökningen. Att det verkligen förekommer en frivillighet markeras emellertid bäst genom att den enskilde förklarar sig vilja ha åtgärden utförd, dvs. framställer en begäran och inte bara samtycker.

Liksom författarna till kommentaren anser Andenæs att en direkt begäran bör kunna läggas till grund för ett ingripande även om de lagstadgade villkoren för ingripandet inte är uppfyllda, t.ex. om en person ber en polisman att företa en undersökning av något slag för att fria honom från misstanke om brott (Andenæs, s. 98). Om polismannen i en sådan situation följer med personen in i hans bostad mest i syfte att lugna honom, bör det inte betraktas som någon form av myndighetsutövning. Åtgärden utgör med utredningens definition därför inte heller något tvångsmedel. Om polismannen emellertid har för avsikt att verkligen söka efter stöldgods, måste åtgärden anses företagen i myndighetsutövning och därmed betraktas som ett tvångsmedel. På samma sätt som då det gäller samtycke till en åtgärd måste man då ta hänsyn till att polismannen representerar samhällets maktbefogenheter. Det är därför långt ifrån säkert att en begäran om en åtgärd verkligen ger uttryck för den berördes egen vilja. Enbart en begäran bör därför inte kunna åberopas som stöd för ett intrång i en persons rättssfär. Detta gäller i synnerhet om det är fråga om ett intrång i de skyddade fri- och rättigheterna.

[3] Ingvar Gullnäs, Peter Fitger, Lars Eklycke, Ann-Louise Eksborg, Rättegångsbalken I, s. 28:9 (cit. Rättegångsbalken I).

4.2.3 Överväganden angående 28 kap. 1 § tredje stycket rättegångsbalken

Enligt 28 kap. 1 § tredje stycket rättegångsbalken får för husrannsakan hos den misstänkte inte i något fall åberopas hans samtycke, om han inte själv har begärt åtgärden. En begäran från en misstänkt person om att polisen måtte företa husrannsakan i hans bostad skall enligt gällande rätt således tillmätas betydelse. Däremot får polisen inte företa husrannsakan enbart med stöd av ett samtycke från den misstänkte. Initiativet skall följaktligen komma från den misstänkte själv.

Bestämmelsen i 28 kap. 1 § tredje stycket har enligt sin ordalydelse avseende endast på den som är misstänkt för ett brott. Då det gäller samtycke från någon som inte är misstänkt finns inga uttryckliga bestämmelser. Den nyssnämnda regeln har dock i praxis ansetts medföra att husrannsakan får företas med stöd av samtycke från någon som inte är misstänkt, även om de lagliga förutsättningarna för åtgärden inte skulle vara uppfyllda (se Gärde s. 379, Olivecrona s. 257 och Rättegångsbalken I s. 28:8). En sådan tillämpning av bestämmelsen är dock enligt utredningens uppfattning mindre förenlig med regeringsformens krav på lagstöd för husrannsakan. Även om samtycke enligt gällande rätt kan tillerkännas viss verkan, lär det inte kunna läggas till grund för husrannsakan annat än i det syfte som anges i 28 kap. 1 § rättegångsbalken (se JO 1991/92 s. 116). Det måste också föreligga misstanke om brott för att åtgärden skall få vidtas. Samtycke torde inte heller medföra att den beslutande myndigheten kan göra undantag från kravet att fängelse skall kunna följa på brottet. JO har i det nyss nämnda fallet sammanfattningsvis konstaterat att det inte med säkerhet kan sägas att den beslutande myndigheten med stöd av en begäran av den misstänkte kan bortse från några andra regler än den som säger att misstanken skall vara skälig och med stöd av ett samtycke av någon annan från den regel som föreskriver att det skall förekomma synnerlig anledning att man hos honom skall anträffa föremål av det slag som avses med paragrafen.

Eftersom utredningen anser att husrannsakan inte bör få företas endast med stöd av en begäran eller ett samtycke bör bestämmelsen i 28 kap. 1 § tredje stycket i vart fall ändras. Man skulle i och för sig kunna tänka sig att låta första ledet stå kvar, dvs. förbudet mot husrannsakan med stöd av samtycke från en misstänkt. Eftersom den nuvarande uppfattningen synes vara att bestämmelsen tolkningsvis medför att reell husrannsakan med stöd av samtycke får företas hos annan än den misstänkte även om åtminstone vissa av de lagliga

förutsättningarna för åtgärden saknas, bör bestämmelsen dock utgå helt.

4.2.4 Samtycke till åtgärder som inte utgör tvångsmedel

Som utredningen tidigare har anfört bör samtycke till en åtgärd som utgör tvångsmedel inte kunna leda till att åtgärden anses rättsenlig trots att de lagstadgade förutsättningarna saknas. Inte heller en begäran bör ensam kunna läggas till grund för tvångsmedelsanvändning. Däremot skulle man kunna tänka sig att polisen, med stöd av samtycke eller begäran, skulle kunna få vidta en sådan åtgärd som inte kan betraktas som ett tvångsmedel och som enligt regeringsformen inte heller av andra skäl kräver stöd i lag. Vissa sådana åtgärder är emellertid kriminaliserade, och kan med hänsyn härtill som regel inte företas utan lagstöd. Utredningen avser inte att generellt ta upp frågan om betydelsen av samtycke till sådana åtgärder, men konstaterar att samtycke som regel anses befria från straffansvar. Även om en myndighet i vissa fall skulle kunna företa en åtgärd med stöd av en begäran, kan det finnas andra skäl som talar mot att myndigheten bör tillmötesgå denna begäran. I vissa fall torde det vara lämpligt att polisen beaktar en begäran, t.ex. om åtgärden faller inom ramen för polisens hjälpande och stödjande verksamhet. I övrigt bör effektivitetshänsyn vara avgörande för i vilken utsträckning polisen bör ingripa på begäran av en person.

I ett avseende bör frågan om samtycke till åtgärder som inte utgör tvångsmedel beröras något närmare, nämligen då det gäller sådana ingripanden som visserligen inte får genomföras tvångsvis men som i övrigt har karaktär av tvångsmedel. Exempel på en sådan åtgärd är urinprovstagning med stöd av den nyligen införda bestämmelsen i 19 § första stycket varusmugglingslagen. Denna bestämmelse är avsedd att ge tullen befogenhet att genomföra urinprovstagningar för att upptäcka narkotikasmugglare, om den som skall undersökas frivilligt medverkar till det. Urinprov får enligt bestämmelsen tas under samma förutsättningar som gäller för kroppsvisitation och ytlig kroppsbesiktning, nämligen ”om det finns anledning att anta att någon som anträffas vid en gräns- eller kustort eller ankommer till en plats, med förbindelse till utlandet, har på sig gods som enligt denna lag är underkastat beslag”. Departementschefen anförde i förarbetena till bestämmelsen att tagande av urinprov visserligen är att betrakta som kroppsbesiktning (jfr 28 kap. 12 § andra stycket rättegångsbalken), men att förfarandet i detta fall förutsätter medverkan av den som skall undersökas och att tullen därför inte skall kunna genomdriva en

undersökning med tvång (prop. 1993/94:24 s. 56 - 57). Att förfarandet är avsett att vara frivilligt har i lagtexten kommit till uttryck på så sätt att där föreskrivs att ingen får hållas kvar för urinprovstagning.

Det kan av principiella skäl ifrågasättas om det är lämpligt att tillåta ingripanden som för den enskilde företer stora likheter med ''riktiga'' tvångsmedel, men som förutsätter frivillig medverkan från den som berörs av ingripandet. Det finns en stor risk för att den som blir anmodad att medverka till att en undersökning genomförs, känner sig pressad att gå med på undersökningen av rädsla för att det skulle ha en ofördelaktig betydelse för honom i bevishänseende eller för att han skulle bli utsatt för något mer ingripande tvångsmedel (prop. 1993/94:24 s. 120 f. samt Bylund i Ekelöf III s. 81 f.). ''Frivilligheten'' torde i sådana fall ofta vara mer eller mindre illusorisk. Det är också svårt, för att inte säga omöjligt, för exempelvis en polisman att med säkerhet avgöra om ett samtycke verkligen lämnas fullt frivilligt och ännu svårare att i efterhand kontrollera att medverkan inte var ett resultat av några påtryckningar från polismannen.

För den enskilde är det dessutom svårt att avgöra om det är fråga om ett ingripande som utgör ett tvångsmedel, och som därför kan genomföras mot hans vilja, eller ett ingripande som han kan slippa bli utsatt för om han vägrar att medverka. I båda fallen är det en representant för en myndighet som ingriper och den enskildes underlägsna ställning är också lika påtaglig. Det finns därför en avsevärd risk för att det ur den enskildes synvinkel i praktiken inte blir någon skillnad mellan åtgärder som kan genomföras med tvång och sådana åtgärder som förutsätter medverkan. Detta bör enligt utredningens mening tillmätas stor betydelse då man överväger att införa regler om ingripanden som förutsätter medverkan från den som berörs.

Bestämmelsen i 19 § första stycket varusmugglingslagen föranleddes av att tullen borde ges rationella möjligheter att upptäcka smugglingsförsök (prop. 1993/94:24 s. 57). Departementschefen ansåg att urinprov därför borde kunna få tas redan om det fanns anledning att anta att någon hade på sig smuggelgods. Om man skulle ha krävt strängare förutsättningar - exempelvis att vederbörande var skäligen misstänkt för varusmuggling - skulle en regel om urinprovstagning enligt departementschefen inte ha fått någon större självständig betydelse vid sidan av rättegångsbalkens regler om kroppsbesiktning (anförda prop. s. 57).

Det var följaktligen effektivitetshänsyn som talade för att tullen borde få möjlighet att ingripa vid en lägre misstankegrad än vad som enligt rättegångsbalken krävs för kroppsbesiktning med anledning av

misstanke om brott. Man hade i och för sig kunnat sänka kraven för kroppsbesiktning, åtminstone såvitt avser tagande av urinprov. Skälet till att man i stället valde att införa en bestämmelse om urinprovstagning som förutsätter medverkan torde ha varit att man ansåg det olämpligt att tillåta någon form av tvång, exempelvis i form av kvarhållande, redan vid en så låg grad av misstanke som sägs i 19 § varusmugglingslagen. Som utredningen tidigare har anfört finns det emellertid en avsevärd risk för att en enskild person inte uppfattar någon skillnad mellan kroppsbesiktning i form av urinprovstagning med stöd av varusmugglingslagen, vilket förutsätter medverkan, och samma åtgärd företagen med stöd av rättegångsbalken, då tvång i sista hand får användas. Om man vid en avvägning mellan effektivitet och rättssäkerhet inte anser det försvarligt att vid en mycket låg misstankegrad ge en myndighet befogenhet att ingripa med tvång, bör man därför inte heller tillåta liknande åtgärder, som visserligen bygger på frivillighet, men som i praktiken inte kan skiljas från tvångsmedel.

Det kan vidare ifrågasättas om sådana regler, rätt tillämpade, är särskilt effektiva. En oskyldig person, som inte är medveten om att han har möjlighet att vägra medverka till urinprovstagning enligt varusmugglingslagen, torde inte neka då tullen ber honom att medverka till att lämna urinprov. Även om han får veta att kan säga nej finns det risk för att han, av rädsla för att han kommer att bli utsatt för någon mer ingripande åtgärd, ändå känner sig tvungen att medverka. En narkotikasmugglare torde emellertid inte ha något som helst intresse av att ställa upp och torde därför, under förutsättning att han har får klart för sig att åtgärden är frivillig, välja att avstå från att medverka.

4.3 Närmare om straffprocessuella tvångsmedel

Avsnittet inleds med några synpunkter på hur de straffprocessuella tvångsmedlen lämpligen bör avgränsas från varandra. Därefter tar utredningen i avsnitt 4.3.2 upp en fråga om när förundersökning kan anses inledd. Utgångspunkten för resonemanget är att straffprocessuella tvångsmedel bara kan användas inom ramen för en pågående förundersökning eller en rättegång som inte har avslutats genom ett lagakraftvunnet avgörande. Om något formellt beslut om inledande av förundersökning inte har fattats, bör förundersökning därför rent faktiskt anses inledd genom ett beslut om tvångsmedelsanvändning. Avsnitt 4.3.3 innehåller ett resonemang om innebörden av begreppet skälig misstanke och i avsnitt 4.3.4 analyseras begreppet fara i dröjsmål.

4.3.1 Avgränsningen av de olika straffprocessuella tvångsmedlen

Utredningens uppdrag omfattar endast straffprocessuella tvångsmedel, dvs. sådana tvångsmedel som används som ett led i straffprocessen. I vissa fall är det otvetydigt att ett tvångsmedel har ett helt annat syfte än att utreda och beivra brott, medan andra tvångsmedel är sådana att de i vissa fall kan komma att användas som ett led i en brottsutredning. Det gäller särskilt sådana tvångsmedel som används i syfte att förebygga eller förhindra brott. Som straffprocessuella tvångsmedel bör emellertid betraktas endast sådana tvångsmedel vilkas syfte generellt kan sägas vara att bidra till utredning om brott eller till att en rättegång med anledning av brottet kan genomföras. Gammeltoft-Hansen karaktäriserar de straffprocessuella tvångsmedlen ''foranstaltninger, der efter deres almindelige formål utføres som led i en strafforfølgning'' (Gammeltoft-Hansen s. 30 ff). Även om det i samband med ett ingripande uppkommer misstanke om brott innebär det inte att den åtgärd som företas måste betraktas som ett straffprocessuellt tvångsmedel. Kravet på att det skall vara fråga om en åtgärd som efter sitt ''almindelige formål'' utgör ett led i straffprocessen innebär att t.ex. ett omhändertagande enligt lagen om omhändertagande av berusade personer m.m. (LOB) inte bör betraktas som ett straffprocessuellt tvångsmedel, även om det visar sig att en omhändertagen har gjort sig skyldig till brott. Syftet med ett omhändertagande enligt LOB skall framför allt vara att hjälpa den berusade, inte att utreda brottet.

Bestämmelser om de straffprocessuella tvångsmedlen finns för närvarande huvudsakligen i rättegångsbalken. Utgångspunkten för utredningens arbete har varit att bestämmelserna om straffprocessuella tvångsmedel även fortsättningsvis skall vara samlade där. I den utsträckning regler om sådana tvångsmedel finns i andra författningar bör det övervägas om det är lämpligt att föra över dessa bestämmelser till rättegångsbalken. Man bör också överväga om inte de regler i balken som inte har direkt samband med den brottsutredande verksamheten bör kunna föras över till polislagen.

Sådana tvångsmedel som används under förundersökningen bör enligt utredningens mening koncentreras till 23 - 28 kap. rättegångsbalken. Av praktiska orsaker bör även andra straffprocessuella tvångsmedel än de som förekommer under en förundersökning kunna regleras i samma kapitel. Det gäller t.ex. husrannsakan för delgivning av stämning i brottmål eller för eftersökande av den som skall hämtas till inställelse vid rätten.

De straffprocessuella tvångsmedlen är i gällande rätt indelade med utgångspunkt från att de avser intrång i olika skyddade intressen. Husrannsakan innebär således framför allt ett intrång i rätten till skydd för hem- och privatliv, medan kroppsvisitation och kroppsbesiktning utgör skilda former av intrång i rätten till skydd för den fysiska integriteten. Beslag utgör i stället en form av intrång i rätten att råda över egendom. Det kan finnas anledning att överväga om den nuvarande indelningen är lämplig eller om den bör förändras i något avseende. En viktig princip för systematiseringen av tvångsmedlen är att de bör delas in i olika grupper på ett sådant sätt att regleringen kan göras så uttömmande som möjligt. Om rättsreglerna inte täcker alla tänkbara situationer då tvångsmedel kan behöva komma till användning eller är uppbyggd på ett sådant sätt att det snabbt kan bli föråldrat, finns det risk för att de befintliga reglerna kan komma att tillämpas analogiskt. En sådan tillämpning av tvångsmedelsreglerna, i situationer för vilka de inte är tänkta, är med hänsyn till rättssäkerheten något som bör undvikas i så stor utsträckning som möjligt. Detta talar i viss mån mot en alltför detaljerad beskrivning av de olika tvångsmedlen.

Å andra sidan finns det fördelar med en detaljerad och konkret beskrivning av de olika tvångsmedlen och förutsättningarna för deras användande. Ju mer konkret ett tvångsmedel beskrivs, desto lättare blir det att tillämpa reglerna i enlighet med legalitets- och ändamålsprinciperna. Dessutom blir det lättare att kontrollera att reglerna efterlevs och att de nyssnämnda grundläggande principerna upprätthålls. Reglerna om straffprocessuella tvångsmedel bör enligt utredningens mening därför vara så detaljerade och konkreta som möjligt, och inte innehålla sådana vaga rekvisit som kan leda till en extensiv tillämpning av reglerna (jfr Bylund i Ekelöf III s. 28).

Tvångsmedelsregleringen bör följaktligen vara så fullständig som möjligt, samtidigt som den ändå bör bygga på förhållandevis konkreta beskrivningar av tvångsmedlen. Vid indelningen av tvångsmedlen i olika grupper torde det vara lämpligast att liksom för närvarande utgå från det intresse som varje tvångsmedel kränker. Inom de olika huvudgrupperna bör man sedan kunna ge en mer konkret beskrivning av de olika tvångsmedlen. En sådan beskrivning bör kunna innehålla en redogörelse för typiska ingripanden som får företas med stöd av en viss bestämmelse. Redogörelsen bör vara exemplifierande, snarare än uttömmande, för att man inte skall riskera att systemet blir alltför slutet och svårt att tillämpa.

En grundläggande förutsättning för tvångsmedelsregleringen är att reglerna anpassas efter de krav på integritetsskydd som ställs i olika sammanhang. Dessa krav växlar, framför allt beroende på vad det är

för intressen som träds för när genom olika ingripanden. Ju mer kränkande ett ingripande är, desto större är intresset av rättsligt skydd mot sådana ingripanden. Behovet av ett effektivt polisarbete medför å andra sidan att polisen har intresse av att kunna använda tvångsmedel i varje situation då det skulle kunna vara till nytta för en brottsutredning eller i något annat hänseende. Integritetsintresset och effektivitetsintresset kan därför komma i konflikt. För att man skall kunna avgöra under vilka förutsättningar ett tvångsmedel bör kunna få användas fordras följaktligen en avvägning mellan de båda intressena. Denna avvägning mellan integritet och effektivitet kan man lättast göra om man under ett och samma begrepp samlar de tvångsmedel som är så lika i intensitet att intresset av rättsligt skydd mot sådana ingripanden är lika starkt. De mest kränkande tvångsmedlen, vilka inte bör få företas annat än under förhållandevis stränga förutsättningar, bör således samordnas. I de fallen bör effektivitetsintresset i högre grad få stå tillbaka för kravet på integritetsskydd. I andra fall kan intresset av rättsligt skydd mot ett ingripande vara betydligt mindre, vilket bör leda till att effektivitetsintresset tillgodoses i större utsträckning. Sådana mindre kränkande ingripanden som bör kunna tillåtas i fler situationer bör därför samordnas och regleras för sig. Avvägningen mellan integritet och effektivitet är ytterligare ett skäl till att den rättsliga regleringen bör utgå från den integritetskränkning som ett ingripande medför.

Man bör således sträva efter att systematisera tvångsmedlen på ett sådant sätt att de olika grupperna präglas av ett relevant, inre samband. Även om det finns en viss skillnad mellan olika ingripanden, bör man inte skilja dem åt annat än om skillnaderna är så stora att de materiella eller formella förutsättningarna för ingripandena bör vara olika. I annat fall, om man delar upp tämligen likartade tvångsmedel i alltför många grader, torde risken för gränsdragningsproblem öka. Slutligen vill utredningen framhålla att det inte är möjligt att bygga upp ett tvångsmedelssystem som innebär att man bara behöver ta hänsyn till fakta då man skall avgöra om förutsättningarna för användning av tvångsmedel är uppfyllda. Det måste också finnas ett visst utrymme för olika subjektiva bedömningar. Ett system med klara och lättfattliga regler är dock ägnat att i hög grad underlätta sådana bedömningar.

4.3.2 Något om inledande av förundersökning

Som straffprocessuella tvångsmedel bör enligt utredningens uppfattning betraktas endast sådana som används i syfte att utreda och beivra brott. Straffprocessuella tvångsmedel bör därför över huvud taget inte komma till användning om inte förutsättningarna för att inleda förundersökning är uppfyllda. Rent språkligt finns det för närvarande inte någon direkt koppling mellan bestämmelsen om inledande av förundersökning i 23 kap. 1 § rättegångsbalken och bestämmelserna om tvångsmedel i bl.a. 27 och 28 kap. rättegångsbalken. Om man närmare granskar tvångsmedelsreglerna framgår det emellertid att en grundläggande förutsättning för att tvångsmedel skall få användas är att det åtminstone finns anledning att anta att ett brott har begåtts. Exempelvis får husrannsakan och kroppsvisitation inte företas om det inte ''förekommer anledning, att brott har förövats''. För kroppsbesiktning krävs dessutom att någon är skäligen misstänkt för brottet. För att ett föremål skall kunna tas i beslag fordras enligt 27 kap. 1 § första stycket rättegångsbalken att föremålet skäligen kan antas ha betydelse för utredning om ett visst, konkret brott eller att det skäligen kan antas vara avhänt någon genom ett visst brott eller på grund av brott förverkat. Om det finns förutsättningar för att besluta om husrannsakan, kroppsvisitation, kroppsbesiktning eller beslag, finns det följaktligen också förutsättningar att inleda förundersökning. Enligt 23 kap. 1 § första stycket rättegångsbalken föreligger under sådana förhållanden som regel också skyldighet att inleda förundersökning.

En förundersökning har tidigare ansetts kunna inledas på olika sätt. I vissa fall har det fattats ett särskilt beslut, men ofta har förundersökningen inletts helt formlöst genom att utredningsarbetet satts i gång (prop. 1994/95:23 s. 76). Av 23 kap. 3 § första stycket rättegångsbalken framgår numera att ''beslut att inleda förundersökning skall fattas av polismyndighet eller åklagaren'' (SFS 1994:1412, vilken har trätt i kraft den 1 april 1995). Tanken bakom lagändringen är att det skall framgå tydligt att förundersökning skall inledas genom ett formligt beslut av någon som är behörig att inleda förundersökning (anförda prop. s. 77). Har något formellt beslut om förundersökning inte fattats, bör emellertid enligt utredningens uppfattning förundersökning ändå rent faktiskt anses inledd genom ett beslut om tvångsmedelsanvändning (se även JO 1993/94 s. 97, JO:s beslut 1994-09-26, dnr 4145-1992, och 1994-11-01, dnr 2194-1993 samt Krister Malmsten i Svensk Juristtidning 1994 s. 102). Beslutet om tvångsme-

delsanvändning kan således anses innefatta ett formlöst beslut om att inleda förundersökning[4].

Enligt utredningens mening står detta synsätt inte i motsats till kravet på att det numera skall fattas formellt beslut om inledande av förundersökning. Lagändringen är framför allt föranledd av att det ibland har varit oklart om en förundersökning har inletts eller om utredningen fortfarande befinner sig på ett förberedande stadium och syftar därför framför allt till att fästa undersökningsledarens uppmärksamhet på skyldigheten att ta ställning i förundersökningsfrågan. Avsikten är också att det genom ett formellt beslut om inledande av förundersökning tydligare skall framgå vad förundersökningen avser (prop. 1993/94:23 s. 76 ff. och SOU 1992:61 s. 371). Bestämmelsen tycks således närmast vara avsedd att tillämpas vid förundersökningsledarens skrivbord, och inte då en polisman vid fara i dröjsmål har att ta ställning till om han skall ingripa med tvångsmedel mot en misstänkt person. Principen om att ett beslut om tvångsmedelsanvändning i en sådan situation måste anses innefatta ett faktiskt inledande av förundersökning, är närmast en rättslig konsekvens av att polismannen har befogenhet att besluta om användning av ett tvångsmedel som bara får förekomma under förundersökning.

Om en förundersökning inte redan har inletts när en straffprocessuell tvångsåtgärd vidtas, skall den polisman som har beslutat om åtgärden dokumentera sitt beslut. Oavsett resultatet av åtgärden skall polismannen också upprätta en brottsanmälan som skall diarieföras i kriminaldiariet (JO:s beslut 1994-11-01, dnr 2194-1993). Protokoll och brottsanmälan skall därefter överlämnas till den förundersökningsledare som är behörig att besluta om den fortsatta handläggningen (se det nyssnämnda JO-beslutet). Polismannens skyldighet att anmäla åtgärden till den som skall leda förundersökningen bör enligt utredningens mening framgå av 3 a § förundersökningskungörelsen. Om förundersökningsledaren vid sin prövning finner att det inte finns anledning att fullfölja förundersökningen, skall denna enligt

[4] Förundersökning skall enligt 23 kap. 3 § första stycket rättegångsbalken inledas av polismyndigheten. Eftersom varje polisman är behörig att vid fara i dröjsmål fatta beslut om husrannsakan, kroppsvisitation, kroppsbesiktning och beslag bör polismyndighetens rätt att inleda förundersökning delegeras till polisman i de nu avsedda fallen. Om det finns myndighetsföreskrifter eller delegationsbeslut som medför att endast vissa polismän är behöriga att inleda förundersökning, bör dessa föreskrifter ändras.

23 kap. 4 § andra stycket läggas ned[5]. Oavsett om förundersökningen skall fortsätta eller om den skall läggas ned bör förundersökningsledarens beslutet dokumenteras skriftligen. Det kan ifrågasättas om inte förundersökningsledarens skyldighet att ta ställning till den fortsatta handläggningen lämpligen bör framgå av 1 § förundersökningskungörelsen.

Den omständigheten att straffprocessuella tvångsmedel bara kan användas inom ramen för en pågående förundersökning eller en rättegång som inte har avslutats genom ett lagakraftvunnet avgörande, innebär också att alla tvångsmedel skall hävas om en förundersökning läggs ner. I ett av de nyssnämnda JO-besluten (beslut 1994-09-26, dnr 4145-1992) har JO tagit upp frågan om det är möjligt att låta ett beslag bestå sedan en förundersökning har lagts ner. Ärendet gällde en förundersökning med anledning av misstanke om grovt bedrägeri medelst urkundsförfalskning. I samband med husrannsakan i den misstänktes bostad hade visst bevismaterial tagits i beslag. Förundersökningen lades sedermera ner eftersom den misstänkte hade avvikit utomlands. Beslagen hävdes emellertid inte. JO konstaterade att förundersökningen måste anses ha blivit avslutad genom nedläggningsbeslutet och att beslagen därför skulle ha hävts. Om åklagaren hade ansett att beslagen hade bort bestå, hade förundersökningen enligt JO inte kunnat anses avslutad och förutsättningar för att lägga ned den genom ett formligt beslut hade därmed saknats.

Straffprocessuella tvångsmedel får, som utredningen tidigare har anfört, bara användas inom ramen för en pågående förundersökning eller en rättegång som inte har avslutats genom ett lagakraftvunnet avgörande. Detta bör också komma till uttryck i lagtexten, exempelvis genom en föreskrift om att vissa tvångsmedel bara får användas under en förundersökning. Huvudsaken är att kopplingen mellan förundersökning och tvångsmedel kommer till tydligt uttryck. Enligt ut-

[5] Beslut om att lägga ned en förundersökning med stöd av 23 kap. 4 § andra stycket rättegångsbalken fattas av förundersökningsledaren. I de fall som diskuteras här torde polismyndigheten vara förundersökningsledare. En polisman som har fattat beslut om tvångsmedelsanvändning skall således rapportera det till polisens undersökningsledare, som i sin tur skall dokumentera beslutet om inledande av förundersökning. Om undersökningsledaren samtidigt konstaterar att misstanken om brott visar sig vara ogrundad bör han vara behörig att lägga ned förundersökningen. Något hinder däremot finns varken i rättegångsbalken eller i förundersökningskungörelsen. Skulle det emellertid finnas myndighetsföreskrifter som medför att polisens undersökningsledare inte får lägga ned en förundersökning i dessa fall, bör föreskrifterna ändras. Det bör av effektivitetsskäl inte krävas att ärendet överlämnas till åklagaren i ett sådant fall.

redningens uppfattning skulle det öka förståelsen för reglerna och därmed också medverka till en riktig tillämpning.

Utredningen vill avslutningsvis kommentera ändringen i 23 kap. 8 § tredje stycket rättegångsbalken. Enligt denna bestämmelse får en polisman även innan en förundersökning har hunnit inledas ta med en person till förhör under de förutsättningar som anges i paragrafens första och andra stycke. Medtagande till förhör enligt denna bestämmelse är ett ingripande som uteslutande förekommer i brottsutredande syfte och som därför måste betraktas som ett straffprocessuellt tvångsmedel. För att det skall få förekomma krävs enligt 23 kap. 8 § första och andra styckena bl.a. att det *har förövats ett brott*. Av det framgår enligt utredningens mening att medtagande till förhör, liksom andra straffprocessuella tvångsmedel, bara kan förekomma inom ramen för en brottsutredning. Det bör inte heller få förekomma att en person, misstänkt eller icke-misstänkt, tas med till förhör med anledning av att ett brott har förövats, för att polisen först därefter skall ta ställning till om förundersökning skall inledas. En polismans beslut att medta en person till förhör bör i stället anses innefatta ett beslut om inledande av förundersökning.

4.3.3 Graden av misstanke

Enligt nuvarande lagstiftning räcker det inte att det finns anledning att anta att ett brott av viss svårhet har begåtts för att husrannsakan eller kroppsvisitation skall få företas. Istället krävs det som huvudregel att det föreligger skälig misstanke om att den som åtgärden avser har begått brottet. Den som är skäligen misstänkt får kroppsvisiteras i de syften som anges i 28 kap. 11 § rättegångsbalken. Dessutom får husrannsakan företas hos honom i enlighet med vad som sägs i 28 kap. 1 §. Husrannsakan kan också företas hos annan än den som är skäligen misstänkt. För att skydda den som inte är skäligen misstänkt från obefogade ingripanden krävs emellertid att det föreligger omständigheter som med viss styrka talar för att syftet med åtgärden skall uppnås. På samma sätt förhåller det sig med kroppsvisitation. Innebörden av begreppet skälig misstanke är därför mycket betydelsefull för bedömningen av om husrannsakan eller kroppsvisitation får företas i ett visst fall. Detsamma gäller beträffande kroppsbesiktning som enligt 28 kap. 12 § bara kan företas beträffande den som skäligen kan misstänkas för ett brott på vilket fängelse kan följa. Begreppet skälig misstanke förekommer också som ett av rekvisiten för frihetsberövande enligt 24 kap. rättegångsbalken och har således betydelse även för de personella tvångsmedlen. I direktiven till

utredningen har det pekats på att det finns ett behov av en analys av problemen kring rekvisitet skälig misstanke. Riksåklagaren och Rikspolisstyrelsen har framhållit att rättspraxis på området främst utgörs av principiella uttalanden av JO, JK och Riksåklagaren i enskilda ärenden där klagomål har riktats mot åklagare och polismän[6]. Dessa uttalanden är enligt Riksåklagaren och Rikspolisstyrelsen inte entydiga, varför rekvisitet skälig misstanke bör utvecklas närmare.

Som Riksåklagaren och Rikspolisstyrelsen har anfört har JO i ett antal olika ärenden haft anledning att ta ställning till om det har funnits grund för husrannsakan eller kroppsvisitation, varvid bl.a. frågan om det har förelegat skälig misstanke om brott har varit föremål för JO:s bedömning. Dessa beslut har varit en naturlig utgångspunkt för utredningens analys av rekvisitet skälig misstanke. Som en inledning till den närmare analysen redovisar utredningen därför några beslut som behandlar beviskravets styrka på ett belysande sätt. Eftersom förutsättningarna alltid skiljer sig från fall till fall och JO:s bedömning grundas på bevisvärderingen i det särskilda fallet, bör man vara försiktig med att dra generella slutsatser utifrån dessa ärenden av när skälig misstanke kan anses föreligga.

Västerviksfallet

Detta fall rörde två polismän som hade kroppsvisiterat en person K. med anledning av misstanke om narkotikabrott (JO 1992/93 s. 204). Polismännen hade upptäckt K. på gatan och konstaterat att han var påverkad. På fråga uppgav K. att han hade besökt en känd missbrukare. Han svarade i övrigt undvikande på polismännens frågor. JO anförde i sitt beslut:

> I det nu aktuella ärendet grundades beslutet om kroppsvisitation av (K.) väsentligen på att han är känd i narkotikasammanhang sedan 60-talet och att han, då han anträffades, var påverkad av annat än alkohol och därför betedde sig underligt. Enbart dessa förhållanden utgör inte konkreta omständigheter av beskaffenhet att grunda en skälig misstanke om sådant narkotikabrott som kan följas av fängelse. Att beslutsunderlaget inte var tillräckligt framstår för övrigt särskilt tydligt av den brottsanmälan som upprättades i

[6] Riksåklagaren och Rikspolisstyrelsen i en utredning angående vissa frågor om ekonomisk brottslighet, vilken överlämnades till regeringen den 7 januari 1992.

saken; där har nämligen inte kunnat redovisas någon omständighet som pekade på att ett sådant brott blivit begånget. Jag kan således inte finna att det förelegat tillräckliga skäl för att kroppsvisitera (K.).

Landskronafallet

Även i detta fall var det fråga om kroppsvisitation av en person med anledning av misstanke om narkotikabrott (JO 1993/94 s. 101). Polismännen hade sett hur K. hade sammanträffat med P. på gatan och överlämnat något till P. Både K. och P. var kända för att tidigare ha sysslat med narkotikaförsäljning. När polismännen fick kontakt med K. hade han skilts från P. Han nekade till att han hade haft kontakt med någon och lämnade i övrigt felaktiga uppgifter om sina förehavanden. K. upplystes om att han var misstänkt för narkotikabrott och fördes till polisstationen där han kroppsvisiterades efter beslut av en av polismännen. JO anförde:

> För att kroppsvisitation skall få ske krävs...att det föreligger misstanke om ett bestämt brott som kan följas av fängelse. Av utredningen framgår att K. blev föremål för kroppsvisitation som skäligen misstänkt för narkotikabrott av normalgraden. Som framhållits i flera tidigare ärenden hos JO krävs för att en person skall anses skäligen misstänkt för brott att det föreligger konkreta omständigheter som med viss styrka talar för att personen i fråga begått den gärning som misstanken avser.
>
> Detta innebär att ett beslut om kroppsvisitation aldrig kan grundas bara på allmänna kunskaper om en viss persons livsföring eller tidigare brottslighet. Enbart det förhållandet att någon är känd i narkotikasammanhang är exempelvis inte tillräckligt för att grunda en skälig misstanke om narkotikabrott. Inte heller sådana omständigheter som att en person med denna bakgrund är i sällskap med någon annan som också är känd i narkotikasammanhang eller att han påträffas i anslutning till en bostad eller annan lokal där sådana personer brukar uppehålla sig kan anses utgöra tillräcklig grund för en skälig brottsmisstanke. Det är här fråga om omständigheter som kan sägas utgöra normala inslag i sådana personers levnadssätt.
>
> För att en misstanke skall kunna betecknas som skälig krävs att det tillkommer någon omständighet som på ett mera

specifikt sätt pekar på att personen i fråga har gjort sig skyldig till ett bestämt brott. Det kan i detta sammanhang förtjäna att påpekas att enbart det förhållandet att en känd narkotikamissbrukare uppträder påverkad av något annat än alkohol inte kan grunda en skälig misstanke om någonting annat än eget bruk av narkotika, dvs. ett brott som enligt gällande rätt inte kan föranleda allvarligare påföljd än böter.

Att lägga fast några mera bestämda riktlinjer för vad som skall krävas för att en misstanke skall anses skälig är inte möjligt. Denna fråga får i stället avgöras från fall till fall, och härvid finns självfallet ett visst utrymme för olika bedömningar. Enligt min mening var omständigheterna i det aktuella fallet sådana att bedömningen att det förelåg en skälig misstanke mot K. avseende narkotikabrott får godtas.

JO ansåg avslutningsvis att frågan om kroppsvisitation borde ha hänskjutits till förundersökningsledaren.

Jönköpingsfallet

Detta fall (JO:s beslut den 30 augusti 1993, dnr 1357-1993) gällde också kroppsvisitation med anledning av misstanke om narkotikabrott. Genom spaning mot en narkotikahandlares lägenhet hade två polismän uppmärksammat att en för polisen känd narkotikalangare, O., hade gått in i lägenheten. O. kom ut igen efter ungefär fem minuter, stoppade ner något i innerfickan och gick sedan från platsen. Polismännen följde efter i bil. Enligt polismännen uppträdde han påtagligt besvärat sedan han hade upptäckt dem. Han lämnade också oriktiga uppgifter om vilken lägenhet han hade besökt. Polismännen beslutade därför att kroppsvisitera O. JO ansåg att omständigheterna i fallet var sådana att polismännens bedömning att det förelåg skälig misstanke mot O. avseende narkotikabrott fick godtas, om också med viss tvekan.

Katrineholmsfallet

JO:s beslut den 17 januari 1994, dnr 2-1993, gällde också kroppsvisitation med anledning av misstanke om narkotikabrott. Två patrullerande poliser observerade på torget i Katrineholm en person, som senare visade sig vara N., tillsammans med en för dem känd narkotikamissbrukare. De två männen stod tätt intill varandra och smusslade med

något. Polismännen såg dock inte om någon av dem överlämnade något till den andre. När männen upptäckte att de var iakttagna av polisen försvann de snabbt åt var sitt håll. Några minuter senare upptäckte polismännen åter de båda männen på torget. Männen stod mycket tätt intill varandra och smusslade med något. Inte heller denna gång kunde polismännen se om någon av männen överlämnade något till den andre. De ansåg dock att omständigheterna sammantagna var sådana att de gav upphov till en skälig misstanke om narkotikabrott bestående i en överlåtelse av narkotika mellan N. och den andre mannen. De beslöt därför att kroppsvisitera N. Trots att ingen av de båda polismännen hade sagt sig se något överlämnande äga rum ansåg JO, mot bakgrund av de övriga omständigheter i samband med ingripandet som polismännen hade redogjort för, att en på dessa omständigheter grundad bedömning att det förelåg skälig misstanke om narkotikabrott fick anses ligga inom ramen för vad som kunde godtas.

Innan utredningen går in på frågan om vad ''skälig misstanke'' kan anses innebära, finns det anledning att först beröra vad som krävs för att förundersökning skall få inledas. Vad innebär den omständigheten att det skall finnas ''anledning anta'' att ett brott har begåtts? Processlagberedningen anförde i motiven till 28 kap. 1 § rättegångsbalken att det inte måste ha ''konstaterats, att ett brott, varå frihetsstraff kan följa, förövats, utan allenast, att anledning till misstanke därom förekommer'' (SOU 1938:44 II s. 328). Någon närmare vägledning vid tolkningen av begreppet ''anledning anta'' ges således inte. Enligt kommentaren till rättegångsbalken krävs det emellertid att det finns en misstanke om ett konkret brott, även om gärningsmannen är okänd (Rättegångsbalken I, s. 23:6). Inte heller Ekelöf anser att man behöver känna till någon gärningsman och tillägger att det i övrigt inte krävs bevisning av någon nämnvärd styrka[7]. Ekelöf stöder också uppfattningen att det skall vara fråga om ett konkret brott[8]. Visserligen behöver man enligt Ekelöf inte känna till den ifrågavarande gärningens alla detaljer och inte heller exakt var den utförts. Det räcker dock inte att det finns anledning att anta att någon ägnar sig åt viss brottslig verksamhet, t.ex. att införa större partier narkotika till Sverige och att här försälja densamma, såvida man inte känner till något konkret fall härav. En sådan verksamhet är enligt Ekelöf något som kan ''utövas'', men inte ''förövas'' som det sägs i 23 kap. 1 § rättegångsbalken. Kravet på att det skall finnas anledning anta att ett brott har begåtts är

[7] Per Olof Ekelöf, Rättegång, femte häftet, 6 uppl. s. 98 (cit. Rättegång V).

[8] Ekelöf i Svensk Juristtidning 1982, s. 658 (cit. Ekelöf i SvJT).

således något som närmast har avseende på frågan om gärningen är sådan att den utgör brott. Att det är fråga om ett ganska lågt beviskrav torde stå klart (jfr JO 1986/87 s. 83)[9]. JO har t.o.m. framhållit att förundersökning kan inledas ”på mycket vaga misstankar, så snart dessa avse något som kan vara ett brott” (JO 1953 s. 107).

När en utredning har kommit så långt att polisen misstänker en viss person för den antagna gärningen, kan polisen med stöd av rättegångsbalkens regler använda olika tvångsmedel. Ju högre misstankegraden är, desto mer integritetskränkande tvångsmedel får användas. Den lägsta graden av misstanke torde vara att någon ”kan misstänkas” för det antagna brottet. Beviskravet förekommer i 23 kap. 9 § rättegångsbalken, där det regleras hur länge den som kan misstänkas för brottet är skyldig att stanna kvar för förhör. Enligt Ekelöf innefattar uttrycket ”kan misstänkas” även fall där det rör sig om mycket svag bevisning mot den misstänkte (Rättegång V, s. 106).

Uttrycket ”skälig misstanke” innebär ett större krav på misstankens styrka. Så snart någon skäligen kan misstänkas för det antagna brottet skall åklagaren enligt 23 kap. 3 § rättegångsbalken som regel ta över ledningen av förundersökningen. Den misstänkte skall enligt 23 kap. 18 § underrättas om misstanken. Han kan under vissa ytterligare förutsättningar anhållas och häktas (24 kap. 3 och 6 §§) och utsättas för husrannsakan, kroppsvisitation och kroppsbesiktning (28 kap. 1, 11 och 12 §§). Som JO har funnit är det omöjligt att med någon högre grad av precision i generella termer ange när en skälig misstanke mot någon kan anses föreligga. JO har också framhållit att det måste accepteras ett inte obetydligt utrymme för olika i och för sig försvarbara bedömningar av huruvida omständigheterna i ett visst fall utgör tillräcklig grund för en skälig misstanke om brott (JO 1992/93 s. 152). Denna vaghet hos begreppet, liksom hos andra förekommande beviskrav, bör man emellertid inte ta till intäkt för att tänja på beviskraven. Ekelöf pekar på att ett resonemang som går ut på att beviskraven ”har en viss spännvidd” kan medföra att man vid grova brott håller sig till bedömningsskalans lägre del av hänsyn till intresset av att beivra just grövre brott (Ekelöf i SvJT, s. 656). Som Ekelöf har funnit är detta betänkligt. Beviskravet bör naturligtvis tillämpas så enhetligt som möjligt. Dessutom bör brottsmisstanken vara konkret grundad. JO har i olika ärenden understrukit att kravet på ”skälig misstanke” om brott innebär att det skall finnas konkreta omständigheter av viss styrka som pekar på att den misstänkte har begått brottet

[9] Samma beviskrav finns även i andra fall, t.ex. 13 kap. 1 §, 23 kap. 22 §, 33 kap. 6 § och 34 kap. 1 § rättegångsbalken.

(JO 1986/87 s. 83, se även JK 1991 s. 57). Elwing säger att ''verkliga skäl skola finnas för misstanken mot vederbörande; det måste föreligga påtagliga objektiva grunder till stöd för en sådan misstanke, och rent subjektiva antaganden äro naturligtvis irrelevanta''[10].

Att någon är ''skäligen misstänkt för brottet'', ett uttryck som bl.a. används i bestämmelsen om husrannsakan i 28 kap. 1 § rättegångsbalken, innebär emellertid inte att det måste ha fastslagits att den gärning som har begåtts utgör ett brott. Det räcker att det finns anledning att anta att ett brott har begåtts vilket, som utredningen tidigare har anfört, är ett ganska lågt ställt krav. En person kan således vara skäligen misstänkt redan innan man har fått full klarhet i om de objektiva brottsrekvisiten verkligen är uppfyllda (JO i bilaga till 1975 års ämbetsberättelse, s. 43). En annan sak är att osäkerhet om förhållandets straffbarhet kan få betydelse vid bedömningen av om det är lämpligt att tillgripa tvångsmedel (jfr Andenæs s. 105). Om det t.ex. å ena sidan är osäkert om en gärning verkligen utgör ett brott, men det å andra sidan bara finns en möjlig gärningsman, torde det få krävas någon ytterligare utredning om själva brottet för att det skall vara försvarligt att ingripa med tvångsmedel.

Om en person på sannolika skäl är misstänkt för ett brott kan han under vissa förutsättningar anhållas och häktas. För att misstanken mot en person skall sägas vara grundad på sannolika skäl fordras mer än vad som krävs för att någon skall vara skäligen misstänkt. Det torde krävas att omständigheterna är sådana att misstanken vid en objektiv bedömning framstår som berättigad (jfr Elwing s. 62 och SOU 1938:44 II s. 313). För att tillräckliga skäl för åtal skall anses föreligga fordras enligt motiven till 20 kap. 6 § rättegångsbalken därutöver att ''åklagaren på objektiva grunder kan motse den misstänktes sakfällande'' (SOU 1938:44 II s. 257). Enligt Ekelöf innebär det att den åtalade gärningen skall vara straffbar och bevisningen härför så stark att den kan läggas till grund för en fällande dom (Rättegång V, s. 118). Elwing anför (s. 62) att det krävs att ''övertygelsen om den misstänktes förhållande i saken är så starkt fotad, att den närmar sig den fulla vissheten''.

Man torde enligt utredningens uppfattning inte kunna komma närmare en definition av begreppet skälig misstanke. Det torde inte heller vara lämpligt att försöka ytterligare precisera begreppet.

[10] Carl M. Elwing, Tillräckliga skäl, s. 62 (cit. Elwing).

4.3.4 Fara i dröjsmål

Fara i dröjsmål är ett begrepp som har stor betydelse i tvångsmedelssammanhang. En polisman får t.ex. själv fatta beslut om husrannsakan, kroppsvisitation och kroppsbesiktning om det är fara i dröjsmål (28 kap. 5 och 13 §§ rättegångsbalken). Vid sådan fara får polisman enligt 27 kap. 4 § också ta föremål i beslag. Många polismän har därför ganska ofta anledning att ta ställning till om det föreligger fara i dröjsmål. Det tycks emellertid råda en viss osäkerhet om när fara i dröjsmål föreligger. Någon definition i lag finns inte, men rent allmänt torde man kunna säga att det skall vara så bråttom att ändamålet med en åtgärd går förlorat om man väntar med att företa åtgärden. Det är omständigheterna i det särskilda fallet som skall läggas till grund för bedömningen av faran. Eftersom omständigheterna varierar från fall till fall torde det vara omöjligt att generellt definiera begreppet. Det hindrar emellertid inte att man åtminstone kan försöka finna viss vägledning för tolkningen. Det finns dessutom exempel som kan visa hur begreppet tolkas i praxis.

Inledningsvis kan det noteras att innebörden av fara i dröjsmål inte tas upp i förarbetena till de ovan angivna bestämmelserna. Begreppet analyserades inte heller närmare i samband med ändringen av bestämmelsen i 28 kap. 5 § rättegångsbalken, om polismans befogenhet att företa husrannsakan efter eget beslut. Enligt den tidigare lydelsen av 28 kap. 5 § hade polisman befogenhet att företa husrannsakan om åtgärden hade till syfte att ”eftersöka den som skall gripas, anhållas eller häktas eller hämtas till inställelse vid rätten eller att verkställa beslag som på färsk gärning följts eller spårats, så och eljest, då fara är i dröjsmål”. Ändringen som genomfördes år 1990 innebar att polisman numera får fatta beslut om husrannsakan endast då det är fara i dröjsmål[11]. Rättegångsbalken kom härigenom att bringas i överensstämmelse med vad som gäller enligt 20 § polislagen. Ändringen grundades på en undersökning av tillämpningen av de dåvarande bestämmelserna i 28 kap. 5 § rättegångsbalken, vilken Justitiekanslern hade utfört på uppdrag av regeringen. Justitiekanslern anförde (prop. 1988/89:124 s. 121, se även bet. 1988/89:JuU25 s. 29 f.):

> Huvudregeln enligt 28 kap. 4 § rättegångsbalken är att en integritetskränkande åtgärd som husrannsakan endast skall få

[11] Prop. 1986/87:115, JuU36, prop. 1988/89:124, JuU:25, rskr. 313, prop. 1989/90:71, JuU32 och rskr. 292.

> beslutas av förundersökningsledare, åklagare eller rätten. Anledningen till detta är att de överväganden som måste göras oftast är av så grannlaga natur att det bör överlämnas åt rättsbildad personal att göra bedömningar i sådana frågor. Enligt min mening bör det inte utan starka skäl anförtros åt en enskild polisman att själv fatta beslut om husrannsakan. Bestämmelserna i 28 kap. 5 § rättegångsbalken innebär att en polisman själv får fatta beslut om husrannsakan även i vissa situationer utan att det föreligger fara i dröjsmål ... Enligt min mening kan det emellertid inte anses oundgängligen nödvändigt för att syftet med en husrannsakan skall uppnås att en polisman har beslutanderätten i frågor om husrannsakan annat än i fall då fara är i dröjsmål....Med de kommunikationsmedel som står till förfogande i det moderna samhället torde det inte uppstå några svårigheter för en polisman att vid behov få kontakt med en ansvarig förundersökningsledare eller med åklagare för inhämtande av dennes förordnande om husrannsakan. Samhällets krav på ett snabbt och effektivt ingripande med husrannsakan i de situationer som avses i 28 kap. 5 § rättegångsbalken torde därför knappast bli åsidosatta om polismannens rätt att själv fatta beslut inskränks till situationer då fara är i dröjsmål.

Begreppet fara i dröjsmål kopplades alltså samman med de tekniska möjligheter polismännen hade att komma i kontakt med en behörig beslutsfattare. Just detta belystes år 1991 i samband med en enkät från Justitiedepartementet till Rikspolisstyrelsen och Riksåklagaren (Justitiedepartementet dnr 91-1496). Genom enkäten ville departementet undersöka lagändringens effekter och frågade därför, med hänvisning till Justitiekanslerns uttalande om betydelsen av moderna kommunikationsmedel, om kontakterna mellan polismännen på fältet och åklagarna respektive förundersökningsledarna hade fungerat tillfredsställande och om tolkningen av begreppet fara i dröjsmål hade påverkats av den förändrade beslutsordningen. Av svaren framgår att det som regel fanns tekniska förutsättningar att nå en åklagare dygnet runt för beslut om t.ex. husrannsakan. De faktiska möjligheterna tycktes emellertid variera med hänsyn bl.a. till att den handläggande åklagaren kunde vara upptagen av annat, oftast av förhandling i domstol, vilket i sin tur medförde att en annan åklagare måste ta över frågan. Myndigheterna pekade på den nackdel det innebar att polismannen måste föredra frågan för en åklagare som inte tidigare hade satt sig in i ärendet. Om en person hade varit efterspanad under en längre tid kunde det dessutom bli fråga om att föredra ärendet för

flera olika åklagare, ibland i olika distrikt, som inte var lika insatta i ärendet som polisens spaningsledning. En polisman som ville ha ett beslut om tvångsmedel brukade, enligt vad som framgick av enkätsvaren, som regel ta kontakt med åklagaren via kommunikationsradio eller mobiltelefon. Eftersom varken kommunikationsradion eller mobiltelefonen är skyddade från avlyssning tycktes polismännen emellertid anse att de av sekretesskäl inte kunde lämna ut all information. Åklagaren riskerade således att få ett ofullständigt underlag för sitt beslut. Ännu sämre torde underlaget ha blivit i de fall då polismännen enligt vad som uppgavs, vände sig till exempelvis vakthavande befäl som vidarebefordrade uppgifterna till åklagaren. Vissa myndigheter framhöll i enkätsvaren att beslut om tvångsmedel över huvud taget inte borde fattas via radio eller mobiltelefon. Det alternativ som då återstår är att polismannen försöker ta kontakt med åklagaren genom det vanliga telefonnätet, vilket man emellertid i enkäten uppgav skulle vara både opraktiskt och tidskrävande. Det framkom också att polisen vanligtvis inte anser sig ha personal nog för att både bevaka t.ex. en fastighet där man avser att göra husrannsakan och samtidigt skicka en av polismännen att ringa till åklagaren för att få ett beslut om husrannsakan.

Då det gällde frågan om tolkningen av begreppet fara i dröjsmål hade förändrats lämnade åklagarmyndigheterna skiftande svar. Somliga myndigheter angav att tolkningen inte hade förändrats alls, medan andra ansåg att begreppet hade kommit att tolkas snävare än tidigare. Rikspolisstyrelsen uppgav att det stora flertalet polismyndigheter inte ansåg att begreppet fara i dröjsmål hade påverkats i någon nämnvärd omfattning. Ett antal myndigheter hade dock angett att det fanns en risk för att begreppet kunde komma att få en utvidgad tolkning med hänsyn till kommunikationsproblemen. Andra polismyndigheter hade tvärtom anfört att tolkningen har blivit snävare. Rikspolisstyrelsen anförde som sin mening att fara i dröjsmål borde anses föreligga i de fall då det uppkommer ett akut behov av husrannsakan och det inte går att få omedelbar kontakt med den som är behörig att fatta beslut.

JO har i ett par ärenden gällande husrannsakan och kroppsvisitation haft anledning att ta ställning till om fara i dröjsmål kan anses ha förelegat. Det första (1974 s. 79) gällde en husrannsakan i ett antal rum i ett hus som disponerades av utländska praktikanter anställda vid Volvo.

Husrannsakan hos praktikanter på Volvo

Säkerhetsvakter anställda vid Volvo hade i några av praktikanternas rum funnit gods som kunde misstänkas vara stulet från Volvo och tillkallade därför polis. En av de polismän som kom till platsen beslutade om husrannsakan i nio av rummen. Vid husrannsakningarna beslagtogs i samtliga rum föremål som misstänktes vara tillgripna från Volvo. Den beslutande polismannen upplystes om att ytterligare ett 60-tal praktikanter bodde inom området och att alla skulle lämna landet inom någon dag. Han tog då per telefon kontakt med sitt närmaste befäl i polishuset och fick ett beslut om husrannsakan i de övriga rummen. Polismyndigheten anförde bl.a. (s. 81 f.):

> Oavsett vad som uppgivits i fråga om den snara avresan för i vart fall en del av de i rummen boende synes det tveksamt om sådan fara i dröjsmål förelegat som stadgandet i rättegångsbalken avser. Sett enbart ur denna synpunkt hade åtgärderna sannolikt kunnat anstå intill dess (S.) fått tillfälle att föredraga frågan för normal beslutsbehörig befattningshavare...I och för sig hade husrannsakningarna kunnat anstå tills berörda personer slutat dagens arbete och återkommit. Det kan ifrågasättas om icke det varit ur många synpunkter att föredra.

JO fann att det var ''tveksamt om fara i dröjsmål förelåg när S. ställdes inför avgörandet om han själv skulle kunna besluta om husrannsakningar''. JO ansåg dock att det fanns visst fog för uppfattningen att godset ''blivit å färsk gärning följt eller spårat'' varför S. enligt de då gällande reglerna var behörig att besluta om husrannsakan.

Husrannsakan hos en kurdisk förening

Ett annat fall gällde en husrannsakan i samband med spaningarna efter Olof Palmes mördare (JO 1989/90 s. 53). En person var anhållen som misstänkt för mordet. Polisen hade hos mannen påträffat en anteckning om en adress till en lokal. Lokalen låg i omedelbar anslutning till vad som antagits vara gärningsmannens flyktväg och man hade därför intresse av att ta reda på om mannen hade uppehållit sig där i anslutning till mordet. Två spanare begav sig till platsen, där de fann att den lokal som anteckningen avsåg disponerades av en kurdisk förening. Spanarna tog kontakt med polishuset och någon där

beslutade om husrannsakan (polismyndigheten menade att det var kommissarien S. som hade fattat beslutet om husrannsakan, medan JO ansåg att det inte med säkerhet kunde fastställas vem som hade fattat beslutet). Därefter företogs husrannsakan i lokalen och ett tiotal personer togs med för förhör. Polismyndigheten anförde inledningsvis (s. 55) att beslut om detta slag av tvångsåtgärder borde fattas av åklagaren, att någon egentlig fara i dröjsmål inte borde ha förelegat samt att saken kunde ha ordnats med ett telefonsamtal till åklagaren. Med hänsyn till att förundersökningsledningen var delad mellan åklagaren och polisen skulle det emellertid ha blivit tidsödande för S. att försöka ta reda på vem som var förundersökningsledare i denna del. Att utreda det och sedan finna rätt beslutsfattare torde enligt polismyndigheten ”med rätta kunna antas ha medfört sådan tidsspillan att fara i dröjsmål förelåg”. JO delade dock inte den bedömningen och anförde (s. 59) att det med hänsyn till uppslagets vikt rent av torde ha varit bättre, även från utredningssynpunkt, att tills vidare ställa lokalen under bevakning.

Husrannsakan i bostad och bil

I ett beslut den 8 november 1988, dnr 1047-1988, tog JO upp frågan om det hade förelegat förutsättningar för att göra husrannsakan i en persons bostad. F. hade fått låna en bostad av en bekant, S. Polisen hade vid fyra tillfällen gjort husrannsakan i lägenheten för att söka efter S. som var efterlyst. Vid husrannsakningarna hade polisen gått igenom även F:s tillhörigheter och vid två tillfällen dessutom undersökt hans bil. Vid dessa tillfällen hade åklagaren beslutat om husrannsakan i S:s lägenhet för eftersökande av narkotika. Eftersom de föremål som påträffades i lägenheten tillhörde F. beslöt polismännen att göra husrannsakan i hans bil. Med hänsyn till risken för att F. skulle köra från platsen ansåg de att det förelåg fara i dröjsmål. De underlät därför att inhämta åklagarens beslut om husrannsakan i bilen. JO anförde:

> I detta fall har det varit åklagaren som i egenskap av förundersökningsledare haft att fatta beslut om husrannsakan. Husrannsakningen i (F:s) bil har emellertid företagits utan sådant förordnande, därför att man ansett att fara i dröjsmål förelegat. Jag delar inte den bedömningen. Det har således inte framkommit att något hinder förelegat mot att - exempelvis per telefon - inhämta åklagarens beslut i frågan. Detta synes ha varit särskilt angeläget då husrannsakan fick

en annan inriktning - ny misstänkt person - än den som åklagaren avsett.

Kroppsvisitation av misstänkt narkotikabrottsling

I ett senare JO-fall (1993/94 s. 101) var det fråga om kroppsvisitation av en person med anledning av misstanke om narkotikabrott. Polismännen hade sett hur K. hade sammanträffat med P. på gatan och överlämnat något till P. Både K. och P. var kända för att tidigare ha sysslat med narkotikaförsäljning. När polismännen fick kontakt med K. hade han skilts från P. K. nekade emellertid till att han hade haft kontakt med någon och lämnade i övrigt felaktiga uppgifter om sina förehavanden. Polismännen misstänkte att K. hade gjort sig skyldig till narkotikabrott. De ansåg också att det förelåg fara i dröjsmål. En av polismännen beslöt därför att ''K. skulle kontrolleras''. K. skyddsvisiterades i en port och fördes därefter till polisstationen där han kroppsvisiterades. JO anförde:

> Enligt min mening var omständigheterna i det aktuella fallet sådana att bedömningen att det förelåg en skälig misstanke mot K. avseende narkotikabrott får godtas.
>
> Såvitt framgår av utredningen grundades det frihetsberövande som K. blev föremål för inte på reglerna om gripande eller medtagande till förhör. Med hänsyn till den oklarhet som får anses råda i fråga om de rättsliga möjligheterna att beröva någon friheten enbart med stöd av reglerna om kroppsvisitation vill jag emellertid inte rikta någon kritik mot polismännen med anledning av deras åtgärd att föra K. till polisstationen. Jag anser mig också kunna godta att de vidtog denna åtgärd utan föregående beslut av förundersökningsledare.
>
> Sedan man anlänt till polisstationen fanns det emellertid uppenbarligen inte längre något hinder mot att frågan om kroppsvisitation hänsköts till behörig förundersökningsledare, i detta fall vederbörande åklagare. Som länsstyrelsen har anfört borde därför ett beslut i frågan ha inhämtats från denne.

Överväganden

Utredningen har tidigare konstaterat att förarbetena till tvångsmedelsparagraferna inte ger något svar på frågan om vad som vid rättegångsbalkens tillkomst fordrades för att fara i dröjsmål skulle anses föreligga. Oavsett vad begreppet ansågs omfatta då, finns det anledning att räkna med att innebörden har förändrats sedan dess. Inte minst de tidigare nämnda enkätsvaren visar att begreppet inte är oföränderligt. Svaren på Justitiedepartementets enkät ger visserligen inte någon exakt bild av hur begreppet har förändrats. Numera torde man dock mera sällan anse att det föreligger fara i dröjsmål, eftersom den moderna kommunikationstekniken i princip gör det möjligt för en polisman att alltid få kontakt med en åklagare. Även JO:s bedömningar i de fall som utredningen har redovisat ovan tyder på att begreppets innebörd har förändrats. I 1974 års fall intog JO en tämligen liberal hållning. Den polisman som beslutade om husrannsakan i de sex första rummen hade tydligen tillgång till telefon. Dessutom gjorde han uppenbarligen den bedömningen att det fanns tid att inhämta beslut av en överordnad polisman då det gällde den senare delen av husrannsakan. Trots det anförde JO endast att det var tveksamt om det verkligen hade förelegat fara i dröjsmål.

I beslutet som gällde husrannsakan hos en kurdisk förening var JO något mer restriktiv. Polismyndighetens inställning synes ha varit att någon egentlig fara i dröjsmål i och för sig inte borde ha förelegat och att saken borde ha kunnat ordnas genom ett telefonsamtal till åklagaren, om det inte hade varit för de speciella förhållanden som rådde under Palme-utredningen. JO konstaterade emellertid att det inte hade förelegat fara i dröjsmål. Förundersökningsledarens beslut kunde således ha inhämtats utan risk för att ändamålet med husrannsakan skulle förfalla. Det bör emellertid tilläggas att omständigheterna i just det här fallet var sådana att JO ansåg att det till och med från utredningssynpunkt torde ha varit bättre att vänta med ingripandet.

Det fall som avsåg husrannsakan i bl.a. en bil visar enligt utredningens uppfattning tydligt att JO:s uppfattning har blivit mer restriktiv jämfört med 1974 års fall. Polismännen ansåg att det hade förelegat fara i dröjsmål med hänsyn till risken för att den misstänkte skulle försöka köra från platsen. JO delade emellertid inte den uppfattningen och pekade särskilt på att polismännen kunde ha inhämtat åklagarens beslut per telefon. Även det fall som gällde kroppsvisitation av misstänkta narkotikabrottslingar ger enligt utredningens uppfattning uttryck för en skärpt syn på begreppet ”fara i dröjsmål”. Framför allt är det de tekniska möjligheter polisen har att

komma i kontakt med åklagare och förundersökningsledare som tycks att fått betydelse för begreppets förändring.

Skälet till att 28 kap. 5 § rättegångsbalken ändrades var att man ville stärka rättssäkerheten (jfr lagrådet i prop. 1989/90:71 s. 162). Justitieutskottet ansåg att beslut om husrannsakan är så känsliga att det borde överlämnas åt rättsbildad personal att göra bedömningar i sådana frågor och att det därför också borde krävas starka skäl för att anförtro åt en enskild polisman att själv fatta beslut om husrannsakan (bet. 1988/89:JuU25 s. 29 f.). Visserligen torde det ha varit enklare för myndigheterna om polismännen i större utsträckning själva hade fått fatta beslut om husrannsakan, men det ansågs inte vara ”oundgängligen nödvändigt för att syftet med en husrannsakan skall uppnås att en polisman har beslutanderätten i frågor om husrannsakan annat än i fall då fara är i dröjsmål” (Justitiekanslerns yttrande i prop. 1988/89:124 s. 121). Det var således en avvägning mellan intresset av effektivitet i det brottsutredande arbetet och intresset av rättssäkerhet som var avgörande för bedömningen av i vilken utsträckning polisman skulle ha befogenhet att besluta om husrannsakan. Samma avvägning mellan effektivitet och rättssäkerhet bör enligt utredningens uppfattning också ligga till grund för tillämpningen av 28 kap. 5 § rättegångsbalken och därmed för tolkningen av begreppet ”fara i dröjsmål”.

Justitiekanslern ansåg i fråga om husrannsakan att de ”överväganden som måste göras oftast är av så grannlaga natur att det bör överlämnas åt rättsbildad personal att göra bedömningar i sådana frågor”. Det kan emellertid konstateras att också polisens förundersökningsledare, som inte är rättsbildade, har befogenhet att fatta beslut om husrannsakan. Enligt utredningens uppfattning ligger det emellertid alltid ett stort värde i att en fråga om tvångsmedel bedöms av mer än en person. Även om det i och för sig vore önskvärt att sådana beslut alltid fattades av rättsbildad personal, bidrar det naturligtvis till ökad rättssäkerhet att frågan först bedöms av den föredragande polismannen och därefter av förundersökningsledaren. För att rättssäkerheten skall stärkas i praktiken och inte bara på papperet måste emellertid den som skall fatta beslutet, åklagare eller annan förundersökningsledare, få ett tillfredsställande underlag för sitt beslut och dessutom få möjlighet att sätta sig in i ärendet tillräckligt mycket för att bilda sig en egen uppfattning. Om det är så bråttom att ändamålet med en åtgärd riskerar att förfalla i väntan på att åklagaren eller förundersökningsledaren har fått det underlag som är nödvändigt för ett beslut i tvångsmedelsfrågan, bör beslutet därför i stället få fattas av en enskild polisman. Avgörande för bedömningen av om det föreligger fara i dröjsmål bör därför inte vara om polismannen har tekniska möjligheter

att ta kontakt med åklagaren eller förundersökningsledaren, utan om det finns tid att ge den som skall fatta beslut ett tillräckligt underlag för beslutet.

Av enkätsvaren framgår att åklagarna inte alltid får det underlag för sina beslut som vore önskvärt. I viss mån tycks det bero på att polisen inte anser sig kunna lämna all relevant information via radio eller mobiltelefon med hänsyn till risken för avlyssning. Om polisen inte alltid lämnar ett fullgott underlag för tvångsmedelsbeslut, behöver det emellertid inte med nödvändighet bero på att kommunikationsutrustningen inte är tillräckligt bra. Frågor om tvångsmedel uppkommer ofta i ett inledande skede av förundersökningen då materialet av naturliga skäl inte kan vara särskilt fylligt. Som regel torde polismannen inte ha något annat att meddela åklagaren än sina egna iakttagelser och den bedömning han själv har gjort. Trots att beslutsunderlaget kan vara magert är naturligtvis intresset av att polismannens bedömning prövas av någon annan lika starkt som senare under utredningens gång. Finns det emellertid inte tid för polismannen att redogöra för ärendet så grundligt att åklagaren eller förundersökningsledaren kan sätta sig in i det utan att ändamålet med åtgärden går förlorat, bör det anses föreligga fara i dröjsmål oavsett om det finns tekniska möjligheter att ta kontakt med den som är behörig att annars besluta i tvångsmedelsfrågan. Det är således inte kontaktmöjligheten som bör vara avgörande, utan möjligheten att förse en överordnad beslutsfattare med tillräckligt underlag.

Om frågan om tvångsmedel uppkommer senare under utredningen torde den polisman som överväger att företa husrannsakan eller kroppsvisitation i första hand försöka få kontakt med den åklagare som har hand om ärendet. Om det lyckas torde det inte vara något problem att underställa frågan åklagarens prövning även i situationer då det är ganska bråttom. Av enkätsvaren framgår emellertid att polisen inte alltid kan nå en åklagare som är insatt i ärendet. Under dagtid är åklagarna ofta upptagna med förhandlingar och utanför ordinarie tjänstgöringstid är polisen hänvisad till jouråklagaren. Under sådana förhållanden måste polismannen ge den åklagare han får kontakt med tillräcklig tid att sätta sig in i ärendet, vilket i vissa fall kan ta ganska mycket tid i anspråk. Polismannen har kanske fått i uppdrag att verkställa ett beslut om anhållande eller hämtning till förhör, men i övrigt inte fått så mycket, om ens någon, information om vad beslutet grundar sig på. Om det uppkommer fråga om personell husrannsakan kan polismannen därför sannolikt inte lämna så mycket uppgifter att åklagaren kan fatta beslut omedelbart efter föredragningen. För att få en bild av ärendet måste åklagaren kanske ta kontakt med någon annan som kan redogöra för grunden för beslutet att anhålla den eftersökte

eller att hämta honom till förhör. Om ändamålet med åtgärden riskerar att förfalla i väntan på att en ny åklagare sätter sig in i ärendet bör det enligt utredningens mening ofta anses föreligga fara i dröjsmål, trots att det rent faktiskt är möjligt för polisen att komma i kontakt med en åklagare.

Man kan naturligtvis invända att en åklagare som inte tidigare är insatt i ett ärende och som blir tvungen att fatta beslut om husrannsakan efter en alltför kortfattad föredragning kan antas säga nej till begäran om husrannsakan. Om man utgår från att polismannen på platsen, i samma situation och trots sin bristande kännedom om bakgrunden till beslutet om anhållande eller hämtning till förhör, skulle vara mer benägen än åklagaren att besluta om husrannsakan skulle det i och för sig tala för att åklagarens prövning behövs för att förhindra obefogade ingripanden. I sådana situationer bör man emellertid också ta hänsyn till att polismannen, genom de iakttagelser han har gjort på platsen, kan ha ett bättre underlag för beslutet än en åklagare som aldrig tidigare har kommit i kontakt med ärendet. Som utredningen tidigare har framhållit är det visserligen värdefullt i sig att frågan om tvångsmedelsanvändning bedöms av mer än en person. Polismannen skall också som huvudregel ta kontakt med åklagaren eller förundersökningsledaren för att få dennes beslut. Rättssäkerheten gagnas emellertid inte av att åklagaren blir tvungen att fatta beslut på uppgifter som han inte ges tid och möjlighet att kontrollera eller komplettera. Återigen är det kommunikationstekniken som kommer i centrum. Enbart den omständigheten att det finns tekniska möjligheter att komma i kontakt med en åklagare bör enligt utredningens mening inte vara avgörande för bedömningen av om det föreligger fara i dröjsmål. Det avgörande bör i stället vara om det finns tid att ge den som skall fatta beslut det underlag som behövs för ett välgrundat beslut.

När en polisman på grund av fara i dröjsmål har beslutat om husrannsakan eller kroppsvisitation underrättar han förundersökningsledaren om sitt beslut först efter det att åtgärden är genomförd. Man skulle emellertid kunna tänka sig att situationen, efter det att polismannen har fattat sitt beslut, ändras på ett sådant sätt att det uppkommer fråga om inte förundersökningsledaren borde ta ställning till om åtgärden bör genomföras. Så skulle t.ex. kunna vara fallet om det visar sig att ingripandet blir mycket mer omfattande än vad polismannen först hade trott och att det därför inte kan genomföras omedelbart eller om det av andra skäl inte längre kan anses vara fara i dröjsmål. Detsamma borde kanske gälla om ingripandet visar sig vara mycket mer känsligt ur integritetssynpunkt än vad polismannen först hade föreställt sig. Även om det skulle föreligga fara i dröjsmål

i en sådan situation, borde frågan om tvångsmedelsanvändning av lämplighetsskäl kanske ändå underställas förundersökningsledarens prövning. En polisman som har beslutat att företa husrannsakan eller kroppsvisitation bör emellertid som regel kunna genomföra åtgärden även om situationen i någon mån skulle förändras efter beslutet. Det bör enligt utredningens uppfattning inte krävas att polismannen skall hänskjuta frågan till undersökningsledaren annat än i sådana speciella fall då det tillkommer omständigheter av avgörande betydelse.

Det nu berörda problemet tas upp i det JO-fall som gällde kroppsvisitation av en misstänkt narkotikabrottsling. JO:s beslut utvisar att en av polismännen beslöt att ”kontrollera K.”. Såvitt framgår av omständigheterna tycks polismannen ha menat att K. skulle kroppsvisiteras. De båda polismännen tog först med sig K. in i en port där de företog en ytlig kroppsvisitation, en s.k. skyddsvisitation. De fann visserligen ingen narkotika, men ansåg ändå att det fanns skäl att visitera K. mer ingående. Eftersom kroppsvisitation av mera väsentlig omfattning skall verkställas inomhus och i avskilt rum (28 kap. 13 § rättegångsbalken) tog polismännen med sig K. till polisstationen. JO har ansett sig kunna godta att de företog denna åtgärd utan föregående beslut av förundersökningsledare, men har anmärkt att det inte fanns något hinder mot att frågan prövades av behörig förundersökningsledare sedan de väl hade anlänt till polisstationen.

Polismännens åtgärd att ta med K. till polisstationen borde enligt JO således ha föranlett att beslutet om kroppsvisitation underställdes undersökningsledarens prövning. Den enda omständighet som tillkom efter beslutet, och som enligt JO:s uppfattning förändrade situationen, var att polismännen vidtog en åtgärd som var nödvändig för att beslutet om kroppsvisitation skulle kunna genomföras. Att denna åtgärd skulle behövas kunde förutses redan då beslutet fattades. Man skulle i och för sig kunna ifrågasätta om det verkligen förelåg fara i dröjsmål med hänsyn till den tid det skulle ta att föra K. till polisstationen. Skulle man ha kommit fram till att det inte var fara i dröjsmål hade det naturligtvis ålegat polismännen att ta kontakt med åklagaren redan från början. I det här fallet riktade JO emellertid inte någon kritik mot polismännens beslut att ta med K. till polisstationen för visitation, vilket torde innebära att JO godtog att det inledningsvis förelåg fara i dröjsmål. Eftersom åtgärden att ta med K. till polisstationen endast ingick som ett led i verkställigheten av polismannens redan fattade beslut om kroppsvisitation, borde polismännen enligt utredningens uppfattning därför också ha kunnat fullfölja det beslutade ingripandet på polisstationen utan att beslutet först omprövades av undersökningsledaren. Det förtjänar att anmärkas att polismännen i det här fallet inte hade haft befogenhet att hålla kvar K. i avvaktan på

åklagarens beslut om kroppsvisitation (K. var inte gripen) och att de inte heller hade befogenhet att hålla honom kvar i avvaktan på åklagarens överprövning av beslutet om kroppsvisitation.

Ett nytt begrepp

Utredningen anser att begreppet fara i dröjsmål av språkliga skäl bör ersättas med ett modernare begrepp. I annan lagstiftning än rättegångsbalken har man på senare tid infört uttrycket ''i brådskande fall'' i stället för ''fara i dröjsmål''. Exempel på detta finns bl.a. i 17 a § kreditupplysningslagen (ändrad genom SFS 1992:1616) och 6 kap. 8 b § lagen om värdepappersrörelse (ändrad genom SFS 1994:2015).

Uttrycket ''i brådskande fall'' förekommer också i tvångsmedelslagstiftningen. I lagen (1975:295) om användning av vissa tvångsmedel på begäran av främmande stat infördes år 1990 regler om kvarstad för att säkerställa verkställighet i Sverige av utländska värdeförverkanden. Enligt 9 § andra stycket i nämnda lag får rätten ''i brådskande fall...omedelbart bevilja kvarstad att gälla till dess annat bestäms''. Av förarbetena till 9 § (prop. 1989/90:82 s. 49) framgår att bestämmelsen är avsedd att ge rätten befogenhet att meddela interimistiska kvarstadsbeslut ''enligt samma regler som gäller i 26 kap. 2 § tredje stycket RB''. Enligt den sistnämnda paragrafen får rätten, om det är fara i dröjsmål, omedelbart bevilja kvarstad. Uttrycket ''i brådskande fall'' används i detta sammanhang följaktligen synonymt med ''fara i dröjsmål''.

Även i rättegångsbalken förekommer begreppet ''i brådskande fall''. Av 24 kap. 7 § första stycket följer att en polisman i brådskande fall får gripa en person även utan anhållningsbeslut. Processlagberedningen anförde beträffande denna bestämmelse (SOU 1938:44 II s. 302) att en polisman borde ha befogenhet att gripa en person även utan anhållningsbeslut om det förekom skäl till anhållande men anhållningsmyndighetens beslut därom ''icke utan fara'' kunde avvaktas. Inte heller i detta sammanhang synes man ha avsett att göra någon skillnad mellan begreppen ''i brådskande fall'' och ''fara i dröjsmål''.

Såvitt utredningen har kunnat finna är uttrycket ''i brådskande fall'' det uttryck som oftast får ersätta ''fara i dröjsmål'' i nyare lagstiftning. Eftersom uttrycket ''i brådskande fall'' dessutom förekommer som synonym till ''fara i dröjsmål'' då det gäller de personella tvångsmedlen, föreslår utredningen att begreppet fara i dröjsmål i 27 och 28 kap. rättegångsbalken byts ut mot ''i brådskande fall''.

5 Inhämtande och användande av information

I avsnitt 5.1 tar utredningen upp frågan om det bör införas allmänna regler om polisens rätt att inhämta uppgifter under en brottsutredning, eftersom det nuvarande regelsystemet bl.a. ger ett otillfredsställande skydd för integritetskänsliga uppgifter. Utredningen diskuterar också frågan om hur man bör reglera polisens befogenhet att söka efter information i datorer. I avsnitt 5.2 berör utredningen några frågor om polisens rätt att använda information som har inhämtats under en brottsutredning och i avsnitt 5.3 bl.a. frågan om polisens rätt att fotokopiera beslagtagna handlingar.

5.1 Inhämtande av information

Utredningen tar i det här avsnittet upp en del regler som har betydelse för polisens befogenhet att inhämta information. Det är framför allt beslagsförbuden och de övriga reglerna i beslagskapitlet till skydd för integritetskänsliga uppgifter som har intresse. Utredningen konstaterar att dessa bestämmelser ger ett otillfredsställande skydd för integritetskänsliga uppgifter, eftersom reglerna bara gäller när polisen inhämtar information genom att ta en handling eller liknande i beslag. Reglerna skyddar exempelvis inte datalagrad information eller information som inhämtas genom att polisen tar en kopia av en skriftlig handling. Problemen med de nuvarande reglerna skulle troligen kunna lösas om man införde särskilda regler om inhämtande av information i allmänhet och om förbud mot att inhämta viss integritetskänslig information, oavsett om det är fråga om information i en skriftlig handling eller t.ex. datalagrad information. Utredningen lämnar dock inte något förslag till sådana regler, eftersom det inte kan anses ingå i utredningens uppdrag att föreslå så omfattande ändringar av det straffprocessuella systemet. Utredningen utgår därför även fortsättningsvis från den nuvarande ordningen.

5.1.1 Utgångspunkter

Polisen företar i det brottsutredande arbetet en mängd olika åtgärder i syfte att samla in den information som behövs för en utredning. Vissa av dessa åtgärder kan betraktas som tvångsmedel. Enligt utredningens mening bör man, i enlighet med vad som har sagts i avsnitt 4.1.2, som tvångsmedel betrakta endast sådana direkta ingripanden mot person eller egendom som företas i myndighetsutövning och som utgör någon form av intrång i en persons rättssfär. Det bör dessutom vara fråga om åtgärder som syftar till att åstadkomma ett konkret, inte endast ett rättsligt resultat, och som dessutom medför synbara eller kännbara verkningar. Att samla in information bör därför inte i sig betraktas som någon form av tvångsmedel.

Polisens åtgärd att hålla förhör med misstänkta och vittnen under förundersökning i brottmål bör följaktligen inte anses vara en form av tvångsmedelsanvändning. Däremot är det fråga om tvångsmedel när den misstänkte eller vittnet hämtas till förhöret eller tvingas att stanna kvar på polisstationen till dess att förhöret har avslutats. Att ta en handling i beslag är en form av tvångsmedel, men att ta del av handlingens innehåll genom att läsa den, kan knappast betraktas som ett tvångsmedel. Det gäller även om polisen först måste göra husrannsakan för att söka efter handlingen. En sådan husrannsakan bör i princip anses avslutad så snart den ingripande polismannen har funnit den sökta handlingen. Skulle polismannen stanna kvar och läsa handlingen på platsen, bör det betraktas som en slags fortsättning av husrannsakan. Det är emellertid den omständigheten att polismannen alltjämt befinner sig i en persons bostad eller i ett företags lokaler som gör att det bör betraktas som en form av tvångsmedelsanvändning inte att polismannen tillgodogör sig information genom att läsa den påträffade handlingen.

På motsvarande sätt kan det inte heller betraktas som någon form av tvångsmedel om polisen inhämtar information genom att söka i en dator. Visserligen kan polisen behöva genomföra en husrannsakan för att finna datorn, men då den väl är funnen bör själva husrannsakan i sig anses slutförd. Att polisen sedan tillgodogör sig information från datorn är, lika litet som då det är fråga om inhämtande av information från en skriftlig handling, att betrakta som ett tvångsmedel.

I båda de nu nämnda fallen kan polismannen förfara på olika sätt för att tillgodogöra sig informationen. För det första kan han nöja sig med att läsa handlingen på platsen och sedan använda informationen i utredningsarbetet. Polismannen kan också ta en fotokopia av handlingen och lämna kvar originalet eller ta handlingen i beslag och vid behov fotokopiera den innan beslaget hävs. Den information han får

tillgång till i dessa fall är precis densamma som i det första fallet. Den enda skillnaden är att han dessutom har fått informationen fäst på papper, antingen i form av originalhandlingen eller i form av en kopia. En handling som sådan kan naturligtvis vara av intresse som bevis, om man vill styrka att den är förfalskad eller att den misstänkte har manipulerat bokföringen. Om handlingen bara är av intresse som bärare av information finns det egentligen inget skäl att beslagta eller kopiera handlingen, annat än om polismannen behöver det som stöd för minnet. När det gäller information som finns lagrad i en dator kan polismannen på motsvarande sätt för det första ta del av informationen på platsen, för det andra låta skriva ut uppgifterna eller ta en diskett med uppgifterna med sig till polisstationen och för det tredje ta informationsbäraren, datorn, i beslag. Vilket sätt polismannen än väljer får han tillgång till samma information som kan användas i utredningsarbetet.

I vissa fall är det reglerat hur polisen skall gå till väga för att skaffa fram information som behövs för en brottsutredning. Det finns bl.a. regler som ger polisen befogenhet att ta skriftliga handlingar i beslag. Polisen har också befogenhet att tillgripa tvångsmedel för att söka efter sådana handlingar. Den som innehar en handling som har betydelse som bevis kan föreläggas att förete den (editionsföreläggande). Det finns däremot inga allmänna bestämmelser om polisens rätt att få uppgifter som behövs för en brottsutredning. I många fall är polisen därför hänvisad till att tillämpa beslagsreglerna även i situationer då man egentligen inte borde behöva använda tvångsmedel. Så kan t.ex. vara fallet om polisen vill få ut uppgifter från en myndighet.

Om informationen finns i en allmän och offentlig handling har polisen, i samma utsträckning som envar, rätt att få del av informationen. Uppgifter för vilka sekretess gäller får i princip inte lämnas ut. I 14 kap. sekretesslagen finns emellertid vissa bestämmelser om begränsningar i sekretess. Sekretess hindrar bl.a. inte att uppgift lämnas till annan myndighet, om uppgiftsskyldighet följer av lag eller förordning (14 kap. 1 § sekretesslagen). Någon bestämmelse i lag om allmän skyldighet för myndigheterna att lämna uppgifter till polis och åklagare finns inte, men vittnesplikten är ett exempel på sådan uppgiftsskyldighet som avses i 14 kap. 1 §. Denna bestämmelse medför därför att sekretesslagens regler viker för reglerna i rättegångsbalken angående vittnesplikt (prop. 1979/80:2 del A, s. 399 f.). Bestämmelserna i 36 kap. 5 § rättegångsbalken är under vissa förutsättningar tillämpliga också i fråga om förhör under förundersökning (23 kap. 13 § rättegångsbalken). Sekretesslagens regler viker också för bestämmelserna i 38 och 39 kap. rättegångsbalken, om

tillhandhållande av allmänna handlingar och om syn. Även dessa bestämmelser gäller under en förundersökning. En förundersökningsledare kan således med stöd av rättegångsbalkens regler om vittnesplikt, editionsplikt och syn vända sig till domstolen och begära att få del av uppgifter som visserligen är hemliga enligt sekretesslagen, men som inte omfattas av föreskrifterna i 36 kap. 5 § om inskränkningar i vittnesplikten.

I 14 kap. 2 § sekretesslagen finns ytterligare bestämmelser som gör det möjligt för en myndighet att under vissa förutsättningar lämna ut sekretessbelagda uppgifter som angår misstanke om brott till polis- eller åklagarmyndighet (14 kap. 2 §). Dessutom får en sekretessbelagd uppgift, förutom i de fall som avses i 14 kap. 1 och 2 §§, lämnas ut också ”om det är uppenbart att intresset av att uppgiften lämnas har företräde framför det intresse som sekretessen skall skydda” (14 kap. 3 §). Denna bestämmelse är dock inte tillämplig i fråga om all sekretess och gäller t.ex. inte sekretessbelagda uppgifter inom hälso- och sjukvården om enskilds hälsotillstånd (14 kap. 3 § andra stycket och 7 kap. 1 §). Om reglerna i 14 kap. sekretesslagen medför att en sekretessbelagd uppgift kan lämnas ut till polisen, skall den också lämnas ut. Av 15 kap. 5 § följer nämligen att en myndighet på begäran av en annan myndighet skall lämna ut uppgifter som den förfogar över i den mån hinder inte möter på grund av bestämmelse om sekretess.

Polis och åklagare har i princip också möjlighet att inhämta uppgifter genom tvångsmedelsanvändning i form av husrannsakan och beslag (BRÅ PM 1980:24 s. 24 och PM 1982:6 s. 73). Dessa institut anses dock sakna egentlig praktisk betydelse eftersom det hot som ligger i att husrannsakan och beslag kan tillgripas medför att de sällan behöver användas.

Om polis eller åklagare vill få fram uppgifter från en myndighet under en förundersökning kan de följaktligen välja mellan två olika rättsliga förfaranden, dels det som anvisas i sekretesslagen, dels det som anvisas i rättegångsbalken. Uppgifter som visserligen är hemliga enligt sekretesslagen, men som inte omfattas av inskränkningarna i vittnesplikten i 36 kap. 5 § rättegångsbalken, kan under vissa förutsättningar tvingas fram genom reglerna om husrannsakan och beslag eller genom att man hos domstol begär att vittnesförhör hålls eller att en handling eller ett föremål tillhandahålls under förundersökningen. Reglerna om straffprocessuella tvångsmedel, t.ex. reglerna om beslag, ger således polisen rätt till mer information än vad sekretesslagens regler ger.

Det kan ifrågasättas om inte polisen, utan att behöva tillämpa tvångsmedelsregler, under en förundersökning borde kunna inhämta

samma information som enligt gällande rätt kan säkras t.ex. genom editionsföreläggande eller beslag. Beslag är en åtgärd som är avsedd att ge polisen möjlighet att under kortare eller längre tid beröva en person besittningen till föremål eller handlingar. Om polisen vill få ut sekretessbelagda uppgifter från en myndighet, är det inte handlingen som sådan som är av intresse, utan den information som handlingen är bärare av. Beslagsreglerna kommer i en sådan situation således att tillämpas endast i syfte att bryta sekretesskyddet för uppgiften.

Som utredningen har anfört ovan finns det inga allmänna bestämmelser om polisens rätt att få uppgifter som behövs för en brottsutredning, vilket bl.a. leder till att polisen i ett fall som det nyss beskrivna måste tillämpa tvångsmedelsregler trots att det egentligen inte borde behövas. Bristen på allmänna regler om inhämtande av information leder också till att skyddet för särskilt integritetskänsliga uppgifter är mycket ofullständigt i vissa avseenden. Den tekniska utvecklingen har också lett till att reglerna om beslag samt om hemlig teleavlyssning och teleövervakning framstår som otillräckliga, då det gäller polisens möjligheter att inhämta information.

Datorer och andra tekniska hjälpmedel för lagring och överföring av information.

Som utredningen tidigare har nämnt är det i viss utsträckning reglerat vilken rätt polisen har att inhämta information på olika sätt. I 27 kap. rättegångsbalken regleras inte bara polisens befogenhet att ta föremål i beslag, utan också befogenheten att bl.a. avlyssna telefonsamtal. Reglerna om hemlig teleavlyssning och hemlig teleövervakning skall ses mot bakgrund av regeringsformens bestämmelser om skydd mot sådana åtgärder. Av 2 kap. 6 och 12 §§ regeringsformen följer att hemlig avlyssning eller upptagning av telefonsamtal eller annat förtroligt meddelande bara får ske med stöd av lag. Att olovligen t.ex. avlyssna telefonsamtal är dessutom straffbart som brytande av post- eller telehemlighet (4 kap. 8 § brottsbalken). Den som i annat fall olovligen medelst tekniskt hjälpmedel för återgivning av ljud i hemlighet avlyssnar eller upptager bl.a. tal i enrum eller samtal mellan andra kan enligt 4 kap. 9 a § brottsbalken dömas för olovlig avlyssning. Hemlig teleavlyssning och hemlig teleövervakning är enligt 27 kap. 18 - 24 §§ rättegångsbalken under vissa förutsättningar tillåtet i brottsutredande syfte. Däremot är annan hemlig avlyssning än teleavlyssning inte tillåten.

Hemlig teleavlyssning och hemlig teleövervakning är bara två av de metoder som polisen kan använda för att inhämta information. Polisen

kan t.ex. skaffa fram information genom att övervaka en person. Att övervaka personer med en automatisk TV-kamera eller liknande utrustning anses vara så integritetskränkande att särskilda bestämmelser om sådan övervakning har getts i lagen om övervakningskameror m.m. Annan form av teknisk övervakning är inte särskilt reglerad. Den tekniska utvecklingen har, i kombination med bristen på lagregler, gjort att det ibland är svårt att avgöra om en viss metod är tillåten eller inte. Är det t.ex. en form av sådan hemlig avlyssning av telefonsamtal som avses i regeringsformen att höra på ett samtal som förs på mobiltelefon? Får polisen använda apparatur som, utan att förmedla innehållet i ett samtal, ger information om var en person befinner sig? Särskilt när det gäller datalagrad information har den tekniska utvecklingen inneburit att reglerna för polisens verksamhet framstår som otillräckliga.

I regeringsformen föreskrivs att varje medborgare gentemot det allmänna är skyddad mot bl.a. ”undersökning av brev eller annan förtrolig försändelse” (2 kap. 6 §). Något motsvarande i grundlagen föreskrivet skydd finns inte för förtroliga uppgifter som lagras i en dator. Det är dock straffbart att *olovligen* bereda sig tillgång till upptagning för automatisk databehandling eller *olovligen* ändra eller utplåna eller i register föra in sådan upptagning. Om gärningen inte är belagd med straff i brottsbalken eller i lagen (1990:409) om skydd för företagshemligheter kan den som gör sig skyldig till ett sådant förfarande dömas för dataintrång (21 § datalagen). Som framgår av bestämmelsen om dataintrång kan vissa av brottsbalkens bestämmelser också bli tillämpliga på sådant otillbörligt förfarande med datamaterial som anges i paragrafen. Till dessa bestämmelser hör bl.a. reglerna om tillgrepps- och förfalskningsbrott i 8 kap. och 14 kap. brottsbalken. Det kan också bli aktuellt att döma till ansvar för exempelvis skadegörelse enligt 12 kap. 1 § brottsbalken eller trolöshet mot huvudman enligt 10 kap. 5 § brottsbalken (prop. 1973:33 s. 145). Straffbestämmelsen om dataintrång tillkom eftersom det ansågs att det, utöver straffbestämmelserna i brottsbalken, behövdes bestämmelser som helt allmänt skyddade datalagrat material mot obehöriga åtgärder, oavsett om åtgärderna medförde otillbörligt integritetsintrång eller ej. Skyddet omfattar alla slag av dataregister, även sådana som inte innehåller personinformation.

År 1986 ändrades 21 § datalagen i syfte att möjliggöra ett effektivare ingripande mot bl.a. ”wire-tapping”, dvs. olovlig avtappning av data som är under befordran. Ändringen innebar att det i första stycket lades till en andra mening enligt vilken ”upptagning för automatisk databehandling” avser även uppgifter som är under befordran via elektroniskt eller annat liknande hjälpmedel för att användas för

automatisk databehandling. Avsikten med ändringen i datalagen var att bestämmelsen skulle omfatta alla former av informationsöverföring till eller från anläggningar för automatisk databehandling (prop. 1985/86:65 s. 30). Att olovligen avlyssna information som överförs mellan två anläggningar för automatisk databehandling via televerkets linjer var redan tidigare straffbart som brytande av telehemlighet (4 kap. 8 § brottsbalken). Annorlunda förhöll det sig med information som inte var kopplad till det allmänna telenätet. Meddelandet var ju då inte ”under befordran genom allmän befordringsanstalt” på det sätt som krävdes för straffansvar enligt 4 kap. 8 § (numera är även 4 kap. 8 § ändrad och omfattar ”meddelande som ett post- eller telebefordringsföretag förmedlar som postförsändelse eller telemeddelande). Om uppgifterna är fixerade på någon form av datamedium och överförs från centralenheten till en terminal utgör de emellertid en upptagning för automatisk databehandling. Att olovligen bereda sig tillgång till sådan information var också före ändringen i 21 § datalagen straffbart som dataintrång. Genom ändringen i datalagen har det slagits fast att straffbestämmelsen är tillämplig även när kommunikationen sker i motsatt riktning, dvs. när information förs över från en terminal till en dator i vilken den bearbetas och lagras på ett datamedium.

Det är således straffbart att olovligen ta del av information som överförs mellan två anläggningar för automatisk databehandling, oavsett om kommunikationen sker via det allmänna telenätet eller på annat sätt. Sådan datakommunikation som sker via ”ett allmänt tillgängligt telenät till eller från viss teleanläggning” får avlyssnas av polisen med stöd av reglerna om hemlig teleavlyssning. Det finns däremot inte någon motsvarande befogenhet för polisen att ta del av information som överförs på annat sätt mellan två anläggningar för automatisk databehandling. I förarbetena till telelagen tog man upp frågan om reglerna om hemlig teleavlyssning borde utvidgas till att omfatta telemeddelanden som utväxlas inom alla telenät, t.ex. ett företags interna datanät eller interna snabbtelefoner inom en bostad (prop. 1992/93:200 s. 258 ff.). Departementschefen anförde att en sådan utvidgning av reglerna om teleavlyssning skulle leda till att mängden överskottsinformation skulle öka och att konsekvenserna även i övrigt var svåra att överblicka med avseende på det ökade integritetsintrång som ändringen skulle kunna resultera i. Departementstchefen ansåg att frågan om huruvida en utvidgning av bestämmelserna om hemlig teleavlyssning ändå borde ges en vidare tillämpning lämpligen kunde tas upp i annat sammanhang.

Enligt utredningens mening är det angeläget att man försöker skapa enhetliga regler för polisens arbete med att inhämta information,

oavsett vilket tekniskt hjälpmedel som används för överföring av informationen. Det gäller särskilt på de områden som är helt oreglerade. Som exempel kan nämnas avlyssning av samtal som förs på mobiltelefon. Att avlyssna ett sådant samtal kan oftast inte betraktas som hemlig teleavlyssning, eftersom sådana samtal som regel inte befordras via telenät utan genom radiovågor. Det finns inte heller något annat lagligt hinder mot sådan avlyssning, trots att integritetsintresset gör sig lika starkt gällande beträffande sådana samtal som då det gäller samtal som avses med bestämmelsen om hemlig teleavlyssning eller sådan kommunikationsöverföring som omfattas av bestämmelsen om dataintrång (jfr bl.a. JK -beslut 1989 A 15).

Polisens befogenhet att söka efter information som finns lagrad i datorer är också oreglerad. Om polisen företar husrannsakan i syfte att söka efter information av visst slag, t.ex. ett företags bokföring, lär det inte vara ovanligt att polisen även bereder sig tillträde till företagets dator. Trots att det inte finns något uttryckligt lagstöd för en sådan åtgärd, anses polisen berättigad att under en husrannsakan söka efter information i en dator, lika väl som polisen kan läsa de handlingar som påträffas under husrannsakan. En sådan åtgärd torde därför inte omfattas av bestämmelsen om dataintrång i 21 § datalagen. Även om det följaktligen inte finns någon bestämmelse i lag som hindrar polisen att under husrannsakan bereda sig tillgång till en upptagning för automatisk databehandling, borde polisens befogenhet i detta hänseende bli föremål för en reglering. För en sådan talar framför allt den risk för integritetsintrång som kan uppstå när polisen söker information i stora datamängder eller bland särskilt känsliga data. Om polisen har obegränsade möjligheter att söka efter information i samband med husrannsakan uppkommer också en fara för att en polisman under sitt arbete på något sätt kan åstadkomma skador i en upptagning för automatisk databehandling. Det bör därför finnas bestämmelser, inte bara om förutsättningarna för att polisen skall få bereda sig tillträde till en sådan upptagning, utan också om det sätt på vilket åtgärden bör ske.

Enhetliga regler om inhämtande av datalagrat material eller av information som förmedlas med tekniska hjälpmedel, skulle således inte bara underlätta den praktiska tillämpningen, utan också förstärka integritetsskyddet. Det framgår också om man jämför reglerna om beslag med vad som gäller beträffande polisens möjligheter att t.ex. söka efter information i datorer. För närvarande finns det i 27 och 28 kap. rättegångsbalken särskilda bestämmelser om polisens befogenhet att öppna och läsa vissa typer av skriftliga handlingar. Bestämmelserna, som syftar till att förhindra att innehållet i beslagtagna enskilda handlingar obehörigen röjs, innebär att en handling

inte får undersökas närmare om den inte har tagits i beslag. Några motsvarande regler finns inte för databaserad information. I 2 kap. 3 § tryckfrihetsförordningen jämställs visserligen handlingar med upptagningar som kan läsas, avlyssnas eller på annat sätt uppfattas med tekniska hjälpmedel, men denna definition gäller inte i rättegångsbalken. Om en företagare som misstänks för ekonomisk brottslighet har lagt upp sin bokföring på data torde polisen inte vara förhindrad att under en husrannsakan granska bokföringen. Skulle bokföringen finnas i traditionell form, dvs. vad som i 27 kap. 12 § rättegångsbalken kallas handelsböcker, skulle böckerna inte ha fått granskas närmare av annan än rätten, undersökningsledaren eller åklagaren. Databaserad information är således sämre skyddad ur integritetssynpunkt än motsvarande skriftlig information, även om innehållet kan vara detsamma i upptagningen för automatisk databehandling som i den skriftliga handlingen. Att det förhåller sig så beror inte på att man har ansett databaserad information vara mindre skyddsvärd, utan återigen på att det nuvarande regelsystemet inte är avpassat för den moderna informationsbehandlingen. Skillnaderna i polisens möjligheter att inhämta information i skriftlig form och information i databaserad form visar emellertid att det finns ett behov av regler för polisens arbete med att söka efter information i upptagningar för automatisk databehandling. Det framgår också om man närmare granskar reglerna om beslag, i synnerhet beslagsförbuden och de särskilda bestämmelserna till skydd för brevhemligheten.

Beslagsreglerna

Med stöd av 27 kap. 1 § rättegångsbalken får polisen ta i beslag skriftliga handlingar och andra föremål som skäligen kan antas ha betydelse för utredning om ett brott. Alla handlingar, av vilket slag de än är, kan således tas i beslag om det skäligen kan antas att de innehåller uppgifter som kan bidra till utredningen om ett brott och om inte någon av undantagsreglerna är tillämplig. Reglerna om undantag från beslag finns i 27 kap. 2 och 3 §§. Bestämmelsen i 27 kap. 2 § innebär att skriftliga handlingar inte får tas i beslag om de kan antas innehålla sådana uppgifter som ett vittne enligt 36 kap. 5 § rättegångsbalken inte får höras om. Det kan t.ex. vara fråga om uppgifter som har lämnats i förtroende till en advokat, en läkare eller en präst. Undantagsregeln i 27 kap. 2 § innebär vidare att skriftliga meddelanden mellan den misstänkte och hans närstående får tas i beslag bara vid misstanke om ett mycket allvarligt brott. I 27 kap. 3 § finns en bestämmelse till skydd för brevhemligheten, enligt vilken

''brev, telegram eller annan försändelse, som finns hos ett post- eller telebefordringsföretag, får tas i beslag endast om det för brottet är föreskrivet fängelse i ett år eller däröver och försändelsen hade kunnat tas i beslag hos mottagaren''. I avsnitt 9.2.3 går utredningen in på de olika beslagsförbuden närmare och diskuterar också om det finns anledning att utvidga eller inskränka dem. Här tar utredningen bara upp frågan om vilka konsekvenser den omständigheten får att beslagsförbuden bara omfattar skriftliga handlingar.

Tanken med beslagsförbud över huvud taget torde vara bl.a. att skydda medborgarna mot att myndigheterna får kännedom om deras mest privata förhållanden. Beslagsförbudet i 27 kap. 2 § fyller emellertid i praktiken inte den funktionen eftersom polisen i många fall är oförhindrad att inhämta information på annat sätt än genom att ta handlingar i beslag. Det finns t.ex. inget som hindrar att den som utreder ett brott nöjer sig med att läsa en handling för att få del av informationen. Beslagsförbudet har ingen betydelse för ett sådant förfarande. Inte heller hindrar beslagsförbudet att handlingen fotokopieras. Den tekniska utvecklingen har dessutom medfört att beslagsförbudet i praktiken endast omfattar en del av den information som torde vara avsedd att skyddas. Då rättegångsbalken infördes var det visserligen naturligt att tänka sig att all känslig information meddelades per telefon eller i någon form av skriftliga handlingar. Numera kan känslig information också finnas lagrad i datorer. Även om beslagsförbudet hindrar polisen att i ett särskilt fall beslagta en diskett med skyddad information, finns det inget hinder mot att polisen under samma förutsättningar överför informationen från datorn till en diskett. Polismannen kan också låta skriva ut texten och ta med sig utskriften utan att formellt ta den i beslag. Beslagsförbudet utgör således ett otillräckligt skydd för särskilt känslig information så länge det inte finns några bestämmelser om polisens befogenheter att inhämta information på andra sätt.

Bestämmelsen i 27 kap. 3 § rättegångsbalken ger visserligen ett förstärkt skydd för brevhemligheten, men skyddar inte andra former av förtrolig kommunikation. Det finns i och för sig skäl att föreskriva strängare villkor för beslag av brev och andra försändelser som är under befordran och som därför ännu inte har nått mottagaren. Som departementschefen framhöll i förarbetena till tvångsmedelslagen (NJA II 1933 s. 103) innebär beslag av post- och teleförsändelser dels ett ingrepp i det normala befordrandet av sådana försändelser, dels ett ingrepp i brevhemligheten. Att brevhemligheten allmänt anses vara särskilt skyddsvärd framgår bl.a. av att undersökning av brev eller annan förtrolig försändelse i regeringsformen nämns som en av de åtgärder som varje medborgare är skyddad mot (2 kap. 6 § regerings-

formen). Brevhemligheten skyddas också av Europakonventionens bestämmelser, där det i artikel 8 föreskrivs att envar har rätt till skydd för bl.a. sin korrespondens. Den nuvarande lagstiftningen utgår emellertid från en numera föråldrad kommunikationsteknik. Telegram är t.ex. något som alltmer sällan förekommer, medan det å andra sidan finns andra former av förtrolig kommunikation som inte skyddas av den nuvarande bestämmelsen i 27 kap. 3 §. Eftersom det är fråga om en inskränkning i beslagsrätten kan bestämmelsen av naturliga skäl inte omfatta t.ex. telefaxmeddelanden som är under befordran. Beslagsreglerna är över huvud taget inte tillämpliga på sådana meddelanden förrän de har kommit fram och på något sätt har blivit fixerade vid t.ex. en skriftlig handling. Beslagsreglerna kan inte heller tillämpas på s.k. elektronisk post som är under befordran. En bestämmelse om inskränkningar i polisens befogenhet att ta handlingar i beslag kan endast omfatta brev, telegram, bandinspelningar, videogram och andra liknande föremål. Detta talar också för att man borde försöka skapa enhetliga regler för polisens arbete med att söka efter information under en brottsutredning. Först därigenom skulle alla olika former av förtroliga meddelanden kunna ges samma skydd oavsett på vilket sätt de överförs.

5.1.2 Överväganden

Som utredningen har redogjort för ovan saknas det i stor utsträckning regler för polisens arbete med att skaffa fram den information som kan behövas för en brottsutredning. Det borde därför införas regler om polisens befogenhet att inhämta information också på andra sätt än genom att ta handlingar och annat i beslag eller genom att avlyssna telefonsamtal. Utredningen har också konstaterat att de bestämmelser i gällande rätt, vilka är avsedda att skydda särskilt integritetskänsliga uppgifter, inte är tillräckliga för att syftet med bestämmelserna skall uppnås. För att beslagsförbuden skall fylla sin funktion borde det därför finnas motsvarande bestämmelser om inskränkningar i polisens befogenhet att ta del av sådana uppgifter som av hänsyn till den personliga integriteten inte bör komma till de brottsutredande myndigheternas kännedom, oavsett om det är fråga om skriftliga handlingar, framställningar i bild eller upptagningar som kan läsas, avlyssnas eller på annat sätt uppfattas endast med tekniskt hjälpmedel (jfr 2 kap. 3 § första stycket tryckfrihetsförordningen).

Om man vill reglera polisens möjligheter att söka efter och inhämta t.ex. datalagrad information kan man tänka sig flera alternativa lösningar. För det första kan man anpassa reglerna om beslag så att

de omfattar även inhämtande av information och inte bara omhändertagande av föremål. Ett sådant förslag till lösning har Datastraffrättsutredningen presenterat i sitt betänkande Information och den nya InformationsTeknologin (SOU 1992:110). Bl.a. har Datastraffrättsutredningen föreslagit att en regel motsvarande den i 3 kap. 2 § tryckfrihetsförordningen införs i 38 kap. 1 § rättegångsbalken, varigenom reglerna i 27 och 28 kap. rättegångsbalken skulle bli direkt tillämpliga även på databaserad information (anförda betänkande s. 347). Husrannsakan skall enligt Datastraffrättsutredningen således anses föreligga även vid intrång i datautrymmen, oberoende av om data skyddas genom något tekniskt förfarande (s. 353), och själva representationen av information, dvs. ett visst mönster av ettor och nollor, skall ses som det egentliga objektet för beslag (s. 371).

Det framstår som tveksamt om detta är den bästa lösningen på problemet, eftersom reglerna om husrannsakan och beslag genom Datastraffrättsutredningens förslag skulle överföras till ett område som de inte är avsedda för. Utredningen har tidigare uttryckt som sin uppfattning att inhämtande av information inte bör betraktas som något egentligt tvångsmedel. De traditionella tvångsmedlen husrannsakan och beslag är inriktade på och avpassade för polisens arbete med att söka efter och ta hand om materiella föremål. Reglerna lämpar sig därför inte för åtgärder som endast syftar till att söka efter information av betydelse för en brottsutredning. Det framgår inte minst om man beaktar syftet med reglerna om beslag, vilket är att ge polisen rättslig befogenhet att för kortare eller längre tid beröva en person besittningen till ett föremål. När ett beslag upphör skall det beslagtagna föremålet därför lämnas tillbaka till den från vilken det togs, om inte domstol förordnar annat. Vad Datastraffrättsutredningen kallar representation av information är inte något man kan ha besittning till och kan följaktligen inte heller lämnas tillbaka. Bestämmelserna om hävande av beslag skulle därför sakna mening beträffande ett beslag av ''representation av information''. Detsamma gäller reglerna om rättens prövning av beslag, eftersom en sådan prövning skall avse frågan om polisen bör få ha kvar ett beslagtaget föremål i sin besittning eller om föremålet bör lämnas tillbaka till den från vilken det togs.

Man kan också jämföra med de bestämmelser i 27 kap. rättegångsbalken som handlar om hemlig teleavlyssning och hemlig teleövervakning. Sådana åtgärder företas av polisen i syfte att inhämta information. Eftersom informationen inte finns fäst på papper eller annars är fixerat på något medium har man uppenbarligen inte ansett det vara lämpligt att anpassa t.ex. beslagsreglerna till hemlig telefonavlyssning. På liknande sätt måste man enligt utredningens uppfattning

resonera när det gäller databaserad information. De problem som är förknippade med polisens sökande efter information i upptagningar för automatisk databehandling är så speciella att det inte är lämpligt att anpassa reglerna om husrannsakan och beslag till vad som bör gälla beträffande databaserad information. Dessutom kommer bestämmelser om sådan information att behöva ändras allteftersom datatekniken utvecklas. Enligt utredningens uppfattning är det heller inte lämpligt att låta reglerna om husrannsakan och beslag påverkas av de mycket speciella krav som sådana tekniska förändringar kan leda till. I stället bör polisens och åklagarnas möjligheter att få tillgång till databaserat material regleras särskilt, lämpligen i anslutning till reglerna om hemlig teleavlyssning och hemlig teleövervakning[1]. Det torde emellertid inte ligga inom ramen för utredningens uppdrag att föreslå så specialiserade bestämmelser av mer eller mindre teknisk natur som det skulle bli fråga om.

Även om man anpassade reglerna om beslag efter de speciella förutsättningar som bör gälla för polisens inhämtande av databaserad information, skulle man därmed ändå inte ha löst problemet med att det saknas regler om polisens befogenhet att inhämta information på andra sätt. Dessa problem skulle man i stället kunna lösa genom att införa särskilda regler om inhämtande av information i allmänhet. Sådana bestämmelser finns exempelvis i den nya finska polislagen.

Kapitel 3 i den finska polislagen handlar om inhämtande av information (en mer utförlig redogörelse för kapitlets bestämmelser finns i avsnitt 3.3.5). Kapitlet inleds med en paragraf där man definierar olika former av inhämtande av information. Med *teknisk övervakning* avses iakttagande eller avlyssning av allmänheten, fordonsförare eller fotgängare med hjälp av en teknisk apparat samt automatisk upptagning av ljud eller bild. Teknisk övervakning har enligt förarbetena till bestämmelsen karaktär av allmän övervakning och får därför bara avse en på förhand obestämd grupp av människor på en viss plats eller visst område som allmänheten har tillträde till. Med *observation* menas att polisen fortlöpande eller återkommande inhämtar information om en viss person eller om hans verksamhet. Observation kan enligt förarbetena ske genom att polismannen gör egna iakttagelser med hjälp av syn eller hörsel och på detta sätt eller med hjälp av privata eller

[1] Reglerna om hemlig teleavlyssning och hemlig teleövervakning borde enligt utredningens uppfattning egentligen lyftas ut ur 27 kap. rättegångsbalken eftersom de inte alls hör samman med beslagsreglerna. Bestämmelser om olika sätt att inhämta information kunde däremot föras samman.

offentliga källor inhämtar, samlar och systematiserar uppgifter om den person som är föremål för observation. *Teknisk observation* innebär att polisen fortlöpande eller återkommande avlyssnar en viss person med hjälp av en teknisk anordning och därvid gör ljudupptagningar (*teknisk avlyssning*), iakttar och avbildar honom (*optisk övervakning*) eller spårar hur ett fordon eller en vara förflyttar sig (*teknisk spårning*). Eftersom det skall vara fråga om fortlöpande eller återkommande iakttagelser, omfattar bestämmelsen enligt förarbetena inte sådana fall då polisen i underrättelsesyfte under en mycket kort tid följer en person, närmast för att klarlägga om det finns skäl till systematisk informationsinhämtning och vem som skall bli föremål för sådan. I de tre följande paragraferna ges bestämmelser om under vilka förutsättningar teknisk övervakning, observation och olika former av teknisk observation får förekomma.

Kapitlet innehåller också två paragrafer om polisens rätt att få uppgifter av en myndighet, en privat sammanslutning eller en privatperson. I 3 kap. 34 § första stycket stadgas att polisen ”utan hinder av en myndighets tystnadsplikt har...rätt att för ett tjänsteuppdrag avgiftsfritt få behövliga uppgifter och handlingar av myndigheten, om inte lämnande av uppgiften eller handlingen till polisen eller användningen av uppgiften såsom bevis har förbjudits eller begränsats i lag”. Bestämmelsen innebär således att en i andra lagar stadgad tystnadsplikt som regel skall vika för polisens rätt att få information, även om beslagsreglerna inte tillämpas. Stadgandet ger dock inte polisen befogenhet att ta hand om originalexemplar av en myndighets handlingar. Om polisen har behov av en originalhandling får i stället reglerna om beslag tillämpas. Bestämmelsen i 3 kap. 35 § ger polisen rätt att av en privat sammanslutning eller en privatperson få bl.a. sådana uppgifter som skyddas av någon form av företagshemlighet, t.ex. banksekretess.

Om man i rättegångsbalken införde regler om inhämtande av information, liknande dem i den finska polislagen, kunde man exempelvis inleda med en bestämmelse om de olika metoder som polisen har till sitt förfogande för att inhämta information. Polisen kan exempelvis observera en person eller ett område, ta del av olika upptagningar som innehåller information, antingen det är fråga om skriftliga handlingar eller upptagningar som är bundna till något tekniskt media, fotografera eller filma, företa hemlig telefonavlyssning och hemlig teleövervakning eller använda övervakningskamera och i framtiden kanske också andra tekniska hjälpmedel. Därefter kunde man ange de rättsliga förutsättningarna för de olika metoderna, eventuellt genom hänvisning till andra författningar, som t.ex. lagen om övervakningskameror. Dessa bestämmelser skulle också kunna kombineras med förbud mot

att inhämta uppgifter av visst integritetskänsligt slag, oavsett om uppgifterna finns i skriftlig form eller t.ex. i en upptagning för automatisk databehandling. Ett sådant förbud borde i princip avse alla sådana uppgifter som för närvarande visserligen omfattas av beslagsförbuden, men som i övrigt inte är skyddade. Man skulle också kunna införa särskilda begränsningar i polisens befogenhet att ta del av förtroliga meddelanden som är under befordran, t.ex. postförsändelser, telefaxmeddelanden eller elektronisk post. Beslagsförbuden och de särskilda reglerna i beslagskapitlet till skydd för brevhemligheten skulle därmed kunna upphävas. Det bör dock framhållas att det skulle vara svårt att kontrollera efterlevnaden av ett förbud mot att inhämta viss information, eftersom den svenska rätten utgår från principen att all information som polisen har inhämtat får användas fritt. Skulle polisen komma över ''förbjuden'' information finns det enligt gällande rätt följaktligen inga formella möjligheter att hindra att den används.

Liksom man har gjort i den finska polislagen skulle man kunna komplettera bestämmelser om inhämtande av information med regler om polisens rätt att av myndigheter, företag, organisationer och enskilda få den information som behövs för en brottsutredning. Sådana regler skulle behöva begränsas i viss mån för att stämma överens med vad som gäller beträffande t.ex. vittnesskyldigheten. De skulle också behöva samordnas med reglerna om editionsföreläggande i 38 kap. rättegångsbalken. Med stöd av en sådan uttrycklig befogenhet att inhämta information skulle polisen kunna begära att få ut handlingar, i original eller kopia, från t.ex. banker, myndigheter och enskilda, utan att behöva ta handlingarna i beslag. Polisen skulle också kunna få ta del av databaserad information eller information bunden till något annat tekniskt medium. Om t.ex. ett företag eller en enskild person inte skulle lämna ut uppgifter som polisen enligt sådana bestämmelser skulle ha rätt till, borde polisen kunna företa husrannsakan för att söka efter informationsbäraren, antingen det är fråga om en skriftlig handling eller en dataterminal. Beslagsreglerna skulle dock som regel inte behöva tillämpas i andra fall än då polisen har intresse av att t.ex. få tillgång till en originalhandling för att undersöka om den är förfalskad eller om polisen anser att en dator bör tas om hand för att man skall kunna säkra bevisningen i ett mål. Skulle polisen bara vilja få tillgång till informationen som sådan, skulle det vara tillräckligt att åberopa bestämmelserna om polisens rätt att få uppgifter.

En ändring av det slag som utredningen har antytt ovan skulle innebära att man tydligare skilde mellan sådana åtgärder som syftar till att polisen skall få fram information av betydelse för en brottsutredning och beslag i egentlig mening, dvs. omhändertagande av föremål som har betydelse som bevis, som är förverkade eller som har

frånhänts någon genom brott. Utredningen lämnar emellertid inget förslag till sådana allmänna regler om information, eftersom det inte kan anses ingå i utredningens uppdrag att föreslå så omfattande ändringar av det straffprocessuella regelsystemet. Ett sådant förslag kräver dessutom grundliga överväganden i en mängd frågor som utredningen inte här har haft möjlighet att ta ställning till. Vad som framför allt fordrar överväganden är frågan om hur begränsningar i polisens befogenhet att inhämta information skulle kunna kontrolleras i ett rättssystem som, åtminstone i princip, inte tillåter några inskränkningar i rätten att använda information.

I Danmark har man infört särskilda regler om ''indgreb i meddelelsehemmeligheden'', vilka ger polisen befogenhet att bl.a. kvarhålla och öppna brev och att hindra postbefordran. Reglerna motsvaras i den svenska rättegångsbalken närmast av de särskilda bestämmelserna i beslagskapitlet till skydd för brevhemligheten (27 kap. 3 och 9 §§).

Reglerna om indgreb i meddelelsehemmeligheden finns i kapitel 71 i retsplejeloven (en närmare redogörelse för reglerna finns i avsnitt 3.1.4). Polisen får enligt 780 § första stycket företa sådana ingrepp genom att avlyssna telefonsamtal eller annan motsvarande telekommunikation (*telefonavlyssning*), avlyssna andra samtal och uttalanden med hjälp av en apparat (*annan avlyssning*), inhämta upplysningar om vilka telefoner och andra motsvarande kommunikationsapparater som har varit i förbindelse med en viss telefon eller liknande (*teleupplysning*), ''tillbageholde, åbne och gøre sig bekendt med inholdet av breve, telegrammer og andra forsendelser'' (''*brevåbning*'') eller ''standse den videre befordring af forsendelser'' (''*brevstandsning*''). Av andra stycket i samma paragraf följer att polisen får göra upptagningar och kopior av de samtal, uttalanden, försändelser och liknande som polisen enligt första stycket har rätt att ta del av. Indgreb i meddelelsehemmeligheden får förekomma under förutsättning att det finns ''bestemte grunde til at antage, at der på den pågældende måde gives meddelelser eller foretages forsendelser til eller fra en mistænkt'', att ingreppet kan antas vara av avgörande betydelse för utredningen och att utredningen avser ett mycket allvarligt brott (minimistraff sex års fängelse eller vissa särskilt uppräknade brott). Brevåbning och brevstandsning får dessutom företas om det finns ''særlig bestyrket mistanke'' om att det i en försändelse finns föremål som är förverkade eller som har frånhänts någon genom brott.

Brevåbning och brevstandsning kan framför allt betraktas som olika former av inhämtande av information, vilket bl.a. framgår av att åtgärderna i retsplejeloven jämställs med telefonavlyssning och teleövervakning och inte med beslag. Det huvudsakliga syftet med

bestämmelserna om brevåbning och brevstandsning torde också vara att skydda den förtroliga information som kan finnas i ett brev, vilket framgår av att brevåbning och brevstandsning tillåts på mycket lindrigare villkor i de fall polisens intresse inte riktar sig mot de uppgifter som ett brev innehåller, utan de föremål som man antar kan finnas där, t.ex. narkotika eller stöldgods.

Om man jämför med de svenska reglerna finner man att regler om polisens befogenhet att ta befattning med brev som är under befordran, bara meddelas i anslutning till beslagsreglerna. Bestämmelserna torde få tolkas så att polisen inte har rätt att öppna och läsa ett brev som är under befordran, utan att först ta det i beslag. Om polisen bara har för avsikt att öppna ett brev och läsa det på postkontoret, borde man praktiskt sett inte behöva tillämpa beslagsreglerna, lika litet som beslagsreglerna borde behöva tillämpas i andra sammanhang då polisen bara har intresse av uppgifterna i en skriftlig handling. Enligt de danska reglerna är ett sådant förfarande inte heller att betrakta som beslag, utan som brevöppning. Detsamma gäller om polisen på ett postkontor öppnar ett brev enbart för att söka efter föremål som antas finnas i försändelsen. I svensk rätt torde en sådan undersökning inte få företas utan att brevet först har tagits i beslag. Enligt utredningens mening finns det anledning att ytterligare överväga om inte regler om brevöppning vore att föredra framför regler om beslag av försändelser. Sådana regler bör dock inte införas annat än i samband med mera övergripande bestämmelser om inhämtande av information.

Inhämtande av information är enligt utredningens uppfattning det grundläggande för polisens brottsutredande arbete. Om man inte reglerar vilken information polisen får hämta in och på vilket sätt det får ske, kan man inte heller på ett tillfredsställande sätt bygga upp regler om polisens befogenhet att använda tvång för att inhämta information. Utredningen anser att det lämpligaste vore att införa särskilda bestämmelser om inhämtande av information. Som utredningen tidigare har anfört, kan det dock inte anses ingå i utredningens uppdrag att lämna förslag till så omfattande förändringar i det straffprocessuella systemet som det då skulle bli fråga om. Utredningen utgår därför även fortsättningsvis från den nuvarande ordningen, vilken bl.a. innebär att polisen i vissa fall är hänvisad till beslagsreglerna för att kunna inhämta uppgifter som behövs för en brottsutredning. Beslagsförbuden till skydd för särskilt integritetskänsliga uppgifter och de särskilda bestämmelserna i beslagskapitlet till skydd för brevhemligheten bör också behållas, även om de endast ger ett begränsat skydd. Det förtjänar även att framhållas att polisens befogenhet att söka efter information i datorer alltjämt kommer att vara oreglerad. Till dess att särskilda bestämmelser har införts i detta

hänseende, får problemen kring polisens arbete med att söka efter information i upptagningar för automatisk databehandling alltjämt lösas i praxis.

5.2 Användande av information

Utredningen berör i det här avsnittet några frågor om användande av information som har inhämtats under en brottsutredning. Utgångspunkten är att all den information som polisen har inhämtat får användas fritt, oavsett vilken metod polisen har använt för att skaffa fram uppgifterna. Bestämmelser om förbud för polisen att utnyttja viss integritetskänslig information eller information som har inhämtats på visst sätt har tidigare inte ansetts stå i överensstämmelse med svensk rättstradition och utredningen föreslår inte heller några sådana regler. Framför allt som en följd härav anser utredningen att det inte finns skäl att införa något förbud för polisen att använda så kallad överskottsinformation.

5.2.1 Utgångspunkt

I svensk rätt finns inte, till skillnad från vissa utländska rättssystem, några övergripande regler om myndigheternas möjligheter att tillgodogöra sig och vidarebefordra eller på annat sätt använda sig av information. Det finns t.ex. varken i rättegångsbalken eller andra författningar om tvångsmedel, några generella bestämmelser om hur polisen skall hantera information som har inhämtats med hjälp av tvångsmedel. För att skydda anonymitets- och integritetsintressen inskränks i stället polisens möjligheter att skaffa information genom att exempelvis företa husrannsakan eller kroppsvisitation eller genom att ta föremål i beslag. Det torde innebära att polisen fritt kan utnyttja all information som har inhämtats. Vissa inskränkande regler finns emellertid, framför allt i sekretesslagen.

Ett system som innebär att all information får utnyttjas fritt kan tyckas vara tämligen enkelt att tillämpa, men föranleder ändå vissa problem. Man kan t.ex. fråga sig om polisen bör kunna disponera all information fritt, oavsett hur informationen har inhämtats. Det kanske verkar vara mindre stötande att polisen kan utnyttja information som har inhämtats genom en olaglig husrannsakan. Om polisen i stället har använt en i sig olaglig metod, t.ex. hemlig teknisk avlyssning,

framstår det som mer tveksamt om det bör stå polisen fritt att använda informationen.

Det finns också skäl att överväga om information bör få användas i vilket syfte som helst. Om det under en förundersökning har kommit fram uppgifter som inte har samband med den aktuella brottsutredningen finns det för närvarande inget som hindrar att uppgifterna ändå utnyttjas, om de t.ex. har betydelse för utredningen om något annat brott. Frågan om huruvida sådan s.k. överskottsinformation skall få användas fritt har tidigare varit föremål för diskussion i olika sammanhang men har inte föranlett lagstiftning. I många fall kan det tyckas självklart att informationen bör få utnyttjas för att utreda ett brott. Är det emellertid fråga om information som är känslig ur integritets- eller anonymitetssynpunkt är det måhända mer tveksamt om informationen bör få användas. Det gäller särskilt om det är fråga om uppgifter som inte hade kunnat inhämtas genom vittnesförhör eller om en handling innehållande sådana uppgifter inte hade kunnat tas i beslag. I sådana fall kan det ifrågasättas om det borde finnas någon spärr för polisens möjlighet att använda informationen.

Eftersom information som är känslig ur integritets- eller anonymitetssynpunkt kan användas fritt, har man för att skydda sådana uppgifter begränsat polisens möjligheter att genom husrannsakan och beslag få tillgång till uppgifterna. Det har i sin tur lett till bl.a. att polisen praktiskt taget aldrig kan göra husrannsakan hos t.ex. en advokat med hänsyn till risken för att polisen därigenom får tillgång till skyddade uppgifter. Det kan ifrågasättas om inte polisen borde ha större möjligheter att göra husrannsakan t.ex. på advokatkontor. Frågan är på vilket sätt reglerna i så fall borde förändras.

Svensk rätt innebär alltså att den information som polisen har inhämtat får användas fritt, oavsett vilken metod polisen har använt för att skaffa informationen. Denna princip sägs ha samband med den fria bevisprövningens princip, vilken innebär att rätten vid avgörande av saken kan beakta alla upplysningar av betydelse. Trots de tveksamheter ett sådant system kan leda till, bl.a. med hänsyn till information som inhämtas genom någon olaglig metod, anser utredningen inte att det finns anledning att föreslå allmänt tillämpliga bestämmelser om förbud för polisen att utnyttja viss integritetskänslig information eller information som har inhämtats på visst sätt. Sådana förbud har inte tidigare ansetts stå i överensstämmelse med svensk rättstradition. Även om utgångspunkten följaktligen bör vara densamma även fortsättningsvis, nämligen att all information får användas fritt, kan det ändå finnas anledning att åtminstone kort beröra frågan om man på något sätt bör reglera polisens rätt att använda så kallad överskottsinformation.

5.2.2 Överskottsinformation

Användning av tvångsmedel kan medföra att polisen får information som inte har samband med den brottsmisstanke som har föranlett ingripandet, men som har betydelse för utredningen om något annat brott eller som visar att någon planerar att begå ett brott. För närvarande anses det tillåtet för polisen att utnyttja sådan så kallad överskottsinformation. Frågan om när överskottsinformation bör få användas har tagits upp i flera sammanhang, bl.a. vid riksdagsbehandlingen av prop. 1975/76:202 med förslag till nya regler om telefonavlyssning vid förundersökning i brottmål m.m. (bet. 1976/77:JuU20). Lagrådet uttalade i samband därmed att frågan om utnyttjande av överskottsinformation borde regleras i lag. Under remissbehandlingen framkom emellertid olika meningar om vilket innehåll en sådan lagstiftning borde ha. Eftersom justitieutskottet ansåg att frågan krävde ett bättre beslutsunderlag avslogs propositionen i denna del. Frågan om användning av överskottsinformation togs sedan upp av Tvångsmedelskommittén, som i betänkandet Tvångsmedel - Anonymitet - Integritet (SOU 1984:54) föreslog vissa begränsningar i möjligheten att använda överskottsinformation. Kommitténs förslag innebar att överskottsinformation i princip skulle få användas fritt om det var fråga om uppgifter som hade betydelse för den aktuella brottsutredningen. I andra fall skulle överskottsinformation i princip bara få användas om det tvångsmedel, vid vars användning uppgiften hade kommit fram, hade fått användas för att eftersöka uppgiften i fråga. Kommittén var dock inte enig och departementschefen tog i propositionen inte heller upp något förslag om att lagreglera rätten att utnyttja överskottsinformation, eftersom det enligt hans mening var en fråga som lämpade sig mindre väl för lagstiftning (prop. 1988/89:124 s. 32).

Som utredningen tidigare har anfört anses polisen ha rätt utnyttja alla tillgängliga uppgifter, oavsett på vilket sätt de har inhämtats. Denna princip bör gälla även fortsättningsvis, också om det är fråga om information som har kommit fram av en tillfällighet vid användningen av tvångsmedel i något annat syfte. Ett förbud mot att använda överskottsinformation skulle möjligen kunna försvaras som ett sätt att förebygga missbruk av tvångsmedelsreglerna. Det är dock tveksamt om ett sådant förbud verkligen är en effektiv metod för att förhindra missbruk. Intresset av skydd för den personliga integriteten bör inte heller föranleda någon allmän inskränkning i polisens rätt att använda överskottsinformation i syfte att förhindra eller utreda brott, eftersom det inte kan anses finnas samma skäl att skydda integritets-

känsliga uppgifter mot oavsiktligt röjande som mot direkt efterforskning. Rent faktiskt finns det inte heller några möjligheter att hindra en polisman från att i spaningsarbete utnyttja den information som en handling innehåller och som han redan har tagit del av. Det vore dessutom närmast orealistiskt att kräva att en polisman skall bortse från en uppgift som han har inhämtat och som har betydelse för en brottsutredning. Det torde också vara omöjligt att kontrollera om en sådan uppgift på något sätt har kommit till användning under utredningsarbetet. Sammantaget anser utredningen därför att det inte finns skäl att reglera polisens rätt att använda överskottsinformation.

5.3 Kopiering av beslagtagna handlingar

Utredningen tar i detta avsnitt upp frågan om polisen bör ha rätt att fritt fotokopiera beslagtagna handlingar och om sådana kopior måste bevaras eller om de får förstöras.

5.3.1 Kopiering av beslagtagna handlingar

I utredningens direktiv pekas särskilt på problemet med att frågan om fotokopiering av beslagtagna handlingar är oreglerad. (JK:s beslut 1978, dnr 1191-77-21 och JO 1982/83 s. 53.) Metoden att fotokopiera beslagtagna handlingar har många fördelar. Av olika skäl kan det ligga i den enskildes intresse att polisen kopierar beslagtaget material, för att så snart som möjligt kunna lämna tillbaka originalen. Så kan t.ex. vara fallet om förundersökningen drar ut på tiden eller om det är fråga om bokföringsmaterial som omgående behövs på ett företag. Fotokopiering av beslagtagna handlingar har emellertid inte bara fördelar. Beslagsreglerna i 27 kap. rättegångsbalken är nämligen tillämpliga endast på den handling som har tagits i beslag, inte på kopiorna, vilket bl.a. leder till att kontrollsystemet i 27 kap. rättegångsbalken inte blir tillämpligt. Enligt 27 kap. 6 § rättegångsbalken kan den som har drabbats av ett beslag begära rättens prövning av beslaget. Sedan beslaget väl har hävts finns dock ingen möjlighet att få beslaget prövat, inte ens om polisen eller åklagaren har behållit fotokopior av de beslagtagna handlingarna (se NJA 1977 s. 574). Med anledning härav har Högsta domstolen uttalat att polisens åtgärd att fotokopiera beslagtaget material för att sedan häva beslaget, inte kan anses väl förenligt med grunderna för bestämmelserna om rätt att begära domstolsprövning av beslag, om det inte grundas på önskemål eller

medgivande från den som drabbas av beslaget (NJA 1988 s. 473). Utredningen anser dock att frågan om huruvida ett sådant förfarande kan accepteras bör ses i belysning av syftet med beslagsinstitutet.

Om ett föremål tas i beslag innebär det att innehavaren åtminstone tillfälligt förlorar besittningen till föremålet och därmed möjligheten att disponera över det. Rättens prövning av beslaget syftar endast till att eventuellt återställa den besittningsrubbning som beslaget har medfört. Om föremålet har återställts till den från vilken det togs, saknar domstolsprövningen därför betydelse. Det gäller även om polisen skulle ha ett fotografi av det tidigare beslagtagna föremålet eller en kopia av en tidigare beslagtagen handling. Polisen kan t.ex. vilja förvissa sig om utseendet på en jacka som tillhör en misstänkt person och därför fotografera den, eller vilja ta del av bokföringen i en misstänkt persons företag och därför kopiera bokföringen. Fotografiet och kopian syftar endast till att ge polisen tillgång till den information som föremålen är bärare av. Även om det skulle vara möjligt att i en sådan situation få frågan om beslagets laglighet prövad efter det att beslaget har hävts och det beslagtagna föremålet har lämnats tillbaka, skulle prövningen inte kunna resultera i något förbud för polisen att använda den information som fotografiet eller fotokopian ger. Sådana förbud har, som utredningen tidigare har anfört, inte ansetts stå i överensstämmelse med svensk rättstradition, som bygger på principen att polisen får använda all information, oavsett på vilket sätt den har inhämtats.

Sammanfattningsvis kan utredningen därför inte dela Högsta domstolens uppfattning att polisens åtgärd att säkra innehållet i beslagtagna handlingar för att därefter häva beslaget, inte kan anses väl förenligt med grunderna för bestämmelserna om rätt att begära domstolsprövning av beslag[2]. Med hänsyn till behovsprincipen bör handlingar dock inte kopieras i större omfattning än vad som är nödvändigt för brottsutredningen.

Utredningen har tidigare konstaterat att information i vissa fall inte kan inhämtas annat än med tillämpning av beslagsreglerna, exempelvis då polisen vill öppna ett brev som är under befordran eller ta del av handlingar som är sekretessbelagda även gentemot polisen. I vissa andra fall, då det inte finns anledning att tillämpa tvångsmedelsregler, får polisen enligt utredningens mening anses oförhindrad att inhämta uppgifter genom att formlöst låna en handling från en myndighet eller genom att fotokopiera en handling som innehas av exempelvis ett

[2] I avsnitt 9.6.1 tar utredningen upp frågan om det bör införas någon möjlighet att pröva beslagsfrågor sedan beslaget väl har hävts.

företag eller en enskild person (i avsnitt 9.2.1 går utredningen närmare in på frågan om polisen kan anses ha befogenhet att ''låna'' bevis och utredningsmaterial). Utredningen vill dock framhålla vikten av att man dokumenterar vilken information som har tillförts en brottsutredning, oavsett på vilket sätt det har skett och oavsett om tvångsmedel har använts eller ej. Om polisen har fått tillgång till en handling i fotokopia utan att ta den i beslag, bör det därför framgå lika tydligt som om det var fråga om ett reellt beslag. Det kan t.ex. vara lämpligt att polisen gör en anteckning på beslagsprotokollet eller i protokollet över husrannsakan (se JO 1982/83 s. 42).

5.3.2 Förfarandet med kopior

JO har överlämnat ett beslut till utredningen där bl.a. frågan om hur man skall förfara med kopierade handlingar tas upp (beslut 1993-06-22, dnr 1355-1992). Beslutet gäller visserligen kopior av sådana postförsändelser som har kvarhållits på en postanstalt med stöd av 27 kap. 9 §, men har intresse även beträffande kopior av andra beslagtagna handlingar. Av yttrandet i ärendet från Regionåklagarmyndigheten i Stockholm framgår att det förekommer att kopior som visar sig sakna betydelse för brottsutredningen i vissa fall förstörs efter beslut av åklagaren.

När en försändelse på grund av förordnande enligt 27 kap. 9 § rättegångsbalken har kvarhållits på en befordringsanstalt, skall förundersökningsledaren omedelbart fatta beslut i beslagsfrågan. Om det beslutas att försändelsen skall tas i beslag, öppnas den och förundersökningsledaren granskar innehållet. Enligt regionåklagarmyndigheten hävs beslaget omedelbart om förundersökningsledaren efter granskning finner att försändelsens innehåll saknar betydelse för utredningen, varefter försändelsen lämnas åter till befordringsföretaget. Om meddelandet är författat på främmande språk tas enligt regionåklagarmyndigheten i stället som regel en kopia av meddelandet, vilket noteras på beslagsprotokollet eller i annan handling. Kopian lämnas därefter för översättning, försändelsen med originalet tillsluts, beslaget hävs och försändelsen återställs till befordringsanstalten. Om meddelandets innehåll efter översättning visar sig sakna betydelse för utredningen beslutar regionåklagarmyndigheten som regel att kopian skall förstöras. Regionåklagarmyndigheten anförde vidare i yttrandet att det visserligen inte finns några bestämmelser om hur man skall förfara med kopior av meddelanden, men att sådana kopior som visar sig sakna betydelse för brottsutredningen borde kunna få förstöras. Regionåklagarmyndigheten hänvisade avslutningsvis till bestämmelsen

i 27 kap. 24 §, enligt vilken upptagningar och uppteckningar som gjorts vid hemlig telefonavlyssning skall förstöras, och anförde att liknande regler borde införas beträffande kopior av handlingar. JO delade regionåklagarmyndighetens uppfattning om behovet av reglering av bl.a. frågan om kopiering av beslagtagna handlingar och förstöring av sådana kopior och överlämnade därför ärendet till Polisrättsutredningen.

Utgångspunkten för hur man skall förfara med handlingar som inkommer till eller upprättas hos en polismyndighet, är reglerna om allmänna handlingar. En beslagtagen handling är en allmän handling i tryckfrihetsförordningens bemärkelse då den anses inkommen till polismyndigheten (2 kap. 6 § första stycket TF). Frågan är om en kopia av en sådan handling, vilken ersätter originalet sedan det har återlämnats, också är att betrakta som en allmän handling.

En handling, dvs. en framställning i skrift eller bild eller en upptagning som kan läsas, avlyssnas eller på annat sätt uppfattas med tekniskt hjälpmedel, är enligt 2 kap. 3 § första stycket tryckfrihetsförordningen att anse som allmän om den förvaras hos myndighet och enligt 6 eller 7 § är att anse som inkommen till eller upprättad hos myndighet. Det första man måste ta ställning till är om en handling kan anses förvarad hos en myndighet, även om myndigheten har återlämnat originalhandlingen och bara har kvar en kopia. Av förarbetena till 2 kap. 3 § framgår för det första att en handling, åtminstone under vissa förhållanden, kan anses förvarad hos en myndighet även om den inte fysiskt befinner sig hos myndigheten (prop. 1975/76:160 s.122). Det kan också noteras att en handling anses kunna förvaras hos flera myndigheter[3]. Man kan t.ex. tänka sig att en myndighet förvarar handlingen i original medan en annan har tillgång till den i avskrift och en tredje har fått en kopia av handlingen. Samtliga dessa myndigheter anses inta ställning som förvaringsmyndigheter och anses följaktligen också vara skyldiga att pröva en begäran om utlämnande av handlingen (Bohlin s. 73). Detta synsätt stämmer enligt utredningens mening väl med den omständigheten att även ADB-upptagningar och liknande numera betraktas som handlingar i tryckfrihetsförordningens bemärkelse, eftersom man härigenom har klargjort att det är informationsinnehållet som sådant som är intressant, inte informationsbäraren (jfr Holmberg-Ryman, Offentlighetsprincipen och myndigheterna, 14 uppl. s. 10 samt JO 1988/89 s. 250). Sammantaget tyder detta enligt utredningens mening på att en

[3] Se Alf Bohlin, Allmänna handlingar (cit. Bohlin), s. 280 jämte där anmärkta rättsfall.

beslagtagen handling skall anses förvarad hos polismyndigheten även sedan beslaget har hävts och originalhandlingen har lämnats åter till den från vilken den togs, om det finns kvar en kopia av handlingen hos myndigheten.

För att en sådan kopia skall vara en allmän handling krävs vidare, enligt 2 kap. 3 § första stycket tryckfrihetsförordningen, att den enligt 6 eller 7 § i samma kapitel är att anse som inkommen till eller upprättad hos myndighet. En handling anses enligt 6 § inkommen till en myndighet, när den har anlänt till myndigheten eller kommit behörig befattningshavare till handa. En handling som tas i beslag av en polisman torde därför anses inkommen så snart polismannen har fått den i sin besittning. Enligt 7 § anses en handling upprättad när den har expedierats eller när det ärende till vilket den hänför sig har slutbehandlats hos myndigheten eller, om handlingen inte hänför sig till visst ärende, när den har justerats av myndigheten eller på annat sätt färdigställts. Frågan är om en kopia av en beslagtagen handling blir allmän handling först då den kan anses upprättad i tryckfrihetsförordningens mening, eller om den är att anse som allmän handling redan av det skälet att den bara utgör ytterligare ett exemplar av en handling som redan är allmän. För det senare synsättet talar framför allt den omständigheten att tryckfrihetsförordningens bestämmelser synes utgå från att det är informationsinnehållet i en skriftlig framställning eller ADB-upptagning som är intressant, inte informationsbäraren som sådan (jfr även Bohlin s. 79). Skulle en kopia av en beslagtagen handling inte bli allmän handling förrän den kunde anses upprättad, t.ex. då förundersökningsprotokollet är färdigställt, skulle man dessutom kunna kringgå reglerna om allmänna handlingar genom att kopiera en beslagtagen handling, häva beslaget och återlämna originalet. Det förtjänar också att påpekas att polisen inte alltid tar i beslag sådana handlingar som har betydelse för en brottsutredning. Det förekommer exempelvis att polisen formlöst tar emot kopior av handlingar som kan antas innehålla information av betydelse för utredningen. Dessa kopior blir allmänna handlingar så snart de har inkommit till polismyndigheten. Det vore anmärkningsvärt om man i fråga om handlings offentlighet skulle göra skillnad mellan sådana kopior av handlingar och kopior som har framställts på polismyndigheten. Sammantaget anser utredningen därför att en av polisen framställd kopia av en beslagtagen handling som regel torde böra betraktas som en allmän handling, även om beslaget sedermera hävs och originalet återställs till den ursprunglige innehavaren.

En allmän handling skall i princip bevaras för framtiden. Enligt 12 § arkivlagen (1990:782) får en statlig myndighet dock under vissa förutsättningar avhända sig allmänna handlingar, bl.a. genom att

överlämna dem till en arkivmyndighet eller genom att gallra dem. Allmänna handlingar hos statliga myndigheter får dock enligt 10 § arkivlagen och 14 § arkivförordningen (1991:446) gallras endast i enlighet med föreskrifter eller beslut av Riksarkivet samt på ett sådant sätt att man tillgodoser rätten att ta del av allmänna handlingar och rättskipningens behov av information (10 och 3 §§ arkivlagen). Enligt uppgift från Riksarkivet finns det inga sådana föreskrifter som skulle göra det tillåtet för polisen att gallra ut kopior av beslagtagna handlingar, i den mån dessa är att betrakta som allmänna handlingar. Förutom genom gallring och överlämnande till arkivmyndighet får en statlig myndighet enligt 12 § arkivlagen inte avhända sig en allmän handling annat än med stöd av författning eller efter särskilt beslut av regeringen. Om en myndighet har fått handlingar som lån skall dock de lånade handlingarna givetvis återställas.

En handling som har inkommit till polismyndigheten och som förvaras där, och som därför är en allmän handling, får följaktligen inte förstöras utan stöd i lag, oavsett om handlingen har inkommit i original eller i kopia. Detsamma torde få anses gälla om den hos polismyndigheten förvarade kopian har ersatt en tidigare beslagtagen originalhandling. En sådan kopia torde alltså inte få förstöras utan stöd i lag. Sådant lagstöd finns för närvarande inte. Om beslagtaget bokföringsmaterial har ersatts av kopior av bokföringen bör utgångspunkten därför vara att kopiorna inte får förstöras, även om de senare skulle visa sig sakna betydelse för utredningen. Detsamma bör gälla om ett beslagtaget brev eller någon annan enskild handling har ersatts av en kopia.

Tvångsmedelskommittén föreslog i betänkandet Tvångsmedel - Anonymitet - Integritet (SOU 1984:54) en generell regel om att kopior av beslagtagna handlingar under vissa förutsättningar skulle förstöras. Förslaget, som hade samband med kommitténs förslag att lagreglera rätten att utnyttja överskottsinformation, godtogs emellertid inte (prop. 1988/89:124 s. 32 f.). Enligt utredningens uppfattning finns det inte heller skäl att införa generella regler om att kopior av beslagtagna handlingar *får* förstöras även i den utsträckning de utgör allmänna handlingar, eftersom det allmänna intresset av att kunna få tillgång till sådana handlingar väger tyngre än polisens eventuella intresse av att kunna göra sig av med handlingar som saknar intresse för en brottsutredning. Den enskildes intresse av att integritetskänslig information inte sprids mer än vad som är nödvändigt, skulle möjligen kunna tala för att man borde införa regler om att kopior av vissa eller alla beslagtagna handlingar *skall* förstöras. Sådana regler torde emellertid inte på ett effektivt sätt kunna hindra att information sprids. Rent faktiskt finns det inga möjligheter att hindra polisen från att i

spaningsarbetet utnyttja den information som en handling innehåller och som polisen redan har tagit del av. Det finns inte heller några rättsliga möjligheter att hindra åklagaren från att åberopa vad handlingarna innehåller. Trots det skulle det ur den enskildes synpunkt ändå kunna vara en fördel att polisen inte har kvar kopior av integritetskänsligt material. Frågan är om det med hänsyn härtill finns anledning att införa en bestämmelse om att kopior av t.ex. brev och liknande handlingar i vissa fall skall förstöras.

Regionåklagarmyndigheten i Stockholm anförde i det tidigare nämnda yttrandet till JO att bestämmelser liknande dem i 27 kap. 24 § rättegångsbalken borde införas beträffande kopior av handlingar. I den nyssnämnda paragrafen föreskrivs att upptagningar och uppteckningar som har gjorts vid hemlig teleavlyssning skall bevaras i de delar de är av betydelse från utredningssynpunkt. Då förundersökningen har nedlagts eller avslutats eller, om åtal har väckts, då målet slutligt har avgjorts skall de enligt samma paragraf emellertid förstöras. Regeln är enligt förarbetena föranledd av intresset av att material från avlyssning inte skulle bevaras i större utsträckning och under längre tid än nödvändigt (prop. 1988/89:124 s. 69). Departementschefen anförde dock i propositionen att det ofta kunde vara svårt att bedöma vilka uppgifter som verkligen var av betydelse för utredningen och att det därför var oundvikligt att upptagningar kunde komma att sparas i större utsträckning än som senare kunde visa sig påkallat.

Då det gäller regeln i 27 kap. 24 § rättegångsbalken finns det inledningsvis anledning att framhålla att upptagningar och uppteckningar av telefonsamtal, vilka har framställts av polisen, inte skall anses utgöra allmänna handlingar förrän förundersökningen har avslutats eller, om handlingarna ingår i förundersökningsprotokollet, då detta har färdigställts (Corell m.fl., Sekretesslagen, 3 uppl. s. 117 samt Bohlin s. 150). Bestämmelsen i 27 kap. 24 § gäller enligt förarbetena inte till den del som upptagning eller uppteckning har tagits in i förundersökningsprotokollet (prop. 1988/89:124 s. 69) och som genom dess färdigställande har blivit allmän handling. I förundersökningsprotokollet skall enligt 22 § första stycket förundersökningskungörelsen tas in allt sådant som har ”förekommit under förundersökningen av betydelse för målet”. Handlingar som saknar betydelse behöver således inte tas in i förundersökningsprotokollet och blir därmed inte heller allmänna handlingar. Det får anses gälla även uppteckningar och upptagningar av telefonsamtal, i den mån de inte har betydelse från utredningssynpunkt. Sådana upptagningar och uppteckningar som bedöms sakna betydelse från utredningssynpunkt skulle därför, även utan uttryckligt lagstöd, *få förstöras*. Bestämmelsen i 27 kap. 24 § innebär att de av integritetsskäl *skall förstöras*. Även

andra upptagningar och uppteckningar *skall förstöras* när förundersökningen har nedlagts eller avslutats eller, om åtal väckts, målet har avgjorts slutligt, dock inte till den del de har tagits in i förundersökningsprotokollet, dvs. till den del de anses ha haft betydelse för målet (22 § förundersökningskungörelsen). Bestämmelsen i 27 kap. 24 § rättegångsbalken om skyldighet att förstöra visst integritetskänsligt material synes alltså över huvud taget inte gälla uppteckningar eller upptagningar till den del de utgör allmänna handlingar.

Utredningen anser det tveksamt om det bör införas en bestämmelse om skyldighet för polisen att av integritetsskäl förstöra även vissa handlingar som torde böra betraktas som allmänna handlingar. Vad som framför allt talar emot en sådan bestämmelse är att den inte på ett effektivt sätt skulle kunna hindra polisen från att utnyttja den information som ett brev innehåller. Den enskilde kan inte heller kontrollera att polisen inte har ytterligare kopior eller t.ex. minnesanteckningar om vad handlingen innehåller. Allmänt sett är det enligt utredningens uppfattning dessutom mycket tveksamt om man bör tillåta polisen att förstöra sådana kopior av beslagtaget material, vilka har karaktär av allmän handling. Om man ändå skulle tillåta att sådana kopior förstördes borde det endast gälla handlingar av mycket integritetskänslig karaktär, dock inte bara kopior av försändelser som har tagits i beslag hos ett befordringsföretag (jfr Regionåklagarmyndighetens yttrande till JO). Det finns även andra handlingar som kan vara väl så integritetskänsliga som ett privatbrev, t.ex. dagboksanteckningar. En bestämmelse som omfattade t.ex. ”kopior av handlingar av särskilt integritetskänslig art” skulle emellertid bli ytterst svår att tillämpa. Det torde vara i det närmaste ogörligt att avgränsa en bestämmelse om skyldighet för polisen att förstöra kopior av vissa handlingar så att den dels träffar de mest integritetskänsliga handlingarna utan att onödigtvis inskränka det allmännas intresse av att allmänna handlingar skall bevaras, dels tillgodoser intresset av praktiska och tillämpbara regler. En sådan bestämmelse skulle dessutom bli inkonsekvent i så måtto att den bara skulle omfatta kopior av *beslagtagna* handlingar. Handlingar som inkommer till polismyndigheten i kopia och kopior av lånade handlingar skulle, i den utsträckning de utgör allmänna handlingar, således inte få förstöras. Även om man skulle vilja införa bestämmelser om hur man skall förfara med sådana kopior skulle sådana regler inte passa in i beslagskapitlet, utan snarare bland allmänna bestämmelser om polisens befogenhet att inhämta och utnyttja information. Sammanfattningsvis anser utredningen därför att det inte finns skäl att införa regler vare

sig om befogenhet eller skyldighet för polisen att förstöra kopior av beslagtagna handlingar.

6 Husrannsakan och liknande undersökningar

Avsnitt 6 behandlar sådana tvångsmedel som kan sägas utgöra olika former av intrång i den i Europakonventionen föreskrivna rätten till skydd för hemmet, t.ex. undersökningar av bostäder och kontorslokaler, och liknande tvångsmedel, som visserligen kanske inte alltid kan betraktas som intrång i rätten till skydd för hemmet, men som i vart fall utgör intrång i den allmänna rätten till skydd för privatlivet, t.ex. undersökningar av bilar och andra fordon eller av väskor, lådor, skåp och andra förvaringsutrymmen. I avsnitt 6.1 tar utredningen upp frågan om hur dessa tvångsmedel bör indelas med hänsyn till det integritetsintrång de innebär. I avsnitt 6.2 diskuterar utredningen i vilka syften undersökningar bör få företas och i avsnitt 6.3 förutsättningarna för olika former av undersökningar.

6.1 Indelningen av tvångsmedlen

I detta avsnitt tar utredningen upp frågan om hur tvångsmedel som kan sägas utgöra olika former av intrång i rätten till skydd för hemmet och liknande tvångsmedel, bör indelas med hänsyn till det integritetsintrång de innebär. Utredningen anser att sådana tvångsmedel kan delas upp i två grupper, av vilka den första omfattar de mest integritetskänsliga ingripandena och den andra gruppen de mindre känsliga. Till de mest integritetskänsliga undersökningarna, för vilka de strängaste villkoren bör gälla, bör räknas undersökningar i hus, rum och andra liknande utrymmen i exempelvis byggnader och transportmedel samt undersökningar av slutna förvaringsutrymmen. Till de mindre integritetskänsliga undersökningarna, vilka bör kunna få företas på mindre stränga villkor, bör höra undersökningar av allmänt tillgängliga utrymmen, undersökningar av förvaringsutrymmen som inte är slutna och undersökningar av områden utomhus som inte är allmänt tillgängliga. Utredningen föreslår att begreppet husrannsakan av språkliga skäl ersätts med begreppet undersökning som en samlande beteckning för de här nämnda tvångsmedlen.

6.1.1 Inledning

Bestämmelser om husrannsakan och liknande tvångsmedel finns i 28 kap. rättegångsbalken. I de två inledande paragraferna, som är de centrala i kapitlet, ges regler om husrannsakan i ''hus, rum eller slutet förvaringsställe''. Dessutom finns det i 28 kap. 2 a § en specialbestämmelse om husrannsakan i transportmedel vid misstanke om ett mycket allvarligt brott. Särskilda regler om husrannsakan i lokaler som är tillgängliga för allmänheten, t.ex. butiker, restauranger, kaféer, teater- och biograflokaler (SOU 1938:44 II s. 329), har tagits in i 28 kap. 3 § . Samma bestämmelse omfattar även husrannsakan i lokaler som ''plägar utgöra tillhåll för lösdrivare eller förbrytare eller där sådant gods, som eftersökes, plägar uppköpas eller mottagas som pant''. I sådana lokaler som avses i 3 § får husrannsakan ske även i annat fall än som avses i 1 och 2 §§. I 28 kap. 10 § finns slutligen regler om undersökningar på andra ställen än som sägs i 1 §. Bestämmelsen är avsedd att omfatta exempelvis gårdsplaner, fabriksområden, brädgårdar och liknande upplag samt byggnadsplatser (SOU 1938:44 II s. 330). Undersökningar på sådana områden får företas i samma syfte som sägs i 1 och 2 §§, men är ändå inte avsedda att betraktas som husrannsakan.

De straffprocessuella tvångsmedlen är i gällande rätt indelade med utgångspunkt från att de avser intrång i olika skyddade intressen. De tvångsmedel som regleras i 28 kap. rättegångsbalken kan i det avseendet sägas ha det gemensamt att de innefattar olika former av intrång i envars rätt till skydd för sitt privat- och familjeliv, sitt hem och sin korrespondens (artikel 8:1 i Europakonventionen). Det är framför allt rätten till skydd för hemmet som inskränks genom bestämmelserna om husrannsakan och liknande undersökningar.

Rätten till skydd för privatlivet, i den mening som avses i Europakonventionen, är inte en klart avgränsad rätt, utan en rätt av mycket allmän art, vilken omfattar en mängd olika delar (Danelius s. 188). Rent allmänt kan man säga att det innefattar en rätt att lämnas i fred när det gäller privata angelägenheter (a.a. s. 189). Ett viktigt element är rätten till skydd för hemmet. Rätten till skydd för hemmet avser inte bara det hus där en person faktiskt bor, utan också den plats där en person utövar sin huvudsakliga verksamhet (a.a. s. 200). Dessutom omfattas enligt Europadomstolens praxis även affärs- och kontorslokaler av rätten till skydd för privatlivet, vilket enligt Europadomstolen är motiverat dels av att gränsen mellan en persons privatliv och yrkesliv kan vara flytande, dels av att behovet av skydd gör sig gällande lika starkt i dessa fall som då det är fråga om hem i egentlig bemärkelse (se Europadomstolens dom i fallet Niemitz mot Tyskland,

1992-12-15, ser. A nr. 251-B).

Som utredningen tidigare har anfört (se avsnitt 4.3.1) bör man vid indelningen av tvångsmedel även fortsättningsvis utgå från det intresse som varje tvångsmedel kränker. Bestämmelser om sådana tvångsmedel som kan sägas utgöra olika former av intrång i rätten till skydd för hemmet, t.ex. undersökningar av bostäder och kontorslokaler, bör därför om möjligt sammanföras. Tillsammans med dessa regler bör man också försöka samordna regler om liknande tvångsmedel, som visserligen kanske inte alltid kan betraktas som intrång i rätten till skydd för hemmet, men som i vart fall utgör intrång i den allmänna rätten till skydd för privatlivet, t.ex. undersökningar av bilar och andra fordon eller av väskor, lådor, skåp och andra förvaringsutrymmen. Tvångsmedel som närmast inkräktar på den fysiska integriteten eller som utgör intrång i äganderätten eller i rätten till skydd för korrespondens bör emellertid regleras för sig.

De tvångsmedel som med utgångspunkt från detta resonemang bör samordnas bör delas in i olika grupper med hänsyn till den grad av integritetsintrång de kan sägas innebära (se avsnitt 4.3.1). De mest kränkande tvångsmedlen, vilka inte bör få företas annat än under förhållandevis stränga förutsättningar, bör således samordnas. I de fallen bör effektivitetsintresset i högre grad få stå tillbaka för kravet på integritetsskydd. I andra fall kan intresset av rättsligt skydd mot ett ingripande vara betydligt mindre, vilket möjligen kan leda till att effektivitetsintresset tillgodoses i större utsträckning. Sådana mindre kränkande ingripanden som bör kunna tillåtas i fler situationer, bör därför samordnas och regleras för sig.

Som exempel på ingripanden som kan betraktas som intrång i rätten till skydd för hemmet har utredningen tidigare nämnt undersökningar av bostäder och kontorslokaler och som exempel på liknande tvångsmedel, undersökningar av bilar och andra fordon eller av väskor, lådor, skåp och andra förvaringsutrymmen. Vissa liknande, mindre ingripande åtgärder har emellertid sådan karaktär att det kan ifrågasättas om de över huvud taget kan betraktas som sådana tvångsmedel som kan anses utgöra intrång i rätten till skydd för hem- och privatliv. En undersökning av ett område utomhus, vilket inte är allmänt tillgängligt, bör i allmänhet betraktas som ett tvångsmedel, eftersom det är fråga om ett ingripande som riktar sig mot annans rättssfär. En åtgärd som bara innefattar att en polisman går eller kör över ett sådant område, torde dock inte vara av sådan art att det bör anses vara fråga om ett tvångsmedel i egentlig bemärkelse, inte ens om åtgärden kan beräknas medföra skada. Avgörande för bedömningen av om en sådan eller någon liknande åtgärd utgör en form av tvångsmedelsanvändning eller ej, bör framför allt vara åtgärdens syfte. En åtgärd som företas

i brottsutredande syfte, t.ex. en undersökning av en tomt för eftersökande av spår efter den misstänkte gärningsmannen, bör enligt utredningens mening betraktas som ett tvångsmedel. Om en polisman endast passerar över en tomt under fullgörande av någon annan tjänsteuppgift, får det närmast betraktas som ett led i den tjänsteuppgiften och inte som ett tvångsmedel. Även om det inte kan betraktas som ett egentligt tvångsmedel att ta väg över annans mark, bör en sådan åtgärd, med hänsyn till bestämmelsen i 12 kap. 4 § brottsbalken om olovligt tagande av väg, inte företas utan uttryckligt stöd i lag. I många fall torde dock en polisman med stöd av sin befogenhet att använda våld (10 § polislagen) kunna beträda annans mark i de fall det behövs för att han skall kunna fullgöra en tjänsteuppgift.

6.1.2 Undersökningar av hus, rum och liknande utrymmen

De centrala bestämmelserna om husrannsakan finns i 28 kap. 1 och 2 §§ rättegångsbalken, där förutsättningarna för husrannsakan i ”hus, rum eller slutet förvaringsställe” anges. Förutsättningarna för husrannsakan i sådana utrymmen är strängare än för andra former av undersökningar som regleras i samma kapitel. Uppräkningen av de utrymmen i vilka husrannsakan får företas med stöd av dessa bestämmelser, ”hus, rum eller slutet förvaringsställe”, infördes i rättegångsbalken på förslag av Processlagberedningen. Tidigare hade det, i 1933 års tvångsmedelslag, saknats bestämmelser om var husrannsakan fick företas. För att husrannsakan skulle kunna avgränsas från andra liknande undersökningsåtgärder, beträffande vilka mindre stränga förutsättningar borde gälla, ansåg Processlagberedningen att det borde upptas bestämmelser om var husrannsakan kunde verkställas (SOU 1938:44 II s. 328). Med uttrycket hus avsågs enligt Processlagberedningen inte bara bostadshus, utan även andra byggnader, såsom ekonomi- och uthusbyggnader, fabriker och magasin, och med uttrycket rum även kontors- och lagerlokaler, hytter och rum på fartyg. Som slutet förvaringsställe borde enligt Processlagberedningen betraktas t.ex. stängd bil samt kassafack i bank. Man synes ha uppfattat integritetsintrånget som störst vid undersökningar i utrymmen som kunde anses utgöra hus, rum eller slutet förvaringsställe, varför förutsättningarna för sådana undersökningar borde vara strängare än för t.ex. undersökningar av områden utomhus.

Utredningen anser i likhet med Processlagberedningen att en undersökning av ett utrymme inomhus i allmänhet måste betraktas som betydligt mer integritetskränkande än en undersökning av ett område utomhus. Förutsättningarna för att polisen skall få genomsöka en

byggnad bör därför som regel vara strängare än förutsättningarna för att området utanför byggnaden skall få undersökas. Det kan emellertid ifrågasättas om alla utrymmen inomhus bör behandlas lika i integritetshänseende eller om det finns anledning att göra skillnad mellan undersökningar av olika utrymmen. Man kan i och för sig anta att en undersökning av en persons bostad i allmänhet uppfattas som mer integritetskränkande än t.ex. en undersökning av en affärslokal. Europadomstolen har dock konstaterat att det inte alltid går att skilja klart mellan en persons privatliv och hans yrkesliv och att affärslokaler och kontor bl.a. med hänsyn härtill bör omfattas av den i artikel 8 i Europakonventionen stadgade rätten till skydd för hemmet (fallet Niemitz mot Tyskland, 1992-12-15, ser. A nr. 251-B, §§ 29 - 31). I fallet Niemitz, som gällde en husrannsakan på ett advokatkontor, anförde Europadomstolen bl.a.:

> The Court does not consider it possible or necessary to attempt an exhaustive definition of the notion of ''private life''. However, it would be too restrictive to limit the notion to an ''inner circle'' in which the individual may live his own personal life as he chooses and to exclude therefrom entirely the outside world not encompassed within that circle. Respect for private life must also comprise to a certain degree the right to establish and develop relationships with other human beings.
>
> In this context also, it may not always be possible to draw precise distinctions, since activities which are related to a profession or business may well be conducted from a person's private residence and activities which are not so related may well be carried on in an office or commercial premises. A narrow interpretation of the words ''home'' and ''domicile'' could therefore give rise to the same risk of inequality of treatment as a narrow interpretation of the notion of ''private life''... More generally, to interpret the words ''private life'' and ''home'' as including certain professional or business activities or premises would be consonant with the essential object and purpose of Article 8, namely to protect the individual against arbitrary interference by the public authorities.

Enligt Europadomstolen utgör således husrannsakan på t.ex. ett advokatkontor också ett intrång i rätten till skydd för hemmet. Med hänsyn härtill bör utgångspunkten för den svenska lagstiftningen vara att yrkeslivet förtjänar samma skydd som hem och privatliv i mer

inskränkt bemärkelse. Visserligen kan det åtminstone i en del fall antas vara skillnad i integritetshänseende mellan en husrannsakan i en bostad och en husrannsakan i vad Europadomstolen kallar "professional or business ... premises", t.ex. ett kontor eller en affärslokal. Allmänt sett torde skillnaden emellertid inte vara så stor att det är motiverat att införa olika förutsättningar för sådana ingripanden. Europadomstolen har också pekat på att privatliv och yrkesliv ofta är starkt förknippade med varandra på ett sådant sätt att det inte går att hänföra privatlivet uteslutande till ett visst utrymme, medan yrkeslivet kan hänföras till något annat utrymme. Det finns därför en betydande risk för att lika fall kommer att behandlas olika om man skiljer på förutsättningarna för husrannsakan i bostäder och husrannsakan på kontor eller i affärslokaler.

Alla sorters lokaler där yrkesverksamhet utövas torde emellertid inte vara lika skyddsvärda. Sett ur integritetssynpunkt torde man i större utsträckning kunna acceptera husrannsakan i t.ex. en lagerlokal eller en fabriksbyggnad än i ett kontorsrum eller t.ex. ett omklädningsrum i en fabrik. Det är dock tveksamt om skillnaderna i integritetshänseende är så stora att det finns behov av skilda regler för husrannsakan i olika typer av sådana lokaler. Med hänsyn härtill och till de gränsdragningssvårigheter som kan uppstå, anser utredningen att husrannsakan i bostäder och i andra utrymmen i byggnader bör få ske på samma villkor.

Bestämmelserna i 28 kap. 1 och 2 §§ omfattar inte bara husrannsakan i byggnader, utan också husrannsakan i t.ex. hytter och andra rum på fartyg (SOU 1938:44 II s. 329). I integritetshänseende finns det enligt utredningens uppfattning inte skäl att göra skillnad mellan rum i en byggnad och t.ex. rum ombord på ett fartyg. Undersökningar av rum för bostadsändamål och andra liknande utrymmen bör därför få företas på samma villkor oavsett om det är fråga om utrymmen i en byggnad eller någon annanstans. Som exempel på sådana utrymmen som bör jämställas med rum i en byggnad kan, förutom de av Processlagberedningen angivna, också nämnas bostadsutrymmen i husvagnar och husbilar, flygplanskabiner, tågkupéer, passagerarutrymmen i bussar och t.ex. förarhytten i en lastbil.

Sådana utrymmen i transportmedel, vilka är avsedda för förare eller passagerare, bör följaktligen få undersökas på samma villkor som liknande utrymmen i t.ex. en bostad. Det kan dock ifrågasättas om detsamma bör gälla även för andra utrymmen i transportmedel, t.ex. bagage- eller motorutrymmen. En undersökning av motorrummet i en bil innefattar visserligen ett avsevärt mindre integritetsintrång än en undersökning av en persons bostad, oavsett om det är fråga om en

bostad i ett hus eller exempelvis ombord på en båt. Skillnaden mellan en undersökning av en bils bagageutrymme och själva kupén är däremot ganska liten, om ens någon. Skillnaderna i integritetshänseende mellan undersökningar i olika utrymmen i transportmedel är visserligen inte så stora att man, endast mot bakgrund av integritetsintresset, på ett naturligt sätt skulle kunna skilja de olika undersökningarna åt. En bestämmelse om undersökning av hus, rum och liknande utrymmen bör dock av systematiska skäl endast omfatta sådana utrymmen i ett transportmedel som företer likheter med rum och andra utrymmen i byggnader, t.ex. hytter och kabiner. Utredningen återkommer i avsnitt 6.3 till frågan om huruvida detta bör ha någon betydelse för förutsättningarna för undersökning.

6.1.3 Undersökningar av allmänt tillgängliga utrymmen

Även om undersökningar av rum och andra liknande utrymmen i princip bör få företas på samma villkor, oavsett om det är fråga om utrymmen i en byggnad eller någon annanstans, finns det anledning att överväga om man inte i viss mån bör göra undantag för sådana utrymmen som är allmänt tillgängliga.

I 28 kap. 3 § rättegångsbalken finns en särskild regel om husrannsakan i lokaler som är tillgängliga för allmänheten, t.ex. butiker, restauranger, kaféer, teater- och biograflokaler (SOU 1938:44 II s. 329). I sådana lokaler får ”för ändamål, som sägs i 1 eller 2 §, husrannsakan ske jämväl i annat fall än där avses”. Det innebär att det, för att husrannsakan skall få företas, visserligen måste finnas anledning att anta att ett brott har begåtts, men det krävs inte att brottet är av viss svårhetsgrad. Husrannsakan med stöd av 28 kap. 3 § får således förekomma även vid misstanke om bötesbrott. Det krävs inte heller att någon är skäligen misstänkt eller att det finns synnerlig anledning att anta att ingripandet skall leda till det avsedda resultatet (Rättegångsbalken I, s. 28:11). JO har hävdat att det dock måste föreligga en eller flera omständigheter som på objektiv grund ger anledning till antagande att något av betydelse för en viss brottsutredning skall anträffas i den aktuella lägenheten (JO 1993/94 s. 96 f.). Vid personell husrannsakan fordras enligt JO på motsvarande sätt att det föreligger någon omständighet som ger anledning till ett rimligt antagande att den eftersökte finns i lägenheten.

Med hänsyn till att undersökningar av allmänt tillgängliga utrymmen generellt sett får anses innefatta ett mindre integritetsintrång än undersökningar av andra rum och liknande utrymmen, bör undersökningar av allmänt tillgängliga utrymmen även fortsättningsvis få

företas på mindre stränga villkor. En bestämmelse om undersökning av allmänt tillgängliga utrymmen bör dock liksom för närvarande endast omfatta de delar av en byggnad eller ett transportmedel till vilka allmänheten har tillträde. Var gränsen går mellan allmänt tillgängliga och mer privata utrymmen kan visserligen vara svårt att bedöma, men det avgörande bör enligt utredningens mening vara hur starkt integritetsintresset gör sig gällande i det enskilda fallet. Några generella kriterier för bedömningen kan dock inte ställas upp. Ett hotellrum som är upplåtet till en gäst bör dock inte omfattas av en bestämmelse om undersökning av allmänt tillgängliga utrymmen (SOU 1938:44 II s. 329). En sovkupé på ett tåg eller en uthyrd hytt på ett kryssningsfartyg bör inte heller falla under en sådan bestämmelse, medan restaurangvagnen på tåget, fartygets matsal och andra utrymmen som är allmänt tillgängliga för passagerarna kan anses vara mindre skyddsvärda. Frågan om vilka villkoren för undersökningar i allmänt tillgängliga utrymmen bör vara tar utredningen upp närmare i avsnitt 6.2.

6.1.4 Undersökningar av s.k. tillhåll

I 28 kap. 3 § rättegångsbalken finns särskilda bestämmelser för undersökning inte bara i lokaler som är allmänt tillgängliga utan också för lägenheter som ”plägar utgöra tillhåll för lösdrivare eller förbrytare eller där sådant gods, som eftersökes, plägar uppköpas eller mottagas som pant”. I sådana lokaler får ”för ändamål, som sägs i 1 eller 2 §, husrannsakan ske jämväl i annat fall än där avses” (angående tolkningen av bestämmelsen, se avsnitt 6.1.3).

Då bestämmelsen infördes ansågs de s.k. tillhållen ha mindre skyddsvärde än andra lokaler som inte är allmänt tillgängliga. Processlagberedningen anförde (SOU 1938:44 II s. 119):

> Det föreligger otvivelaktigt ett behov för de med utredningar av brott sysselsatta myndigheterna att under mindre stränga förutsättningar kunna företaga husrannsakan i lägenheter av ovan angivet slag. Erfarenheten visar, att en undersökning i dessa lokaler mycket ofta leder till uppklarande av ett förövat brott eller till återskaffande av egendom, som genom brott förlorats. På grund av förhållandenas natur utgör en husrannsakan i dessa lägenheter oftast ej heller något synnerligen kännbart ingrepp i någons intresse. Ur denna synpunkt möter därför ej betänklighet mot att medgiva en utsträckning i de angivna hänseendena av befogenheten att

företaga husrannsakan. Husrannsakan bör få verkställas i dessa lägenheter för utredning av brott oberoende av brottets beskaffenhet.

Frågan är vad det är för slags lokaler som numera kan betraktas som ''tillhåll för lösdrivare eller förbrytare''. Det räcker naturligtvis inte att en lägenhet bebos av tidigare straffade personer. Uttrycket lösdrivare, som tidigare avsåg bl.a. luffare, kan i dag möjligen anses omfatta personer som saknar fast arbete och stadigvarande bostad och som för ett allmänt asocialt liv (Rättegångsbalken I s. 28:11). I praktiken har bestämmelsen på senare tid använts som stöd för undersökning av s.k. knarkarkvartar, dvs. vanliga bostadslägenheter som innehas av kända narkotikamissbrukare och där även andra missbrukare brukar vistas. Dessa lägenheter är enligt utredningens mening inte mindre skyddsvärda än andra bostadslägenheter - en uppfattning som bl.a. underbyggs av att också narkotikamissbrukares bostäder omfattas av bestämmelsen om straff för hemfridsbrott. Ytterligare ett skäl för att lägenheter där utslagna och kriminella vistas inte bör ha ett sämre rättsskydd än andra bostäder, är att sådana personer ofta saknar egen bostad och därför tillfälligt bor hos andra som varken kan anses tillhöra kategorin ''lösdrivare'' eller ''förbrytare''.

Om man ändå skulle anse att s.k. tillhåll inte förtjänar samma skydd som andra lägenheter och liknande utrymmen, och därför skulle vilja ha kvar en särskild reglering motsvarande den nuvarande bestämmelsen i 28 kap. 3 §, uppkommer problemet med att bestämma vilka omständigheter som bör kunna läggas till grund för bedömningen att en lägenhet utgör ett ''tillhåll''. Då bestämmelsen i 28 kap. 3 § infördes var det kanske inte så svårt att avgöra om en lägenhet var ett tillhåll för luffare eller lösdrivare, en term som för övrigt var bestämd genom lösdriverilagstiftningen. I dag är det betydligt svårare att avgöra om en lägenhet brukar utgöra tillhåll för utslagna eller kriminella personer. Förutom dessa nackdelar tillkommer den omständigheten att den regel som nu finns i 28 kap. 3 § har visat sig vara lätt att misstolka eller rent av missbruka. Bestämmelsen har åtminstone tidigare använts som stöd för mera rutinmässiga undersökningar, utan att man har upprätthållit kravet på att åtgärden bara får företas i syfte att utreda misstanke om ett konkret brott (se JO 1993/94 s. 92 ff.). Dessa skäl talar således mot en särskild reglering av husrannsakan i s.k. tillhåll (se även Bylund i Ekelöf III, s. 73).

Vad som eventuellt skulle kunna tala för en sådan särreglering är intresset av ett så effektivt utredningsarbete som möjligt. Det kan emellertid ifrågasättas om husrannsakan i s.k. tillhåll verkligen är en

så mycket mer effektiv åtgärd än husrannsakan företagen med stöd av huvudregeln i 28 kap. 1 §. Med hänsyn till det starka intresset av skydd för integriteten i dessa fall, anser utredningen dessutom att effektivitetsintresset inte ensamt är tillräckligt för att motivera lägre krav för husrannsakan i s.k. tillhåll än för motsvarande ingripande i andra utrymmen. Undersökning av sådana lägenheter som i dag betraktas som s.k. tillhåll bör enligt utredningens uppfattning därför följa de vanliga reglerna.

6.1.5 Undersökningar av områden utomhus

I 28 kap. 10 § rättegångsbalken finns en särskild bestämmelse om undersökningar av vissa områden utomhus. Enligt denna paragraf får bl.a. en polisman ”för ändamål, som sägs i 1 eller 2 § företaga undersökning å annat ställe än i 1 § avses, även om det icke är tillgängligt för allmänheten”. Undersökning får med stöd av denna bestämmelse företas t.ex. på en gårdsplan, ett fabriksområde eller en byggnadsplats. Undersökningen är inte avsedd att utgöra husrannsakan i rättegångsbalkens bemärkelse (SOU 1938:44 II s. 330).

En undersökning av t.ex. en gårdsplan, ett fabriksområde, en brädgård eller en byggnadsplats är enligt utredningens uppfattning en typ av tvångsmedel och kräver därför stöd i lag. Integritetsintrånget är emellertid avsevärt mindre än vid undersökningar inomhus, även om skillnaden inte i alla sammanhang är lika stor. En undersökning av ett fabriksområde skiljer sig i integritetshänseende inte så mycket från undersökning av själva fabriksbyggnaden som från undersökning av ett bostadshus. Som regel är skillnaden i integritetshänseende dock så stor att kraven för att få företa sådana genomsökningar bör vara lägre än vad som gäller för de egentliga husrannsakningarna. Det är därför motiverat med en särskild bestämmelse om undersökningar av områden utomhus, vilka inte är allmänt tillgängliga.

Utredningen har övervägt om lindrigare villkor bör gälla även undersökning av en tomt runt ett bostadshus. En sådan undersökning torde generellt få anses innefatta ett större integritetsintrång än en undersökning av något annat område utomhus. Detta synsätt ligger till grund för bl.a. bestämmelsen i 12 kap. 4 § brottsbalken, enligt vilken det är straffbart att olovligen gå eller på annat sätt ta väg över tomt eller plantering oavsett om någon skada kan ske, medan det är

straffbart att beträda andra ägor endast om de kan skadas därav[1]. Kan ett område runt ett bostadshus betraktas som en tomt i brottsbalkens mening borde därför måhända strängare regler om undersökning av området gälla. En sådan undersökning borde i integritetshänseende i så fall närmast jämställas med undersökning av bostadshuset. Det skulle dock vara svårt att i rättegångsbalken på ett praktiskt tillämpbart sätt beskriva de områden, som på grund av närheten till en bostad, förtjänar ett starkare skydd än andra områden. Framför allt med hänsyn härtill avstår utredningen från att föreslå att strängare villkor bör gälla för undersökning av tomter runt bostadshus än för andra områden utomhus. Proportionalitetsprincipen bör dock leda till att man är försiktigare med att besluta om undersökning av ett område i nära anslutning till ett bostadshus, än om undersökning av exempelvis en gårdsplan eller ett fabriksområde.

En undersökning av ett allmänt tillgängligt område utomhus är som regel inte att betrakta som ett tvångsmedel, eftersom det inte innefattar ett ingrepp i någons rättssfär. Allmänt tillgängliga områden utomhus kan följaktligen genomsökas av polisen utan något särskilt lagstöd. I den mån en sådan åtgärd innefattar något som kan betraktas som ett intrång i någons rättssfär, bör åtgärden dock anses utgöra en form av tvångsmedelsanvändning. Även om en polisman utan uttryckligt stöd i lag får genomsöka ett allmänt tillgängligt område utomhus får han därför inte, utan lagstadgad befogenhet, i samband därmed utföra sådana undersökningar som för en enskild medborgare skulle kunna medföra ansvar för t.ex. egenmäktigt förfarande eller skadegörelse. En polisman får visserligen utan särskilt lagstöd genomsöka exempelvis en stadspark för att söka efter stöldgods som han tror finns gömt där, men han får inte gräva upp en rabatt eller på annat sätt förstöra eller skada egendom. Om polismannen skulle behöva företa någon sådan åtgärd, bör det få ske med stöd av bestämmelserna om undersökningar av sådana områden utomhus som inte är allmänt tillgängliga.

6.1.6 Undersökningar av lösöre

Av 28 kap. 1 § rättegångsbalken följer att husrannsakan får företas, inte bara i hus och rum, utan också i ett ”slutet förvaringsställe”. Vad som avses med uttrycket ”slutet förvaringsställe” är något det råder delade meningar om. Det har framför allt diskuterats om ett för-

[1] Beckman m.fl., Brottsbalken jämte förklaringar, band I, 5 uppl. s. 695 (cit. Brottsbalken I).

varingsutrymme måste vara låst för att husrannsakansregeln skall vara tillämplig, eller om det är tillräckligt att föremålet är stängt, fastän olåst. Frågan togs inte upp närmare i förarbetena till rättegångsbalken, men enligt Processlagberedningen borde dock en stängd bil betraktas som ett slutet förvaringsställe, liksom ett kassafack i en bank (SOU 1938:44 II s. 328). Olivecrona synes mena att ett utrymme måste vara låst för att räknas som ett slutet förvaringsställe (s. 256), medan andra författare anser att regeln i 28 kap. 1 § måste anses omfatta även undersökningar av olåsta men stängda utrymmen (Rättegångsbalken I, s. 28:6-7 och Bylund i Ekelöf III, s. 73 ff.).

Föremål som inte kan undersökas med stöd av bestämmelserna om husrannsakan, kan i vissa fall i stället undersökas enligt reglerna om kroppsvisitation. Med kroppsvisitation avses nämligen enligt 28 kap. 11 § tredje stycket rättegångsbalken ”en undersökning av kläder och annat som någon bär på sig samt av väskor, paket och andra föremål som någon har med sig”. Uttrycket föremål är inte avsett att omfatta sådana lösa saker som bilar, båtar eller andra större transportfordon, men däremot paket, bagagelådor, barnvagnar m.m. (prop. 1993/94:24 s. 41).

Den nuvarande lagstiftningen innebär att somliga föremål kan undersökas antingen med stöd av reglerna om husrannsakan eller med stöd av reglerna om kroppsvisitation och att vissa av dessa kan bli föremål både för husrannsakan och kroppsvisitation. Vissa andra föremål omfattas varken av reglerna om husrannsakan eller av reglerna om kroppsvisitation. Det gäller exempelvis en bil som inte är stängd eller en väska som inte är stängd, om det inte kan anses att någon har den med sig. Eftersom undersökning av sådana föremål inte är att betrakta vare sig som husrannsakan eller som kroppsvisitation anses det att föremålen får undersökas fritt. Det är enligt utredningens mening en klar brist att det inte finns lagstöd för sådana undersökningar. En undersökning av ett föremål bör, likaväl som en undersökning av rum och liknande utrymmen, betraktas som en form av tvångsmedel och bör därför inte få företas av polisen utan uttryckligt lagstöd. Det gäller även om föremålet inte befinner sig i någons omedelbara besittning, eftersom undersökningen ändå får betraktas som ett intrång i ägarens rättssfär. Är det fråga om en undersökning av ett föremål i någons besittning tillkommer den omständigheten att åtgärden kan vara straffbar som egenmäktigt förfarande om den företas utan laga stöd. Det torde därför fordras ytterligare regler i rättegångsbalken om undersökning av föremål i straffprocessuellt syfte.

I viss utsträckning torde dock undersökningar av föremål ha stöd i gällande rätt. Ett beslut om husrannsakan torde som regel få uppfattas

på det sättet att egendom som påträffas vid undersökningen, t.ex. väskor, lådor eller skåp, också får undersökas utan särskilt beslut därom, åtminstone under förutsättning att egendomen inte tillhör någon annan än den som husrannsakan riktar sig mot. Detsamma gäller inte vid kroppsvisitation. På motsvarande sätt bör dock ett beslut om kroppsvisitation ge polisen befogenhet att undersöka sådant som påträffas vid visitationen (utredningen återkommer i avsnitt 7 närmare till frågan om vilka undersökningar som bör innefattas i begreppet kroppsvisitation). För att föremål som påträffas under andra omständigheter skall få undersökas fordras dock särskilt lagstöd. Frågan är om alla föremål bör få undersökas på samma villkor eller om det finns anledning att, som i gällande rätt, skilja mellan exempelvis slutna eller låsta utrymmen och öppna utrymmen. Innan utredningen går in på den frågan finns det anledning att överväga i vilken utsträckning undersökning av föremål över huvud taget bör regleras i 28 kap. rättegångsbalken.

Husrannsakan får enligt 28 kap. 1 § företas för eftersökande av föremål som kan tas i beslag eller för utrönande av omständighet som har betydelse för en brottsutredning. Med hänsyn till det uppgivna syftet med en husrannsakan är det rimligt att reglerna i 28 kap. rättegångsbalken för närvarande endast omfattar undersökning av sådana föremål som kan betraktas som någon form av förvaringsutrymmen, närmare bestämt som slutna förvaringsställen. Utredningen anser att 28 kap. alltjämt bör innehålla regler om undersökning av utrymmen. Föremål som inte kan betraktas som förvaringsutrymmen bör däremot inte omfattas av dessa regler. Om polisen har behov att undersöka andra föremål i samband med en brottsutredning, bör föremålen i stället tas i beslag för att därefter undersökas. Reglerna om beslag ger emellertid endast rättsligt stöd för polisens åtgärd att under kortare eller längre tid beröva en person besittningen till ett föremål. Den omständigheten att polisen har tagit ett föremål i beslag ger således inte automatiskt rätt för polisen att också undersöka föremålet. I vissa fall kan en undersökning av ett beslagtaget föremål ske med stöd av reglerna om husrannsakan, t.ex. då en bil eller en portfölj har tagits i beslag. I de fall då 28 kap. rättegångsbalken inte är tillämpligt saknas emellertid uttryckligt lagstöd för undersökning av beslagtagna föremål. Det kan därför finnas anledning att överväga om det inte i 27 kap. rättegångsbalken bör införas regler om sådan undersökning.

I gällande rätt skiljer man mellan undersökning av slutna förvaringsställen och av andra utrymmen, men det finns olika uppfattningar om vad som avses med slutet förvaringsställe. Vissa hävdar att husrannsakansbestämmelsen endast omfattar låsta förvaringsställen,

medan andra menar att bestämmelsen omfattar även stängda, men olåsta utrymmen. Utredningen anser för sin del att det i integritetshänseende inte är någon skillnad mellan att leta igenom en låst väska och en som visserligen är olåst men stängd (se även Bylund i Ekelöf III, s. 73 ff.). Oavsett hur den nuvarande bestämmelsen om husrannsakan i slutna förvaringsutrymmen bör tolkas bör därför förutsättningarna vara desamma för undersökning av förvaringsutrymmen som är låsta och för sådana som är slutna utan att vara låsta.

Att undersöka förvaringsutrymmen som inte är slutna innefattar ofta, men inte alltid, ett mindre intrång i privatsfären än en undersökning av ett slutet utrymme. Exempelvis är en undersökning av en öppen låda eller container mindre integritetskränkande än t.ex. en undersökning av en stängd väska. Å andra sidan är skillnaden i integritetsintrång mycket liten, om ens någon, mellan en undersökning av en stängd väska och en väska som är öppen. De mest skyddsvärda förvaringsutrymmena är enligt utredningens mening de som har personlig karaktär eller är avsedda för personligt bruk. Detta gäller oavsett om utrymmena är stängda eller öppna. Utredningen har därför övervägt om man skulle kunna frångå indelningen mellan slutna och icke-slutna förvaringsställen och i stället föreskriva strängare förutsättningar för undersökningar av förvaringsutrymmen avsedda för personligt bruk. Förvaringsutrymmen som inte är för personligt bruk skulle då få undersökas på mindre stränga villkor. En regel som byggde på att man gjorde skillnad mellan förvaringsutrymmen avsedda för personligt bruk och andra typer av förvaringsutrymmen, skulle emellertid leda till betydande tillämpningssvårigheter. Den nuvarande indelningen mellan slutna och icke-slutna utrymmen är enklare att tillämpa och ger, åtminstone i de flesta fall, ett tillfredsställande skydd för den personliga integriteten. Utredningen anser därför att denna uppdelning bör behållas och att strängare förutsättningar således bör gälla för undersökningar av slutna förvaringsutrymmen än för sådana som inte är slutna. Det finns dock anledning att i sammanhanget framhålla betydelsen av proportionalitetsprincipen, vilken bl.a. medför att en polisman som avser att undersöka ett förvaringsutrymme som inte är stängt, bör uppmärksamma om det finns andra omständigheter som gör att föremålet har ett särskilt skyddsvärde. Så kan t.ex. vara fallet om det är fråga om en för tillfället öppen handväska eller portfölj.

Att öppna och undersöka stängda förvaringsutrymmen, t.ex. en förvaringsbox, en brevlåda, en väska eller en bil, är som regel ett så allvarligt intrång i privatsfären att förutsättningarna för en sådan åtgärd bör vara desamma som för undersökning av hus, rum eller liknande utrymme. Samma förutsättningar som för sådana under-

sökningar bör därför gälla för att polisen skall få undersöka slutna förvaringsutrymmen. Undersökningar av förvaringsutrymmen som inte är slutna kan i integritetshänseende i stället närmast jämställas med undersökningar av allmänt tillgängliga lokaler eller undersökningar av sådana områden utomhus som inte är allmänt tillgängliga.

6.1.7 Ett nytt begrepp

Sammanfattningsvis anser utredningen att de straffprocessuella tvångsmedel som kan anses utgöra intrång i rätten till skydd för hem- och privatliv och som bör regleras i 28 kap. rättegångsbalken kan delas upp i två grupper, av vilka den första omfattar de mest integritetskänsliga ingripandena och den andra gruppen de mindre känsliga. Till de mest integritetskänsliga undersökningarna, för vilka de strängaste villkoren bör gälla, bör räknas undersökningar av hus, rum och liknande utrymmen i exempelvis transportmedel samt undersökningar av slutna förvaringsutrymmen. Vid sådana undersökningar bör även de föremål som påträffas få undersökas om det behövs för utredningen. Till de mindre integritetskänsliga undersökningarna, vilka bör kunna få företas på mindre stränga villkor, bör höra undersökningar av allmänt tillgängliga utrymmen, undersökningar av förvaringsutrymmen som inte är slutna och undersökningar av områden utomhus som inte är allmänt tillgängliga.

Frågan är vad dessa olika undersökningar bör kallas. I gällande rätt används två begrepp, nämligen husrannsakan och undersökning. Begreppet husrannsakan omfattar dels undersökningar av hus, rum och slutna förvaringsställen (28 kap. 1 §), dels undersökningar av allmänt tillgängliga utrymmen och s.k. tillhåll (28 kap. 3 §) dels undersökningar av fordon (28 kap. 2 a §). Som husrannsakan räknas dock inte undersökningar av områden utomhus (28 kap. 10 §). Enligt utredningens mening vore det lämpligt att använda ett och samma begrepp för de olika former av undersökningar som har nämnts inledningsvis i detta avsnitt. Om undersökningar av hus och rum skall betraktas som husrannsakan bör detsamma, liksom för närvarande, gälla även sådana hus och rum som är allmänt tillgängliga. Emellertid skulle begreppet komma att omfatta även undersökningar av exempelvis utrymmen ombord på en båt eller ett tåg, vilket av språkliga skäl är mindre lyckat. Av samma skäl är det också mindre lämpligt att låta begreppet husrannsakan omfatta undersökningar av t.ex. väskor och brevlådor. Trots att sådana undersökningar inte kan betraktas som husrannsakan i egentlig mening, har begreppet husrannsakan i gällande rätt kommit att omfatta bl.a. undersökningar av slutna förvaringsstäl-

len. Husrannsakan som avses i 28 kap. 2 a § får också omfatta undersökning av bl.a. lådor och andra förvaringsutrymmen som kan dölja en människa och som fraktas i ett transportmedel (prop. 1990/91:129 s. 15).

Husrannsakan är således en term som med tiden har fått en alltmer vidgad och vag innebörd. Det förekommer t.ex. att man talar om ''husrannsakan i brev'', ett uttryck som visar att begreppet husrannsakan i stor utsträckning har förlorat sin ursprungliga betydelse. Det finns därför anledning att överväga om man inte nu skulle kunna ersätta husrannsakan med något annat lämpligare uttryck. I dansk rätt används uttrycket ''ransagning'', dvs. undersökning, för sådana tvångsmedel som motsvarar husrannsakan. I norsk rätt förekommer ''ransaking'' också som samlande beteckning för husrannsakan och kroppsvisitation och i engelsk rätt används motsvarande begrepp, ''search'', för sådana straffprocessuella tvångsmedel som det här är fråga om. Enligt utredningens mening vore det av språkliga skäl lämpligt att också i svensk rätt införa begreppet undersökning eller något motsvarande begrepp som en samlande beteckning för sådana tvångsmedel som regleras i 28 kap. rättegångsbalken.

Begreppet husrannsakan är emellertid ett begrepp som förekommer bl.a. i regeringsformen, där husrannsakan i 2 kap. 6 § nämns som en av de ingripanden som varje medborgare är skyddad mot. Detta skulle möjligen kunna anföras som ett skäl mot att byta ut begreppet husrannsakan mot undersökning, men är enligt utredningens mening inte ett tillräckligt starkt skäl. Enbart den omständigheten att husrannsakan är ett begrepp som förekommer i regeringsformen, innebär inte att det med nödvändighet måste användas också i rättegångsbalken. Det gäller särskilt som betydelsen av begreppet med tiden har förändrats så mycket att det kan uppstå osäkerhet om vilka undersökningar som egentligen omfattas av begreppet. Anknytningen till regeringsformen kan dessutom behållas på annat sätt, exempelvis genom att uttrycket husrannsakan tills vidare används i rubriken till lagtexten.

Utredningen anser således att begreppet husrannsakan bör bytas ut mot undersökning eller något liknande begrepp. Undersökning är visserligen ett mycket allmänt uttryck, som används i många sammanhang och som därför inte direkt ger associationer till tvångsmedel. Det förekommer emellertid i nyare författningar att man använder tämligen allmänna begrepp för vad som egentligen är en husrannsakan i traditionell bemärkelse. Ett exempel är lagen (1994:466) om särskilda tvångsåtgärder i beskattningsförfarandet, där det bl.a. finns bestämmelser om ''eftersökande och omhändertagande av handlingar'' (6 - 8 §§). Exempelvis får enligt 6 § en handling som omfattas av

revision eftersökas i den reviderades verksamhetslokaler för att handlingen skall kunna omhändertas. Beslut om åtgärd enligt 6 § får enligt 21 § verkställas av kronofogdemyndigheten, som enligt 23 § får genomsöka lokal, förvaringsplats eller annat utrymme samt låta öppna lås eller på annat sätt ta sig in i tillslutna utrymmen. ''Eftersökande och omhändertagande av handlingar'' motsvarar följaktligen närmast husrannsakan och beslag i det brottsutredande arbetet.

I 7 kap. 14 § konkurslagen finns en bestämmelse som motsvarar 23 § lagen om särskilda tvångsåtgärder i beskattningsförfarandet. Bestämmelsen är tillämplig då en konkursförvaltare begär handräckning av kronofogdemyndigheten för att kunna omhänderta eller annars få tillgång till bl.a. gäldenärens bo med de böcker och andra handlingar som rör boet. Kronofogdemyndigheten får då enligt bestämmelsen genomsöka hus, rum eller förvaringsställen och, om tillträde behövs till något utrymme som är tillslutet, låta öppna lås eller ta sig in på annat sätt. En liknande bestämmelse finns i 2 kap. 17 § utsökningsbalken, enligt vilken hus, rum eller förvaringsställe får genomsökas om det behövs för att verkställighet enligt utsökningsbalken skall kunna ske. Om förrättningsmannen behöver ha tillträde till utrymme som är tillslutet, får han enligt samma bestämmelse låta öppna lås eller bereda sig tillträde på annat sätt. Bestämmelserna i konkurslagen och utsökningsbalken om kronofogdemyndighetens befogenhet att bereda sig tillträde till och genomsöka utrymmen ger följaktligen också stöd för åtgärder som enligt regeringsofrmen är att anse som husrannsakan men som i de underordnade lagarna fått andra beteckningar.

I tullagen används i stället uttrycket undersökning för sådana ingripanden som närmast kan jämföras med husrannsakan. Enligt 57 § tullagen får bl.a. tulltjänsteman och polisman, för kontroll av att anmälnings- och uppgiftsskyldighet enligt tullagen har fullgjorts, undersöka transportmedel, containrar, lådor och andra utrymmen där varor kan förvaras samt områden för tullupplag, tullager, frihamnar och exportbutiker, flygplatser och bangårdar, där varor som står under tullkontroll förvaras, och även lokaler inom sådana områden. Samma bestämmelse ger tulltjänsteman och polisman befogenhet att också undersöka handresgods, såsom resväskor och portföljer, samt handväskor och liknande som medförs av en resande.

Uttrycken ''eftersökning'' och ''genomsökning'' har i de ovannämnda författningarna använts för sådana åtgärder som företas i syfte att söka efter föremål. Husrannsakan i straffprocessuellt syfte ger emellertid befogenhet för polisen att bereda sig tillträde till en plats, inte bara för att leta efter personer eller föremål, utan också för att mera allmänt samla in information, genom att t.ex. granska platsen för

ett brott, fotografera vissa utrymmen eller föremål eller företa olika kriminaltekniska undersökningar. För sådana åtgärder passar uttrycket ”undersökning” bättre. Sammantaget anser utredningen därför att uttrycket undersökning är att föredra, framför allt med hänsyn till att det redan förekommer i 28 kap. rättegångsbalken som beteckning på undersökningar i straffprocessuellt syfte av områden utomhus vilka inte är allmänt tillgängliga. Utredningen föreslår därför att husrannsakan och liknande undersökningar fortsättningsvis betecknas endast undersökning.

6.2 Syftet med tvångsmedlen

I gällande rätt förekommer husrannsakan och liknande undersökningar i två syften. Utredningen föreslår endast smärre ändringar i detta avseende. Undersökning bör således få företas för eftersökande av föremål som kan tas i beslag eller utrönande av omständigheter som kan ha betydelse för utredning om brottet, t.ex. spår efter ett brott eller andra liknande omständigheter som kan leda till att det blir klarlagt vem som har begått brottet. Dessutom bör undersökning få företas av en polisman i syfte att gripa en person eller i syfte att söka efter en person som är anhållen eller häktad i sin utevaro, som enligt beslut skall hämtas till förhör eller till inställelse vid rätten, som skall delges stämning eller som enligt beslut skall underkastas kroppsvisitation eller kroppsbesiktning.

6.2.1 Inledning

De undersökningar som behandlas i detta avsnitt har det gemensamt att de utgör straffprocessuella tvångsmedel. De får således företas endast i syfte att utreda och beivra brott. Syftet med de olika formerna av undersökningar bör emellertid, liksom i gällande rätt, preciseras ytterligare. I 28 kap. 1 § regleras för närvarande vad som med hänsyn till syftet brukar kallas reell husrannsakan. Sådan husrannsakan får företas antingen ”för eftersökande av föremål, som är underkastat beslag” eller ”eljest till utrönande av omständighet, som kan äga betydelse för utredning om brottet”. Med personell husrannsakan, som regleras i 28 kap. 2 §, menas en undersökning i syfte att eftersöka ”den som skall gripas, anhållas eller häktas, hämtas till förhör eller till inställelse vid rätten, delges stämning i brottmål eller underkastas kroppsvisitation eller kroppsbesiktning”. I 28 kap. 2 a §

finns dessutom en särskild bestämmelse om personell husrannsakan i transportmedel. Sådan husrannsakan får företas i syfte att ”söka efter någon som skall gripas, anhållas eller häktas” som misstänkt för ett tämligen allvarligt brott. Övriga bestämmelser i 28 kap. rättegångsbalken hänvisar såvitt gäller syftet med åtgärderna till reglerna i 1 och 2 §§ (se 28 kap. 3 och 10 §§).

Enligt utredningens mening kan det vara lämpligt att även fortsättningsvis upprätthålla skillnaden mellan reella och personella undersökningar, dvs. mellan åtgärder som syftar till eftersökande av föremål av olika slag och sådana som syftar till eftersökande av personer. Det kan emellertid finnas anledning att närmare granska rättegångsbalkens bestämmelser i det här avseendet, för att man skall kunna ta ställning till om reglerna är tillräckligt preciserade och i övrigt lämpligt utformade.

6.2.2 Reella undersökningar

Reella undersökningar bör, i enlighet med vad som för närvarande gäller enligt 28 kap. 1 §, för det första få företas ”för eftersökande av föremål, som kan tas i beslag. Polisens befogenhet att företa undersökning är i sådana fall följaktligen helt avhängig av reglerna om beslag. Kan ett föremål inte tas i beslag till följd av beslagsförbudet i 27 kap. 2 §, kan undersökning inte heller företas i syfte att söka efter föremålet.

Husrannsakan får enligt gällande rätt företas även ”till utrönande av omständighet, som kan äga betydelse för utredning om brottet”. Vad som avses med sådana omständigheter framgår emellertid inte, vare sig av lagtexten eller av förarbetena till rättegångsbalken. Eftersom bestämmelsen i 28 kap. 1 § rättegångsbalken väsentligen överensstämmer med vad som tidigare gällde enligt 12 § i 1933 års lag om vissa tvångsmedel i brottmål (tvångsmedelslagen), där det stadgades att husrannsakan kunde företas ”för eftersökande av föremål som är underkastat beslag och eljest till utrönande av omständighet som kan äga betydelse för utredning om brottet” kan förarbetena till den tidigare gällande tvångsmedelslagen ge viss vägledning för tolkningen av begreppet.

I 1920 års förslag till lag angående polisundersökning i brottmål, vilket senare kom att ligga till grund för tvångsmedelslagen, föreslogs att man borde få företa husrannsakan bl.a. för att ”upptäcka ... annat, som kan bidraga till utredningen angående den brottsliga gärningen” (se SOU 1932:29 s. 56). I Processkommissionens betänkande angående rättegångsväsendets ombildning (SOU 1926:32) föreslogs i

stället att husrannsakan skulle få företas bl.a. ''för eftersökande av ... spår efter brottet'', varmed avsågs t.ex. fall då det fanns behov av att iaktta förhållandena på brottsplatsen eller behov av att konstatera blodfläckar eller liknande (anförda betänkande s. 116). På grundval av 1920 års förslag och Processkommissionens förslag utarbetades en promemoria angående lagstiftning om vissa straffprocessuella tvångsmedel (SOU 1932:29), i vilken föreslogs en bestämmelse som i detta avseende i stort sett överensstämde med 1920 års förslag. Betydelsen av bestämmelsen kommenterades visserligen inte närmare på denna punkt i 1932 års förslag, men man torde ändå kunna utgå från att bestämmelsen i sak var avsedd att innebära i huvudsak detsamma som Processkommissionen hade föreslagit. Eftersom bestämmelsen i 28 kap. 1 § rättegångsbalken väsentligen överensstämmer med den tidigare regeln i tvångsmedelslagen, bör Processkommissionens uttalande kunna vara vägledande vid tolkningen även av den nuvarande bestämmelsen. Uttrycket ''omständigheter som kan ha betydelse för utredning om brottet'' torde därför närmast vara avsett att gälla spår efter ett brott eller andra liknande omständigheter som kan leda till att det blir klarlagt vem som har begått brottet. Ett typiskt exempel på en undersökning i detta syfte är en kriminalteknisk undersökning.

Denna tolkning av bestämmelsen i 28 kap. 1 § medför att det inte är tillåtet för polisen att företa undersökning för att ta reda på omständigheter som skulle kunna ha betydelse för eftersökande av en viss person som är misstänkt. Även om den misstänkte är känd, men det inte är klarlagt var han befinner sig, ger 28 kap. 1 § följaktligen inte befogenhet för polisen att företa husrannsakan hos olika personer för att söka efter t.ex. adressuppgifter eller telefonnummer som kan ge upplysningar om var den misstänkte befinner sig. Bestämmelsen i 28 kap. 2 §, om personell husrannsakan, ger inte heller stöd för husrannsakan i sådant syfte. Utredningen har övervägt om det finns anledning att införa en bestämmelse om undersökning i det nu diskuterade syftet. En sådan bestämmelse skulle emellertid innebära en mycket långtgående utvidgning av polisens befogenheter vilket, med hänsyn till intresset av skydd för integriteten, inte är motiverat. Om polisen behöver få fram uppgifter om var en misstänkt befinner sig torde det i stället vara lämpligaste att man håller förhör med dem som kan antas ha någon information att lämna.

Reella undersökningar bör följaktligen även fortsättningsvis få företas endast för eftersökande av föremål som kan tas i beslag eller för utrönande av omständigheter som kan ha betydelse för utredning om brottet.

6.2.3 Personella undersökningar

Personell husrannsakan kan enligt 28 kap. 2 § för det första företas ”för eftersökande av den som skall gripas, anhållas eller häktas”. Av bestämmelsens ordalydelse framgår inte om ett beslut om frihetsberövande skall ha fattats redan då husrannsakan företas, eller om det är tillräckligt att de rättsliga förutsättningarna för gripande, anhållande eller häktning är uppfyllda, med påföljd att den eftersökte kan komma att berövas friheten när han väl påträffas. Rättegångsbalkens förarbeten ger inte någon närmare vägledning vid tolkningen av bestämmelsen i detta avseende. Man kan emellertid, vilket utredningen utvecklar närmare nedan, ta viss ledning av bestämmelsen i 28 kap. 4 § tredje stycket rättegångsbalken, där uttrycket ”skall häktas” återkommer.

Undersökning för eftersökande av den som skall häktas eller anhållas

I 28 kap. 4 § tredje stycket rättegångsbalken regleras befogenheten att fatta beslut om husrannsakan ”för eftersökande av den som skall häktas enligt beslut som avses i 24 kap. 17 § tredje stycket”[2], som i sin tur handlar om verkställande av beslut om häktning av någon som inte är närvarande vid rätten. Det är således tydligt att uttrycket ”skall häktas” i 28 kap. 4 § tredje stycket egentligen avser husrannsakan i syfte att verkställa ett redan fattat beslut om häktning. Det finns inget som talar mot att uttrycket inte skulle ha samma betydelse i 28 kap. 2 §, som reglerar förutsättningarna för sådan husrannsakan. Av förarbetena till den tidigare nämnda tvångsmedelslagen från år 1933, framgår också att detta måste ha varit tanken bakom den bestämmelse i tvångsmedelslagen som senare kom att överföras till 28 kap. 2 § rättegångsbalken. Processkommissionen föreslog nämligen (SOU 1926:32 s. 123) att husrannsakan skulle få företas för eftersökande av en person ”om förordnande meddelats, att den som misstänkes för brott, skall anhållas eller häktas”. Processkommissionen menade att polisens åtgärder i sådana fall endast var att anse som åtgärder ”för verkställighet av det utav vederbörande myndighet meddelade beslutet” och att husrannsakan borde kunna få användas som ett medel

[2] Bestämmelsen fick sin nuvarande lydelse den 1 juli 1990 (SFS 1990:443). Tidigare hade polisman med stöd av 28 kap. 5 § befogenhet att utan förordnande företa husrannsakan i syfte att eftersöka bl.a. den som ”skall gripas, anhållas eller häktas”. Frågan om innebörden av uttrycket ”skall häktas” togs inte upp i samband med lagändringen.

för verkställigheten utan särskilt beslut därom (s. 120). I 1932 års förslag till tvångsmedelslag formulerades visserligen inte syftet med personell husrannsakan på samma sätt som Processkommissionen hade föreslagit. Den slutliga lydelsen av den paragraf i tvångsmedelslagen som motsvarar nuvarande 28 kap. 2 § rättegångsbalken innebar att husrannsakan fick företas för ''eftersökande av den som skall gripas eller häktas'' (NJA II 1933 s. 112). I tvångsmedelslagens bestämmelse om befogenhet att besluta om husrannsakan angavs dock att polisman även utan förordnande hade befogenhet att företa husrannsakan ''då åtgärden har till syfte att eftersöka den, som enligt myndighets beslut skall gripas eller häktas'' (NJA II 1933 s. 116). Av detta torde man kunna dra slutsatsen att tvångsmedelslagen i det nu diskuterade avseendet inte var avsedd att skilja sig från Processkommissionens förslag. Personell husrannsakan enligt 1933 års tvångsmedelslag torde därför inte ha fått förekomma annat än för verkställande av ett föregående beslut om häktning (till frågan om husrannsakan för eftersökande av den som skall anhållas eller gripas återkommer utredningen nedan). Den nuvarande bestämmelsen i rättegångsbalken om husrannsakan för eftersökande av den som ''skall ... häktas'' kan följaktligen inte heller anses tillämplig om inte ett beslut om häktning har meddelats (se även JO:s beslut den 6 maj 1993, dnr 3533-1991). Husrannsakan med stöd av 28 kap. 2 § får således, som Processkommissionen anförde, betraktas som ett medel för att verkställa häktningsbeslutet.

Genom rättegångsbalkens införande reglerades bl.a. anhållningsinstitutet. Samtidigt utvidgades bestämmelsen om personell husrannsakan i förhållande till vad som hade gällt enligt tvångsmedelslagen, på så sätt att husrannsakan fick företas även i syfte att eftersöka den som ''skall anhållas''. Uttrycket måste enligt utredningens uppfattning tolkas på motsvarande sätt som uttrycket ''skall ... häktas'', vilket innebär att husrannsakan med stöd av 28 kap. 2 § inte får företas i syfte att söka efter en person som kan komma att anhållas, utan endast för att verkställa ett redan fattat anhållningsbeslut.

Utredningen anser att det av integritetsskäl inte heller fortsättningsvis bör vara tillåtet att företa undersökning i syfte att eftersöka en person som senare eventuellt kan komma att bli anhållen eller häktad. Det bör således krävas att frihetsberövande har beslutats innan man beslutar om undersökning. I och för sig kan det tyckas att det borde vara tillräckligt att de rättsliga förutsättningarna för anhållande eller häktning är uppfyllda. Om det under sådana förhållanden inte finns tid att inhämta ett anhållningsbeslut kan en polisman emellertid ändå företa undersökning för att gripa den misstänkte. I det fallet prövas således frågan om frihetsberövande av polismannen. Är det däremot

inte så brådskande att en polisman med stöd av 24 kap. 7 § första stycket rättegångsbalken kan gripa den misstänkte, anser utredningen att det måste krävas att åklagaren eller rätten tar ställning till om den misstänkte skall berövas friheten. Bestämmelsen om personella undersökningar bör därför utformas så att det tydligt framgår att undersökning får företas endast för eftersökande av en person som redan är anhållen eller häktad i sin utevaro.

Undersökning för eftersökande av den som skall gripas

Även om undersökning för eftersökande av den som ”skall ... anhållas eller häktas” måste anses innefatta ett krav på att beslut om frihetsberövande redan har fattats då undersökning företas, är det inte givet att detsamma gäller även vid eftersökande av den som ”skall gripas”. Begreppet gripande förekommer nämligen i två olika betydelser. Ett gripande kan för det första innebära att en polisman verkställer ett beslut om anhållande eller häktning. I ett sådant fall tillämpas bestämmelsen om husrannsakan i syfte att eftersöka den som ”skall anhållas eller häktas”. Det andra fallet av gripande är det som regleras i 24 kap. 7 § första stycket rättegångsbalken. Om förutsättningarna för anhållande visserligen är uppfyllda, men ett anhållningsbeslut inte kan avvaktas, får en polisman enligt denna bestämmelse gripa den som är misstänkt för brott. Gripande är i detta fall en interimistisk åtgärd som polismannen självständigt har att vidta i de fall då det inte finns tid att vänta på åklagarens beslut i anhållningsfrågan. Den rättsliga bedömningen av om förutsättningarna för gripande är uppfyllda kan bara göras av en polisman som befinner sig på platsen och som där har möjlighet att bl.a. ta ställning till om åklagarens beslut kan inväntas eller ej (se JO 1991/92 s. 61 f.). De rättsliga övervägandena görs därför som regel i anslutning till själva fasttagandet. Om det finns tid att låta frågan om frihetsberövande prövas av någon annan än den ingripande polismannen, skall frågan enligt rättegångsbalken hänskjutas till åklagaren. En polisman har således inte befogenhet att i förväg fatta ett beslut om gripande som sedan skall verkställas av någon annan. Uttrycket ”skall gripas” kan därför bara syfta på ett förestående gripande. För att det skall vara tillåtet att företa undersökning i dessa situationer krävs det således att undersökning sker i syfte att gripa den misstänkte. Detta förhållande bör tydligare framgå av lagtexten.

Övriga fall av personella undersökningar av hus, rum och andra utrymmen och områden

En polisman får enligt 28 kap. 2 § företa husrannsakan även i syfte att eftersöka den som skall hämtas till förhör eller till inställelse vid rätten, delges stämning i brottmål eller underkastas kroppsvisitation eller kroppsbesiktning. Liksom då det gäller husrannsakan för eftersökande av den som skall anhållas eller häktas, torde bestämmelsen även i denna del syfta på verkställigheten av ett redan fattat beslut om t.ex. hämtning eller delgivning av stämning. Husrannsakan får således inte företas enbart på den grunden att det kan antas att den eftersökte kan komma att bli föremål för t.ex. kroppsvisitation. Om det i ett sådant fall inte finns tid att invänta åklagarens prövning måste en polisman därför, innan han beslutar om husrannsakan, först ta ställning till frågan om den eftersökte skall kroppsvisiteras. Det finns enligt utredningens uppfattning inte skäl att i detta avseende utvidga bestämmelsen.

Utredningen anser att det inte heller i övrigt har framkommit något behov av ökade möjligheter att företa personella undersökningar. Sammanfattningsvis bör därför en polisman få företa personella undersökningar i syfte att gripa en person eller i syfte att söka efter en person som är anhållen eller häktad i sin utevaro, som enligt beslut skall hämtas till förhör eller till inställelse vid rätten, som skall delges stämning eller som enligt beslut skall underkastas kroppsvisitation eller kroppsbesiktning.

6.3 Förutsättningarna för undersökningar

I detta avsnitt behandlar utredningen de materiella förutsättningarna för olika former av undersökningar. Utredningen tar därvid upp frågan om det misstänkta brottet skall vara av viss svårhet för att ett tvångsmedel skall få användas, om det i det enskilda fallet måste finnas omständigheter som med viss styrka talar för att ingripandet kommer att leda till det avsedda resultatet och om misstanken mot en viss person skall ha viss styrka för att tvångsmedel skall få användas under de övriga, i lagen angivna förutsättningarna. Utredningen anser att förutsättningarna för husrannsakan och liknande undersökningar är väl avvägda i gällande rätt och föreslår därför endast mindre ändringar.

6.3.1 Inledning

Enligt artikel 8 i Europakonventionen får husrannsakan och andra intrång i privatlivet förekomma endast i den utsträckning det ”i ett demokratiskt samhälle är nödvändigt” med hänsyn till vissa allmänna intressen, såsom exempelvis förebyggandet av oordning eller brott. Mot bakgrund härav bör utgångspunkten för den svenska lagstiftningen vara att husrannsakan och liknande undersökningar får företas endast i de fall då det är påkallat av något viktigt straffprocessuellt intresse och då det integritetsintrång som ingripandet medför kan accepteras med hänsyn till effektivitetsintresset. För att fastställa förutsättningarna för olika former av straffprocessuella undersökningar fordras således en avvägning mellan integritetsintresset och effektivitetsintresset.

I gällande rätt används tre olika typer av förutsättningar, som varieras med hänsyn till den grad av integritetsintrång som ett ingripande innebär. Dessa olika förutsättningar har utredningen valt att kalla straffbarhetskravet, indikationskravet och misstankekravet. Med straffbarhetskrav menar utredningen att krav på att det misstänkta brottet skall vara av viss svårhet för att ett tvångsmedel skall få användas. En grundläggande förutsättning för alla straffprocessuella tvångsmedel bör vara att det finns anledning att anta att ett brott har begåtts. Avvägningen mellan integritet och effektivitet medför emellertid att vissa tvångsmedel inte bör få användas om inte misstanken avser ett tämligen allvarligt brott. Ju större integritetsintrång ett tvångsmedel medför, desto allvarligare brott bör det vara fråga om för att tvångsmedlet skall få komma till användning. I gällande rätt finns fyra olika typer av straffbarhetskrav såvitt gäller husrannsakan och liknande undersökningar. För husrannsakan enligt 28 kap. 1 § krävs att det *kan följa fängelse på brottet*. Personell husrannsakan i syfte att söka efter den som skall delges stämning i brottmål förutsätter enligt 28 kap. 2 § att det *är stadgat fängelse för brottet*. Husrannsakan i transportmedel som avses i 28 kap. 2 a § får företas endast om misstanken avser brott för vilket *inte är föreskrivet lindrigare straff än fängelse i fyra år*. Övriga undersökningar som avses i 28 kap. rättegångsbalken får företas *utan något särskilt krav på brottets svårhet*.

Indikationskravet innebär ett krav på att det i det enskilda fallet skall finnas omständigheter som med viss styrka talar för att ingripandet kommer att leda till det avsedda resultatet. Ett grundläggande krav i den här delen är att ingripandet behövs för att uppnå det i lagen avgivna syftet med tvångsmedlet. Detta följer närmast av behovsprincipen, som för polisens del har kommit till uttryck i 8 §

polislagen och som säger att tvång får tillgripas endast i den form och den utsträckning det behövs för att det avsedda resultatet skall uppnås. Det bör därför krävas att det i varje enskilt fall finns åtminstone någon konkret omständighet som visar att ett ingripande behövs.

Av proportionalitetsprincipen följer vidare att ju mer integritetskränkande en åtgärd är, desto högre krav bör ställas på att det finns omständigheter som pekar på att åtgärden skulle ge resultat. Enligt gällande rätt får husrannsakan enligt 28 kap. 1 och 2 §§ företas hos annan än den som är skäligen misstänkt för brottet endast under förutsättning att det finns *synnerlig anledning* att anta att åtgärden kommer att leda till det avsedda resultatet. Husrannsakan i transportmedel får med stöd av 28 kap. 2 a § företas endast om det finns *särskild anledning* att anta att den sökte kommer att passera platsen.

Misstankekravet innefattar slutligen ett krav på att den misstanke som riktas mot en viss person skall ha viss styrka för att tvångsmedel skall få användas under de övriga, i lagen angivna förutsättningarna. Rättegångsbalken skiljer i flera fall mellan tvångsmedel som riktas mot den som är skäligen misstänkt och tvångsmedel som riktas mot andra. Huvudregeln är att det krävs mer för att ett ingripande skall kunna företas mot någon som inte är skäligen misstänkt. I gällande rätt är straffbarhetskravet detsamma oavsett mot vem ett ingripande företas, medan det däremot uppställs ett strängare indikationskrav i vissa fall. Förutsättningarna för ett ingripande kan således skärpas antingen genom ett krav på att det skall vara fråga om ett allvarligare brott än annars eller genom ett krav på att omständigheterna i det enskilda fallet med större styrka skall tala för att ingripandet behövs.

6.3.2 Straffbarhetskravet

För husrannsakan enligt 28 kap. 1 § krävs att det *kan följa fängelse på brottet*. Personell husrannsakan i syfte att söka efter den som skall delges stämning i brottmål förutsätter enligt 28 kap. 2 § att det *är stadgat fängelse för brottet*, medan husrannsakan i transportmedel med stöd av 28 kap. 2 a § får företas endast om misstanken avser brott för vilket *inte är föreskrivet lindrigare straff än fängelse i fyra år*. Övriga undersökningar som avses i 28 kap. får företas utan några särskilda krav på brottets svårhet.

Innan utredningen går in på frågan om vilka straffbarhetskrav som bör gälla för olika former av undersökning, finns det anledning att uppmärksamma att det enligt 28 kap. 1 § krävs att det ”kan följa” visst straff på brottet, medan det enligt 28 kap. 2 och 2 a § krävs att visst straff ”är stadgat” respektive ”är föreskrivet” för brottet. Att

visst straff skall vara stadgat eller föreskrivet för ett brott innebär att åtminstone det maximistraff som föreskrivs för brottet skall överskrida den angivna nivån. Om i stället visst straff skall kunna följa på brottet skall hänsyn tas även till andra regler som kan inverka på den tillämpliga straffskalans storlek, dvs. regler enligt vilka straffet kan skärpas eller lindras (se bl.a. prop. 1964:10 s. 146). Vad man framför allt tycks ha tänkt på är regeln i 26 kap. 3 § brottsbalken om straffskärpning vid återfallsbrott. Kravet på att visst straff skall vara föreskrivet för brottet återfinns också i bestämmelsen om häktning i 24 kap. 1 § rättegångsbalken. Före brottsbalkens införande gällde emellertid att visst straff måste kunna följa på brottet för att häktning skulle kunna komma i fråga. På lagrådets inrådan ändrades uttrycket eftersom tillämpningsområdet för häktningsbestämmelsen annars skulle bli för vidsträckt (anförda prop. s. 327 och 347). Den särskilda bestämmelsen om husrannsakan i transportmedel, som infördes år 1991 i 28 kap. 2 a §, fordrar också att visst straff skall vara föreskrivet för brottet. För delgivning av stämning i brottmål får husrannsakan enligt 28 kap. 2 § företas om ”det för brottet är stadgat fängelse”. Straffbarhetskravet bör enligt utredningens uppfattning formuleras på samma sätt beträffande samtliga tvångsmedel, vilket leder till att det även beträffande undersökningar bör krävas att visst straff skall vara föreskrivet för det misstänkta brottet.

Undersökning av hus, rum och liknande utrymmen samt av slutna förvaringsställen

Som utredningen har anfört ovan krävs för närvarande att fängelse kan följa på brottet för att husrannsakan enligt 28 kap. 1 § rättegångsbalken skall få företas. Detta straffbarhetskrav bör enligt utredningens uppfattning i princip upprätthållas såvitt gäller de mest integritetskränkande ingripandena, dvs. undersökningar av hus, rum och liknande utrymmen samt av slutna förvaringsställen. På de skäl som utredningen har anfört ovan bör det emellertid krävas att det skall *vara föreskrivet* fängelse för brottet.

Personell husrannsakan får med stöd av 28 kap. 2 § i princip företas oavsett brottets svårhet. Ett i föreskriven ordning meddelat beslut om anhållande, häktning, hämtning till förhör eller till inställelse vid domstol eller ett beslut om kroppsvisitation eller kroppsbesiktning grundar därför en allmän befogenhet för polisen att företa husrannsakan. Med hänsyn till intresset av att sådana beslut skall kunna verkställas bör polisens befogenhet att företa undersökning i hus, rum eller liknande utrymme inte begränsas till fall som avser brott av viss

svårare beskaffenhet.

För husrannsakan i syfte att delge en stämning i brottmål gäller dock för närvarande att det skall vara stadgat fängelse för brottet. Det kan ifrågasättas om det finns skäl att göra skillnad mellan undersökning i detta syfte och övriga fall av undersökningar för eftersökande av personer. När bestämmelsen infördes år 1985 anförde departementschefen (prop. 1984/85:109 s. 57 f.) att det inte kunde godtas att en person som var misstänkt för brott skulle kunna undandra sig lagföring och straff genom att hålla sig undan delgivning, varför det fanns starka skäl att tillåta husrannsakan i bostad för att genomföra delgivning i sådana fall, även om det var mer ingripande än vad som annars var accepterat. Med hänsyn till den integritetskränkning för den enskilde som en sådan åtgärd innebar, ansåg departementschefen emellertid att det borde krävas att det var fråga om brott av allvarligare slag. En lämplig avgränsning var enligt departementschefen att det för brottet skulle vara stadgat fängelse. Det har enligt utredningens uppfattning inte framkommit något som ger skäl att sänka straffbarhetskravet för undersökning av hus, rum eller liknande utrymme i syfte att delge stämning i brottmål. Det bör därför alltjämt krävas att det är föreskrivet fängelse för brottet för att undersökning i sådant syfte skall kunna få företas.

Bestämmelsen om personell husrannsakan för att gripa en person syftar, som utredningen har redogjort för i avsnitt 6.3.2, på ett förestående gripande. Straffbarhetskravet är dock detsamma som för de former av personell husrannsakan som förutsätter ett föregående beslut om t.ex. anhållande eller häktning. Varken i förarbetena till tvångsmedelslagen eller rättegångsbalken har det ifrågasatts om ett strängare straffbarhetskrav borde gälla. Processkommissionen ansåg dock att faran för missgrepp var så stor att polisman inte borde ha befogenhet att företa husrannsakan i syfte att gripa en misstänkt person utom i ”lägenhet, till vilken han under förföljandet tagit sin tillflykt”. I sådana fall fanns det enligt Processkommissionen ett starkt behov av skyndsamhet samtidigt som faran för misstag på person var jämförelsevis obetydlig (SOU 1926:32 s. 119 och 123). I tvångsmedelslagen upptogs emellertid ingen sådan begränsning. Däremot inskränktes polismans befogenhet att själv besluta om sådan husrannsakan till fall då det förelåg fara i dröjsmål eller då den misstänkte följts eller spårats till lägenheten (NJA II 1933, s. 112 ff.). Genom Processlagberedningens förslag till rättegångsbalk utvidgades slutligen polismans befogenhet att besluta om husrannsakan till att omfatta bl.a. alla fall då polisman äger gripa en misstänkt. Utredningen anser emellertid inte att det finns skäl att höja straffbarhetskravet för sådana undersökningar som företas för gripande av en misstänkt. Det har inte heller visat sig

finnas anledning att skärpa förutsättningarna på exempelvis det sätt som Processkommissionen föreslog.

I 28 kap. 2 a § infördes år 1991 en särskild bestämmelse om husrannsakan i transportmedel. Husrannsakan enligt denna bestämmelse får företas för eftersökande av den som får gripas eller är anhållen eller häktad som misstänkt för ett brott för vilket inte är föreskrivet lindrigare straff än fängelse i fyra år eller för försök till sådant brott. Om det finns särskild anledning att anta att den eftersökte kommer att passera en viss plats får varje fordon på platsen undersökas. Utredningen har inte kunnat finna något fall då bestämmelsen har tillämpats. Det förefaller emellertid inte bero på att förutsättningarna är så stränga att bestämmelsen inte skulle kunna tillämpas, utan snarare på att det inte har uppkommit några situationer då den har behövt tillämpas. Utredningen anser inte att det finns behov av att ändra förutsättningarna för sådan undersökning av transportmedel som avses i denna paragraf.

För närvarande gäller samma straffbarhetskrav för husrannsakan hos icke misstänkta som hos misstänkta. I 1933 års tvångsmedelslag uppställdes dock både ett strängare straffbarhetskrav och ett strängare indikationskrav. Husrannsakan hos den som med skäl misstänktes för ett brott kunde således få företas om det kunde följa antingen straffarbete eller fängelse på brottet, medan husrannsakan hos annan än den misstänkte krävde att brottet var så grovt att det endast kunde följa straffarbete samt att det dessutom fanns särskilt skäl att anta att åtgärden skulle ge det avsedda resultat. I Processlagberedningens förslag till rättegångsbalk anfördes dock att det inte fanns tillräcklig anledning att behålla begränsningen till straffarbetsbrott vid husrannsakan hos annan än den misstänkte. Skyddet för den som inte var misstänkt för brott var enligt Processlagberedningen tillräckligt tillgodosett genom de strängare förutsättningar, som i övrigt borde gälla (SOU 1938:44 II s. 328 f.). Processlagberedningen föreslog därför att indikationskravet vid husrannsakan hos annan än den misstänkte skulle skärpas från ”särskilt skäl” till ”synnerliga skäl”. Utredningen anser också att skyddet för integriteten kan upprätthållas genom ett strängare indikationskrav för undersökningar hos den som inte är misstänkt. Det finns därför inte anledning att frångå principen om att alla de brott som kan föranleda undersökning hos den misstänkte också bör kunna föranleda undersökning hos annan, om förutsättningarna i övrigt är uppfyllda.

Andra undersökningar

Undersökningar av allmänt tillgängliga utrymmen, av förvaringsutrymmen som inte är slutna samt av områden utomhus som inte är allmänt tillgängliga kan, som utredningen tidigare har anfört, generellt sett betraktas som mindre integritetskränkande. Beträffande sådana undersökningar bör ett lägre straffbarhetskrav gälla. För närvarande uppställs över huvud taget inte något krav på brottets svårhet för att en lägenhet som är tillgänglig för allmänheten skall få undersökas (28 kap. 3 §). Områden utomhus som inte är allmänt tillgängliga får också undersökas oavsett brottets svårhet (28 kap. 10 §). Utredningen anser att de mindre integritetskränkande undersökningarna även fortsättningsvis bör kunna få företas redan vid misstanke om ett bötesbrott. Det bör därför inte ställas upp något särskilt straffbarhetskrav såvitt gäller dessa undersökningar.

6.3.3 Indikations- och misstankekravet

Med indikationskrav menar utredningen ett krav på att det i ett enskilt fall skall finnas omständigheter som med viss styrka talar för att ett ingripande kommer att leda till det avsedda resultatet. Misstankekravet innefattar ett krav på att den misstanke som riktas mot en viss person skall ha viss styrka för att tvångsmedel skall få användas under de övriga, i lagen angivna förutsättningarna.

För att husrannsakan enligt 28 kap. 1 eller 2 § skall få företas *hos annan än den som är skäligen misstänkt* fordras att det finns *synnerlig anledning* att anta att åtgärden kommer att leda till det avsedda resultatet. Den särskilda bestämmelsen om husrannsakan i transportmedel på viss plats kräver att det finns *särskild anledning* att anta att den eftersökte kommer att passera platsen. I övriga fall, dvs. såvitt gäller husrannsakan enligt 28 kap. 3 § samt undersökningar enligt 28 kap. 10 §, finns inget uttryckligt indikationskrav.

Ett grundläggande krav för alla former av tvångsmedel är att ingripandet behövs för att det eftersträvade resultatet skall uppnås. Det bör därför alltid krävas att det i det enskilda fallet finns åtminstone någon eller några konkreta omständigheter som visar att ingripandet behövs. De lindrigaste formerna av undersökning bör enligt utredningens uppfattning kunna få företas utan något strängare indikationskrav. I sådana fall bör det således vara tillräckligt att omständigheterna i det enskilda fallet ger anledning att anta att ett föremål eller något annat av betydelse för utredningen skall påträffas där en undersökning skall företas. Enligt 28 kap. 2 § får husrannsakan

företas i varje transportmedel som passerar en viss plats om det finns ”särskild anledning att anta” att en eftersökt person kommer att passera platsen. Det anges inte i förarbetena (prop. 1990/91:129) varför indikationskravet ”särskild anledning” valdes. Ett starkare indikationskrav torde emellertid ha begränsat tillämpningsområdet alltför mycket. Det finns enligt utredningens uppfattning inte heller skäl att av integritetshänsyn upprätthålla ett strängare krav.

Förutsättningarna för de mest integritetskränkande undersökningarna

När det gäller de mer integritetskränkande formerna av undersökning, nämligen undersökning av hus, rum och andra liknande utrymmen samt undersökning av slutna förvaringsutrymmen, finns det anledning att åtminstone för vissa fall ställa upp ett tämligen strängt indikationskrav. I gällande rätt görs det skillnad mellan misstänkta och icke misstänkta, på så sätt att ett strängare indikationskrav bara gäller vid husrannsakan hos annan än den som är skäligen misstänkt. Även i 1933 års tvångsmedelslag uppställdes strängare krav för att husrannsakan skulle få företas hos den som inte var misstänkt. Processkommissionen anförde att den som inte var misstänkt för ett brott inte borde vara skyldig att underkasta sig husrannsakan om inte mycket betydande allmänna intressen krävde det och att strängare krav därför borde gälla för ingripanden mot den som inte var på sannolika skäl misstänkt (SOU 1926:32 s. 116 och 123). Kravet på en på sannolika skäl grundad misstanke upptogs också i lagrådsremissen med förslag till tvångsmedelslag. Lagrådet, som anförde att den i remissen föreslagna skärpningen till ”sannolika skäl” hade skett i syfte att förebygga alltför löst grundade husrannsakningar, menade emellertid att det syftet skulle kunna uppnås även om det inte krävdes mer än att vederbörande var ”med skäl misstänkt” för brottet. Lagrådet ansåg dessutom att husrannsakan borde kunna få företas hos den misstänkte redan innan misstanken mot honom var så stark att det fanns skäl för häktning. Det fanns enligt lagrådet därför anledning att sänka misstankekravet för husrannsakan från ”sannolika skäl”, vilket krävdes för häktning, till ett något lägre krav. På lagrådets inrådan sänktes misstankekravet och tvångsmedelslagen kom att innehålla bestämmelser om husrannsakan där skilda förutsättningar gällde för husrannsakan hos den som var ”med skäl misstänkt” för brott av viss beskaffenhet och husrannsakan hos annan. Bestämmelsen om husrannsakan i 28 kap. 1 § rättegångsbalken överensstämmer i denna del med vad som gällde i 1933 års tvångsmedelslag, på så sätt att ett strängare indikationskrav bara gäller vid husrannsakan hos annan än

den som är skäligen misstänkt.

Det har inte framkommit något som visar att kravet på skälig misstanke inte skulle vara tillräckligt för att upprätthålla ett tillfredsställande skydd för integriteten. Hos den som är skäligen misstänkt bör undersökning av hus, rum och liknande utrymmen samt undersökning av slutna förvaringsutrymmen därför även fortsättningsvis få företas om det behövs för att uppnå något av de i lagen angivna syftena. Om misstanken mot en viss person inte har uppnått sådan styrka att vederbörande kan anses vara skäligen misstänkt, bör den dock med hänsyn till integritetsskyddet inte kunna läggas till grund för så ingripande undersökningar utan att strängare förutsättningar i övrigt bör gälla. Av integritetsskäl bör liksom för närvarande uppställas ett strängare indikationskrav även för undersökningar av hus, rum eller andra liknande utrymmen, vilka företas hos annan än den eftersökte.

Enligt gällande rätt får reell husrannsakan hos annan än den som är skäligen misstänkt företas ”allenast om brottet förövats hos honom eller den misstänkte gripits där eller eljest synnerlig anledning förekommer, att genom rannsakningen föremål, som är underkastat beslag, skall anträffas eller annan utredning om brottet vinnas”. Personell husrannsakan får företas hos annan än den eftersökte ”om synnerlig anledning förekommer, att den sökte uppehåller sig där”. I 1933 års tvångsmedelslag upprätthölls emellertid ett lägre indikationskrav. Processkommissionen hade visserligen i sitt förslag, vilket senare låg till grund för tvångsmedelslagen, anfört att en lämplig avvägning mellan integritets- och effektivitetsintressena vore att husrannsakan hos annan än den som var på sannolika skäl misstänkt inte fick företas om det inte fanns ”sannolika skäl” för att åtgärden skulle leda till det avsedda resultatet (se SOU 1926:32 s. 118). Indikationskravet kom emellertid att ändras under lagstiftningsarbetet, som ett resultat av att misstankekravet på lagrådets inrådan sänktes. Som utredningen tidigare har redogjort för ansåg lagrådet vid tvångsmedelslagens tillkomst att husrannsakan utan särskilda förutsättningar i övrigt borde få företas, inte bara hos den som var ”på sannolika skäl misstänkt”, utan också hos den som var ”med skäl misstänkt” (NJA II 1933 s. 115 f.). Departementschefen ansåg att man, samtidigt som man sänkte misstankekravet på det sätt som lagrådet hade föreslagit, borde ersätta uttrycket ”sannolika skäl” med något annat uttryck även på andra ställen i paragrafen. Indikationskravet ändrades därvid från ”sannolika skäl” till ”särskilt skäl”. Det framgår inte av departementschefens uttalande om uttrycket ”särskilt skäl” var avsett att ge uttryck för ett lägre indikationskrav eller om

utbytet skedde enbart för att undvika missförstånd[3]. När straffbarhetskravet i samband med rättegångsbalkens tillkomst sänktes från straffarbete till frihetsstraff, höjdes samtidigt indikationskravet från ''särskilt skäl'' till ''synnerlig anledning'' (SOU 1938:43 s. 328 f.).

Indikationskravet ''synnerlig anledning''

Vad som förstås med uttrycket ''synnerlig anledning'' kommenteras inte närmare i förarbetena. De situationer som särskilt nämns i 28 kap. 1 § andra stycket, nämligen att brottet har förövats där husrannsakan skall företas eller att den misstänkte har gripits där, måste dock betraktas som exempel på fall då det typiskt sett föreligger ''synnerlig anledning'' att anta att åtgärden kommer att ge det avsedda resultatet. Det finns dessutom ett antal JO-beslut som kan vara vägledande för tolkningen av begreppet ''synnerlig anledning''. Ett sådant beslut (JO 1965 s. 159) gällde misstanke om tillgreppsbrott avseende postförsändelser. Misstanken grundades på uppgifter från en person som hade ringt till polisstationen, uppgett namn och adress, och förklarat att han misstänkte en brevbärare och hans maka för tillgreppsbrott. Han påstod att han vid flera tillfällen hade sett makarna bära in gods i bostaden från postens bilar. Dessutom gjorde han gällande att de levde ''ett ganska högt liv''. JO ansåg att dessa påståenden inte kunde ge anledning till annat än en mycket löst grundad misstanke mot makarna och att det utan vidare var uppenbart att kravet på synnerlig anledning inte var uppfyllt.

I ett annat fall (JO 1985/86 s. 123) hade en anonym person per telefon lämnat uppgifter om att två efterlysta personer befann sig i en viss lägenhet som tillhörde en tredje person. Den ena av de två efterlysta var häktad i sin utevaro. JO konstaterade att det hade krävts synnerlig anledning för att företa husrannsakan i lägenheten. Uttrycket synnerlig anledning torde enligt JO få tolkas som att ''det skall föreligga en faktisk omständighet som påtagligt visar att man med fog kan förvänta sig att den eftersökte finns hos den där husrannsakan företas''. Uppgiftslämnaren hade visserligen visat sig känna till de efterlystas personuppgifter och adressen till den lägenhet där de påstods befinna sig, men ''den för ärendets bedömning viktigaste uppgiften, dvs. vilken synnerlig anledning som förekom att de

[3] Enligt utredningens uppfattning syftar uttrycket ''sannolika skäl'' närmast på graden av *misstanke som riktas mot en viss person* och bör därför inte jämföras med uttrycket ''synnerlig anledning'', som närmast syftar på att omständigheterna i det enskilda fallet med viss styrka skall utvisa att ett *visst förhållande föreligger*.

eftersökta skulle uppehålla sig just hos H., saknades helt''. Uppgifterna kunde enligt JO därför inte anses ha utgjort grund för ett beslut om husrannsakan i lägenheten.

I ytterligare ett fall hade ett beslut om husrannsakan grundats på ett anonymt tips (JO 1988/89 s. 68). En person, som visserligen hade uppgett sin bostadsadress men inte sitt namn, hade ringt till polisen och påstått att en annan namngiven person i samma fastighet tillverkade sprit. Uppgifterna bedömdes som trovärdiga. Dessutom hade samma adress några månader tidigare förekommit i ett liknande sammanhang. De polismän som åkte till platsen konstaterade att det uppgivna namnet förekom på två lägenheter. I den lägenhet där husrannsakan sedan företogs strax före midnatt var ljuset tänt. En av polismännen tyckte sig också höra klirr som av flaskor från lägenheten. JO ansåg emellertid att det inte hade förelegat någon faktisk omständighet som påtagligt hade visat att man med fog kunde ha förväntat sig att påträffa föremål som var underkastade beslag eller vinna annan utredning om brottet. Det kunde enligt JO därför starkt ifrågasättas om uppgifterna verkligen var sådana att de kunde anses ha utgjort ett tillräckligt underlag för ett beslut om husrannsakan.

Även om förarbetena inte ger någon närmare vägledning vid tolkningen av begreppet synnerlig anledning, torde tillämpningen av bestämmelserna om husrannsakan hos annan än den misstänkte respektive den eftersökte, ha fått viss stadga genom JO:s avgöranden. Det har inte framkommit några omständigheter som visar att kravet på ''synnerlig anledning'' skulle vara för lågt för att på ett tillfredsställande sätt värna om integriteten hos den som riskerar att bli utsatt för en mycket integritetskränkande undersökning. Utredningen anser därför att kravet på ''synnerlig anledning'' bör upprätthållas, vilket bör tolkas som att det skall föreligga en faktisk omständighet som påtagligt visar att man med fog kan förvänta sig att uppnå det avsedda resultatet med åtgärden, dvs. att man skall vara så gott som säker på att åtgärden skall ge avsett resultat.

Undersökning hos den misstänkte eller den eftersökte

Utredningen anser följaktligen att det bör ställas högre krav för undersökningar av hus, rum eller liknande utrymmen samt för undersökningar av slutna förvaringsutrymmen, om de företas hos annan än den som är skäligen misstänkt eller hos annan än den eftersökte. Frågan är vad som menas med att en undersökning företas ''hos'' en viss person. JO har i ett ärende (JO 1985/86 s. 155) anfört att man generellt sett bör kunna säga att en undersökning företas hos

en person om han i princip har oinskränkt tillgång till utrymmet i fråga. Det skall enligt JO dessutom vara tämligen säkert att han disponerar utrymmet på detta sätt. Det är således inte ägarförhållandet som bör vara avgörande för bedömningen, utan snarare frågan om vem har rådigheten över det utrymme eller område som skall undersökas. Undersökning av ett hotellrum som är uthyrt till en gäst bör därför anses riktad mot gästen och inte hotellets ägare. Undersökning av ett skåp som en anställd disponerar på sin arbetsplats bör likaledes anses rikta sig mot den anställde och inte mot arbetsgivaren, liksom undersökning av en bil normalt bör anses rikta sig mot föraren oavsett vem som äger bilen. Om en person som är skäligen misstänkt för ett brott tillfälligt bor hos en bekant, torde han emellertid som regel inte disponera lägenheten på det sätt som krävs för att en undersökning av lägenheten skall kunna anses företagen hos den misstänkte. Annorlunda torde det förhålla sig om misstanken riktar sig mot en av två samboende. Då torde undersökningen få anses företagen hos den misstänkte. Det bör dock uppmärksammas att föremål som påträffas i samband med en sådan undersökning, men som inte disponeras av den misstänkte, inte får undersökas om det inte finns synnerlig anledning att anta att en sådan undersökning skulle ge det avsedda resultatet.

7 Kroppsvisitation och kroppsbesiktning

I avsnitt 7.2 redogör utredningen för bakgrunden till de nuvarande bestämmelserna om kroppsvisitation och kroppsbesiktning samt för innebörden av dessa begrepp enligt gällande rätt. Avsnitt 7.3 innehåller bl.a. överväganden i detta hänseende. Utredningen föreslår några mindre justeringar av begreppen kroppsvisitation och kroppsbesiktning. Som kroppsvisitation bör sålunda avses dels en mindre omfattande undersökning av kroppens yttre, dels en undersökning av de kläder och liknande som en person bär på sig. Egendom som påträffas i samband med en kroppsvisitation bör också få undersökas utan särskilt beslut därom, men en sådan undersökning bör inte betraktas som kroppsvisitation i egentlig mening. Begreppet kroppsbesiktning bör omfatta dels alla de allvarligare kroppsliga undersökningar som inte kan betraktas som kroppsvisitation, dels olika former av provtagningar. Även om prover som har tagits från människokroppen bör få undersökas, bör detta inte innefattas i begreppet kroppsbesiktning. Utredningen föreslår sist i avsnitt 7.3 att det införs bestämmelser om att också annan än den som är misstänkt för brott får underkastas kroppsbesiktning samt om förutsättningarna för detta. I avsnitt 7.4 tar utredningen upp syftet med och förutsättningarna för kroppsvisitation och kroppsbesiktning. Utredningen föreslår att förutsättningarna för de mest integritetskränkande formerna av kroppsbesiktning skärps. Lindrigare villkor bör generellt kunna få gälla för undersökningar av kroppens yttre, för hårprov, hudprov, salivprov och blodprov samt för andra provtagningar som inte kräver en undersökning av kroppens inre. Strängare villkor bör gälla för undersökningar av kroppens inre samt för andra provtagningar än de nyss nämnda. Utredningen föreslår därför att den allvarligare formen av kroppsbesiktning av den som är skäligen misstänkt bara skall få förekomma om det för brottet är föreskrivet fängelse i två år eller mer. För kroppsbesiktning av annan än den som är skäligen misstänkt föreslår utredningen strängare villkor än annars. Den lindrigare formen av kroppsbesiktning bör få förekomma om det är föreskrivet två års fängelse eller mer för brottet, medan den allvarligare formen av kroppsbesiktning bör kräva att det inte är föreskrivet lindrigare straff än fängelse i två år.

7.1 Inledning

Bestämmelser om kroppsvisitation och kroppsbesiktning finns i 28 kap. 11 - 14 §§. I 28 kap. 11 § regleras *kroppsvisitation*, varmed avses ”en undersökning av kläder och annat som någon bär på sig samt av väskor, paket och andra föremål som någon har med sig”. Det bör uppmärksammas att vissa av dessa föremål för närvarande kan undersökas även med stöd av reglerna om husrannsakan, nämligen de som kan betraktas som slutna förvaringsställen, t.ex. låsta väskor. Med *kroppsbesiktning* avses enligt 28 kap. 12 § ”undersökning av människokroppens yttre och inre samt tagande av prov från människokroppen och undersökning av sådana prov”.

Bestämmelserna om kroppsvisitation och kroppsbesiktning ändrades nyligen genom SFS 1993:1408, som trädde i kraft den 1 januari 1994 (prop. 1993/94:24, bet. 1993/94:JuU7, rskr. 1993/94:67). Dessa ändringar innebar, såvitt nu är av intresse, att begreppen kroppsvisitation och kroppsbesiktning definierades på det sätt som framgår ovan. Ändringarna föranleddes av att det i flera avseenden var oklart vilka ingripanden som kunde företas inom ramen för kroppsvisitation respektive kroppsbesiktning. Man ville bl.a. klarlägga vilka föremål som borde kunna undersökas vid en kroppsvisitation och vilka undersökningar och provtagningar som borde kunna företas vid eller inom ramen för en kroppsbesiktning.

De tvångsmedel som det här är fråga om kan sägas ha det gemensamt att de utgör intrång i envars rätt till skydd för sitt privatliv (artikel 8:1 i Europakonventionen). I avsnitt 6 har utredningen behandlat vissa andra tvångsmedel som inkräktar på rätten till skydd för privatlivet, nämligen undersökningar av bl.a. bostäder och andra lokaler. Kroppsvisitation och kroppsbesiktning skiljer sig från sådana undersökningar genom att de utgör intrång i den fysiska integriteten. Tvångsmedel som kränker den fysiska integriteten uppfattas i de flesta fall som mer integritetskränkande än andra intrång i privatlivet och bör enligt utredningens uppfattning därför regleras för sig.

Det kan i vissa fall vara svårt att avgöra om ett ingripande utgör ett intrång i den fysiska integriteten eller om det mer allmänt är fråga om ett intrång i rätten till skydd för privatlivet. Om en polisman letar efter ett föremål i de kläder en person bär på sig, torde ingripandet få uppfattas som ett intrång i den fysiska integriteten. Det är mer tveksamt om detsamma kan anses gälla även en undersökning av ett föremål som en person bär på sig. En undersökning av föremål som någon har med sig bör avgjort inte räknas som ett intrång i den fysiska integriteten. Även om undersökningar av föremål inte kan anses innefatta intrång i den fysiska integriteten, bör de ändå i vissa

fall få företas i samband med kroppsliga undersökningar av olika slag. Det kan vara praktiskt att förutsättningarna för sådana undersökningar av föremål som får företas i samband med t.ex. kroppsvisitation, regleras i samband med de kroppsliga undersökningarna. Det innebär emellertid inte att sådana undersökningar av föremål med nödvändighet måste betraktas som kroppsvisitation.

7.2 Nuvarande indelning av tvångsmedlen

I detta avsnitt redogör utredningen för bakgrunden till de nuvarande bestämmelserna om kroppsvisitation och kroppsbesiktning samt för innebörden av dessa begrepp enligt gällande rätt.

7.2.1 Kroppsbesiktning

Bestämmelserna i rättegångsbalken om kroppsvisitation och kroppsbesiktning går tillbaka på reglerna i 1933 års tvångsmedelslag. I tvångsmedelslagen gjordes dock inte skillnad mellan kroppsvisitation och kroppsbesiktning. Båda formerna av ingripande föll i stället under begreppet kroppsrannsakan och fick företas på samma villkor. I 1920 års förslag, som senare låg till grund för tvångsmedelslagen, hade visserligen tagits in en bestämmelse om att polisen under vissa förutsättningar fick företa ”kroppsrannsakan” av den misstänkte, ”så ock besiktning av hans kropp”. Processkommissionen föreslog emellertid i sitt betänkande angående rättegångsväsendets ombildning (SOU 1926:32) en bestämmelse enbart om kroppsrannsakan av den ”som på sannolika skäl misstänkes för brott, varå kan följa straffarbete eller fängelse”. Processkommissionen anförde (s. 123):

> ”Såsom ett från kroppsrannsakan skilt rättsinstitut behandlas stundom kroppsbesiktning. Därmed avses då undersökning av levande persons kropp i syfte att vinna bevis om brott, under det att kroppsvisitation bestämmes som en undersökning av vad någon bär på sig. Enligt Processkommissionens åsikt erfordras ej några särskilda bestämmelser om kroppsbesiktning, utan synes det vara enklast att låta begreppet kroppsrannsakan omfatta även vad som stundom betecknas såsom kroppsbesiktning”

I det slutliga förslaget till tvångsmedelslag (SOU 1932:29) upptogs inte heller någon särskild bestämmelse om kroppsbesiktning, utan endast en bestämmelse om kroppsrannsakan. Det ansågs vara onödigt att skilja mellan kroppsrannsakan och kroppsbesiktning eftersom samma regler ändå borde gälla för dessa ingripanden. I tvångsmedelslagen togs därför in en enhetlig bestämmelse om kroppsrannsakan. Det var först med rättegångsbalkens införande som begreppen kroppsvisitation och kroppsbesiktning infördes i lagtexten. Processlagberedningen ansåg att det i vissa avseenden borde gälla olika regler för de olika slagen av kroppsrannsakan och att dessa borde kallas kroppsvisitation och kroppsbesiktning. Med kroppsvisitation menade Processlagberedningen ”en undersökning av någons kläder” och med kroppsbesiktning ”undersökning av kroppen” (SOU 1938:44 II s. 331). Enligt den då gällande lagen om blodundersökning i brottmål kunde blodprov tas på den som med skäl var misstänkt antingen för ett brott på vilket straffarbete kunde följa eller för ett trafiknykterhetsbrott. Processlagberedningen ansåg emellertid att det fanns behov att kunna ta blodprov på misstänkta även i andra fall och föreslog därför att bestämmelsen om kroppsbesiktning skulle innehålla en uttrycklig föreskrift om att blodprov skulle kunna tas ”vid kroppsbesiktning” om det erfordrades. Vid kroppsbesiktning borde även annan undersökning av kroppen kunna utföras, t.ex. en undersökning för att ta reda på om den misstänkte led av viss sjukdom eller en röntgenundersökning, dock endast om det kunde ske utan nämnvärt men för den undersökte.

I propositionen med förslag till de nyligen genomförda ändringarna anförde departementschefen (prop. 1993/94:24 s. 27) att kroppsbesiktningsbegreppet i viss mån kunde sägas vara oklart i rättegångsbalken, eftersom den enda vägledning som gavs i förarbetena var att kroppsbesiktning avsåg undersökning av kroppen. Departementschefen pekade vidare på att det inte angavs hur en sådan besiktning fick utföras, vilka delar av kroppen som avsågs, eller hur omfattande eller ingående undersökningen fick vara. Dessutom ansåg departementschefen att uttrycket ”annan undersökning” inte innebar en klar avgränsning av vad som fick göras vid en kroppsbesiktning. Det begränsande rekvisitet ”nämnvärt men” hade inte heller önskvärd precision.

Begreppen kroppsvisitation och kroppsbesiktning i rättegångsbalken kan i viss mån sägas vara eller åtminstone ha varit oklara. Viss vägledning vid tolkningen av begreppen kan man hämta bl.a. från regeringsformen, där det i 2 kap. 6 § föreskrivs att varje medborgare gentemot det allmänna är skyddad mot påtvingade kroppsliga ingrepp och dessutom bl.a. kroppsvisitation. Begreppet kroppsbesiktning

används inte i bestämmelsen, men beträffande uttrycket kroppsligt ingrepp sägs i förarbetena (prop. 1975/76:209 s. 147) att det avser våld mot människokroppen samt ”läkarundersökningar, smärre ingrepp som vaccinering och blodprovstagning samt liknande företeelser som brukar betecknas med ordet kroppsbesiktning”. Från kroppsligt ingrepp skiljer sig kroppsvisitation som enligt motiven avser ”undersökning av en persons kläder eller av något som denne har med sig, t.ex. en handväska”. I Rättighetsskyddsutredningens betänkande (SOU 1978:34 s. 202 - 207) Förstärkt skydd för fri- och rättigheter, angavs att de lagenliga inskränkningarna av det grundlagsenliga skyddet kunde delas in i fyra olika grupper, nämligen a) påtvingat kroppsligt ingrepp, som innebär våld mot människokroppen, b) påtvingat kroppsligt ingrepp i annat fall, dvs. kroppsbesiktning, främst läkarundersökning, samt smärre ingrepp av typ vaccination, tagande av blodprov eller fingeravtryck, c) kroppsvisitation eller således undersökning av någons kläder eller av det som någon bär med sig, samt d) samhällets rätt att i andra fall utöva våld mot enskilda personer, dvs. en mera generell rätt för det allmännas verkställande organ till våldsutövning för genomförande av vissa förvaltningsuppgifter.

Som exempel på ingrepp som hamnar i den första gruppen nämns kastrering och transplantation. Bland ingrepp som hamnar i den andra gruppen, dvs. ingrepp som skall anses utgöra kroppsbesiktning, nämns läkarundersökning, smärre ingrepp av typ vaccination samt tagande av blodprov och fingeravtryck. Däremot hänförs inte tagande av fotografi eller alkoholutandningsprov till denna grupp. Till den tredje gruppen, kroppsvisitation, hänförs undersökning av någons kläder eller väska som någon bär med sig. Till den fjärde gruppen hänförs bl.a. polismans rätt att bruka våld. Rättighetsskyddsutredningen tillade att gränsdragningen mellan de fyra grupperna inte var entydig, utan t.o.m. i viss mån godtycklig, men att gränsdragningsfrågorna inte var av intresse i sammanhanget, eftersom grundlagsskyddet var detsamma för alla fyra grupperna.

I den tidigare nämnda propositionen (prop 1993/94:24 s. 33 f.) anförde departementschefen sammanfattningsvis beträffande begreppet kroppsbesiktning:

> Med kroppsbesiktning avses en undersökning av kroppen. Häri innefattas såväl en ytlig, okulär undersökning som en ingående undersökning av kroppens inre. Även borttagande av bandage och avlägsnande av proteser omfattas av begreppet kroppsbesiktning. Viss oklarhet kan sägas råda om huruvida provtagningar av olika slag, såsom exempelvis

blodprovstagning, innefattas i begreppet. Även i övrigt kan viss oklarhet sägas råda beträffande vilka undersökningar som ryms inom begreppet, särskilt mot bakgrund av att det i exempelvis 28 kap. 12 § RB jämte kroppsbesiktning också talas om ”annan undersökning”. Begreppet kroppsbesiktning, liksom även ytlig kroppsbesiktning, faller inom begreppet kroppsligt ingrepp, som detta är att fatta enligt regeringsformen...Med ytlig kroppsbesiktning avses en okulär besiktning av den nakna kroppen inklusive förekommande proteser. Den som undersöks får uppmanas att visa upp fotsulorna och lyfta upp armarna så att armhålorna kan kontrolleras. Kontrollanten får inte vidröra kroppen eller anmoda den undersökte att inta speciella ställningar. Kontroll av kroppens hålrum genom att den undersökte anmodas att gapa eller att sära på skinkorna får inte ske. Huvudhår och eventuell peruk får dock vidröras vid undersökningen.

Departementschefen anförde vidare (anförda prop. s. 44 - 48):

Undersökningar av själva kroppen

Av definitionen bör inledningsvis framgå att kroppsbesiktning innebär att kroppen får undersökas; såväl dess yttre som dess inre. Så långt är begreppet kroppsbesiktning väl inarbetat redan i dag och det täcker i terminologiskt hänseende väl olika åtgärder som innebär en besiktning och en undersökning av kroppen. Begreppet omfattar alltså alla former av kroppsliga undersökningar; utvärtes såväl som invärtes. Detta bör klart och tydligt framgå av lagtexten. Vad gäller undersökning av kroppens yttre innefattas naturligtvis en okulär besiktning av den nakna kroppen. Vid undersökningen är det då också tillåtet att anmoda den undersökte att inta vissa ställningar, så att annars dolda delar av kroppen blir åtkomliga för besiktning. Det är också tillåtet att röra vid kroppen, exempelvis att med händerna undersöka hårbotten. Med undersökningar av kroppens inre avses undersökning av kroppens håligheter, såsom ändtarmen, vaginan och munnen.

Undersökning av kroppsprodukter m.m.

För närvarande gäller beträffande kroppsbesiktning att det vid en sådan får tas blodprov och genomföras annan under-

sökning. Rent definitionsmässigt är det alltså tveksamt om blodprovstagning och andra undersökningar innefattas i begreppet kroppsbesiktning. Regler om kroppsbesiktning har i allmänhet också tillämpats som om provtagningar och liknande har fallit utanför begreppet kroppsbesiktning. En sådan ordning är enligt min mening otillfredsställande. Ett sätt att komma till rätta med detta är att låta begreppet kroppsbesiktning omfatta alla undersökningar och provtagningar som kan komma i fråga. Provtagningar av kroppsutsöndringar och andra kroppsprodukter faller enligt min mening sakligt sett väl in under begreppet kroppsbesiktning. I dessa fall är det inte själva människokroppen som granskas eller undersöks, utan innehållet i någon kroppsprodukt. För att få fram ett prov krävs endera att produkten tas från kroppen, t.ex. i form av ett blodprov, eller att kroppen själv levererar produkten, vilket är fallet när det gäller exempelvis avföringsprov. Exempel på andra typer av prov som kan bli aktuella är urin-, saliv-, hår-, sekret- och hudprov liksom utandningsprov.

De åtgärder som nu har nämnts kan vara av mycket skiftande karaktär men det är i samtliga fall fråga om provtagningar av olika slag. En möjlighet skulle därför kunna vara att i rättegångsbalken införa begreppet provtagning och reglera det som ett självständigt tvångsmedel. Med hänsyn till de skiftande situationer som kan uppkomma i praktiken är det dock inte möjligt att i lag göra en uppdelning mellan lindriga och mer ingripande provtagningar. Det är rent allmänt inte heller önskvärt att införa en ny typ av straffprocessuellt tvångsmedel vid sidan av de befintliga.

Jag föreslår därför den först nämnda lösningen, nämligen att begreppet kroppsbesiktning skall omfatta även undersökningar och provtagningar.

I promemorian anges att det är angeläget att lagstiftningen inte låses till undersökningsformer som är kända i dag. Någon remissinstans har tvärtom hävdat att en sådan låsning bör göras. I likhet med vad som sägs i promemorian föreslår jag att bestämmelsen om kroppsbesiktning utformas så att den inte knyter an endast till vissa undersökningsformer. Enligt min mening bör alltså alla typer av undersökningar och provtagningar i brottsutredande syfte hänföras till begreppet kroppsbesiktning. Som jag strax kommer till innebär detta givetvis inte att fältet är fritt fram för vilka undersökningar och provtagningar som helst. Begränsningar

måste finnas, vilket jag strax skall redovisa, men dessa begränsningar bör inte utformas så att endast vissa typer av undersökningar och provtagningar faller under begreppet kroppsbesiktning. Av lagtexten bör alltså klart framgå att en undersökning av kroppens produkter får göras och att provtagning då får genomföras. Det är som jag redan har påpekat knappast möjligt att i lagtexten räkna upp alla de undersökningsmetoder och provtagningar som skulle kunna genomföras med stöd av stadgandet. Risken skulle vara överhängande att en sådan reglering inte blev tillräckligt följsam och effektiv. I det till Lagrådet remitterade förslaget föreslog jag att med kroppsbesiktning skall avses ''undersökning och provtagning av människokroppens yttre och inre samt av dess produkter''.

Lagrådet har beträffande detta uttalat följande. Definitionen synes innebära att begreppet blir alltför vittomfattande. Även provtagningar som inte görs från människokroppen torde sålunda komma att omfattas. Som exempel kan nämnas provtagningar av kroppsprodukter som anträffas på en brottsplats. Undersökningar av kroppsprodukter som görs utan samband med provtagning torde med den föreslagna definitionen också komma att utgöra kroppsbesiktning. En sådan vid omfattning av begreppet har såvitt framgår inte varit avsedd och kan inte heller anses lämplig. Bestämmelsen bör därför formuleras om. Lagrådet föreslår att begreppet ges följande definition. ''Med kroppsbesiktning avses undersökning av människokroppens yttre och inre samt tagande av prov från människokroppen och undersökning av sådana prov''.

Jag är ense med Lagrådet. Avsikten är att begreppet kroppsbesiktning skall omfatta såväl själva provtagningen som undersökningen av de kroppsprodukter som åtkoms genom eller vid provtagningen. Huruvida kroppsprodukterna har lämnat kroppen på ett naturligt sätt, exempelvis ett avföringsprov, eller genom ett ingrepp, exempelvis genom blodprovstagning skall däremot inte ha någon betydelse. I båda fallen skall undersökningen av kroppsprodukten omfattas av det juridiska begreppet kroppsbesiktning. Däremot skall inte undersökning av kroppsprodukter som påträffas utan samband med någon provtagning omfattas av begreppet kroppsbesiktning. Jag föreslår därför att definitionen utformas i enlighet med Lagrådets förslag.

Menrekvisitet m.m.

Jag vill till att börja med framhålla att den föreslagna lösningen, som innebär att alla former av undersökningar och provtagningar faller under begreppet kroppsbesiktning, medför att de krav legalitetsprincipen ställer väl tillgodoses. Skyddet för den enskilde är också väl tillgodosett genom den numera i 28 kap. 3 a § RB, vartill 28 kap. 13 § RB hänvisar, lagfästa proportionalitetsprincipen. Även ändamåls- och behovsprinciperna innebär som jag tidigare har sagt (avsnitt 2.2) att den enskilde skyddas mot för långt gående ingrepp i hans kroppsliga integritet. I detta sammanhang vill jag också betona att de nu nämnda principerna skall beaktas vid all tvångsmedelsanvändning och att de gör sig påminda med särskild styrka då olika former av ingående kroppsbesiktning aktualiseras. Enligt min uppfattning är emellertid inte detta skydd tillräckligt. Min uppfattning är att det är nödvändigt med någon form av begränsning i rättegångsbalkens bestämmelse om kroppsbesiktning. I promemorian föreslås att det begränsande rekvisitet ''nämnvärt men'' mönstras ut. Flera remissinstanser har ställt sig tveksamma till det.

För närvarande gäller att annan undersökning inte får genomföras vid en kroppsbesiktning om den inte kan ske utan nämnvärt men för den undersökte. Som framgår av promemorian har denna begränsning vållat en del problem i den praktiska tillämpningen. Osäkerheten har därvid gällt hur begreppet ''nämnvärt men'' skall tolkas. I förarbetena till rättegångsbalken (NJA II 1943 s. 374) har rekvisitet inte förklarats. Det är också oklart om rekvisitet tar sikte på undersökningsmetoden som sådan, eller om det är undersökningen i det enskilda fallet som avses. Rent språkligt är ordet ''men'' inte heller helt entydigt. Det kan betyda, och betyder vanligtvis, framtida lidande i form av fysisk eller psykisk ohälsa eller skada. Men det kan också betyda lidande i form av övergående smärta eller obehag. För all tvångsmedelsanvändning gäller att våld får användas, men bara i den utsträckning det behövs. Den som utsätts för ett tvångsmedel skall alltså inte åsamkas större obehag än nödvändigt. I förarbetena till smittskyddslagen (se prop. 1988/89:82) uttalades att det är självklart att den undersökningsmetod skall väljas som innebär minst obehag för den undersökte och att frågan om vilka undersökningar och

vilka prov som skall göras respektive tas i en viss situation får avgöras från fall till fall. Ingrepp som kan riskera den enskildes hälsa eller i övrigt förorsaka annat än obetydligt men bör dock inte få förekomma. I ärendet nämndes blodprov och avföringsprov som exempel på åtgärder som utgör endast obetydliga ingrepp. Vidare uttalades att provtagning av saliv, urin, avföring och liknande kroppsutsöndringar, liksom blodprov, utgör sådant som en patient rimligen måste tåla, medan undersökningar och provtagningar som innebär större operativa ingrepp, t.ex. ryggmärgsprov och vissa vävnadsprov, inte bör få utföras mot patientens vilja.

Motsvarande synpunkter kan enligt min mening i stort anläggas på kroppsbesiktning med stöd av bestämmelserna i rättegångsbalken. Just de tidigare angivna ändamåls-, behovs- och proportionalitetsprinciperna innebär att större operativa ingrepp överhuvudtaget inte kan komma ifråga i samband med en kroppsbesiktning. Också andra mindre operativa ingrepp hindras i ett stort antal fall av nämnda principer. Jag anser emellertid, som jag redan har sagt, att dessa principer är otillräckliga som skydd för den enskilde, detta alldeles särskilt mot bakgrund av mitt förslag om att undersökningar och provtagningar skall få genomföras utan inskränkningar till vissa typer. Även om det i sista hand alltid är den läkare som utför kroppsbesiktningen, som avgör vilka ingrepp som skall få göras, bör den yttersta gränsen för vilka undersökningar och provtagningar som får göras inom ramen för kroppsbesiktningsinstitutet framgå av rättegångsbalken. En sådan begränsning bör enligt min mening knytas an till vad tidigare sagts om ''men'' i betydelsen framtida lidande i form av ohälsa eller skada. Kroppsbesiktning i form av undersökningar och provtagningar skall således enligt mitt förslag aldrig få utföras så att det finns risk för att den undersökte därigenom kan drabbas av framtida ohälsa eller skada. Detta utesluter alla större operativa ingrepp från området för kroppsbesiktning. Att en undersökning eller en provtagning kan medföra övergående obehag eller besvär och förorsaka kortvarig smärta är däremot något som inte i och för sig skall få hindra genomförandet. Vad gäller den våldsanvändning som får förekomma för att en beslutad kroppsbesiktning skall kunna verkställas finns regler i polislagen.

7.2.2 Kroppsvisitation

Vad som avses med begreppet kroppsvisitation, förutom att det omfattar en undersökning av en persons kläder, har som framgår ovan inte närmare utvecklats i förarbetena till rättegångsbalken. I förarbetena till regeringsformen nämns dock att kroppsvisitation även kan omfatta undersökning av något som en person ”har med sig”, t.ex. en handväska (prop. 1975/76:209 s. 147), eller undersökning av sådant som en person ”bär med sig” (SOU 1978:34 s. 97). Det har i olika sammanhang diskuterats i vilken mån undersökning av väskor och annat liknande bagage innefattas i begreppet kroppsvisitation. I propositionen med förslag till de nyligen genomförda ändringarna i rättegångsbalken anfördes (prop. 1993/94:24 s. 26 f.):

> I doktrinen har hävdats att uttalandena i förarbetena innebär att portföljer, resväskor, påsar och liknande, som någon har med sig inte omfattas av bestämmelserna om kroppsvisitation. I stället skulle bestämmelserna om husrannsakan vara tillämpliga i dessa fall. I 28 kap. 1 § RB föreskrivs att husrannsakan under vissa närmare angivna förutsättningar får ske i hus, rum eller slutet förvaringsställe. I förarbetena till rättegångsbalken (NJA II 1943 s. 369) anges att som slutet förvaringsställe bör betraktas t.ex. stängd bil samt kassafack i bank. Undersökning av en väska som någon bär på sig omfattas - oavsett om den är sluten eller inte - alltså av bestämmelserna om kroppsvisitation. Undersökning av en väska som någon bär med sig omfattas å andra sidan av bestämmelserna om husrannsakan; dock endast - har det hävdats - om den är sluten (se Bylund i Ekelöf, Rättegång III s. 67). En icke sluten väska som någon har med sig skulle således inte omfattas av vare sig bestämmelserna om kroppsvisitation eller bestämmelserna om husrannsakan. I kommentaren till rättegångsbalken (Fitger m.fl. 28:6 - 7) hävdas däremot att husrannsakan kan ske även beträffande olåsta förvaringsställen. Däremot synes även där upprätthållas ett krav på att förvaringsstället (väskan) är sluten, eller med ett annat uttryck stängd, för att husrannsakan skall kunna komma i fråga (jfr också JO 1974 s. 128 och 1977/78 s. 129 samt NJA 1974 s. 229).

Departementschefen anförde vidare (anförda prop. s. 40 - 42):

> När det gäller tvångsmedlet kroppsvisitation har det - som jag tidigare har redovisat - länge rått oklarhet om i vilken omfattning tvångsmedlet kan användas. Klart är att kroppsvisitation innebär att den undersöktes kläder kan sökas igenom i närmare angivna syften. Detta innebär att man kan känna såväl utanpå kläderna som i fickor och liknande. Det råder heller ingen tvekan om att kroppsvisitation kan användas för att söka igenom väskor och liknande, som den undersökte bär på sig. Det är däremot oklart i vilken utsträckning egendom, som den undersökte inte bär på sig, kan undersökas, vilket jag tidigare har berört (avsnitt 2.2.3). I viss annan lagstiftning har det som jag tidigare har redovisat (avsnitt 2.2.4) särskilt angivits att det förutom kroppsvisitation också är möjligt att undersöka medhavda väskor och annan medhavd egendom.
>
> I promemorian föreslås att begreppet kroppsvisitation skall innebära en undersökning av kläder och annat som någon bär på sig samt av väskor, paket och liknande som någon har med sig. Remissinstanserna har inte haft något att erinra mot att det klargörs att kroppsvisitation får avse såväl egendom som någon bär på sig som egendom som någon har med sig. Enligt min mening är det också sakligt omotiverat att i hithörande hänseenden skilja på väskor, exempelvis ryggsäckar och axelremsväskor, som man bär på sig och väskor man bär med sig, exempelvis en ordinär resväska. Det är också sakligt omotiverat att skilja på fall där man bär resväskan i handen och fall där man tillfälligt ställt ned den på marken. De syften som bär upp tvångsmedlet skulle förfelas om den ena, men inte den andra, skulle kunna undersökas. Starka skäl talar enligt min mening för att kroppsvisitation skall få omfatta en undersökning av såväl egendom som man bär på sig, som egendom man bär med sig. Skyddet för den personliga integriteten kan knappast sägas urholkas genom förtydligandet att också medhavda föremål får undersökas vid en kroppsvisitation.
>
> En annan fråga är vilka objekt, eller föremål, som skall få undersökas inom ramen för en kroppsvisitation. I promemorian föreslås som sagt att undersökning skall få göras av ''väskor, paket och liknande som någon har med sig''. Vad som avses med väskor respektive paket torde inte kräva någon närmare förklaring. Däremot kan en viss osäkerhet

inställa sig beträffande uttrycket ”och liknande” som används i promemorian. Med uttrycket ”och liknande” menas i detta sammanhang föremål avsedda att förvara andra föremål i, så länge de liknar väskor eller paket. Förutom väskor och paket i egentlig mening kan exempelvis plånböcker, skrin, kartonger, lådor, fodral och förvaringskärl av skilda slag omfattas av uttryckssättet. Detta torde med tillräcklig tydlighet framgå av den i promemorian föreslagna lydelsen. Flera remissinstanser har emellertid efterlyst en ännu klarare avgränsning av det område inom vilket kroppsvisitation kan förekomma. Med uttrycket ”och liknande” blir enligt min mening möjligheten till kroppsvisitation på ett inte önskvärt sätt knuten till enbart väskliknande föremål (eller paketliknande föremål). Behov av att kunna undersöka även andra medhavda föremål än väskliknande sådana föreligger inte sällan. Ett alternativ kunde vara att i lagtexten knyta an till begreppet lösa saker som förekommer inom civilrättslig lagstiftning. Med lösa saker avses emellertid nära nog varje slag av rörligt fysiskt föremål, t.ex. kläder, väskor, paket, ryggsäckar, påsar, bagagevagnar, barnvagnar, bilar och båtar (jfr prop. 1989/90:89 s. 28 ff. och s. 59 ff.). Det är alltså en betydligt vidare krets av föremål än vad som i dag kan undersökas med stöd av ett beslut om kroppsvisitation. Enligt min mening skulle det föra för långt att knyta an till ”lösa saker”. Exempelvis bör inte bilar och båtar kunna undersökas inom ramen för en kroppsvisitation. Inte bara rent språkliga skäl utan även sakliga skäl talar emot ett så vidsträckt tillämpningsområde. De flesta föremål som omfattas av begreppet ”lösa saker” bör dock kunna bli föremål för en kroppsvisitation. Om man i lagtexten i stället anger att det med kroppsvisitation avses en undersökning av kläder och annat någon bär på sig samt av väskor och andra föremål får man enligt min mening en så tydlig avgränsning som är möjlig att göra. Genom att använda ordet ”föremål” utesluter man enligt min mening tillräckligt klart sådana lösa saker som t.ex. bilar, båtar och andra större transportfordon. Däremot omfattas sådana saker som väskor, paket, bagagelådor, barnvagnar m.m. av begreppet föremål.

Det innebär alltså en viss begränsning att använda ordet föremål i lagtexten. Den mest betydelsfulla begränsningen kommer dock i första hand, i stället för att utgöras av objektets karaktär, att utgöras av att det skall finnas en viss anknytning mellan föremålet och den som skall undersökas.

De föremål som kan undersökas inom ramen för en kroppsvisitation bör i enlighet med vad som föreslås i promemorian vara sådana föremål som den som skall undersökas har med sig. Det är enligt min mening här viktigt att konstatera att den enskildes integritetsskydd egentligen inte är betjänt av en snäv bestämning av vilka föremål som får undersökas. Det avgörande från integritetsskyddssynpunkt är i stället hur förutsättningarna för tvångsmedelsanvändningen är utformade. Trots detta är det ofrånkomligt att det är av värde att juridiska begrepp ges en så klar avgränsning som möjligt. Detta är ju också ett av de huvudsakliga syftena med denna reform. Detta utesluter från kroppsvisitationsområdet inte bara fasta föremål utan även sådana lösa saker som skåp, containers och andra större transportlägenheter. Ett alternativ till föremål som någon har med sig vore att bestämma kretsen av föremål till sådana som någon bär med sig. En sådan avgränsning riskerar dock att bli för snäv och orsaka oönskade gränsdragningsproblem. Exempelvis skulle det då kunna råda tvekan om t.ex. en barnvagn eller en shoppingvagn skulle kunna bli föremål för kroppsvisitation. Jag föreslår därför att alla föremål som någon har med sig skall kunna undersökas inom ramen för en kroppsvisitation.

För att man skall kunna säga att någon har med sig ett föremål krävs att vederbörande har egendomen under sin fysiska kontroll. Att han tillfälligt ställt ned exempelvis ett paket på marken utesluter inte tillämpning av bestämmelsen om kroppsvisitation. Herrelösa föremål kan dock inte bli föremål för kroppsvisitation. Inte heller föremål där det är osäkert vem - av flera tänkbara - som föremålet tillhör, kan undersökas inom ramen för en kroppsvisitation. Det krävs att man alltid kan peka ut en bestämd person som innehavare av föremålet. Äganderätten till föremålet har dock ingen betydelse i sammanhanget.

I promemorian föreslås vidare att begreppet kroppsvisitation skall omfatta undersökning av medhavda föremål, oavsett om föremålen är öppna, stängda, låsta eller på annat sätt tillslutna. Remissinstanserna har inte haft något att erinra mot detta, med det påpekandet i ett fall att legalitetsprincipen kräver att det klart framgår av lagtext att även slutna föremål får undersökas inom ramen för kroppsvisitation. Min uppfattning är också att det saknas skäl att göra skillnad mellan medhavd egendom som är öppen och sådan som är sluten eller låst. I vissa fall kan det också vara svårt att

avgöra när exempelvis en väska är öppen eller stängd. Det kan också vara en ren tillfällighet om bäraren stängt sin väska eller inte. Att det rent praktiskt i vissa fall kan vara besvärligare att genomföra en kroppsvisitation om ett låst föremål skall undersökas är inte något som bör få påverka utformningen av regleringen. Eftersom begreppet kroppsvisitation enligt mitt förslag uttryckligen omfattar undersökning av väskor, paket och andra föremål utan någon begränsning framgår det enligt min mening klart att kroppsvisitation får ske inte bara av öppna utan även av låsta eller på annat sätt slutna föremål.

En bestämning av ifrågavarande begrepp i enlighet med vad jag nu har sagt medför att begreppet kommer att överlappa vad som för närvarande kan ske inom ramen för tvångsmedlet husrannsakan. Så länge förutsättningarna för att dessa båda tvångsmedel över huvud taget skall få användas är desamma, bör dock en sådan överlappning inte förorsaka några tillämpningsproblem. Det kan i vissa fall tvärtom vara en fördel med en sådan överlappning. I praktiken kan det nämligen vara önskvärt att kunna undersöka en persons kläder och låsta väskor som han har ställt ifrån sig. Det är då en fördel om detta kan ske inom ramen för ett beslut, nämligen ett beslut om kroppsvisitation. På motsvarande sätt kan det vara en fördel att man inom ramen för ett beslut om husrannsakan i exempelvis en lägenhet kan undersöka även väskor som påträffas i lägenheten som genomsöks. Lagrådet har också påpekat att gränsdragningen mellan kroppsvisitation och husrannsakan inte spelar någon större roll eftersom förutsättningarna är desamma för de båda tvångsmedlen. Enligt Lagrådet får det ankomma på rättstillämpningen att lösa gränsdragningsfrågorna eftersom det knappast är möjligt att mer i detalj lagreglera gränsdragningen. Lagrådet pekar dock på möjligheten att slå samman de två instituten till ett institut, som ett sätt att komma ifrån de nu diskuterade gränsdragningsproblemen.

Mitt förslag innebär alltså att alla föremål, oavsett art, som man har med sig skall kunna undersökas inom ramen för tvångsmedlet kroppsvisitation. Härigenom får man - så långt som det är möjligt - en klar, tydlig och uttömmande beskrivning av när kroppsvisitation får förekomma. Som jag redan har nämnt innebär en sådan utvidgning av kretsen av saker som kan bli föremål för kroppsvisitation, inte att den enskildes integritetsskydd påverkas. Den föreslagna ut-

vidgningen innebär ju endast att sådana saker som i dag kan bli föremål för en husrannsakan med mitt förslag också kan bli föremål för en kroppsvisitation.

7.3 Överväganden angående indelningen av tvångsmedlen

Utredningen föreslår i detta avsnitt några mindre justeringar av begreppen kroppsvisitation och kroppsbesiktning. Som kroppsvisitation bör avses dels en mindre omfattande undersökning av kroppens yttre, dels en undersökning av de kläder och liknande som en person bär på sig. Sådana föga ingripande åtgärder som att t.ex. vika upp den visiterades skjortärm eller att öppna hans knutna hand bör således kunna få företas med stöd av bestämmelserna om kroppsvisitation. Egendom som påträffas i samband med en kroppsvisitation bör också få undersökas utan särskilt beslut därom, men sådan undersökning bör inte betraktas som kroppsvisitation i egentlig mening. Begreppet kroppsbesiktning bör omfatta dels alla de allvarligare kroppsliga undersökningar som inte kan betraktas som kroppsvisitation, dels olika former av provtagningar. Även om prover som har tagits från människokroppen bör få undersökas, bör sådan undersökning inte innefattas i begreppet kroppsbesiktning.

Sist i detta avsnitt tar utredningen upp frågan om det bör införas regler om kroppsbesiktning av annan än den som är misstänkt för brott. Undersökningar i straffprocessuellt syfte av t.ex. en målsägande anses för närvarande bara få företas med stöd av den undersöktes samtycke. Denna ordning har emellertid allvarliga nackdelar. Utredningen föreslår därför att det införs bestämmelser om när kroppsbesiktning av bl.a. målsägande får förekomma.

7.3.1 Allmänna överväganden

Bestämmelserna om kroppsvisitation och kroppsbesiktning har nyligen ändrats. Det finns därför inte anledning att nu överväga några omfattande ändringar av begreppen i sig. Enligt utredningens uppfattning bör emellertid bestämmelserna om olika typer av tvångsmedel så långt det är möjligt vara likformiga, både i språkligt och i systematiskt hänseende. Mot bakgrund av de ändringar som utredningen har föreslagit i bestämmelserna om husrannsakan och liknande undersökningar, kan det därför vara motiverat att se över

även bestämmelserna om kroppsvisitation och kroppsbesiktning. Det kan också i övrigt finnas anledning att ytterligare precisera innebörden av de olika begreppen.

De olika typerna av ingripanden

Innan utredningen går in på frågan om på vilket sätt de tvångsmedel som riktar sig mot den fysiska integriteten bör avgränsas från varandra, finns det anledning att något beröra vilka olika typer av ingripanden som ryms och bör rymmas inom de nuvarande begreppen kroppsvisitation och kroppsbesiktning. Uttrycket ''kroppsbesiktning'' ger språkligt sett intryck av att redan den omständigheten att en polisman ser på en persons kropp skulle kunna vara en form av tvångsingripande. Att kroppsbesiktning också anses innefatta bl.a. ''en okulär besiktning av den nakna kroppen'' framgår bl.a. av förarbetena till de senaste ändringarna i 28 kap. rättegångsbalken (prop. 1993/94:24 s. 33 f.). Utredningen anser emellertid att det som regel inte kan betraktas som ett tvångsmedel att endast se på en person i syfte att inhämta viss information. Att titta på en person med kikare betraktas för närvarande inte som ett tvångsmedel. Inte heller anses det vara fråga om tvångsmedel om en polisman betraktar en påklädd person på närmare håll. Självfallet kan det inte heller betraktas som ett tvångsmedel att titta på en avklädd person. Samtliga dessa åtgärder kan normalt företas av var och en, om inte granskningen blir så påträngande att den kan bestraffas som ofredande. Även en polisman bör därför kunna granska en person utan särskilt lagstöd. En polisman anses också som regel få se efter om en person har blåmärken eller sår i ansiktet eller på händerna. Om en person som skall identifieras bär kortärmad skjorta kan polismannen utan särskilt lagstöd granska de synliga delarna av hans armar för att se om han har några tatueringar som kan ge information om vem han är. En person som är mer avklädd, t.ex. på en badstrand, bör i och för sig också kunna betraktas utan särskilt lagstöd - under förutsättning att det inte blir fråga om ofredande. Resonemanget förutsätter att personen i fråga inte behöver ta av sig några kläder på uppmaning av polisen för att en viss del av kroppen skall kunna granskas. Om en granskning skulle kräva att en person klär av sig bör det emellertid anses vara fråga om ett tvångsmedel, eftersom en sådan åtgärd antingen kräver att polisen ingriper med våld eller att den som berörs på polismannens uppmaning aktivt medverkar genom att själv klä av sig. Det torde knappast ha varit lagstiftarens mening att en polisman utan uttryckligt lagstöd skulle vara förhindrad att granska de synliga delarna av en persons kropp.

När det i förarbetena sägs att en ''okulär besiktning av den nakna kroppen'' är en form av tvångsmedel avses därför sannolikt endast det fallet att den som berörs av ingripandet behöver klä av sig för att besiktningen skall kunna ske.

Den nedre gränsen för vad som bör betraktas som ingripanden som kränker den fysiska integriteten torde således vara sådana ''besiktningar'' som kräver att en person tar av sig kläderna. Exempel på de lindrigaste formerna av sådan ''besiktning'' är att en polisman tar av en person hans handskar för att kunna se på händerna, knäpper upp en skjortknapp för att se om han har märken på halsen eller viker upp en ärm för att se om han är tatuerad. Besiktningar som kräver att den undersökte tar av alla kläder eller som fordrar att polismannen vidrör personen i fråga torde som regel uppfattas som mer kränkande. Även undersökningar av människokroppen och provtagningar av olika slag är exempel på ingripanden som kränker den fysiska integriteten. Sådana ingripanden anses som regel vara mer integritetskränkande än ''besiktningar'', även om vissa former av undersökningar, t.ex. blodprovstagning, vanligtvis inte betraktas som särskilt ingripande.

Vilka former av undersökningar och provtagningar som är tillåtna bestäms av de gällande reglerna om kroppsbesiktning, enligt vilka polisen får undersöka människokroppens yttre och inre samt ta prover från människokroppen, dock endast på ett sådant sätt att den undersökte inte riskerar framtida ohälsa eller skada (28 kap. 12 § andra stycket rättegångsbalken). I princip får således alla former av undersökningar och provtagningar genomföras inom ramen för en kroppsbesiktning. Departementschefen anförde dock i propositionen med förslag till de nyligen genomförda ändringarna i 28 kap. rättegångsbalken att ''ändamåls-, behovs- och proportionalitetsprinciperna innebär att större operativa ingrepp över huvud taget inte kan komma ifråga i samband med en kroppsbesiktning. Också andra mindre operativa ingrepp hindras i ett stort antal fall av nämnda principer''. Enligt utredningens uppfattning kan man inte säga att de tre nämnda principerna generellt utesluter varje form av operativt ingrepp, även om sådana ingrepp i flertalet fall torde vara uteslutna. Man skulle t.ex. kunna tänka sig fall då det vore både behövligt och proportionerligt att i bevissyfte operera ut en pistolkula från en misstänkt som har skadats i samband med ett skottdrama. Lagens krav på att undersökningar skall utföras så att den undersökte inte ''riskerar framtida ohälsa eller skada'' är emellertid avsett att utesluta alla ''större operativa undersökningar'' från området för kroppsbesiktning (prop. 1993/94: 24 s. 48). Det kan enligt utredningens uppfattning emellertid ifrågasättas om ''alla större operativa undersökningar'' verkligen kan sägas innefatta en risk för framtida ohälsa eller skada.

Vissa större ingrepp torde visserligen kunna innefatta en sådan risk. I andra fall torde risken för framtida ohälsa eller skada bero inte bara på hur stort ingrepp det är fråga om, utan också t.ex. på patientens fysiska tillstånd. Om man generellt vill utesluta större operativa undersökningar från begreppet kroppsbesiktning bör det enligt utredningens uppfattning framgå tydligare av lagtexten. Utredningen anser i och för sig inte att det är nödvändigt att generellt utesluta alla större operativa ingrepp från begreppet kroppsbesiktning. I stället skulle man kunna tänka sig att överlåta till den undersökande läkaren att avgöra vilka undersökningar som utan risk skulle kunna genomföras. Med hänsyn till att bestämmelsen om kroppsbesiktning nyligen har ändrats i detta avseende, lägger utredningen dock inte fram något sådant förslag.

Den nedre gränsen för intrång i den fysiska integriteten är alltså besiktningar som kräver avklädning, medan den övre gränsen enligt gällande rätt går vid ”större operativa undersökningar.” Däremellan ryms en hel mängd olika former av undersökningar och provtagningar. Som exempel på tillåtna undersökningar nämnde departementschefen i den tidigare nämnda propositionen urin-, saliv, hår-, sekret- och hudprov liksom utandningsprov (anförda prop. s. 45). Departementschefen anförde vidare att det ”för att få fram ett prov krävs endera att produkten tas från kroppen, vilket är fallet när det gäller exempelvis blodprov, eller att kroppen själv levererar produkten, vilket är fallet när det gäller exempelvis avföringsprov”. Tydligen menade departementschefen att en provtagning skall betraktas som en form av kroppsbesiktning oavsett om den förutsätter ett visst mått av tvång eller våld, som t.ex. en blodprovstagning, eller om den kan genomföras utan att våld behöver användas. Urinprovstagning är ett typiskt exempel på en undersökning som normalt kan genomföras utan våld eftersom den undersökte kan beräknas medverka genom att ”frivilligt” lämna det begärda provet. Om den undersökte vägrar att medverka får undersökningen med stöd av 10 § polislagen genomföras med tvång, under förutsättning att det kan anses behövligt och proportionerligt. Redan det faktum att tvång kan användas torde vara tillräckligt för att den misstänkte skall kunna förmås att medverka till provtagningen.

Det kan i sammanhanget finnas anledning att ta upp frågan om utandningsprov fortsättningsvis bör vara inordnat under begreppet kroppsbesiktning. Utandningsprov får enligt lagen om alkoholutandningsprov tas i syfte att fastställa alkoholkoncentrationen i utandningsluften hos en person som antingen är skäligen misstänkt för ett trafikbrott eller som i annat fall för ett motordrivet fordon eller liknande. Som utredningen tidigare har anfört bör utgångspunkten vara

att endast sådana undersökningar som kan genomföras tvångsvis bör betraktas som tvångsmedel. Utandningsprov kan emellertid aldrig tas annat än om den enskilde vill medverka. Det kan således aldrig bli fråga om att genomföra provtagningen med våld. Om en person inte vill medverka till utandningsprov får i stället blodprov tas av honom, antingen med stöd av rättegångsbalkens bestämmelse om kroppsbesiktning, om det är fråga om en person som är skäligen misstänkt för brott, eller med stöd av 4 § lagen om alkoholutandningsprov, om det är fråga om en mera rutinmässig kontroll. Även om utandningsprov inte kan genomföras med våld, kan det förenas med tvång i den meningen att den som inte medverkar riskerar att utsättas för en mer ingripande provtagning. Utandningsprov bör därför betraktas som en form av tvångsmedel.

De nyligen genomförda ändringarna i 28 kap. 12 § rättegångsbalken innebar bl.a. att även undersökningar av prov från människokroppen numera innefattas i begreppet kroppsbesiktning. Det finns enligt utredningens uppfattning skäl att ifrågasätta det rimliga i en sådan ordning. Den undersökning eller provtagning som fordras för att få fram t.ex. ett blodprov bör utan tvivel falla inom ramen för vad som är ett tvångsmedel (under förutsättning att undersökningen eller provtagningen får genomföras tvångsvis). Enligt gällande rätt är ett sådant ingripande en kroppsbesiktning. Då provtagningen eller undersökningen har avslutats och man har fått fram ett prov som kan undersökas, bör själva kroppsbesiktningen emellertid anses avslutad. Undersökningen av provet är en åtgärd som inte på något sätt ytterligare kränker den fysiska integriteten hos den som har kroppsbesiktigats och man kan dessutom över huvud taget inte tala om något tvång i samband med analys av t.ex. ett blodprov. Enligt utredningens uppfattning finns det inte heller något behov av att innefatta undersökningen av prov från människokroppen i begreppet kroppsbesiktning. Tvärtom kan det ställa till svårigheter eftersom reglerna om förfarandet vid kroppsbesiktning blir tillämpliga även på den analys som sedermera sker på ett laboratorium eller liknande. Utredningen föreslår därför att 28 kap. 12 § andra stycket rättegångsbalken ändras på så sätt att undersökningar av prover från människokroppen inte innefattas i begreppet kroppsbesiktning. För att inga oklarheter skall uppstå föreslår utredningen dock att det uttryckligen föreskrivs att det är tillåtet att i brottsutredande syfte undersöka sådana prover som har tagits med stöd av bestämmelsen om kroppsbesiktning. Undersökningen är dock på det sättet länkad till kroppsbesiktningen att den skall ställas in eller avbrytas om förutsättningarna för kroppsbesiktning faller bort eller visar sig ha saknats.

Även om undersökning av ett prov inte bör betraktas som kroppsbesiktning, kan det naturligtvis ändå finnas behov av regler för vissa typer av undersökningar. Det är t.ex., med hänsyn till Europarådets rekommendation angående användningen av DNA-analys inom ramen för det straffrättsliga systemet[1], angeläget att det införs regler om DNA-analys av blodprov. Det kan emellertid inte anses ligga inom ramen för utredningens uppdrag att lämna förslag till sådana regler.

7.3.2 Indelningen av tvångsmedlen

Utgångspunkten för indelningen av tvångsmedlen i olika grupper bör som utredningen tidigare har anfört alltid vara den integritetskränkning som ett ingripande innebär. Om det med hänsyn till graden av integritetsintrång finns anledning att uppställa skilda förutsättningar för olika typer av ingripanden, kan det också finnas anledning att skilja dem åt begreppsmässigt. Det skulle därför i och för sig kunna finnas anledning att dela upp de kroppsliga ingreppen i fler än två typer. I samband med de nyligen genomförda ändringarna i 28 kap. rättegångsbalken beslöt man emellertid att behålla indelningen av kroppsliga ingripanden i kroppsvisitation och kroppsbesiktning. Med hänsyn härtill anser utredningen att det inte finns skäl att nu ifrågasätta några ändringar i detta avseende. Om det finns behov av det kan man i stället tänka sig att skilja vissa ingripanden från varandra inom ramen för dessa huvudgrupper, t.ex. om förutsättningarna för mycket allvarliga former av kroppsbesiktning skulle behöva skärpas i förhållande till lindrigare former av kroppsbesiktning.

Var gränsen skall gå mellan de båda typer av tvångsmedel som nu finns, kroppsvisitation och kroppsbesiktning, togs inte upp närmare i samband med de nyssnämnda ändringarna i rättegångsbalken. Utredningen anser dock att det finns anledning att beröra den frågan något. Vad som framför allt bör uppmärksammas är att det före rättegångsbalken införande bara fanns en typ av kroppsligt tvångsingripande, nämligen kroppsrannsakan, och att sådan kroppsrannsakan ansågs innefatta även de åtgärder som nu betraktas som kroppsbesiktning (SOU 1926:32 s. 123). Skälet till att man delade upp kroppsrannsakan i två begrepp var att det ansågs böra gälla olika

[1] Council of Europe, Committee of Ministers recommendation No. R (92) 1 of the Committee og Ministers to member states on the use of analysis of deoxyribonucleic acid (DNA) within the framework of the criminal justice system. Rekommendationen antogs av ministerkommittén den 10 februari 1992.

regler för de ''särskilda slagen av kroppsrannsakan'' (SOU 1938:43 s. 331). Det ansågs därför också lämpligt att använda olika benämningar på dessa olika former av kroppsrannsakan, nämligen kroppsvisitation och kroppsbesiktning. Kroppsrannsakan var alltså ett vidare begrepp som innefattade alla former av intrång i den fysiska integriteten. Det nya begreppet kroppsvisitation reserverades för de lindrigare formerna av ingripanden, undersökning av någons kläder, och kroppsbesiktning för de allvarligare formerna av ingripanden, undersökning av kroppen, vilka krävde särskild reglering (SOU 1938:43 s. 331). Enligt utredningens uppfattning bör begreppet kroppsbesiktning alltjämt avse de speciella former av intrång i den fysiska integriteten som innebär en så allvarlig kränkning att särskilt stränga regler är motiverade. Kroppsvisitation bör däremot, i likhet med begreppet kroppsrannsakan, anses innefatta alla de former av intrång i den fysiska integriteten som inte är så allvarliga att de bör betraktas som kroppsbesiktning. Om ett ingripande bör anses falla under begreppet kroppsvisitation eller begreppet kroppsbesiktning bör därför huvudsakligen vara beroende av vilket mått av integritetsintrång ingripandet innebär.

För närvarande anses det att polisen utan att åberopa bestämmelsen om kroppsbesiktning kan se efter om en person har t.ex. märken efter slag i ansiktet och på händerna. Som utredningen tidigare har anfört bör sådana åtgärder över huvud taget inte betraktas som någon form av tvångsmedel. Däremot är det fråga om tvångsmedel om en person måste ta av handskarna för att polismannen skall kunna granska hans händer. Detsamma gäller om personen i fråga måste knäppa upp en kragknapp eller vika upp skjortärmarna för att polismannen skall kunna se om han exempelvis har några skador på halsen eller armarna. Den rådande uppfattningen tycks vara att sådana åtgärder inte får företas om inte förutsättningarna för kroppsbesiktning är uppfyllda. Det förefaller också som om det anses vara fråga om kroppsbesiktning om polisen med våld öppnar en persons knutna hand för att se vad han gömmer i handen. Utredningen anser emellertid att det kan ifrågasättas om inte dessa ingripanden, med hänsyn till det ringa integritetsintrång det är fråga om, snarare borde betraktas som olika former av kroppsvisitation. Innan utredningen går vidare i resonemanget kan det finnas anledning att se något på hur dessa problem har lösts i några andra länder.

I dansk rätt har man liksom i svensk rätt två former av kroppsliga ingrepp. En besiktning som kräver viss medverkan, t.ex. att väga eller mäta en person eller att se på handflatorna betraktas som den lindrigare form av ingripande som kallas ''legemsbesigtigelse''. Till samma kategori hör besiktning som inte kräver någon egentlig

avklädning men som fordrar att den som är föremål för ingripandet t.ex. knäpper upp en skjortknapp eller viker upp en ärm. Fingeravtryck och besiktning som kräver avklädning tillhör också samma kategori. Till den strängare kategorin ''legemsundersøgelse'' hör undersökningar som består i att man berör kroppens utsida. Provtagningar av olika slag och undersökningar av kroppens inre hör också till den strängare kategorin. Att visitera en persons kläder är enligt dansk uppfattning egentligen inte en form av kroppsligt ingripande. Av praktiska skäl har det emellertid ansetts att samma regler bör gälla för undersökning av en persons kropp som av hans kläder. Undersökning av kläder som en person har på sig innefattas därför i begreppet ''legemsbesigtigelse''. Däremot kan ett sådant ingripande inte omfatta undersökning av kläder som personen i fråga har tagit av sig och lagt ifrån sig eller väskor och annat liknande som han för med sig. Undersökning av sådana föremål får ske enligt reglerna om ''ransagning''. Om man jämför de svenska reglerna med de danska finner man således bl.a. att besiktningar som kräver att en person måste ta av sig alla kläder, vilket i svensk rätt betraktas som den allvarligare formen av ingripande, i dansk rätt jämställs med undersökning av själva kläderna, vilket i svensk rätt betraktas som den lindrigare formen av ingripande.

I England finns bestämmelser om flera olika typer av undersökningar. Den lindrigaste formen synes vara vad som kallas ''search''. En sådan undersökning kan företas både i samband med ett straffprocessuellt frihetsberövande och i samband med att en polisman med laga stöd stannar en person på gatan för att söka efter stöldgods eller efter föremål som det är förbjudet att inneha. Av lagtexten framgår inte direkt vad som innefattas i begreppet ''search'', men det påpekas att en polisman inte får be en person att på allmän plats ta av mer än ''outer coat, jacket or gloves''. Detta torde innebära att en polisman med stöd av bestämmelserna om ''search'' kan göra mer än att bara kontrollera kläderna som personen bär på sig. Hur långt en ''search'' sträcker sig är svårt att säga med utgångspunkt från vad som framgår av lagtexten. Det finns emellertid också bestämmelser om andra mer ingripande former av undersökningar, bl.a. ''intimate searches''. Även om det inte framgår av lagtexten vad sådana intima undersökningar kan innefatta torde man emellertid kunna dra slutsatsen att mer ingripande undersökningar inte kan företas med stöd av bestämmelserna om ''search''. En jämförelse mellan svensk och engelsk rätt i det här avseendet visar att man också i England betraktar åtminstone de enklaste formerna av kroppsliga ingrepp som i integritetshänseende likställda med undersökning av de kläder en person bär på sig.

Enligt utredningens uppfattning bör i svensk rätt, liksom i dansk och engelsk rätt, åtminstone de allra lindrigaste formerna av intrång i den fysiska integriteten kunna företas på mindre stränga villkor än vad som gäller för undersökningar av människokroppen eller olika former av provtagningar. Sådana föga ingripande åtgärder som att t.ex. vika upp en persons skjortärm i syfte att granska hans arm bör därför kunna få företas med stöd av bestämmelserna om kroppsvisitation. Att öppna en persons knutna hand för att se om han gömmer något föremål i handen, är också ett exempel på en åtgärd som inte är så integritetskränkande att den bör betraktas som kroppsbesiktning. Det finns enligt utredningens uppfattning inte skäl att av hänsyn till integritetsskyddet tillåta sådana förhållandevis små ingrepp i den fysiska integriteten endast under de relativt stränga förutsättningar som gäller för kroppsbesiktning. Sådana åtgärder borde i stället kunna företas med stöd av de nuvarande reglerna i rättegångsbalken om kroppsvisitation.

Utredningen anser således att de minst omfattande undersökningarna av kroppens yttre bör kunna innefattas i det nuvarande begreppet kroppsvisitation. Vad som talar för det är bl.a den språkliga innebörden av uttrycket kroppsvisitation, vilket enligt utredningens mening visar att man inte kan ha avsett att begreppet bara skulle avse undersökning av någons kläder och vissa typer av föremål. Till stöd för utredningens uppfattning om innebörden av begreppet kroppsvisitation talar också den omständigheten att sådana åtgärder typiskt sett behöver kunna företas i de situationer då en polisman undersöker en persons kläder för att t.ex. söka efter vapen, narkotika eller upplysningar om identiteten. Det skulle vara förvånande om ett beslut om kroppsvisitation, som enligt gällande rätt inte bara ger en polisman befogenhet att genomsöka en persons kläder, utan dessutom hans plånbok, väska och annat bagage, inte skulle ge en polisman befogenhet att också undersöka om den visiterade gömmer något i handen. Sådana enklare ingripanden är enligt utredningens uppfattning inte heller mer kränkande än en undersökning av kläderna. Frågan är var gränsen går mellan sådana ingripanden som kan företas inom ramen för en kroppsvisitation och sådana som är så allvarliga att de bör betraktas som kroppsbesiktning. Närmare undersökningar av själva kroppen liksom provtagningar av olika slag bör av integritetshänsyn alltid hänföras till den allvarligare formen av ingripande. Det är således endast sådana ingripanden som syftar till att polismannen skall kunna granska en persons kropp som bör kunna få företas med stöd av bestämmelserna om kroppsvisitation. Det kan också bara bli fråga om sådana granskningar som inte kräver att en person tar av alla sina kläder. Normalt bör ett beslut om kroppsvisitation inte anses medföra

skyldighet för en person att klä av sig annat än handskar, skor och strumpor och kanske att vika upp ärmarna eller knäppa upp ett par knappar i skjortan. Även om en polisman i samband med granskningen berör den undersöktes händer, fötter eller armar bör det inte medföra att ingripandet anses så allvarligt att det måste betraktas som kroppsbesiktning. Kroppsvisitation bör dessutom anses innefatta befogenhet att t.ex. lyfta på den undersöktes hår. Att närmare genomsöka håret torde dock vara så integritetskränkande att det får betraktas som kroppsbesiktning. Exakt var gränsen går är omöjligt att avgöra generellt. Det är en fråga som får bedömas med utgångspunkt från de konkreta omständigheterna i det enskilda fallet.

Sammanfattningsvis anser utredningen följaktligen att begreppet kroppsvisitation bör omfatta dels mindre omfattande undersökningar av kroppens yttre, dels undersökningar av de kläder och liknande som en person bär på sig. Begreppet kroppsbesiktning bör omfatta dels alla de allvarligare undersökningar av kroppens yttre som inte kan betraktas som kroppsvisitation, dels undersökningar av kroppens inre, dels olika former av provtagningar.

Begreppet kroppsvisitation bör enligt utredningens uppfattning tolkas på samma sätt även i annan lagstiftning än rättegångsbalken, om det inte tydligt framgår att avsikten med en viss bestämmelse om kroppsvisitation har varit att inte innefatta sådana undersökningar. Som exempel på en kroppsvisitationsbestämmelse utanför rättegångsbalken kan nämnas 19 § varusmugglingslagen. I förarbetena till denna bestämmelse diskuterades det vad som utgör kroppsvisitation respektive kroppsbesiktning i varusmugglingslagens mening. Departementschefen anförde därvid bl.a. att granskning och undersökning av en ”avklädd persons kropp” torde hänföras till begreppet kroppsbesiktning (prop. 1981/82:2 s. 20). Uttrycket ger språkligt sett närmast intryck av att departementschefen endast avsåg granskning av en person som har klätt av sig helt och hållet. Att granska vissa delar av kroppen som kan göras synliga utan att den som berörs behöver ta av alla kläderna skulle därför inte heller i varusmugglingslagens mening med nödvändighet betraktas som kroppsbesiktning. Vad utredningen har anfört om begreppet kroppsvisitation bör därför kunna läggas till grund för tolkningen av begreppet kroppsvisitation även i varusmugglingslagen.

7.3.3 Undersökning av kläder och föremål

Utredningen har ovan anfört att begreppet kroppsvisitation bör anses innefatta sådana smärre intrång i den fysiska integriteten som inte omfattas av begreppet kroppsbesiktning. Enligt 28 kap. 11 § tredje stycket rättegångsbalken avses med kroppsvisitation dessutom ”en undersökning av kläder och annat som den undersökte bär på sig samt av väskor, paket och andra föremål som någon har med sig”. Denna definition av begreppet kroppsvisitation tillkom vid den senaste ändringen av paragrafen. Tidigare framgick det inte av lagtexten vilka undersökningar som kunde innefattas i en kroppsvisitation. Förarbetena till rättegångsbalken utvisade dock att avsikten varit att kroppsvisitation skulle avse ”undersökning av någons kläder och vad han eljest bär på sig” (SOU 1938:44 II s. 331). Som framgår av tidigare citerade uttalanden i förarbetena till de senaste ändringarna, ansågs bestämmelsen om kroppsvisitation förut ge stöd för undersökning av bl.a. väskor och liknande som någon bar på sig. Det rådde däremot oklarhet om en sådan undersökning dessutom kunde omfatta annan egendom. Genom den nya definitionen av begreppet kroppsvisitation klargjordes för det första att även undersökningar av egendom som en person har med sig, men inte bär på sig, numera skall betraktas som kroppsvisitation. Emellertid ansågs det inte att all egendom som en person kan ha med sig borde kunna bli föremål för kroppsvisitation. I departementspromemorian som låg till grund för förslaget i propositionen hade man använt uttrycket ”väskor, paket och liknande som någon har med sig”. Enligt departementschefen innebar ordet ”liknande” emellertid att undersökningsrätten skulle bli alltför begränsad. Förutom väskor och paket borde även exempelvis plånböcker, skrin, kartonger, lådor, fodral och förvaringskärl av olika slag omfattas av bestämmelsen om kroppsvisitation. Departementschefen övervägde att i lagtexten i stället knyta an till begreppet lösa saker, men fann att det inte skulle vara bra eftersom bestämmelsen i så fall skulle bli tillämplig i allt för många fall. Uttrycket ”lösa saker” skulle bl.a. komma att omfatta bilar och båtar, vilka enligt departementschefens mening inte borde omfattas av bestämmelsen om kroppsvisitation. För att begränsa undersökningsrätten till viss egendom valdes slutligen uttrycket ”väskor, paket och andra föremål som någon har med sig”. Departementschefen anförde (prop. 1993/94:24 s.41):

> Om man i lagtexten i stället anger att det med kroppsvisitation avses en undersökning av kläder och annat någon bär på sig samt av väskor och *andra föremål* får man enligt min

mening en så tydlig avgränsning som är möjlig att göra. Genom att använda ordet ''föremål'' utesluter man enligt min mening tillräckligt klart sådana lösa saker som t.ex. bilar, båtar och andra större transportfordon. Däremot omfattas sådana saker som väskor, paket, bagagelådor, barnvagnar m.m. av begreppet föremål.

Enligt utredningens uppfattning finns det skäl att låta undersökning av kläder som en person bär på sig få företas på samma villkor som de allra lindrigaste kroppsliga undersökningarna. Den främsta anledningen är att sådana mindre undersökningar av kroppen och undersökningar av kläderna som regel företas samtidigt och därför svårligen kan skiljas från varandra i systematiskt hänseende. Som utredningen tidigare har redovisat har man också i dansk rätt ansett att undersökning av kläder som en person har på sig av praktiska skäl bör innefattas i begreppet ''legemsbesigtigelse'', eftersom samma regler bör gälla för undersökning av en persons kropp som av hans kläder. Även i norsk rätt kan en ''personlig ransaking'', vilket är en lindrigare form av undersökning än ''legemsundersøgelse'', innefatta undersökning av en persons kläder. Även om villkoren för undersökning av kläderna och vissa mindre undersökningar av kroppen således bör vara desamma är det inte nödvändigt att innefatta undersökning av kläderna i begreppet kroppsvisitation. Eftersom en undersökning av de kläder en person bär på sig bör betraktas som ett intrång i den fysiska integriteten bör sådan undersökning dock betraktas som en form av kroppsvisitation.

När det gäller undersökning av föremål gör utredningen följande överväganden. Även föremål som påträffas vid en kroppsvisitation bör kunna undersökas på samma villkor som gäller för kroppsvisitationen. Enligt utredningens uppfattning är det emellertid mer tveksamt om undersökning av föremål verkligen bör innefattas i begreppet kroppsvisitation. I utländsk rätt har man löst problemet på olika sätt. Den norska rätten tillåter undersökning av väskor och liknande inom ramen för en ''personlig ransaking'', medan reglerna i Danmark innebär att en ''legemsbesigtigelse'' inte kan omfatta undersökning av kläder som personen i fråga har tagit av sig och lagt ifrån sig eller väskor och annat liknande som han för med sig. Undersökning av sådana föremål får enligt den danska rätten ske endast om reglerna om ''ransagning'' är tillämpliga. Även enligt svensk rätt kan vissa av de föremål som i och för sig omfattas av den nuvarande kroppsvisitationsbestämmelsen undersökas med stöd av bestämmelserna om husrannsakan. Reglerna om husrannsakan och kroppsvisitation överlappar således varandra i viss mån. Departementschefen anförde emellertid i den nyssnämnda

propositionen att en sådan överlappning inte borde förorsaka några tillämpningsproblem eftersom förutsättningarna för husrannsakan och kroppsvisitation är desamma. I stället ansåg departementschefen att det i vissa fall kunde vara en fördel med en sådan överlappning (prop. 1993/94:24 s. 42):

> I praktiken kan det nämligen vara önskvärt att kunna undersöka en persons kläder och låsta väskor som han har ställt ifrån sig. Det är då en fördel om det kan ske inom ramen för *ett* beslut, nämligen ett beslut om kroppsvisitation. På motsvarande sätt kan det vara en fördel att man inom ramen för ett beslut om husrannsakan i exempelvis en lägenhet kan undersöka även väskor som påträffas i lägenheten som genomsöks.

Även om undersökning av föremål som påträffas vid en kroppsvisitation inte skulle innefattas i begreppet kroppsvisitation skulle man i och för sig inte behöva fatta ytterligare ett formellt beslut för att sådan undersökning skulle få ske. Utredningen anser att det vore lämpligare att i anslutning till bestämmelsen om kroppsvisitation föreskriva att egendom som påträffas i samband med en kroppsvisitation också får undersökas. Undersökningen av påträffad egendom skulle därmed betraktas som ett självständigt tvångsmedel, likställt med andra undersökningar av föremål. Något formellt beslut om sådan undersökning skulle däremot inte behöva fattas, lika lite som utredningen har avsett att det skall behöva fattas ett formellt beslut om undersökning av föremål som påträffas vid husrannsakan. Däremot bör den som genomför kroppsvisitationen naturligtvis överväga om det är nödvändigt att också undersöka den egendom som påträffas. I det avseendet skiljer sig utredningens förslag emellertid inte från vad som nu får anses gälla. Om det vid en sådan prövning anses att viss egendom bör undersökas, bör undersökningen kunna stödjas direkt på beslutet om kroppsvisitation.

En uttrycklig bestämmelse om att den som verkställer en kroppsvisitation också får undersöka sådant som påträffas i samband med visitationen skulle, till skillnad från vad som nu gäller, innebära att undersökningen inte skulle komma att omfattas av begreppet kroppsvisitation. De särskilda reglerna om förfarandet vid kroppsvisitation skulle således inte bli tillämpliga, t.ex. reglerna om hur förrättningar av väsentlig omfattning skall företas eller om vem som får verkställa kroppsvisitation av en kvinna. På detta sätt skulle man också lösa problemet med att försöka avgränsa den grupp av egendom som lämpligen bör kunna innefattas i begreppet kroppsvisitation. Av

propositionen framgår att det var svårt att finna ett lämpligt sätt att beskriva den egendom som enligt departementschefens mening borde omfattas av kroppsvisitationsbestämmelsen. Utredningen anser emellertid inte att den slutligen valda formuleringen på ett tillfredsställande sätt klargör vilka undersökningar som får företas med stöd av bestämmelsen. Till skillnad från vad departementschefen anförde anser utredningen t.ex. att ordet ''föremål'' inte kan anses utesluta sådana lösa saker som t.ex. bilar, båtar och andra större transportfordon. Att ordet ''föremål'' i andra sammanhang anses omfatta även bilar och båtar framgår bl.a. om man jämför med bestämmelsen om beslag i 27 kap. 1 § rättegångsbalken.

Sammanfattningsvis anser utredningen att den nuvarande definitionen av begreppet kroppsvisitation bör justeras. Rent språkligt är det över huvud taget inte särskilt lämpligt att tala om en kroppsvisitation av en väska eller en barnvagn. Departementschefen anförde också att ''den föreslagna definitionen av begreppet kroppsvisitation kan sägas innebära att begreppet har kommit att fjärma sig från den rent språkliga innebörden av ordet kroppsvisitation'' (prop. 1993/94:24 s. 43). Lagrådet påpekade att den föreslagna definitionen av begreppet kroppsvisitation skulle bli missvisande med hänsyn till att begreppet skulle omfatta undersökning såväl av en person som av den egendom han har med sig och att undersökningen dessutom inte främst skulle ta sikte på den undersöktes kropp utan på föremål som han bär på sig (anförda prop. s. 118). Lagrådet föreslog därför att institutet skulle betecknas personvisitation. Utredningen anser emellertid att det är en bättre lösning att bryta ut undersökning av egendom från begreppet kroppsvisitation.

En bestämmelse som ger den som genomför en kroppsvisitation befogenhet att även undersöka egendom som påträffas i samband med kroppsvisitationen skulle således lösa vissa gränsdragningsproblem. Den skulle kunna tillämpas på sådant som kan anses *påträffat i samband med en kroppsvisitation*, t.ex. plånböcker, väskor, paket, resväskor, barnvagnar och annat som den visiterade för med sig. I andra fall måste också ett särskilt beslut om undersökning fattas. Även om de formella förutsättningarna för undersökningar av föremål skulle vara uppfyllda, kan naturligtvis behovs- och proportionalitetsprinciperna leda till att man i vissa fall bör avstå från en undersökning. Det är enligt utredningens uppfattning angeläget att en kroppsvisitation inte mer eller mindre automatiskt medför undersökning av all egendom som den visiterade har med sig. Den som genomför en kroppsvisitation bör även enligt gällande rätt anses ha skyldighet att fortlöpande ta ställning till hur långt undersökningen bör sträcka sig. Ju mer undersökningen avlägsnar sig från den innersta fysiska sfären,

desto starkare blir intresset av att man på nytt tar ställning till om undersökningen bör genomföras. Allt eftersom anknytningen till beslutet om kroppsvisitation blir svagare, blir det också mer angeläget att på nytt pröva om det finns anledning att inte bara undersöka personen i fråga, utan också de föremål han har med sig. Även om den bedömningen bör göras också enligt gällande rätt, innebär den av utredningen förordade lösningen att man försäkrar sig om att det genom ett formellt beslut görs en förnyad prövning när sambandet med beslutet om kroppsvisitationen inte längre är lika starkt.

Utredningen anser således att övervägande skäl talar för att undersökning av egendom inte bör betraktas som kroppsvisitation, men att egendom som påträffas i samband med en kroppsvisitation bör få undersökas utan särskilt formellt beslut därom. Andra förvaringsutrymmen bör kunna få undersökas med stöd av reglerna om undersökningar enligt 28 kap. rättegångsbalken.

Begreppen kroppsvisitation och kroppsbesiktning används även i andra författningar än rättegångsbalken. Även om det anses att definitionerna av begreppen i rättegångsbalken har betydelse för tolkningen av samma begrepp i annan lagstiftning, kan man inte utan vidare utgå från att begreppen är avsedda att även i andra författningar avgränsas på samma sätt som i rättegångsbalken. Eftersom det inte bör råda någon tvekan om vad som avses med en bestämmelse om tvångsmedel bör kroppsvisitation och kroppsbesiktning definieras i de författningar där de förekommer, t.ex. genom en uttrycklig hänvisning till rättegångsbalkens regler. Sådana hänvisningar förekommer redan nu i viss lagstiftning (se prop. 1993/94:24 s. 59). För att man skall kunna avgöra om bestämmelserna om kroppsvisitation och kroppsbesiktning i något fall bör ändras eller kompletteras måste man emellertid först försöka klarlägga det närmare syftet med de olika bestämmelserna. Det torde vara lämpligast att göra sådana överväganden i samband med att de olika författningarna granskas i andra sammanhang.

7.3.4 Särskilt om kroppsbesiktning av målsägande

Enligt gällande rätt får kroppsbesiktning företas endast av den som är skäligen misstänkt för ett brott. Det innebär dock inte att det inte skulle förekomma ”kroppsbesiktning” även av andra personer än den som kan betraktas som skäligen misstänkt för ett brott. Tvärtom lär målsägande tämligen ofta underkastas olika former av besiktning. Den vanligaste formen av besiktning av en målsägande torde bestå i undersökning av kroppens yttre. Det kan t.ex. vara fråga om en

misshandlad person som får ta av sig kläderna för att polisen skall kunna fotografera hans skador i bevissyfte. En målsägandes skador kan också dokumenteras genom en läkarundersökning, som kan vara mer eller mindre ingående. En sådan läkarundersökning resulterar ofta i att läkaren utfärdar ett intyg om vilka skador målsäganden företett och om vilken den troliga orsaken till skadorna kan vara. Framför allt i sexualbrottmål förekommer det även olika undersökningar av kroppens inre. Barn som misstänks ha blivit utsatta för någon form av sexualbrott underkastas också sådana undersökningar. I andra sammanhang kan det förekomma att målsäganden får lämna blodprov för att man t.ex. skall kunna klarlägga om blodfläckarna på den misstänktes kläder härrör från målsäganden. Det anses för närvarande att besiktning av en målsägande i brottsutredande syfte får företas, trots att uttryckligt lagstöd saknas, om den undersökte eller hans ställföreträdare samtycker till åtgärden. Detta är emellertid inte en oproblematisk ordning. Innan utredningen går in på frågan om vilka förutsättningarna för de olika formerna av kroppsliga ingrepp bör vara, finns det därför anledning att först ta ställning till om det nu bör införas lagregler om kroppsbesiktning av annan än den som är skäligen misstänkt.

Samtycke som grund för undersökningar i straffprocessuellt syfte

Den rådande uppfattningen tycks således vara att en kroppsundersökning i brottsutredande syfte av en person som inte är misstänkt får företas med stöd av dennes samtycke. Detta resonemang torde utgå från tanken att målsäganden har ett eget intresse av att bli undersökt i syfte att få det misstänkta brottet utrett. De undersökningar det här är fråga om kan emellertid inte anses företagna enbart i målsägandens intresse. Det är också det allmännas intresse av att utreda och beivra misstänkta brott som tillgodoses genom undersökningen. Målsägandens intresse går ibland stick i stäv med det allmännas intresse, vilket bl.a. visar sig i fall av misstänkt hustrumisshandel. Det förekommer inte sällan att målsäganden i sådana fall inte vill medverka till utredningen och att hon till och med förklarar att hon vill ta tillbaka sin anmälan om brott. Lagstiftaren har för sådana fall bestämt att det allmännas intresse skall gå före målsägandens intresse, genom att misshandel numera faller in under den absoluta åtalsplikten utan krav på angivelse från målsäganden. De undersökningar som en målsägande får genomgå, t.ex. för att hennes skador skall kunna dokumenteras i bevissyfte, måste också anses företagna i det allmännas, inte målsägandens intresse.

En undersökning av en målsägande har emellertid ofta flera syften. Även om en läkarundersökning kommer till stånd på polisens initiativ och polisen som en serviceåtgärd kanske till och med kör målsäganden till sjukhuset, har målsäganden ofta också ett eget intresse av att undersökningen utförs. Målsäganden kan behöva vård för akuta skador eller kan vilja få ett läkarintyg för att kunna styrka ett framtida skadeståndsanspråk. Att målsäganden på egen hand eller med polisens hjälp uppsöker en läkare kan inte i sig betraktas som någon form av tvångsmedelsanvändning, även om polisen också har ett intresse av att undersökningen kommer till stånd. På grund av sekretesslagens bestämmelser har polisen dock inte möjlighet att i en sådan situation få ta del av läkarens utlåtande, om inte målsäganden själv efterger sekretessen. Inte heller kan det betraktas som någon form av tvångsmedelsanvändning när polisen uppmanar målsäganden att uppsöka en läkare för att få ett intyg som kan användas som bevis. Målsäganden har enligt gällande rätt ingen skyldighet att efterkomma en sådan uppmaning och polisen kan inte heller lagligen framtvinga en undersökning. Inte ens om polisen genom övertalning förmår målsäganden att mer eller mindre motvilligt underkasta sig en undersökning, kan undersökningen betraktas som tvångsmedelsanvändning. Ett tvångsmedel blir det först om polisen har möjlighet att tillgripa någon form av tvång för att undersökningen skall kunna genomföras även mot målsägandens vilja. De kroppsundersökningar som en målsägande underkastas i brottsutredande syfte kan följaktligen inte betraktas som tvångsmedel, eftersom de inte kan genomföras med tvång, men har i övrigt stora likheter med sådana kroppsbesiktningar som enligt rättegångsbalken får utföras på någon som är skäligen misstänkt för ett brott.

Eftersom en förundersökning om t.ex. hustrumisshandel sällan kan drivas vidare om målsäganden inte bidrar till bevisningen genom att underkasta sig kroppsbesiktning, finns det alltid en risk för att en målsägande utsätts för någon form av påtryckning från polisens sida och därför känner sig tvungen att underkasta sig en kroppsundersökning som behövs med hänsyn till brottsutredningen. Det synes också förekomma att polisen tar målsägandebiträdet till hjälp för att förmå målsäganden att gå med på att låta sig undersökas. Det kan emellertid ifrågasättas om det bör få förekomma att polisen, utan stöd i lag, utövar påtryckning i syfte att förmå en målsägande att underkasta sig sådana tvångsmedelsliknande åtgärder. Utredningen har tidigare (se avsnitt 4.2) anfört att tvångsmedel över huvud taget inte bör få grundas på samtycke från den som berörs av ett ingripande. Det viktigaste skälet för utredningens ställningstagande är svårigheten att avgöra om ett samtycke verkligen lämnas fullt frivilligt. Skyddet för

de mänskliga fri- och rättigheterna kan på det sättet sättas åt sidan. Utredningen har i avsnitt 4.2.4 vidare tagit upp frågan om hur man skall ställa sig till samtycke till åtgärder som visserligen inte får genomföras tvångsvis men som i övrigt har karaktär av tvångsmedel, t.ex. sådana läkarundersökningar av en målsägande som det här är fråga om. Det kan av principiella skäl ifrågasättas om det är lämpligt att tillåta ingripanden som för den enskilde företer stora likheter med tvångsmedel, men som förutsätter frivillig medverkan från den som berörs av ingripandet. För den enskilde är det svårt att avgöra om det är fråga om ett ingripande som utgör ett tvångsmedel, och som därför kan genomföras mot hans vilja, eller ett ingripande som han kan slippa bli utsatt för om han vägrar att medverka. En målsägande, som ofta är mycket pressad redan på grund av det brott han har utsatts för, torde som regel ha ännu svårare än andra att kunna ta ställning till polisens begäran om att han skall låta läkarundersöka sig för att få ett rättsintyg. Det finns därför stor risk för att målsäganden känner sig tvingad att gå med på undersökningen. Med hänsyn härtill bör en polisman inte utan stöd i lag försöka förmå en målsägande att underkasta sig en läkarundersökning i brottsutredande syfte. En annan sak är att polismannen självfallet både får och bör verka för att en person som t.ex. har blivit misshandlad får den läkarvård som han behöver av medicinska skäl. Polismannen bör också vara oförhindrad att t.ex. upplysa målsäganden om att brottsutredningen skulle underlättas om målsäganden kunde presentera ett läkarintyg på sina skador. Däremot bör det inte få förekomma att en polisman med övertalning försöker pressa målsäganden att gå med på undersökningen, eftersom en sådan åtgärd har alltför stora likheter med tvångsmedelsanvändning. Påtryckningar bör över huvud taget inte få förekomma om polisen inte också har möjlighet att med direkt eller indirekt tvång förmå målsäganden att genomgå undersökningen i fråga. Vill man tillåta polisen att utöva påtryckningar, bör man följaktligen i lag reglera under vilka förutsättningar polisen bör kunna tvinga en målsägande att genomgå en kroppsundersökning.

Det har emellertid tidigare inte ansetts lämpligt att införa bestämmelser om kroppsbesiktning av målsägande. Processlagberedningen anförde i förarbetena till rättegångsbalken (SOU 1938:44 II s. 331):

> Kroppsbesiktning bör däremot kunna företagas endast å den som skäligen misstänkes för brottet. Då fråga är om misshandel eller liknande brott kan visserligen ofta vara av betydelse, att kroppsbesiktning verkställes även å målsäganden. Det har emellertid ej ansetts lämpligt att stadga skyldig-

> het för honom att underkasta sig sådan åtgärd. Däremot möter ej hinder att kroppsbesiktning företages å målsäganden, om han medgiver det. Vägrar han sitt samtycke, torde detta i allmänhet kunna lända honom till men i bevishänseende.

I förarbetena till de senaste ändringarna i 28 kap. rättegångsbalken anförde departementschefen att det visserligen kunde finnas ett befogat intresse från brottsutredande utgångspunkter att tvångsmässigt kunna underkasta målsägande och kanske även andra kroppsundersökningar av skilda slag. Trots det fanns det enligt departementschefens mening inte tillräckliga skäl att frångå vad som hade uttalats vid tillkomsten av rättegångsbalken (prop. 1993/94:24 s. 54). Vad som emellertid avfärdades i förarbetena till rättegångsbalken var en *i lag* föreskriven skyldighet för målsäganden att underkasta sig kroppsbesiktning. Den nuvarande ordningen torde dock medföra att målsägande ofta uppfattar det som att det rent faktiskt föreligger en sådan skyldighet. Som utredningen har anfört tidigare bör man därför i stället i lag föreskriva under vilka förutsättningar en målsägande bör vara skyldig att underkasta sig en undersökning i brottsutredande syfte, dvs. en kroppsbesiktning. Om man väljer att inte införa regler om kroppsbesiktning, bör det starkt framhållas att polisen under inga förhållanden bör utöva någon form av påtryckning på den målsägande som inte vill ställa upp på en sådan undersökning.

Undersökning av barn

Problemen med att acceptera samtycke som grund för kroppsundersökningar blir ännu tydligare då det är ett barn som skall undersökas. Frågan är om det är barnet eller förmyndarna som skall lämna samtycke för att en kroppsundersökning skall kunna komma till stånd. Om barnet har uppnått sådan ålder och mognad att det har förmåga att ta ställning till frågan om kroppsundersökning bör barnets samtycke vara nödvändigt för att kroppsundersökningen skall få genomföras. Är det däremot fråga om ett litet barn kan föräldrarnas samtycke vara tillräckligt. Däremellan kan man tänka sig situationer då både barnets och föräldrarnas samtycke bör inhämtas. I de fall föräldrarna skulle vara misstänkta för brott mot barnet, och förmyndare och barn således har motstridiga intressen, kan rätten förordna en god man för barnet efter ansökan av överförmyndaren (11 kap. 2 och 15 §§ föräldrabalken). Den gode mannen får företräda barnet i föräldrarnas ställe i det avseende som förordnandet omfattar. Det är enligt utredningens

uppfattning emellertid tveksamt om en god man verkligen har befogenhet att besluta om läkarundersökning av barnet, särskilt om det skulle ske mot barnets vilja. Det tar under alla omständigheter så lång tid att få en god man förordnad att polisen inte torde anse det vara ändamålsenligt att begära ett sådant förordnande. Dessutom torde en begäran om förordnande av god man inte kunna sekretessbeläggas, vilket innebär att man knappast kan förordna någon som kan företräda barnet utan att det kommer till föräldrarnas kännedom. Ett målsägandebiträde kan visserligen förordnas men kan inte överta förmyndarnas befogenhet att besluta om barnet.

Den metod som används är att barnet omhändertas enligt lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU), varefter socialnämnden beslutar att barnet skall genomgå läkarundersökning. Vård enligt LVU kan komma i fråga bl.a. om det på grund av misshandel, otillbörligt utnyttjande, brister i omsorgen, eller något annat förhållande i hemmet finns en påtaglig risk för att den unges hälsa eller utveckling skadas. Med begreppet ”otillbörligt utnyttjande” avses enligt förarbetena bl.a. sexuellt och pornografiskt utnyttjande (prop. 1989/90:28 s. 65). JO Gunnel Norell-Söderblom har i ett beslut den 13 oktober 1993 (dnr 1690-1991) uttalat sig om socialnämndens medverkan vid förundersökning med anledning av misstanke om sexualbrott mot barn. JO:s utredning behandlar framför allt frågan om ett omhändertagande ger socialnämnden behörighet att inställa barnet till förhör och besluta om läkarundersökning (egentligen kroppsbesiktning) av barnet. Beträffande tillämpningen av 6 § LVU, om förutsättningarna för socialnämndens beslut om omedelbart omhändertagande av ett barn, anförde JO:

> Ett beslut om omhändertagande medför i princip att socialnämnden vid sidan av vårdnadshavaren erhåller samma befogenheter och skyldigheter som denne vad gäller barnet i den omfattning som behövs för att genomföra vården.
>
> Som redovisats ovan har socialnämnden ett särskilt ansvar att värna om barns säkerhet och trygghet. När det gäller misstänkta övergrepp mot en underårig och andra liknande missförhållanden har socialnämnden därvid en skyldighet att tillse att den underårige bereds erforderligt skydd och nödvändig vård. I dessa sammanhang är en polisutredning rörande övergreppen ofta betydelsefull. Vid sådant förhållande måste inställande av barnet till ett polisförhör som rör de misstänkta övergreppen anses ingå i de befogenheter som tillkommer socialnämnden med stöd av 6 § LVU.

> Någon annan grund för socialnämnden att utan vårdnadshavarens medgivande vidta en sådan åtgärd finns inte.

Trots vad JO har anfört om att socialnämnden med anledning av ett beslut om omhändertagande erhåller samma befogenheter och skyldigheter som barnets vårdnadshavare, anser utredningen det vara tveksamt om den omständigheten att ett barn har omhändertagits enligt LVU verkligen kan anses ge socialnämnden befogenhet att besluta om en läkarundersökning av barnet i syfte att utreda ett misstänkt brott. Det torde inte råda någon tvekan om att socialnämnden har befogenhet att besluta om sådana undersökningar av ett omhändertaget barn som kan behövas för att fastställa om barnet behöver vård eller som i övrigt är nödvändiga för vården av barnet. Sådana undersökningar med anledning av ett misstänkt sexuellt övergrepp kan åtminstone i vissa fall fylla dubbla funktioner. Undersökningen kan dels ske för att man skall kunna utreda om barnet har fått skador som motiverar någon form av behandling, dels för att man skall finna omständigheter som kan ha betydelse för utredningen om brottet. Frågan är om även undersökningar som företas enbart i brottsutredande syfte kan betraktas som inslag i den vård som LVU syftar till. Chefs-JO Claes Eklundh har i ett beslut den 18 augusti 1994 (dnr 1654-1993) uttalat sig angående de rättsliga förutsättningarna för bl.a. läkarundersökning av ett barn under en brottsutredning utan vårdnadshavarens samtycke. JO anförde bl.a.:

> Man måste, när man diskuterar de här aktuella frågorna, beakta att regleringen i LVU och bestämmelserna om förundersökning i brottmål har skilda syften och tillämpas av myndigheter som i hög grad skiljer sig från varandra såvitt gäller uppgifter och arbetssätt. Som redan nämnts syftar reglerna i LVU till att skydda barn och ungdomar för risker av visst angivet slag, medan däremot förundersökningsförfarandet ingår som ett led i samhällets verksamhet för att utreda och beivra begångna brott.
>
> Den för rättsstaten utmärkande ändamålsprincipen innebär att ett tvångsingripande mot en enskild får vidtas endast i det syfte som har föranlett den reglering som läggs till grund för ingripandet. Det får exempelvis inte förekomma att man beslutar att omhänderta ett barn med stöd av LVU enbart i syfte att underlätta en brottsutredning. En annan sak är att det som kommer fram vid en sådan utredning många gånger kan ha betydelse för socialnämndens ställningstaganden vid

tillämpningen av den lagstiftning som gäller för dess verksamhet.

Man kan således sammanfattningsvis konstatera att det i dagens läge i vissa fall inte är möjligt att få till stånd en medverkan från ett barns sida i en utredning avseende ett brott riktat mot barnet självt annat än om det är omhändertaget enligt LVU, men att lagliga förutsättningar för ett omhändertagande i dessa situationer inte alltid är för handen.

Det är enligt min mening inte tillfredsställande att möjligheterna att utreda ett kanske mycket allvarligt brott på detta sätt är beroende av tillämpningen av en lagstiftning som har ett helt annat syfte än att tillgodose det allmänna samhälleliga intresset av att brott beivras.

Det kan vidare från principiella utgångspunkter ifrågasättas om ett medgivande till polisförhör och läkarundersökning som lämnas av en socialnämnd som har anmält det brott som är föremål för utredning i rättssäkerhetshänseende kan jämställas med ett samtycke som avges av en företrädare för barnet som står fri i förhållande till såväl de berörda myndigheterna som barnets vårdnadshavare och som inte har något annat intresse i saken än att se till att tillbörlig hänsyn tas till barnets personliga integritet i de uppkomna situationen.

Utredningen anser liksom JO att det med hänsyn till ändamålsprincipen är otillfredsställande att beslut om undersökningar i brottsutredande syfte fattas med stöd av en lagstiftning som inte har tillkommit i syfte att göra det möjligt för polis och åklagare att utreda brott, utan som syftar till att skydda barn och ungdomar för vissa risker. De överväganden som behöver göras för att tillvarata barnets behov av vård och skydd har medicinsk och social karaktär och skiljer sig därför från de rättsliga överväganden som bör göras inför ett beslut om en undersökning i brottsutredande syfte. Oavsett hur gällande rätt bör tolkas, borde det därför inte ankomma på socialnämnden att fatta beslut om läkarundersökningar som inte huvudsakligen är motiverade av medicinska skäl, utan av processuella skäl.

Ytterligare ett skäl för att undersökningar i brottsutredande syfte inte bör få företas med stöd av LVU är att dessa undersökningar i praktiken ofta kommer till stånd genom någon form av tvång, antingen direkt eller indirekt tvång, medan LVU förutsätter att insatser inom socialtjänsten för barn och ungdom skall göras i samförstånd med den unge och hans vårdnadshavare (1 § LVU). Är det fråga om barn som har nått sådan ålder och mognad att deras egen vilja bör respekteras

anser Socialstyrelsen att barnets egen uppfattning i frågan om läkarundersökning skall beaktas. Från tolv års ålder anses barn i princip ha nått sådan mognad (Allmänna råd från socialstyrelsen 1991:3 s. 114). I praktiken förefaller emellertid barnets egen uppfattning inte ha särskilt stor betydelse för socialnämndernas beslut om läkarundersökning med anledning av misstanke om brott mot barnet. I stället tycks företrädarna för de olika myndigheterna försöka motivera barnet att medverka till läkarundersökningen. Går inte det, förekommer det att socialnämnden, oavsett barnets egen inställning, beslutar att barnet skall genomgå läkarundersökning. Det är självklart önskvärt för alla inblandade att en undersökning sker med barnets medverkan. Om det inte är möjligt, t.ex. för att det är fråga om ett mycket litet barn eller ett barn med någon form av psykisk störning, kan undersökningen utföras under narkos. Undersökningar under narkos förekommer även i andra fall i varierande utsträckning (Allmänna råd från socialstyrelsen 1991:3 s. 116). Av de uppgifter utredningen har fått framgår att det finns en risk för att undersökningen genomförs under narkos om det visar sig att barnet inte vill medverka. Det gäller även barn som har uppnått en sådan ålder och mognad att deras vilja egentligen borde respekteras. Ett sådant förfarande har enligt utredningens uppfattning en klar karaktär av tvångsmedel. Det torde t.o.m. kunna betraktas som tvångsmedicinering, vilket lagstiftaren hittills ansett vara ett så allvarligt ingrepp i den kroppsliga integriteten att inte ens misstänkta bör utsättas för det (prop. 1993/94:24 s. 48). Även om narkos eller annan form av tvång inte behöver användas av det skälet att barnet har övertalats att medverka kan undersökningen knappast anses företagen på frivillighetens grund, vilket för närvarande är lagstiftarens utgångspunkt (anförda prop. s. 54).

För att man skall kunna avgöra om det är motiverat att utsätta ett barn för en läkarundersökning bör man till att börja med göra klart för sig i vilket syfte undersökningen skall företas, vilket i sin tur kan vara vägledande för bedömningen av om undersökningen bör genomföras även mot barnets vilja. En undersökning i straffprocessuellt syfte bör enligt utredningens uppfattning av rättssäkerhetsskäl och av hänsyn till den personliga integriteten inte få företas enbart med stöd av LVU. Om det anses att sådana undersökningar bör få kunna företas, bör förutsättningarna regleras i rättegångsbalken, vilket inte hindrar att bestämmelserna i LVU läggs till grund för beslut om undersökningar som behövs med hänsyn till barnets behov av vård.

Undersökning av medvetslösa

En ordning som bygger på att undersökningar i brottsutredande syfte bara får företas med samtycke leder bl.a. till att medvetslösa personer över huvud taget inte kan undersökas. Det råder naturligtvis inget tvivel om att en medvetslös person kan undersökas av en läkare i den utsträckning den medvetslöses tillstånd kräver det. Det är emellertid en undersökning som har ett helt annat syfte än undersökningar i brottsutredande syfte. Läkarens undersökning av en medvetslös person kan inte heller sträcka sig längre än vad som krävs av medicinska skäl. Det kan t.ex. inte accepteras att det utan lagstöd tas prover som inte behövs för vården av den medvetslöse. Något utlåtande över undersökningen kan inte lämnas ut till polisen om inte den undersökte sedermera samtycker till det eller det annars är möjligt med hänsyn till sekretesslagen.

Läkares skyldighet att utföra undersökningar

Även för den läkare som skall genomföra en kroppsundersökning kan det uppstå problem om det förutsätts att den undersökte har samtyckt till åtgärden. En läkare som är verksam inom den offentligt bedrivna hälso- eller sjukvården är i princip skyldig att utföra undersökningar och ge utlåtanden över dessa på begäran av bl.a. åklagare eller polismyndighet (4 § förordningen [1994:1290] om åligganden för personal inom hälso- och sjukvården). Om åklagaren eller polismyndigheten framställer en formell begäran om undersökning av en målsägande, är läkaren således skyldig att utföra undersökningen och torde dessutom utan hinder av sekretesslagen regler kunna meddela polisen resultatet av undersökningen. Samtidigt förutsätter en sådan begäran att den som skall undersökas har samtyckt till undersökningen. Det kan visserligen inte anses åligga läkaren att behöva kontrollera att samtycke verkligen har getts, men om målsäganden rent faktiskt inte vill medverka till undersökningen torde läkaren vara oförhindrad att ta ställning till om det är medicinskt försvarbart att genomföra undersökningen och på vilket sätt den i så fall bör genomföras. Om det inte finns någon formell begäran om undersökning torde det åligga läkaren att själv ta ställning till om han bör genomföra undersökningen och om han med hänsyn till sekretesslagens regler bör lämna ut resultatet av undersökningen till polisen.

Som framgår av vad som ovan har anförts om samtycke från bl.a. barn och medvetslösa kan det ibland vara svårt för en läkare att veta om samtycke föreligger från målsägandens sida. I den departements-

promemoria som låg till grund för de senaste ändringarna i rättegångsbalken anfördes emellertid att ”frågan i vilka fall en läkare kan presumera samtycke till en åtgärd av en patient som inte är kontaktbar lämpar sig inte för reglering inom RB och måste lösas utifrån mer generella medicinska och etiska kriterier” (Ds 1991:56 s. 54). Även om man inte i rättegångsbalken kan ställa upp regler för när samtycke till undersökningar i brottsutredande syfte kan presumeras, anser utredningen att det kan vara lämpligt att man i rättegångsbalken på annat sätt reglerar när sådana undersökningar får företas. Det bör inte överlämnas till läkare att endast efter generella medicinska och etiska bedömningar avgöra när en undersökning, som rent faktiskt måste betraktas som ett tvångsmedel, skall kunna företas. En sådan undersökning bör företas först efter rättsliga överväganden. En annan sak är att det i sista hand är den läkare som utför kroppsundersökningen som måste avgöra vilka ingrepp som kan godtas av medicinska skäl (se prop. 1993/94:24 s. 47).

Tvångsmässiga undersökningar av andra än misstänkta

Den nuvarande ordningen, som innebär att kroppsundersökning av den som inte är skäligen misstänkt får företas med stöd av samtycke, är således ganska svår att tillämpa och kan i vissa situationer ge upphov till rättsliga problem. En annan brist är det dåliga rättsskyddet för barn och andra som inte har förmåga att ta ställning till frågan om kroppsundersökning. Dessa är helt utlämnade åt andras bedömning av om de bör underkastas läkarundersökning, utan att det finns några straffprocessuella regler som sätter gränser för under vilka förutsättningar sådana undersökningar bör förekomma. Enligt utredningens uppfattning skulle uttryckliga regler om kroppsbesiktning av t.ex. målsägande innebära ett förstärkt rättsskydd för dessa personer i vissa situationer. Sådana regler skulle dock samtidigt innebära en ytterligare inskränkning i de mänskliga fri- och rättigheterna, eftersom det därigenom ges möjlighet för polis och åklagare att låta genomföra en kroppsundersökning med tvång.

Motståndet mot att reglera kroppsundersökning även av den som inte är misstänkt tycks framför allt bero på att man har ansett det vara alltför ingripande att med tvång förmå en målsägande att underkasta sig en läkarundersökning. Målsäganden har redan genom det påstådda brottet blivit så kränkt att det inte anses vara rimligt att utsätta honom eller henne för ytterligare press. Det anses däremot att den misstänkte bör få finna sig i att bli föremål för kroppsbesiktning, eftersom han genom det påstådda brottet själv har försatt sig i den situation som han

befinner sig i. Den misstänkte kan emellertid vara oskyldig till det påstådda brottet, men får ändå med hänsyn till det allmännas intresse underkastas olika tvångsingripanden. Det allmännas intresse går således före den misstänktes intresse av skydd för integriteten. I andra sammanhang har lagstiftaren ansett att också personer som inte är misstänkta för brott bör kunna få utsättas för t.ex. tvångsundersökningar, om det är befogat med hänsyn till det allmännas intresse. I vissa fall tillåts således tvångsingripanden mot personer som själva inte anser sig behöva vård, men vilka enligt samhällets uppfattning bör vårdas (se lagen om vård av missbrukare i vissa fall, lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga och lagen om psykiatrisk tvångsvård). Lagen om blodundersökning m.m. vid utredning av faderskap och smittskyddslagen innehåller också bestämmelser om tvångsmässiga undersökningar.

Samhällets intresse av att kroppsundersökningar genomförs är följaktligen i vissa fall så starkt att det har ansetts att det i sista hand måste finnas en möjlighet för myndigheterna att tillgripa tvång i någon form. Med hänsyn till det samhälleliga intresset av att misstänkta brott blir utredda, borde måhända tvång också få tillgripas mot annan än den som misstänks för brottet. Den primära avsikten med en bestämmelse om kroppsbesiktning av målsägande skulle emellertid inte vara att ge polisen befogenhet att tillgripa våld för att genomföra en kroppsundersökning. Det är tvärtom viktigt att framhålla att proportionalitetsprincipen i de flesta fall torde komma att leda till att en undersökning inte får genomföras med våld. Redan den omständigheten att polisen i sista hand har befogenhet att tillgripa våld torde vara tillräckligt för att den som avses bli föremål för kroppsbesiktning också accepterar beslutet och medverkar till att undersökningen genomförs. En lagregel skulle framför allt innefatta en lägsta nivå för när kroppsbesiktning av målsägande kan få förekomma. Målsäganden skulle därmed inte behöva underkasta sig undersökningar i andra situationer än då det kan anses att integritetsintresset bör få vika för effektivitetsintresset.

En bestämmelse om kroppsbesiktning av annan än den som är misstänkt för brott skulle därför kunna verka som ett påtryckningsmedel i de fall då målsäganden av något skäl är ovillig att underkasta sig en läkarundersökning. Kvinnomisshandel är ett exempel på brott där målsägandens medverkan vid förundersökning kan vara av avgörande betydelse. Kvinnomisshandel kan visserligen numera åtalas även om kvinnan tar tillbaka sin anmälan, men i praktiken är det emellertid knappast möjligt att uppnå tillräckliga skäl för åtal om inte kvinnan medverkar till en kroppsundersökning i syfte att dokumentera skadorna. Även om det i de flesta fall inte skulle anses befogat att med

våld företa en kroppsbesiktning av den misshandlade kvinnan, kan en bestämmelse om kroppsbesiktning användas som stöd för att förmå henne att uppsöka en läkare. En bestämmelse om kroppsbesiktning skulle också kunna medföra att en målsägande som av rädsla för repressalier inte vill medverka i utredningen ändå skulle kunna förmås att underkasta sig kroppsbesiktning.

En bestämmelse om kroppsbesiktning av målsägande skulle komma att omfatta även barn under femton år. Det har emellertid i annat sammanhang ansetts att kroppsbesiktning av barn över huvud taget inte bör få förekomma. Det gäller dock endast barn som misstänks för att före femton års ålder ha begått ett brott. I sådana fall får en utredning angående brottet inledas under vissa förutsättningar (13 § LUL). Om det finns särskilda skäl får också beslag, husrannsakan och kroppsvisitation företas mot barnet. Däremot är det inte tillåtet att kroppsbesiktiga barnet (17 § LUL). Departementschefen anförde i förarbetena till 17 § LUL att det kunde ifrågasättas om det var lämpligt att kroppsbesiktiga barn som befann sig i förpuberteten och i en känslig period av sin utveckling. Enligt departementschefens mening fanns det anledning att i stället ta särskild hänsyn till barnets personliga integritet, varför kroppsbesiktning av barn i den åldern inte borde tillåtas (prop. 1983/84:187 s. 29). Av den tidigare redogörelsen framgår emellertid att sådana undersökningar som kan betraktas som kroppsbesiktning av barn trots allt förekommer, dock endast om barnet antas vara utsatt för ett brott, inte om det är misstänkt för brott. En bestämmelse om kroppsbesiktning av målsägande skulle därför endast innebära att man bestämde under vilka förutsättningar sådana ingripanden får förekomma. Det kan inte anses ingå i utredningens uppdrag att ta ställning till om kroppsbesiktning även av barn som misstänks ha begått brott före femton års ålder bör tillåtas.

Sammanfattning

Sammanfattningsvis anser utredningen att den inskränkning i de mänskliga fri- och rättigheterna som en bestämmelse om kroppsbesiktning av t.ex. målsägande skulle innebära skulle uppvägas dels av det ökade rättsskyddet för dessa personer, vilka redan enligt gällande rätt anses kunna utsättas för olika former av undersökningar, dels av det samhälleliga intresset av att utreda och beivra brott. Även hänsynen till den misstänkte talar i viss mån för att en bestämmelse om kroppsbesiktning av målsägande bör införas, eftersom en sådan bestämmelse sannolikt skulle kunna leda till att förundersökningen i vissa fall kunde bedrivas effektivare och att en misstänkt som är

oskyldig snabbare skulle kunna frias från misstankar. Utredningen anser därför att det bör införas en bestämmelse om kroppsbesiktning av annan än den som är skäligen misstänkt. Utredningen återkommer i de följande avsnitten till frågan om vilka former av kroppsbesiktning som bör tillåtas, vilka förutsättningarna bör vara och vem som bör ha befogenhet att besluta om sådan kroppsbesiktning.

7.4 Syftet med och förutsättningarna för tvångsmedlen

I avsnitt 7.4.1 berörs syftet med kroppsvisitation och kroppsbesiktning. I avsnitt 7.4.2 föreslår utredningen att förutsättningarna för de mest integritetskränkande formerna av kroppsbesiktning bör skärpas. Lindrigare villkor bör generellt kunna få gälla för undersökningar av kroppens yttre, för hårprov, hudprov, salivprov och blodprov samt för andra provtagningar som inte kräver en undersökning av kroppens inre. Strängare villkor bör dock gälla för undersökningar av kroppens inre samt för andra provtagningar än de nyss nämnda. I avsnitt 7.4.3 preciserar utredningen förutsättningarna för kroppsvisitation och kroppsbesiktning. Såvitt gäller kroppsvisitation föreslås ingen ändring. Den lindrigare formen av kroppsbesiktning bör få företas, av den som är skäligen misstänkt, om det är föreskrivet fängelse för brottet, och av annan, om det är föreskrivet fängelse två år eller mer. Den allvarligare formen av kroppsbesiktning bör få göras av den som är skäligen misstänkt, om det för brottet är föreskrivet fängelse i två år eller mer, och av annan, om det inte är föreskrivet lindrigare straff än fängelse i två år.

7.4.1 Syftet med tvångsmedlen

Den omständigheten att kroppsvisitation och kroppsbesiktning enligt 28 kap. rättegångsbalken utgör straffprocessuella tvångsmedel, medför att ingripandena får företas endast i brottsutredande syfte. En närmare precisering av syftet med tvångsmedlen framgår av 28 kap 11 § rättegångsbalken, till vilken 28 kap. 12 § hänvisar. Kroppsvisitation och kroppsbesiktning får enligt dessa bestämmelser företas endast i syfte att ”söka efter föremål som kan tas i beslag eller annars för att utröna omständigheter som kan vara av betydelse för utredning om brottet”. Före den senaste ändringen av lagtexten angavs det att syftet med kroppsvisitation eller kroppsbesiktning skulle vara ”eftersökande

av föremål som är underkastat beslag, eller eljest till utrönande av omständighet, som kan äga betydelse för utredning om brottet''. Ändringen av 28 kap. 11 § rättegångsbalken är i detta hänseende inte avsedd att innebära någon faktisk förändring (prop. 1993/94: 24 s. 80). Utredningen har inte heller funnit något behov av ändringar såvitt gäller syftet med kroppsvisitation och kroppsbesiktning. Dessa tvångsmedel bör därför även fortsättningsvis få företas i syfte att söka efter föremål som får tas i beslag eller i syfte att ta reda på omständigheter som kan ha betydelse för utredning om brottet.

7.4.2 Allmänt om förutsättningarna för tvångsmedlen

Förutsättningarna för kroppsvisitation och kroppsbesiktning bör enligt utredningens uppfattning bestämmas efter samma principer som gäller för andra undersökningar (se avsnitt 6.3.1). Dessa förutsättningar, som kan delas in i straffbarhetskravet, indikationskravet och misstankekravet, bör fastställas på ett sådant sätt att en rimlig avvägning görs mellan integritetsintresset och effektivitetsintresset. Enligt gällande rätt får den som är *skäligen misstänkt* för ett brott enligt 28 kap. 11 och 12 §§ underkastas kroppsvisitation och kroppsbesiktning under förutsättning att det är *föreskrivet fängelse* för det misstänkta brottet. Under sådant förhållande får även den som inte är skäligen misstänkt underkastas kroppsvisitation, dock endast om det finns *synnerlig anledning* att anta att åtgärden kommer att leda till det avsedda resultatet.

Innan utredningen går närmare in på de olika förutsättningar som bör gälla för kroppsvisitation och kroppsbesiktning, finns det anledning att göra vissa allmänna överväganden beträffande förutsättningarna för kroppsbesiktning. Utredningen tar framför allt upp frågan om huruvida förutsättningarna bör skärpas i förhållande till gällande rätt och om samma förutsättningar bör gälla för alla olika former av kroppsbesiktning.

I förarbetena till de senaste ändringarna i bestämmelsen om kroppsbesiktning påpekades att några remissinstanser hade ifrågasatt om det inte vore lämpligt att kräva strängare förutsättningar för vissa mer ingripande undersökningsåtgärder. Departementschefen hänvisade emellertid till att Polisrättsutredningens uppdrag omfattade bl.a. frågan om förutsättningarna för kroppsbesiktning och tog därför inte upp frågan i det aktuella ärendet (prop. 1993/94:24 s. 39). I den departementspromemoria (Ds 1991:56) som låg till grund för propositionen föreslogs inte heller några ändringar beträffande förutsättningarna för kroppsvisitation och kroppsbesiktning. Däremot diskuterades möjlig-

heten av att skärpa förutsättningarna för kroppsbesiktning i förhållande till kroppsvisitation. I samband därmed redogjordes också för motsvarande reglering i Danmark, där man har olika förutsättningar för ''legemsbesigtigelse'' och ''legemsundersøgelse''.

Den lindrigare formen av undersökning, legemsbesigtigelse, kan innefatta undersökningar av kroppens yttre, fotografering och liknande samt undersökning av de kläder som vederbörande har på sig. Den mer ingripande formen av undersökning, legemsundersøgelse, innefattar närmare undersökningar av kroppen, även inre undersökningar, samt olika former av provtagningar, röntgenundersökningar och liknande. Legemsbesigtigelse av den som ''med rimelig grund'' är misstänkt för ett brott får företas under förutsättning dels att brottet faller under allmänt åtal, dels att åtgärden är av väsentlig betydelse för förundersökningen. Legemsundersøgelse av en misstänkt förutsätter dels att det finns ''begrundet mistanke'' om att vederbörande har gjort sig skyldig till ett brott som kan medföra fängelse i ett och ett halvt år eller mer, dels att åtgärden är av avgörande betydelse för förundersökningen (dessutom får blodprov tas av den som är misstänkt för trafiknykterhetsbrott och liknande brott).

Förutsättningarna för de olika åtgärderna skiljer sig alltså åt dels i fråga om straffbarhetskravet (brott som faller under allmänt åtal respektive ett och ett halvt års fängelse i straffskalan), dels i fråga om misstankekravet (''med rimelig grund er mistænkt'' respektive ''begrundet mistanke''). För att legemsbesigtigelse skall få företas krävs dessutom att ingripandet är av väsentlig betydelse för förundersökningen, medan det för legemsundersøgelse krävs att ingripandet är av avgörande betydelse. Då det gäller undersökningar av den som inte är misstänkt, godtas samtycke som grund för ett ingripande. Utan samtycke får den som inte är misstänkt endast underkastas sådan legemsbesigtigelse som inte kräver avklädning. Det krävs dels att det är fråga om ett brott som kan medföra ett och ett halvt års fängelse eller mer, dels att åtgärden är av avgörande betydelse för förundersökningen.

Den danska regleringen bygger på en värdering av den kränkning som olika tänkbara ingrepp kan innebära. De minst kränkande ingreppen ryms inom begreppet legemsbesigtigelse och får företas på lindrigare villkor än de allvarligare ingrepp som betraktas som legemsundersøgelse. I departementspromemorian som låg till grund för de senaste ändringarna i reglerna om kroppsvisitation och kroppsbesiktning påtalades det emellertid att det är svårt att på ett objektivt sätt värdera en kränkning ur integritetssynpunkt, eftersom olika undersökningsåtgärder kan uppfattas som mer eller mindre kränkande beroende på vem som utsätts för åtgärden och under vilka

förhållanden den genomförs. Då kroppsvisitation som regel uppfattas som mindre kränkande än kroppsbesiktning och s.k. ytlig kroppsbesiktning i sin tur inte uppfattas som lika kränkande som fullständig kroppsbesiktning, ansåg man emellertid i departementspromemorian att det fanns skäl att överväga om förutsättningarna för dessa ingrepp borde få förbli desamma. I promemorian anfördes vidare (s. 45):

> Det är dock svårt att hitta en ändamålsenlig avvägning av förutsättningarna för de olika tvångsmedel som utgår från integritetsaspekterna. Även om vissa kroppsbesiktningar typiskt sett framstår som mer ingripande än andra, gäller detta dock inte alltid i det enskilda fallet. Detsamma kan sägas vara fallet även vid en jämförelse mellan kroppsvisitation, å ena sidan, och ytlig kroppsbesiktning och fullständig kroppsbesiktning, å andra sidan. Att objektivt avgöra vilka åtgärder som kan anses vara mer eller mindre ingripande än andra låter sig därför knappast göras.
>
> - - -
>
> Med beaktande av vad som nu sagts kan konstateras att det är svårt att hitta en ordning som balanserar effektivitets- och integritetssynpunkterna bättre än den nuvarande, särskilt om man vill upprätthålla kravet på tvångsmedelsregleringens enhetlighet och överskådlighet.

Några remissinstanser ifrågasatte emellertid resonemanget i promemorian och menade att det vore lämpligt att kräva strängare förutsättningar för vissa mer ingripande undersökningsåtgärder. En remissinstans hänvisade också till den danska och engelska regleringen som exempel på att det går att utforma en mera strikt reglering av integritetskänsliga ingripanden på ett sådant sätt att den enskilda individens frihet och värdighet respekteras. Utredningen anser också att man bör överväga att skärpa förutsättningarna för de mer ingripande tvångsmedlen. Som lagstiftningen för närvarande är utformad utgör proportionalitetsprincipen egentligen det viktigaste skyddet mot allt för långtgående ingripanden. Korrekt tillämpad medför proportionalitetsprincipen i och för sig att sådana ingripanden som i det enskilda fallet inte skulle vara försvarliga, inte heller genomförs, även om de formella förutsättningarna skulle vara uppfyllda. Det finns emellertid en klar risk för att effektivitetsintresset får väga över vid en bedömning av om en åtgärd bör företas. Med hänsyn härtill anser utredningen att det skydd som proportionalitetsprincipen ger inte är tillräckligt. I stället bör man genom specifika regler försöka säkerställa tillämpningen av denna princip, och för övrigt även ändamåls- och

behovsprinciperna. Kroppsbesiktning är dessutom allmänt sett ett så integritetskränkande tvångsmedel att det inte bör få företas på samma villkor som man har ansett tillräckliga för kroppsvisitation, ett avsevärt mindre ingripande tvångsmedel. Förutsättningarna för kroppsbesiktning bör således skärpas i förhållande till vad som nu gäller. Frågan är för det första om förutsättningarna behöver skärpas för alla former av kroppsbesiktning eller endast för vissa och, för det andra, vilka förutsättningarna bör vara.

Begreppet kroppsbesiktning rymmer en mängd olika former av undersökningar och provtagningar. Vissa av dessa åtgärder är synnerligen integritetskränkande, medan andra innebär ett avsevärt mindre mått av integritetsintrång. För de allvarligaste formerna av kroppsbesiktning bör det ställas upp tämligen kraftigt skärpta krav, eftersom det endast är i speciella fall som intresset av att utreda och beivra brott bör leda till att så allvarliga integritetsintrång accepteras. Lika stränga villkor är det ur integritetssynpunkt emellertid inte nödvändigt att föreskriva för de lindrigare formerna av kroppsbesiktning. De lindrigare, inte så kränkande undersökningarna bör således kunna få företas i fler situationer än de mycket ingripande och kränkande undersökningarna. Eftersom man av hänsyn till effektivitetsintresset inte bör ställa upp strängare villkor än vad som är nödvändigt för att tillgodose intresset av skydd för privatlivet, anser utredningen att man, efter andra länders förebild, bör föreskriva olika förutsättningar för olika former av kroppsbesiktning.

Enligt utredningens uppfattning är det framför allt undersökningar av kroppens inre som är så kraftigt integritetskränkande att det finns skäl att skärpa kraven för kroppsbesiktning. Som exempel på sådana undersökningar kan nämnas röntgenundersökningar och ultraljudsundersökningar och undersökningar av kroppens håligheter. Sådana undersökningar skiljer sig i integritetshänseende tydligt från undersökningar av kroppens yttre, dvs. ingripanden som innefattar att den undersökte får klä av sig för att man skall kunna granska hans kropp, antingen i syfte att dokumentera eventuella skador eller för att se efter om han döljer något föremål i t.ex. armhålorna eller håret. För undersökningar av kroppens inre bör det därför ställas upp strängare villkor än för undersökningar av kroppens yttre.

Kroppsbesiktning kan också innefatta provtagningar av en mängd olika slag, vilka kan uppfattas som mer eller mindre kränkande. Sådana prov som kan tas i samband med en granskning av kroppens yttre, t.ex. hår- och hudprov, kan som regel betraktas som mindre integritetskränkande än de som utförs vid en undersökning av kroppens inre. Inte heller salivprov eller sedvanliga blodprov torde betraktas som särskilt kränkande former av kroppsbesiktning. Dessa

provtagningar kan i integritetshänseende jämställas med undersökningar av kroppens yttre. Andra provtagningar som kräver en undersökning av kroppens inre måste däremot betraktas som betydligt mer kränkande. I likhet med vad som bör gälla för de mer integritetskränkande undersökningarna bör förutsättningarna för de allvarligaste formerna av provtagning också skärpas i förhållande till vad som för närvarande gäller. För de mindre kränkande provtagningarna behöver däremot inte lika stränga villkor ställas upp. Frågan om en provtagning kan anses vara mer eller mindre allvarlig bör i princip avgöras med hänsyn till det mått av integritetsintrång som provtagningen generellt sett kan anses medföra. För att underlätta den praktiska tillämpningen kan man i lagtexten dessutom räkna upp exempel på sådana provtagningar som kan anses mindre kränkande och som således bör få företas på lindrigare villkor, och sådana som bör betraktas som mer kränkande och för vilka strängare villkor bör gälla. Uppräkningen bör inte vara uttömmande med hänsyn till risken för att en sådan lagstiftning snabbt skulle kunna bli föråldrad.

Sammanfattningsvis anser utredningen således att förutsättningarna för vissa former av kroppsbesiktning bör skärpas i förhållande till vad som gäller beträffande kroppsvisitation. Undersökningar av kroppens yttre, tagande av hårprov, hudprov, salivprov och blodprov samt andra provtagningar som inte kräver en undersökning av kroppens inre bör få företas på lindrigare villkor. Strängare villkor bör gälla för undersökningar av kroppens inre och tagande av andra prov från människokroppen än som tidigare har nämnts.

Ytlig kroppsbesiktning

I annan lagstiftning än rättegångsbalken förekommer begreppen ytlig och fullständig kroppsbesiktning som beteckningar på olika former av undersökningar. Det kan naturligtvis ifrågasättas om inte dessa begrepp borde användas även i rättegångsbalken om man vill ställa upp olika förutsättningar för lindriga och mer allvarliga former av kroppsbesiktning. Utredningen har emellertid valt att inte använda de i och för sig inarbetade begreppen ytlig och fullständig kroppsbesiktning, eftersom de inte framstår som ändamålsenliga begrepp i det här sammanhanget. Detta framgår enligt utredningens uppfattning om man närmare granskar dels innebörden av begreppet ytlig kroppsbesiktning, dels bakgrunden till bestämmelsen i 19 § varusmugglingslagen.

Begreppet ytlig kroppsbesiktning infördes först i 19 § varusmugglingslagen och beskrivs i förarbetena som en lindrigare variant av

kroppsbesiktning. En tulltjänsteman får enligt denna bestämmelse företa ytlig kroppsbesiktning av en person om det ”förekommer ... anledning att han har på sig gods” som kan tas i beslag med stöd av varusmugglingslagens regler. Ytlig kroppsbesiktning definieras i förarbetena till bestämmelsen (prop. 1981/82:2 s. 12 och 24 ff.) som en yttre granskning av någons nakna kropp samt en undersökning av någons skägg, hår, peruk eller arm- eller benprotes. I propositionen anges att definitionen är avsedd att vara uttömmande, vilket innebär att varje annan form av kroppsbesiktning faller utanför begreppet ytlig kroppsbesiktning. Enligt förarbetena kan den undersökte uppmanas att exponera vissa dolda delar av kroppen såsom fotsulor och armhålor, men inget ytterligare. Det bör enligt förarbetena inte komma i fråga att be den undersökte att inta några särskilda kroppsställningar för att underlätta besiktningen liksom inte heller att undersöka munhåla eller annan hålighet eller att beröra vederbörandes nakna kropp för att undersöka delar av denna. Den undersökte får inte heller uppmanas att ta av sig en protes.

Innan bestämmelsen om ytlig kroppsbesiktning infördes i varusmugglingslagen kunde kroppsbesiktning i samband med tullkontroll bara företas i enlighet med rättegångsbalkens regler, dvs. vid skälig misstanke om brott på vilket kunde följa fängelse. Beslut om kroppsbesiktning fick dock inte fattas av en tulltjänsteman ens vid fara i dröjsmål. Däremot hade tulltjänsteman befogenhet att med stöd av 19 § varusmugglingslagen besluta om kroppsvisitation om det förekom anledning att en person hade på sig gods som var underkastat beslag. Lagstiftningsärendet som ledde till att begreppet ytlig kroppsbesiktning infördes, föranleddes av att det ansågs att tulltjänsteman borde ha befogenhet att besluta även om viss form av kroppsbesiktning. Ett förslag om att tulltjänsteman skulle få befogenhet att vid fara i dröjsmål besluta om kroppsvisitation enligt rättegångsbalkens regler avvisades emellertid eftersom det inte ansågs tillräckligt effektivt. Det skulle bl.a. ha medfört att kroppsbesiktning inte kunde ha företagits förrän det förelåg skälig misstanke om brott. I stället ansågs det att tulltjänsteman borde få befogenhet att besluta om vissa former av kroppsbesiktning under samma förutsättningar som enligt 19 § varusmugglingslagen gällde för kroppsvisitation. Vid avgränsningen av de former av kroppsbesiktning som befogenheten skulle omfatta lades framför allt vikt vid vilket behov tullen ansågs ha av att kunna utföra olika undersökningar (anförda prop. s. 24 f.). Det hade bl.a. kommit fram att tullen behövde ha befogenhet att granska en persons nakna kropp för att se om han t.ex. hade narkotika fasttejpad på kroppen. De praktiska erfarenheterna hade också visat att tullen behövde kunna undersöka huvudhår och armhålor i sökandet efter

narkotika. Dessa undersökningar kom därför att omfattas av begreppet ytlig kroppsbesiktning. Gränsen mellan ytlig och fullständig kroppsbesiktning har således dragits framför allt med hänsyn till vilka befogenheter en tulltjänsteman ansågs behöva för att på ett effektivt sätt kunna spåra narkotika, och inte så mycket med beaktande av den grad av integritetsintrång de olika åtgärderna kan anses innefatta. Eftersom syftet med utredningens förslag är att lindrigare villkor skall kunna ställas upp för lindrigare ingrepp, medan strängare villkor skall gälla för allvarligare ingrepp, måste de olika formerna av kroppsbesiktning i rättegångsbalken avgränsas uteslutande med beaktande av den grad av integritetsintrång som de kan anses medföra. Av detta följer att begreppen ytlig kroppsbesiktning och fullständig kroppsbesiktning inte bör användas i rättegångsbalken.

7.4.3 Straffbarhetskravet

För kroppsvisitation och kroppsbesiktning krävs enligt 28 kap. 11 och 12 §§ att det finns misstanke om ett brott ”på vilket fängelse kan följa”. Som utredningen har anfört i avsnitt 6.3.2 bör straffbarhetskravet formuleras på samma sätt beträffande alla straffprocessuella tvångsmedel. Det bör därför även beträffande kroppsvisitation och kroppsbesiktning krävas att visst straff skall vara föreskrivet för brottet.

Kroppsvisitation

För kroppsvisitation enligt 28 kap. 11 § rättegångsbalken krävs att det finns anledning att anta att ett brott har begåtts på vilket kan följa fängelse. Det har inte riktats någon kritik mot straffbarhetskravet. Enligt utredningens mening är det ett tillräckligt högt ställt krav för att upprätthålla skyddet för integriteten. Det nuvarande straffbarhetskravet bör därför i princip upprätthållas.

För närvarande är straffbarhetskravet detsamma oavsett om det är fråga om kroppsvisitation av den som är skäligen misstänkt för ett brott eller av någon annan person. Frågan är om det finns anledning att t.ex. höja straffbarhetskravet för ingripanden som riktar sig mot andra än misstänkta. Om man går tillbaka till tvångsmedelslagen finner man att straffbarhetskravet för kroppsrannsakan var att det kunde följa någon form av frihetsstraff på brottet. Det var dock endast den som var skäligen misstänkt för brottet som kunde underkastas kroppsrannsakan. I samband med rättegångsbalkens införande delades

emellertid begreppet kroppsrannsakan upp i två begrepp, kroppsvisitation och kroppsbesiktning, och kroppsvisitation tilläts även beträffande annan än den misstänkte. Det ansågs att strängare förutsättningar borde gälla för kroppsvisitation av den som inte var misstänkt och det föreskrevs därför att åtgärden inte fick företas om det inte förekom synnerlig anledning att åtgärden skulle ge det avsedda resultatet. Straffbarhetskravet skulle dock alltjämt vara detsamma, oavsett om åtgärden riktade sig mot en misstänkt eller mot någon annan. Enligt utredningens uppfattning finns det inte heller nu anledning att i detta avseende göra skillnad mellan misstänkta och andra personer, eftersom skyddet för integriteten i stället kan upprätthållas genom ett skärpt indikationskrav. På de skäl som utredningen har anfört inledningsvis i detta avsnitt bör det emellertid krävas att det skall vara föreskrivet fängelse för brottet.

Kroppsbesiktning

För att kroppsbesiktning skall få företas krävs enligt 28 kap. 12 §, liksom beträffande kroppsvisitation, att det finns anledning att anta att det har begåtts ett brott på vilket kan följa fängelse. Av förarbetena till rättegångsbalken framgår inte vad som var anledning till att man valde samma straffbarhetskrav för kroppsbesiktning som för kroppsvisitation. Som utredningen har anfört i avsnitt 7.4.1 bör förutsättningarna för kroppsbesiktning skärpas i förhållande till vad som gäller för närvarande. Utredningen har i samma avsnitt föreslagit att kroppsbesiktning delas in i två olika grader för vilka olika villkor bör gälla. Undersökningar av kroppens yttre, tagande av hårprov, hudprov, salivprov och blodprov samt andra provtagningar som inte kräver en undersökning av kroppens inre bör få företas på lindrigare villkor, medan strängare villkor bör gälla för undersökningar av kroppens inre och tagande av andra prov från människokroppen.

Enligt utredningens uppfattning finns det inte anledning att skärpa kravet för den lindrigare formen av kroppsbesiktning såvitt gäller den som är skäligen misstänkt. Skyddet för integriteten kan upprätthållas i tillräcklig utsträckning om man behåller kravet på att det skall vara föreskrivet fängelse för det misstänkta brottet. De mest integritetskränkande åtgärderna bör dock inte få företas annat än om det finns misstanke om ett tämligen allvarligt brott, eftersom det är först då som integritetsintresset bör få vika för intresset av att utreda och beivra brottet. Undersökning av kroppens inre och de mer kränkande formerna av provtagning bör därför få företas endast om det för brottet är föreskrivet fängelse i två år eller mer. Det skulle medföra

att de allvarligare formerna av kroppsbesiktning inte blev tillåtna vid lindrigare våldsbrott, brott som t.ex. ringa misshandel och ringa våld mot tjänsteman. Misstanke om ringa narkotikabrott, vårdslöshet med narkotika eller rattfylleri som inte är grovt skulle i princip inte heller kunna föranleda kroppsbesiktning av det allvarligare slaget. När det gäller narkotikabrott finns det emellertid anledning att göra vissa särskilda överväganden.

Vid misstanke om narkotikabrott är urinprovstagning ett ofta utnyttjat tvångsmedel, även om misstanken bara gäller narkotikabrott i form av eget bruk. Den som misstänks för narkotikakonsumtion och med anledning därav underkastas kroppsbesiktning blir i praktiken ombedd att lämna ett urinprov. En sådan form av urinprovstagning bör enligt utredningens uppfattning hänföras till den lindrigare typen av provtagning. Att tvångsvis ta urinprov av en person förutsätter emellertid någon form av undersökning av kroppens inre och är dessutom så integritetskränkande att det måste hänföras till den allvarligare formen av kroppsbesiktning. Före den 1 juli 1993 var det över huvud taget inte möjligt att ta urinprov eller utföra annan kroppsbesiktning av en person som bara kunde misstänkas för att vara narkotikapåverkad, eftersom straffet för sådan form av ringa narkotikabrott endast kunde bli böter. Genom en ändring i 2 § narkotikastrafflagen höjdes emellertid straffet till böter eller fängelse i högst sex månader, med påföljd att det också blev möjligt att kroppsvisitera den som var skäligen misstänkt för att vara narkotikapåverkad. I förarbetena till ändringen (prop. 1992/93:142) anfördes att straffskalan med böter inte speglade brottets straffvärde och att det endast kunde anses vara en gradskillnad mellan innehav för eget bruk, som även tidigare kunde föranleda fängelse, och eget bruk av narkotika, som bara kunde föranleda böter. Den skillnad som fanns kunde dessutom bli mycket liten eftersom innehav för eget bruk kunde betraktas som ett förled till konsumtion. Även om eget bruk av narkotika även fortsättningsvis som regel borde föranleda böter ansåg departementschefen att vägande skäl talade för en mera differentierad påföljdspraxis, vilket i sin tur förutsatte att straffskalan för eget bruk av narkotika innehöll fängelse. Departementschefen anförde att en sådan ändring av straffskalan skulle få betydelse även för tillämpningen av bestämmelserna om bl.a. husrannsakan, kroppsvisitation och kroppsbesiktning (anförda prop. s. 19 f.):

> Med den föreslagna ordningen skulle dessa regler bli tillämpliga vid misstanke om eget narkotikabruk som utgör ringa brott. När det gäller kroppsbesiktning kan det bli

aktuellt att söka efter färska stickmärken på kroppen eller att ta urinprov.

Jag vill dock betona att användningen av tvångsmedel skall följa sedvanliga bestämmelser, som proportionalitetsregeln i 28 kap. 3 a § rättegångsbalken samt, vid kroppsvisitation och kroppsbesiktning, de särskilda regler om förfarandet som finns i 28 kap. 13 § rättegångsbalken.

Som framgår av propositionen var inte den egentliga avsikten med ändringen att skärpa straffet för ringa narkotikabrott i form av eget bruk. Tvärtom framhöll departementschefen att brottet som regel även fortsättningsvis borde föranleda böter. Trots att brottet således inte betraktades som särskilt allvarligt, ansågs det ändå att ett så pass ingripande tvångsmedel som kroppsbesiktning borde få användas för att utreda misstanke om narkotikabruk. De nuvarande bestämmelserna om kroppsbesiktning medför att den som misstänks för narkotikakonsumtion kan underkastas kroppsbesiktning både i dess lindrigare och dess allvarligare form. Utredningens förslag skulle emellertid leda till att man inte kan ta urinprov med tvång från den som vägrar att själv lämna ett sådant prov. Det följer av att den allvarligaste formen av kroppsbesiktning inte bör få förekomma vid misstanke om så förhållandevis ringa brottslighet. Det torde inte heller ha varit departementschefens avsikt att en misstänkt som vägrar lämna urinprov i stället skulle utsättas för en så ingripande åtgärd som urinprovstagning med tvång. Ur effektivitetssynpunkt bör det vara fullt tillräckligt att man kan ta blodprov av en misstänkt som vägrar lämna urinprov.

Då det gäller undersökningar av personer som inte är misstänkta för brott anser utredningen att kraven generellt sett bör vara högre än vad som gäller beträffande misstänkta. Inte ens de lindrigaste formerna av kroppsbesiktning bör få företas på samma villkor som gäller för kroppsbesiktning av misstänkta. Undersökningar av kroppens yttre och de lindrigare formerna av provtagningar är dock inte allvarligare än att de bör kunna få företas om det för brottet är föreskrivet fängelse i två år eller mer. En målsägande skulle därmed, om förutsättningarna i övrigt är uppfyllda, vara skyldig att underkasta sig undersökning av kroppens yttre vid misstanke om de flesta våldsbrott och sexualbrott. I samband därmed skulle också blodprov kunna tas för t.ex. DNA-analys. Det skulle även kunna tas hår- eller hudprover från målsägaden för att man skulle kunna jämföra med fynd från den misstänkte. Misstanke om vissa lindrigare brott som t.ex. ringa misshandel eller vållande till kroppsskada skulle dock inte vara tillräckligt för att

målsäganden skulle vara skyldig att underkasta sig kroppsbesiktning över huvud taget.

För att en målsägande eller någon annan som inte är skäligen misstänkt för ett brott skall kunna utsättas för kroppsbesiktning av det mest ingripande slaget bör mycket stränga villkor ställas upp. Dessa former av kroppsbesiktning är så integritetskränkande att de av hänsyn till målsägandens integritet endast bör få förekomma i mycket speciella fall. Enligt utredningens uppfattning är det lämpligt att begränsa användningen av den allvarligare formen av kroppsbesiktning till de fall då förundersökningen gäller brott för vilket inte är föreskrivet lindrigare straff än två års fängelse. Det skulle innebära att en målsägande inte skulle vara skyldig att underkasta sig en undersökning av kroppens inre eller någon av de mera kränkande formerna av provtagningar annat än vid vissa allvarliga sexualbrott, nämligen våldtäkt, grov våldtäkt, grovt sexuellt utnyttjande av underårig och grovt koppleri. Sådana undersökningar skulle däremot inte kunna företas vid misstanke om exempelvis grov misshandel.

Det finns anledning att framhålla att en polisman självfallet alltid både får och bör verka för att en person som t.ex. har blivit misshandlad får den läkarvård som han behöver av medicinska skäl. Polismannen bör också anses oförhindrad, även i de fall då kroppsbesiktning inte är tillåtet, att t.ex. upplysa en målsägande om att brottsutredningen skulle underlättas om målsäganden kunde presentera ett läkarintyg på sina skador. Däremot bör det inte få förekomma att en polisman med övertalning försöker pressa en person att gå med på en undersökning, om det inte också finns förutsättningar för att med tvång förmå denne att genomgå undersökningen i fråga.

7.4.4 Indikations- och misstankekravet

För att kroppsvisitation skall få företas av annan än den som är skäligen misstänkt för brottet fordras enligt 28 kap. 11 § rättegångsbalken att det finns synnerlig anledning att anta att det därigenom kommer att anträffas föremål som kan tas i beslag eller att det annars är av betydelse för utredningen om brottet. Något motsvarande villkor finns inte vid kroppsvisitation av den som är skäligen misstänkt. I tvångsmedelslagen fanns emellertid ett sådant krav för att kroppsrannsakan av den misstänkte skulle få företas. Processkommissionen hade ursprungligen föreslagit att den som var på sannolika skäl misstänkt för brott, varå kunde följa straffarbete eller fängelse, kunde underkastas kroppsrannsakan om det fanns ”skälig anledning” att åtgärden skulle leda till att det upptäcktes föremål som var under-

kastade beslag eller något spår efter brottet. Kravet på ''skälig anledning'' var enligt Processkommissionen motiverat med hänsyn till kroppsrannsakans ingripande natur (SOU 1926:32 s. 122). I propositionen sänktes emellertid misstankekravet i bestämmelsen om kroppsrannsakan som en följd av motsvarande ändring i bestämmelsen om husrannsakan. I stället för att det, som Processkommissionen hade föreslagit, skulle krävas sannolika skäl för misstanke om brott föreskrevs slutligen att kroppsrannsakan, liksom husrannsakan, skulle få företas om någon var ''med skäl'' misstänkt för ett brott. Enligt bestämmelsens slutliga lydelse kunde således den som ''med skäl'' var misstänkt för ett brott på vilket kunde följa straffarbete eller fängelse underkastas kroppsrannsakan om det fanns ''skälig anledning'' att åtgärden skulle leda till att det upptäcktes föremål som var underkastade beslag eller något annat som kunde bidra till utredningen. Processlagberedningen föreslog sedermera att begreppet kroppsrannsakan skulle delas upp i kroppsvisitation och kroppsbesiktning. Kroppsvisitation borde enligt Processlagberedningen få företas även beträffande den som inte kunde anses misstänkt, dock endast under den strängare förutsättningen att det förekom ''synnerlig anledning'' att åtgärden skulle leda till att det påträffades föremål som var underkastade beslag eller något annan omständighet som kunde ha betydelse för utredningen. Det tidigare gällande kravet på att det för kroppsrannsakan av den misstänkte skulle finnas ''skälig anledning'' att tro att åtgärden skulle ge det avsedda resultatet togs inte med i Processlagberedningens förslag och inte heller i propositionen. Det framgår varken av Processlagberedningens (SOU 1938:43 s. 330 ff. och NJA II 1943 s. 373 f.) betänkande eller av förarbetena i övrigt vad som var skälet till den ändringen.

Ett grundläggande krav för alla former av tvångsmedel är att ingripandet behövs för att det eftersträvade resultatet skall uppnås. Det bör därför alltid krävas att det i det enskilda fallet finns åtminstone någon eller några konkreta omständigheter som visar att ingripandet behövs. Då det gäller kroppsvisitation och kroppsbesiktning av den som är skäligen misstänkt anser utredningen inte att något särskilt indikationskrav behöver föreskrivas utöver vad som följer av behovsprincipen. Skyddet för integriteten kan enligt utredningens mening upprätthållas tillfredsställande dels genom kravet på att misstanken mot den undersökte skall ha sådan styrka att han kan sägas vara ''skäligen misstänkt'', dels genom att behovsprincipen iakttas. Liksom då det gäller husrannsakan och liknande undersökningar (se avsnitt 6.3.3) bör den som är skäligen misstänkt kunna underkastas kroppsvisitation och kroppsbesiktning under förutsättning att omständigheterna i det enskilda fallet ger anledning att anta att ett föremål eller något annat

av betydelse för brottsutredningen skall påträffas. Kroppsvisitation och kroppsbesiktning av den som inte är skäligen misstänkt bör av hänsyn till integritetsintresset emellertid inte få företas utan att strängare förutsättningar i övrigt bör gälla.

För närvarande får den som inte är skäligen misstänkt underkastas kroppsvisitation endast om det finns ''synnerlig anledning'' att anta att åtgärden kommer att ge det avsedda resultatet. Vad som menas med uttrycket synnerlig anledning kommenteras inte i förarbetena till rättegångsbalken. Det finns emellertid ett antal avgöranden från JO som ger en ganska klar bild av hur begreppet tolkas i praktiken (se avsnitt 6.3.3). Sammanfattningsvis kan man säga att kravet på synnerlig anledning bör tolkas som att det skall föreligga faktiska omständigheter som påtagligt visar att man med fog kan förvänta sig att uppnå det avsedda resultatet med åtgärden. Detta krav är enligt utredningens mening tillräckligt för att på ett tillfredsställande sätt skydda integriteten hos den som riskerar att bli utsatt för en kroppsvisitation. Utredningen anser vidare att samma krav bör upprätthållas även såvitt gäller kroppsbesiktning av annan än den som är skäligen misstänkt. Ett krav på att det skall finnas synnerlig anledning att anta att en kroppsbesiktning skall ge det förväntade resultatet, måste enligt utredningens mening betraktas som ett mycket högt ställt krav. Man kan knappast skärpa indikationskravet mer än så, om man inte vill föreskriva att det skall vara uppenbart att kroppsbesiktningen kommer att ge det tänkta resultatet. Ett så högt ställt krav skulle emellertid göra en bestämmelse om kroppsbesiktning tillämplig i ytterst få fall, i praktiken nästan oanvändbar. Kravet på ''synnerlig anledning'' utgör enligt utredningens mening därför en lämplig avvägning mellan integritets- och effektivitetsintressena.

8 Förfarandet vid undersökning, kroppsvisitation och kroppsbesiktning

Avsnitt 8.1 behandlar bestämmelserna om behörig beslutsfattare i 28 kap. rättegångsbalken. För sådana fall då det finns risk för att det genom åtgärden kommer att röjas uppgifter som omfattas av tryck- eller yttrandefrihetsrättslig tystnadsplikt eller av bestämmelserna om beslagsförbud, föreslår utredningen att en fråga om tvångsmedelsanvändning uteslutande skall prövas av rätten eller, i brådskande fall, av åklagaren. Beslut om de mest integritetskränkande formerna av kroppsbesiktning bör också fattas av rätten eller åklagaren. I andra fall bör såväl åklagare som annan förundersökningsledare ha befogenhet att besluta om tvångsmedelsanvändning.

I avsnitt 8.2 tar utredningen upp reglerna om förfarandet vid undersökning, kroppsvisitation och kroppsbesiktning. Utredningen föreslår för det första att proportionalitetsregeln i 28 kap. 3 a § kompletteras så att det uttryckligen framgår att den skall tillämpas även vid genomförandet av ett tvångsmedelsbeslut och att, i de fall det kan vara tillräckligt att tillämpa proportionalitetsprincipen, vissa av de nuvarande bestämmelserna om förfarandet upphävs. Vidare föreslår utredningen vissa förändringar av bestämmelsen om vem som har rätt att vara närvarande vid en undersökning. Utredningen anser också att det absoluta förbudet för en manlig polisman att visitera en kvinna bör kunna upphävas utom såvitt gäller de mest integritetskränkande formerna av kroppsbesiktning. Förslaget innebär att kroppsvisitation och kroppsbesiktning i andra fall som regel bör utföras och bevittnas av en person av samma kön som den som är utsatt för ingripandet. Slutligen föreslår utredningen också en bestämmelse om medtagande av den som skall kroppsvisiteras eller kroppsbesiktigas och kvarhållande av den som skall kroppsbesiktigas.

Avsnitt 8.3 innehåller ett förslag till en, i förhållande till gällande rätt, mer detaljerad bestämmelse om dokumentation av tvångsmedelsanvändning.

8.1 Behörig beslutsfattare

I detta avsnitt tar utredningen upp frågan om vem som bör ha befogenhet att fatta beslut om undersökning, kroppsvisitation och kroppsbesiktning. För sådana fall då det finns risk för att det genom åtgärden kommer att röjas uppgifter som omfattas av tryck- eller yttrandefrihetsrättslig tystnadsplikt eller av bestämmelserna om beslagsförbud, föreslår utredningen att en fråga om tvångsmedelsanvändning uteslutande skall prövas av rätten eller, i brådskande fall, av åklagaren. Beslut om de mest integritetskränkande formerna av kroppsbesiktning bör också fattas av rätten eller åklagaren. I andra fall bör såväl åklagare som annan förundersökningsledare ha befogenhet att besluta om tvångsmedelsanvändning. En polisman bör dock, liksom för närvarande, i princip inte få fatta beslut om tvångsmedel annat än i brådskande fall. Såvitt gäller beslut om kroppsbesiktning bör polismans befogenhet inskränkas till sådan mindre integritetskränkande kroppsbesiktning som avser någon som är skäligen misstänkt.

Beslut om undersökning för eftersökande av den som skall delges stämning i brottmål eller hämtas till rätten skall enligt utredningens förslag fattas av rätten eller, i brådskande fall, av en polisman. Detsamma skall enligt förslaget gälla undersökning sedan åtal har väckts för eftersökande av den som är häktad i sin utevaro. Frågor om undersökning för verkställande av häktningsbeslut i andra fall skall prövas av rätten, åklagaren eller någon annan förundersökningsledare eller, i brådskande fall, av en polisman.

8.1.1 Utgångspunkt

Beslut om husrannsakan, kroppsvisitation och kroppsbesiktning meddelas enligt 28 kap. 4 och 13 §§ rättegångsbalken av undersökningsledaren, åklagaren eller rätten. Denna princip är emellertid inte undantagslös. Förordnande om husrannsakan för delgivning av stämning i brottmål får enligt 28 kap. 4 § första stycket bara meddelas av rätten. Om en husrannsakan i annat fall kan ”antas bli av stor omfattning eller medföra synnerlig olägenhet för den hos vilken åtgärden företas” bör åtgärden enligt samma lagrum inte heller företas utan rättens förordnande, om det inte är fara i dröjsmål. Dessa bestämmelser gäller även beträffande kroppsvisitation och kroppsbesiktning (28 kap. 13 § första stycket). Är det fråga om husrannsakan för att söka efter någon som är häktad i sin utevaro eller som skall hämtas till inställelse vid rätten är varken rätten eller åklagaren

behörig att fatta beslut. Sådan husrannsakan beslutas i stället av polismyndigheten (28 kap. 4 § tredje stycket rättegångsbalken och 20 § tredje stycket polislagen). Om det är fara i dröjsmål får en polisman själv fatta beslut om sådan husrannsakan, kroppsvisitation eller kroppsbesiktning som avses i 28 kap. rättegångsbalken, med undantag för husrannsakan för delgivning av stämning i brottmål (28 kap. 5 § och 13 § första stycket rättegångsbalken samt 20 § tredje stycket polislagen)

Med vissa undantag är således rätten, åklagaren och polisens förundersökningsledare för närvarande i lika mån behöriga att besluta om tvångsmedel. Frågan är om det alltjämt bör vara utgångspunkten för reglerna om tvångsmedel. Bestämmelserna om vem som är behörig att besluta om tvångsmedel var annorlunda före rättegångsbalkens tillkomst och har i vissa delar ändrats efter hand. Det ifrågasattes dessutom vid tillkomsten av både 1933 års tvångsmedelslag och rättegångsbalken om inte en annan ordning vore lämpligare. Bl.a. ansåg Processkommissionen, vars förslag låg till grund för utarbetandet av tvångsmedelslagen, att beslut om tvångsmedel i större utsträckning borde fattas av domstol. Processkommissionen anförde (SOU 1926:32 s. 119 f.):

> ...det säkraste skyddet för den enskilde mot obehörig husrannsakan (är) att söka däri, att rätten att besluta om husrannsakan överlämnas åt insiktsfulla och omdömesgilla myndigheter. Med den anordning av den förberedande undersökningen och rättens ställning till denna, som är vanlig i främmande länder, är det givet, att rätten i allmänhet av lagarna angives såsom den myndighet vilken det tillkommer att besluta om husrannsakan. Då det ligger i sakens natur, att beslut om husrannsakan ofta måste fattas mycket snabbt, om icke åtgärden skall bliva förfelad, har man emellertid ej kunnat stanna härvid utan medgivit åklagar- och polismyndigheter att, då fara i dröjsmål föreligger, fatta beslut om husrannsakan.

Processkommissionen föreslog mot bakgrund av detta resonemang att man skulle göra skillnad mellan olika fall av husrannsakan. Husrannsakan för eftersökande av föremål eller spår av brott borde, utom vid fara i dröjsmål, beslutas av rätten. Husrannsakan i s.k. tillhåll och i allmänna lokaler borde dock kunna få företas utan rättens förordnade. Detsamma gällde husrannsakan för eftersökande av någon som skulle gripas, eftersom det enligt Processkommissionen i flertalet fall kunde betraktas som en åtgärd i syfte att verkställa ett av annan

myndighet meddelat beslut. Processkommissionens förslag godtogs emellertid inte. Det tycks framför allt ha varit effektivitetsskäl som gjorde att man inte ansåg sig kunna acceptera att det i första hand skulle vara domstol som beslutade om tvångsmedel. I tvångsmedelslagen infördes i stället en bestämmelse som gav ”administrativ häktningsmyndighet” generell behörighet att förordna om hus- och kroppsrannsakan. Dessutom kunde beslut om tvångsmedel fattas av domstol, men endast om det vara fråga om en åtgärd i ett mål som handlades av domstolen. Om det förelåg fara i dröjsmål kunde en polisman även utan förordnande företa hus- eller kroppsrannsakan. Detsamma gällde husrannsakan i syfte att eftersöka bl.a. den som skulle ”gripas eller häktas”.

Processkommissionens tanke att domstol i större utsträckning borde förordna om tvångsmedel togs upp av Processlagberedningen i förslaget till rättegångsbalk. Processlagberedningen anförde (SOU 1938:43 s. 329 f.):

> Liksom enligt gällande lag bör även rätten äga att meddela förordnade om husrannsakan. Det kunde ifrågasättas, huruvida ej för husrannsakan i andra fall än i 2 och 3 §§ avses alltid borde fordras beslut av rätten, såvida ej saken vore brådskande. Till stöd därför kan framhållas, att då husrannsakan verkställts, någon efterföljande prövning av rätten, såsom vid beslag, ej kan äga rum. Emellertid ligger i tvångsmedlets natur, att ett skyndsamt ingripande är av nöden för att det därmed avsedda syftet skall vinnas. Det skulle därför medföra alltför stor omgång att kräva rättens medgivande till åtgärden, och en sådan anordning torde i regel ej heller kunna anses påkallad för skyddande av den enskildes intressen. Därest husrannsakan kan väntas bli av stor omfattning, t.ex. då den skall äga rum i större affärslokaler, kontor eller hotell, eller eljest kan antagas medföra väsentligt intrång för den som beröres därav, torde i regel rättens tillstånd böra inhämtas.

Som utredningen inledningsvis har redogjort för i detta avsnitt resulterade Processlagberedningens förslag i att såväl rätten som åklagaren eller annan förundersökningsledare får fatta beslut om användande av tvångsmedel. Processkommissionens tanke att beslut om tvångsmedel i större omfattning borde fattas av domstol torde framför allt ha byggt på att domstolen inte är inblandad i förundersökningen på samma sätt som polis och åklagare och därför kan förväntas vara mera objektiv. Som Processlagberedningen framhöll

kan ett beslut om tvångsmedel som har verkställts inte omprövas, vilket också ger stöd åt tanken att beslutet i så stor utsträckning som möjligt bör fattas av domstol. Visserligen skulle man, såsom t.ex. i Danmark, kunna införa bestämmelser om omprövning av tvångsmedelsbeslut. Enligt den danska rätten kan resultatet av domstolens prövning emellertid inte bli annat än att den kränkte kan tillerkännas skadestånd av staten. En dansk domstol kan således inte förbjuda polisen att använda den information som t.ex. en olaglig husrannsakan har gett. En bestämmelse om förbud mot att utnyttja viss information skulle också vara främmande för svensk rätt. Även om man införde en möjlighet att få tvångsmedelsbeslut omprövade av rätten skulle det således inte medföra att felaktigt företagna åtgärder skulle kunna rättas till i efterhand. Man bör därför försöka tillgodose intresset av skydd för integriteten på andra sätt, bl.a. genom reglerna om behörighet att besluta om tvångsmedel. Den omständigheten att ett förordnande om tvångsmedel kräver rättsliga överväganden talar starkt för att rätten bör fatta beslut. Ytterligare ett skäl för det är domstolens opartiskhet. Effektivitetsskäl talar emellertid mot en ordning som medför att rätten alltid skall fatta beslut om tvångsmedel. Enligt utredningens uppfattning är det framför allt den omständigheten att förundersökningen leds av en lagfaren åklagare, fristående från polismyndigheten och med skyldighet att bedriva förundersökningen så objektivt som möjligt, som gör man att man kan frångå principen om att rätten bör besluta om tvångsmedel. Det torde därför i flertalet fall inte vara nödvändigt att av hänsyn till integritetsintressena kräva att frågor om tvångsmedel prövas av rätten.

Liksom för närvarande bör åklagaren vara behörig att besluta i de flesta situationer. Ju mer ingripande ett tvångsmedel är, desto starkare är emellertid skälen för att frågan om tvångsmedel bör prövas av rätten. Denna princip ligger också till grund för motsvarande bestämmelser i Danmark där huvudregeln är att rätten beslutar om tvångsmedel. Regeln har dock många undantag som gör att en polisman också får fatta beslut om tvångsmedel. Även i Norge gäller principen att rätten beslutar om tvångsmedel. I brådskande fall får beslutet i de flesta fall emellertid fattas av ”påtalemyndigheten” och i vissa särskilt angivna fall får beslut om husrannsakan och kroppsvisitation även fattas av en polisman. Utmärkande både för dansk och norsk rätt är att de mest ingripande formerna av tvångsmedel beslutas av rätten, medan de mindre integritetskränkande tvångsmedlen får företas efter beslut av ”påtalemyndigheten” eller av polisen. En liknande ordning finns i svensk rätt då det gäller frihetsberövande i straffprocessuellt syfte. Den mest ingripande formen av frihetsberövande, häktning, beslutas av domstol, medan åklagare är behörig

att besluta om en kortare tids anhållande. Ett mycket kortvarigt frihetsberövande i form av gripande får beslutas av en polisman. Även när det gäller husrannsakan, kroppsvisitation och andra liknande tvångsmedel bör principen vara att beslut om de mest integritetskränkande formerna av tvångsmedel skall fattas av rätten och att åklagaren, jämte rätten, bör ha behörighet att fatta beslut i övriga fall. Frågan är i vilka fall rätten bör ha ensam behörighet att pröva frågor om tvångsmedel.

8.1.2 Beslut av rätten eller åklagaren

För närvarande anges i 28 kap. 4 § första stycket att beslut om husrannsakan för delgivning av stämning i brottmål alltid skall meddelas av rätten. Om husrannsakan, kroppsvisitation eller kroppsbesiktning i annat fall kan antas bli av stor omfattning eller medföra synnerlig olägenhet för den hos vilken åtgärden företas, bör åtgärden inte vidtas utan rättens förordnande om det inte är fara i dröjsmål.

Processkommissionen ansåg att rättens tillstånd borde inhämtas om en husrannsakan kunde väntas bli av stor omfattning, t.ex. husrannsakan i större affärslokaler, kontor eller hotell, eller då en husrannsakan eljest kunde antas medföra väsentligt intrång för den som berördes av åtgärden. Både lagtexten och förarbetena pekar ut omfattningen av en husrannsakan som en viktig omständighet vid bedömningen av om frågan om tvångsmedel bör underställas rättens prövning. Det faktum att en förrättning kan antas bli av stor omfattning anses emellertid i praktiken inte ha avgörande betydelse för om åklagaren själv kan besluta om husrannsakan eller om rättens tillstånd bör inhämtas. Det är snarast om en husrannsakan kan antas ”medföra synnerlig olägenhet för den hos vilken åtgärden företas” som det blir fråga om att begära rättens prövning. Som Processkommissionen uttryckte det kan det t.ex. vara fråga om fall då en husrannsakan kan antas ”medföra väsentligt intrång för den som berörs”. De situationer då det anses angeläget att frågan om tvångsmedel prövas av rätten är framför allt sådana där särskilt tunga integritetsintressen står mot de intressen som åtgärden skall tillgodose, t.ex. vid husrannsakan i lokaler tillhöriga tidningsredaktioner, kyrkor eller advokater. Det är alltså sådana fall som berör anonymitetsskyddet i tryckfrihetsförordningen och yttrandefrihetsgrundlagen eller reglerna om beslagsförbud i 27 kap. 2 § rättegångsbalken. JO har anfört att husrannsakan på en tidningsredaktion inte utan angelägna tidsskäl bör företas utan rättens förordnande eftersom det måste anses vara fråga om en exceptionell åtgärd med hänsyn till att det bl.a. kan föreligga

risk för att den som företar åtgärden kan komma att ta befattning med material som är anonymitetsskyddat enligt tryckfrihetsförordningen (JO 1975/76 s. 154). Det har även ansetts att husrannsakan hos en advokat i syfte att eftersöka eller lägga beslag på handlingar tillhöriga klienter måste betraktas som en så allvarlig åtgärd att den endast om det är fara i dröjsmål, bör få företas utan rättens förordnande (JK 1981 s. 47 samt JK i JO 1977/78 s. 44). JK har beträffande en husrannsakan i lokaler som tillhörde en kyrka, anfört att åtgärden var av sådan art att frågan därom borde ha underställts rättens prövning om det inte hade förelegat fara i dröjsmål (JK 1981 s. 40).

Även om det av något annat skäl är tveksamt om åtgärden bör företas anses det för närvarande att bedömningen av tvångsmedelsfrågan bör överlåtas till rätten. I JO 1975/76 s. 132 anförde JO att det självfallet hade funnits särskild anledning för åklagaren att gå via rätten om han hade haft anledning att vara tveksam beträffande brottsmisstankens styrka eller behovet av husrannsakan (s. 153). I ett annat ärende anförde JK att den omständigheten att den rättsliga bedömningen av den gärning misstanken avsåg inte var problemfri talade för en prövning genom rätten (JK:s beslut den 9 mars 1977, återgivet i JO:s ämbetsberättelse 1977/78 s. 44).

Det som bör vara avgörande för om beslut om tvångsmedel bör fattas av rätten eller åklagaren är enligt utredningens uppfattning i första hand det mått av integritetsintrång som en åtgärd innefattar. Ju mer integritetskränkande en åtgärd är, desto mer angeläget är det att frågan om tvångsmedel underställs rättens prövning. Omfattningen av den åtgärd som planeras är naturligtvis en omständighet som kan ha betydelse för bedömningen av vilket integritetsintrång en åtgärd kan komma att innebära, men torde inte ensamt vara avgörande för om beslutet bör fattas av rätten eller åklagaren. Utredningen anser inte heller att den omständigheten att en åtgärd kan antas bli särskilt uppmärksammad bör diskvalificera åklagaren (se JO 1992/93 s. 156 f., jfr Gullnäs m.fl. Rättegångsbalken I, s. 28:14). Utredningen tar nedan upp några speciella fall där det finns anledning att överväga om inte rätten ensam bör vara behörig att besluta om tvångsmedelsanvändning.

Kroppsbesiktning

Ett exempel på mycket integritetskränkande åtgärder är den allvarligare formen av kroppsbesiktning, dvs. sådan kroppsbesiktning som omfattar en undersökning av kroppens inre eller provtagning i samband därmed. I dansk och norsk rätt är huvudregeln att rätten skall

besluta om de mest integritetskränkande formerna av kroppsliga undersökningar, om det inte är fara i dröjsmål eller finns ett skriftligt samtycke till ingreppet. Enligt utredningens uppfattning bör kroppsvisitation och kroppsbesiktning som regel få företas efter beslut av åklagare. Även den allvarligare formen av kroppsbesiktning bör liksom för närvarande kunna beslutas av åklagaren, om åtgärden riktas mot någon som är skäligen misstänkt för brottet. Däremot kan det av integritetshänsyn ifrågasättas om inte rätten ensam bör vara behörig att besluta om sådan kroppsbesiktning av målsägande och andra som inte är skäligen misstänkta (se avsnitt 7.3.4).

Innan utredningen går närmare in på den frågan finns det anledning att framhålla att inte varje läkarundersökning av en målsägande skall betraktas som kroppsbesiktning i rättegångsbalkens mening. Det är t.ex. inte fråga om kroppsbesiktning om en polisman medverkar till att en person som t.ex. har blivit misshandlad får den läkarvård som han av medicinska skäl behöver eller om polismannen upplyser målsäganden om att brottsutredningen skulle underlättas om han kunde presentera ett läkarintyg på sina skador. Sådana åtgärder bör följaktligen kunna få förekomma även om förutsättningarna för kroppsbesiktning inte är uppfyllda. Däremot bör polisen inte genom påtryckningar försöka förmå målsäganden att underkasta sig en undersökning i brottsutredande syfte, om polisen inte också har laglig möjlighet att med tvång förmå målsäganden att genomgå undersökningen i fråga (se avsnitt 7.3.4). Påtryckningar bör följaktligen inte få förekomma om inte förutsättningar för kroppsbesiktning föreligger. Om det krävs övertalning för att en målsägande skall förmås att underkasta sig en läkarundersökning, bör det därför först beslutas om kroppsbesiktning.

Med hänsyn till det allvarliga integritetsintrång som en kroppsbesiktning av kroppens inre utgör, anser utredningen att frågor om sådan kroppsbesiktning i princip bör underställas rättens prövning om det är en målsägande eller någon annan som inte är skäligen misstänkt för brottet, som avses bli utsatt för undersökningen. Utredningens slutsats kan dock i vissa fall medföra en viss risk för att ändamålet med åtgärden går förlorad i avvaktan på rättens beslut. Även om effektivitetsintresset som regel bör få vika för integritetsintresset, anser utredningen i detta fall att kroppsbesiktning i brådskande fall bör få företas efter beslut av åklagaren. Det kan ifrågasättas om inte systemet med jourtjänstgöring i domstolarna kunde utökas så att även andra tvångsmedelsfrågor än häktning kunde prövas under helger. Häktningsdomaren skulle under sådana förhållandena kunna fatta beslut i frågor om t.ex. kroppsbesiktning av målsägande.

Husrannsakan i bil på viss plats

I 28 kap. 2 a § rättegångsbalken finns en specialbestämmelse om husrannsakan i syfte att eftersöka den som ''skall gripas, anhållas eller häktas som misstänkt för brott, för vilket inte är föreskrivet lindrigare straff än fängelse i fyra år, eller försök till sådant brott''. Husrannsakan får i detta syfte företas i transportmedel på viss plats, om det finns särskild anledning att anta att den eftersökte kommer att passera platsen. Bestämmelsen gör det möjligt för polisen att undersöka varje fordon som passerar en viss plats, om fordonet är sådant att det i och för sig är tänkbart att en misstänkt kan hålla sig dold där. Det krävs inte att det på grund av omständigheterna finns anledning att anta att den misstänkte gömmer sig i ett visst fordon för att polisen skall få undersöka det. Däremot får bara de fordon undersökas som passerar en plats där det finns särskild anledning att anta att den misstänkte kommer att passera. Åtgärden får således inte vidtas utan en föregående prövning av sannolikheten för att platsen kan komma att passeras av den misstänkte (prop. 1990/91:129 s. 15). Denna form av husrannsakan får företas när som helst under förundersökningen och är inte heller inskränkt till något visst område. I inledningsskedet av förundersökningen kan enligt propositionen undersökning av fordon bli aktuellt främst utmed tänkbara flyktvägar från själva brottsplatsen, medan det i ett senare skede kan bli aktuellt att undersöka fordon vid gränsövergångar om det har framkommit något som gör att man kan misstänka att den eftersökte kan komma att lämna landet. Det kan således bli fråga om ett mycket stort antal ingripanden under en mycket lång tid.

Tanken bakom bestämmelsen torde vara att man inför en undersökning av ett visst fordon skall pröva om villkoren är uppfyllda, dvs. om det finns skälig anledning att anta att den misstänkte kommer att passera platsen, och därefter besluta om husrannsakan i fordonet. Det skulle följaktligen krävas ett nytt beslut om husrannsakan för varje fordon som skall undersökas. Det är emellertid inte troligt att man förfar så i praktiken. Om man har funnit att det finns skälig anledning att anta att den eftersökte kommer att passera platsen torde förutsättningarna inte prövas på nytt, om inte kontrollen skulle fortgå under en längre tid eller om det av annat skäl finns anledning att anta att förutsättningarna skulle ha förändrats. Sedan ett fordon har stoppats

med stöd av ett beslut om husrannsakan[1] torde man dock ta ställning till i vilken utsträckning fordonet bör undersökas. Det kan tänkas att polismannen som har stoppat en bil anser att någon närmare undersökning inte är nödvändig eller att undersökningen i vart fall kan begränsas till vissa utrymmen i fordonet. Det kan också tänkas att man till följd av proportionalitetsprincipen anser sig böra avstå från undersökning av fordonet. Detta är emellertid närmast en fråga om på vilket sätt den beslutade åtgärden skall utföras. Det egentliga beslutet om husrannsakan utgör närmast ett slags generellt tillstånd till kontroll av samtliga de fordon som passerar platsen. Det kan närmast jämföras med det tillstånd som måste inhämtas för telefonavlyssning. Sedan tillstånd till telefonavlyssning väl har meddelats av rätten ansvarar en polisman för att avlyssningen genomförs på ett lämpligt sätt. Utredningen anser att det vore lämpligt att införa en liknande beslutsordning då det gäller sådana fordonskontroller som avses i 28 kap. 2 a §. Ett skäl är att den inledande prövningen av om sådan kontroll bör tillåtas eller ej, i första hand bör göras av rättsbildad personal. För detta talar bl.a. den omständigheten att ett beslut om ”husrannsakan...i transportmedel på viss plats” kan komma att omfatta ett stort antal fordon och pågå under förhållandevis lång tid. Om det emellertid som för närvarande krävs ett nytt beslut för varje fordon som skall stoppas medför det i praktiken att frågan inte kan prövas av någon annan än den polisman som befinner sig på platsen.

Med hänsyn till vad som har anförts ovan föreslår utredningen därför att fordonskontroll inte får genomföras förrän tillstånd har inhämtats från åklagaren eller rätten. Även om det kan antas att det som regel går att komma i kontakt med en åklagare för att få sådant tillstånd, bör det för de verkligt brådskande fallen finnas viss möjlighet för polisen att ge tillstånd till fordonskontroll. I brådskande fall bör därför även annan förundersökningsledare än åklagaren ha befogenhet att pröva en fråga om sådant tillstånd. Av lagtexten bör vidare framgå att tillstånd till undersökning skall gälla för viss längsta tid och viss plats.

[1] Ett beslut om husrannsakan innefattar egentligen inte befogenhet för polisen att stoppa det fordon som skall undersökas. Utredningen har i sitt delbetänkande Polisens rättsliga befogenheter (SOU 1993:60) föreslagit att det i polislagen införs en bestämmelse om polismans befogenhet att stoppa fordon. Bestämmelsen skulle ge polisman uttrycklig befogenhet att stoppa ett fordon om det behövs för att genomföra husrannsakan eller annan liknande undersökning.

Undersökning hos advokat och annan som har tystnadsplikt

Det anses i praxis att frågor om undersökning på advokatkontor bör underställas rättens prövning även om såväl åklagaren som annan förundersökningsledare i princip är behörig att fatta beslut om sådan undersökning. Detta hänger samman med bestämmelsen i 27 kap. 2 § rättegångsbalken, enligt vilken beslag inte får läggas på skriftlig handling om dess innehåll kan antas vara sådant att en advokat inte får höras som vittne därom och handlingen innehas av advokaten eller den till vars förmån tystnadsplikten gäller. Av 36 kap. 5 § andra stycket rättegångsbalken följer att en advokat får höras som vittne om något som har anförtrotts honom i hans yrkesutövning eller som han har erfarit i samband därmed, endast om det är medgivet i lag eller om den till vars förmån sekretessen gäller samtycker till det. En advokat är dock enligt 5 § fjärde stycket skyldig att vittna i mål om brott för vilket inte är föreskrivet lindrigare straff än fängelse i två år. Detta gäller dock inte en försvarare, som aldrig får höras som vittne om vad som har anförtrotts honom för uppdragets fullgörande annat än om parten medger det (5 § tredje och fjärde styckena). Möjligheten att beslagta handlingar hos en advokat är således mycket liten. Dessutom medför proportionalitetsprincipen att man ofta måste avstå från att företa undersökning hos en advokat, även om syftet med undersökningen är att efterforska något annat än sådana integritetskänsliga uppgifter som en advokat inte får höras som vittne om.

Tvångsmedelskommittén föreslog i betänkandet Tvångsmedel - Anonymitet - Integritet (SOU 1984:54) vissa regler som syftade till att skydda den personliga integriteten genom obehörigt eller oavsiktligt röjande av skyddade uppgifter. De av kommittén föreslagna bestämmelserna innebar att det alltid skulle göras en intresseavvägning om det i ett enskilt fall kunde konstateras att tvångsmedelsanvändning innefattade en risk för att skyddade uppgifter skulle komma att röjas. Denna intresseavvägning borde enligt kommittén alltid göras av domstol, även i de fall det förelåg fara i dröjsmål. Tvångsmedelskommitténs förslag till ändrad beslutsordning genomfördes emellertid inte.

Utredningen har inte för avsikt att här ta upp frågan om beslagsförbudet är lämpligt utformat såvitt gäller integritetskänsliga uppgifter. Oavsett om beslagsförbudet i någon mån bör ändras eller ej, borde dock en fråga om undersökning hos en advokat i princip prövas av rätten. Bestämmelsen i 27 kap. 2 § berör emellertid inte bara beslag av handlingar hos advokater utan även handlingar hos annan som enligt 36 kap. 5 § inte får höras som vittne. Det kan t.ex. vara fråga om läkare, kuratorer eller präster. Även om den handling som eftersöks inte antas innehålla någon skyddad uppgift eller om det är

något helt annat än en handling som eftersöks kan det precis som i fallet med undersökning hos en advokat finnas en risk för att skyddade uppgifter ändå kan komma att röjas. Även i dessa fall borde frågan om undersökning prövas av rätten.

Bestämmelsen i 27 kap. 2 § hindrar vidare beslag av skriftliga meddelanden mellan den misstänkte och någon honom närstående eller mellan sådana närstående inbördes om det inte är fråga om brott för vilket inte är föreskrivet lindrigare straff än fängelse i två år. För det fall att det finns en konkret risk för att man genom en undersökning kommer att röja innehållet i ett sådant skriftligt meddelande bör frågan om tvångsmedel underställas rättens prövning, t.ex. om man redan på förhand kan säga att undersökningen kommer att omfatta privata brev. Det bör dock inte vara nödvändigt att begära rättens prövning i sådana fall då man visserligen av erfarenhet vet att det finns risk för att man vid undersökningen kommer att påträffa privata brev, men det inte finns någon konkret omständighet som stöder antagandet i det särskilda fallet. Inte heller bör det vara nödvändigt att begära rättens prövning om det inte finns något som tyder på att undersökningen behöver omfatta exempelvis privata brev som kan komma att påträffas. Vid undersökning av en bostad för eftersökande av en person eller av stöldgods eller brottsverktyg torde det som regel inte finnas någon konkret risk för att personliga meddelanden mellan närstående kommer att röjas. En sådan risk kan dock uppstå om undersökningen syftar till eftersökande av information.

Utredningen anser således att rätten bör pröva frågan om tvångsmedelsanvändning om det finns risk för att det genom åtgärden kommer att röjas uppgifter i skriftliga handlingar och annat som inte får tas i beslag. I brådskande fall bör även åklagaren vara behörig att besluta om tvångsmedelsanvändning i de nu nämnda integritetsfallen. Det finns anledning att framhålla att tvångsmedelsfrågor kan behöva prövas av rätten även under helger.

Övriga särskilt integritetskänsliga tvångsåtgärder

En undersökning eller någon annan form av tvångsmedel kan även i andra fall än de som nyss har nämnts vara synnerligen integritetskränkande. Utredningen har emellertid funnit att det inte på ett tillfredsställande sätt går att generellt beskriva de ytterligare fall då rätten ensam bör vara behörig att pröva en fråga om tvångsmedelsanvändning. En åtgärd bör dock inte företas utan rättens förordnande om den är av den arten eller omfattningen eller om omständigheterna i det enskilda fallet annars är sådana att åtgärden kan antas komma att

innebära ett betydande intrång i integriteten. Även vid undersökning i kyrkolokaler kan frågan om tvångsmedelsanvändning underställas rättens prövning. Skulle rättens beslut inte kunna avvaktas utan att ändamålet med åtgärden skulle gå förlorat, är det en omständighet som bör kunna få betydelse för åklagarens bedömning av om frågan om tvångsmedel bör underställas rättens prövning eller ej.

Anonymitetsfallen

Som framgår av redogörelsen för praxis anses det att frågor om bl.a. undersökning på tidningsredaktioner bör underställas rättens prövning. I de fall det finns en risk för att en undersökning kan leda till att anonymitetsskyddet i tryckfrihetsförordningen och yttrandefrihetsgrundlagen träds för när torde åklagarna i praktiken överlämna tvångsmedelsfrågan till rättens bedömning. Frågan är emellertid om inte rätten borde vara ensam behörig att besluta om tvångsmedelsanvändning i sådana situationer. I vart fall finns det anledning att överväga om det inte borde framgå tydligare av rättegångsbalken vem som skall eller bör fatta beslut i dessa fall.

Anonymitetsskyddet i tryckfrihetsförordningen och yttrandefrihetsgrundlagen medför att det i många fall är uteslutet att använda tvångsmedel för att efterforska uppgifter om personer som har medverkat vid framställningen av tryckta skrifter och liknande. Anonymitetsskyddet bygger på bestämmelserna i 3 kap. 1 § tryckfrihetsförordningen, enligt vilken författare till tryckt skrift inte är skyldig att sätta ut sitt namn på skriften. Detsamma gäller den som har lämnat ett meddelande eller en underrättelse för offentliggörande i tryckt skrift till författare eller annan upphovsman, utgivare eller redaktion eller liknande. I mål om tryckfrihetsbrott mot den som enligt de särskilda reglerna i 8 kap. tryckfrihetsförordningen är ansvarig för en skrift, får fråga över huvud taget inte väckas om vem som är författare eller som har lämnat ett meddelande eller en underrättelse för offentliggörande i skriften (3 kap. 2 §). Anonymitetsintresset skyddas vidare av tystnadsplikt för den som har tagit befattning med tillkomsten eller utgivningen av tryckt skrift (3 kap. 3 §). I vissa fall gäller emellertid inte tystnadsplikten, bl.a. om den till vars förmån tystnadsplikten gäller har samtyckt till att hans identitet röjs (3 § andra stycket 1) eller om det rör sig om vissa grova brott mot rikets säkerhet (3 § andra stycket 2). Det görs vidare undantag från tystnadsplikten för utredning om uppsåtligt oriktigt utlämnande av hemlig allmän handling och uppsåtligt åsidosättande av tystnadsplikt. Tystnadsplikten viker i detta fall emellertid bara om rätten vid förhandling finner det

erforderligt att ''uppgift lämnas, huruvida den som är tilltalad eller skäligen misstänkt för den brottsliga gärningen har lämnat meddelandet eller medverkat till framställningen'' (3 § andra stycket 4). Tystnadsplikten gäller inte heller ''i den mån domstol i annat fall av hänsyn till ett allmänt eller enskilt intresse finner det vara av synnerlig vikt att uppgift om identiteten lämnas vid vittnesförhör eller förhör med en part under sanningsförsäkran'' (3 § andra stycket 5). Anonymitetsskyddet förstärks ytterligare genom bestämmelsen i 3 kap. 4 §, vilken förbjuder myndighet och annat allmänt organ att efterforska författare, utgivare och meddelare, ''i vidare mån än vad som erfordras för åtal eller annat ingripande mot honom som ej står i strid med denna förordning''. Är det tillåtet enligt tryckfrihetsförordningen att ingripa mot en författare eller meddelare får han också efterforskas. Misstänks han t.ex. ha gjort sig skyldig till ett grovt brott mot rikets säkerhet får han efterforskas t.ex. genom frågor under ett polisförhör. Är det däremot fråga om något av de undantag från tystnadsplikten som nämns i 3 kap. 3 § andra stycket 4 eller 5 får efterforskande frågor inte ställas under polisförhör, eftersom tystnadsplikten i dessa fall kan brytas endast vid förhandling i domstol, under vittnesförhör eller förhör under sanningsförsäkran. I 3 kap. 4 § anges därför också att den i 3 § angivna tystnadsplikten skall beaktas även för det fall att efterforskning får förekomma. Tystnadsplikten motsvaras således av ett frågeförbud för polis, åklagare och andra myndigheter. Om det med hänsyn till reglerna om tystnadsplikt inte är tillåtet för en person att röja t.ex. en meddelare, är det följaktligen inte heller tillåtet för polisen att ställa frågor i syfte att ta reda på vem meddelaren är. Motsvarande bestämmelser som i tryckfrihetsförordningen finns beträffande radioprogram, filmer och ljudupptagningar i yttrandefrihetsgrundlagen.

Bestämmelserna om anonymitetsskydd och tystnadsplikt i tryckfrihetsförordningen och yttrandefrihetsgrundlagen kompletteras av bl.a. 36 kap. 5 § rättegångsbalken, som innehåller bestämmelser om inskränkningar i den allmänna vittnesplikten. Enligt 36 kap. 5 § femte stycket får den som har tystnadsplikt enligt 3 kap. 3 § tryckfrihetsförordningen eller 2 kap. 3 § yttrandefrihetsgrundlagen höras som vittne om förhållanden som tystnadsplikten avser endast i den mån det föreskrivs i nämnda paragrafer. Bestämmelsen har emellertid betydelse inte bara för möjligheten att hålla vittnesförhör med en person som omfattas av tystnadsplikten, utan också för möjligheten att tillgripa tvångsmedel under förundersökning. Enligt 27 kap. 2 § rättegångsbalken får en skriftlig handling inte tas i beslag om dess innehåll kan antas vara sådant att handlingen innehas av en person som enligt 36 kap. 5 § inte får höras som vittne om dess innehåll eller av den till

vars förmån tystnadsplikten gäller. Undersökning och kroppsvisitation får således inte heller företas i syfte att eftersöka en sådan handling. Om förundersökningen emellertid skulle avse ett grovt brott mot rikets säkerhet, vilket bryter den tryck- och yttrandefrihetsrättsliga tystnadsplikten, får undersökning företas för att eftersöka handlingar som kan avslöja författare, utgivare eller meddelare. Beslut om sådan undersökning får fattas inte bara av rätten utan i princip även av åklagaren eller annan förundersökningsledare.

Beslagsförbudet i rättegångsbalken innebär endast att det är förbjudet att använda tvångsmedel i det direkta syftet att efterforska sådana uppgifter som omfattas av det tryck- och yttrandefrihetsrättsliga anonymitetsskyddet. Bestämmelsen ger således inte något skydd mot undersökning eller kroppsvisitation som företas i något annat syfte, men som medför en risk för att anonymitetsskyddade uppgifter röjs. Även om det i ett enskilt fall finns en risk för att anonymitetsintresset träds för när, får frågan om tvångsmedel i princip prövas av en åklagare eller av polisens förundersökningsledare.

Tidigare utredningar har lagt fram förslag som har syftat till att stärka skyddet för författares och meddelares anonymitet i situationer då det uppkommer behov av att använda tvångsmedel. Utredningen om anonymitetsskydd vid beslag och undersökning föreslog i sitt betänkande Anonymitet och tvångsmedel (SOU 1976:36) att särskilda regler skulle gälla vid beslag och undersökning hos medieföretag eller personer som avses i 3 kap. 3 § tryckfrihetsförordningen. Dessa regler, som skulle tillämpas redan om det fanns en risk för att man genom undersökning eller beslag skulle komma att röja anonymitetsskyddade uppgifter, innebar att särskilda förutsättningar skulle gälla för tvångsmedel i anonymitetsfallen, att åtgärden i dessa fall skulle prövas av domstol, att anonymitetsintresset skulle bevakas av en särskild företrädare (anonymitetsombud) samt att särskilda regler skulle gälla för förfarandet. Kommitténs förslag remissbehandlades men ledde inte till lagstiftning. I stället tillsattes tvångsmedelskommittén, som fick i uppdrag att bl.a. göra en fullständig översyn av tvångsmedelsregleringen i 27 och 28 kap. rättegångsbalken.

Även Tvångsmedelskommitténs förslag innefattade förslag till vissa regler som syftade till att skydda anonymiteten mot obehörigt röjande genom tvångsmedelsanvändning. Dessa regler skulle dessutom skydda anonymiteten mot oavsiktligt röjande i samband med tvångsmedelsanvändning. Kommittén ansåg att det alltid borde göras en intresseavvägning, om det i ett enskilt fall kunde konstateras att tvångsmedelsanvändning innefattade en risk för att anonymitetsskyddade uppgifter skulle komma att röjas. Anonymitetsintresset borde därvid tillmätas synnerlig vikt och tvångsmedelsanvändning skulle således inte kunna

komma i fråga om inte intresset därav vägde ännu tyngre. Prövningen av tvångsmedelsfrågan borde vidare ankomma på domstol. Förslaget genomfördes emellertid inte.

Förutsättningarna för undersökning för eftersökande av handlingar är helt kopplade till möjligheten att ta handlingen i beslag. Utredningen avser inte att i det här avsnittet ta upp frågan om vilka förutsättningarna för beslag bör vara i de fall då det finns en risk för att anonymitetsskyddade uppgifter kommer att röjas (se avsnitt 9.2.3). Det är här endast fråga om vem som skall pröva frågan om en handling med hänsyn till reglerna i tryckfrihetsförordningen och yttrandefrihetsgrundlagen över huvud taget får eftersökas. Den prövning som behöver göras är således om en handling, som kan antas innehålla skyddade uppgifter och som innehas av den som har tystnadsplikt eller av den till vars förmån tystnadsplikten gäller, omfattas av beslagsförbudet i 27 kap. 2 § rättegångsbalken eller om situationen är sådan att anonymitetsskyddet kan brytas. Prövningen av dessa frågor bör enligt utredningens uppfattning överlämnas till rätten. Svårigheten är emellertid att det inte alltid är klart att den eftersökta handlingen innehåller uppgifter som omfattas av beslagsförbudet. Både i ett sådant fall och i fall då det är något helt annat än en handling som eftersöks finns det emellertid en risk för att anonymitetsskyddade uppgifter av misstag råkar röjas. I vissa fall kan redan risken för att anonymitetsskyddade uppgifter kan komma att röjas leda till att man av hänsyn till proportionalitetsprincipen måste avstå från att företa en undersökning, även om de formella villkoren för undersökningen är uppfyllda. Enligt 1976 års förslag skulle domstolsprövning visserligen vara obligatorisk om det kunde antas att en husrannsakan kunde medföra att anonymitetsskyddade uppgifter kunde komma att röjas, men endast för det fall att åtgärden riktade sig mot ett medieföretag eller mot en sådan person som avses i 3 kap. 3 § tryckfrihetsförordningen. Risken för att anonymitetsskyddade uppgifter röjs är naturligtvis större vid en undersökning på t.ex. en tidningsredaktion än på något annat företag, men det kan ändå finnas en viss risk oavsett var undersökning företas. Det talar enligt utredningens uppfattning för att bestämmelser som är avsedda att lösa konflikten mellan intresset av att utreda brott och av att skydda anonymiteten inte bör vara avhängiga av var eller mot vem en tvångsåtgärd företas. Utredningen anser i stället att rätten bör pröva frågan om tvångsmedelsanvändning så snart det finns konkreta omständigheter som ger särskild anledning att anta att åtgärden kan komma att medföra att anonymitetsskyddade uppgifter röjs. Utredningen anser dock att åklagaren i brådskande fall bör vara behörig att pröva frågan om tvångsmedelsanvändning. Under förutsättning att den häktningsdomare som har helgberedskap kan

pröva även en sådan tvångsmedelsfråga torde det mera sällan uppstå situationer då inte rättens beslut kan avvaktas.

Delgivning av stämning samt verkställande av häktnings- och hämtningsbeslut

Husrannsakan för delgivning av stämning i brottmål får enligt 28 kap. 4 § första stycket rättegångsbalken bara meddelas av rätten. Bestämmelsen om förordnande om husrannsakan i syfte att delge stämning i brottmål tillkom genom SFS 1985:267 (prop. 1984/85:109) i samband med andra lagändringar som tillsammans syftade till att effektivisera delgivningsverksamheten. Tidigare hade stämningsmän över huvud taget ingen rätt att bereda sig tillträde till privat område för att delge någon en handling. Genom ändringen år 1985 fick en stämningsman emellertid rätt att få tillträde till enskilt område som inte utgjorde bostad och rätt att begära biträde av polisen (29 § delgivningslagen). Departementschefen ansåg att en lagstadgad tillträdesrätt var av stor betydelse för ett effektivt delgivningsförfarande, men att man av integritetsskäl borde göra undantag för den mest privata sfären, dvs. någons bostad (anförd prop. s. 55). Då det gällde delgivning av stämning i brottmål var förhållandena emellertid annorlunda. Eftersom vissa enklare former av delgivning inte är tillåtna om det är en stämning i brottmål som skall delges, kunde den misstänkte tidigare undandra sig delgivning genom att t.ex. vägra att öppna dörren till sin lägenhet. Han kunde därigenom också undandra sig lagföring och straff. Eftersom ett sådant förfarande enligt departementschefen inte kunde godtas fanns det starka skäl att ”skapa ett verksamt medel för att genomföra delgivning i sådana fall, även om delgivningsmetoden skulle bli mer ingripande än vad som annars accepteras” (anförda prop. s. 57). Departementschefen ansåg att det, med hänsyn till reglerna i rättegångsbalken om undersökning för eftersökande av den som skall hämtas till förhör eller som skall hämtas till inställelse vid rätten, knappast kunde anses alltför långtgående att införa en möjlighet att använda husrannsakan i fall då det var nödvändigt för att stämning i brottmål skall kunna delges, särskilt om tillräckliga garantier gavs för att möjligheten inte användes i onödan (anförda prop. s. 58). Med hänsyn till den integritetskränkning för den enskilde som en sådan åtgärd skulle innebära ansåg departementschefen dock att det borde vara fråga om misstanke om brott av allvarligare slag. En lämplig avgränsning var att det för brottet skulle vara stadgat fängelse. För att garantera att tvångsmedlet skulle komma

att användas restriktivt borde enligt departementschefen endast domstol vara behörig att besluta om åtgärden.

I en proposition om vissa effektiviseringar på delgivningsområdet (prop. 1994/95:188) föreslås att husrannsakan skall kunna företas även för eftersökande av en tilltalad som skall delges kallelse till förhandling i brottmål. Det föreslås vidare att husrannsakan för delgivning skall få företas oavsett brottets svårighetsgrad. Däremot föreslås ingen ändring i fråga om vem som får fatta beslut om sådan husrannsakan.

Husrannsakan för delgivning av stämning i brottmål har tidigare ansetts så integritetskränkande att åtgärden bara får företas efter beslut av rätten. Är det fråga om husrannsakan för eftersökande av den som är häktad i sin utevaro eller som skall hämtas till inställelse vid rätten är emellertid rätten över huvud taget inte behörig att fatta beslut. Förordnande om sådan husrannsakan meddelas i stället av polismyndigheten eller, om det är fara i dröjsmål, av en polisman. Denna ordning infördes i samband med att bestämmelsen i 28 kap. 5 § rättegångsbalken ändrades (SFS 1990:443, prop. 1986/87:115, bet. 1986/87:JuU36, prop. 1988/89:124, bet. 1988/89:JuU25, prop. 1989/90:71 och bet. 1989/90:JuU32). Enligt den tidigare lydelsen av 28 kap. 5 § hade polisman befogenhet att utan förordnande företa husrannsakan om åtgärden hade till syfte att eftersöka den som skulle ”gripas, anhållas eller häktas eller hämtas till förhör eller till inställelse vid rätten” eller i syfte att verkställa beslag av föremål ”som på färsk gärning följts eller spårats” eller då det kunde anses vara fara i dröjsmål. Justitieutskottet pekade på (bet. 1988/89:JuU25 s. 30) att beslut om husrannsakan oftast var så känsliga att det som regel borde överlämnas till rättsbildad personal att göra bedömningar i sådana frågor och att det inte utan starka skäl borde anförtros åt enskild polisman att fatta beslut om husrannsakan. Bestämmelsen i 28 kap. 5 § borde enligt Justitieutskottet därför ändras så att polismans rätt att själv fatta beslut om husrannsakan uttryckligen inskränktes till fall då det var fara i dröjsmål. Ett förslag om ändring av 28 kap. 5 § på det sätt som Justitieutskottet hade förordat lades också fram av Justitiedepartementet i en lagrådsremiss. Lagrådet ansåg (prop. 1989/90:71 s. 162 f.) att ändringen utgjorde ett framsteg från rättssäkerhetssynpunkt eftersom frågan om husrannsakan förtjänade övervägande av juridiskt utbildad personal även i de fall det var fråga om att verkställa ett beslut om personella tvångsåtgärder som t.ex. häktning eller hämtning. Då det gällde husrannsakan i syfte att verkställa beslut om häktning eller hämtning anförde lagrådet emellertid:

> Det kan inte gärna ifrågakomma att rätten, när den i brottmål meddelar beslut om häktning av frånvarande eller om hämtning, skall samtidigt meddela beslut om husrannsakan. I så fall uppnås inte någon reell förstärkning av rättssäkerheten; rätten kan ju inte veta något närmare om de omständigheter under vilka omhändertagandet måste ske. Inte heller bör beslut om husrannsakan i den angivna situationen ankomma på undersökningsledaren eller åklagaren; förundersökningen är ofta avslutad, åklagaren är part i målet och omhändertagandet skall verkställas av polismyndigheten. Det är därför i det angivna fallet polismyndigheten som bör besluta om husrannsakan. Detta bör i princip ske med stöd av 20 § polislagen (beträffande häktning och hämtning i tvistemål torde detta vara det enda tillgängliga alternativet).

Departementschefen ansåg (anförda prop. s. 79) liksom lagrådet att åklagaren inte borde vara behörig att besluta om husrannsakan i de nu nämnda fallen eftersom åklagaren är part i målet. Att enbart lita till rätten som beslutsfattare i dessa situationer var enligt departementschefen inte särskilt praktiskt och inte heller nödvändigt. I stället ansåg departementschefen att det fanns goda skäl för att införa samma ordning som i tvistemål, nämligen att polismyndigheten får besluta om husrannsakan i alla situationer där det inte föreligger fara i dröjsmål. I 28 kap. 4 § rättegångsbalken infördes därför ett tredje stycke enligt vilket ''förordnande om husrannsakan för eftersökande av den som skall häktas enligt beslut som avses i 24 kap. 17 § tredje stycket eller hämtas till inställelse vid rätten meddelas av polismyndighet eller polisman enligt bestämmelser i polislagen''.

Vad lagrådet anförde tyder på att lagrådet menade att husrannsakan i de nu nämnda syftena inte alls borde regleras i rättegångsbalken, utan i polislagen. Det är emellertid tveksamt om departementschefen avsåg att förutsättningarna för sådan husrannsakan skulle fastställas i polislagen (se prop. 1989/90:71 s. 84). Om man tolkar lagtexten efter dess ordalydelse ger den snarare intryck av att polislagen är tillämplig endast i fråga om vem som skall besluta om husrannsakan (''förordnande om husrannsakan...meddelas av polismyndighet eller polisman enligt bestämmelser i polislagen''). Rättegångsbalken skulle således tillämpas beträffande t.ex. förutsättningarna för husrannsakan och förfarandet vid sådan förrättning. På samma sätt tolkas bestämmelsen i Rättegångsbalken I där det sägs (s. 28:15) att polismyndighet eller polisman kan meddela förordnande om husrannsakan ''i vissa fall av s k personell husrannsakan enligt 2 §''. Ytterligare stöd för denna tolkning ger den omständigheten att det i 20 § polislagen alltjämt

föreskrivs att det i fråga om husrannsakan för eftersökande av den som skall ''gripas, anhållas eller häktas eller hämtas till förhör eller inställelse vid domstol finns bestämmelser i rättegångsbalken''. I praktiken tycks det emellertid råda delade meningar om hur bestämmelsen skall tolkas och det har också framförts synpunkter till utredningen om att den borde förtydligas.

Bestämmelsen i 28 kap. 4 § tredje stycket rättegångsbalken innefattar en sammanblandning av rättegångsbalkens och polislagens regler. Ett grundläggande krav för bestämmelser om tvångsmedel är att de formuleras på ett sådant sätt att de inte leder till tolknings- eller tillämpningssvårigheter. Den teknik som används i 28 kap. 4 § tredje stycket och som innebär att man i en viss fråga hänvisar till bestämmelser i annan lagstiftning har emellertid åtminstone tidigare visat sig leda till problem och är enligt utredningens mening dessutom principiellt olämplig. Det bör i stället framgå direkt av lagtexten i rättegångsbalken vem som är behörig att fatta beslut om undersökning. Frågan är då vem som bör vara behörig att förordna om undersökning för eftersökande av den som är häktad i sin utevaro eller som skall hämtas till förhandling.

Enligt utredningens mening finns det inget som talar mot att rätten skulle fatta beslut i dessa frågor. Av integritetsskäl är det tvärtom att föredra att frågan om undersökning prövas av rätten. Lagrådet ansåg visserligen att det inte skulle uppkomma någon reell förstärkning av rättssäkerheten om rätten skulle besluta om husrannsakan för eftersökande av den som skulle hämtas eller som var häktad i sin utevaro. Resonemanget, som har redovisats ovan, utgick emellertid från att rätten skulle meddela beslut om husrannsakan i samband med beslutet om hämtning eller häktning. Så skulle emellertid inte bli fallet. En fråga om husrannsakan kan inte prövas förrän det i det enskilda fallet visar sig finnas behov för polisen att exempelvis bereda sig tillträde till en eftersökt persons bostad för att kunna verkställa ett beslut om hämtning eller häktning. Frågan skall bedömas mot bakgrund av de faktiska omständigheter som föreligger då behovet av husrannsakan uppkommer, varvid hänsyn skall tas dels till intresset av skydd för den personliga integriteten hos den som berörs av husrannsakan, dels till intresset av att beslutet verkställs. Utredningen anser mot bakgrund härav att det är lämpligare att frågor om tvångsmedel för verkställande av beslut om häktning eller hämtning prövas av domstolen än av polismyndigheten, som inte känner till bakgrunden till beslutet och därför inte kan göra samma bedömning som domstolen av hur angeläget det är att beslutet verkställs genom användning av tvångsmedel. Ett ytterligare skäl för att beslut i dessa frågor bör fattas av domstol är att undersökning för verkställande av beslut om häktning

eller hämtning kan jämställas med undersökning för delgivning av stämning i brottmål. Det är i båda fallen fråga om verkställande av beslut som uteslutande meddelas av domstolen. Som framgår av den tidigare redogörelsen har det ansetts att domstolen också bör besluta om husrannsakan i stämningsfallen. Samma beslutsordning bör gälla även vid undersökning för verkställande av beslut om hämtning eller häktning.

Domstolen bör följaktligen pröva frågor om undersökning för eftersökande av den som är häktad i sin utevaro eller som skall hämtas till förhandling eller delges stämning. Frågan är om också någon annan bör vara behörig att fatta beslut i sådana frågor. Enligt nuvarande bestämmelser är rätten ensam behörig då det gäller husrannsakan för delgivning av stämning, medan husrannsakan i de båda andra fallen får beslutas av polismyndighet och, vid fara i dröjsmål, av polisman. Då det gäller verkställande av hämtningsbeslut eller delgivning av stämning kan det för det första framhållas att sådana åtgärder som regel endast förekommer sedan förundersökningen har avslutats. Det finns därför ingen förundersökningsledare som naturligt skulle kunna pröva frågan. Beslut om hämtning och delgivning fattas dessutom av rätten, utan att åklagaren i målet känner till något närmare om beslutet. Varken åklagaren eller förundersökningsledaren bör därför besluta om undersökning för hämtning eller delgivning av stämning.

Såvitt gäller undersökning för eftersökande av den som är häktad i sin utevaro ställer sig saken något annorlunda. När bestämmelsen i 28 kap. 4 § tredje stycket infördes framhöll man att åklagaren i häktningsfallen inte borde fatta beslut om husrannsakan eftersom han är part i målet och omhändertagandet skall verkställas av polismyndigheten. Den omständigheten att det är polisen som skall verkställa undersökningen kan enligt utredningens mening inte tillmätas någon betydelse just i detta fall eftersom det ankommer på polisen att verkställa alla beslut om straffprocessuella tvångsmedel, oavsett vem som har fattat beslutet. Att åklagaren är part i målet sedan åtal har väckts bör inte heller hindra att han får besluta i tvångsmedelsfrågor som t.ex. föranleds av en kompletterande förundersökning. Om kompletterande förundersökning inte förekommer bör åklagaren däremot inte vara behörig att besluta i frågor om tvångsmedel sedan åtal har väckts, eftersom åklagaren genom åtalet har lämnat över ansvaret för målet till rätten. Med hänsyn härtill och till att domstolen dessutom har ett särskilt ansvar för häktade i målet bör rätten, sedan åtal har väckts, ensam vara behörig att besluta om undersökning för eftersökande av den som är häktad i sin utevaro.

Undersökning för verkställande av häktningsbeslut förekommer emellertid också under förundersökningen. I sådana fall har verkställande av häktningsbeslut närmarare likheter med verkställande av anhållningsbeslut. Utredningen anser inte att det i dessa fall finns skäl för att låta rätten ensam pröva frågor om undersökning. Både åklagare och andra förundersökningsledare bör därför få besluta om sådan undersökning.

Liksom enligt gällande rätt bör en polisman i brådskande fall få besluta om undersökning i häktnings- och hämtningsfallen. För närvarande får en polisman dock inte besluta om husrannsakan för delgivning av stämning. Utredningen anser inte att det finns skäl att i detta avseende göra skillnad mellan de olika fallen. Polisman bör därför i brådskande fall få besluta om undersökning också i delgivningsfallen. Även om det inte är ett brådskande fall bör en polisman vidare få fatta beslut om de minst integritetskränkande formerna av undersökning, bl.a. undersökning av allmänt tillgängliga utrymmen och andra områden utomhus.

8.1.3 Beslut av annan förundersökningsledare än åklagare

Enligt gällande rätt är polisens förundersökningsledare behörig att förordna om tvångsmedel i samma utsträckning som åklagare. Utredningen anser att polisens förundersökningsledare i stort sett bör ha samma befogenhet som åklagare att besluta om tvångsmedel. Undantag bör dock göras för de mest ingripande formerna av kroppsbesiktning, bl.a. undersökning av kroppens inre, vilka inte bör få företas annat än efter beslut av åklagaren eller av rätten. Det finns dessutom anledning att överväga om man bör göra undantag för vissa andra tvångsmedel eller för vissa typer av situationer.

Har förundersökningen inte kommit så långt att någon är skäligen misstänkt för brottet får polismyndigheten leda förundersökningen, och således också besluta om tvångsmedel, om det inte ”är påkallat av särskilda skäl” att åklagaren skall överta ledningen (23 kap. 3 §). Om någon är skäligen misstänkt får polisen leda förundersökningen endast om saken är av enkel beskaffenhet. Vad som menas med enkel beskaffenhet framgår av Riksåklagarens cirkulär. I en bilaga räknas de brott upp vilka som regel kan anses vara av enkel beskaffenhet. Om det skulle bli aktuellt att förordna om tvångsmedel i något sådant fall skall förundersökningen ändå övertas av åklagaren om det inte är fråga om husrannsakan som inte är av större omfattning eller om kroppsvisitation och kroppsbesiktning. Konsekvensen av stadgandet i 23 kap. 3 § tillsammans med RÅ:s cirkulär är att polisens förundersökningsledare

har oinskränkt behörighet att besluta om tvångsmedel så länge förundersökningen inte har fortskridit så långt att det finns någon som är skäligen misstänkt för brottet och det inte heller är påkallat av särskilda skäl att åklagaren övertar förundersökningsledningen.

Varken av förarbetena eller i annat sammanhang finns emellertid närmare utvecklat vad som avses med ''särskilda skäl'', dvs. i vilka situationer undantagsregeln skall tillämpas. Såväl i förarbetena till rättegångsbalken (NJA II 1943 s. 300) som i senare lagstiftningsärenden (se t.ex. prop. 1987/88:107 s. 8) har emellertid framhållits att det endast undantagsvis bör anses föreligga sådana särskilda skäl att åklagaren bör ta över ledningen av förundersökningen redan innan någon är skäligen misstänkt. Enligt Åklagarutredningen (Ett reformerat åklagarväsendet SOU 1992:61, s. 281) förekommer det i praktiken bara när det är fråga om juridiskt komplicerade brott som t.ex. ekonomisk brottslighet och undantagsvis vid andra mycket grova och svårutredda brott. Detsamma gäller enligt Åklagarutredningen om det i det enskilda fallet fordras beslut av åklagare, t.ex. ett beslut om tvångsmedel. I praktiken torde emellertid frågan om tvångsmedelsanvändning underställas åklagarens prövning i ganska många fall. Det har inte gått att få fram några exakta uppgifter om vad det är som är avgörande för om polisen tar kontakt med åklagaren eller inte då det uppkommer behov av att använda tvångsmedel. Om det av någon anledning är tveksamt om de rättsliga förutsättningarna för åtgärden föreligger torde frågan som regel överlämnas till åklagarens prövning.

Troligen torde även åtgärder som genom sin art eller omfattning avviker från det vanliga beslutas av åklagaren. I ett fall från år 1974 ansåg JO att bl.a. omfattningen av åtgärden - en husrannsakan i 66 rum med anledning av misstanke om stöld - var sådan att frågan borde ha underställts åklagarens prövning även om den polisintendent som fattade beslutet i och för sig var behörig (JO 1974 s. 86 f.).

Det förefaller således som om åklagaren, trots att polisens förundersökningsledare formellt är behörig att fatta beslut, i de flesta mer komplicerade fall får tillfälle att ta ställning till om tvångsmedel bör användas eller ej. Utredningen anser därför inte att det fordras någon uttrycklig bestämmelse om att frågan om tvångsmedelsanvändning bör underställas åklagarens prövning om det är tveksamt om tvångsmedel bör tillgripas eller om det är fråga om en åtgärd som på något sätt avviker från det vanliga.

8.1.4 Beslut av polisman

I vissa fall bör även en polisman som inte är förundersökningsledare få fatta beslut om användande av tvångsmedel. Enligt gällande rätt har polisman sådan befogenhet främst vid fara i dröjsmål. Dessutom får en polisman besluta om sådan undersökning av områden utomhus som avses i 28 kap. 10 § rättegångsbalken. Enligt utredningens mening finns det inte skäl att utvidga polismans befogenhet i detta hänseende. En polisman bör därför ha befogenhet att besluta om de minst integritetskränkande formerna av undersökning, bl.a. undersökning av allmänt tillgängliga utrymmen och av områden utomhus som inte är allmänt tillgängliga. I brådskande fall bör en polisman dessutom få fatta beslut om de mer ingripande formerna av undersökning och om kroppsvisitation. En polisman bör också i brådskande fall i vissa fall få besluta om sådan lindrigare kroppsbesiktning som inte innefattar en undersökning av kroppens inre. Till skillnad mot vad som gäller för närvarande anser utredningen dock att en polisman inte bör vara behörig att besluta om kroppsbesiktning av annan än den som är skäligen misstänkt. Kroppsbesiktning av t.ex. en målsägande bör inte få företas annat än efter beslut av åklagare eller annan förundersökningsledare.

8.2 Förfarandet

Detta avsnitt behandlar olika regler om förfarandet vid undersökning, kroppsvisitation och kroppsbesiktning. Utredningen föreslår i avsnitt 8.2.1 att proportionalitetsregeln i 28 kap. 3 a § kompletteras så att det uttryckligen framgår att den skall tillämpas även vid genomförandet av ett tvångsmedelsbeslut. Som en följd härav föreslår utredningen också att man upphäver bl.a. regeln i 28 kap. 6 §, om när på dygnet husrannsakan får företas. Proportionalitetsprincipen bör i stället vara vägledande för bedömningen i detta hänseende. Vidare föreslår utredningen i avsnitt 8.2.2 vissa förändringar av bestämmelsen om vem som har rätt att vara närvarande vid en undersökning. Förslaget innebär bla. att var och en som berörs av en undersökning har rätt att vara närvarande vid förrättningen och att tillkalla ett vittne. Undantag från huvudregeln skall i princip få göras endast om det skulle uppehålla förundersökningen på ett sådant sätt att det skulle vara till väsenligt men för utredningen eller om det skulle medföra synnerligt men för en förundersökning om ett allvarligt brott.

I avsnitt 8.2.3 föreslår utredningen vidare en ändring av bestämmelsen om att endast en kvinnlig polisman får utföra och bevittna kroppsvisitation eller kroppsbesiktning av en kvinna. Med hänsyn till proportionalitetsprincipen kan det i princip vara tillräckligt att föreskriva att kroppsvisitation och kroppsbesiktning, om det inte finns särskilda skäl däremot, bör utföras och bevittnas av en person av samma kön som den som är utsatt för ingripandet, om denne skulle uppfatta det som särskilt integritetskränkande att personer av motsatt kön är närvarande. Vid de mest integritetskränkande formerna av kroppsbesiktning bör dock principen alltjämt vara att endast en person av samma kön som den undersökte får vara närvarande. Avsnitt 8.2.4 behandlar frågan om inskränkningar i rörelsefriheten i samband med kroppsvisitation eller kroppsbesiktning. Utredningen föreslår en bestämmelse av vilken det för det första framgår att den som skall kroppsvisiteras eller kroppsbesiktigas är skyldig att följa med till den plats där åtgärden skall företas och att en polisman får ta med den som vägrar följa med. Av bestämmelsen framgår för det andra att den som skall kroppsbesiktigas är skyldig att stanna kvar en viss tid om det behövs för att åtgärden skall kunna genomföras och att en polisman får hålla kvar den som vägrar att stanna.

8.2.1 Allmänt om förfarandet

I 28 kap. rättegångsbalken finns mer eller mindre detaljerade bestämmelser om förfarandet vid husrannsakan, kroppsvisitation och kroppsbesiktning. I 28 kap. 6 § föreskrivs:

> Vid husrannsakan må olägenhet eller skada ej förorsakas utöver vad som är oundgängligen nödvändigt.
>
> Rum eller förvaringsställe må, om det erfordras, öppnas med våld. Har så skett, skall det efter förrättningen på lämpligt sätt åter tillslutas.
>
> Husrannsakan må ej utan särskilt skäl verkställas mellan klockan nio eftermiddagen och klockan sex förmiddagen.

Denna bestämmelse ger uttryck för proportionalitetsprincipen, vilken innebär att en tvångsåtgärd i fråga om art, styrka, räckvidd och varaktighet skall stå i rimlig proportion till vad som står att vinna med åtgärden (prop. 1988/89:124 s. 26). Proportionalitetsprincipen anses, liksom ändamåls- och behovsprinciperna, gälla för all tvångsmedelsanvändning även om det inte har kommit till uttryck i lag. År 1989 infördes emellertid en uttrycklig proportionalitetsregel i 28 kap. 3 a §

rättegångsbalken, enligt vilken husrannsakan får beslutas endast om skälen för åtgärden uppväger det intrång eller men i övrigt som åtgärden innebär för den misstänkte eller för något annat motstående intresse. Bestämmelsen är tillämplig även beträffande kroppsvisitation och kroppsbesiktning.

Proportionalitetsregeln i 3 a § gäller enligt sin ordalydelse endast beträffande beslut om tvångsmedel, inte vid själva genomförandet av en beslutad åtgärd. Som framgår av förarbetena till bestämmelsen skall den allmänna proportionalitetsprincipen emellertid tillämpas även vid genomförandet. Det är därför rimligt att anta att bestämmelsen i 28 kap. 3 a § har varit avsedd att ge uttryckligt stöd för proportionalitetsprincipens tillämpning även såvitt gäller själva förfarandet i detta hänseende. I vart fall följer det av 23 kap. 4 § rättegångsbalken att proportionalitetsprincipen skall iakttas under hela förundersökningen så att inte någon onödigt utsätts för misstanke eller ”får vidkännas kostnad eller olägenhet”. Av 8 § polislagen följer vidare att ett polisingripande alltid skall företas på ett sätt som är ”försvarligt med hänsyn till åtgärdens syfte och övriga omständigheter”. Med hänsyn härtill kan det enligt utredningens mening ifrågasättas om det är nödvändigt att i lag meddela detaljerade föreskrifter om förfarandet vid t.ex. husrannsakan eller kroppsvisitation.

28 kap. 6 § rättegångsbalken

Bestämmelsen i 28 kap. 6 § första stycket rättegångsbalken, om att olägenhet eller skada inte får förorsakas utöver vad som är oundgängligen nödvändigt, kan i vart fall undvaras eftersom den inte torde tillföra något utöver vad som följer av proportionalitetsprincipen. Av 6 § andra stycket följer vidare att våld får användas. Även denna bestämmelse bör kunna utgå eftersom befogenheten att använda våld i de situationer som 6 § avser numera följer av de allmänna bestämmelserna om våldsanvändning i polislagen. Att den som har använt våld mot egendom för att genomföra en husrannsakan i möjlig mån skall ställa allt till rätta sedan förrättningen är avslutad torde också följa av proportionalitetsprincipen. Föreskriften i 6 § första stycket andra meningen, enligt vilken ”rum eller förvaringsställe” som har öppnats med våld, skall tillslutas på lämpligt sätt efter förrättningen bör därför också kunna upphävas.

I 6 § tredje stycket finns vidare en regel om att husrannsakan inte ”utan särskilt skäl” får företas annat än på dagtid. En liknande bestämmelse fanns också i tvångsmedelslagen, även om tiden utsträcktes något vid rättegångsbalkens tillkomst. Avsikten är att en så

ingripande åtgärd som en husrannsakan inte skall ske nattetid, då den som blir utsatt för åtgärden har ett befogat intresse av att inte störas (prop. 1990/91:129 s. 16). I vissa fall kan det emellertid vara nödvändigt att företa husrannsakan kvälls- eller nattetid för att åtgärden skall kunna ge resultat. En undersökning på en restaurang eller någon annan lokal som är tillgänglig för allmänheten kan t.ex. behöva genomföras efter klockan nio på kvällen. Det torde som regel kunna anses föreligga ''särskilda skäl'' att företa husrannsakan nattetid i sådana lokaler, under förutsättning att det sker då lokalen är öppen för allmänheten (prop. 1983/84:111 s. 130). Vid husrannsakan i transportmedel är förhållandena oftast sådana att åtgärden kan företas nattetid, eftersom den som färdas i ett transportmedel inte kan förväntas bli störd av en husrannsakan på samma sätt som den som vistas i sin bostad, om det inte är fråga om husrannsakan i en sovvagn eller en fartygshytt (prop. 1990/91:129 s. 16). Det är tydligt att 6 § också i denna del är ett uttryck för att proportionalitetsprincipen skall tillämpas även på verkställighetsstadiet. Sedan rättegångsbalken infördes har emellertid samhället förändrats och det kan ifrågasättas om det numera allmänt sett uppfattas som mer störande att bli utsatt för husrannsakan t.ex. klockan tio på kvällen än klockan nio. Dessutom finns det, vilket framgår av redogörelsen ovan, en mängd olika situationer då det är motiverat att man gör undantag från bestämmelsen. Detta talar i sig för att bestämmelsen borde kunna upphävas. Dessutom har proportionalitetsprincipen visat sig vara tillräcklig då det gäller kroppsvisitation och kroppsbesiktning. Även om det beträffande dessa tvångsmedel inte finns någon bestämmelse som motsvarar 28 kap. 6 § tredje stycket, torde man försöka undvika att företa kroppsbesiktning nattetid, om det inte skulle vara ett brådskande fall. Med hänsyn härtill anser utredningen att 28 kap. 6 § i sin helhet kan upphävas. Den nuvarande proportionalitetsregeln bör emellertid förtydligas så att det inte behöver råda någon tvekan om att den skall tillämpas även vid verkställigheten av ett beslut om tvångsmedel.

28 kap. 8 § rättegångsbalken

''Post- eller telegrafförsändelse, handelsbok eller annan enskild handling, som anträffas vid husrannsakan'' får enligt 28 kap. 8 § ''icke närmare undersökas, ej heller brev eller annan sluten handling öppnas i annan ordning än i 27 kap. 12 § första stycket sägs''. Regeln skall enligt 28 kap. 13 § i tillämpliga delar gälla även vid kroppsvisitation och kroppsbesiktning.

Bestämmelsen i 27 kap. 12 § rättegångsbalken behandlas i avsnitt 9.7.4. Utredningen föreslår att 28 kap. 8 § ändras på motsvarande sätt som föreslås beträffande beslag i det kapitlet.

8.2.2 Förfarandet vid undersökning

I 28 kap. 7 § föreskrivs:

> Vid husrannsakan skall såvitt möjligt ett av förrättningsmannen anmodat trovärdigt vittne närvara. Förrättningsmannen äge anlita erforderligt biträde av sakkunnig eller annan.
>
> Den, hos vilken husrannsakan företages, eller, om han ej är tillstädes, hans hemmavarande husfolk skall erhålla tillfälle att övervara förrättningen så ock att tillkalla vittne, dock utan att undersökningen därigenom uppehålles. Har varken han eller någon av hans husfolk eller av dem tillkallat vittne närvarit, skall han, så snart det kan ske utan men för utredningen, underrättas om den vidtagna åtgärden.
>
> Vid förrättningen må målsägande och hans ombud tillåtas att närvara för att tillhandagå med nödiga upplysningar; dock skall tillses, att målsäganden eller ombudet icke i vidare mån än för ändamålet erfordras vinner kännedom om förhållande, som därvid yppas''.

Paragrafen innehåller bl.a. regler om vem som har rätt har vara närvarande vid en undersökning. Däremot sägs det inget uttryckligt om vem som får utföra husrannsakan. I praktiken verkställs beslut om undersökningar av polisen. Det bör enligt utredningens uppfattning framgå av lagtexten. Det bör också framgå att den som verkställer ett sådant beslut får anlita ett biträde om det behövs för att genomföra åtgärden. Den som ansvarar för utförandet av åtgärden bör själv få ta ställning till vem som bör anlitas som biträde och vad vederbörande bör få göra, om inte den som har fattat tvångsmedelsbeslutet har meddelat anvisningar i detta hänseende. JO har i ett beslut (JO 1978/79 s. 280) accepterat att en revisor medverkade som biträde vid en husrannsakan. Enligt utredningens uppfattning bör även t.ex. civilanställd personal vid polismyndigheten kunna biträda vid undersökningar som kräver omfattande genomgång av olika handlingar eller omfattande dokumentering. Om detaljerade föreskrifter anses erforderliga bör dessa meddelas i förordningsform.

I 7 § andra stycket regleras vem som har rätt att vara närvarande vid en husrannsakan. Den ”hos vilken husrannsakan företages” eller ”hans hemmavarande husfolk” skall således ”erhålla tillfälle att övervara förrättningen”. Utredningen anser att var och en som berörs av en undersökning i princip har rätt att vara närvarande, åtminstone då undersökningen avser en bostad eller därmed jämställt utrymme. Denna princip har i gällande rätt kommit till uttryck i 7 § andra stycket där det anges att den ”hos vilken husrannsakan företages” eller ”hans hemmavarande husfolk” skall ”erhålla tillfälle att övervara förrättningen”. Närvarorätten medför att den som är hemma när polisen kommer för att undersöka hans bostad har rätt att stanna kvar under förrättningen. Under vissa förhållanden kan han dock, utan att detta är särskilt utsagt, avlägsnas, nämligen om han stör eller försöker hindra undersökningen (jfr 16 kap. 4 § brottsbalken om störande av förrättning). Den som inte är hemma då polisen kommer för att göra en undersökning har ett berättigat intresse av att bli underrättad så att han kan vara närvarande. Bestämmelsen i 28 kap. 7 § ger honom i princip en sådan rätt, eftersom den som berörs av en undersökning skall erhålla tillfälle att övervara förrättningen. Om den som drabbas av en undersökning inte är hemma när förrättningen skall påbörjas, förutsätts det att polisen tillkallar honom. Enligt ifrågavarande bestämmelse är detta dock inte nödvändigt om undersökningen därigenom skulle uppehållas. JO har vid ett tillfälle godtagit att man avsiktligt företog husrannsakan på en sådan tid att ingen skulle vara hemma (JO 1974 s. 79).

Enligt vad utredningen har erfarit anses det i praktiken ofta att en husrannsakan hos en misstänkt inte bör genomföras i dennes närvaro. Det kan anföras olika skäl för det. Ibland kan det naturligtvis vara så att man inte kan få tag på den misstänkte och att det inte är möjligt att avvakta hans ankomst. Detta är, som nämnts, det enda lagligen godtagna undantaget från skyldigheten att bereda honom tillfälle att vara närvarande. Ett annat skäl som anförts är av utredningsteknisk natur. Man företar husrannsakan hos den misstänkte sedan han hämtats till förhör eller anhållits. Därefter använder man sig av fynden vid husrannsakan, som genomförts i den misstänktes utevaro, för att ställa mot uppgifter som lämnats vid förhöret men som inte överensstämmer med fynden. Vidare kan det antas att det allmänt sett inte anses önskvärt att den misstänkte är närvarande, då han eventuellt kan vara störande vid undersökningen. Beträffande hemmavarande personers närvaro har det gjorts gällande att det föreligger en risk att de under eller i anslutning till en husrannsakan kommer att ta kontakt med den misstänkte och därigenom ge denne en varning så att han kan undanskaffa kompromet terande handlingar eller annat, innan polisen hinner

undersöka också det ställe där han befinner sig. Beträffande husrannsakan hos någon annan än den misstänkte har inte utredningen erfarit att det skulle föreligga några problem vid tillämpningen av ifrågavarande bestämmelse.

Som utredningen återkommande haft anledning att framhålla är skyddet för den personliga integriteten av stor betydelse vid utformningen av bestämmelser om tvångsmedel och vid tillämpningen av dem. Den nu ifrågavarande bestämmelsen om rätten för främst den som berörs av en husrannsakan att få vara närvarande vid förrättningen är egentligen av grundläggande natur. Att myndigheter kan behöva göra intrång i medborgarnas hemfrid i olika syften har säkert de flesta förståelse för. Det torde dock vara svårare att godta att hemfriden bryts utan att man själv får vara närvarande och utöva någon form av kontroll av hur förrättningen genomförs. Det kan ifrågasättas om det för den enskildes integritetskänsla är av någon avgörande betydelse om det är en polisman eller någon annan som i hemlighet söker igenom bostaden. Det är därför enligt utredningens mening av mycket stor vikt att huvudregeln, att den av en undersökning drabbade har rätt att och skall beredas tillfälle att vara närvarande, upprätthålls. Det ovan nämnda skälet av utredningsteknisk natur till att den misstänkte inte skulle få vara närvarande vid en husrannsakan i hans bostad eller på hans kontor etc. är föga övertygande. Det framstår också för utredningen som mer sannolikt att den misstänktes medverkan vid en undersökning i många fall snarare skulle vara ägnad att främja förundersökningen. Vad beträffar den kollusionsfara som kan föreligga när någon hemmavarande får övervara en husrannsakan kan utredningen inte se detta som något annat än en fråga om taktik. Det torde i de flesta fall finnas möjligheter att använda resurserna på ett sådant sätt att några problem i detta hänseende inte skall behöva uppstå.

Utredningens ståndpunkt är att det bör tillhöra de grundläggande rättigheterna under en förundersökning att den som drabbas av en undersökning av sin bostad, kontor eller liknande utrymmen får vara närvarande vid förrättningen. Helt undantagslös kan dock denna regel inte vara. För det första bör undantag kunna göras i sådana situationer där det framstår som mycket svårt att få tag på den berörde och där undersökningen skulle komma att uppehållas i avvaktan på att den berörde gavs tillfälle att närvara vid förrättningen. Om ett dröjsmål skulle vara till väsentligt men för utredningen bör man i sådana situationer kunna få avstå från skyldigheten att bereda en person tillfälle att närvara. I normalfallet bör dock ansträngningar göras för att bereda honom tillfälle att vara närvarande. För det fall att vederbörande redan är frihetsberövad bör det inte vara några problem

att föranstalta om hans närvaro vid en undersökning av t.ex. hans kontor eller bostad.

När det gäller undersökningar av utrymmen utanför den egentliga privatlivssfären anser utredningen att det inte behöver ställas upp lika stränga regler. Är det fråga om en undersökning enligt 28 kap. 1 § 2, t.ex. en undersökning av något allmänt tillgängligt utrymme eller av ett område utomhus, bör man få göra undantag från skyldigheten att bereda en person tillfälle att närvara om man därigenom skulle uppehålla undersökningen.

De ovan nämnda undantagen medför att polisen under vissa förutsättningar inte behöver tillkalla en person som inte är hemma då en förättning skall påbörjas. Det finns emellertid också situationer då det på förhand kan antas att det skulle vara till nackdel för utredningen om den som berörs är närvarande vid förrättningen. I samband med utredning av allvarligare brottslighet, t.ex. grova narkotikabrott måste det därför finnas en möjlighet att företa undersökning av någons bostad i hemlighet. Detta kan vara nödvändigt exempelvis i samband med s.k. kontrollerade leveranser, något som ju har godtagits i svensk rätt. Om det skulle vara av synnerlig vikt för en förundersökning om ett allvarligt brott bör därför åklagare eller annan förundersökningsledare få besluta att man skall göra undantag från skyldigheten att bereda en person tillfälle att närvara vid en förrättning.

Vad som gäller för misstänkta personer, dvs. sådana personer som är skäligen misstänkta, bör också gälla för andra som berörs av en undersökning, t.ex. familjemedlemmar eller anställda på ett kontor. Självfallet kan det inte begäras att alla som eventuellt kan tänkas bli kränkta skall få närvara, men det bör ankomma på undersökningsledaren att se till att någon vuxen person, som berörs av en förrättning, bereds tillfälle att övervara den. - Vad som redan nu får anses gälla om att den som stör eller försöker hindra en förrättning skall kunna avvisas finns det inte någon anledning att ändra på. Någon särskild bestämmelse i detta hänseende torde inte vara behövlig.

Enligt 28 kap. 7 § första stycket rättegångsbalken skall vid husrannsakan, såvitt möjligt, ett av förrättningsmannen anmodat trovärdigt vittne vara närvarande. Ett sådant vittne är särskilt betydelsefullt om en undersökning genomförs utan att den som drabbas av åtgärden är närvarande (jfr JO 1974 s. 87). Av lagtexten följer emellertid att det inte ens i en sådan situation är nödvändigt att tillkalla ett vittne. I förarbetena till tvångsmedelslagen, vilken innehöll en motsvarande bestämmelse, anfördes att, om förrättningsmannen hade gjort vad som skäligen ankom på honom för att anskaffa vittnen, frånvaron av sådana inte fick hindra husrannsakan (SOU 1932:29 s. 31) Enligt vad utredningen har erfarit förekommer det knappast att

vittnen tillkallas. Det kan i och för sig vara lämpligt, att den polisman som skall genomföra en undersökning i t.ex. en persons bostad tillkallar ett vittne att vara närvarande vid förrättningen om det visar sig att det inte är någon hemma. Någon särskild bestämmelse om detta behövs enligt utredningens mening inte, i synnerhet som det ofta kan vara svårt att få tag på vittnen som inte av olika skäl är olämpliga. Bestämmelsen i 28 kap. 7 § första stycket kan därför upphävas. Om den som berörs av en tvångsåtgärd själv begär att någon skall få vara närvarande vid förrättningen bör hans önskemål tillgodoses så långt det är möjligt. Bestämmelsen om att den som drabbas av en undersökning skall ha rätt att tillkalla vittne bör därför stå kvar. I vissa fall bör det dock vara tillåtet att avslå en begäran om vittne eller hindra en viss person att närvara som vittne. Förutsättningarna härför bör vara desamma som gäller för polisens befogenhet att hindra den som berörs från att vara närvarande vid en förrättning.

Av 28 kap. 7 § tredje stycket följer att målsäganden får tillåtas vara närvarande vid en förrättning ”för att tillhandagå med nödiga upplysningar”. Bestämmelsen har inte tillkommit för att ge målsäganden rätt att närvara i eget intresse, utan endast för att ge polisen möjlighet att låta målsäganden vara med vid en undersökning om det behövs av hänsyn till brottsutredningen. I förarbetena till den motsvarande bestämmelsen i tvångsmedelslagen anfördes bl.a. (SOU 1932:29 s. 31):

> I regel bör målsägande eller dennes ombud ej tillåtas närvara vid husrannsakan. Stundom kan emellertid närvaro av målsäganden eller hans ombud vara av behovet påkallad, såsom för identifiering av eftersökt föremål, liksom det kan vara erforderligt, att sakkunnig biträder vid förrättningen. Detta bör dock endast tillåtas sedan häktningsmyndigheten efter särskild prövning lämnat medgivande därtill. Särskilt då det är fara för att genom målsägandens eller annans närvaro skada kan tillfogas den, vilken drabbas av åtgärden, såsom genom yppande av affärs- eller andra yrkeshemligheter eller dylikt, bör den största varsamhet iakttagas. Målsägande eller annan, som sålunda får närvara, bör därför ej tillåtas att mer eller mindre på egen hand verkställa efterforskningar utan endast tillhandagå med upplysningar och råd.

Som framgår av dessa förarbetsuttalanden är bestämmelsen tänkt att tillämpas restriktivt, vilket är påkallat bl.a. med hänsyn till målsägandens motsatta intressen. För att detta skall framgå tydligare föreslår utredningen att det föreskrivs att målsäganden får närvara bara om det

är av väsentlig betydelse för förundersökningen. Det bör framhållas att bestämmelsen inte synes vara tänkt att begränsa målsägandens rätt att vara med vid en undersökning i t.ex. hans egen bostad. Om det misstänkta brottet har begåtts hemma hos målsäganden och undersökning företas på brottsplatsen, har målsäganden därför oavvislig rätt att vara närvarande vid förrättningen.

Sist i 28 kap. 7 § tredje stycket föreskrivs att det skall tillses att målsäganden och hans ombud inte i vidare mån än för ändamålet erfordras får kännedom om förhållanden som yppas under förrättningen. Det följer redan av proportionalitetsprincipen att informationen till målsäganden skall begränsas till vad som behövs för brottsutredningen. Utredningen föreslår därför att den särskilda bestämmelsen i detta hänseende skall utgå.

I 28 kap. 7 § andra stycket föreskrivs vidare att den hos vilken husrannsakan företas under vissa förutsättningar skall underrättas om åtgärden. Bestämmelsen har samband med reglerna om dokumentation i 28 kap. 9 § rättegångsbalken. Enligt dessa regler skall den hos vilken husrannsakan företas på begäran ''erhålla bevis därom''. En förutsättning för att han skall kunna framställa en sådan begäran är att han känner till att det har företagits husrannsakan hos honom. Om han inte är hemma då husrannsakan företas skall han därför underrättas om åtgärden. Underrättelse behöver emellertid inte lämnas om ''någon av hans husfolk eller av dem tillkallat vittne närvarit''. Dessutom behöver man inte lämna den föreskrivna underrättelsen genast utan först ''så snart det kan ske utan men för utredningen''.

Att underrättelse skall lämnas till en person hos vilken man utan hans vetskap har företagit en så integritetskränkande åtgärd som en husrannsakan, är en ur integritetssynpunkt viktig princip. Denna princip bör enligt utredningens uppfattning komma till uttryck i lagtexten. Det är tillräckligt att skyldigheten att lämna underrättelse omfattar de mest integritetskränkande formerna av undersökning, dvs. undersökning av hus, rum och andra liknande utrymmen samt undersökning av slutna förvaringsutrymmen. Även om polisen bör lämna underrättelse om andra undersökningar som har företagits utan att rättsinnehavare eller andra berörda har varit närvarande, finns det enligt utredningens mening inte skäl att ha en tvingande regel därom.

Polisens uppgift att lämna underrättelse om en tvångsåtgärd bör inte överlämnas till någon annan som har varit närvarande vid förrättningen, vare sig det är fråga om ''husfolk'' eller tillkallade vittnen. Den hos vilken en undersökning har företagits bör således alltid underrättas om han inte personligen har varit närvarande.

Eftersom polisen i vissa situationer bör kunna få företa en undersökning utan att den som berörs av det känner till det - framför allt då

polisen söker efter en person - bör man i sådana fall kunna få vänta med att lämna underrättelse. Enligt gällande rätt räcker det med att man konstaterar att en underrättelse skulle vara till ''men för utredningen'' för att den inte skall behöva lämnas genast. Av rättssäkerhetsskäl bör kravet emellertid skärpas. Om den hos vilken undersökning har företagits inte har varit närvarande bör han enligt utredningens uppfattning genast underrättas, om det inte av särskilda skäl kan antas motverka syftet med åtgärden. Det finns enligt utredningens uppfattning inte anledning att i rättegångsbalken ställa upp några närmare krav på innehållet i en sådan underrättelse som det här är fråga om. För det fall att underrättelsen inte lämnas genast, torde det emellertid vara lämpligt att överlämna protokollet över den företagna åtgärden. Underrättelsen behöver annars bara innehålla uppgift om att en undersökning har företagits vid viss tidpunkt. Namnet på den som har ansvarat för utförandet bör också anges. Däremot bör det inte vara nödvändigt att i underrättelse ange grunden för åtgärden. Om särskilda föreskrifter anses erforderliga kan de meddelas i förordningsform.

8.2.3 Förfarandet vid kroppsvisitation och kroppsbesiktning

I 28 kap. 13 § andra och tredje styckena föreskrivs beträffande kroppsvisitation och kroppsbesiktning:

> Förrättning, som är av mera väsentlig omfattning, skall verkställas inomhus och i avskilt rum. Verkställes den av annan än läkare, skall såvitt möjligt ett av förrättningsmannen anmodat trovärdigt vittne närvara. Blodprov må ej tagas av annan än läkare eller legitimerad sjuksköterska. Annan mera ingående undersökning må utföras endast av läkare.
>
> Kroppsvisitation eller kroppsbesiktning av en kvinna får inte verkställas eller bevittnas av annan än kvinna, läkare eller legitimerad sjuksköterska. Kroppsvisitation som enbart innebär att föremål som en kvinna har med sig undersöks och kroppsbesiktning som enbart innebär blodprovstagning får dock verkställas och bevittnas av en man.

Utredningen anser att en bestämmelse om förfarandet vid kroppsvisitation och kroppsbesiktning bör inledas med en föreskrift om vem som får utföra de olika åtgärderna. Kroppsvisitation företas som regel endast av polismän medan kroppsbesiktningar utförs även av läkare

och sjuksköterskor. Denna praxis bör enligt utredningens uppfattning i princip lagfästas. Den nuvarande bestämmelsen innehåller ett krav på att en sjuksköterska skall vara legitimerad för att få ta blodprov. För läkare krävs dock inte legitimation. Utredningen anser i och för sig att kroppsvisitation och kroppsbesiktning i första hand bör utföras av legitimerad sjukvårdspersonal. Det finns emellertid inte anledning att uttryckligen ange detta i rättegångsbalken. Utredningen föreslår därför att uttrycket legitimerad tas bort från bestämmelsen.

Det bör av lagtexten vidare framgå att den som utför kroppsvisitation eller kroppsbesiktning får anlita ett biträde om det behövs. Biträdet kan t.ex. vara en polisman som håller fast den som skall visiteras, en fotograf som fotograferar en persons skador eller sjukvårdspersonal som assisterar en läkare vid en undersökning. Det kan i och för sig diskuteras om en läkare som utför en undersökning bör ha självständig befogenhet att verkställa ett beslut om kroppsbesiktning eller om han endast bör anlitas som biträde åt polisen. Skulle läkaren bara betraktas som biträde åt polisen skulle ansvaret för åtgärden emellertid vila på polismyndigheten. Det vore enligt utredningens uppfattning orimligt, eftersom polismyndigheten inte har något inflytande över hur en läkare verkställer en kroppsbesiktning. I stället bör läkare, och även legitimerade sjuksköterskor, ha befogenhet att utföra kroppsbesiktning på eget ansvar. Vissa former av kroppsbesiktning bör dessutom inte få företas av annan än läkare. I 13 § andra stycket föreskrivs för närvarande att ”annan mera ingående undersökning” bara får företas av läkare. Utredningen anser att bestämmelsen preciseras bättre om den i denna del begränsas till de mest allvarliga formerna av kroppsbesiktning, dvs. undersökning av kroppens inre och de mera integritetskränkande formerna av provtagning. Blodprov får enligt 13 § andra stycket inte företas annat än av läkare eller sjuksköterska. Denna bestämmelse finns det inte skäl att ändra. Det är naturligtvis en fördel om även andra mindre provtagningar företas av sjukvårdspersonal, men det finns ingen anledning att beträffande dessa införa tvingande regler i rättegångsbalken.

Av hänsyn till den som blir utsatt för en kroppsvisitation eller kroppsbesiktning bör inte fler personer än nödvändigt vara närvarande då åtgärden genomförs. Av den av utredningen föreslagna kompletteringen till proportionalitetsregeln följer också att det inte bör närvara fler än vad som är försvarligt med hänsyn bl.a. till den berördes integritet och åtgärdens syfte. Dessutom bör naturligtvis den som berörs av åtgärden ha rätt att ha en person med som vittne eller bara som personligt stöd. Denna princip framgår enligt utredningens mening inte tillräckligt tydligt av lagtexten, där det föreskrivs att det vid förrättning som verkställs av annan än läkare, såvitt möjligt skall

närvara *ett av förrättningsmannen anmodat* trovärdigt vittne. Vittnet skall emellertid inte närvara i polismannens intresse, utan i den undersöktes intresse. Utredningen föreslår därför att lagtexten ändras så att det framgår att den som utsätts för kroppsvisitation eller kroppsbesiktning har rätt att ha ett vittne med sig.

Utredningen anser inte att det är nödvändigt att i rättegångsbalken föreskriva att ''förrättning, som är av mera väsentlig omfattning, skall verkställas inomhus och i avskilt rum''. Detta följer närmast av principen om att en åtgärd skall företas på ett sätt som är försvarligt med hänsyn till den berördes integritet. 28 kap. 13 § andra stycket kan i denna del därför upphävas.

Det senare ledet av 13 § reglerar i vilken utsträckning män får utföra och bevittna kroppsvisitation eller kroppsbesiktning på kvinnor. Bestämmelsen innebär bl.a. att det är förbjudet för en man att kroppsvisitera en kvinna, vilket kan vara motiverat av hänsyn till den undersöktas integritet. Av bestämmelsen framgår emellertid också att det är förbjudet för en man att bevittna en kroppsvisitation av en kvinna. Utredningen anser inte att ett sådant förbud är motiverat av integritetshänsyn, eftersom den som blir utsatt för en kroppsvisitation inte behöver klä av sig inför den som genomför undersökningen. Regeln medför dessutom praktiska problem på grund av personalsituationen på polisstationerna, eftersom man med hänsyn till en polismans säkerhet inte vill lämna honom eller henne ensam med en berusad person som skall avvisiteras. Även om man kan få tag på en kvinnlig polis som skall utföra visitationen, kan det åtminstone i mindre polisdistrikt vara svårt att finna ytterligare en kvinna som kan hjälpa till om det skulle uppstå bråk. I praktiken tycks man ofta lösa problemet på det sättet att en kvinnlig polis utför visitationen medan en manlig polis väntar utanför rummet för att kunna ingripa om det skulle behövas. Av säkerhetsskäl är detta emellertid inte en tillfredsställande ordning. Om det är nödvändigt att med våld hålla fast den som skall visiteras för att åtgärden skall kunna genomföras måste man dessutom i alla fall försöka finna ytterligare en kvinna som kan hjälpa till. Visitationen kan därigenom dra ut på tiden mer än vad som egentligen är motiverat av integritetsskäl. Detta talar för att bestämmelsen i denna del bör ändras.

Det finns dessutom anledning att fråga sig om en kroppsvisitation är ett så kränkande ingripande att det är nödvändigt att i lagen upprätthålla ett strikt förbud för en man att visitera en kvinna i brottsutredande syfte. Man kan jämföra med 19 § polislagen, enligt vilken en manlig polis får visitera en kvinna om det behövs av säkerhetsskäl eller för att identifiera henne. Enligt förarbetena till polislagen skulle kroppsvisitation med stöd av 19 § som regel kunna begränsas till en

summarisk undersökning av den omhändertagnes kläder. I förarbetena anförs vidare att det är självklart att en sådan visitation alltid skall göras med tillbörlig hänsyn till den omhändertagnes kön och på ett sådant sätt att det inte väcker onödig uppmärksamhet. Någon bestämmelse härom ansågs inte behövlig (prop. 1983/84:111 s. 120). Även om visitation med stöd av 19 § polislagen som regel kan begränsas till en mera ytlig undersökning, har begreppet kroppsvisitation samma innebörd där som i 28 kap. 12 § rättegångsbalken (prop. 1993/94:24 s. 60). Att någon särbestämmelse om undersökningsrätten inte ansetts nödvändig kan i viss mån förklaras med att bestämmelsen i polislagen ofta måste tillämpas i situationer då man inte kan vänta med ingripandet, t.ex. om det finns risk för att en person bär vapen. Den främsta förklaringen torde emellertid vara att värderingarna har ändrats sedan rättegångsbalken kom till och att det vid polislagens tillkomst inte ansågs lika kränkande för en kvinna att bli visiterad av en man. Om det är möjligt med hänsyn till situationen är det naturligtvis att föredra att ett kroppsligt ingripande utförs av en person av samma kön som den som blir utsatt för ingripandet. Utredningen anser emellertid inte att det i rättegångsbalken, lika lite som i polislagen, behövs något absolut förbud för män att kroppsvisitera kvinnor.

Det finns ytterligare skäl att ändra regeln i 28 kap. 13 § om vilka undersökningar som får utföras av män. Lagtexten innehåller nämligen en särskild bestämmelse om undersökning av föremål som en kvinna har med sig. En sådan undersökning betraktas för närvarande som en kroppsvisitation och får enligt huvudregeln således bara företas av och bevittnas av kvinnor. Genom en undantagsbestämmelse tillåts emellertid även män att undersöka föremål som en kvinna har med sig. Utredningen har emellertid föreslagit att undersökning av föremål inte skall innefattas i begreppet kroppsvisitation. Den särskilda undantagsbestämmelsen kan därför upphävas.

En liknande undantagsbestämmelse finns även beträffande blodprovstagning. Uppenbarligen har man ansett att sådana provtagningar är så föga känsliga att de kan få företas av personer av motsatt kön. Detsamma kan emellertid sägas även om andra provtagningar, t.ex. tagande av hårprov, hudprov eller salivprov. Bestämmelsen i rättegångsbalken bör enligt utredningens uppfattning inte innehålla något absolut förbud för män att ta sådan prover av kvinnor eller att bevittna sådan provtagningar. Om den som skall lämna provet måste klä av sig eller utsätta sig för en undersökning av kroppens inre, bör provtagningen dock inte företas annat än av en person av samma kön.

Utredningen anser i och för sig att en bestämmelse om i vilken utsträckning en polisman får undersöka en person av det motsatta könet är av ett sådant skyddsintresse att den bör meddelas i lag. Den

behöver emellertid inte vara så detaljerad som är fallet i gällande rätt. Man kan i stället anknyta till den föreslagna proportionalitetsregeln, enligt vilken ett beslut om tvångsmedel skall verkställas på ett sätt som är försvarligt, och utforma bestämmelsen på ett sätt som tillgodoser intresset av skydd för integriteten men som samtidigt gör det möjligt att anpassa tillämpningen till olika situationer och till olika människor med skiftande värderingar. Bestämmelsen bör dessutom vara könsneutral. Detaljerade regler kan om det anses nödvändigt införas i förundersökningskungörelsen eller polisförordningen, varvid man kan föreskriva större restriktivitet beträffande mäns undersökning av kvinnor. Det väsentliga är att det av rättegångsbalken framgår att kroppsvisitationer och kroppsbesiktningar skall utföras och bevittnas av en person av samma kön som den undersökte om det annars av den undersökte skulle kunna uppfattas som särskilt integritetskränkande. Om en undersökning inte kan genomföras utan att den som skall undersökas klär av sig, bör man så långt det är möjligt försöka se till att den utförs och bevittnas av en person av samma kön. Om det finns särskilda skäl bör man emellertid kunna acceptera att undersökningen företas av en person av motsatt kön. Det avgörande bör vara omständigheterna i det enskilda fallet, bl.a. hur omfattande undersökning det är fråga om, hur den som berörs av undersökningen uppfattar situationen och vilka möjligheter polisen har att finna en person av rätt kön. De mest allvarliga formerna av kroppsbesiktning och de mest integritetskränkande provtagningarna, dvs. sådan kroppsbesiktning som avse i 10 § 3, bör dock aldrig få utföras eller bevittnas av en person av motsatt kön. I samtliga fall bör man dock göra undantag för sjukvårdspersonal.

Medicinering

Principen om att tvångsmedel skall verkställas så skonsamt som möjligt har betydelse även för frågan om på vilket sätt en kroppsvisitation eller en kroppsbesiktning bör få genomföras och vilket mått av våld som bör få användas. Tvångsmedicinering har inte tidigare accepterats i svensk rätt. I departementspromemorian som låg till grund för de senaste ändringarna i bestämmelserna om kroppsbesiktning (Ds. 1991:56) föreslogs att det skulle införas en uttrycklig regel i rättegångsbalken enligt vilken en misstänkt skulle kunna ges läkemedel och annat liknande enligt anvisning av läkare om det påtagligt kunde underlätta möjligheterna att utföra en kroppsbesiktning och medicinska skäl inte föranledde annat. Flera av remissinstanserna ansåg emellertid att möjligheten att ge läkemedel var ett påtvingat

kroppsligt ingrepp som gick utöver vad som var nödvändigt med hänsyn till ändamålet med regeln. Departementschefen ansåg inte heller att tvångsmässig medicinering borde tillåtas i samband med kroppsbesiktning. Beträffande medicinering med den misstänktes samtycke ansåg departementschefen visserligen det vara naturligt att den som skall kroppsbesiktigas erbjuds medicin om det är påkallat av medicinska skäl. Hon var på det föreliggande beredningsunderlaget dock inte beredd att ge någon föreskrift i rättegångsbalken om medicinering grundad på samtycke.

Utredningen har med hänsyn till vad departementschefen anförde inte anledning att närmare beröra frågan om tvångsmedicinering i syfte att genomföra en kroppsbesiktning. Redan av hänsyn till proportionalitetsprincipen är det uteslutet att använda alla tänkbara medel för att genomföra en beslutad kroppsbesiktning. Skulle det visa sig att en undersökning inte går att genomföra utan att den misstänkte ges lugnande medel eller t.o.m. sövs eller genom att polisen använder mycket kraftigt våld, får man således avstå från undersökningen. Utredningen vill i sammanhanget påpeka att det hittills har accepterats att barn som är målsägande har sövts för att genomgå undersökningar som i praktiken kan jämställas med kroppsbesiktningar. Detta förfarande kan enligt utredningens mening inte godtas, lika lite som det skulle godtas att en misstänkt sövdes om han gjorde motstånd i samband med en undersökning.

Även om frågan om tvångsmedicinering inte bör tas upp av utredningen finns det dock anledning att diskutera i vilken utsträckning det är och bör vara tillåtet att med samtycke av den undersökte ge honom någon form av medicin för att underlätta undersökningen. Att erbjuda en person läkemedel kan enligt utredningens uppfattning inte betraktas som ett tvångsmedel. Exempelvis kan en polisman ge en smärtstillande tablett till en omhändertagen som har huvudvärk. Om en polisman misstänker att en person har svalt narkotika torde polismannen utan lagstöd i och för sig också kunna erbjuda den misstänkte kräkmedel. I likhet med vad utredningen har anfört beträffande ”frivilliga urinprov” finns det emellertid en stor risk för att den som erbjuds kräkmedel uppfattar det som att han är tvungen att inta det och att han kommer att bli utsatt för någon annan form av undersökning om han inte accepterar kräkmedlet. En polisman bör därför inte utan stöd i lag erbjuda läkemedel till en person *i brottsutredande syfte*. Frågan är då om polisen bör ha uttrycklig befogenhet att genomföra kroppsbesiktningar med hjälp av kräkmedel eller andra läkemedel.

Som tidigare har framhållits kan tvångsmässig medicinering inte komma i fråga. Det enda tänkbara alternativet skulle vara att ge

polisen befogenhet att, i syfte att underlätta en kroppsbesiktning, erbjuda medicin till den undersökte. Medicineringen skulle kanske kunna ersätta våldsanvändning och möjligen också förkorta den tid under vilken den misstänkte måste stanna kvar för kroppsbesiktning. Någon verklig valfrihet har den undersökte emellertid inte i en sådan situation. Tvärtom är det endast en mycket liten skillnad mellan att bli ''erbjuden'' kräkmedel under sådan förutsättningar och att bli tvingad att inta det. Utredningen anser därför att det inte bör införas några bestämmelser om medicinering med stöd av den berördes samtycke. Som departementschefen anförde är det emellertid naturligt för en läkare som har ansvaret för en kroppsbesiktning att ge den undersökte någon form av läkemedel om det behövs av hänsyn till den undersökte. Något särskilt lagstöd för läkarens befogenhet att ge läkemedel i sådana sammanhang torde inte behövas. Med hänsyn till läkaretiken torde medicinering inte kunna komma i fråga annat än om det behövs av medicinska skäl. Även om läkare är skyldiga att genomföra undersökningar på begäran av polisen, torde en läkare av etiska skäl anse sig förhindrad att ge en person kräkmedel enbart i syfte att genomföra en kroppsbesiktning.

Annan våldsanvändning

Av 10 § första stycket 4 och andra stycket polislagen följer att en polisman får använda våld mot person för att ett beslut om kroppsvisitation eller kroppsbesiktning skall kunna genomföras, om polismannen eller den som han biträder möts av motstånd. Bestämmelsen ger polisen befogenhet att t.ex. hålla fast en person som skall kroppsvisiteras, om det är nödvändigt och försvarligt för att åtgärden skall kunna utföras. Frågan är om polisen också får använda handfängsel i en sådan situation.

Handfängsel är en form av hjälpmedel som polisen kan använda sig av för att genomföra en tjänsteåtgärd med våld. Om våld får användas enligt 20 § polislagen, får handfängsel således i princip också användas under förutsättning att det är förenligt med behovs- och proportionalitetsprinciperna. Utredningen har dessutom i delbetänkandet föreslagit att det införs en särskild bestämmelse om polisens befogenhet att använda handfängsel. Enligt denna skulle handfängsel få användas i samband med frihetsberövanden och andra inskränkningar i rörelsefriheten, dels under transport, om det är nödvändigt av säkerhetsskäl, dels i övrigt för att betvinga våldsamt uppträdande, om andra medel visar sig otillräckliga och det är oundgängligen nödvändigt med hänsyn till vederbörandes eller annans säkerhet till liv

eller hälsa. Handfängsel skulle enligt den föreslagna bestämmelsen följaktligen kunna användas i förebyggande syfte.

Handfängsel får enligt gällande rätt följaktligen användas endast med stöd av 10 § polislagen, dvs. om det behövs för att åtgärden skall kunna genomföras och om polismannen möts av motstånd. Den föreslagna bestämmelsen i polislagen skulle däremot ge en polisman utvidgad befogenhet att använda handfängsel för att förebygga ytterligare våldsanvändning. Det gäller dock endast i de fall en kroppsvisitation eller en kroppsbesiktning kan anses innefatta en inskränkning i rörelsefriheten. Även om en kroppsvisitation ofta kan genomföras på den plats där den som skall visiteras råkar befinna sig, bör han av integritetshänsyn ibland föras till en lämpligare plats. En sådan åtgärd innefattar en inskränkning i rörelsefriheten, liksom polisens åtgärd att med stöd av 28 kap. 12 § tredje stycket hålla kvar en person för kroppsbesiktning (utredningen föreslår i avsnitt 8.2.4 ytterligare bestämmelser om polisens befogenhet att ta med och hålla kvar en person för kroppsvisitation eller kroppsbesiktning). I sådana fall skulle polisen, med stöd av den av utredningen tidigare föreslagna bestämmelsen, kunna använda handfängsel för att t.ex. betvinga våldsamt uppträdande hos en narkotikapåverkad person som skall underkastas blodprovstagning vid misstanke om rattfylleri. I samtliga fall gäller dock att handfängsel aldrig får användas rutinmässigt, utan endast om det efter en bedömning av samtliga omständigheter i det enskilda fallet kan anses vara nödvändigt och försvarligt.

8.2.4 Inskränkningar i rörelsefriheten för att genomföra kroppsundersökningar

Av proportionalitetsprincipen följer att en kroppsvisitation bör verkställas på ett sådant sätt att den inte onödigt kränker den som utsätts för åtgärden. Åtgärden bör därför om möjligt företas på en undanskymd plats och dessutom i de flesta fall inomhus. En kroppsvisitation kan som regel verkställas omedelbart i anslutning till den plats där den som skall visiteras råkar befinna sig. Ibland måste emellertid den som skall visiteras föras till en plats där det är lämpligt att utföra visitationen. En sådan åtgärd innefattar en inskränkning i rörelsefriheten, vilket av konstitutionella skäl inte får förekomma utan stöd i lag. Inskränkningar i rörelsefriheten förekommer också i samband med kroppsbesiktningar, eftersom en kroppsbesiktning med hänsyn till proportionalitetsprincipen som regel bör verkställas inomhus och i ett avskilt rum. Den som skall undersökas måste därför regelmässigt förflyttas från den plats där han anträffas till en plats där under-

sökningen kan ske. Det gäller framför allt om undersökningen skall företas av läkare. Förutom att det kan bli fråga om ganska långa transporter till den plats där kroppsbesiktningen kan genomföras, kan den som skall kroppsbesiktigas dessutom komma att hållas kvar, först i avvaktan på att undersökningen kommer till stånd och därefter under den tid som det tar att genomföra undersökningen. Inte heller sådana inskränkningar i rörelsefriheten får förekomma utan stöd i lag.

I vissa fall då polisen behöver föra den som skall underkastas kroppsvisitation eller kroppsbesiktning från en plats till en annan, kan själva transporten företas med stöd av reglerna om gripande eller medtagande till förhör. Det finns emellertid situationer då dessa regler inte är tillämpliga, t.ex. då ingripandet avser en person som inte alls är misstänkt för brott eller en person som är misstänkt för ett brott som inte är så allvarligt att reglerna om häktning, anhållande och gripande är tillämpliga. I det sistnämnda fallet kan man dock tänka sig att den misstänkte med stöd av 23 kap. 8 § rättegångsbalken tas med för förhör. Ett sådant förfarande är emellertid mindre väl förenligt med ändamålsprincipen, eftersom syftet med medtagandet egentligen inte är att hålla förhör med den misstänkte, utan att verkställa ett beslut om kroppsvisitation. Det har i praxis ansetts att reglerna om kroppsvisitation och kroppsbesiktning i sig kan läggas till grund för sådana inskränkningar i rörelsefriheten som det här är fråga om. Å andra sidan har det i olika sammanhang hävdats att dessa inskränkningar i rörelsefriheten inte borde få företas utan uttryckligt lagstöd. Frågan togs bl.a. upp vid riksdagsbehandlingen av förslaget till polislag, då det i en motion förespråkades att grunden för medtagande för blodprovstagning borde skrivas in i 28 kap. 13 § rättegångsbalken. Motionen avslogs emellertid. Justitieutskottet anförde bl.a. (bet. 1983/84:JuU27 s. 40 f.):

> Utskottet vill vid ställningstagandet till spörsmålet mera allmänt framhålla att det av en lagstadgad rätt att bruka ett tvångsmedel i åtskilliga fall måste följa en befogenhet att också vidta visst ingrepp eller andra åtgärder som är nödvändiga för att rätten att bruka tvångsmedlet inte skall bli ändamålslös. Även befogenhet till andra åtgärder torde kunna härledas ur en lagbestämmelse om rätt att bruka tvångsmedlet. Det sagda gäller även om ingreppet eller åtgärden i sig har karaktär av ett tvångsmedel eller eljest utförs tvångsvis. Ett exempel på det som här sagts utgör polisens medtagande av en för trafiknykterhetsbrott misstänkt person till blodprovstagning på polisstationen.

Denna inställning, att en befogenhet att företa kroppsbesiktning också skulle innefatta befogenhet att inskränka rörelsefriheten, är emellertid inte oomstridd. Med hänsyn till det konstitutionella kravet på lagstöd för intrång i de grundlagsskyddade fri- och rättigheterna bör man enligt utredningens uppfattning inte acceptera att en befogenhet för polisen att företa mer eller mindre ingripande inskränkningar i rörelsefriheten endast följer tolkningsvis av bestämmelser om kroppsvisitation och kroppsbesiktning. Varken frihetsberövanden eller mindre allvarliga former av inskränkningar i rörelsefriheten bör således få företas utan uttryckligt lagstöd. Det torde ha varit ett liknande resonemang som ledde till att det i 28 kap. 12 § tredje stycket rättegångsbalken infördes en bestämmelse enligt vilken polisen numera har uttrycklig befogenhet att en kortare tid hålla kvar den som skall kroppsbesiktigas. Departementschefen anförde i propositionen (prop. 1993/94:24 s. 51):

> I de flesta fall när kroppsvisitation eller kroppsbesiktning skall genomföras torde det inte vara nödvändigt med ett kvarhållande under någon längre tid, utöver den tid själva undersökningen tar. I vissa fall kan dock förhållandena vara sådana att ytterligare tid krävs för att erforderliga åtgärder skall hinna att vidtas. I många fall torde andra regler, såsom de om anhållande och häktning då vara tillämpliga. I ett mindre antal fall kan det dock finnas ett behov av att en person stannar kvar för att en kroppsvisitation eller en kroppsbesiktning skall kunna genomföras, trots att vederbörande inte kan, eller bör, berövas friheten.
>
> - - -
>
> Bestämmelserna i 28 kap. 13 § RB och även i övrigt medicinska och etiska skäl gör att det ibland då en kroppsbesiktning skall genomföras kan krävas längre transporter, tillgång till särskild utrustning och särskilda läkare som gör att förfarandet drar ut på tiden. Även själva undersökningen kan ibland vara tidskrävande. Jag anser att det finns behov av en självständig regel om en skyldighet för den som skall undersökas att stanna kvar i bestämmelsen om kroppsbesiktning, även om den undersökte många gånger kan hållas kvar med stöd av andra regler. Några skäl att begränsa skyldigheten till endast vissa former av kroppsbesiktningar finns enligt min mening inte. Jag anser att möjligheten skall stå öppen i alla de fall det finns ett beslut om kroppsbesiktning.

Departementschefen föreslog därför en regel om att den som skall kroppsbesiktigas får hållas kvar för ändamålet upp till sex timmar eller, om det finns synnerliga skäl, ytterligare sex timmar. Några remissinstanser hade påtalat att det också i samband med en kroppsvisitation kunde finnas behov av en självständig regel om kvarhållande av den som skall undersökas. Departementschefen ansåg emellertid inte att det fanns behov av någon sådan bestämmelse (anförda prop. s. 53):

> Visserligen kan tänkas fall där det finns behov av att ha en regel om att den som skall kroppsvisiteras kan hållas kvar en viss tid. Behovet av en sådan regel bedömer jag emellertid inte som särskilt stort. I dessa fall kan man i stället kräva att den avskildhet m.m. som krävs enligt 28 kap. 13 § RB, går att ordna i omedelbar anslutning till den plats där åtgärden aktualiseras. Jämfört med kroppsbesiktning kan kraven på avskildhet för att genomföra en kroppsvisitation inte heller sättas lika höga. Vid en kroppsvisitation krävs inte heller deltagande eller närvaro av läkare eller motsvarande eller normalt tillgång till särskild utrustning. Sammantaget kan behovet av en regel om kvarhållande av den som skall kroppsvisiteras enligt min mening inte sägas vara av det slaget att det med hänsyn till motstående integritetshänsyn motiverar en särskild regel därom.

Av de skäl som utredningen har redovisat tidigare bör inskränkningar i rörelsefriheten inte företas utan uttryckligt stöd i lag. Detta gäller både vid kroppsvisitationer och kroppsbesiktningar. Den bestämmelse som nyligen har införts innebär visserligen att polisen har fått stöd för befogenheten att hålla kvar en person om det behövs för att genomföra en kroppsbesiktning. Bestämmelsen ger enligt sin ordalydelse emellertid inte stöd för att ta med den som skall kroppsbesiktigas till en plats där undersökningen kan utföras. Eftersom den över huvud taget inte är tillämplig på kroppsvisitationer ger den inte heller stöd för polisens åtgärd att ta med en person t.ex. till en polisstation eller någon annan lokal där det är lämpligt att visitera honom. Utredningen anser emellertid att polisen bör ha uttryckligt stöd i lag för sådana inskränkningar i rörelsefriheten som är nödvändiga för att ett beslut om kroppsvisitation eller kroppsbesiktning skall kunna verkställas. En regel om medtagande för kroppsvisitation eller kroppsbesiktning skulle kunna utformas efter mönster av 23 kap. 8 § rättegångsbalken, enligt vilken polisman har befogenhet att ta med en person ”till ett förhör som hålls omedelbart därefter”. En sådan bestämmelse bör inlednings-

vis innehålla en uttrycklig skyldighet för den som skall kroppsvisiteras eller kroppsbesiktigas att följa med till den plats där åtgärden skall företas. Den som vägrar uppfylla sin skyldighet bör enligt bestämmelsen som en följd härav få tas med av en polisman. Av proportionalitetsregeln följer att den som skall kroppsvisiteras eller kroppsbesiktigas inte bör föras en längre sträcka än vad som är nödvändigt för att åtgärden skall kunna genomföras på ett sätt som är tillfredsställande både från integritets- och effektivitetssynpunkt. En person som skall kroppsvisiteras bör därför föras till närmaste avskilda plats. En misstänkt snattare kan ofta visiteras i en lokal i den affär där brottet påstås ha begåtts och andra mindre omfattande visitationer kan företas i en polisbil. Är det fråga om kroppsbesiktning torde den som skall undersökas som regel få föras till polisstationen eller till en läkarmottagning.

Den nyligen införda bestämmelsen i 28 kap. 12 § tredje stycket rättegångsbalken ger en polisman befogenhet att hålla kvar den som skall kroppsbesiktigas, men inte den som skall kroppsvisiteras. Som departementschefen anförde i förarbetena torde reglerna om anhållande och gripande i de flesta fall vara tillämpliga om en misstänkt person som skall kroppsvisiteras eller kroppsbesiktigas måste hållas kvar någon längre stund i avvaktan på att åtgärden kan genomföras (prop. 1993/94:24 s. 51). I första hand bör således reglerna om straffprocessuella frihetsberövanden användas. Först om bestämmelserna i 24 kap. rättegångsbalken inte medger att den misstänkte grips eller anhålls, men det ändå bedöms nödvändigt att hålla honom kvar i syfte att verkställa en kroppsvisitation eller en kroppsbesiktning, bör regeln om kvarhållande tillämpas. Så kan bli fallet om det brott som förundersökningen avser inte är så allvarligt att det ingår åtminstone ett års fängelse i straffskalan eller om det finns anledning att anta att den misstänkte bara kommer att dömas till böter. Det kan också brista i fråga om de särskilda häktningsgrunderna. Skulle det inte finnas fulla skäl till häktning torde den misstänkte emellertid kunna gripas och anhållas med stöd av regeln i 24 kap. 6 § andra stycket om s.k. utredningsanhållande. Även om de formella förutsättningarna för anhållande och gripande i och för sig är uppfyllda, kan det dock tänkas att det med hänsyn till omständigheterna i det särskilda fallet anses oförsvarligt att beröva den misstänkte friheten i syfte att kroppsvisitera eller kroppsbesiktiga honom. Under sådana förhållanden kan det ifrågasättas om den misstänkte bör hållas kvar med stöd av den särskilda bestämmelsen i 28 kap. 12 §. Är det oförsvarligt att beröva honom friheten med stöd av reglerna i 24 kap. rättegångsbalken, torde det vara lika oförsvarligt att hålla honom kvar med stöd av någon annan bestämmelse men i samma syfte.

Den som skall kroppsvisiteras kan inte hållas kvar med stöd av bestämmelsen i 28 kap. 12 § om kvarhållande. Departementschefen anförde i förarbetena till den nya regeln om kvarhållande att det visserligen kunde tänkas fall då den som skall visiteras kan behöva hållas kvar en viss tid (prop. 1993/94:24 s. 53). Enligt departementschefens mening var behovet emellertid inte så stort att det med hänsyn till motstående integritetshänsyn var motiverat med en särskild regel om kvarhållande av den som skall kroppsvisiteras. Som departementschefen anförde kan kroppsvisitation oftast genomföras i omedelbar anslutning till den plats där den som skall visiteras befinner sig. I andra fall bör visitationen genomföras så snart man har kommit till den plats där åtgärden skall genomföras. Polisen bör således inte ha befogenhet att hålla kvar en person i avvaktan på att en beslutad kroppsvisitation skall kunna genomföras.

Den som skall kroppsbesiktigas får enligt gällande rätt hållas kvar för ändamålet upp till sex timmar eller, om det finns synnerliga skäl, ytterligare sex timmar. Utrsprungligen hade en tidsfrist på sex timmar föreslagits, men vissa remissinstanser ansåg att den tiden var för kort (prop. 1993/94:24 s. 51). Utredningen anser emellertid att det inte bör förekomma kvarhållanden för kroppsbesiktning under så lång tid, eftersom det kan komma att betraktas som ett sådant frihetsberövande som enligt artikel 5.4 i Europakonventionen kräver domstolsprövning. Om kvarhållandet inte får bestå längre än sex timmar torde det emellertid inte vara nödvändigt att införa särskilda regler om domstolsprövning. Om den som skall underkastas kroppsbesiktning behöver hållas kvar under längre tid, bör i stället reglerna om anhållande och häktning tillämpas. Utredningen anser följaktligen att den som skall kroppsbesiktigas bör kunna få hållas kvar så länge det är oundgängligen nödvändigt för att åtgärden skall kunna genomföras, dock längst sex timmar.

Utredningen har tidigare konstaterat att den som är misstänkt som regel kan hållas kvar för kroppsvisitation eller kroppsbesiktning med stöd av reglerna i 24 kap. rättegångsbalken. I andra hand bör den särskilda bestämmelsen i 28 kap. 12 § om kvarhållande kunna tillämpas, både i samband med kroppsvisitation och i samband med kroppsbesiktning. Frågan är om bestämmelsen bör vara tillämplig endast beträffande misstänkta eller också beträffande t.ex. en målsägande som skall kroppsvisiteras. Om en målsägande skall underkastas kroppsvisitation, finns det för närvarande över huvud taget inte något stöd för att hålla honom kvar. För att bestämmelsen om kroppsvisitation av målsägande inte skall bli ändamålslös behöver polisen emellertid ha möjlighet att hålla kvar även den som inte är misstänkt för brottet. Detsamma gäller vid kroppsbesiktning av målsäganden.

Utredningen anser därför att samma regler om kvarhållande bör gälla beträffande såväl misstänkta som icke-misstänkta personer.

Departementschefen har i förarbetena till bestämmelsen i 28 kap. 12 § rättegångsbalken om kvarhållande, tagit upp frågan om ett sådant kvarhållande som avses med bestämmelsen utgör ett frihetsberövande i Europakonventionens mening eller endast en mindre ingripande form av inskränkning i rörelsefriheten (prop. 1993/94:24 s. 52). Departementschefen anförde att regeln inte var avsedd att utgöra stöd för ett frihetsberövande i konventionens mening. Regeln skulle enligt departementschefen endast ge polisen befogenhet att ''under en kortare tid med användande av tvång hålla en misstänkt kvar för att åtgärden skall kunna genomföras''. Avsikten synes således inte ha varit att den som får hållas kvar för kroppsbesiktning också skall kunna sättas i arrest. Även om bestämmelsen om kvarhållande inte ger polisen befogenhet att ta någon i förvar, kan den inskränkning i rörelsefriheten det blir fråga om bli så långvarig att den i vissa fall kan bli att betrakta som ett frihetsberövande i Europakonventionens mening. Frihetsberövanden får enligt Europakonventionen förekomma endast om de står i överensstämmelse med vad som föreskrivs i artikel 5 i konventionen, i vilken det räknas upp ett antal olika kategorier av tillåtna frihetsberövanden. Ett frihetsberövande av den art det är fråga om här skulle närmast kunna omfattas av det fall som anges i artikel 5:1:b, enligt vilken frihetsberövande får ske bl.a. för att tvinga någon att fullgöra en i lag föreskriven skyldighet. Europadomstolen har emellertid framhållit att det måste vara fråga om en specifik och konkret skyldighet och inte en allmän skyldighet att följa lagen. Det bör också finnas klara tecken på att den som berövas friheten inte har varit beredd att frivilligt fullgöra sin skyldighet. Den omständigheten att en polisman får hålla kvar en person kan i och för sig anses innefatta en skyldighet för den berörde att stanna kvar. Denna skyldighet bör emellertid med hänsyn till artikel 5:1:b komma till tydligt uttryck i lag. Dessutom bör polisens befogenheter att ingripa med tvång endast omfatta den som vägrar att fullgöra sin skyldighet att stanna kvar. Under sådana förhållanden torde bestämmelsen om kvarhållande av den som skall kroppsvisiteras eller kroppsbesiktigas inte komma i konflikt med Europakonventionen.

8.3 Dokumentation

Över husrannsakan, kroppsvisitation och kroppsbesiktning skall enligt 28 kap. 9 och 13 §§ föras protokoll, vari skall anges ''ändamålet med förrättningen och vad därvid förekommit''. Bestämmelsen om

dokumentation har mycket stor betydelse ur rättssäkerhetssynpunkt, bl.a. av det skälet att den, rätt tillämpad, gör det möjligt att i efterhand kontrollera polisens verksamhet (se även utredningens delbetänkande, SOU 1993:60, s. 255 ff.). JO har också vid flera tillfällen framhållit vikten av att tvångsmedelsanvändning av detta skäl dokumenteras noggrant (se bl.a. JO 1988/89 s. 55). Bestämmelsen i 28 kap. 9 § tillämpas emellertid inte alltid på ett tillfredsställande sätt, vilket möjligen kan bero på att den är mycket allmänt hållen. Utredningen anser därför att det vore en fördel om principerna för dokumentation av tvångsmedelsanvändning preciserades i lagtexten.

I delbetänkandet har utredningen föreslagit en bestämmelse i polislagen om dokumentation av polisingripanden. Enligt den föreslagna bestämmelsen skall uppgift alltid lämnas om vem som har fattat beslut om ett ingripande, grunden för beslutet och tiden när det har fattats, vem eller vilka som har deltagit i ingripandet, vem ingripandet har riktat sig mot, tiden för ingripandet samt vad som i övrigt har förekommit vid ingripandet. Protokoll över undersökning, kroppsvisitation eller kroppsbesiktning bör på motsvarande sätt innehålla uppgift om vem som har fattat beslut om åtgärden, grunden för beslutet och tiden när det har fattats, vem eller vilka som har verkställt beslutet, vem åtgärden har riktat sig mot, tiden för verkställigheten samt vad som i övrigt har förekommit därvid.

Anteckning om tvångsmedelsanvändning bör således innehålla uppgift om vilken sorts tvångsmedel det är fråga om och namnet på den som har beslutat om åtgärden. De faktiska omständigheter som utgör grunden för beslutet bör också redovisas. Som utredningen har anfört i delbetänkandet (s. 258) kan det inte krävas att ett protokoll sätts upp genast, men det bör ske så snart som möjligt. Protokoll behöver inte sättas upp särskilt och uppgifterna behöver inte heller antecknas på någon särskild sorts blankett. Ett av en läkare utfärdat rättsintyg utgör t.ex. ett formlöst protokoll över kroppsbesiktning.

Bestämmelsen om dokumentation bör också innehålla regler om vem som bär ansvaret för att dokumentationsskyldigheten fullgörs (jfr delbetänkandet s. 258). Den som har fattat beslut om tvångsmedelsanvändning bör vara ansvarig för att beslutet dokumenteras och att grunden och tiden för beslutet framgår av protokollet. Ansvaret för att uppgifter lämnas om vem eller vilka som har verkställt beslutet, vem åtgärden har riktat sig mot, tiden för verkställigheten samt vad som i övrigt har förekommit, bör åvila den som har ansvaret för verkställigheten. Som regel är det en polisman som ansvarar för verkställigheten och som därför har att upprätta ett protokoll. En läkare som utför en kroppsbesiktning bör dock själv ansvara för att åtgärden dokumenteras, lämpligen liksom för närvarande i form av rättsintyg.

Av 28 kap. 9 § följer vidare att den, hos vilken husrannsakan har företagits, på begäran har rätt att få bevis därom. Beviset skall innehålla uppgift även om det brott som misstanken avser. Varken av förarbetena till rättegångsbalken eller till den tidigare gällande tvångsmedelslagen, där en motsvarande bestämmelse fanns, framgår varför ett bevis bör innehålla uppgift om brottsmisstanken. Enligt utredningens mening behöver inte beviset förses med en sådan uppgift för att fylla funktion som bevis på polisens ingripande. Det kan också vara till nackdel för utredningsarbetet att polisen måste lämna en sådan uppgift innan utredningen har kommit så långt att den som är skäligen misstänkt för brottet, enligt 23 kap. 18 § rättegångsbalken skall underrättas om misstanken. Utredningen föreslår därför att bestämmelsen i 28 kap. 9 § andra stycket rättegångsbalken ändras på så sätt att det fortsättningsvis inte skall vara nödvändigt att förse ett bevis med uppgift om det brott som misstanken avser.

9 Beslag

I detta avsnitt tar utredningen upp bestämmelserna om beslag i 27 kap. rättegångsbalken. Beslag får enligt gällande rätt företas i tre olika syften. För det första får ett föremål tas i beslag i syfte att få fram bevis eller annan information om ett visst konkret brott. Utredningen kallar denna form av beslag för bevis- och informationsbeslag. Beslag får också företas i syfte att återställa egendom som har berövats någon genom brott. Denna form av beslag kallar utredningen återställandebeslag. Med förverkandebeslag menar utredningen slutligen ett beslag som företas i syfte att säkerställa förverkande av ett föremål på grund av brott.

I avsnitt 9.2. behandlas bevis- och informationsbeslag och i samband därmed även beslagsförbuden. Utredningen föreslår bl.a. att beslagsförbudet ändras såvitt gäller handlingar som kan antas innehålla uppgifter som t.ex. en advokat eller en läkare har anförtrotts i sin yrkesutövning. Beslagsförbudet bör i denna del omfatta egendom som kan antas innehålla meddelanden mellan en person och t.ex. en advokat eller en läkare samt dennes anteckningar och liknande, vilka har föranletts av kontakter med den som har anlitat honom.

Avsnitt 9.3 tar upp återställandebeslag. Utredningen föreslår bl.a. att förutsättningarna för återställandebeslag skärps såvitt gäller beslag av egendom som innehas av annan än den misstänkte. Sådan egendom bör få tas i beslag endast om det finns sannolika skäl för att målsäganden har bättre rätt till egendomen och det skäligen kan befaras att den som innehar egendomen skaffar undan, väsentligt försämrar eller på annat sätt förfogar över egendomen till skada för målsäganden.

Avsnitt 9.4 behandlar förverkandebeslag. Utredningen tar upp vissa tillämpningsproblem, men föreslår inga ändringar såvitt gäller förverkandebeslag.

I avsnitt 9.5 berör utredningen beslag enligt 27 kap. 14 a § rättegångsbalken av föremål som skäligen kan antas vara förverkade enligt 36 kap. 3 § brottsbalken. Inte heller beträffande denna form av beslag föreslår utredningen några ändringar.

I avsnitt 9.6 behandlas reglerna om behörig beslutsfattare och om rättens handläggning av beslagsfrågor. Utredningen föreslår bl.a. att polismans befogenhet att besluta om beslag utvidgas i förhållande till

vad som gäller för närvarande. Vidare föreslår utredningen särskilda regler om förfarandet vid beslagsförhandling.

Avsnitt 9.7. handlar om förfarandet vid beslag, vilket för närvarande regleras i 27 kap. 9 - 12 §§ rättegångsbalken. Utredningen föreslår att en förundersökningsledare, om det är av synnerlig vikt för utredningen, skall få besluta att en underrättelse om beslag inte skall lämnas omedelbart, utan först vid senare tidpunkt.

I avsnitt 9.8 tar utredningen upp vissa frågor om hävande av beslag, bl.a. om hur länge ett beslag gäller om inget särskilt förordnas, om beslag kan bestå i avvaktan på lagakraftägande dom och frågan om hur man skall förfara med beslagtagen egendom sedan beslaget har hävts. Utredningen föreslår bl.a. en särskild bestämmelse om att beslagtaget gods, sedan beslaget har hävts, skall återlämnas till den från vilken egendomen togs. Om den som enligt denna huvudregel har rätt till egendomen, har avstått från sin rätt till godset, eller om det inte kan utredas från vem egendomen togs, bör egendomen under vissa ytterligare förutsättningar få lämnas ut till annan. Utredningen föreslår vidare en bestämmelse om att beslagtaget gods skall få säljas för statens räkning, bl.a. för det fall att den till vilken egendomen skall utlämnas inte hämtar egendomen inom viss tid.

Avsnitt 9.9 innehåller ett förslag till en bestämmelse om dokumentation av beslag.

9.1 Utgångspunkter

Beslag är en form av tvångsmedel som innebär att polisen tillfälligt tar hand om annans egendom. Även om ett beslag således inte i sig medför att en person definitivt berövas sin egendom, måste beslag ändå betraktas som ett intrång i den rätt till respekt för egendom som tillkommer varje medborgare enligt första tilläggsprotokollet till Europakonventionen (artikel 1 i tilläggsprotokoll den 20 mars 1952 till konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna). Enligt den svenska översättningen av den aktuella artikeln i Europakonventionen skall ”envar fysisk och juridisk persons rätt till sin egendom...lämnas okränkt”. Samma artikel ger emellertid en stat ganska stor frihet att införa bestämmelser om inskränkningar i rätten att utnyttja egendom, s.k. användningskontroll. Sådana bestämmelser måste dock uppfylla vissa krav för att stå i överensstämmelse med Europakonventionen. Enligt artikel 1 i första tilläggsprotokollet kan en bestämmelse om användningskontroll godtas bl.a. om staten finner den ”erforderlig för att reglera nyttjandet av viss egendom i överensstämmelse med det allmännas intresse”. Vid

bedömningen av om en inskränkning är erforderlig, krävs en avvägning mellan det allmännas intresse och den enskilde ägarens intresse. Om en åtgärd inte kan betraktas som försvarlig vid en sådan proportionalitetsbedömning är den inte konventionsenlig. Det bör tilläggas att Europadomstolen har tillåtit ganska omfattande inskränkningar i rätten att utnyttja egendom (Danelius, s. 253). För att beslag och andra åtgärder som innefattar någon form av användningskontroll skall stå i överensstämmelse med Europakonventionens bestämmelser om skydd för äganderätten fordras således sammanfattningsvis att åtgärderna har stöd i lag, att de står i överensstämmelse med det allmännas intresse samt att konventionsstaten har ansett dem nödvändiga, utan att de ändå är orimligt betungande för den enskilde med hänsyn till det intresse som skall tillgodoses.

I gällande rätt finns regler om beslag i bl.a. 27 kap. rättegångsbalken. Beslag får enligt 27 kap. 1 § företas i tre olika syften. För det första får ett föremål tas i beslag i syfte att få fram bevis eller annan information om ett visst konkret brott. Utredningen kallar denna form av beslag för bevis- och informationsbeslag. Beslag får också företas i syfte att återställa egendom som har berövats någon genom brott. Denna form av beslag kallar utredningen återställandebeslag. Med förverkandebeslag menar utredningen slutligen ett beslag som företas i syfte att säkerställa förverkande av ett föremål på grund av brott. Utredningen kommer att behandla de olika formerna av beslag var för sig.

Det bör redan här framhållas att ett beslut om beslag i sig inte ger befogenhet för polisen att också undersöka den beslagtagna egendomen. Det följer av syftet med beslagsreglerna, vilket är att ge polisen rättslig befogenhet, att under kortare eller längre tid beröva en person besittningen till hans egendom. Det torde emellertid anses att beslagtagen egendom får undersökas. Eftersom polisen bör ha en sådan undersökningsrätt, föreslår utredningen att det i beslagskapitlet införs en bestämmelse som i princip ger polisen befogenhet att undersöka all beslagtagen egendom. Bestämmelsen bör dock inte gälla sådan egendom som kan undersökas med stöd av reglerna i 28 kap. rättegångsbalken om undersökning av bl.a. förvaringsutrymmen.

Ett föremål som kan betraktas som ett slutet förvaringsställe kan enligt gällande rätt undersökas med stöd av husrannsakansreglerna. Dessa regler gäller även om föremålet har tagits i beslag. Om en bil tas i beslag, krävs det följaktligen också ett beslut om husrannsakan för att bilen skall kunna undersökas. Detta är en naturlig följd av att förutsättningarna för beslag är lägre än förutsättningarna för husrannsakan i t.ex. en bil. Om ett beslut om beslag också medförde befogenhet för polisen att utan vidare undersöka det beslagtagna,

skulle husrannsakansreglerna kunna kringgås. För att denna princip skall komma till uttryck i lagtexten, föreslår utredningen att den nyss föreslagna regeln om undersökning av beslagtagen egendom kompletteras med ett påpekande om att bestämmelserna i 28 kap. rättegångsbalken, om undersökning av föremål, även gäller i fråga om egendom som har tagits i beslag.

9.2 Bevis- och informationsbeslag

Utredningen tar i detta avsnitt bl.a. upp frågan om polisen, utan att tillämpa beslagsreglerna, bör kunna ta hand om handlingar och andra föremål som kan antas ha betydelse för en brottsutredning. I brist på särskilda regler om polisens rätt att inhämta information bör beslagsreglerna av praktiska skäl tillämpas.

I avsnitt 9.2.3 behandlas beslagsförbuden i 27 kap. 2 och 3 §§ rättegångsbalken, vilka för närvarande huvudsakligen hänvisar till frågeförbuden i 36 kap. 5 § rättegångsbalken. Utredningen föreslår att hänvisningen till frågeförbuden tas bort och att man i stället direkt anger vilka handlingar och liknande som inte får tas i beslag. Utredningens förslag syftar inte till några ändringar i sak i fråga om beslagsförbuden, utom såvitt gäller handlingar som kan antas innehålla uppgifter som t.ex. en advokat eller en läkare har anförtrotts i sin yrkesutövning. Beslagsförbudet bör i denna del omfatta egendom som kan antas innehålla meddelanden mellan en person och t.ex. en advokat eller en läkare samt dennes anteckningar och liknande, vilka har föranletts av kontakter med den som har anlitat honom.

9.2.1 Allmänna överväganden

De olika formerna av beslag enligt rättegångsbalken har det gemensamt att de utgör straffprocessuella tvångsmedel, vilket innebär att sådana beslag får företas i det huvudsakliga syftet att utreda och beivra brott. En grundläggande förutsättning för att ett straffprocessuellt tvångsmedel skall få användas bör vara att förutsättningarna för att inleda förundersökning är uppfyllda, dvs. att det finns anledning att anta att ett brott har begåtts. För att bevis- och informationsbeslag skall få företas fordras enligt nuvarande 27 kap. 1 § att föremålet ”kan antagas äga betydelse för utredning om brott”. Även om det inte uttryckligen anges torde det krävas att det är fråga om utredning om ett visst konkret brott. Det finns i sådant fall ”anledning att anta” att

detta brott har begåtts och om inte förundersökning redan har inletts när ett föremål tas i beslag, får förundersökning därför anses inledd genom beslutet att använda tvångsmedel. Som utredningen tidigare har föreslagit (avsnitt 4.3.2) bör detta tydligare framgå av lagtexten.

Den omständigheten att beslag är ett tvångsmedel innebär att tvång visserligen kan, men inte alltid behöver eller bör användas för att polis och åklagare skall kunna få ha kvar t.ex. utredningsmaterial eller bevis under den tid som anses erforderlig. Även om en person på begäran lämnar ut ett föremål eller en handling till polisen och förklarar att han inte har något emot att låna ut den under erforderlig tid, kan föremålet eller handlingen således tas i beslag. Frågan är emellertid om beslagsinstitutet måste utnyttjas även om den från vilken beslaget tas inte har något emot att lämna ifrån sig den beslagtagna egendomen. Bör samtycke kunna medföra att polisen kan ta hand om ett föremål eller en handling även om förutsättningarna för beslag inte är uppfyllda? För närvarande förekommer det i praktiken att polis och åklagare i vissa sammanhang ”lånar” material som behövs för en brottsutredning.

Utredningen har tidigare anfört som sin mening att samtycke i vart fall inte bör tillmätas någon betydelse då det gäller frihetsinskränkningar, olika former av undersökning, kroppsvisitation och kroppsbesiktning. Dessa tvångsmedel skiljer sig emellertid från beslag på det sättet att en ogrundad undersökning eller kroppsvisitation inte kan repareras, annat än med skadestånd, medan ett ogrundat beslag alltid kan återställas. Det talar möjligen för att polisen borde kunna få ta hand om ett föremål utan att ta det i beslag, under förutsättning att ingen gör anspråk på att få ut föremålet. Ett ytterligare skäl för att tillmäta samtycke större betydelse i samband med beslag än i samband med andra tvångsmedel är att ett intrång i rätten till respekt för äganderätten inte kan betraktas som lika allvarligt som ett intrång i rätten till frihet eller till skydd för hem och privatliv. Om en person frivilligt anförtror polisen ett föremål som kan ha betydelse för utredning om ett brott, borde det inte vara nödvändigt för polisen att formellt ta föremålet i beslag.

Av förarbetena till tvångsmedelslagen framgår att Processkommissionen ansåg att beslagsinstitutet borde reserveras för de fall då ett föremål inte utlämnades frivilligt av innehavaren (SOU 1926:32 s. 103). Om föremål däremot godvilligt ställdes till myndigheternas förfogande, behövdes enligt Processkommissionen endast en föreskrift om att föremålet, då så erfordrades, skulle tas i förvar. I 1932 års förslag till tvångsmedelslag anfördes med anledning av Processkommissionens förslag (SOU 1932:29 s. 24):

> Då över huvud användande av makt icke nödvändigt sammanhänger med begreppet tvångsmedel och någon anledning att skilja mellan tagande i förvar utan och beslagtagande med tvång icke synes förefinnas, har i föreliggande utkast ... skillnad ej gjorts mellan sådana fall, då föremålets innehavare samtycker till dess utlämnande, och de fall, då han motsätter sig detta.

Frågan togs inte upp ytterligare i propositionen till tvångsmedelslag och inte heller i förarbetena till rättegångsbalken. Sannolikt torde emellertid samma tanke som förts fram i 1932 års betänkande ligga bakom också rättegångsbalkens bestämmelser. Ett föremål som behövs som bevis eller en handling som innehåller information av vikt för utredningen bör således tas i beslag, oavsett om innehavaren utlämnar föremålet eller handlingen frivilligt eller inte. Enligt utredningens uppfattning skall emellertid den omständigheten att ett föremål har överlämnats frivilligt till polisen inte tillmätas någon avgörande betydelse för frågan om föremålet bör tas i beslag eller ej. Ett frivilligt utlämnande medför bara att polisen inte behöver använda någon form av tvång för att föremålet skall bli tillgängligt för beslag. Det är också först sedan föremålet på något sätt har blivit tillgängligt som det kan bli aktuellt att ta ställning till beslagsfrågan. Den omständigheten att t.ex. en företrädare för ett företag på begäran lämnar över vissa handlingar som finns hos företaget innebär i praktiken endast att polisen inte behöver göra husrannsakan hos företaget för att söka efter handlingarna. Sedan handlingarna har blivit tillgängliga för beslag måste polisen därför ta ställning till om de kan och bör tas i beslag.

I praktiken tycks det som om föremål som kan tjäna som bevis som regel tas i beslag, oavsett om innehavaren frivilligt avstår från dem eller inte. Däremot förekommer det att handlingar som är intressanta endast som informationskällor lånas formlöst, utan att beslagsreglerna tillämpas. Det tycks framför allt vara fallet med handlingar från olika myndigheter eller företag. I sådana fall är polisen inte intresserad av handlingarna som sådana, utan endast av den information de kan ge av betydelse för utredningen. Ofta torde det inte heller vara nödvändigt för polisen att behålla handlingarna under någon längre tid, eftersom handlingarna kan kopieras och därefter återlämnas. Utredningen har i avsnitt 5 tagit upp frågan om inte polisen, utan att tillämpa tvångsmedelsregler, borde kunna inhämta samma information som enligt gällande rätt kan säkras genom beslag. Utredningen har därvid diskuterat möjligheten av att införa särskilda regler om inhämtande av information i allmänhet. Sådana regler skulle bl.a. kunna ge polisen uttrycklig befogenhet att inhämta information genom

att ta del av handlingar, i original eller kopia, från företag, enskilda personer eller myndigheter. Polisen skulle också kunna ges rätt att få del av databaserad information eller information som är bunden till något annat tekniskt medium. Beslagsreglerna skulle under sådana förhållanden som regel inte behöva tillämpas i andra fall än då polisen har intresse av att t.ex. få tillgång till en originalhandling för att undersöka om den är förfalskad. Skulle polisen bara vilja få tillgång till informationen som sådan skulle det vara tillräckligt att åberopa bestämmelserna om polisens rätt att få uppgifter. Utredningen lämnar emellertid inget förslag till sådana regler, eftersom det inte kan anses ingå i utredningens uppdrag att föreslå så omfattande ändringar av det straffprocessuella systemet. Utredningen utgår därför i stället från det nuvarande systemet, vilket bl.a. innebär att polisen i vissa fall är hänvisad till beslagsreglerna för att kunna inhämta information som behövs för en brottsutredning.

Utredningen anser således att det borde vara möjligt för polisen att få tillgång till information utan att tillämpa beslagsreglerna. Därmed har man emellertid inte tagit ställning till om polisen, inom ramen för det nuvarande systemet, bör kunna mera formlöst låna föremål som har betydelse som bevis eller som informationskälla, eller om beslagsreglerna alltid bör tillämpas i sådana fall. JO har i ett beslut (1990-03-19, dnr 2793/1987 m.fl.) anfört att man *skall* tillämpa beslagsreglerna om man under en förundersökning anser att ett föremål bör tas om hand av det skälet att det kan antas ha betydelse för utredningen. JO har dock ansett sig kunna acceptera att t.ex. mindre provbitar av brandskadade föremål tas om hand mera formlöst. Om omhändertagandet däremot gäller något som kan betraktas som ett föremål, även om det är helt eller delvis förstört, är det däremot enligt JO fråga om en åtgärd på vilken beslagsreglerna skall tillämpas. JO har inte anfört några närmare skäl för sin uppfattning att beslagsreglerna *skall* tillämpas vid varje tillfälle då det är möjligt att tillämpa dem. Frågan är också vilken betydelse det bör anses ha att den som har föremålet i sin besittning inte har något emot att lämna ut det till polisen.

Man kan mycket väl tänka sig att den som har överlämnat föremål eller handlingar till polisen, antingen det är fråga om en privatperson, ett företag eller en myndighet, inte har något emot att anförtro polisen föremålet eller handlingen en tid. Det kan emellertid finnas andra intressenter som berörs om föremålet lämnas ut. Även om innehavaren inte har något emot att polisen tar hand om egendomen kan det med hänsyn till dem som i övrigt berörs vara mindre lämpligt att polisen inte tillämpar beslagsreglerna. Det kan också finnas andra hinder, t.ex. sekretessregler, som hindrar att en handling överlämnas till

polisen. Det talar också för att beslagsreglerna bör tillämpas. Ytterligare ett skäl är att det kan vara tveksamt om föremålet verkligen utlämnats frivilligt. Att tillämpa beslagsreglerna har också den fördelen att frågorna om omhändertagande och utlämnande kommer under kvalificerad prövning. Utredningens slutsats blir därför att beslagsreglerna bör tillämpas om man under en brottsutredning anser sig behöva ta hand om ett föremål som kan antas ha betydelse för utredningen, oavsett innehavarens inställning till utlämnandet. Samma princip bör gälla även om det är en myndighet som överlämnar handlingar till polisen. Är det fråga om en sådan situation då polisen med stöd av 15 kap. 5 § sekretesslagen har rätt att på begäran få ut uppgifter från en myndighet, bör polisen dock formlöst kunna ta hand om handlingar eller annat som utlämnas av myndigheten. Polisen bör också formlöst kunna ta hand om t.ex. värdelösa föremål från en brottsplats om man inte därigenom kränker någons rätt. Utredningen har i avsnitt 5.3.1 vidare tagit upp frågan om polisen bör kunna få kopiera handlingar, och anfört att polisen bör vara oförhindrad att göra det utan att ta handlingen i beslag. Oavsett om beslagsreglerna tillämpas eller ej, skall polisen naturligtvis alltid på något sätt dokumentera att ett föremål har tagits emot.

Vad utredningen har anfört ovan om polisens möjligheter att ta hand om föremål utan att tillämpa beslagsreglerna, har bara avseende på sådana föremål som kan antas ha betydelse för utredning om ett brott. Är det frågan om förverkandebeslag bör beslagsreglerna tillämpas, eftersom situationen är sådan att man knappast kan tala om någon frivillighet i sammanhanget. Inte heller vid återställandebeslag bör något mera formlöst förfarande tillämpas. I vissa fall förekommer det dock att t.ex. stöldgods formlöst återlämnas till den som antas ha rätt till egendomen. Frågan om i vilken utsträckning sådana s.k. informella besittningsrestitutioner bör kunna tillåtas tar utredningen upp i avsnitt 9.3.4.

9.2.2 Förutsättningarna för beslag

Beslag kan enligt gällande rätt endast avse föremål som är tillgängligt för beslag. I andra rättsordningar, t.ex. den danska, kan beslut om beslag meddelas även om föremålet i fråga inte är tillgängligt. Under sådana förhållanden är det nödvändigt att i det enskilda fallet också ta ställning till vilka åtgärder som behöver vidtas för att man skall kunna finna föremålet och särskilt till om undersökning eller kroppsvisitation bör få användas. Frågan om vilken ordning som kunde anses vara lämplig att införa i svensk rätt togs upp av Processkommissionen i det

förslag som sedermera låg till grund för tvångsmedelslagen. Processkommissionen anförde att den enskildes intresse skulle skyddas bättre om beslag endast kunde avse föremål som var tillgängliga för beslag, eftersom beslagsfrågan då kunde bedömas bättre (SOU 1926:32 s. 105). Det finns inget som talar för att man skulle frångå den nuvarande ordningen.

Principen att beslag endast kan avse föremål som är tillgängligt för beslag har kommit till visst uttryck i lag, nämligen såvitt gäller rättens beslut om beslag. I 27 kap. 5 § första stycket rättegångsbalken stadgas: ”Rätten må förordna om beslag, som företes vid rätten eller eljest är tillgängligt för beslag”. För att en domstol skall kunna besluta om beslag måste egendomen i fråga följaktligen finnas tillgänglig, i vart fall hos polisen. Som utredningen har redogjort för ovan gäller emellertid samma princip också då åklagare eller polisman beslutar om beslag. Det har i dessa fall dock inte ansetts nödvändigt att införa en särskild bestämmelse om att egendom får tas i beslag endast under förutsättning att den är tillgänglig för beslag. Denna princip är visserligen av grundläggande betydelse, men det torde inte vara nödvändigt att i lagtexten framhålla att endast tillgänglig egendom får tas i beslag. Den särskilda bestämmelsen i 27 kap. 5 § första stycket rättegångsbalken bör därför kunna utgå.

I gällande rätt görs inte skillnad mellan beslag av föremål som innehas av misstänkta och föremål som innehas av andra, t.ex. målsägande, vittnen eller andra som inte har någon annan anknytning till ett begånget brott än att de innehar ett föremål som polisen anser vara av intresse för brottsutredningen. Utredningen anser inte att det, såvitt gäller bevis- och informationsbeslag, finns anledning att av integritetshänsyn skärpa kraven för beslag av föremål som innehas av annan än den misstänkte. Det finns inte heller någon annan anledning att göra skillnad mellan beslag hos misstänkta och andra personer.

För att ett föremål skall få tas i beslag fordras enligt gällande rätt att det ”skäligen kan antagas” att föremålet antingen har betydelse för utredningen, är berövat någon genom brott eller är på grund av brott förverkat. I förslaget till tvångsmedelslag upptog de allmänna förutsättningarna för beslag bl.a. att det kunde *antas* att någon av de särskilda beslagsgrunderna förelåg. På inrådan av lagrådet skärptes emellertid kravet och i tvångsmedelslagen stadgades slutligen att beslag fick företas endast om det kunde *skäligen antas* att ett föremål t.ex. hade betydelse för utredning om ett brott. Utredningen anser att kravet på skälig anledning utgör en lämplig avvägning mellan integritets- och effektivitetsintressena. Det bör därför stå kvar oförändrat. Frågan om det skäligen kan antas att någon av de särskilda beslagsgrunderna föreligger får bedömas mot bakgrund av förhållande-

na i det enskilda fallet. Med ”skälig anledning anta” avses, enligt förebild av vad utredningen funnit i fråga om begreppet skälig misstanke, att det skall finnas konkreta omständigheter av viss styrka som pekar på att föremålet har betydelse för utredningen (jfr avsnitt 4.3.3).

9.2.3 Beslagsförbud

I 27 kap. 2 och 3 §§ rättegångsbalken finns bestämmelser som inskränker polisens möjlighet att ta i beslag handlingar och bl.a. postförsändelser av olika slag.

Enligt 2 § får handlingar inte tas i beslag om de kan antas innehålla uppgifter som ett vittne med stöd av 36 kap. 5 § kan vägra uttala sig om. Beslagsförbudet gäller dock endast under förutsättning att handlingen innehas av den som omfattas av vittnesskyddsreglerna eller av den till vars förmån tystnadsplikten gäller. I 36 kap. 5 § hänvisas i *första stycket* till vissa bestämmelser i sekretesslagen som stadgar tystnadsplikt till skydd för bl.a. rikets säkerhet. Den som är bunden av sådan tystnadsplikt får inte höras som vittne utan tillstånd av den myndighet i vars verksamhet uppgiften har inhämtats. *Andra stycket* avser personer som tillhör vissa yrkeskategorier, bl.a. advokater, läkare och psykologer. Sådana personer får inte höras som vittnen om något som har anförtrotts dem i deras yrkesutövning eller som de har erfarit i samband därmed, om det inte är medgivet i lag, eller den, till vars förmån tystnadsplikten gäller, samtycker till det. Rättegångsombud, biträden och försvarare får enligt *tredje stycket* inte höras som vittnen om vad som har anförtrotts dem för uppdragets fullgörande, om inte parten medger det. Oavsett vad som sägs i andra och tredje styckena är dock enligt *fjärde stycket* andra än försvarare skyldiga att vittna i mål angående brott för vilket minimistraffet är lägst fängelse i två år. För präster finns i *femte stycket* ett absolut vittnesförbud såvitt avser sådant som en präst har erfarit under bikt eller själavårdande samtal. I *sjätte stycket* hänvisas slutligen till vissa bestämmelser om tystnadsplikt i tryckfrihetsförordningen och yttrandefrihetsgrundlagen.

Skriftliga meddelanden mellan den misstänkte och någon av hans närstående får enligt 27 kap. 2 § andra meningen inte tas i beslag om det inte är fråga om ett så grovt brott att minimistraffet är lägst fängelse två år. Detsamma gäller skriftliga meddelanden mellan den misstänktes närstående. Beslagsförbudet gäller i dessa fall endast om handlingen innehas av den misstänkte eller någon av hans närstående.

Bestämmelser om undantag från beslagsrätten fanns redan i Processkommissionens förslag till lagstiftning. I förslaget till tvångs-

medelslag upptogs också en bestämmelse om beslagsförbud, enligt vilken beslag inte fick läggas på skriftligt meddelande mellan den som misstänktes för brottet och den som vid tiden för meddelandet var hans rättegångsbiträde i saken. Skriftliga meddelanden mellan den misstänkte och någon av hans anhöriga fick inte heller tas i beslag om det inte kunde följa minst två års straffarbete på brottet. Detsamma gällde meddelanden mellan den misstänkte och ”ämbetsman eller tjänsteman, läkare eller annan” om meddelandets innehåll kunde antas vara skyddat av tystnadsplikt. Bestämmelsen i tvångsmedelslagen överensstämde i princip med den bestämmelse som numera finns i rättegångsbalken. Vissa ändringar företogs dock på förslag av Processlagberedningen. Bl.a. anknöts bestämmelsen till regeln om frågeförbud i 36 kap. 5 §.

I bestämmelsen om beslagsförbud finns således numera bara en hänvisning till regeln om frågeförbud, inte någon beskrivning av vilka skriftliga meddelanden som är undantagna från beslag. Även om det är praktiskt att utforma en bestämmelse på det viset, medför det att det blir svårare att få överblick över beslagsreglerna. För att en polisman skall kunna få klart för sig om en handling får tas i beslag eller ej, räcker det således inte att han läser bestämmelserna i 27 kap. rättegångsbalken. Han måste dessutom veta vilka inskränkningar i vittnesplikten som gäller enligt 36 kap. 5 § rättegångsbalken. För att han skall kunna få en överblick över frågeförbudet fordras dessutom att han har klart för sig vad som föreskrivs i de bestämmelser i tryckfrihetsförordningen, yttrandefrihetsgrundlagen, sekretesslagen och kyrkolagen till vilka vittnesbestämmelsen hänvisar. Tillämpningen av bestämmelsen om beslagsförbud skulle enligt utredningens mening underlättas om man försökte undvika hänvisningar till annan lagstiftning och i stället räknade upp vilka handlingar som inte får tas i beslag. Även om det inte är möjligt att helt och hållet undvika hänvisningar kan man i vart fall återge innehållet i 36 kap. 5 § rättegångsbalken på ett överskådligt sätt. Det medför visserligen att bestämmelsen om beslagsförbud blir mycket omfattande, men utredningen anser ändå att det är en nackdel som uppvägs av att bestämmelsen blir mer lättfattlig. Eftersom bestämmelsen om frågeförbud i 36 kap. 5 § är mycket omfattande och förhållandevis invecklad, bör dock regeln om beslagsförbud delas upp i flera paragrafer för att den skall bli så överskådlig som möjligt. I princip bör man behålla samma uppdelning som i 36 kap. 5 § och göra de ändringar som föranleds av att det är fråga om beslagsförbud och inte förbud mot vittnesförhör. Dessutom bör man överväga om det finns anledning att utvidga eller inskränka beslagsförbudet i förhållande till frågeförbudet.

Skydd för rikets säkerhet m.m.

I första stycket av 36 kap. 5 § rättegångsbalken begränsas vittnesplikten på det sättet att den, som till följd av 2 kap. 1 eller 2 § eller 3 kap. 1 § sekretesslagen eller någon bestämmelse till vilken hänvisas i något av dessa lagrum inte får lämna en uppgift, inte får höras som vittne om denna utan tillstånd från den myndighet i vars verksamhet uppgiften har inhämtats. De lagrum som avses innehåller bestämmelser om sekretess till skydd för bl.a. Sveriges mellanfolkliga förbindelser (2 kap. 1 §), rikets säkerhet (2 kap. 2 §) och rikets centrala finanspolitik, penningpolitik och valutapolitik (3 kap. 1 §). Beslagsförbudet innebär att uppgifter som omfattas av sekretess enligt dessa bestämmelser och som alltså inte får röjas vid vittnesförhör, inte heller får komma till polisens kännedom genom beslag av handlingar och annat som kan antas innehålla sådana uppgifter. Beslagsförbudet omfattar för närvarande endast handlingar som innehas av den som inte får höras som vittne eller den, till förmån för vilken tystnadsplikten gäller. I de fall som avses här torde man dock knappast kunna tala om att tystnadsplikten gäller till förmån för en person.

Frågeförbudet bryts i dag om den myndighet i vars verksamhet uppgiften har inhämtats, har gett tillstånd till att uppgiften lämnas ut. Av lagregleringen följer också att en myndighet kan ge tillstånd till att sekretessbelagda handlingar tas i beslag. Om tillstånd ges torde det emellertid som regel inte vara nödvändigt att ta den aktuella handlingen i beslag från myndigheten. När en myndighet medger att vissa uppgifter lämnas ut borde polisen som regel inte behöva tillämpa beslagsreglerna, eftersom det vanligtvis är uppgifterna och inte informationsbäraren som man är intresserad av. Utredningen vill också framhålla att beslagsförbudet inte fyller någon självständig funktion så länge det inte finns allmänna regler om informationsinhämtande. Bestämmelsen hindrar visserligen att handlingar som innehåller vissa särskilt känsliga uppgifter tas i beslag, men den hindrar inte att dessa uppgifter på något annat sätt kommer till polisens kännedom.

Förtroendeförhållanden

Andra stycket av 36 kap. 5 § rättegångsbalken avser begränsningar i vissa personers skyldighet att vittna. Det gäller advokater, läkare, tandläkare, barnmorskor, sjuksköterskor, psykologer, psykoterapeuter samt kuratorer vid familjerådgivningsbyråer som drivs av kommuner, landsting, församlingar eller kyrkliga samfälligheter. Samma inskränkning i vittnesplikten gäller även den som biträder någon av de

nyss nämnda personerna. Den som omfattas av bestämmelsen får inte höras som vittne om ”något som i denna deras yrkesutövning har anförtrotts dem eller som de i samband därmed har erfarit” om det inte är särskilt medgivet i lag eller om den till vars förmån sekretessen gäller har samtyckt till det. Enligt tredje stycket i 36 kap. 5 § får rättegångsombud, biträden och försvarare inte höras som vittnen om vad som har anförtrotts dem ”för uppdragets fullgörande”. Detta gäller oavsett om de är advokater eller ej. Frågeförbudet kan brytas om parten medger det. I fjärde stycket finns ytterligare en viktig inskränkning i vittnesplikten. Med undantag för försvarare är samtliga de personer som nämns i andra och tredje styckena skyldiga att vittna i mål angående brott, för vilket inte är föreskrivet lindrigare straff än fängelse i två år.

Bestämmelsen om beslagsförbud är i denna del inte helt lättillgänglig. Det kan bl.a. vara svårt att avgöra om något har anförtrotts en person i hans ”yrkesutövning” eller i annan verksamhet. Det kan också ifrågasättas vad som krävs för att något skall anses ”anförtrott” en annan person. Dessutom kan det vara svårt att avgöra vad uttrycket ”i samband därmed erfarit” egentligen syftar på (se bl.a. Rättegångsbalken I s. 36:20 - 22). Det har också i praxis hävdats att bestämmelsen inskränker beslagsrätten mer än som torde ha varit avsikten. Det finns därför anledning att redogöra något närmare för bakgrunden till beslagsförbudet i detta hänseende.

Den nuvarande bestämmelsen i rättegångsbalken hade en föregångare i tvångsmedelslagen. Processkommissionen, vars förslag låg till grund för beslagsförbudet i tvångsmedelslagen, anförde som motiv till bestämmelsen (SOU 1926:32 s. 105):

> Möjligheten för försvararen i brottmålsförfarandet att rätt utföra sin uppgift är väsentligen beroende av att han bemötes med förtroende av den misstänkte. För att underlätta försvararens verksamhet har processkommissionen i annat sammanhang...förordat bestämmelser, i syfte att den misstänkte och försvararen skola kunna i trygghet förhandla med varandra. Ur samma synpunkt påkallas ett undantag från beslagsrätten av innebörd, att skriftliga meddelanden mellan den misstänkte och hans försvarare ej må tagas i beslag.
>
> Även i några andra fall böra skriftliga meddelanden vara undantagna från beslag. Detta bör vara förhållandet under i huvudsak samma förutsättningar, som föranleda, att vittnesförhör stundom ej bör vara tillåtet eller att ett vittne må vägra att avlägga vittnesmål. Såsom vid behandlingen av

> vittnesbeviset skall utvecklas, ifrågasättes, att bestämmelser av sådan innebörd upptagas beträffande sådant, som det åligger tjänsteman såsom hans tjänsteplikt att ej uppenbara, samt i fråga om förtroliga meddelanden till vissa personer, exempelvis präster, läkare och advokater. Likaså skulle den tilltalades närmare anhöriga äga vägra vittnesmål.

Processkommissionens avsikt var således att från beslagsreglerna undanta *skriftliga meddelanden* mellan den misstänkte och hans försvarare och *förtroliga meddelanden* från den misstänkte till vissa andra personer, exempelvis präster, läkare och advokater. I tvångsmedelslagen begränsades beslagsförbudet till skriftliga meddelanden mellan den misstänkte och hans rättegångsbiträde eller annan person som omfattades av lagstadgad tystnadsplikt. Vid rättegångsbalkens införande utmönstrades begreppet ”skriftligt meddelande” ur bestämmelsen om beslagsförbud. I stället infördes en hänvisning till frågeförbudet beträffande vittnen. Processlagberedningen anförde att stadgandet borde avse inte bara skriftliga meddelanden utan även andra handlingar, t.ex. läkarjournaler (SOU 1938:43 s. 324). Detta uttalande kommenterades inte i propositionen, men bestämmelsen om beslagsförbud kom, som Processlagberedningen hade föreslagit, att omfatta inte bara skriftliga meddelanden, utan skriftliga handlingar över huvud taget. Frågan är emellertid om inte beslagsförbudet härigenom har blivit mer vidsträckt än vad som är nödvändigt av hänsyn till integritetsintresset.

I JO 1977/78 s. 19 aktualiserades frågan om beslag av handlingar hos advokat. Under en förundersökning angående bl.a. grovt skattebedrägeri beslutade åklagaren om husrannsakan i den misstänktes bostad för eftersökande av vissa bokföringshandlingar. Den misstänktes hustru skulle vara närvarande vid förrättningen. Då polismannen, som skulle verkställa beslutet om husrannsakan, kom till bostaden var även den misstänktes offentlige försvarare närvarande. Polismannen upplystes om att den misstänktes hustru strax dessförinnan hade överlämnat de eftersökta handlingarna till advokaten, som förvarade dem i sin portfölj. Advokaten vägrade att på begäran lämna ut handlingarna. Åklagaren ansåg att det med hänsyn till bestämmelsen i 27 kap. 2 § inte var möjligt att företa husrannsakan i advokatens portfölj för att beslagta handlingarna. JO fann vid sin bedömning bl.a. att handlingarna hade anförtrotts advokaten och därför omfattades av beslagsförbudet. De hade enligt JO:s bedömning därför inte kunnat tas i beslag.

I rättsfallet NJA 1977 s. 403 prövades en begäran om husrannsakan hos advokaten S. för eftersökande av en skriftlig handling som skulle

tas i beslag. Åklagaren hade anfört att syftet med den begärda husrannsakan var att polisen skulle söka efter originalet till en handling som i fotostatkopia åberopats i en process av en klient till S., bankiren L. Handlingen utgjordes av ett kontrakt mellan L och en annan person. Det hade framkommit misstanke om att den senares namnteckning på handlingen var förfalskad. Originalhandlingen behövdes för att polisen skulle kunna undersöka om det fanns fog för misstanken om förfalskning. Kopieringen hade utförts på S:s kontor och synnerlig anledning förelåg, att originalhandlingen förvarades av S. Tingsrätten ansåg att den eftersökta handlingen omfattades av beslagsförbudet och lämnade därför begäran om husrannsakan utan bifall. Hovrätten lämnade besvären utan bifall. Högsta domstolen konstaterade inledningsvis att även en underskrift på en handling är en del av innehållet i handlingen och att handlingen inte kunde anses undantagen från tillämpningen av beslagsförbudet av det skälet att det inte var fråga om handlingens innehåll. Högsta domstolen anförde vidare:

> Fråga uppstår emellertid härefter, om handlingen bör anses vara av sådant slag att undantagsbestämmelsen i 2 § första punkten nämnda kapitel ej bör tillämpas på den. I viss anslutning till ett i målet åberopat, av professor Per Olof Ekelöf författat utlåtande kunde hävdas att bestämmelsen, trots att där talas om ''skriftlig handling'' utan begränsning, ej borde få gälla annan skriftlig handling än sådan som vore att betrakta som ett meddelande från klienten till advokaten eller i allt fall vore upprättad i samband med och föranledd av klientens kontakt med advokaten. Handling vilken tillkommit före klientens kontakt med advokaten eller i varje fall oberoende därav, skulle ej falla in under tillämpningsområdet. Bestämmelsens ändamål måste nämligen anses vara att skydda förhållandet mellan klient och advokat. Detta ändamål främjades ej av att beslag förhindrades beträffande handling av sistnämnda slag. Att beakta vore vidare följande. Innan handlingen av klienten överlämnades till advokaten, vore den åtkomlig för beslag hos klienten själv. Om den, sedan advokaten fått den i sin besittning, återlämnades till klienten, skulle tillämpning av stadgandet medföra, att beslag dåmera ej kunde ske ens hos klienten. Ett sådant resultat måste, enligt Ekelöf, betraktas som orimligt.
>
> Starkt sakligt fog måste anses föreligga för den uppfattning som här återges. Antagas måste att undantagsregeln i 27 kap. 2 § enligt sin lydelse kommit att bli betydligt vid-

> sträcktare än som föranledes av ändamålet att tillgodose behovet av sekretess i förhållandet mellan advokat och klient. Hinder får dock - särskilt som fråga är om ett stadgande givet till skydd för enskild person mot tvångsingripande från det allmännas sida - anses möta mot en rättstillämpning i strid med stadgandets ordalydelse.
>
> På grund av vad sålunda anförts bör, som domstolarna funnit, beslaget ej tillåtas och husrannsakan därmed ej heller kunna ske.

I ett annat rättsfall, NJA 1990 s. 537, hade vissa handlingar rörande ett aktiebolag tagits i beslag i en advokatbyrås lokaler. Innehavaren av advokatbyrån var styrelseledamot i bolaget. Högsta domstolen ansåg att handlingarna trots det kunde anses ha anförtrotts advokaten i hans egenskap av advokat, vilket medförde att de omfattades av beslagsförbudet. Beslaget var därför inte lagligen grundat. Högsta domstolen påpekade att det kunde vara av betydelse i sammanhanget om bolaget var advokatens klient eller inte. Även handlingarnas karaktär kunde behöva beaktas. Slutligen anförde Högsta domstolen att det borde vara tillräckligt med ett blygsamt mått av bevisning från advokatens sida för att man skulle kunna godta ett påstående om att en handling omfattas av beslagsförbudet.

Tvångsmedelskommittén föreslog i sitt betänkande Tvångsmedel - Anonymitet - Integritet (SOU 1984:54) att bestämmelsen i 27 kap. 2 § skulle upphävas och att beslagsfrågan i stället skulle avgöras efter en intresseavvägning i det enskilda fallet. I prop. 1988/89:124 om vissa tvångsmedelsfrågor (s. 36) uttalade departementschefen med anledning av förslaget att den nuvarande regleringen i 27 kap. 2 § i vissa speciella situationer kunde medföra begränsningar som från saklig synpunkt kunde förefalla alltför långtgående. Departementschefen ansåg emellertid att det i praktiken bara var i extrema undantagsfall som den nuvarande ordningen gav upphov till problem, samtidigt som det var svårt att konstruera en vidgad möjlighet till beslag utan att samtidigt riskera att komma i konflikt med viktiga rättssäkerhetsintressen. Departementschefen lade därför inte fram något förslag till ändrade regler i det här avseendet. Det kan anmärkas att en av de sakkunniga i Tvångsmedelskommittén i ett särskilt yttrande hade anfört (s. 291) att beslagsförbudet i 27 kap. 2 § visserligen borde behållas, men att det borde ändras med beaktande av vad Högsta domstolen hade anfört i rättsfallet NJA 1977 s. 403 och på ett sådant sätt att bestämmelserna inte kunde missbrukas, t.ex. genom att en person överlämnar material till sin advokat enbart i syfte att undanhålla materialet från myndigheternas granskning.

Även om det inte finns fler refererade rättsfall som berör frågan om beslag av handlingar hos advokat, kan det inte tolkas som att det inte skulle finnas ett behov av att företa husrannsakan hos advokater och beslagta handlingar som har anförtrotts advokater av klienter. Tvärtom torde det enligt vad utredningen erfarit finnas behov av sådana åtgärder i betydligt större omfattning än vad departementschefen antog i den ovan nämnda propositionen. Som ett exempel på det kan nämnas ett fall som återges i ett beslut av Riksåklagaren med anledning av klagomål mot en åklagare (beslut 1993-05-07, dnr ÅD 112-93).

Fallet gällde ett åtal mot S. för bl.a. grovt bedrägeri. Åklagaren hade åberopat ett vittne för att styrka att S. hade upprättat vissa handlingar först ett år senare än vad han hade påstått. Däremot hade åklagaren inte tillgång till originalhandlingarna, vilka man förgäves hade sökt efter. Dessutom hade man utan framgång sökt efter aktieboken i ett företag, uppenbarligen för att utreda om S. hade överlåtit aktier på det sätt han hade påstått. Under huvudförhandlingen upplyste försvararen att han hade originalet till åtminstone en av handlingarna. Försvararen visade också upp originalet för åklagaren. Åklagaren beslutade att ta handlingen i beslag, trots försvararens protester. Försvararen upplyste senare under förhandlingen att han också hade tillgång till aktieboken. Åklagaren beslutade att ta även den i beslag och hämtade den från försvararens bord. Tingsrätten fastställde samma dag de båda beslagen. Det visade sig vid teknisk undersökning av den beslagtagna originalhandlingen att den inte kunde ha upprättats vid den tidpunkt S. hade påstått och S. dömdes av tingsrätten för bl.a. grovt bedrägeri. Kort efter tingsrättens dom hävde hovrätten beslaget på originalhandlingen, eftersom den enligt hovrättens mening omfattades av beslagsförbudet. Beslaget på aktieboken hade tidigare hävts av åklagaren och prövades därför inte av hovrätten.

Detta exempel visar enligt utredningens mening på ett övertygande sätt att beslagsförbudet, som Högsta domstolen anförde i rättsfallet NJA 1977 s. 403, har kommit att bli betydligt vidsträcktare än som krävs för att behovet av sekretess i förhållandet mellan advokat och klient skall kunna tillgodoses. Enligt utredningens uppfattning bör beslagsförbudet inte vara utformat på ett sådant sätt att en person kan undanhålla bokföringshandlingar och annat material från myndigheternas granskning genom att överlämna materialet till sin advokat. Beslagsförbudet bör därför ändras i denna del och på ett sådant sätt att det inte går längre än vad som krävs för att skydda förtroendeförhållandet mellan advokaten och hans klient. Frågan är om beslagsförbudet bör ändras även såvitt avser handlingar och annat som innehåller

uppgifter som har anförtrotts någon annan person i en sådan yrkeskategori som nämns i andra stycket av 36 kap. 5 §.

De fall som utredningen har redogjort för tidigare i detta avsnitt handlar uteslutande om beslag av handlingar hos advokater. Även om en misstänkt skulle kunna överlämna material av betydelse för en brottsutredning till en präst eller en psykolog som han har kontakt med, är det tveksamt om materialet därmed skulle kunna anses anförtrott på det sätt som krävs för att det skall omfattas av beslagsförbudet. Frågan torde få avgöras med hänsyn till handlingarnas karaktär. Bokföringsmaterial torde i vart fall inte kunna anses anförtrott en präst eller en psykolog med hänsyn till den uppgift som vederbörande har i förhållande till den misstänkte. Annorlunda kan det kanske förhålla sig med ett kompromitterande brev. I vart fall bör samma regler gälla för samtliga befattningshavare som har tystnadsplikt enligt andra stycket i 36 kap. 5 §. Även om det inte har visat sig finnas behov av att ändra beslagsförbudet i förhållande till andra än advokater, bör ändringarna därför även omfatta läkare, präster, psykologer m.fl. Det bör påpekas att avsikten med ändringarna inte är att göra det möjligt för polisen att beslagta handlingar som innehåller skyddsvärda uppgifter, utan endast att begränsa beslagsförbudet så att det inte omfattar något annat än sådana uppgifter.

Det kan förefalla lämpligt att utforma ett beslagsförbud med utgångspunkt från att det endast är ''anförtrodda'' uppgifter som skall undantas från myndigheternas granskning. Som framgår av redogörelsen för praxis har det emellertid visat sig att handlingar som misstänks vara förfalskade och som har betydelse som bevis kan anförtros en advokat och därmed undantas från beslag. Även bokföringshandlingar anses kunna anförtros en advokat med resultat att de fredas från beslag. Det är just sådana handlingar som det inte finns någon anledning att skydda genom ett beslagsförbud. Med hänsyn till den tolkning begreppet anförtro har fått i praxis, bör beslagsförbudet inte formuleras med utgångspunkt från att det är anförtrodda uppgifter som skall skyddas. De skyddsvärda uppgifterna bör i stället beskrivas på något annat sätt.

Som ett av skälen för att inte ändra bestämmelsen i 27 kap. 2 § anförde departementschefen i prop. 1988/89:124 att det var svårt att konstruera en vidgad möjlighet till beslag utan att samtidigt riskera att komma i konflikt med viktiga rättssäkerhetsintressen. I andra rättsordningar än den svenska har man emellertid ett mindre långtgående beslagsförbud. I Danmark är beslagsförbudet begränsat till skriftliga meddelanden, vars innehåll är sådant att ett vittne kan vägra att uttala sig om det. Beslagsförbudet gäller dessutom endast om det är fråga om ett meddelande mellan den misstänkte och en person som

enligt dessa regler inte är skyldig att vittna samt om handlingen innehas av den sistnämnde. Det kan vara fråga om en präst, en läkare, en advokat eller någon som har tystnadsplikt i offentlig tjänst. Om denne är misstänkt för delaktighet i brottet faller beslagsförbudet emellertid bort. Finns handlingen hos den misstänkte kan den också tas i beslag. De danska reglerna föreslås emellertid ändrade. I Strafferetsplejeudvalgets betänkande om ”beslaglæggelse og edition under efterforskning” (betænkning nr. 1223, 1991) föreslås således bl.a. att det hos en person som inte är skyldig att vittna inte skall få tas i beslag vare sig skriftliga meddelanden mellan honom och den misstänkte eller ”dennes notater og lignende vedrørende den mistænkte”. Som en nyhet föreslås också att man inte heller hos den misstänkte skall få ta i beslag skriftliga meddelanden och liknande som härrör från en person som inte är skyldig att vittna.

De finska reglerna överensstämmer i detta avseende i allt väsentligt med svenska. De norska bestämmelserna om beslagsförbud innebär att beslag inte får läggas på ”dokumenter eller annet hvis inhold” ett vittne med stöd av andra regler i straffeprosessloven kan vägra att uttala sig om. Beslagsförbudet gäller endast dokument eller liknande som innehas av den som kan vägra yttra sig eller av den till vars förmån tystnadsplikt gäller. Vad som är av särskilt intresse i det här sammanhanget är den tystnadsplikt som gäller för präster, advokater, försvarare, läkare, äktenskapsmedlare, psykologer, apotekare, barnmorskor och sjuksköterskor[1]. Dessa personers tystnadsplikt kan brytas med samtycke av den till vars förmån sekretessen gäller. Detsamma gäller om vittnesmålet krävs för att förhindra att en oskyldig döms för brottet. Beslagsförbudet gäller inte heller för ”dokumenter eller annet som inneholder betroelser mellom personer som er mistenkt for å være medskyldige i det straffbare forhold”. Man har i praxis också godtagit beslag av handlingar hos en advokat som var konkursförvaltare för ett bolag, vars företrädare var misstänkt för skattebrott, vilket i svensk rätt torde motsvaras av åklagares och polismyndigheters rätt att enligt 17 kap. 7 § konkurslagen få tillgång till alla handlingar som rör ett konkursbo och som kan ge upplysning om huruvida gäldenären kan ha gjort sig skyldig till brottsligt förfarande.

För att beslagsförbudet inte skall bli mer omfattande än vad som krävs för att skydda förtroendeförhållandet mellan den misstänkte och

[1] Andra som har mottagit förtroenden under själavård, socialt hjälparbete eller liknande verksamhet kan av rätten befrias från vittnesplikt. Ett beslut om vittnesbefrielse gör även reglerna om beslagsförbud tillämpliga.

hans advokat skulle man kunna gå tillbaka till vad som gällde enligt tvångsmedelslagen. Man skulle således kunna inskränka beslagsförbudet till skriftliga meddelanden mellan den misstänkte och t.ex. hans advokat eller andra förtroliga meddelanden. Det är emellertid uppenbart att det kan finnas vissa känsliga och skyddsvärda uppgifter som inte tas upp i meddelanden mellan parterna. Det kan t.ex. vara fråga om advokatens anteckningar om vad klienten har sagt vid ett sammanträde eller advokatens egna iakttagelser i samband med ett sådant sammanträde. Sådana anteckningar kan närmast jämföras med läkarjournaler, vilka Processlagberedningen framhöll som exempel på en handling som inte hade omfattats av beslagsförbudet i tvångsmedelslagen, men som borde omfattas av det i rättegångsbalken föreslagna beslagsförbudet. För att beslagsförbudet skall fylla den avsedda funktionen måste det därför omfatta mer än meddelanden mellan den misstänkte och t.ex. en advokat eller en läkare. I det danska förslaget till reformerade beslagsregler omfattas både skriftliga meddelanden mellan den misstänkte och t.ex. hans advokat samt ''dennes notater og lignende vedrørende den mistænkte''. Detta uttryck vidgar visserligen beslagsförbudet något, men medför ändå att det bara träffar anteckningar och liknande i skriftlig form. Samma uppgifter måste emellertid anses lika skyddsvärda, oavsett om de upptas i skriftlig form eller i sådan form att de bara kan läsas, avlyssnas eller på annat sätt uppfattas med hjälp av något tekniskt hjälpmedel. Om en läkare har talat in journalanteckningar på band för senare utskrift, bör bandet således inte få tas i beslag. Likaså bör beslagsförbudet omfatta t.ex. en diskett med en advokats anteckningar från ett samtal med klienten. Beslagsförbudet bör därför i vart fall omfatta dels sådant som kan antas innehålla meddelanden mellan den misstänkte och t.ex. en advokat, dels anteckningar och liknande som har föranletts av advokatens kontakter med den misstänkte.

En sådan inskränkning i beslagsrätten hindrar inte att meddelanden mellan en advokat och någon annan än den misstänkte tas i beslag. En läkarjournal beträffande någon annan patient än den misstänkte skulle därmed också kunna tas i beslag. En sådan ordning kan naturligtvis inte accepteras. Då Högsta domstolen i NJA 1977 s. 403 uttalade sig om hur beslagsförbudet borde vara utformat gjorde domstolen inte heller någon skillnad mellan meddelanden mellan den misstänkte och hans advokat och meddelanden mellan advokaten och hans andra klienter. Högsta domstolen anförde i stället att beslagsförbudet inte borde få gälla annan skriftlig handling än sådan som var att betrakta som ett meddelande från klienten till advokaten eller i allt fall vore upprättad i samband med eller föranledd av klientens kontakt med advokaten. Ett meddelande mellan en person och hans advokat torde

emellertid endast i undantagsfall ha betydelse för utredning om ett brott som någon annan än klienten misstänks ha begått. Man kan emellertid tänka sig fall då en advokat eller en läkare misstänks för att ha begått någon form av ekonomisk brottslighet, vilket gör att det finns anledning att gå igenom klienthandlingar eller journaler för att utreda vilka inkomster den misstänkte har haft. Man bör därför utforma beslagsförbudet på ett sådant sätt att det inte finns någon risk för att uppgifter som har lämnats i förtroende röjs vid en brottsutredning mot någon annan än den som har lämnat uppgiften. En lämplig avgränsning skulle kunna vara att låta beslagsförbudet omfatta sådant som kan antas innehålla meddelanden mellan en person och en befattningshavare som avses i 36 kap. 5 § andra stycket eller dennes anteckningar och liknande som har föranletts av befattningshavarens kontakt med den som har anlitat honom. I likhet med vad som gäller för närvarande, bör beslagsförbudet endast omfatta sådant som innehas av en befattningshavare som avses i 36 kap. 5 § andra stycket eller den till vars förmån beslagsförbudet gäller. Beslagsförbudet bör falla bort om det är medgivet i lag att befattningshavaren får röja uppgiften under vittnesförhör, om den till vars förmån beslagsförbudet gäller har samtyckt till beslaget eller om det är fråga om brott för vilket inte är föreskrivet lindrigare straff än fängelse i två år. I det sistnämnda fallet bör liksom för närvarande göras undantag för advokat som också är försvarare. Utredningen återkommer till det nedan.

I norsk rätt omfattar inte beslagsförbudet ''dokumenter eller annet som inneholder betroelser mellom personer som er mistenkt for å være medskyldige i det straffbare forhold''. De svenska bestämmelserna hindrar emellertid beslag även för det fall att t.ex. en advokat misstänks för delaktighet i klientens brott. Beslagsförbudet är i detta avseende motiverat av hänsyn till den misstänktes intresse av skydd för vissa integritetskänsliga uppgifter. Det har således ansetts att effektivitetsintresset i viss mån bör få stå tillbaka av hänsyn till integritetsintresset och att vissa meddelanden och liknande därför bör vara undantagna från beslagsrätten. Intresset av skydd för integriteten är lika stort, oavsett om den person som den misstänkte har anförtrott sig till kan misstänkas för delaktighet i brottet eller ej. Det talar för att beslagsförbudet bör omfatta även meddelanden mellan två personer som är misstänkta för delaktighet i samma gärning. Å andra sidan kan man hävda att de misstänkta under sådana omständigheter har missbrukat det skydd för förtroendeförhållandet som beslagsförbudet ger och att meddelanden mellan dem därför inte är skyddsvärda. Utredningen anser att det inte nu finns underlag för att införa bestämmelser liknande de norska.

Det bör avslutningsvis påpekas att beslagsförbudet kommer att utgöra ett ofullständigt skydd för integritetskänsliga uppgifter så länge det inte finns några allmänna regler om polisens befogenhet att inhämta information under en brottsutredning. Även om polisen således skulle vara förhindrad att ta i beslag en diskett med känslig information finns det inget lagligt förbud för polisen att i samband med en husrannsakan ta del av informationen genom att läsa på dataskärmen eller genom att ta en utskrift. Om en skriftlig handling faller under beslagsförbudet torde polisen dessutom vara oförhindrad att kopiera handlingen och på det sättet få kännedom om handlingens innehåll, utan att det kommer i konflikt med beslagsförbudet.

Rättegångsombud, biträden och försvarare

Enligt tredje stycket i 36 kap. 5 § gäller särskilda bestämmelser beträffande sådant som har anförtrotts ett rättegångsombud, ett biträde eller en försvarare ''för uppdragets fullgörande''. Sådana uppgifter får inte lämnas ut vid vittnesförhör annat än om parten medger det. Annan än försvarare är dock enligt 36 kap. 5 § fjärde stycket skyldig att vittna i mål om brott för vilket inte är föreskrivet lindrigare straff än fängelse i två år. Bestämmelsen medför att vissa uppgifter är skyddade även om de har anförtrotts ombud, biträde eller försvarare som inte är advokat eller annars omfattas av andra stycket i 36 kap. 5 §. För att i viss mån skydda uppgifter som i förtroende har lämnats till ombud, biträde eller försvarare som inte är advokat bör *meddelanden från klienten* till en sådan person med anledning av uppdraget inte heller fortsättningsvis få tas i beslag annat än om klienten medger det. Det torde i stort sett motsvara vad som gäller för närvarande, bortsett från att det inte gör det möjligt för klienten att anförtro biträdet handlingar av olika slag. Beslagsförbudet bör i dessa fall inte vara lika vidsträckt som då det gäller advokater och bör därför inte omfatta biträdets anteckningar och liknande.

Undantag från beslagsförbud vid allvarliga brott

Bestämmelsen i 36 kap. 5 § tredje stycket är tillämplig också om en advokat är ombud eller försvarare. I sådana fall kan bestämmelsen emellertid medföra tolkningssvårigheter om brottsutredningen gäller ett så allvarligt brott att minimistraffet är fängelse i två år. Welamson har hävdat att en försvarare vid så grova brott bara kan åberopa den begränsade sekretess som gäller enligt tredje stycket. Försvararen

skulle således vara skyldig att vittna om annat än det som har anförtrotts honom för uppdragets fullgörande. Det gäller enligt Welamson även om försvararen är advokat (TSA 1962 s. 295). I Ekelöf-Boman hävdas däremot att en försvarare som också är advokat kan åberopa tystnadsplikt både enligt andra och tredje styckena[2], vilket medför att han över huvud taget inte är skyldig att vittna om sådant som har anförtrotts honom i hans yrkesutövning eller som han i samband därmed har erfarit, inte ens om det gäller ett brott för vilket minimistraffet är två års fängelse. Det råder således delade meningar om hur 36 kap. 5 § tredje och fjärde styckena skall tolkas.

Utan att ta ställning till hur frågeförbudet i 36 kap. 5 § bör tolkas, vill utredningen ändå framhålla att det kan bli synnerligen besvärligt att avgöra om en handling får tas i beslag hos en försvarare som också är advokat. Ingen av tolkningsmodellerna tillåter att man vid misstanke ens om ett mycket allvarligt brott beslagtar en handling som kan antas innehålla uppgifter som för uppdragets fullgörande har anförtrotts den misstänktes offentlige försvarare (36 kap. 5 § tredje stycket). Om det är fråga om en handling som inte kan antas innehålla sådana uppgifter skulle handlingen, med Welamsons synsätt, kunna tas i beslag vid misstanke om ett brott för vilket det är föreskrivet minst två års fängelse. Ekelöfs tolkning skulle däremot medföra att handlingen ändå inte fick tas i beslag om den kunde antas innehålla uppgift om vad försvararen i samband med utförande av sitt uppdrag hade erfarit (36 kap. 5 § andra stycket).

Utredningen anser att t.ex. en advokats anteckningar från ett sammanträffande med en klient bör omfattas av samma skydd, oavsett om advokaten har uppträtt som försvarare för klienten eller biträtt klienten på annat sätt. Integritetshänsyn talar för att man inte gör någon skillnad i detta hänseende. Beslagsförbudet bör därför omfatta sådant som kan antas innehålla meddelanden mellan en person och hans advokat, även om advokaten också skulle ha varit försvarare för klienten. Detsamma bör gälla advokatens anteckningar och liknande som har föranletts av advokatens kontakt med klienten. Vid misstanke om brott för vilket är föreskrivet minst två års fängelse bör beslagsförbudet falla bort, utom såvitt gäller försvarare. I sådana fall bör beslagsförbudet följaktligen endast omfatta meddelanden mellan klienten och försvararen samt försvararens anteckningar och liknande som har föranletts av försvararens kontakt med klienten.

[2] Per Olof Ekelöf och Robert Boman, Rättegång, fjärde häftet, 6 uppl. s. 175, not 36 (cit. Rättegång IV).

Då det gäller försvarare som inte är advokat bör beslagsförbudet, enligt vad utredningen har anfört ovan, endast omfatta meddelanden från klienten till försvararen med anledning av uppdraget. Detsamma bör enligt utredningens förslag gälla även rättegångsbiträden samt ombud som inte är advokat. Vid misstanke om ett så allvarligt brott att minimistraffet är fängelse i två år eller mer bör beslagsförbudet falla bort, utom såvitt gäller meddelanden från en klient till en försvarare med anledning av uppdraget.

Det kan i och för sig finnas anledning att överväga om det är lämpligt att låta beslagsförbudet falla bort i mål om brott med straffminimum över två år eller om gränsen bör dras någon annanstans. Utredningen anser emellertid inte att det finns skäl att frångå vad som gäller för närvarande (se lagrådets och departementschefens uttalanden i prop. 1942:5 s. 223 f. och 518 f.).

Statistikuppgifter

I andra stycket av 36 kap. 5 § finns sedan år 1985 en bestämmelse om att vittnesförhör inte får hållas med den som till följd av 9 kap. 4 § sekretesslagen inte får lämna uppgifter som avses där, annat än om det är medgivet i lag eller den till vars förmån sekretessen gäller samtycker till det (prop. 1984/85:133). 9 kap. 4 § sekretesslagen gäller sekretess i sådan särskild verksamhet hos myndighet som avser framställning av statistik samt, i den utsträckning regeringen föreskriver det, i annan därmed jämförbar undersökning, som utförs av myndighet, för uppgift som avser enskilds personliga eller ekonomiska förhållanden och som kan hänföras till den enskilde. Uppgift i företagsregister, uppgift som avser avliden, uppgift som behövs för forskningsändamål, uppgift som avser personal och lönestatistik och uppgift, som inte genom namn, annan identitetsbeteckning eller därmed jämförbart förhållande är direkt hänförlig till den enskilde, får enligt bestämmelsen i sekretesslagen dock lämnas ut, om det står klart att uppgiften kan röjas utan att den som uppgiften rör eller någon honom närstående lider skada.

Det kan i och för sig ifrågasättas om det av hänsyn till integritetsintresset är nödvändigt att förbjuda beslag av handlingar som kan antas innehålla sekretessbelagda statistikuppgifter. I de flesta fall torde det ändå inte vara möjligt att beslagta en handling innehållande sekretessbelagda statistiska uppgifter, eftersom skälen för en sådan åtgärd sannolikt inte skulle kunna anses uppväga det intrång eller men i övrigt som åtgärden skulle innebära för de enskilda. Proportionalitetsprincipen torde således utgöra ett tillräckligt skydd för integriteten

i de fall som avses med beslagsförbudet i denna del. Då bestämmelsen i 36 kap. 5 § infördes antogs det dessutom att den skulle bli tillämplig endast i yttersta undantagsfall. Departementschefen ansåg emellertid att bestämmelsen trots det var befogad av hänsyn till allmänhetens förtroende för dem som tar emot uppgifter för statistik. Med hänsyn härtill föreslår utredningen ingen ändring av förbudet att beslagta statistiskt material, annat än på så sätt att förbudet bör avse även andra informationsbärare än skriftliga handlingar.

Bikt och själavård

I 36 kap. 5 § femte stycket finns en bestämmelse om tystnadsplikt för präster. För det första finns det en hänvisning till 36 kap. kyrkolagen, enligt vilken "den som i Svenska kyrkans ordning har vigts till det kyrkliga ämbetet som präst har tystnadsplikt i fråga om uppgifter som han eller hon har erfarit under bikt eller själavårdande samtal". I 36 kap. 5 § föreskrivs vidare att den som inom något annat trossamfund än svenska kyrkan är präst eller den som i sådant samfund intar motsvarande ställning får inte höras som vittne om något som han eller hon har erfarit under bikt eller själavårdande samtal. Tystnadsplikten är absolut, vilket innebär att den som har anförtrott sig till en präst inte kan lösa denne från tystnadsplikten. Det har i olika sammanhang diskuterats om inte den som har anförtrott sig till en präst också borde kunna medge undantag från tystnadsplikten och om tystnadsplikten eventuellt borde falla bort vid grova brott. Frågan om vittnesreglerna i något avseende borde ändras är emellertid inte något som utredningen har i uppdrag att överväga. Så länge frågeförbudet är absolut anser utredningen att beslagsförbudet i denna del också bör vara absolut. Utredningen har därför inte tagit ställning till om det finns skäl att ändra beslagsförbudet.

Meddelarskyddet

Näst sista stycket i 36 kap. 5 § lades till år 1977. Bestämmelsen innebär att den som har tystnadsplikt enligt 3 kap. 3 § tryckfrihetsförordningen eller 2 kap. 3 § yttrandefrihetsförordningen inte får höras som vittne om förhållanden som tystnadsplikten avser annat än i den utsträckning som framgår av de nyssnämnda paragraferna.

3 kap. 3 § tryckfrihetsförordningen innehåller bestämmelser om tystnadsplikt till skydd för meddelarfriheten (motsvarande bestämmelser finns beträffande radioprogram, filmer och ljudupptagningar i

yttrandefrihetsgrundlagen). Tystnadsplikten är emellertid inte oinskränkt. Den gäller t.ex. inte om den till vars förmån tystnadsplikten gäller har samtyckt till att hans identitet röjs (3 § andra stycket 1) eller om det rör sig om vissa grova brott mot rikets säkerhet (3 § andra stycket 2). Det görs vidare undantag från tystnadsplikten för utredning om uppsåtligt oriktigt utlämnande av hemlig allmän handling och uppsåtligt åsidosättande av tystnadsplikt. Tystnadsplikten viker i detta fall emellertid bara om rätten vid förhandling finner det erforderligt att ''uppgift lämnas, huruvida den som är tilltalad eller skäligen misstänkt för den brottsliga gärningen har lämnat meddelandet eller medverkat till framställningen'' (3 § andra stycket 4). Tystnadsplikten gäller inte heller ''i den mån domstol i annat fall av hänsyn till ett allmänt eller enskilt intresse finner det vara av synnerlig vikt att uppgift om identiteten lämnas vid vittnesförhör eller förhör med en part under sanningsförsäkran'' (3 § andra stycket 5).

Tystnadsplikten motsvaras i 3 kap. 4 § av ett allmänt frågeförbud för polis, åklagare och andra myndigheter. Bestämmelsen innebär att det är tillåtet att efterforska en författare eller meddelare endast om det behövs för att man skall kunna ingripa mot honom enligt tryckfrihetsförordningen. Om efterforskning får förekomma skall den i 3 § angivna tystnadsplikten beaktas. En person som misstänks för att t.ex. ha gjort sig skyldig till ett grovt brott mot rikets säkerhet får därför efterforskas, t.ex. genom frågor under ett polisförhör. Är det däremot fråga om något av de undantag från tystnadsplikten som nämns i 3 kap. 3 § andra stycket 4 eller 5 får efterforskande frågor inte ställas under polisförhör, eftersom tystnadsplikten i dessa fall kan brytas endast vid förhandling i domstol, under vittnesförhör eller förhör under sanningsförsäkran. Frågeförbudet innebär också att polis och åklagare inte kan använda tvångsmedel för att komma åt uppgifter hos dem för vilka tystnadsplikt gäller enligt 3 kap. 3 § andra stycket 4 och 5 tryckfrihetsförordningen. Innehåller en skriftlig handling en anonymitetsskyddad uppgift som är av direkt betydelse för utredningen om brottet, får åklagaren i stället för att ta handlingen i beslag försöka få rättens tillstånd till att få fram uppgiften vid vittnesförhör (prop. 1988/89:124 s. 35). Beslagsförbudet är således i viss mån en följd av frågeförbudet i tryckfrihetsförordningen. För att man inte skall riskera att anonymitetsskyddade uppgifter röjs omfattar beslagsförbudet dock inte bara handlingar som bevisligen innehåller skyddade uppgifter, utan också sådana som kan *antas* innehålla anonymitetsskyddade uppgifter. Utredningen anser inte att det finns skäl att ändra beslagsförbudet i denna del på annat sätt än att det bör omfatta även annat än skriftliga handlingar.

Tolkhjälp

Om någon, enligt vad som sägs i 36 kap. 5 §, inte får höras som vittne om ett visst förhållande, får enligt sista stycket i samma paragraf inte heller vittnesförhör äga rum med den som under tystnadsplikt har biträtt med tolkning eller översättning. Beslagsförbudet medför i den här delen att förbudet enligt de tidigare styckena inte kan kringgås genom att man tar i beslag anteckningar och annat från en tolk.

De handlingar och annat som bör omfattas av de olika beslagsförbuden är de som kan antas innehålla viss skyddsvärd information. Om informationen har sådan karaktär att den i och för sig anses skyddsvärd, har den naturligtvis samma skyddsintresse, oavsett om den framgår av en handling som har upprättats av en översättare eller av anteckningar som en tolk har fört vid ett samtal. Utredningen anser att de tidigare nämnda beslagsförbuden bör utformas på ett sådant sätt att de omfattar sådant som kan antas innehålla vissa angivna meddelanden eller uppgifter. En sådan formulering omfattar även t.ex. handlingar som har upprättats av översättare. Det behövs därför inte någon särskild bestämmelse som motsvarar sista stycket i 36 kap. 5 §. Däremot bör det beträffande de olika beslagsförbuden föreskrivas att de omfattar även sådana handlingar och annat som innehas av den som under tystnadsplikt har biträtt med tolkning eller översättning.

Närstående

Enligt 36 kap. 3 § är den som är eller har varit gift med en part inte skyldig att vittna. Detsamma gäller den som är ”i rätt upp- eller nedstigande släktskap eller svågerlag eller är syskon eller är i det svågerlag att den ene är eller har varit gift med den andres syskon, eller som på liknande sätt är parten närstående”. Frågeförbudet motsvaras av ett beslagsförbud i 27 kap. 2 § andra meningen. Beslagsförbudet omfattar skriftliga meddelanden mellan den misstänkte och någon av hans närstående eller mellan sådana närstående inbördes. Beslagsförbudet gäller dock inte om brottet är så allvarligt att det lägsta straff som är föreskrivet är fängelse i två år. Beslagsförbudet omfattar dessutom bara sådana handlingar som finns hos den misstänkte eller någon av hans närstående. Det krävs dock inte att handlingen finns hos avsändaren eller mottagaren. Huvudsaken är att den inte har lämnat kretsen av närstående. Det finns inte anledning att ändra beslagsförbudet i denna del, utom på så sätt att det bör omfatta även andra informationsbärare än skriftliga meddelanden.

Post- och teleförsändelser

I 27 kap. 3 § finns ytterligare en regel om beslagsförbud. Bestämmelsen innebär att ”brev, telegram eller annan försändelse, som finns hos ett post- eller telebefordringsföretag, får tas i beslag endast om det för brottet är föreskrivet fängelse i ett år eller däröver och försändelsen hade kunnat tas i beslag hos mottagaren. ”

Av bestämmelsens ordalydelse framgår att det är fråga om ett undantag från beslagsrätten. När paragrafen infördes i tvångsmedelslagen var det emellertid i syfte att göra det möjligt att beslagta brev och liknande, eftersom det då ansågs tveksamt om sådana försändelser över huvud taget kunde tas i beslag (SOU 1926:32 s. 110, SOU 1932:29 s. 13). Det ansågs emellertid att strängare regler än annars borde gälla för beslag av försändelser i post- och telegrafverkets vård, eftersom beslagen skulle innebära ”ett ingrepp i det normala befordrandet av sådana försändelser och i den hemlighet som är tillförsäkrad brev och telegram” (SOU 1926:32 s. 108). I yttranden över utkastet till tvångsmedelslag hade ifrågasatts om det fanns tillräckliga skäl att ge dessa försändelser en särställning i förhållande till andra enskilda handlingar (NJA II 1933 s. 103 f.). Det hade bl.a. anförts att lika starka skäl kunde åberopas för att åtskilliga andra handlingar, exempelvis sådana som hade anförtrotts åt en bank, skulle få samma ställning. Departementschefen ansåg emellertid att det inte var tillrådligt att tillåta beslag av post- eller telegrafförsändelser annat än under de stränga villkor som hade föreslagits. Å andra sidan var det inte heller erforderligt att utsträcka dessa särbestämmelser till att avse t.ex. handlingar som hade anförtrotts en bank. I något yttrande hade framhållits att beslag borde kunna ske även av försändelser som hade överlämnats till något för allmänheten upplåtet transportmedel, såsom järnväg eller fartyg. Departementschefen invände mot detta att sådana försändelser omfattades av de allmänna reglerna om beslag. Tydligen ansågs det inte att sådana försändelser borde omfattas av de strängare regler som ansågs böra gälla post- och telegrafförsändelser. I tvångsmedelslagen föreskrevs slutligen att försändelser som fanns i post- eller telegrafverkets vård och som med skäl kunde antas härleda från den misstänkte eller vara avsedd för honom, kunde tas i beslag om det kunde följa straffarbete på brottet. I Processkommissionens förslag till rättegångsbalk intogs en bestämmelse som motsvarade den tidigare regeln i tvångsmedelslagen. Processkommissionen anmärkte att bestämmelsen borde ges en avfattning som utmärkte att det vara fråga om ett undantag från huvudregeln i 1 §. Undantaget borde enligt Processkommissionen dessutom gälla alla försändelser, inte bara dem som kunde härledas från eller var avsedda för den misstänkte.

Utredningen anser att det i och för sig finns skäl att föreskriva strängare villkor för beslag av brev och andra försändelser som är under befordran och som därför ännu inte har nått mottagaren. Som departementschefen framhöll i förarbetena till tvångsmedelslagen (NJA II 1933 s. 103) innebär beslag av post- och teleförsändelser dels ett ingrepp i det normala befordrandet av sådana försändelser, dels ett ingrepp i brevhemligheten. Brevhemligheten anses allmänt vara särskilt skyddsvärd. Det framgår bl.a. av att regeringsformen särskilt nämner undersökning av brev eller annan förtrolig försändelse som en av de åtgärder som varje medborgare är skyddad mot (2 kap. 6 § regeringsformen). Brevhemligheten skyddas också av Europakonventionens bestämmelser, där det i artikel 8 föreskrivs att envar har rätt till skydd för bl.a. sin korrespondens.

Den nuvarande lagstiftningen utgår emellertid från en numera föråldrad kommunikationsteknik. Telegram är t.ex. något som alltmer sällan förekommer, medan det å andra sidan finns andra former av förtrolig kommunikation som inte skyddas av den nuvarande bestämmelsen i 27 kap. 3 §. Utredningen har i avsnitt 5.1 pekat på att bestämmelsen ger ett ofullständigt skydd för information som befordras på annat sätt än genom brev. Utredningen har också diskuterat möjligheten av att tillåta polisen att öppna och läsa brev, utan att behöva tillämpa tvångsmedelsregler. Enligt utredningens mening borde man införa särskilda regler om polisens befogenhet att inhämta information under en brottsutredning. Det kan dock inte anses ingå i utredningens uppdrag att lägga fram förslag till regler om inhämtande av information. Utredningen föreslår därför i stället att man behåller bestämmelsen som inskränker polisens befogenhet att beslagta brev, telegram och andra försändelser.

Det kan emellertid ifrågasättas om bestämmelsen inte borde omfatta även andra former för överförande av meddelanden mellan individer än genom brev. Visserligen ansåg departementschefen i förarbetena till tvångsmedelslagen att det inte fanns skäl att jämställa beslag av försändelser som befordras med t.ex. järnväg eller fartyg med beslag av post- och telegrafförsändelser (NJA II 1933 s. 104). Det kan å andra sidan påpekas att regeringsformens bestämmelse om skydd för förtroliga meddelanden omfattar alla former av meddelanden som sänds med posten eller på annat sätt som brev, telegram, bandinspelningar, videogram eller över huvud taget i en sådan form att de kan bli föremål för beslag (Holmberg - Stjernquist, Grundlagarna med tillhörande författningar, Lund 1980, s. 91). Med hänsyn härtill och till att intresset av skydd för förtroliga meddelanden är lika starkt, oavsett på vilket sätt meddelandet befordras, anser utredningen att samma regler i princip bör gälla, oavsett vilken kommunikationsteknik

som används. Eftersom det är fråga om en inskränkning i beslagsrätten kan bestämmelsen av naturliga skäl inte omfatta t.ex. telefaxmeddelanden som är under befordran. Beslagsreglerna är över huvud taget inte tillämpliga på sådana meddelanden förrän de har kommit fram och på något sätt har blivit fixerade vid t.ex. en skriftlig handling. Beslagsreglerna kan inte heller tillämpas på s.k. elektronisk post som är under befordran. En bestämmelse om inskränkningar i befogenheten att ta handlingar i beslag kan endast omfatta brev, telegram, bandinspelningar, videogram och annat som kan tas i beslag. Å andra sidan bör alla dessa olika former av försändelser omfattas av inskränkningen i beslagsrätten. Det kan jämföras med bestämmelsen i nuvarande 27 kap. 9 §, om kvarhållande av försändelser, vilken också omfattar försändelser som kommer in till andra befordringsföretag än post- eller telebefordringsföretag. På liknande sätt anser utredningen att inskränkningarna i beslagsrätten bör omfatta försändelser som finns hos ett befordringsföretag, dvs. ett företag som på affärsmässiga grunder huvudsakligen förmedlar meddelanden i form av t.ex. postförsändelser som andra lämnar för distribution (prop. 1992/93:200 s. 161 f.).

9.3 Återställandebeslag

I detta avsnitt behandlas återställandebeslag, dvs. beslag som företas för att egendom som misstänks ha frånhänts annan genom brott skall kunna återställas till ägaren eller den som annars har rätt till egendomen. I avsnitt 9.3.2 redogör utredningen för några vanliga tillämpningsproblem, framför allt svårigheten att skilja mellan återställandebeslag och kvarstad i brottmål och de problem som uppstår i samband med att återställandebeslag hävs och det beslagtagna godset skall lämnas ut.

Avsnitt 9.3.3 handlar om förutsättningarna för återställandebeslag. För att syftet med återställandebeslag och behovsprincipen skall komma till uttryck föreslår utredningen att lagtexten ändras så att det framgår att ett föremål, som skäligen kan antas vara avhänt någon genom brott, får tas i beslag endast om det behövs för att säkerställa målsägandens rätt till egendomen. Utredningen föreslår också att förutsättningarna för återställandebeslag skärps såvitt gäller beslag av egendom som innehas av annan än den misstänkte. Sådan egendom bör få tas i beslag endast om det finns sannolika skäl för att målsäganden har bättre rätt till egendomen och det skäligen kan befaras att den

som innehar egendomen skaffar undan, väsentligt försämrar eller på annat sätt förfogar över egendomen till skada för målsäganden.

I avsnitt 9.3.4 berörs informella besittningsrestitutioner, dvs. förfaranden som innebär att polisen återlämnar t.ex. ett föremål som misstänks vara stulet till den som antas vara ägare, utan att först ta föremålet i beslag. För att ett sådant informellt förfarande skall kunna accepteras bör det enligt utredningens mening krävas att det är uppenbart vem som har rätt till godset och att det dessutom är möjligt att omedelbart återställa egendomen till rättsägaren. Detta torde i sin tur förutsätta att egendomen innehas av gärningsmannen och att han tas på bar gärning eller flyende fot. Om egendom tas om hand av polisen för ett sådant ändamål som avses med beslagsreglerna bör åtgärden alltid betraktas som ett beslag.

9.3.1 Inledning

Enligt 27 kap. 1 § rättegångsbalken kan ett föremål tas i beslag om det skäligen kan antas vara genom brott någon avhänt. Utredningen har valt att kalla denna form av beslag för återställandebeslag, eftersom det egentliga syftet med ett sådant beslag är att egendom som har frånhänts annan genom brott skall kunna återställas till ägaren eller den som annars har rätt till egendomen. Återställandebeslag är således inte en åtgärd som företas i syfte att utreda misstanke om ett brott eller för att bidra till att en rättegång med anledning av brottet kan genomföras. Till skillnad från bevis- och informationsbeslag kan återställandebeslag därför inte betraktas som något egentligt straffprocessuellt tvångsmedel. Trots det har det ansetts att reglerna om återställandebeslag bör ha sin plats bland bestämmelser om omhändertagande av föremål i straffprocessuellt syfte. Skälet för det torde framför allt vara att föremål som har avhänts någon genom brott ofta också behövs som bevis i målet.

Brottmålsprocessen innehåller ofta ett visst inslag av tvistemålsprocess i form av enskilda anspråk. Målsägandens intresse av att återfå sin egendom har så nära samband med det allmännas intresse av att beivra brottet att det har ansetts att målsäganden i förenklad form bör få kunna föra talan mot den misstänkte under brottmålsprocessen.

Återställandebeslagen har närmast till syfte att säkra målsägandens anspråk med anledning av en sådan talan och kan därför i viss mån liknas vid det civilprocessuella tvångsmedlet kvarstad, vars syfte är att säkerställa verkställighet av en tvistemålsdom på t.ex. utfående av viss egendom. Om talan om utfående av egendomen förs i samband med åtal för brottet är de civilprocessuella reglerna om kvarstad emellertid

inte tillämpliga. Reglerna om kvarstad i brottmål syftar visserligen också till att säkra målsägandens rätt, men endast såvitt gäller skadestånd eller annan ersättning som den misstänkte kan komma att förpliktas utge på grund av brottet. Om en målsägande i en brottmålsprocess gör anspråk på viss egendom kan anspråket således inte säkerställas på annat sätt än genom beslag.

Reglerna om återställandebeslag har också viss likhet med bestämmelserna i lagen (1974:1065) om visst stöldgods m.m. (stöldgodslagen), vilka dock till skillnad från beslagsreglerna bara kan tillämpas då egendomens ägare är okänd. Detsamma gäller bestämmelserna i hittegodslagen. Särskilda bestämmelser om beslag i syfte att säkerställa civilrättsliga anspråk finns också i bl.a. varumärkeslagen och firmalagen.

9.3.2 Redogörelse för tillämpningen av reglerna

Om någon med anledning av ett brott gör gällande en fordran eller något annat anspråk av civilrättslig karaktär, kan det som en följd härav förekomma olika former av tvångsmedel som syftar till att säkra verkställigheten av den kommande domen. De är alla avsedda att tillämpas i mycket likartade situationer, vilket har visat sig ge upphov till vissa tillämpningssvårigheter. Det uppstår också tillämpningsproblem då återställandebeslag hävs och det beslagtagna godset skall lämnas ut. Utredningen kommer nedan att redogöra något för de olika problem som kan uppstå och samtidigt ge några exempel på fall då sådana problem har uppkommit.

För det första finns det anledning att peka på svårigheterna med att skilja mellan återställandebeslag och kvarstad i brottmål. Om polisen vid husrannsakan eller kroppsvisitation finner kontanter hos en person som misstänks för stöld, är det inte säkert att det är just dessa kontanter som har frånstulits målsäganden. Det är endast under förutsättning att det ”skäligen kan antas” att dessa kontanter har frånhänts annan genom brott som de kan tas i beslag enligt reglerna i 27 kap. rättegångsbalken. I annat fall får kvarstadsreglerna tillämpas, vilket innebär att polisen kan ta dem i förvar enligt reglerna i 26 kap. rättegångsbalken (se bl.a. Olivecrona, s. 250). Exempel på tillämpningssvårigheter av det här slaget finns bl.a. i följande två JO-fall.

Beslag eller kvarstad vid omhändertagande av pengar från person som gripits för brott? (JO 1977/78 s. 90)

S., som hade rymt från en kriminalvårdsanstalt, misstänktes för tillgrepp ur personbilar. Vid husrannsakan greps S., samtidigt som kontanter och checkblanketter tillhörande annans konto togs i beslag. Misstanken övergick till att gälla grovt bedrägeri medelst urkundsförfalskning.

JO godtog att pengarna i inledningsskedet av förundersökningen togs i beslag. Med hänsyn till de nya omständigheter som hade framkommit ansåg JO emellertid att åklagaren hade bort ompröva beslaget. Det beslagtagna beloppet var emellertid inte exakt det som S. misstänktes ha kommit åt genom checkbedrägerierna och var inte heller identifierbart genom sedelvalörer eller på annat sätt. Det hade kommit fram att S. hade köpt en bil dagen innan han greps. Det var enligt JO inte osannolikt att S. hade använt de pengar han hade fått genom bedrägerierna och därvid fått växelpengar tillbaka, vilka således inte var avhända någon genom brott. S. hade dessutom uppgett att han hade fått pengar i andra sammanhang. Även om det inte kunde uteslutas att det beslagtagna beloppet hade åtkommits genom brott, var det enligt JO inte i högre grad sannolikt att så var fallet. JO ansåg därför att åklagaren borde ha hävt beslaget, ansökt om kvarstad och tagit pengarna i förvar enligt 26 kap. rättegångsbalken.

Beslag eller förvarstagande av kontanter? (JO 1994-01-17, dnr 1207-1993).

N. var misstänkt för att ha begått en inbrottsstöld, varvid bl.a. checkar hade stulits, och för att därefter ha tagit ut pengar med hjälp av dessa checkar. N. greps samma dag som inbrottet begicks och en 500-kronorssedel togs i beslag från honom. Ändamålet med åtgärden angavs vara att säkerställa målsägandens rätt enligt 26 kap. 3 § rättegångsbalken. Beslaget fastställdes samma dag, men hävdes sedermera.

Den polisman som tog sedeln i beslag hade för JO uppgett att han hade vidtagit åtgärden ”för att säkerställa målsägandens rätt”. JO anförde emellertid att det saknades författningsstöd för att använda beslagsinstitutet för att säkerställa målsägandens anspråk på skadestånd eller annan ersättning. Detta intresse skulle enligt JO tillgodoses genom reglerna om kvarstad och förvarstagande.

Polismyndigheten tycktes, till skillnad från polismannen, ha utgått från att det hade varit fråga om beslag av ”egendom som skäligen

kunde antas vara någon frånhänd genom brott''. Med anledning härav hänvisade JO till det ovan refererade beslutet och påpekade att det kan vara svårt att avgöra om påträffade kontanter verkligen härrör från det brott som misstanken avser.

Ytterligare ett beslut från JO visar att reglerna om återställandebeslag och kvarstad kan leda till problem, inte bara för åklagare och polis, utan också för rätten.

Beslag av kontanter och kvarstad. (JO 1992-08-27, dnr 2717-1991)

L. greps som misstänkt för två inbrottsstölder, då bl.a. kontanter hade tillgripits. L. hade vid gripandet en 500-kronorssedel på sig. Sedeln togs i beslag och L. åtalades för stöld. I samband med åtalet yrkade åklagaren för målsägandenas räkning att L. tillsammans med en annan tilltalad skulle förpliktas utge ersättning med drygt 20 000 kr. Åklagaren yrkade vidare att L. skulle förpliktas utge 500-kronorssedeln till en av målsägandena och i andra hand att 500 kr skulle beläggas med kvarstad. Tingsrätten dömde L. för stöld och angav i domskälen att åklagarens särskilda yrkanden skulle bifallas samt att ''kvarstad skulle läggas på i beslag tagna 500 kronor''. Domslutet innehöll beträffande skadestånd dels att yrkat belopp skulle utges, dels ett förordnande om kvarstad på 500 kr. Frågan om beslag berördes inte. Hovrätten gjorde samma bedömning som tingsrätten i ansvarsfrågan och beträffande skadeståndsyrkandena. I domskälen anförde hovrätten att det inte kunde anses tillförlitligen styrkt att den påträffade sedeln härrörde från inbrottet, att yrkandet om utlämnande till målsäganden därför inte kunde bifallas samt att tingsrättens kvarstadsbeslut således skulle hävas. I domslutet hävdes kvarstadsbeslutet. L. återfick sedermera de beslagtagna pengarna.

Enligt JO föreföll det som om tingsrätten inte hade prövat åklagarens yrkande om att L. skulle förpliktas utlämna 500 kr till målsäganden. Om detta yrkande hade bifallits hade kvarstadsyrkandet inte behövt prövas. Ett förordnande om att beslaget skulle bestå skulle då i stället ha säkrat verkställigheten. Tingsrätten hade i stället bifallit yrkandet om kvarstad. Det hade enligt JO ålegat tingsrätten att också häva beslaget, eftersom det inte fanns förutsättningar för att låta beslaget bestå då det samtidigt förordnades om kvarstad. JO ansåg i vart fall att polismyndigheten borde ha återställt pengarna till L. i och med att tingsrätten meddelade dom, utan att uttala sig om beslaget. JO ifrågasatte även hovrättens motivering för att häva kvarstadsbeslutet.

Likheten mellan återställandebeslag och kvarstad i tvistemål kan också ge upphov till problem i samband med att enskilda anspråk i brottmål avskiljs för att handläggas som tvistemål. Det förekommer t.ex. att tingsrätten inte uttalar sig i beslagsfrågan i samband med beslutet om att avskilja det enskilda anspråket. Så var fallet då en tingsrätt dömde en person, L., för stöld och förklarade att målsäganden ägde bättre rätt än L. till fem beslagtagna föremål. Målsäganden hade i anslutning till åtalet yrkat att han skulle förklaras äga bättre rätt än L till ytterligare tre beslagtagna föremål. Tingsrätten hade emellertid under huvudförhandlingen beslutat att avskilja det enskilda anspråket såvitt avsåg dessa föremål, men underlåtit att i samband därmed uttala sig om beslagen. Yrkandet om bättre rätt till de tre föremålen handlades därefter som tvistemål, varvid tingsrätten förordnade om kvarstad på den omtvistade egendomen. I en senare meddelad tredskodom förklarades målsäganden äga bättre rätt till egendomen än L., samtidigt som tingsrätten hävde beslagen och förklarade att kvarstaden skulle bestå.

Som ytterligare ett exempel kan nämnas följande fall, vilket också berör beslag enligt speciallagstiftning: H. misstänktes för brott mot varumärkeslagen, varvid bl.a. ett antal s.k. piratkopior av klockor med kända varumärken togs i beslag hos honom. Ändamålet med åtgärden angavs vara att säkerställa målsägandens rätt enligt 26 kap. 3 § rättegångsbalken. Några dagar senare fastställdes hälften av beslagen, medan resten hävdes. Kort därefter yrkade företaget C. i en ansökan om stämning, att H. skulle förpliktas utge skadestånd på grund av varumärkesintrång samt att de beslagtagna föremålen skulle utges till C. utan lösen eller, i andra hand, att de skulle förstöras. C yrkade dessutom att tingsrätten omedelbart skulle förordna att de beslagtagna föremålen inte fick lämnas ut till H. om beslaget skulle hävas eller, för den händelse att beslagen redan hade hävts, att föremålen skulle omhändertas av kronofogdemyndigheten. C. ingav en borgensförbindelse ”i enlighet med 15 kap. 6 § rättegångsbalken”. Tingsrätten tog upp frågan om säkerhetsåtgärd till prövning och förordnade att de två beslagtagna klockor som var märkta med företagets namn inte fick utlämnas till H. om beslaget skulle hävas. Dessa föremål skulle enligt tingsrättens förordnande ”kvarligga hos vederbörande godsförvaltare”. Av beslagsprotokollet framgår att beslagen hävdes påföljande dag. Knappt en månad senare förordnade tingsrätten i tredskodom bl.a. att de två beslagtagna klockorna utan lösen skulle utlämnas till C. samt att det tidigare förordnandet om säkerhetsåtgärd skulle bestå till dess att domslutet i denna del hade verkställts eller längst till dess att sex månader hade förflutit från det att domen hade vunnit laga kraft.

Även om det i beslagsprotokollet angavs att ändamålet med beslaget var att säkerställa målsägandens rätt enligt reglerna om kvarstad i brottmål, torde det enligt utredningens uppfattning ha varit fråga om ett beslag enligt 41 § andra stycket varumärkeslagen. Syftet med ett sådant beslag är att säkerställa en framtida verkställighet av en sådan säkerhets- eller skyddsåtgärd som enligt varumärkeslagen kan företas på yrkande av den som lidit varumärkesintrång (prop. 1993/94:122 s. 41). Tingsrättens senare förordnande om säkerhetsåtgärd torde ha grundats på 15 kap. 3 § rättegångsbalken. Av de handlingar som utredningen har haft tillgång till framgår inte varför beslaget hävdes. Det kan ha varit så att åklagaren inte ansåg att åtal för varumärkesintrång av särskilda skäl var påkallat ur allmän synpunkt (37 § andra stycket varumärkeslagen) och att beslaget som en följd härav hävdes. Oavsett hur det förhöll sig härmed, kom polismyndigheten sedan beslaget hade hävts att förvara egendom som endast var föremål för en civilprocessuell säkerhetsåtgärd.

Det senast redovisade exemplet är naturligtvis ett ganska ovanligt fall. Betydligt vanligare är de problem som uppstår i samband med att återställandebeslag hävs och det beslagtagna godset skall lämnas ut. Utgångspunkten för ett beslag är att det endast utgör en tillfällig besittningsrubbning och att egendomen som huvudregel därför skall återlämnas till den person från vilken den togs (Rättegångsbalken I, s. 27:19 och bl.a. JO 1987/88 s. 51 och 62). Undantag från denna princip skall naturligtvis göras om domstol har förordnat att någon annan skall få ut egendomen eller har förklarat egendomen förverkad. Om domstolen inte bifaller målsägandens yrkande om utfående av egendomen, om något sådant yrkande inte framställs eller om beslaget hävs innan målet avgörs av rätten, skall det beslagtagna godset i princip återgå till den från vilket det togs. I praktiken förekommer det dock att man även utan domstols förordnande lämnar ut beslagtaget gods till målsäganden eller annan rättsinnehavare. Tanken bakom denna praxis torde vara att man, genom att häva beslaget och lämna ut godset till rättsinnehavaren, skulle kunna tillgodose syftet med beslaget även om rätten inte skulle ha prövat äganderättsfrågan. JO har emellertid kritiserat denna praxis i flera fall.

Om ett beslag hävs av det skälet att förutsättningarna för beslag inte längre föreligger skall det ursprungliga besittningsförhållandet enligt JO alltid återställas utan att det görs någon prövning av annans eventuella rätt till godset. Skulle den misstänkte i en sådan situation förklara att han vill att godset skall lämnas till någon annan torde det som regel anses att hans önskemål bör tillgodoses (se bl.a. JO 1974 s. 123). Exempel på de svårigheter som kan uppstå när återställandebeslag hävs finns bl.a. i följande två fall från JO.

Underlåtenhet att återställa beslagtaget gods sedan beslaget hävts (JO 1987/88 s. 50)

En TV hade tagits i beslag från M. Tingsrätten förordnande i dom att beslaget skulle bestå till dess att tingsrättens dom vunnit laga kraft. Hovrätten ogillade sedermera målsägandens yrkande om att återfå TV-apparaten och hävde därför beslaget. Sedan utredningsmannen hade tagit kontakt med kronofogdemyndigheten och fått besked om att TV-apparaten skulle utmätas, vägrade han att lämna ut den till M.

JO anförde:

> ”Beslaget innebär en besittningsrubbning för visst av rättsordningen godtaget ändamål. Om förutsättningar för beslagets bestånd inte längre är för handen skall det ursprungliga besittningsförhållandet återställas. Att någon annan till äventyrs kan göra gällande bättre rätt till godset är i princip utan betydelse. Inte heller förändras situationen av att kronofogdemyndigheten kan ha intresse av att mäta ut egendomen. Allmänt sett kan sägas att polismyndigheten helt saknar befogenhet att göra något slags överprövning av åklagares eller domstols beslut att häva beslag”.

JO:s slutsats var att utredningsmannen, så snart han hade fått besked om att beslaget var hävt, omedelbart skulle ha lämnat ut TV-apparaten till M.

Underlåtenhet att återställa beslagtagen egendom sedan beslaget hävts (RÅ 1994-04-08, dnr ÅD 1150-93)

W., som var försatt i konkurs, var misstänkt för att ha förtigit tillgång i form av en bil då han beedigade konkursboupptecknin gen. Bilen togs i *förvar* hos E. för att säkerställa målsägandens rätt. Åklagaren väckte åtal mot W. för grov oredlighet mot borgenärer och yrkade i anslutning till åtalet att *beslaget* av bilen skulle bestå. W. förnekade brottet och uppgav att han före konkursen hade gett bort bilen till L., men att bilen av praktiska skäl därefter hade registrerats på E. Tingsrätten fann att W. fortfarande hade varit ägare till bilen när han beedigade konkursboupptecknin gen och dömde honom för brottet. Tingsrätten förordnade också att *beslaget* skulle bestå till dess domen vunnit laga kraft. När domen hade vunnit laga kraft begärde L. att bilen skulle lämnas ut till henne. Åklagaren ansåg sig emellertid

förhindrad att lämna ut bilen till L., eftersom rätten hade funnit att W. ägde bilen vid konkursutbrottet. Åklagaren förordnade i stället att bilen skulle lämnas ut till konkursförvaltaren.

RÅ anförde bl.a. att det kunde ifrågasättas om det över huvud taget hade funnits grund för att ta bilen i beslag. Beträffande frågan om åklagaren kunde vägra att utlämna bilen till L. anförde RÅ att föremål som har tagits i beslag som princip skall återställas till den från vilken det togs när beslaget hävs. Bilen borde därför enligt RÅ ha utlämnats till E. Om åklagaren hade vägrat utlämna bilen till L. under hänvisning till att den i stället skulle lämnas till E., skulle enligt RÅ några anmärkningar inte ha kunnat riktas mot åklagaren. Däremot ansåg RÅ att åklagaren inte hade haft rätt att vägra utlämna bilen till någon annan än konkursförvaltaren. RÅ anförde: ”Den omständigheten att en återvinningstalan förd av konkursboet hade kunnat leda till att (L.) tvingats överlämna bilen till konkursboet var inte något som åklagaren bort ta med i bedömningen av till vem beslaget skulle lämnas, eftersom det var en fråga av rent civilrättslig natur.”

Även om förutsättningarna för beslag är uppfyllda förekommer det att beslag hävs för att egendomen skall kunna lämnas ut till målsäganden. Ett sådant förfarande torde förutsätta dels att den från vilken egendomen togs har förklarat att han inte gör gällande någon rätt till denna, dels att det är utrett att inte någon annan som kan ha rätt till godset gör anspråk på det (jfr Rättegångsbalken I, s. 27:20). JO har vid olika tillfällen kritiserat polisen för att ha lämnat ut beslagtagen egendom till annan än den från vilken beslaget togs, utan att den som hade drabbats av beslaget dessförinnan hade hörts angående sin rätt till egendomen (JO 1974 s. 88 och JO 1977/78 s. 129). Frågan om utlämnande till annan än den från vilken egendomen togs har också tagits upp av JK och RÅ i bl.a. följande två fall[3].

Skadestånd för åklagares åtgärd att vid hävande av beslag i brottmål återställa egendomen till målsäganden (JK 1988 s. 200)

Målsäganden, ett grossistföretag, hade till polisen anmält att N. hade stulit 888 kg kaffe. Kaffet togs i beslag från N. och beslaget fastställ-

[3] Frågor om utlämnande av beslagtagen egendom har även tagits upp av RÅ i beslut 1994-03-31, dnr ÅD 766-91, beslut 1994-04-06, dnr ÅD 790-93 samt beslut 1994-04-15, dnr ÅD 1034-92.

des. Drygt två månader senare hävde åklagaren beslaget och förordnade att kaffet skulle utlämnas till målsäganden. Vid senare förhör förnekade N. brott och uppgav att han hade tagit emot kaffet från målsäganden som betalning för en skuld. Åklagaren beslutade sedermera att avsluta förundersökningen utan att väcka åtal, eftersom brott inte kunde styrkas. Dessförinnan hade målsäganden försatts i konkurs. JK anförde:

> Beslag innebär en besittningsrubbning för visst godtaget ändamål. Om förutsättningar för beslagets bestånd inte längre är för handen skall det rubbade besittningsförhållandet återställas. Egendomen skall utlämnas till den från vilken den tagits, utan att någon prövning görs om annans eventuella rätt till godset. Att någon annan gör gällande bättre rätt till egendomen eller att ifrågasättande av äganderätten förekommer är i princip utan betydelse. Domstol kan däremot om det i brottmålet förs talan om återställande av egendomen förordna att den skall utlämnas till annan än den hos vilken beslaget skett. Förundersökningsledare kan också under vissa omständigheter förordna att egendomen skall lämnas ut till annan än den berättigade. En sådan förutsättning kan föreligga om den hos vilken beslaget skett medger att egendomen utlämnas till annan eller om den som begär att utfå egendomen kan visa att han fått uppdrag från den hos vilken beslaget skett att hämta egendomen. Dessa torde vara de undantag som finns från huvudregeln.

JK konstaterade att det hade varit fel av åklagaren att lämna ut egendomen till målsäganden och N. tillerkändes ersättning av staten för förlusten av kaffet.

Klagomål mot åklagare för hans åtgärd att under förundersökningen häva ett beslag och utlämna egendomen till målsäganden (RÅ 1994-03-31, dnr ÅD 338-92)

J hade hyrt en bil av ett finansbolag. Eftersom han inte betalade hyran beslutade finansbolaget att återta bilen. Det visade sig då att bilen var omregistrerad på en ny ägare, N., därefter på V. och sedan på W. Finansbolaget anmälde J. som misstänkt för olovligt förfogande. Bilen togs därefter i beslag från en person som uppgav sig ha lånat den av registrerade ägaren W. Åklagaren fastställde beslaget. Drygt två veckor senare begärde företrädare för finansbolaget att beslaget skulle hävas för att bilen skulle kunna lämnas ut till bolaget. Åklagaren

hävde samma dag beslaget och antecknade på beslagsprotokollet att bilen skulle utlämnas till finansbolaget.

W. och V. hade tidigare hörts som misstänkta för olovligt förfogande, varvid de båda hade förnekat brott. Först sedan beslaget hade hävts fick åklagaren klart för sig att W. hade lämnat sådana uppgifter att det var rimligt att tro att han inte hade gjort något brottsligt förvärv av bilen. RÅ anförde att:

> ”beslagsinstitutet inte ger åklagaren någon rätt eller skyldighet att ta ställning till äganderätten eller annan rätt till ett beslagtaget föremål...Om åklagaren häver beslaget innan åtalsfrågan avgörs kan han, om den från vilken godset har tagits i beslag uttrycker önskemål om eller samtycker till att det beslagtagna utlämnas till annan, förordna att så skall ske...En förutsättning är emellertid att detta inte innebär att annans rätt till godset träds för när.
>
> Det sagda innebär att det för att beslagtaget gods i praktiken skall kunna utlämnas till någon annan än den från vilken det har tagits i beslag krävs dels att det har klarlagts att ingen annan person som, enligt vad som är känt, kan ha en rätt till godset framställer anspråk på det, dels att den som förklarar sig vara beredd att avstå från godset inte framställer anspråk som hindrar ett utlämnande.”

RÅ ansåg sammanfattningsvis att åklagaren inte borde ha lämnat ut bilen till finansbolaget. Innan åklagaren fattade sitt beslut borde han enligt RÅ ha tagit del av utredningen och dessutom hört hur J. ställde sig till finansbolagets krav på att återfå bilen och om J. hade några krav på företaget.

9.3.3 Överväganden

De tillämpningsproblem som har redovisats ovan torde ha två huvudsakliga orsaker. För det första är likheterna mellan återställandebeslag och kvarstad i brottmål så stora att det i vissa fall är svårt att avgöra vilken åtgärd som bör företas. För det andra förefaller det som om polis och åklagare inte i tillräcklig utsträckning beaktar att eventuella tvister om rätten till den beslagtagna egendomen i princip är en angelägenhet mellan den som hade egendomen i sin besittning vid beslagstillfället och den person som gör anspråk på den. Frågan är om man skulle kunna minska svårigheterna och underlätta tillämpningen genom någon ändring av reglerna.

Utgångspunkten för utredningens fortsatta resonemang är att det bör finnas någon form av tvångsmedel för att säkra verkställighet av en brottmålsdom såvitt angår målsägandens rätt till beslagtagen egendom, dvs. ett tvångsmedel som motsvarar kvarstad i tvistemål enligt 15 kap. 2 §. Med hänsyn till likheterna mellan återställandebeslag och kvarstad i brottmål och till svårigheterna med att avgöra vilken åtgärd som bör företas, skulle man kunna överväga att avskaffa institutet återställandebeslag och i stället göra kvarstadsreglerna tillämpliga. Kvarstad skulle således under vissa förhållanden kunna läggas på egendom som kunde antas vara frånhänd annan genom brott och som en målsägande därför kunde förklaras äga bättre rätt till. Det är emellertid tveksamt om det verkligen skulle lösa tillämpningsproblemen. Dessutom måste man beakta att reglerna om kvarstad och beslag är mycket olika.

En omständighet som talar mot en tillämpning av kvarstadsreglerna är att ett beslut om kvarstad endast får fattas av rätten. Visserligen får kvarstad föregås av ett interimistiskt omhändertagande, förvarstagande, men om detta inte leder till ett beslut om kvarstad inom viss kortare tid, skall egendomen omedelbart återställas till den person från vilken den togs. Ett beslag kräver däremot inte rättens prövning för att bli bestående. Sådan prövning kan visserligen komma till stånd på begäran av den som berörs av beslaget, men är inte obligatorisk. Skulle man tillämpa kvarstadsreglerna i stället för beslagsreglerna skulle det medföra att varje omhändertagande av t.ex. stöldgods måste underställas rättens bedömning. En sådan ordning skulle enligt utredningens uppfattning vara mycket opraktisk. Det är inte heller nödvändigt med hänsyn till integritetsskyddet att alltid kräva rättens prövning av sådana ingripanden. De nuvarande beslagsreglerna ger enligt utredningens uppfattning i detta avseende ett tillräckligt skydd för äganderätten. Den viktigaste frågan, nämligen frågan om vem som har bättre rätt till egendomen, är dessutom underkastad domstolens prövning.

Ytterligare en nackdel med kvarstadsreglerna är att beslut om kvarstad skall verkställas av kronofogdemyndigheten på ansökan av den som har begärt kvarstad. Det skulle emellertid vara både onödigt och opraktiskt att tillämpa utsökningsbalkens regler då det gäller omhändertagande av stöldgods och annan egendom som misstänks ha frånhänts någon genom brott.

Även om återställandebeslag i viss mån har samma syfte som kvarstad i brottmål skulle man sannolikt inte vinna på att tillämpa kvarstadsreglerna i dess nuvarande form i stället för beslagsreglerna. Praktiska skäl talar också för att omhändertagande av t.ex. stöldgods bör jämställas med bevis- och informationsbeslag, eftersom föremål som har avhänts någon genom brott ofta också behövs som bevis i

målet. Man skulle emellertid kunna överväga att låta återställandebeslag omfatta inte bara föremål som har frånhänts någon genom brott, utan också vad som har trätt i stället för sådana föremål (se Gustaf Petrén i SvJT 1953 s. 175 ff.). En sådan lösning skulle bl.a. medföra att polisen inte skulle behöva ta ställning till om t.ex. de kontanter som påträffas hos en misstänkt inbrottstjuv är de som stals vid inbrottet, eller om det är en motsvarande summa pengar som har satts i stället för det som stals. En sådan utvidgning av beslagsinstitutet torde dock sannolikt medföra andra problem. Det skulle t.ex. kunna bli svårt att avgöra om kontanter som påträffas hos den misstänkte verkligen utgör substitut för stulna pengar eller annan stulen egendom, eller om det är fråga om kontanter som den misstänkte har fått på något annat sätt och som således inte alls har någon anknytning till brottet. Dessutom skulle en sådan ordning medföra att reglerna om kvarstad och beslag blev samtidigt tillämpliga i fler fall än för närvarande, vilket sannolikt också skulle försvåra tillämpningen. Utredningen anser därför inte att man bör försöka lösa tillämpningssvårigheterna genom en utvidgning av beslagsinstitutet i detta avseende.

I stället skulle man kunna överväga att i viss mån begränsa beslagsinstitutet genom att över huvud taget inte tillåta beslag av pengar i syfte att säkerställa målsägandens rätt. I sådana fall skulle kvarstad vara den enda tillåtna säkerhetsåtgärden, vilket skulle medföra att man slapp välja mellan beslags- och kvarstadsreglerna. Kvarstadsinstitutet skulle som en följd härav komma att utnyttjas i större utsträckning, vilket i sin tur torde ställa krav på smidigare kvarstadsregler. Bl.a. borde man i så fall ta ställning till om inte skyldigheten att hålla förhandling i kvarstadsfrågor kunde tas bort. Ändringar av beslags- och kvarstadsreglerna av det nu antydda slaget förutsätter emellertid överväganden som inte lämpligen bör göras annat än i samband med en allmän översyn av kvarstadsreglerna. Eftersom det inte ingår i utredningens uppdrag att göra en sådan översyn, lämnar utredningen i det här avseendet inte något förslag till ändringar utöver de synpunkter som har framförts ovan.

Det finns i och för sig skäl att också överväga om man skulle kunna förenkla på något sätt genom att samordna beslagsreglerna med bestämmelserna i lagen (1974:1065) om visst stöldgods m.m. Sådana överväganden torde emellertid kräva en mer omfattande genomgång av stöldgodslagens bestämmelser, än vad som lämpligen kan göras i detta sammanhang.

Utgångspunkten bör således alltjämt vara att återställandebeslag kan användas för att säkerställa målsägandens rätt till föremål som har frånhänts honom genom brott. För att underlätta den praktiska tillämpningen bör lagtexten utformas så att syftet med åtgärden tydligt

framgår. Härigenom har man dock inte löst de problem som uppstår då återställandebeslag hävs och den beslagtagna egendomen skall återlämnas. Som utredningen tidigare har anfört torde de problemen åtminstone i viss mån bero på att polis och åklagare försöker lösa äganderättsliga tvister, trots att det inte är en uppgift för de brottsutredande myndigheterna. Detta torde i sin tur bero på att det för närvarande inte finns några regler om hur myndigheterna skall förfara med beslagtaget gods sedan beslaget har hävts. Tillämpningen skulle i det här avseendet sannolikt underlättas om sådana regler infördes. Utredningen kommer att gå närmare in på den frågan i avsnitt 9.8.

Förutsättningarna för återställandebeslag

Syftet med återställandebeslag är att säkerställa verkställigheten av en kommande dom, såvitt angår målsägandens rätt till viss egendom. Ett yrkande om utfående av egendomen, grundat på ett påstående om bättre rätt, kan riktas både mot den som är misstänkt för brottet och mot annan än den misstänkte, t.ex. den som påstår sig ha förvärvat den omtvistade egendomen i god tro. Verkställigheten av domen kan i båda fallen säkerställas genom att egendomen tas i beslag. Förutsättningarna för beslag är, oavsett om egendomen innehas av den misstänkte eller av annan, att föremålet ”skäligen kan antagas...vara genom brott någon avhänt”. Enligt 27 kap. 1 § tredje stycket skall dessutom proportionalitetsprincipen iakttas, vilket innebär att ett föremål får tas i beslag endast om skälen för åtgärden uppväger det intrång eller men i övrigt som åtgärden innebär för den misstänkte eller för något annat motstående intresse.

Proportionalitetsprincipen finns således uttryckt i 27 kapitlet, vilket däremot inte är fallet med behovsprincipen. Ett grundläggande krav för alla former av tvångsmedel är emellertid att åtgärden behövs för att det eftersträvade resultatet skall uppnås. Behovsprincipen leder till att det i det enskilda fallet bör finnas åtminstone någon eller några konkreta omständigheter som visar att egendomen behöver tas i beslag för att syftet med åtgärden skall uppnås. Det förekommer emellertid att egendom tas i beslag i situationer då det kan ifrågasättas om åtgärden verkligen behövs. Det gäller framför allt beslag från annan än den misstänkte. Som exempel kan nämnas följande fall[4].

[4] Se även Justitiekanslerns beslut i skadeståndsärende 1994-05-26, dnr 2675-91-40.

Beslag av egendom från annan än den misstänkte (Riksåklagarens beslut 1994-03-31, ÅD 766-91)

B. kom in på en polisstation för att bl.a. kontrollera om den cykel som han hade köpt några dagar tidigare var stulen. B. uppgav för polisen att han hade köpt cykeln för 550 kr av en namngiven person och fått kvitto på köpet. I samband med köpet hade B. upptäckt att cykeln var ommålad och att ramnumret var övermålat. B. hade därför förklarat för säljaren att han tänkte gå till polisen för att kontrollera att cykeln inte var stulen. B. lämnade närmare uppgifter till polisen om säljaren och yrkade ersättning med 550 kr, motsvarande vad han hade betalat för cykeln. Cykeln och kvittot togs i beslag från B.

Det visade sig att cykeln var stulen från S. Två personer, T. och Z., hördes som misstänkta för stölden. Båda förnekade brott och förundersökningen lades ned. I protokollet från förhöret med B. hade antecknats att B. medgav att cykeln lämnades till ägaren. Åklagaren hävde därför beslaget och förordnade att den skulle lämnas ut till S. Riksåklagaren anförde att det hade varit fel av åklagaren att lämna ut cykeln till S. Däremot tog Riksåklagaren inte upp frågan om det hade funnits grund för att ta cykeln i beslag.

I det fall som redovisas ovan fanns t.ex. inga omständigheter som tydde på att målsägandens rätt till cykeln behövde säkerställas. Innehavaren av cykeln var inte misstänkt för brott och han var dessutom uppenbarligen villig att avstå cykeln mot lösen. Behovsprincipen borde i det fallet därför ha lett till att cykeln inte hade tagits i beslag. För att understryka vikten av att föremål inte tas i beslag annat än då det verkligen behövs, anser utredningen att behovsprincipen, i likhet med proportionalitetsprincipen, bör komma till tydligt uttryck i beslagskapitlet. För att behovsprincipen skall kunna tillämpas är det emellertid nödvändigt att också syftet med tvångsmedlet framgår tydligt av lagtexten. Utredningen föreslår därför att lagtexten ändras så att det framgår att ett föremål, som skäligen kan antas vara avhänt någon genom brott, får tas i beslag endast om det behövs för att säkerställa målsägandens rätt till egendomen. Därigenom skulle både syftet med åtgärden och behovsprincipen komma till uttryck.

Behovsprincipen medför att det i det enskilda fallet måste finnas åtminstone någon konkret omständighet som visar att egendomen behöver tas i beslag för att syftet med åtgärden skall uppnås. Det kan t.ex. finnas omständigheter som visar att det finns risk för att den som innehar egendomen skaffar undan den eller förfogar över den på något annat sätt så att målsägandens rätt äventyras. Redan vid en mycket liten risk kan det i och för sig finnas behov av säkerhetsåtgärder.

Frågan är om det bör vara möjligt att ta föremål i beslag, även om det bara finns en mycket liten risk för att den som innehar föremålet kommer att t.ex. undanskaffa det. Enligt gällande rätt får föremål tas i beslag, oavsett hur liten risken är, under förutsättning att det inte strider mot proportionalitetsprincipen. Detta är emellertid ett förhållandevis lågt ställt krav, jämfört med vad som gäller beträffande kvarstad. För att kvarstad i brottmål skall beviljas krävs enligt 26 kap. 1 § bl.a. att det på grund av några särskilda omständigheter *skäligen kan befaras* att den misstänkte genom att avvika eller genom att undanskaffa egendom eller på annat sätt kommer att undandra sig att betala den ersättning som det kan antas att målsäganden kommer att tilldömas. För kvarstad i tvistemål fordras enligt 15 kap. 2 § också att det *skäligen kan befaras* att motparten skaffar undan, väsentligt försämrar eller på annat sätt förfogar över egendomen till skada för sökanden.

Utredningen anser inte att det finns anledning att skärpa kravet då det gäller egendom som ”skäligen kan antas” vara någon avhänd genom brott och som innehas av den för brottet misstänkte. Sådana föremål bör kunna få tas i beslag redan vid en mindre risk för att den misstänkte kommer att förfoga över dem till men för målsäganden. Saken ställer sig annorlunda om ett föremål innehas av en person som över huvud taget inte är misstänkt för brott, t.ex. om det är fråga om egendom som har anmälts stulen och som påträffas hos en pantbank eller den cykel som omnämns i ovan angivna JO-beslut. Om målsäganden i en sådan situation skulle föra talan i tvistemål, skulle kvarstad inte beviljas om det inte fanns skälig anledning att befara att motparten skulle förfoga över egendomen till skada för målsäganden. Den som, utan att vara misstänkt för brott, har förvärvat egendom som visar sig vara stulen, har således ett sämre skydd för sin rätt till egendomen om målsäganden för talan i samband med åtal för brottet, än om talan förs enligt tvistemålsreglerna. Enligt utredningens uppfattning finns det egentligen ingen anledning att ha olika regler i dessa situationer. Tvärtom borde den som inte är misstänkt för något brott ha samma skydd, oavsett om brottmålsreglerna eller tvistemålsreglerna tillämpas. Att man ändå har låtit samma förutsättningar gälla för beslag hos icke-misstänkta som hos misstänkta, torde vara föranlett av praktiska överväganden. Praktiska skäl är emellertid inte tillräckligt för att man skall upprätthålla en skillnad mellan reglerna om säkerhetsåtgärder i brottmål och i tvistemål då det gäller egendom som innehas av annan än den misstänkte. Återställandebeslag utgör ju i grund och botten inte något annat än ett interimistiskt civilrättsligt tvångsmedel i ett mål som redan på ett tidigt stadium kan sägas vara kumulerat med brottmålet. Ett föremål som innehas av någon som inte

är misstänkt, bör därför få tas i beslag endast om det *skäligen kan befaras* att han skaffar undan, väsentligt försämrar eller på annat sätt förfogar över egendomen till skada för målsäganden.

I det ovan refererade fallet fanns det ingenting som tydde på att målsäganden skulle äga bättre rätt till cykeln än innehavaren. För att ett föremål skall få tas i beslag fordras inte någon föregående bedömning av om det kan antas att målsäganden kommer att förklaras äga bättre rätt till föremålet. Det behöver inte ens vara klarlagt vem det är som har blivit frånhänd sin egendom, dvs. vem som skulle kunna ha bättre rätt än den från vilken egendomen har tagits i beslag. Om det inte finns något som tyder på att målsäganden skulle ha bättre rätt till egendomen än innehavaren, skulle det emellertid strida mot behovsprincipen att ta egendomen i beslag. För att ett föremål, som skäligen kan antas vara någon frånhänt genom brott, skall få tas i beslag, bör det således finnas åtminstone någon konkret omständighet till stöd för antagandet att målsäganden äger bättre rätt till egendomen än innehavaren. Kraven för att kvarstad skall beviljas är även i det här avseendet betydligt strängare. Om talan om bättre rätt förs enligt tvistemålsreglerna kan kvarstad enligt 15 kap. 2 § rättegångsbalken beviljas först om käranden visar *sannolika skäl* för att han har bättre rätt till den omtvistade egendomen. För kvarstad i brottmål är kravet lägre. Enligt 26 kap. 1 § får sådan kvarstad beviljas redan om det *kan antas* att målsäganden kan komma att tilldömas skadestånd, eller annan ersättning, och därigenom få en fordran mot den misstänkte. Att kravet är så mycket lägre vid kvarstad i brottmål än i tvistemål kan förklaras med att kvarstad i brottmål bara kan avse målsägandens fordran mot den som är *skäligen misstänkt*. Frågan är om inte beslagsreglerna borde skärpas också i detta avseende. Då det gäller beslag av föremål som innehas av den som kan misstänkas för brottet finns det enligt utredningens uppfattning emellertid inte skäl att skärpa reglerna. Redan den omständigheten att en person är misstänkt för att t.ex. ha stulit viss egendom, talar i tillräcklig utsträckning för att målsäganden äger bättre rätt till egendomen. Om egendomen däremot innehas av någon annan än den misstänkte finns det inte anledning att sätta upp lindrigare förutsättningar, än vad som gäller för kvarstad i tvistemål. För att ett föremål skall få tas i beslag från någon som inte är misstänkt för brott bör det därför krävas att det finns *sannolika skäl* för att målsäganden har bättre rätt till egendomen.

De av utredningen föreslagna ändringarna, såvitt gäller beslag av egendom som innehas av annan än den misstänkte, torde leda till att sådana beslag inte kan företas annat än i undantagsfall. Man kan naturligtvis invända att detta är en försämring sett ur målsägandens synvinkel. Å andra sidan kan man fråga sig om det över huvud taget

finns någon anledning att tillåta återställandebeslag hos annan än den misstänkte, eftersom talan som riktas mot en tredje person ofta torde handläggas som tvistemål. Visserligen får en talan som grundar sig på bättre rätt till viss egendom upptas i samband med åtalet, även om den riktas mot annan än den misstänkte. Det torde dock som regel medföra väsentlig olägenhet att handlägga en sådan talan gemensamt med brottmålet, om motparten t.ex. påstår sig ha förvärvat egendomen i god tro. Under sådana förhållanden får talan avskiljas från brottmålet för att i stället handläggas som tvistemål (22 kap. 5 §), varvid reglerna om kvarstad i tvistemål blir tillämpliga. Så länge det är möjligt att väcka talan om enskilt anspråk, även mot annan än den misstänkte, behöver det emellertid finnas möjlighet att med tvångsmedel säkerställa målsägandens rätt. Som utredningen tidigare har anfört finns det emellertid inte anledning att ställa upp lägre krav för ett sådant tvångsmedel, än vad som skulle gälla om talan fördes i tvistemål.

9.3.4 Informella besittningsrestitutioner

Det huvudsakliga syftet med återställandebeslag är att säkra målsägandens rätt. Huvudregeln är att det ankommer på rätten att avgöra vem som har rätt till det beslagtagna godset. Som framgår av redogörelsen i det förra avsnittet förekommer det emellertid att man, för att målsäganden inte skall behöva vänta på rättens avgörande, återställer beslagtaget gods redan under förundersökningen. Frågan om i vilken utsträckning sådana förfaranden bör godtas kommer utredningen att ta upp i avsnitt 9.8. En närbesläktad fråga är om det kan anses tillåtet för polisen att återlämna t.ex. ett stulet föremål till målsäganden, utan att först ta det i beslag. Om polisen tar en tjuv på bar gärning ter det sig ganska naturligt att stöldgodset omedelbart återlämnas till målsäganden. Detsamma kan tyckas vara fallet om polisen tar en tjuv på flykten efter t.ex. en inbrottsstöld. Mer tveksamt blir det om polisen påträffar egendom i en situation som inte har någon direkt anknytning till ett nyligen förövat brott. Även om det skulle vara uppenbart att egendomen är frånhänd annan genom brott, kan den i en sådan situation vanligtvis inte återlämnas omedelbart till målsäganden. I stället torde det fordras att polisen tar med sig godset till polisstationen för att reda på vem den rätte ägaren är och för att ta kontakt med honom. Även om det i vissa fall kan förekomma att egendomens innehavare avstår från sin rätt till godset, finns det också fall då innehavaren hävdar att han har gjort ett godtrosförvärv eller att han på någon annan grund har rätt till godset. Frågan är om det även under sådana förhållanden

bör tillåtas att polisen formlöst tar hand om egendomen, utan att det betraktas som ett beslag.

Enbart den omständigheten att en person godvilligt lämnar ut egendomen till polisen är i vart fall inte nog för att ett informellt förfarande skall få tillämpas. Det framgår redan av förarbetena till 1933 års tvångsmedelslag att bestämmelserna om beslag var avsedda att tillämpas även för det fall att en person samtyckte till åtgärden, eftersom det inte ansågs finnas någon anledning att skilja mellan sådana fall, då föremålets innehavare samtyckte till dess utlämnande och fall, då han motsatte sig det (SOU 1926:32 s. 103, SOU 1932:29 s. 24). Denna inställning delade JO i ett fall från 1950.

Informellt omhändertagande och återställande av stöldgods (JO 1950 s. 58)

Ett elverk hade bestulits på 940 kg koppartråd, vilken återfanns hos en skrothandlare. Skrothandlaren hördes av polisen, men bestred att han hade haft misstanke om att godset var åtkommet genom brott. Han kom överens med en polisman om att överlämna koppartråden till polisen och att den inte skulle utlämnas till elverket utan att elverket deponerade 940 kr, vilket L. hade betalat för koppartråden, som lösensumma hos polisen. Det framgick av utredningen att sådana överenskommelser var vanliga då misstänkt stöldgods togs om hand från pantlånekontor eller affärer som sålde begagnade varor.

I ett yttrande till JO hänvisade Riksåklagaren till förarbetena till 1933 års tvångsmedelslag och hävdade att vad som hade anförts där torde gälla även reglerna om beslag i rättegångsbalken. Riksåklagaren ansåg att det förfaringssätt som i vissa fall tillämpades vid omhändertagande och utlämnande av gods som åtkommits genom brott, inte syntes stå i överensstämmelse med lagstiftningens rätta innebörd och därför inte borde komma till vidare användning. JO anslöt sig helt till vad Riksåklagaren hade anfört.

Även om innehavaren av ett föremål inte har något emot att lämna ut det till polisen innebär inte det att han också avstår från all rätt till egendomen. I det ovan redovisade fallet var det fråga om en person som hävdade att han har gjort ett godtrosförvärv och som visserligen inte hade något emot att polisen tillfälligt tog hand om egendomen, men som ändå inte ville avstå helt från egendomen utan ersättning. Det förekommer emellertid att innehavaren av misstänkt stöldgods förklarar att han inte gör några som helst anspråk på egendomen. I Gärdes kommentar till rättegångsbalken hävdas (s. 369) att beslag i

egentlig mening bör ifrågakomma endast om det kan antas att innehavaren gör gällande någon rätt till föremålet och beslaget alltså kan sägas utgöra ett intrång i hans eventuella rätt. Det hävdas vidare att föremål, som uppenbarligen har frånhänts ägaren, torde kunna av polisen omedelbart omhändertas och återställas till ägaren samt att detta inte är ett beslag i egentlig mening, utan kan anses mera som en ordningsfråga. I detta uttalande instämde JO i ett fall från 1955 (se även JO 1958 s. 78 och Olivecrona s. 253).

Informellt omhändertagande och återställande av stöldgods (JO 1955 s. 192)

G-N. greps i en stulen båt efter att ha rymt från en kriminalvårdsanstalt. Båten omhändertogs och överlämnades till ägaren. I båten fanns dessutom flera föremål som inte tillhörde båtens ägare. Samtliga dessa föremål, jämte de civila kläder som G-N. bar vid gripandet, omhändertogs av polisen. En del av föremålen visade sig vara stulna och återlämnades till ägarna. Vid förhör en månad senare uppgav G-N att kläderna samt en radioapparat tillhörde honom. Han begärde att de skulle lämnas ut till honom. Polisen vägrade emellertid att utlämna föremålen till honom, med hänvisning till att man först skulle göra ytterligare undersökning av om föremålen tillhörde någon annan. JO anförde:

> ”Anträffas hos för brott misstänkt person föremål, som uppenbarligen genom brottet avhänts ägaren, torde föremålet kunna omhändertagas av polisen och återställas till ägaren. Detta är...icke beslag i egentlig mening utan kan anses som en ordningsfråga. Gör emellertid den misstänkte gällande någon rätt till föremålet och finnes det nödvändigt att föremålet omhändertages, bör detsamma tagas i beslag i enlighet med vad i 27 kap. rättegångsbalken stadgas.”

Eftersom G-N. inledningsvis inte hade hävdat någon rätt till egendomen kunde det enligt JO inte riktas någon kritik mot polisen med anledning av att de formlöst hade tagit hand om egendomen. Då G-N. senare gjorde anspråk på egendomen hade den enligt JO emellertid bort tas i beslag.

JO framhöll således att informella förfaranden bara får tillämpas om det är *uppenbart att egendomen har frånhänts annan genom brott* och

om den misstänkte *inte gör gällande någon rätt till egendomen*. Denna ståndpunkt återkommer i ett fall från 1974.

Informellt omhändertagande och återställande av en hyrbil som inte hade återställts inom avtalad tid (JO 1974 s. 76)

Ett biluthyrningsföretag hade anmält att C.R. hade hyrt en bil, men inte återlämnat den i tid. Bilen hämtades av polisen och överlämnades till företaget.

JO konstaterade, med hänvisning till bl.a. uttalandena i Gärdes kommentar, att det ansågs att föremål som *uppenbarligen avhänts någon genom brott* kunde omedelbart omhändertas och återställas till ägaren och att detta inte utgjorde beslag i egentlig mening. Ett sådant förfarande kunde enligt JO emellertid ifrågakomma *endast om det kunde antas att innehavaren inte gjorde gällande någon rätt till egendomen*. I det aktuella fallet kunde det visserligen antas att brott förelåg, men det var enligt JO:s uppfattning inte uppenbart att så var fallet. Förutsättningar för ett omedelbart omhändertagande och återställande av bilen till målsägandena hade därför inte förelegat. Bilen borde därför ha tagits i beslag, varefter beslagets eventuella hävande och bilens återställande till målsäganden hade fått bli beroende av den vidare utredningen i saken.

För att ett informellt förfarande skulle kunna accepteras fordrades enligt JO således att det åtminstone kunde antas att innehavaren av egendomen inte gjorde gällande någon rätt till den. JO har emellertid i andra fall ställt högre krav i detta avseende. Ett fall gällde gods som hade tagits i beslag vid husrannsakan med anledning av misstanke om stöld från en arbetsplats (JO 1974 s. 88, se även JO 1977/78 s. 128). Det beslagtagna godset ansågs uppenbarligen tillgripet från företaget och återlämnades därför omedelbart efter husrannsakningarna. JO ansåg att polismannen som lämnade ut godset först borde ha förhört de personer som berördes av beslagen, eftersom det *inte helt kunde uteslutas att någon eller några av dessa kunde göra anspråk på godset*. Om polisen överväger att formlöst omhänderta egendom är det därför, med hänsyn till JO:s inställning, nödvändigt att polisen först kontrollerar om de som kan komma att drabbas av omhändertagandet gör gällande någon rätt till egendomen i fråga. Ett exempel på diskutabla förfaranden finns i följande fall.

Informellt omhändertagande och återställande av en hyrbil (JO 1982/83 s. 71)

S. stoppades i en bil i samband med en rutinkontroll. Han uppgav att han hade hyrt bilen. Det framgick av hyreskontraktet att hyrestiden hade gått ut samma dag. S. uppgav emellertid att han muntligen hade fått hyrestiden förlängd med ett par dagar. Polisen tog kontakt med en representant för uthyrningsfirman, men kunde inte få fram några uppgifter om den aktuella bilen. Eftersom S:s uppgifter inte kunde verifieras beslutade en polisman att omhänderta bilen för uthyrningsfirmans räkning och föra den till kriminalavdelningen. En anmälan mot S. för olovligt förfogande upprättades. Dagen därpå framkom det att S. hade fått hyrestiden förlängd och förundersökningen lades därför ned.

JO anförde att det inte hade förelegat någon misstanke om brott då bilen omhändertogs. Det hade därför inte funnits någon grund för att ta ifrån S. fordonet. Även om det hade uppstått misstanke om brott hade bilen inte kunnat tas om hand av polisen annat än med stöd av beslagsreglerna, eftersom S. hävdade att han hade rätt att disponera bilen. JO anförde: ”I och för sig kan visserligen föremål som avhänts någon genom brott återlämnas till ägaren utan att först tas i beslag, under den absoluta förutsättningen att det anträffas hos gärningsmannen och denne inte gör gällande att han har någon rätt till föremålet.”

Det har ifrågasatts om det, för att ett informellt förfarande skall kunna tillämpas, är en absolut förutsättning att föremålet anträffas just hos gärningsmannen. Om t.ex. misstänkt stöldgods påträffas hos någon som inte är misstänkt för brott är det emellertid knappast sannolikt att innehavaren av godset frivilligt skulle avstå från all rätt till det, även om han skulle kunna tänkas gå med på att tillfälligt lämna det ifrån sig eller avstå från det mot ersättning. I ett sådant fall kan det inte bli fråga om någon informell besittningsrestitution. Om egendomen påträffas hos en person som inte vill kännas vid godset, eller om innehavaren annars är okänd, kan egendomen inte heller överlämnas till målsäganden förrän man har försäkrat sig om att inte någon annan gör gällande någon rätt till den. Om polisen anser att egendomen dessförinnan behöver tas om hand för att målsägandens rätt skall säkras, får beslagsreglerna tillämpas.

Sammanfattningsvis kan man konstatera att polisens utrymme för att tillämpa ett informellt förfarande då egendom innehas av annan än den misstänkte är ganska litet. Det bör i vart fall vara en absolut förutsättning att egendomen anträffas hos någon som kan göra gällande

någon rätt till den, eftersom det endast är under sådana förhållanden som polisen omedelbart kan ta reda på om innehavaren avstår från sin rätt till godset. Om äganderätten till ett föremål som kan antas vara stulet inte kan klarläggas i samband med att det påträffas av polisen, torde föremålet många gånger tas med till polisstationen för fortsatt utredning. En sådan åtgärd är att betrakta som ett beslag, eftersom egendomen *omhändertas av polisen*, för kortare eller längre tid. Denna uppfattning har också redovisats av JO, som gör skillnad på sådana fall och de fall då egendomen *omedelbart lämnas ut till målsäganden*, vilket enligt JO i vissa fall bör kunna formlöst. JO:s uppfattning framgår tydligt av följande beslut.

Informellt omhändertagande och återställande av en stulen cykel (JO 1986/87 s. 98)

H. drev en cykelaffär och hade nyligen köpt en begagnad cykel för att sälja den i rörelsen. Cykeln, som stod låst utanför H:s bostad, hade emellertid stulits från J. och därefter sålts till H. Sedan J. hade återfunnit cykeln utanför fastigheten, pekade hon ut den för två polismän. Efter beslut av vakthavande befäl tog polismännen med cykeln till polisstationen för att utreda ägarförhållandena. H. hörde av sig till polisen samma dag och underrättades om beslaget. Han gjorde gällande att han hade förvärvat cykeln i god tro, men förklarade att han inte hade något emot att cykeln återställdes till J. Cykeln utlämnades därefter till J.

Vakthavande befäl förklarade att hans order till polismännen hade varit att förstå som ett beslut om beslag. Något beslagsprotokoll hade dock inte upprättats.

JO anförde inledningsvis att det hade varit befogat att ta cykeln i beslag. Den polisman som beslutade att lämna ut cykeln hade emellertid inte varit behörig att häva beslaget. Handläggningen gav enligt JO närmast intryck av att de polismän som hade befattat sig med saken hade betraktat omhändertagandet av cykeln mindre som ett beslag i rättegångsbalkens mening, än som första ledet i ett slags formlöst handräckningsförfarande. JO anförde vidare:

> ”Sådan informell besittningsrubbning förekommer också i praktiken, främst när stöldgods återtas på bar gärning. Det har också stundom ansetts godtagbart i vissa andra uppenbara fall, t.ex. när beslaget görs hos en för tillgrepp misstänkt och denne genast samtycker till att godset utlämnas till ägaren. Sistnämnda förfaringssätt är jag för egen del

> kritisk till; har godset tagits om hand för ett sådant ändamål som avses med beslagsreglerna är åtgärden att anse som ett beslag, oberoende av om den hos vilken åtgärden ägt rum frivilligt ställt godset till förfogande och förklarat sig inte längre göra anspråk på det."

JO konstaterade att det i detta fall hade saknats förutsättningar för att tillämpa det förenklade förfarandet, eftersom H. inte var närvarande när cykeln omhändertogs och han mycket väl hade kunnat hävda ett godtrosförvärv.

JO har således accepterat att polisen formlöst återställer egendom till målsäganden i vissa uppenbara fall. Ett sådant fall är då den misstänkte påträffas på bar gärning eller flyende fot. I det ovan refererade fallet anförde JO vidare att informella besittningsrestitutioner stundom har ansetts godtagbara, även i vissa andra uppenbara fall. Frågan är i vilka situationer det kan anses vara "uppenbart" att egendom som påträffas av polisen har frånhänts någon genom brott. Om det inte är fråga om något av de ovannämnda fallen, dvs. fall då den misstänkte tas på bar gärning eller flyende fot, kan det alltid finnas olika omständigheter som gör det tveksamt om egendomen verkligen har avhänts ägaren genom ett brott. Om en bil som har anmälts stulen påträffas av polisen kan det visserligen på goda grunder antas att den har frånhänts ägaren genom brott, men det är inte uppenbart. Den som vid tillfället innehar bilen kan t.ex. göra gällande att han har fått ägarens tillstånd att bruka bilen och att det därför inte är fråga om något brott. Detta talar enligt utredningens uppfattning för att informella besittningsrestitutioner inte bör förekomma annat än då egendom kan återtas i omedelbar anslutning till en brottslig gärning.

För att informellt förfarande skall kunna accepteras bör det således krävas att det är klarlagt att innehavaren inte kan göra gällande någon rätt till godset. Det bör inte heller få råda någon tvekan om vem det är som har rätt till godset[5]. I de flesta fall är det emellertid nödvändigt att polisen tar hand om egendomen för att utreda dessa frågor.

[5] Denna fråga kan vara svår att avgöra, vilket framgår av bl.a. följande fall. Ett finansbolag hade anmält G. för grovt bedrägeri alternativt grov förskingring av en bil. G. hade leasat bilen av företaget och fraktat den först till och sedan från U.S.A. med båt. Bilen togs i beslag i hamnen när den återkom till Sverige och utlämnades till finansbolaget. Rederiet gjorde emellertid gällande sjöpanträtt i bilen. Eftersom panträtten upphörde då bilen lämnades ut till finansbolaget, tillerkändes rederiet skadestånd av staten på grund av åklagarens felaktiga handläggning av beslaget (Justitiekanslerns beslut i skadeståndsärende 1994-05-26, dnr 990-93-40).

Om egendom tas om hand för ett sådant ändamål som avses med beslagsreglerna bör åtgärden, liksom JO har anfört, alltid betraktas som ett beslag. Det medför bl.a. att den som drabbas av åtgärden kan begära att rätten häver beslaget och förordnar att egendomen skall återställas till honom. Om man skulle acceptera att polisen informellt kunde omhänderta egendom under kortare eller längre tid, skulle det bl.a. innebära att den som berördes av omhändertagandet inte kunde få åtgärden prövad av domstol.

Med hänsyn till vad som har anförts ovan torde informella förfaranden i praktiken bli aktuella endast i de fall då det är uppenbart vem som har rätt till godset och då det dessutom är möjligt att omedelbart återställa egendomen till rättsägaren. Detta torde i sin tur förutsätta att egendomen innehas av gärningsmannen och att han tas på bar gärning eller flyende fot. Om egendom i en sådan situation informellt återställs till målsäganden, bör det självfallet krävas att den polisman som ansvarar för åtgärden dokumenterar ingripandet på ett sådant sätt att det i efterhand är möjligt att kontrollera att förutsättningarna förelåg.

9.4 Förverkandebeslag

Avsnitt 9.4 behandlar förverkandebeslag, dvs. beslag som företas för att säkerställa vissa förverkanden på grund av brott. Det är endast sakförverkande som kan säkerställas genom beslag, medan värdeförverkande kan säkerställas genom kvarstad enligt 26 kap. rättegångsbalken. I avsnitt 9.4.1 tar utredningen upp några tillämpningsproblem som har samband med svårigheter att avgöra under vilka förutsättningar kontanter kan bli föremål för sakförverkande eller för värdeförverkande. Avsnitt 9.4.2 handlar om förutsättningarna för förverkandebeslag.

9.4.1 Skillnaden mellan beslag och kvarstad

Den tredje formen av beslag har utredningen valt att kalla förverkandebeslag, dvs. beslag som företas för att säkerställa vissa förverkanden på grund av brott. Förverkande av egendom är en särskild rättsverkan av brott, vilken enligt 36 kap. brottsbalken kan drabba antingen ett föremål (sakförverkande) eller värdet av viss egendom (värdeförverkande). Det är endast sakförverkande som kan säkerställas genom beslag, medan värdeförverkande kan säkerställas genom kvarstad

enligt 26 kap. rättegångsbalken[6]. Den polisman som står i begrepp att omhänderta viss egendom för att säkerställa ett förverkande måste därför göra en bedömning av om det är egendomen som sådan som är förverkad eller endast värdet av viss egendom. Vanligtvis torde denna bedömning inte vålla några särskilda problem, eftersom sakförverkande oftast avser specifika föremål, t.ex. inbrottsverktyg eller mordvapen. Svårigheterna uppstår då det är pengar som är förverkade.

Med stöd av 36 kap. 1 § brottsbalken kan utbytet av ett brott förklaras förverkat, liksom ersättning för kostnader i samband med brottet. Är utbytet av brottet ett föremål blir det naturligtvis fråga om sakförverkande, men även pengar som utgör utbyte av brott kan under vissa förhållanden bli föremål för sakförverkande. Så var t.ex. fallet i NJA 1977 s. 735, då pengar som mottagits i betalning för försåld narkotika förklarades förverkade. Sakförverkande har också ansetts kunna komma i fråga beträffande sedlar som kunde antas vara förverkade enligt valutaförordningen (NJA 1965 s. 97 II). I det senare rättsfallet anförde Högsta domstolen att det var tveksamt i vad mån sakförverkande kunde avse egendom, vilken trätt i stället för den egendom som skulle vara förverkad[7]. Avgörande för om kontanter kan bli föremål för sakförverkande torde därför vara om de utgör det ursprungliga utbytet av ett brott. Har kontanterna trätt i stället för det ursprungliga utbytet av brottet, får förverkandet i stället säkras genom kvarstad i brottmål.

Man skulle i och för sig kunna tänka sig att utvidga beslagsinstitutet så att det blev möjligt att ta i beslag även egendom som har trätt i stället för utbyte av brott, oavsett om egendomen är föremål för sakförverkande eller värdeförverkande. En sådan ändring skulle dock sannolikt inte underlätta tillämpningen, eftersom kvarstadsreglerna och beslagsreglerna skulle komma att överlappa varandra på ett sätt som skulle göra dem mindre överskådliga. Dessutom skulle det bli nödvändigt för polisen att försöka avgöra om de kontanter som en misstänkt innehar verkligen kan antas vara substitut för det ursprungliga utbytet av brott, eller om det är fråga om pengar som inte alls har med brottet att skaffa. Utredningen anser därför inte att tillämpningssvårigheterna bör lösas genom en utvidgning av beslagsinstitutet i detta avseende. Däremot skulle man kunna överväga om man inte i

[6] Ulf Berg m.fl., Kommentar till brottsbalken, del III, 4 uppl., s. 457 (cit Brottsbalken III).

[7] Frågan behövde dock inte besvaras i målet. Högsta domstolen konstaterade att det i det aktuella fallet inte fanns något hinder mot sakförverkande, eftersom förvandlingen hade skett på beslagsstadiet och utgjort ett led i vården av den beslagtagna egendomen.

viss mån skulle kunna begränsa beslagsinstitutet genom att inte tillåta beslag av kontanter över huvud taget. Kvarstad skulle under sådana förhållanden vara den enda tillåtna säkerhetsåtgärden i fråga om pengar. Som utredningen har anfört i avsnitt 9.3.3, om återställandebeslag, skulle ett sådant förslag emellertid förutsätta en genomgång även av kvarstadsreglerna. Eftersom det inte ingår i utredningens uppdrag att göra en översyn av dessa regler, går utredningen inte närmare in på den här frågan.

Förverkande av pengar kan också förekomma med stöd av 36 kap. 2 § brottsbalken. Det kan vara fråga om pengar som har frambragts genom brott, exempelvis falska mynt eller sedlar, eller vars användande utgör brott, exempelvis straffbar befattning med vederlag för narkotikahandel (prop. 1982/83:141 s. 31). Förverkande kan enligt 36 kap. 2 § även drabba sådan egendom som har använts som hjälpmedel vid brott. Bestämmelsen tar närmast sikte på föremål som har sådana egenskaper att de direkt kan utnyttjas för brottslig verksamhet, t.ex. förfalskade handlingar eller dyrkar. Frågan är om även betalningsmedel kan anses utgöra sådant hjälpmedel för brott som kan förverkas. I rättsfallet NJA 1985 s. 316 ansågs det inte vara möjligt att som hjälpmedel förverka pengar som hade använts som insatser vid dobbleribrott. Högsta domstolen anförde som skäl att pengar kan anses som hjälpmedel endast i fall då de använts som ''föremål'', t.ex. som förlagor vid falskmynteri eller när mynt använts som verktyg. Å andra sidan har det hävdats att pengar som har varit avsedda för förvärv av narkotika borde kunna förverkas under förutsättning att det är fråga om viss individualiserad egendom (prop. 1982/83:141 s. 30 f).

I den utsträckning pengar kan förverkas på den grund att de har utgjort hjälpmedel vid brott, torde det som regel bli fråga om sakförverkande. Det gäller även förverkande av pengar som har frambragts genom brott eller vars användande utgör brott. I samtliga fall kan värdeförverkande emellertid också förekomma med stöd av 36 kap. 2 § andra stycket brottsbalken. Då betalningsmedel förverkas med stöd av denna paragraf måste man således också ta ställning till om det rör sig om sakförverkande eller värdeförverkande och om verkställigheten av en senare förverkandeförklaring kan säkras genom beslag eller kvarstad. Liksom vid förverkande enligt 36 kap. 1 § torde det avgörande för bedömningen vara om de påträffade kontanterna är de som exempelvis ursprungligen användes som hjälpmedel för brottet, eller om de har ersatts av andra av samma värde. Svårigheterna att skilja mellan sakförverkande och värdeförverkande torde inte heller i dessa fall kunna avhjälpas genom någon förenkling av beslagsreglerna. Som utredningen tidigare har anfört skulle man dock

kunna överväga om man inte genom en förenkling av kvarstadsreglerna kunde åstadkomma ett mer praktiskt sätt för omhändertagande av pengar som kan antas förverkade. Sådana överväganden kan emellertid inte göras i det här sammanhanget.

Sammanfattningsvis konstaterar utredningen därför att förverkandebeslag även fortsättningsvis bör komma i fråga för att säkerställa sådana förverkanden som kan betraktas som sakförverkanden och att även kontanter, i den mån de kan bli föremål för sakförverkande, kan omhändertas genom beslag.

9.4.2 Förutsättningarna för förverkandebeslag

Förutsättningen för att ett föremål skall få tas i beslag är för närvarande att det ”skäligen kan antagas” vara på grund av brott förverkat. Enligt 27 kap. 1 § tredje stycket skall dessutom proportionalitetsprincipen iakttas, vilket innebär att ett föremål får tas i beslag endast om skälen för åtgärden uppväger det intrång eller men i övrigt som åtgärden innebär för den misstänkte eller för något annat motstående intresse.

För alla former av tvångsmedel gäller dessutom att behovsprincipen skall iakttas, även om den inte finns direkt uttryckt i lagtexten. Då det gäller beslag av förverkad egendom anser utredningen emellertid att behovsprincipen inte gör sig lika starkt gällande som i fråga om andra tvångsmedel, vilket har att göra med den omständigheten att förverkandereglerna utgår från att den egendom som avses är förverkad redan när brottet begås. Förverkande kan således betraktas som en egenskap hos egendomen, vilken följer omedelbart med brottet och bör leda till ett lika omedelbart omhändertagande av egendomen. Beslag av förverkad egendom kan därför ses som en form av interimistisk verkställighet av en senare förverkandeförklaring. Det finns enligt utredningens uppfattning inte anledning att för beslag dessutom kräva att det skall finnas en konkret risk för att den som innehar egendomen senare kommer att undandra sig att utge den eller att en förverkandeförklaring annars inte kan verkställas. Däremot bör beslag inte tillåtas annat än om det finns en ganska kvalificerad misstanke om att egendomen är förverkad. Enligt gällande rätt krävs således att det ”skäligen kan antagas” att egendomen är förverkad, vilket enligt utredningens uppfattning ett tillräckligt högt ställt krav. Utredningen föreslår därför ingen ändring såvitt gäller förutsättningarna för förverkandebeslag.

9.5 Beslag i syfte att förhindra brott

Med stöd av 27 kap. 14 a § rättegångsbalken får ett föremål tas i beslag om det skäligen kan antas vara förverkat enligt 36 kap. 3 § brottsbalken. Enligt 36 kap. 3 § 1 får föremål förverkas för det första om de ”på grund av sin särskilda beskaffenhet och omständigheterna i övrigt kan befaras komma till brottslig användning”. Vidare får med stöd av 3 § 2 sådana föremål förverkas ”som är ägnade att användas som vapen vid brott mot liv och hälsa och som har påträffats under omständigheter som gav anledning att befara att de skulle komma till sådan användning”. Slutligen kan med stöd av 3 § 3 också sådana föremål förverkas ”som är ägnade att användas som hjälpmedel vid brott som innefattar skada på egendom och som har påträffats under omständigheter som gav uppenbar anledning att befara att de skulle komma till sådan användning”.

Förverkande enligt 36 kap. 3 § brottsbalken förutsätter således inte att ett brott har ägt rum och kan därför inte heller betraktas som en rättsverkan av brott (Brottsbalken III, s. 454). Trots det har bestämmelser om sådant förverkande fått sin plats bland brottsbalkens regler om rättsverkan av brott. En liknande bestämmelse fanns tidigare i 2 kap. 17 § andra stycket strafflagen (NJA II 1948 s. 177). Denna regel, som motsvarade nuvarande 36 kap. 3 § 1, överfördes till brottsbalken och reviderades år 1968 (prop. 1968:79). Därefter har bestämmelsen ändrats år 1983, då punkt 2 lades till (prop. 1982/83:89) och år 1989, då punkt 3 tillkom (prop. 1987/88:143).

Till grund för 1968 års revision av den gamla bestämmelsen i strafflagen låg betänkandet Förverkande på grund av brott, SOU 1960:28. I betänkandet anfördes bl.a. att bestämmelsen i 2 kap. 17 § andra stycket strafflagen föll utanför den egentliga förverkandelagstiftningen, eftersom förverkande som avsågs i denna paragraf inte utgjorde någon brottspåföljd; det skulle därför kunna övervägas om inte regeln snarare hörde hemma i rättegångsbalkens beslagskapitel, i strafflagens eller rättegångsbalkens promulgationslagar eller eventuellt i en särskild lag. I betänkandet lämnades emellertid inte något förslag till hur en sådan lösning skulle kunna se ut och frågan togs inte heller upp i propositionen. Bestämmelsen har därefter blivit kvar i brottsbalken.

Bestämmelser om omhändertagande av egendom som är förverkad enligt 36 kap. 1 eller 2 § brottsbalken finns i 27 kap. rättegångsbalken. Dessa regler om beslag omfattade från början inte sådan egendom som avses med bestämmelsen i 36 kap. 3 § brottsbalken. År 1975 infördes emellertid den särskilda regeln i 27 kap. 14 a § rättegångsbalken, varigenom det blev möjligt att omhänderta även

sådan egendom (prop. 1975:106). Frågan om var bestämmelsen skulle placeras togs inte upp i propositionen. Det förtjänar att påpekas att polislagen inte fanns då bestämmelsen i 27 kap. 14 a § rättegångsbalken tillkom.

Sådana föremål som kan tas i beslag enligt 27 kap. 14 a § rättegångsbalken kan inte eftersökas med stöd av rättegångsbalkens regler om husrannsakan och kroppsvisitation, eftersom dessa förutsätter att det åtminstone finns anledning att anta att ett brott har begåtts (jfr JO 1974 s. 27). I stället får polislagens regler om motsvarande tvångsmedel tillämpas. I det lagstiftningsärende som ledde till att andra punkten i 36 kap. 3 § brottsbalken lades till, diskuterades visserligen frågan om polisens möjlighet att visitera någon för att söka efter föremål som är förverkade enligt denna paragraf. Något förslag till bestämmelse om visitation presenterades emellertid inte, eftersom frågan om polisens möjlighet att företa visitation utan samband med brottsutredning då var föremål för polisberedningens arbete med att lägga fram en ny polislag.

I polislagen intogs ursprungligen två bestämmelser som gav polisman befogenhet att företa kroppsvisitation för att ta hand om farliga föremål i brottsförebyggande syfte. Antingen kunde 19 § första stycket åberopas i samband med ett frihetsberövande eller ett avlägsnande eller 22 § andra stycket vid kvalificerad risk för viss allvarlig brottslighet. År 1987 infördes dessutom ett andra stycke i 19 §, varigenom polisen gavs ytterligare befogenhet att företa kroppsvisitation. Enligt 19 § polislagen får en polisman således ”kroppsvisitera i den utsträckning det behövs för att söka efter vapen eller andra farliga föremål som är ägnade att användas vid brott mot liv eller hälsa, om det med hänsyn till omständigheterna kan antas att ett sådant föremål kan förklaras förverkat enligt 36 kap. 3 § brottsbalken”.

Överväganden

Som anfördes i det tidigare nämnda betänkandet om förverkande, borde bestämmelsen i 36 kap. 3 § brottsbalken av systematiska skäl flyttas till någon annan författning, exempelvis en särskild lag om förverkande av farliga föremål. I enlighet härmed borde även bestämmelsen om omhändertagande av sådan förverkad egendom flyttas från rättegångsbalken. Även om någon ändring av själva förverkanderegeln inte kommer till stånd, anser utredningen att man skulle kunna överväga att flytta bestämmelsen i 27 kap. 14 a § rättegångsbalken, i syfte att renodla bestämmelserna i rättegångsbalken

och reservera 27 kap. för regler om straffprocessuella tvångsmedel. Frågan är var en motsvarande bestämmelse i så fall lämpligen borde placeras.

Utredningens utgångspunkt är att man bör försöka samla alla regler om polisens rättsliga befogenheter i polislagen, om det inte är fråga om sådana bestämmelser som har samband med det straffprocessuella förfarandet. Bestämmelsen i 27 kap. 14 a § hör därför närmast hemma i polislagen, i synnerhet som syftet med ett sådant omhändertagande som avses i paragrafen närmast är att upprätthålla allmän ordning och att förebygga brott.

Det finns emellertid också skäl som talar för att man, åtminstone tills vidare, bör behålla bestämmelsen i rättegångsbalken. Beslag enligt 27 kap. 14 a § företas i syfte att säkerställa verkställigheten av en senare förverkandeförklaring. En sådan förklaring meddelas av rätten på yrkande av åklagaren, på motsvarande sätt som vid förverkande på grund av brott. Liksom är fallet vid vanliga förverkandebeslag enligt nuvarande 27 kap. 1 § bör det därför vara åklagaren, och inte polismyndigheten, som ansvarar för beslaget och som uppträder som part i förhållande till den som har drabbats av beslaget. Detta talar för att bestämmelsen i 27 kap. 14 a § bör behållas i rättegångsbalken. Skulle bestämmelsen överföras till polislagen, skulle man bli tvungen att också överföra en mängd regler om förfarandet vid beslag och om domstolsprövning av beslag. Utredningen anser därför att det är mest praktiskt att låta bestämmelsen stå kvar i rättegångsbalken, även om den principiellt inte hör hemma där.

9.6 Beslut i beslagsfrågor

I avsnitt 9.6.1 tar utredningen upp bestämmelserna om behörig beslutsfattare. Utredningen föreslår bl.a. att polismans befogenhet att besluta om beslag utvidgas i förhållande till vad som gäller enligt 27 kap. 4 §. En polisman skall enligt förslaget ha befogenhet att ta föremål och annat i beslag, oavsett på vilket sätt och i vilket sammanhang det har påträffats och utan föregående beslut av någon annan tjänsteman. Beslut om beslag bör liksom enligt gällande rätt kunna fattas även av rätten, åklagaren eller av polisens förundersökningsledare.

Avsnitt 9.6.2 handlar om rättens handläggning av beslagsfrågor. Om en fråga om beslag väcks vid rätten eller om någon begär rättens prövning av ett beslag, är utgångspunkten att rätten är skyldig att hålla förhandling i beslagsfrågan. I överrätt gäller skyldigheten att hålla förhandling bara då någon begär prövning av ett beslag. Utredningen

föreslår att samma skyldighet skall gälla då en fråga om beslag väcks i högre rätt. Utredningen föreslår också särskilda regler om förfarandet vid beslagsförhandling.

9.6.1 Förordnande om beslag

Av 27 kap. 4 § första stycket rättegångsbalken följer att den som med ''laga rätt griper eller anhåller en misstänkt eller verkställer häktning, husrannsakan, kroppsvisitation eller kroppsbesiktning får lägga beslag på föremål som därvid påträffas''. I andra stycket av samma paragraf föreskrivs att ''föremål, som i annat fall påträffas, får tas i beslag efter beslut av undersökningsledaren eller åklagaren''. Är det fara i dröjsmål får ''även utan sådant beslut åtgärden vidtas av polisman'', om det inte är fråga om en sådan försändelse som avses i nuvarande 27 kap. 3 §. Om ett beslag verkställs av annan än undersökningsledaren eller åklagaren och denne inte har beslutat beslaget, skall anmälan enligt sista stycket i 27 kap. 4 § skyndsamt göras hos honom, som har att omedelbart pröva, om beslaget skall bestå.

Paragrafen ändrades i januari 1994, då ordet kroppsbesiktning lades till i första stycket. I propositionen anförde departementschefen (prop. 1993/94:24 s. 61):

> I 27 kap. 4 § RB stadgas att den som verkställer häktning, husrannsakan eller kroppsvisitation får lägga beslag på de föremål som då påträffas. Av regeln framgår alltså inte att föremål påträffade genom kroppsbesiktning får tas i beslag. Som jag tidigare har sagt ... förekommer det att man påträffar narkotika vid kroppsbesiktningar. I promemorian har inte föreslagits att några ändringar i 27 kap. 4 § RB görs. En remissinstans har dock anmärkt att ett sådant tillägg bör göras, så att det där framgår att även föremål åtkomna genom kroppsbesiktning skall kunna tas i beslag. Narkotika som påträffas vid en kroppsbesiktning kan givetvis tas i beslag med stöd av andra regler. Även om så kan ske, bör det enligt min mening av 27 kap. 4 § RB för tydlighetens skull framgå att beslag kan ske av föremål som påträffas vid en kroppsbesiktning.

Av departementschefens uttalande att döma tycks avsikten med ändringen ha varit att göra det möjligt att beslagta föremål som påträffas vid en kroppsbesiktning. Förutsättningarna för beslag av sådana föremål regleras emellertid i 27 kap. 1 §, liksom beslag av

föremål som påträffas i samband med någon annan tvångsåtgärd. Bestämmelsen i 27 kap. 4 § första stycket handlar enbart om vem som får besluta om beslag. Ändringen har således endast fått till följd att en polisman numera får ta i beslag även föremål som påträffas vid en kroppsbesiktning, även om det inte föreligger fara i dröjsmål. Tidigare krävdes att polismannen i en sådan situation först inhämtade undersökningsledarens eller åklagarens beslut om beslag.

Då man vid tillkomsten av tvångsmedelslagen diskuterade vem som borde vara behörig att besluta om beslag, var det framför allt två omständigheter som var av betydelse för hur reglerna kom att se ut. För det första tog man hänsyn till att reglerna om beslag endast avsågs kunna gälla föremål som hade påträffats och som således var tillgängliga för myndigheterna. Denna utformning av beslagsreglerna skulle enligt Processkommissionen (SOU 1926:32 s. 106) leda till att beslut om beslag ofta måste fattas med stor skyndsamhet för att inte den misstänkte eller annan skulle ges tillfälle att undanskaffa påträffade föremål. Detta ledde i sin tur till att man ansåg det nödvändigt att i ganska stor utsträckning tillåta polismän att ta föremål i beslag. Den andra omständigheten som var av betydelse för utformningen av behörighetsreglerna var hur polisväsendet var organiserat. Man ansåg att beslutanderätten i största möjliga utsträckning borde förbehållas ”Konungens befallningshavande, landsfogde, landsfiskal och stadsfiskal ävensom polismästare och polisintendent som är chef för kriminalavdelning i stad” (3 § tvångsmedelslagen). Det ansågs tydligen inte tillrådligt att överlåta större befogenheter än nödvändigt åt en polisman, vilket bl.a. framgår av att det i förarbetena till den nyssnämnda paragrafen i tvångsmedelslagen anfördes följande: ”Naturligen möter ej hinder för beslagsmyndighet att för särskilt fall uppdraga beslags verkställande åt polisman. Tydligen bör därvid noga tillses, att denne är lämplig för uppdraget” (SOU 1932:29 s. 25).

Avvägningen mellan intresset av en effektiv reglering och intresset av att inte överlåta för mycket av beslutanderätten till polismän ledde till de bestämmelser som nu finns i 27 kap. 4 § rättegångsbalken. En polisman får enligt paragrafens första stycke således ta i beslag föremål som påträffas i samband med att han ”griper eller anhåller en misstänkt eller verkställer häktning, husrannsakan, kroppsvisitation eller kroppsbesiktning”. Som Processkommissionen anförde är i dessa fall ”ett utomordentligt snabbt handlande av nöden; skulle överordnad myndighetsbeslut inhämtas, bleve beslaget ofta förfelat” (SOU 1926:32 s. 107). I de flesta andra fall ansåg man i förarbetena till tvångsmedelslagen att det borde vara möjligt att avvakta beslut av mera kvalificerad myndighet. Skulle det föreligga fara i dröjsmål

skulle dock även polisman få besluta om beslag. Detta resonemang ledde till bestämmelsen i andra stycket av 27 kap. 4 §.

Frågan är emellertid vad det är för situationer som avses i andra stycket och om det finns anledning att göra skillnad mellan sådana situationer och de som nämns i första stycket. Varken i förarbetena till tvångsmedelslagen eller i förarbetena till rättegångsbalken ges några exempel på situationer då det av något skäl inte är lämpligt att låta en polisman besluta om beslag annat än om det föreligger fara i dröjsmål. Man kan emellertid tänka sig att polisen t.ex. påträffar en stulen cykel i ett cykelställ (se t.ex. JO 1986/87 s. 98). För att cykeln skall kunna tas i beslag av polismannen som finner den, fordras att han kan åberopa fara i dröjsmål. Om en polisman griper en misstänkt tjuv på flykt får han utan vidare ta i beslag det stöldgods han finner. Om den misstänkte emellertid undkommer, men under flykten tappar eller slänger i från sig stöldgods, får polismannen inte ta godset i beslag annat än om det föreligger fara i dröjsmål. I dessa fall är det visserligen inte fråga om bevisbeslag, utan om återställandebeslag. Det kan antas att de flesta bevisbeslag förekommer i sådana situationer som nämns i 27 kap. 4 § första stycket, eftersom föremålen vanligtvis påträffas i samband med ett frihetsberövande eller under en husrannsakan eller en kroppsvisitation. Man kan emellertid tänka sig att bevis överlämnas till polisen utan någon föregående efterforskningsåtgärd, t.ex. i samband med ett förhör. I en sådan situation får den polisman som tar emot föremålet inte ta det i beslag annat än om det är fara i dröjsmål. Enligt utredningens uppfattning skiljer sig de nu nämnda situationerna inte nämnvärt från de som nämns i första stycket av 27 kap. 4 §. Det finns med hänsyn härtill inte heller anledning att upprätthålla skilda regler om behörigheten att besluta om beslag av föremål som påträffas i de olika situationerna.

Man skulle emellertid kunna hävda att det av andra skäl vore olämpligt att ge polisman behörighet att besluta om beslag i alla situationer. Om det t.ex. är fråga om mycket omfattande skriftligt material eller föremål av betydande värde kan det vara lämpligt att frågan om beslag prövas av åklagaren eller förundersökningsledaren. Enligt gällande rätt får en polisman dock beslagta även mycket omfattande bevismaterial, under förutsättning att det påträffas i samband med en husrannsakan. Det finns därför inte anledning att i det hänseendet göra skillnad mellan föremål som påträffas vid exempelvis en husrannsakan och sådana som påträffas utan efterforskning. Ett beslag som har beslutats av en polisman skall dessutom omedelbart omprövas av åklagaren eller av polisens förundersökningsledare. Ett felaktigt beslut kan således repareras genom att det beslagtagna återställs till den från vilket det togs. I det avseendet skiljer sig beslag

på ett avgörande sätt från t.ex. husrannsakan och kroppsvisitation, vilket medför att beslut om beslag bör kunna fattas av polisman i större utsträckning än vad som är fallet då det gäller bl.a. husrannsakan. Sammantaget anser utredningen att det inte finns något avgörande hinder mot att utöka polismans befogenhet att besluta om beslag.

Frågan är om en utökad befogenhet för polisman att besluta om beslag bör omfatta även beslag av brev, telegram och andra försändelser som finns hos ett befordringsföretag. Enligt andra stycket i 27 kap. 4 § får en polisman inte ens vid fara i dröjsmål besluta om beslag av sådana försändelser. Man skulle möjligen kunna tolka första stycket i samma paragraf på det sättet att en polisman får ta sådana försändelser i beslag i samband med t.ex. husrannsakan hos ett post- eller telebefordringsföretag. Av förarbetena till tvångsmedelslagen framgår emellertid att avsikten med bestämmelserna har varit att polisman inte under några förhållanden skall få besluta om beslag av försändelser under befordran (SOU 1932:29 s. 15). Denna begränsning av polismans befogenhet att besluta om beslag var enligt förarbetena motiverad av hänsyn till den enskildes intressen. Tanken torde ha varit att man skulle förstärka skyddet för brevhemligheten genom att begränsa kretsen av dem som får ta del av innehållet i t.ex. ett brev under befordran. Brevhemligheten skyddas också genom inskränkningarna i beslagsrätten såvitt gäller meddelanden under befordran (nuvarande 27 kap. 3 §) och genom bestämmelsen i nuvarande 27 kap. 12 §, vilken begränsar kretsen av dem som är behöriga att öppna brev och andra slutna handlingar. Utredningen anser att dessa regler utgör ett tillräckligt skydd för brevhemligheten och att polisman därför bör kunna få ta i beslag även brev, telegram och andra försändelser som finns hos ett befordringsföretag.

Enligt utredningens uppfattning bör en polisman således ha befogenhet att ta föremål och annat i beslag, oavsett på vilket sätt och i vilket sammanhang det har påträffats och utan föregående beslut av någon annan tjänsteman. Beslut om beslag bör dock liksom enligt gällande rätt kunna fattas även av åklagaren eller av polisens förundersökningsledare. Beslutet får då som regel verkställas av en polisman. Även om en polisman i och för sig är behörig att själv fatta beslut i beslagsfrågan, kan han naturligtvis också överlämna frågan till åklagarens prövning. Om det t.ex. är fråga om särskilt omfattande eller särskilt känsligt skriftligt material kan det vara lämpligt att polismannen avstår från att själv besluta i beslagsfrågan, om det är möjligt med hänsyn till omständigheterna i det särskilda fallet. Om en polisman efter eget beslut har tagit föremål i beslag bör han liksom enligt gällande rätt vara skyldig att skyndsamt anmäla det till åklaga-

ren eller annan förundersökningsledare, som därefter omedelbart skall pröva om beslaget skall bestå.

Gällande rätt innebär att det inte bara är åklagare, annan förundersökningsledare och polisman som får lägga beslag på föremål. Även annan som ”med laga stöd griper eller anhåller en misstänkt eller verkställer häktning, husrannsakan, kroppsvisitation eller kroppsbesiktning får lägga beslag på föremål som därvid påträffas”. Enligt 24 kap. 7 § andra stycket får envar gripa den som har begått brott på vilket fängelse kan följa, och som påträffas på bar gärning eller på flyende fot. Envar får enligt samma paragraf gripa även den som är efterlyst för brott. Den som med stöd av denna bestämmelse griper en misstänkt kan således också med stöd av 27 kap. 4 § ta i beslag sådant som påträffas vid gripandet, antingen det är föremål som har betydelse som bevis eller det är något som har frånhänts annan genom brott. Bestämmelsen i 27 kap. 4 § ger emellertid intryck av att annan än polisman skulle ha befogenhet att ta föremål i beslag även i andra situationer, t.ex. i samband med husrannsakan eller annan undersökning. Det torde dock inte ha varit avsikten med bestämmelsen. Tvärtom anförde Processkommissionen att en enskild person inte borde tillåtas ta föremål i beslag annat än i samband med ett gripande (SOU 1926:32 s. 107).

Även om frågan inte berördes i samband med den senaste ändringen av bestämmelsen, torde det inte ha varit meningen att genom ändringen ge t.ex. läkare befogenhet att beslagta föremål som påträffas i samband med kroppsbesiktning. Utredningen anser i vart fall att beslagsfrågan i en sådan situation bör prövas av en åklagare eller en polisman. Som en följd härav anser utredningen att lagtexten bör förtydligas. Det bör således framgå att en enskild person får ta föremål i beslag endast för det fall att föremålet påträffas i samband med ett gripande enligt 24 kap. 7 § andra stycket rättegångsbalken. Den som har gripit en misstänkt med stöd av denna bestämmelse skall skyndsamt överlämna honom till närmaste polisman. Det bör av beslagsbestämmelsen framgå att även det beslagtagna skall överlämnas till närmaste polisman, som därefter bör ha ansvaret för att beslaget anmäls till åklagaren eller annan förundersökningsledare.

I 27 kap. 5 § föreskrivs att även rätten får ”förordna om beslag å föremål, som företes vid rätten eller eljest är tillgängliga för beslag”. Frågan om beslag får enligt andra stycket i samma paragraf upptas av rätten på yrkande av åklagaren eller annan förundersökningsledare. Efter åtalet får rätten även på yrkande av målsägande samt på eget initiativ ta upp en fråga om beslag. Enligt utredningens uppfattning bör rätten även kunna pröva frågor om beslag som uppkommer under handläggningen av ett mål. Det kan t.ex. vara fråga om föremål som

företes vid rätten efter föreläggande enligt 38 kap. 4 § eller 39 kap. 5 §. Då beslaget avser föremål som företes vid rätten, anses beslutet omedelbart ha gått i verkställighet, medan det i andra fall ankommer på polisen att verkställa beslutet (SOU 1938:43 s. 325). Det bör också vara möjligt för en åklagare att redan innan åtal har väckts hänskjuta beslagsfrågor till rättens prövning. Enligt gällande rätt är även polisens förundersökningsledare behörig att yrka beslag vid rätten. Utredningen anser dock att det är en uppgift som uteslutande bör ankomma på den som uppträder som part i målet, dvs. åklagaren. Utredningen föreslår därför ingen ändring i sak såvitt gäller rättens behörighet att besluta om beslag, men anser att annan förundersökningsledare än åklagare inte bör vara behörig att väcka en fråga om beslag.

Som utredningen har anfört ovan skall frågan om beslagets bestånd prövas av åklagare eller annan förundersökningsledare om det är en polisman som har beslutat om beslaget. Frågan om beslagets bestånd kan också komma under rättens prövning på begäran av den som har drabbats av beslaget (27 kap. 6 § första meningen). En sådan begäran kan framställas både om den drabbade menar att det aldrig har funnits skäl för beslaget och om han menar att skälen har upphört sedan beslutet fattades (Rättegångsbalken I, s. 25:12). Om rätten anser att det inte finns skäl för beslaget skall det hävas. Om beslaget emellertid redan har hävts av åklagaren, skulle rättens förordnande om hävande sakna betydelse. Rättens prövning kan inte heller utmynna i ett förbud mot att använda den information som kan ha inhämtats från de beslagtagna föremålen eller handlingarna. Rätten kan således över huvud taget inte ta upp frågan om åklagarens eller undersökningsledarens fortsatta förfarande med det beslagtagna godset, sedan beslaget väl har hävts.

Bestämmelsen i 27 kap. 6 § anses därför inte ge stöd för en prövning i rätten av beslagsfrågan efter det att beslaget har hävts av åklagaren (NJA 1977 s. 573). Inte heller om beslagtagna handlingar har kopierats kan frågan om beslagets bestånd prövas sedan beslaget väl har hävts. Att säkra innehållet i beslagtagna handlingar genom att kopiera dem och sedan häva beslaget är emellertid en metod som ofta används. Eftersom frågan om beslagets bestånd därmed inte kan komma under rättens prövning har det ansetts att ett sådant förfarande, om det inte grundas på önskemål eller medgivande från den som drabbas av beslaget, inte kan anses väl förenligt med grunderna för bestämmelserna om rätt att begära domstolsprövning av beslag (NJA 1988 s. 473). Enligt utredningens uppfattning (se avsnitt 5.3.1) bör ett sådant förfarande dock godtas, eftersom rättens prövning ändå inte kan resultera i något förbud för polisen att använda den information som man redan har fått tillgång till.

Frågan är emellertid om det nu bör införas en möjlighet att få beslagsfrågor prövade även efter det att beslaget har hävts. För att en sådan prövning skall fylla någon funktion måste den i så fall kunna förenas med ett förbud mot att använda den information som beslaget har gett. Av praktiska skäl skulle det inte vara någon mening med att förbjuda polisen att använda informationen i spaningssyfte, eftersom det som regel inte går att kontrollera vilken information som har legat till grund för det fortsatta utredningsarbetet. Däremot skulle man kunna tänka sig att information inte fick användas som bevis. Åklagaren skulle t.ex. kunna förbjudas att åberopa ett beslagtaget föremål som bevis om det visade sig att beslaget inte var lagligen grundat. Detsamma borde i så fall gälla även bevis som åtkommits genom en olaga husrannsakan eller genom någon helt otillåten efterforskningsmetod. Sådana regler finns visserligen i den anglosaxiska rätten, men har hittills inte ansetts stå i överensstämmelse med det svenska rättssystemet. Som en konsekvens därav föreslår utredningen inte heller att frågan om giltigheten av ett beslag skall kunna komma under domstolsprövning efter det att beslaget har hävts.

Sammanfattningsvis anser utredningen således att beslut om beslag bör fattas av åklagare eller polisman eller av rätten på yrkande av åklagaren. Sedan åtal har väckts bör rätten även självmant eller på yrkande av målsäganden få ta upp en fråga om beslag. Vidare bör den som med stöd av 24 kap. 7 § andra stycket rättegångsbalken griper en misstänkt få lägga beslag på föremål som därvidl påträffas. Sådana föremål bör skyndsamt överlämnas till närmaste polisman. Om en polisman har beslutat om beslag bör han vara skyldig att skyndsamt anmäla det till åklagare eller annan förundersökningsledare, som omedelbart bör ha att pröva om beslaget skall bestå. Detsamma bör gälla om en polisman har mottagit föremål som har tagits i beslag vid ett s.k. envarsgripande. Om åklagare eller polisman har beslutat om beslag bör den som har drabbats av åtgärden dessutom kunna begära att rätten prövar om beslaget skall bestå. Bestämmelser om vem som får besluta om beslag, vilket för närvarande finns i 4 § och 5 § första och andra styckena, bör kunna meddelas i en paragraf.

9.6.2 Rättens handläggning av beslagsfrågor

Bestämmelserna om beslut om beslag kompletteras i gällande rätt med regler om rättens handläggning av beslagsfrågor. Dessa finns i nuvarande 27 kap. 5 § tredje stycket, 6 § andra och tredje meningen samt 7 och 14 §§ rättegångsbalken. Reglerna om rättens handläggning av beslagsfrågor överensstämmer med vad som gäller beträffande

reseförbud. 27 kap. 5 § tredje stycket motsvaras således av 25 kap. 3 § tredje stycket, 27 kap. 6 § av 25 kap. 5 §, 27 kap. 7 § av 25 kap. 6 § och 27 kap. 14 § av 25 kap. 8 §.

I 27 kap. 5 § tredje stycket föreskrivs att rätten skall hålla förhandling när det har väckts en fråga om beslag. Förhandlingen skall äga rum så snart det kan ske. I övrigt gäller om sådan förhandling ''i tillämpliga delar vad i 24 kap. 17 § är stadgat''. Är det fara i dröjsmål, får rätten omedelbart förordna om beslag att gälla, till dess annorlunda förordnas. Om en fråga om beslag väcks först i högre rätt får domstolen enligt 27 kap. 14 §, vilken hänvisar till 25 kap. 8 §, även utan förhandling besluta i beslagsfrågan. ''Finnes förhandling erforderlig'' skall den dock hållas så snart det kan ske. Beträffande sådan förhandling gäller vad som sägs i 24 kap. 17 §.

I 27 kap. 6 § finns bestämmelser om förhandling då någon har begärt rättens prövning av ett beslag som har beslutats av åklagare eller annan förundersökningsledare. Då en begäran om prövning har kommit in skall förhandling hållas så snart det kan ske och ''om synnerligt hinder ej möter, sist å fjärde dagen därefter''. Bestämmelserna i 24 kap. 17 § gäller även vid sådan förhandling. Om huvudförhandling sätts ut att hållas inom en vecka sedan begäran framställdes, får beslagsförhandlingen anstå till huvudförhandling om inte rätten finner att särskild beslagsförhandling bör äga rum.

De nu nämnda reglerna medför att egendom i princip inte kan tas i beslag utan att den som berörs av det kan få sitt anspråk på skydd för äganderätten prövat vid muntlig förhandling vid domstol, antingen i samband med att det uppkommer fråga om att ta viss egendom i beslag eller när som helst efter det att egendom har tagits i beslag. Bestämmelserna utgör därigenom ytterligare ett skydd för den enskildes rätt till sin egendom. Principen om att den som berörs av ett beslag kan få frågan prövad vid domstol bör inte ändras. Däremot finns det anledning att överväga om de nu gällande tidsfristerna bör behållas oförändrade och om det finns skäl att ha en specialbestämmelse för överrätternas prövning av beslagsfrågor.

Tidsfristen inom vilka förhandling skall hållas

Både för det fall att en fråga om beslag väcks vid rätten eller om den som har drabbats av ett beslag begär att rätten prövar om beslaget skall bestå, skall förhandling enligt gällande rätt hållas så snart som möjligt. Om rätten skall pröva ett redan beslutat beslag finns det dessutom en viss längsta tid föreskriven, inom vilken förhandling måste hållas. Huvudregeln är att förhandlingen skall hållas senast på

fjärde dagen efter det att begäran om prövning framställdes till rätten. Om huvudförhandling skall hållas inom en vecka kan man dock vänta med beslagsförhandlingen till dess. Eftersom en förhandling alltid skall hållas så snart som möjligt kan man fråga sig om det är nödvändigt att dessutom föreskriva att den skall hållas inom viss längsta tid. Någon sådan bestämmelse finns ju inte för det fall att en fråga om beslag väcks vid rätten. Hänsynen till den som har begärt prövning av ett beslag talar emellertid för att rättegångsbalken bör innehålla bestämmelser om den längsta tid inom vilken frågan om beslagets bestånd måste tas upp till prövning. Risken med en bestämd tidsfrist är att man utnyttjar tidsfristen maximalt utan att pröva om det faktiskt är möjligt att hålla en förhandling tidigare. Om en tingsrätt har fått en begäran om prövning av ett beslag är det t.ex. inte särskilt sannolikt att tingsrätten håller någon särskild beslagsförhandling om det ändå går att sätta ut huvudförhandlingen inom en vecka. Även om detta är en nackdel som följer med en bestämmelse om viss längsta tid inom vilken prövning skall ske, är nackdelen inte så stor att det är motiverat att avstå från en sådan bestämmelse. För tillämpningen av bestämmelsen finns det emellertid anledning att framhålla att förhandlingen enligt huvudregeln alltid skall hållas *så snart som möjligt*.

Frågan är om det finns anledning att ändra de två tidsgränser som för närvarande finns i 6 §, dvs. fyra respektive sju dagar. Då det gäller andra straffprocessuella tvångsmedel föreskrivs som regel en frist på fyra dagar. Häktningsförhandling skall t.ex. hållas inom fyra dagar från frihetsberövandet (24 kap. 13 och 17 §). Förhandling med anledning av en begäran om prövning av ett beslut om reseförbud skall hållas inom fyra dagar från att begäran framställdes (25 kap. 5 §) och förhandling med anledning av en begäran om kvarstad på egendom som har tagits i förvar, inom fyra dagar från det att framställningen inkom till rätten (26 kap. 4 §). I de två senare fallen finns dock möjlighet att vänta ytterligare några dagar. Om huvudförhandling utsätts att hållas inom en vecka får tvångsmedelsförhandlingen nämligen anstå till dess. Eftersom bestämmelserna om när beslagsförhandling skall hållas således överensstämmer med vad som gäller beträffande andra tvångsmedel, bör beslagsreglerna av praktiska skäl inte ändras om inte särskilda skäl talar för det. Några sådana skäl har inte framkommit.

Prövning av beslagsfrågor i överrätt

Om en fråga om beslag väcks vid rätten är utgångspunkten att föremålet i fråga inte får tas i beslag förrän efter förhandling. För att

inte syftet med åtgärden skall gå om intet får rätten dock enligt nuvarande regler interimistiskt förordna om beslag utan föregående förhandling. Skyldigheten att hålla förhandling gäller inte heller då en fråga om beslag väcks först i högre rätt[8] (se 27 kap. 14 § och 25 kap. 8 §).

Motsvarande bestämmelse finns såvitt gäller reseförbud och kvarstad och fanns tidigare även beträffande häktning. 1988 togs bestämmelsen emellertid bort såvitt gäller häktning. Om en fråga om häktning väcks i överrätt, måste överrätten följaktligen hålla förhandling i häktningsfrågan. Syftet med denna ändring var att häktningsreglerna skulle anpassas till Europakonventionens bestämmelser, vilka kräver att den som har berövats friheten ofördröjligen ställs inför domstol. Även om ändringen av häktningsreglerna således föranleddes av de speciella regler som enligt Europakonventionen gäller beträffande frihetsberövanden, finns det anledning att överväga om man inte bör upphäva också motsvarande bestämmelse såvitt gäller beslag.

Det ursprungliga motivet för att bestämmelserna infördes framgår av förarbetena till den dåvarande bestämmelsen om handläggning av häktningsfrågor i överrätt. Processlagberedningen anförde i förslaget till rättegångsbalk (SOU 1938:44 s. 310): ”För den högre rättens prövning av häktningsfrågan synes förhandling icke alltid vara erforderlig; handlingarna i målet torde i allmänhet utgöra tillräckligt material för frågans bedömande”. Även om det torde vara mycket sällsynt att en fråga om beslag väcks först i högre rätt, anser utredningen att det är lika angeläget att frågan prövas vid förhandling i t.ex. hovrätt som vid tingsrätt. Principen om att frågan alltid bör prövas vid förhandling bör därför upprätthållas oavsett i vilken instans frågan väcks. Det kan dessutom påpekas att beslagsförhandling enligt gällande rätt skall hållas om någon begär rättens prövning av ett beslag i ett mål som handläggs i överrätten (27 kap. 6 §). I det fallet tillämpas således samma handläggningsregler både i underrätt och i överrätt. Utredningen föreslår därför att den särskilda regel som gäller för överrätternas prövning av beslagsfrågor upphävs. Den nuvarande bestämmelsen om att förordnande om beslag får meddelas interimistiskt även utan förhandling bör naturligen gälla även vid handläggning i överrätt.

[8] Om talan fullföljs mot ett av lägre rätt meddelat beslut i en beslagsfråga gäller beträffande handläggning av målet reglerna i 52 och 56 kap. rättegångsbalken.

Beslagsförhandling

Då rätten håller förhandling med anledning av att en fråga om beslag har väckts vid rätten gäller enligt 27 kap. 5 § tredje stycket ”i tillämpliga delar vad i 24 kap. 17 § är stadgat”. Samma bestämmelser skall enligt 27 kap. 6 § tillämpas då rätten håller förhandling med anledning av att någon har begärt rättens prövning av ett beslag.

Bestämmelsen i 24 kap. 17 § handlar om häktning av den som inte är anhållen. I *första stycket* sägs att rätten kan ta upp en fråga om häktning på eget initiativ eller på yrkande av åklagaren. Motsvarande bestämmelse finns beträffande beslag i 27 kap. 5 § andra stycket. I *andra stycket* sägs att häktningsförhandling skall hållas så snart som möjligt. Beträffande sådan förhandling gäller ”i tillämpliga delar vad som sägs i 14 - 16 §§”. Det är framför allt dessa paragrafer som innehåller bestämmelser av betydelse för beslagsförhandlingar. I 24 kap. 14 § finns bl.a. bestämmelser om vem som skall vara närvarande vid häktningsförhandling. I detta hänseende gäller dock även de särskilda reglerna enligt 24 kap. 17 §. I princip skall både den misstänkte och den som yrkar häktning vara närvarande vid häktningsförhandlingen. Om det finns ”synnerligt hinder” mot att den misstänkte är närvarande får förhandlingen dock hållas i hans utevaro (24 kap. 14 §). Om den misstänkte har kallats till förhandlingen eller om det finns anledning att anta att han har avvikit eller på annat sätt håller sig undan, får förhandlingen också hållas i hans utevaro (24 kap. 17 §). Om målsäganden uteblir trots att han har kallats till förhandlingen får frågan också avgöras i hans utevaro (24 kap. 17 §).

Det synes i praktiken råda delade meningar om hur dessa bestämmelser skall tillämpas då det gäller beslagsförhandlingar. Tillämpningen skulle enligt utredningens mening underlättas väsentligt om det framgick direkt av lagtexten i 27 kap. rättegångsbalken vad som gäller vid beslagsförhandling. Utredningen föreslår därför för det första att hänvisningen från beslagsreglerna till reglerna om förfarandet vid häktningsförhandling ersätts med uttryckliga bestämmelser om förfarandet vid beslagsförhandling. Utredningen föreslår vidare att sådana bestämmelser begränsas till att innehålla regler om vem som skall kallas till beslagsförhandling samt om vad som skall gälla då någon uteblir från förhandling. Det behövs enligt utredningens mening inte några regler motsvarande de övriga bestämmelserna i 24 kap. 14 - 17 §§ rättegångsbalken, t.ex. bestämmelsen om vilken utredning som får läggas fram under en häktningsförhandling.

Av lagtexten bör för det första framgå att den som har väckt en fråga om beslag vid rätten bör kallas till förhandlingen. Är det målsäganden som har begärt att ett föremål tas i beslag, skall

målsäganden som har begärt att ett föremål tas i beslag, skall målsäganden således kallas. Däremot bör det inte vara nödvändigt att i en sådan situation kalla åklagaren i målet. Åklagaren kan under alla förhållanden ändå kallas, om rätten skulle anse att det behövs. Den som kan komma att drabbas av beslaget bör naturligtvis också kallas till förhandlingen. Av praktiska skäl bör beslagsfrågan kunna avgöras även om någon av dem som har kallats till förhandlingen uteblir. Om exempelvis en målsägande som har yrkat beslag inte inställer sig till förhandling, bör beslagsfrågan ändå kunna avgöras.

För det fall att någon har begärt rättens prövning av ett beslag, skall denne naturligtvis kallas till förhandlingen. Även åklagaren i målet, bör kallas till förhandlingen, liksom den som annars kan antas ha intresse i saken. Om föremålet i fråga har tagits i beslag för att säkra målsägandens rätt, bör målsäganden följaktligen kallas till förhandlingen. Frågan bör också i detta fall kunna få avgöras även om någon som har kallats uteblir från förhandlingen.

Då rätten förordnar om beslag eller fastställer verkställt beslag, skall rätten enligt 27 kap. 7 § samtidigt sätta ut den tid inom vilken åtal skall väckas. Tiden får inte sättas längre än vad som är nödvändigt. Om det visar sig att tiden är otillräcklig får rätten, på begäran av åklagaren, medge förlängning av tiden. I likhet med vad som gäller beträffande häktning (24 kap. 18 § andra stycket) bör den som berörs av beslaget beredas tillfälle att yttra sig om åklagaren begär förlängning av den utsatta tiden. Detta bör uttryckligen framgå av bestämmelsen i nuvarande 27 kap. 7 §.

9.7 Vissa särskilda frågor rörande beslag

I detta avsnitt tar utredningen upp bestämmelserna i 27 kap. 9 - 12 §§, om förfarandet vid beslag. Avsnitt 9.7.1 handlar om kvarhållande av vissa försändelser som kommer in till befordringsanstalter (27 kap. 9 §) och avsnitt 9.7.2 bl.a. om förvaring och vård av beslagtagna föremål (27 kap. 10 §).

I avsnitt 9.7.3 behandlas bestämmelsen om underrättelser om beslag (27 kap. 11 §). Utgångspunkten är att den som inte har varit närvarande vid ett beslag omedelbart skall underrättas om beslaget. Uppskov med underrättelsen får enligt gällande rätt medges endast om det är en försändelse hos ett befordringsföretag som har tagits i beslag. Utredningen föreslår emellertid att förundersökningsledaren, om det är av synnerlig vikt för utredningen, även i andra fall skall få besluta att en underrättelse inte skall lämnas förrän vid en viss senare tidpunkt.

Avsnitt 9.7.4 tar upp regeln i 27 kap. 12 §, om vem som får undersöka brev och vissa andra handlingar.

9.7.1 Kvarhållande av försändelse hos befordringsföretag

I 27 kap. 9 § finns regler om kvarhållande av vissa försändelser som kommer in till ett befordringsföretag. Syftet med bestämmelsen är att göra befogenheten att ta sådana försändelser i beslag mera effektiv. Bestämmelsen är inte begränsad till försändelser som kommer in till post- eller telebefordringsföretag, utan gäller också försändelser som har avlämnats för befordran med t.ex. järnväg, buss, fartyg eller annat transportmedel (prop. 1942:5 s. 209 f. och 508 samt, angående uttrycket befordringsföretag, prop. 1992/93: 200 s. 161 f.).

Beslut om kvarhållande får enligt 9 § första stycket meddelas endast av rätten och endast på begäran av ''undersökningsledaren eller åklagaren''. Även polisens förundersökningsledare är således behörig att yrka beslag vid rätten. Enligt utredningens uppfattning är det en uppgift som uteslutande bör ankomma på den som uppträder som part i målet, dvs. åklagaren. Utredningen föreslår därför att begäran om kvarhållande av försändelse får tas upp endast på yrkande av åklagare.

Förutsättningarna för att ett förordnande om kvarhållande skall få meddelas är att en försändelse som får tas i beslag väntas komma in till ett befordringsföretag. Det kan således vara fråga om vilken försändelse som helst, men den får inte omfattas av beslagsförbudet i nuvarande 27 kap. 2 §. Är det fråga om en försändelse genom ett post- eller telebefordringsföretag, gäller dessutom för närvarande enligt 27 kap. 3 § att det för brottet skall vara stadgat fängelse i ett år eller mer. Utredningen har tidigare föreslagit att denna begränsning skall gälla försändelser hos alla befordringsföretag.

Ett förordnande skall enligt 9 § andra stycket meddelas att gälla viss tid, högst en månad, från den dag då förordnandet delgavs befordringsföretaget. Bestämmelsen är motiverad av att sådana förordnanden inte bör få större omfattning än vad som är nödvändigt. Av samma skäl bör det i förordnandet dessutom anges adress eller annat kännetecken på den eller de avsedda försändelserna (SOU 1938:43 s. 325). Förordnandet skall enligt andra stycket också innehålla en underrättelse om att meddelande om åtgärden inte utan tillstånd av undersökningsledaren eller åklagaren får lämnas till avsändaren, mottagaren eller någon annan. Den som åsidosätter denna tystnadsplikt kan dömas för brott mot tystnadsplikt enligt 20 kap. 3 § brottsbalken.

När en försändelse på grund av ett förordnande hållits kvar, skall befordringsföretaget enligt 9 § tredje stycket utan dröjsmål göra

anmälan hos den som har begärt förordnandet. Denne skall omedelbart pröva om beslag skall ske.

JO har till utredningen överlämnat ett beslut angående beslag i s.k. postkontrollärenden (JO:s beslut den 22 juni 1993, dnr 1355-1992). I beslutet redovisas ett yttrande från Regionåklagarmyndigheten i Stockholm, av vilket framgår hur man förfar då en försändelse har kommit in till ett befordringsföretag. Så snart förundersökningsledaren har underrättats tar han omedelbart ställning till om försändelsen skall skickas vidare eller om den ''skall öppnas och granskas och därmed tagas i beslag''. Om förundersökningsledaren efter granskningen finner att försändelsens innehåll saknar betydelse, hävs beslaget omedelbart och försändelsen lämnas tillbaka till befordringsföretaget. Skulle försändelsen innehålla ett meddelande på något annat språk än svenska, tar man som regel en kopia för att kunna översätta meddelandet och häver därefter beslaget. Skulle meddelandet efter översättning visar sig sakna betydelse för brottsutredningen beslutar regionåklagarmyndigheten att kopian skall förstöras. Regionåklagarmyndigheten pekade i yttrandet på att det inte finns några bestämmelser om hur man skall förfara med kopior av meddelanden.

Utredningen vill inledningsvis framhålla att bestämmelsen om kvarhållande av försändelser enbart är avsedd att göra det möjligt för polis och åklagare att ta försändelser i *beslag*, dvs. att behålla dem under kortare eller längre tid. Bestämmelsen torde emellertid ofta tillämpas i situationer då polisen egentligen inte har intresse av t.ex. en handling som sådan, utan bara av den information som handlingen innehåller. I sådana fall har polisen i och för sig inte anledning att ta handlingen i beslag. I stället är det tillräckligt att polisen öppnar försändelsen och läser meddelandet, för att sedan skicka försändelsen vidare. Eftersom regler om kvarhållande av försändelser som är under befordran endast meddelas i anslutning till beslagsreglerna, torde avsikten dock ha varit att sådana försändelser måste tas i beslag innan de får öppnas av polisen.

Som utredningen tidigare har framhållit borde man inte behöva åberopa beslagsreglerna för att enbart öppna och läsa ett brev under befordran eller för att söka efter föremål som antas finnas i försändelsen. Ett alternativ skulle kunna vara att införa regler liknande de danska bestämmelserna om ''brevåbning'' och ''brevstandsning'', vilket innebär att polisen får hålla kvar en försändelse, öppna den och ta del av innehållet samt förhindra att brevet skickas vidare (en närmare redogörelse för de danska reglerna finns i avsnitt 3.1.4). Sådana bestämmelser passar emellertid inte in bland beslagsreglerna, utan skulle närmast höra hemma bland allmänna bestämmelser om inhämtande av information. På de skäl som utredningen har anfört i

avsnitt 5.1.2 lämnar utredningen emellertid inte något förslag till sådana bestämmelser.

Av det tidigare nämnda yttrandet från Regionåklagarmyndigheten i Stockholm framgår att man ibland kopierar innehållet i en försändelse och därefter häver beslaget. Detta förfarande visar tydligt att det är informationen man är intresserad av, inte handlingen som sådan. I avsnitt 5.3.1 har utredningen tagit upp frågan om det bör vara tillåtet att fotokopiera beslagtagna handlingar. Metoden har kritiserats framför allt av det skälet att den medför att den som drabbas av beslaget inte kan begära rättens prövning. Rättens prövning av beslaget syftar emellertid endast till att återställa den besittningsrubbning som beslaget har medfört, i det här fallet att se till att försändelsen kommer fram till adressaten. Om försändelsen redan har återlämnats till befordringsföretaget, saknar domstolsprövningen därför betydelse. Det gäller även om polisen skulle ha en kopia av försändelsen, eftersom kopian endast syftar till att ge polisen tillgång till den information som försändelsen är bärare av. Enligt utredningens uppfattning finns det således inget som hindrar att man kopierar innehållet i en försändelse som är under befordran[9]. Utredningen vill dock framhålla vikten av att man dokumenterar vilken information som har tillförts en brottsutredning, oavsett på vilket sätt det har skett och om tvångsmedel har använts eller ej. Om polisen har fotokopierat beslagtaget material bör det därför framgå tydligt, t.ex. genom en anteckning på beslagsprotokollet.

Av regionåklagarmyndighetens yttrande framgår vidare att kopior som visar sig sakna betydelse för brottsutredningen förstörs efter beslut av åklagaren. Som regionåklagarmyndigheten anförde i yttrandet finns det emellertid inte några bestämmelser om hur man skall förfara med kopior av meddelanden. I avsnitt 5.3.2 har utredningen anfört att kopior som har ersatt beslagtagna handlingar torde vara att betrakta som allmänna handlingar och att de därför i princip inte får förstöras utan uttryckligt författningsstöd. Utredningen anser emellertid inte att det bör införas bestämmelser vare sig om befogenhet eller om skyldighet för polisen att förstöra kopior av försändelser (se avsnitt 5.3.2).

[9] I Danmark har man infört en särskild bestämmelse om polisens rätt att i samband med brevöppning kopiera innehållet. Utredningen anser emellertid inte att sådana regler bör införas annat än i samband med mera övergripande bestämmelser om inhämtande av information.

9.7.2 Förvaring och vård av beslagtagna föremål

I 27 kap. 10 § finns bestämmelser om förvaring och vård av beslagtagna föremål. Paragrafen ändrades år 1981, med anledning av att utsökningsbalken infördes.

I paragrafens första stycke anges att beslagtaget föremål skall tas i förvar av den som verkställt beslaget. Om det kan ske utan fara och eljest är lämpligt, får föremålet dock lämnas kvar i innehavarens besittning. Ett föremål som lämnas kvar i innehavarens besittning skall vidare förseglas eller märkas som beslagtaget, om det inte framstår som obehövligt.

Beträffande rättsverkan av beslag sägs i andra stycket att den från vilken beslag har skett inte får överlåta föremålet eller i strid mot ändamålet med beslaget förfoga över föremålet på något annat sätt. Vidare föreskrivs att ett föremål som inte tas i förvar eller förseglas får nyttjas av innehavaren, om inte annat beslutas.

Enligt tredje stycket skall föremål, som har tagits i beslag, väl vårdas och noggrann tillsyn skall hållas över att det inte förbytes eller förändras eller att annat missbruk sker därmed.

Utredningen föreslår i huvudsak endast språkliga ändringar av paragrafen (se vidare avsnitt 11).

9.7.3 Underrättelse om beslag

Enligt 27 kap. 11 § skall den från vilken beslag sker, utan dröjsmål underrättas om beslaget, om han inte har varit närvarande vid detta. Han skall också underrättas om vad som har skett med det beslagtagna. Vidare föreskrivs att avsändaren av en försändelse som har tagits i beslag hos ett befordringsföretag skall underrättas så snart det kan ske utan men för utredningen. Om avsändaren är känd skall även denne underrättas.

Regeln om att den som berörs av ett beslag skall underrättas om åtgärden, syftar framför allt till att ge den berörde möjlighet att i olika avseenden bevaka sin rätt, t.ex. genom att begära rättens prövning av beslaget. Det är därför viktigt att underrättelsen lämnas så snart som möjligt. Å andra sidan kan en underrättelse vara till men för utredningen. Avvägningen mellan effektivitets- och integritetsintressena har lett till att underrättelse om beslag som huvudregel skall lämnas ”utan dröjsmål”. Då det gäller beslag av försändelser har det emellertid ansetts att man i vissa fall bör kunna avvakta med underrättelsen, för att inte syftet med åtgärden skall omintetgöras.

I princip kan frågan om beslagets bestånd numera komma under rättens prövning endast på begäran av den som har drabbats av beslaget, i vart fall innan åtal har väckts. Den tidigare regeln i 27 kap. 7 § andra stycket om förlängning av tid för åtals väckande, innebar att vissa beslag oavsett begäran alltid skulle prövas av domstol om åtal inte hade väckts inom en månad från det att beslaget verkställdes. Sedan denna bestämmelse numera har upphävts, har skyldigheten att underrätta den som berörs av ett beslag fått ännu större betydelse. I ett tidigare lagstiftningsärende hade man avstått från att avskaffa enmånadsregeln, eftersom den ansågs vara ett uttryck för den grundläggande rättssäkerhetsprincipen att brottmål där tvångsmedel har tillgripits mot en person eller dennes egendom skall prövas av domstol så snart som möjligt (prop. 1988/89:124 s. 63). Då Åklagarutredningen några år senare föreslog att bestämmelsen trots allt borde avskaffas, underströk man att den som berörs av ett beslag alltid har en ovillkorlig rätt att påkalla rättens prövning av beslaget. Denna möjlighet att få rättens prövning av beslaget ansågs vara tillräcklig från rättssäkerhetssynpunkt (prop. 1994/95:23 s. 115).

För att den som berörs av ett beslag skall kunna utnyttja möjligheten att begära rättens prövning, måste han naturligtvis underrättas om beslaget. Det är därför av synnerlig vikt att underrättelsen lämnas så snart som möjligt. Även om underrättelsen kan utformas på ett sådant sätt att man inte lämnar ut mer information än vad som behövs för att den som har drabbats av beslaget skall kunna tillvarata sin rätt, kan en omedelbar underrättelse ibland ändå vara till skada för utredningen.

Det bör påpekas att det före rättegångsbalkens införande i större utsträckning var tillåtet att vänta med underrättelse om beslag. I 1933 års tvångsmedelslag föreskrevs i 5 § andra stycket:

> Är den från vilken beslaget skett ej närvarande, skall han utan dröjsmål underrättas om åtgärden och huru med det beslagtagna förfarits. Har försändelse i post- eller telegrafverkets vård tagits i beslag, skall försändelsens adressat underrättas och, om avsändaren är känd, även denne. Med underrättelse som nu sagts må dock anstå så länge det finnes kunna medföra synnerligt men för utredningens behöriga gång.

I den promemoria som låg till grund för tvångsmedelslagen anfördes att underrättelse om beslag skulle lämnas så snart förhållandena det medgav, men att det naturligen borde anstå med underrättelsen så länge den skulle medföra fara för utredningens behöriga gång (SOU

1932:29 s. 26). Lagrådet ansåg att det för rätt till uppskov med underrättelse om beslag borde fordras att synnerligt men för utredningens behöriga gång annars kunde uppstå (NJA II 1933 s. 107) och bestämmelsen formulerades i enlighet härmed. Bestämmelsen om underrättelse om beslag överfördes sedermera till 27 kap. 11 § rättegångsbalken, varvid det angavs att den nya bestämmelsen i huvudsak överensstämde med det tidigare stadgandet i 5 § tvångsmedelslagen (SOU 1938:43 s. 326). Varken av Processlagberedningens förslag eller av propositionen med förslag till rättegångsbalk framgår varför man upphävde den tidigare allmänna rätten till uppskov med underrättelse om beslag.

Enligt gällande rätt får polisen således inte dröja med underrättelsen annat än om det är en försändelse hos ett befordringsföretag som har tagits i beslag. Det förekommer emellertid att polisen också i andra fall väntar med underrättelsen av hänsyn till förundersökningen. Eftersom dokumentationen av sådana underrättelser är ganska bristfällig går det inte att få fram några säkra uppgifter om hur ofta det förekommer att polisen dröjer med underrättelsen, i vilka fall det förekommer och hur länge man väntar till dess att underrättelsen slutligen lämnas. De upplysningar som utredningen har fått tyder emellertid på att det är mycket vanligt att man väntar med att lämna underrättelse till dess att det inte längre kan vara skada för utredningen. Det synes framför allt förekomma i samband med planerade tillslag. Ett vanligt fall är att en förundersökningsledare beslutar att en misstänkt skall hämtas till förhör och att hans bostad samtidigt skall undersökas. Undersökningen genomförs som regel utan den misstänktes vetskap och underrättelse om eventuella beslag lämnas inte förrän han har förhörts. Uppgifter som utredningen har inhämtat tyder på att underrättelsen i sådana fall som regel lämnas mycket snart, oftast ett par timmar efter beslaget. Det kan dock i vissa fall dröja ett par dagar och i särskilda fall upp till en vecka. Ett annat exempel är s.k. kontrollerade leveranser, då polisen byter ut narkotika mot något annat preparat. I sådana fall väntar polisen också med underrättelsen, eftersom en omedelbar underrättelse om beslaget av narkotika skulle göra åtgärden meningslös. Också i andra, mer vardagliga fall, dröjer man av taktiska skäl med underrättelsen för att kunna få fram ytterligare bevis eller information av betydelse för utredningen. Om polisen träffar på misstänkt stöldgods och tar det i beslag, kan det förekomma att man väntar med att underrätta den som kan anses vara innehavare, i avvaktan på att det kommer någon för att hämta egendomen.

Överväganden

Eftersom praxis i angivna hänseende inte alls tycks överensstämma med gällande rätt, finns det anledning att överväga om bestämmelsen kan ändras på ett sådant sätt att den tydligare ger eftertryck åt vikten av att underrättelse lämnas så snart som möjligt. Det har emellertid också visat sig finnas fall då det ur utredningssynpunkt verkligen är angeläget att polisen kan dröja något med en underrättelse om beslag. Utredningen anser därför också att den strikta skyldigheten att omedelbart underrätta om beslag bör lättas upp något. Med hänsyn till att den som drabbas av ett beslag inte kan tillvarata sin rätt förrän han har blivit underrättad om beslaget, bör man dock vara mycket restriktiv med att medge undantag från skyldigheten att omedelbart lämna underrättelse. Uppskov bör därför endast förekomma i de fall en omedelbar underrättelse skulle vara till synnerligt men för utredningen, vilket motsvarar vad som gällde före rättegångsbalkens tillkomst.

För att man ytterligare skall inskärpa betydelsen av att underrättelse alltid skall lämnas bör det, till skillnad från gällande rätt, framgå av lagtexten vem som bär ansvaret för att underrättelseskyldigheten fullgörs. Underrättelse om beslag behöver bara lämnas om den från vilken beslaget sker inte är närvarande vid beslaget och i sådana fall torde det som regel vara en polisman som på eget initiativ förordnar om beslag. Det kan emellertid inte begäras att underrättelsen skall lämnas förrän förundersökningsledaren har fått tillfälle att ompröva beslaget. Om förundersökningsledaren, antingen det är en åklagare eller en polisman, finner att beslaget skall bestå bör det också ankomma på honom att underrätta den från vilken egendomen togs. För att uppskov med underrättelse om beslag skall få förekomma bör också krävas beslut av förundersökningsledaren. För att man skall få en ytterligare garanti för att underrättelse verkligen lämnas bör förundersökningsledaren samtidigt ange vid vilken tidpunkt underrättelse senast skall lämnas.

Enligt paragrafens ordalydelse är det den ”från vilken beslaget sker” som skall underrättas. JO har emellertid ansett att bestämmelsen bör tolkas så att underrättelse bör lämnas även till den som är ägare eller som har någon annan rätt till egendomen, dock endast under förutsättning att det framgår att denne är annan än besittningshavaren (JO 1988/89 s. 43 ff.). JO har således inte menat att den som företar ett beslag har någon undersökningsplikt i detta avseende. Skulle det först senare under en brottsutredning visa sig att annan än besittningshavaren har någon rätt till beslagtagen egendom, bör denne enligt JO

dock underrättas för att därigenom ges möjlighet att utnyttja sin rätt att få beslaget prövat av domstol.

Av 27 kap. 6 § följer att var och en som drabbats av ett beslag har rätt att begära rättens prövning av beslaget. Den som har drabbats av ett beslag har enligt 27 kap. 14 § andra stycket också rätt att på begäran få ett bevis om beslaget. Som JO har anfört bör därför inte bara innehavaren av den beslagtagna egendomen, utan också annan som drabbas av beslaget, underrättas om det för att därigenom få möjlighet att tillvarata sin rätt i olika hänseenden. Det får närmast anses ingå i polisens serviceskyldighet att lämna en sådan underrättelse, om det är känt att annan än innehavaren har drabbats av beslaget. Det bör dock inte krävas att den som beslagtar viss egendom, också undersöker om annan än innehavaren kan göra gällande någon rätt till egendomen.

9.7.4 Undersökning av brev m.m.

I 27 kap. 12 § finns regler om undersökning av vissa beslagtagna handlingar. Syftet med bestämmelserna är enligt förarbetena till 1933 års tvångsmedelslag att förhindra att innehållet i enskilda handlingar ”obehörigen yppas” (SOU 1932:29 s. 15). Brev och andra slutna handlingar får därför enligt huvudregeln i första stycket inte öppnas av annan än rätten, undersökningsledaren eller åklagare. Enskilda handlingar får inte heller ”närmare undersökas” av annan än rätten, undersökningsledaren eller åklagare. Det är däremot tillåtet även för t.ex. en polisman att göra en viss undersökning av en enskild handling, om det behövs för att han skall kunna ta ställning till om handlingen bör tas i beslag eller inte (SOU 1932:29 s. 27, NJA II 1933 s. 108). Om en enskild handling tas i beslag av någon som inte får öppna eller undersöka den närmare, skall den enligt första stycket förseglas. I första stycket av paragrafen föreskrivs vidare att den som får undersöka en enskild handling också får uppdra åt ”sakkunnig eller annan, som anlitas för utredningen angående brottet eller eljest därvid höres” att granska denna.

Reglerna om vem som får öppna och läsa brev och andra enskilda handlingar är avsedda att stärka skyddet för den enskildes integritet, i synnerhet brevhemligheten. Brevhemligheten skyddas visserligen också genom bestämmelserna om inskränkningar i beslagsrätten såvitt gäller brev under befordran (27 kap. 3 §) samt såvitt gäller meddelanden mellan den misstänkte och vissa andra personer (27 kap. 2 §), men bestämmelsen i 27 kap. 12 § ger ett förstärkt skydd i de situationer då beslagsfrågan inte kan avgöras utan att brevet öppnas.

Bestämmelsen har också betydelse i de fall då en polisman har tagit i beslag ett brev eller någon annan sluten handling som skäligen kan antas innehålla information av betydelse för en brottsutredning. Även om polismannen har funnit att förutsättningarna för beslag är uppfyllda får brevet inte öppnas och läsas förrän rätten, åklagaren eller förundersökningsledaren har tagit ställning i frågan. Visserligen är förutsättningarna för att öppna brevet desamma som för att ta brevet i beslag, men redan den omständigheten att man särskilt prövar frågan om huruvida brevet skall öppnas eller inte, gör att risken minskar för att integritetskänslig information sprids mer än vad som nödvändigt. Det bör enligt utredningens mening därför finnas en bestämmelse som begränsar kretsen av dem som får öppna brev och andra slutna handlingar. Liksom enligt gällande rätt bör det ankomma på rätten, åklagaren eller annan förundersökningsledare att förordna om att sådana handlingar skall öppnas.

Om en polisman finner ett brev vid en husrannsakan kan han ta det i beslag om han, redan innan brevet har öppnats, finner att förutsättningarna för beslag är uppfyllda. Därefter kan han överlämna brevet till åklagaren eller undersökningsledaren, som har att ta ställning till om beslaget bör bestå och om brevet bör öppnas. Om beslagsfrågan inte kan avgöras utan att brevet öppnas, bör polismannen i stället inhämta förordnande från åklagaren eller undersökningsledaren om att brevet får öppnas på plats. Enligt de nuvarande reglerna i 27 kap. 12 § får polismannen därefter granska brevet i den utsträckning som behövs för att han skall kunna ta ställning till beslagsfrågan. Däremot får han inte göra någon närmare granskning. Detsamma gäller om det är fråga om en enskild handling som inte är sluten. Skulle en polisman finna en sådan handling vid t.ex. en husrannsakan får han undersöka handlingen i den omfattning som behövs för att han skall kunna avgöra om handlingen bör tas i beslag eller ej. Någon närmare granskning är däremot inte tillåten utan särskilt förordnande. Frågan är emellertid om det finns någon anledning att uttryckligen förbjuda polisman att närmare granska vissa handlingar.

Enligt utredningens uppfattning följer det redan av proportionalitetsprincipen att en polisman som skall granska en handling för att ta ställning till om den bör tas i beslag, inte får undersöka handlingen mer än vad som är proportionerligt med hänsyn till syftet med åtgärden. Proportionalitetsregeln i 27 kap. 1 § tredje stycket gäller enligt sin ordalydelse visserligen endast beträffande beslut om beslag och inte vid själva genomförandet av en beslutad åtgärd. Som utredningen har anfört i avsnitt 8.2.1 torde avsikten emellertid ha varit att proportionalitetsprincipen skall tillämpas även vid genomförandet

av en beslutad åtgärd. Proportionalitetsregeln i 27 kap. 1 § bör emellertid förtydligas så att det framgår att ett beslut om beslag skall verkställas på ett sätt som är försvarligt med hänsyn till den berördes integritet, åtgärdens syfte och övriga omständigheter. Utöver vad som följer av proportionalitetsregeln torde det inte behövas något uttryckligt förbud mot alltför ingående granskningar av enskilda handlingar. Dessutom är det i det närmaste omöjligt att kontrollera om ett sådant förbud efterlevs. Bestämmelsen om förbud för annan än rätten, undersökningsledare eller åklagare att närmare undersöka enskilda handlingar bör därför upphävas.

Enligt 27 kap. 12 § andra stycket skall en enskild handling snarast möjligt undersökas. Tanken bakom bestämmelsen torde vara att handlingen skall granskas så snart som möjligt, för att också kunna återlämnas så snart som möjligt. Att man inte skall behålla beslagtagna föremål längre än vad som är absolut nödvändigt följer emellertid redan av behovsprincipen och är dessutom inte unikt för beslagtagna handlingar. Någon särskild bestämmelse i detta avseende är därför inte nödvändig. Däremot finns det enligt utredningens uppfattning skäl att behålla den regel i 27 kap. 12 § andra stycket enligt vilken avskrift eller utdrag av en beslagtagen post- eller telegrafförsändelse oförd röjligen skall tillställas mottagaren, om handlingens innehåll i sin helhet eller till någon del utan men för utredningen kan meddelas honom. I detta avseende torde proportionalitetsprincipen nämligen inte vara tillräcklig.

9.8 Hävande av beslag

I avsnitt 9.8.1 diskuterar utredningen när ett beslag senast kan anses upphöra. För det fall att åtal har väckts, synes den rådande uppfattningen vara att ett beslag gäller längst till dess att rätten meddelar dom i målet, om inte annat beslutas. Beslaget skall dock hävas så snart det inte längre finns skäl för det. Den som har drabbats av beslaget kan också begära att rätten prövar om beslaget skall bestå. Mot bakgrund av detta anser utredningen att det inte behövs någon bestämmelse om rättens skyldighet att i samband med målets avgörande pröva om beslagen i målet skall bestå. Utredningen föreslår därför att bestämmelsen i 27 kap. 8 § tredje stycket rättegångsbalken upphävs.

Avsnitt 9.8.2 handlar om möjligheten att låta beslag bestå i avvaktan på lagakraftägande dom. Enligt gällande rätt skall ett beslag omedelbart hävas i samband med frikännande dom, då förverkandeyrkande har ogillats, då målsägandens yrkande om utgivande av den

beslagtagna egendomen har ogillats eller då det annars inte finns skäl för beslaget. Utredningen föreslår ingen ändring i det här avseendet.

I avsnitt 9.8.3 tar utredningen upp en fråga om förnyade beslag och i avsnitt 9.8.4 frågan om vem som har behörighet att häva beslag. Till skillnad från vad som gäller för närvarande föreslår utredningen att ett beslag, som har beslutats av en polisman eller en enskild person, bör få hävas av polismyndigheten om åklagare eller annan förundersökningsledare ännu inte har underrättats om beslaget och om det är uppenbart att det inte finns skäl för beslaget. I nära anslutning till beslutet bör beslaget under samma förutsättningar få hävas även av den polisman som har fattat beslutet. I avsnitt 9.8.5 föreslår utredningen att det införs en särskild bestämmelse om skyldighet för polismyndigheten att lämna underrättelse om att ett beslag har hävts.

I avsnitt 9.8.6 tar utredningen upp frågor om utlämnande av beslagtaget gods och i avsnitt 9.8.7 frågor om försäljning av beslagtaget gods. Utredningen föreslår en särskild bestämmelse om att beslagtaget gods, sedan beslaget har hävts, skall återlämnas till den från vilken egendomen togs. Om den som enligt denna huvudregel har rätt till egendomen, har avstått från sin rätt till godset, eller om det inte kan utredas från vem egendomen togs, bör egendomen få lämnas ut till annan som gör anspråk på den, om omständigheterna är sådana att det framstår som sannolikt att han är ägare eller annars har rätt till egendomen. Utredningen föreslår vidare en bestämmelse om att beslagtaget gods skall få säljas för statens räkning, om den till vilken egendomen skall utlämnas inte hämtar egendomen inom viss tid. Enligt förslaget skall polismyndigheten få låta sälja egendomen för statens räkning även för det fall att den som har rätt till egendomen inte är känd.

9.8.1 Upphörande av beslag

Enligt 27 kap. 8 § tredje stycket rättegångsbalken skall rätten, då målet avgörs, pröva om beslag skall bestå. Beslagsfrågorna måste naturligtvis också uppmärksammas fortlöpande under målets handläggning, eftersom det enligt första stycket i samma paragraf dessutom ankommer på rätten att omedelbart häva ett beslag om åtal inte har väckts inom föreskriven tid, om förlängning av tid för åtals väckande inte har begärts eller om det inte längre finns skäl för beslaget. Skulle rätten försumma att uttala sig i en beslagsfråga då målet avgörs, anses beslaget ändå ha upphört, eftersom ett beslag i princip inte anses gälla längre än till dess att rätten meddelar dom i målet, om inte något annat beslutas. Denna princip framgår visserligen inte av lagtexten,

men väl av förarbetena till bestämmelsen i 27 kap. 8 §, där Processlagberedningen genom en hänvisning till motsvarande stadganden om bl.a. reseförbud i 25 kap. 7 § och kvarstad i 26 kap. 6 § anförde, att en beslutad tvångsåtgärd inte gäller längre än till dess rätten meddelar dom i målet ((SOU 1938:43 s. 325, 317 f. och 322). Detsamma hade för övrigt anförts även såvitt gäller motsvarande bestämmelse om häktning i 24 kap. 20 och 21 §§ (s. 310).

Även JO har anslutit sig till uppfattningen att ett beslag gäller längst till dess att rätten meddelar dom i målet, om inte annat förordnas. Om rätten försummar att uttala sig i beslagsfrågan skall beslaget enligt JO således anses hävt, vilket innebär att den berörda polismyndigheten i ett sådant fall är skyldig att återställa den beslagtagna egendomen (se JO 1993/94 s. 38). Samma uppfattning har redovisats av Riksåklagaren (RÅ:s beslut 1994-04-06, dnr ÅD 790-93). Denna uppfattning leder enligt utredningens mening till att ett beslag bör anses upphöra att gälla även om rätten skiljer målet från sig på annat sätt än genom dom. Om rätten avskriver ett mål sedan åklagaren enligt 20 kap. 9 § har lagt ner åtalet bör eventuella beslag hävas, eftersom det inte längre finns skäl för dem. Detsamma gäller återställandebeslag, om rätten genom beslut förordnar att ett enskilt anspråk skall handläggas som tvistemål. Skulle rätten i dessa situationer försumma att uttala sig i beslagsfrågan torde beslagen också få anses ha upphört att gälla.

Då rätten meddelar dom i ett mål skall således alla tvångsmedel i målet upphöra om inte rätten beslutar något annat. Det gäller inte bara beslag av föremål som omfattas av något särskilt yrkande i målet, utan också beslag av bevis som har åberopats i målet och andra beslag som kanske inte alls har framkommit under handläggningen av målet. De upphör dock att gälla endast i det mål som har varit föremål för prövning. Det innebär således inte med nödvändighet att de beslagtagna föremålen skall lämnas ut, eftersom de t.ex. kan vara tagna i beslag även för utredning om något annat brott. Ett föremål kan också ha tagits i beslag för utredning om ett brott som misstänks ha begåtts av mer än en person. Om åtal väcks mot en av de misstänkta och domstolen vid målets avgörande häver alla tvångsmedel i målet, bör inte detta hindra att beslagen alltjämt består i den del av utredningen som avser någon annan misstänkt. Domstolen kan i domen endast uttala sig om beslagen i det mål som domstolen har avslutat handläggningen av, dvs. de beslag som berör den i domen avgjorda saken. I övrigt förfogar åklagaren över beslaget och får således ta ställning till om de beslagtagna föremålen skall lämnas ut.

Rätten har enligt nuvarande regler skyldighet att, då målet avgörs, pröva ”om beslag fortfarande skall bestå”. Av bestämmelsen i

27 kap. 8 § rättegångsbalken framgår emellertid inte om denna skyldighet gäller alla beslag i målet eller endast dem som omfattas av något yrkande från åklagarens sida eller som på annat sätt har förekommit under målets handläggning. Inte heller förarbetena ger någon ledning i det här avseendet. Då rättegångsbalken infördes medförde regeln om rättens prövningsskyldighet sannolikt inga svårigheter, eftersom beslag inte var lika vanligt förekommande som i dag. Som exempel kan nämnas att det år 1952 förekom 58 beslag i Göteborg och 20 beslag i Malmö (Olivecrona, s. 253). I den mån det förekom beslag i ett mål, förekom det sannolikt också något yrkande beträffande den beslagtagna egendomen. Antalet beslag har emellertid ökat kraftigt. Skulle rättens prövningsskyldighet omfatta alla beslag som förekommer i ett mål, skulle det medföra att domstolen bl.a. blev tvungen att gå igenom alla de beslagsprotokoll som finns intagna i rättens exemplar av förundersökningsprotokollet. Dessa beslagsprotokoll ger emellertid inte fullständiga upplysningar om vad som har skett med de olika beslagen under utredningens gång. Rätten skulle därför också vara tvungen att punkt för punkt kontrollera med åklagaren vilka beslag som har hävts och vilka som alltjämt består då målet avgörs. Eftersom brottmålsprocessen bygger på tanken att rätten inte skall ta del av annat material än det som åklagaren presenterar vid huvudförhandlingen, torde det inte heller ha varit meningen att rätten skulle ha en så omfattande undersökningsskyldighet såvitt gäller beslag. I praktiken torde domstolarna bara pröva beslag av egendom vilken yrkas förverkad eller återställd till ägaren samt beslag av föremål som har åberopats som bevis av åklagaren.

De flesta beslag som inte tas upp i stämningsansökan torde som regel ha hävts redan tidigare under förundersökningen eller i vart fall i samband med att förundersökningen avslutas och åklagaren har tagit ställning i åtalsfrågan. Vissa beslag kan emellertid ha betydelse även för utredning om något annat brott än det åtalet avser eller för utredning avseende någon annan misstänkt. I bl.a. sådana fall kan det finnas anledning att låta beslaget bestå. Eftersom beslag, liksom andra straffprocessuella tvångsmedel, med visst undantag bara kan förekomma inom ramen för en förundersökning eller en rättegång som inte har avgjorts genom ett lagakraftvunnet avgörande, måste huvudregeln annars anses vara att ett beslag skall hävas senast då förundersökningen läggs ner eller då åklagaren efter avslutad förundersökning beslutar att inte väcka åtal (se JO:s beslut 1994-09-26, dnr 4145-1992). Skulle åklagaren i dessa situationer försumma att uttala sig i beslagsfrågorna bör beslagen, i likhet med vad som gäller då rätten avgör ett mål, inte längre anses gälla. Ett beslag måste också anses upphöra att gälla då strafföreläggande eller ordningsbot godkänns eller

då fristen för missnöjesanmälan med anledning av ett förverkandebeslut har gått ut.

Överväganden

Utredningen har tidigare konstaterat att ett beslag, utan särskilt förordnande, upphör att gälla i målet i samband med att rätten meddelar dom eller på annat sätt skiljer målet från sig. Rätten är trots det, enligt 27 kap. 8 § tredje stycket rättegångsbalken, skyldig att i samband med målets avgörande pröva om beslagen fortfarande skall bestå. Frågan är i vilken utsträckning rätten fortsättningsvis bör vara skyldig att ompröva beslag, vilka beslag som i så fall bör kunna bli föremål för prövning och om prövningen bör kunna komma till stånd utan särskilt yrkande därom.

Ett beslag bör naturligtvis, liksom alla andra tvångsmedel, hävas så snart det inte längre finns skäl för beslaget. Bestämmelsen i 27 kap. 8 § första stycket, om rättens skyldighet att under sådana förhållanden omedelbart häva beslaget, bör av rättssäkerhetsskäl därför inte ändras. Det bör inte heller krävas att det framställs yrkande om att beslaget skall hävas.

Av rättssäkerhetsskäl är det också viktigt att den som har drabbats av ett beslag kan få frågan om beslagets bestånd prövad av rätten. Om ett beslag har beslutats av en åklagare eller en polisman kan den som berörs av beslaget med stöd av 27 kap. 6 § begära rättens prövning därav. Rätten torde dessutom vara skyldig att under målets handläggning efter yrkande ompröva ett beslag, om det t.ex. påstås att det inte längre finns skäl för beslaget. Rättens prövningsskyldighet i det här avseendet framgår visserligen inte av lagtexten, men följer enligt utredningens uppfattning av den allmänna principen om rättens skyldighet att fortlöpande pröva tvångsmedelsfrågor.

Rätten bör följaktligen alltjämt vara skyldig att på begäran ompröva en fråga om beslag och att dessutom häva beslaget så snart det inte längre finns skäl för det. Detta ger enligt utredningens mening ett tillräckligt skydd för den som har drabbats av beslaget. Eftersom alla tvångsmedel i ett mål upphör att gälla då målet avgörs,om inte annat beslutas, är det inte nödvändigt att rätten i samband med domen uttalar sig i beslagsfrågorna annat än om det har framställts yrkande om att något beslag skall bestå även därefter. Bestämmelsen i 27 kap. 8 § tredje stycket rättegångsbalken om rättens skyldighet att i samband med målets avgörande pröva om beslag skall bestå, bör därför kunna upphävas. Genom att upphäva denna bestämmelse klargör man

dessutom att rätten inte är förpliktad att försöka ta reda på vilka beslag som eventuellt består då domen meddelas.

Rätten bör således fortsättningsvis inte vara skyldig att, då målet avgörs, uttala sig i *alla* beslagsfrågor. Om det då målet avgörs framgår att det inte finns skäl för ett beslag, bör rätten emellertid för att undvika missförstånd uttryckligen häva beslaget, även om det under alla omständigheter skulle ha förfallit i samband med domen. Rätten skall också på begäran pröva om beslag skall bestå. Domstolen bör också i vissa andra situationer uttala sig om beslag som förekommer i ett mål. Har åklagaren t.ex. upplyst att ett föremål är taget i beslag för utredning om annat brott än det som det aktuella målet avser, kan det finnas anledning att påpeka det i anslutning till ett förordnande om hävande av beslaget.

Det kan i samband härmed finnas anledning att också ta upp bestämmelsen i 27 kap. 8 § tredje stycket andra meningen, där det föreskrivs att rätten i samband med domen får förordna om beslag. Av förarbetena till bestämmelsen framgår att den är avsedd att tillämpas då beslut om tvångsmedel inte tidigare har meddelats (SOU 1938:44 s. 325 och 322). Även utan uttryckligt stadgande därom torde det emellertid vara möjligt för rätten att besluta om beslag i samband med domen, om förutsättningarna för beslag är uppfyllda. Den särskilda bestämmelsen i 27 kap. 8 § tredje stycket andra meningen bör därför kunna upphävas.

9.8.2 Beslag i avvaktan på lagakraftägande dom eller liknande

Ett beslag skall enligt huvudregeln hävas så snart det inte längre finns skäl för det. Om en förundersökning avslutas utan att åtal väcks eller att någon annan åtgärd vidtas bör förekommande beslag därför hävas. Detsamma gäller om rätten avskriver ett mål från vidare handläggning. Om domstolen bifaller ett åtal mot den misstänktes nekande kan det emellertid ofta finnas anledning att låta bevisbeslag bestå i avvaktan på högre rätts prövning. På samma sätt finns det som regel skäl att förordna om fortsatt beslag, om ett förverkandeyrkande eller målsägandens enskilda anspråk har bifallits. Rättens förordnande om att ett beslag skall bestå även efter domen kan emellertid gälla längst till dess att domen har vunnit laga kraft, eftersom det därefter inte finns skäl för fortsatt beslag. Då domen har vunnit laga kraft kan saken inte längre tas upp till prövning, varför det inte finns skäl att alltjämt ha bevis i beslag. Eftersom domen dessutom är verkställbar, finns det

inte heller anledning att låta förverkandebeslag eller återställandebeslag bestå.

Det torde som regel inte medföra några särskilda svårigheter att avgöra om ett beslag skall bestå eller inte då ett mål avgörs. Frågan om i vilken utsträckning det kan tillåtas att rätten förordnar om fortsatt beslag efter ogillande dom har emellertid varit omdiskuterad. Även om det inte finns några särskilda regler härom, synes den rådande rättsuppfattningen vara att ett beslag alltid skall hävas då ogillande dom meddelas. JO har vid ett flertal tillfällen intagit denna ståndpunkt, men också ifrågasatt om inte de synpunkter som ligger till grund för denna uppfattning borde kunna reserveras för förverkandebeslagen (1978/79 s. 28). Från åklagarhåll har det också framhållits att åklagarens utsikter att nå framgång med ett överklagande i ansvarsdelen kan försämras om bevismaterialet måste återlämnas efter frikännande dom. Det har vidare påpekats att det i vissa fall kan vara meningslöst att överklaga ett ogillat förverkandeyrkande om föremålet i fråga har lämnats tillbaka. Med hänsyn härtill kan det finnas anledning att överväga om det bör införas regler om vad som bör gälla i det här avseendet. Utredningen redogör först något för bakgrunden till den nuvarande rättsuppfattningen.

Några uttryckliga bestämmelser om vad som skall ske med ett beslag vid ogillande dom finns inte. I 24 kap. 21 § och 25 kap. 7 § rättegångsbalken stadgas dock att beslut om häktning och reseförbud alltid skall hävas om frikännande dom meddelas. Processlagberedningen hade ursprungligen föreslagit ett andra stycke i 24 kap. 21 § enligt vilken det undantagsvis skulle kunna vara möjligt att hålla någon häktad trots frikännande dom. Detsamma skulle enligt en hänvisning i 25 kap. 7 § gälla beträffande reseförbud. Som regel borde den häktade enligt Processlagberedningens uppfattning emellertid friges omedelbart för det fall att han frikändes (SOU 1938:44 s. 310).

Förslaget skall ses mot bakgrund av att det tidigare hade funnits en liknande bestämmelse i 19 § promulgationslagen till strafflagen, enligt vilken bestämmelse underrätt kunde förordna att den häktade skulle kvarbli i häkte även efter frikännande dom, om synnerligen besvärande omständigheter förekom mot honom. På utskottets förslag utgick emellertid det av Processlagberedningen föreslagna andra stycket i 24 kap. 21 §, och därigenom också motsvarande stadgande beträffande reseförbud. Utskottet framhöll bl.a. (NJA II 1943 s. 342) att det för den allmänna uppfattningen uppenbarligen måste förefalla stötande att en person, som hade frikänts för det brott som han hade varit åtalad för, ändå skulle kunna hållas i häkte av den frikännande domstolen. I de fall det fanns anledning att hålla kvar den som hade frikänts, t.ex. om det hade tillkommit nya skäl som stärkte misstanken

mot honom, fanns det enligt utskottets mening som regel skäl för ett nytt anhållande. Stadgandet i promulgationslagen hade enligt utskottet dessutom tillämpats ytterst sällan, och i de fall det hade skett torde det enligt utskottet mera ha berott på obeslutsamhet hos domstolen än på ett verkligt behov av att hålla den frikände häktad.

Såvitt gällde kvarstad och beslag föreslog Processlagberedningen inte någon bestämmelse motsvarande den i 24 kap. 21 § andra stycket. De nuvarande bestämmelserna i 26 kap. 6 § och 27 kap. 8 § överensstämmer således i det här avseendet med Processlagberedningens förslag. Beredningen anförde i motiven till 27 kap. 8 § inte annat än att den överensstämde med motsvarande stadganden beträffande reseförbud samt kvarstad och skingringsförbud (SOU 1938:44 s. 325). Detta uttalande är emellertid inte helt entydigt. Såvitt gällde reseförbud hade beredningen genom en hänvisning i 25 kap. 7 § föreslagit att bestämmelsen om häktning efter frikännande dom skulle tillämpas. Någon sådan hänvisning fanns emellertid inte i 26 kap. 6 §. Trots det anförde beredningen att kvarstad och skingringsförbud ”i allmänhet torde...böra hävas, därest den mot den misstänkte väckta talan ej bifalles” (anförda bet. s. 322).

Utskottet uttalade sig inte om hur bestämmelserna i 26 kap. 6 § och 27 kap. 8 § skulle tolkas, inte heller mot bakgrund av den förändring som utskottet hade förordat såvitt gällde häktning och reseförbud. I 1949 års kommentar till rättegångsbalken (s. 361 och 369) hävdas emellertid, med hänvisning till bestämmelserna i 24 kap. 21 § och 25 kap. 7 §, att kvarstad och beslag alltid *skall* hävas om åtalet ogillas. JO anförde i ett beslut 1962 (JO 1962 s. 46) att vad som förekommit under förarbetena knappast kunde anses ge stöd för antagandet att det skulle ha varit lagstiftarens mening att en annan och för den misstänkte strängare regel i detta hänseende skulle gälla vid kvarstad, skingringsförbud och beslag, än vid häktning och reseförbud. I stället ansåg JO att det med hänsyn till det nära sambandet mellan samtliga dessa tvångsmedel från principiell synpunkt torde ligga närmast till hands att tillämpa en och samma regel oavsett tvångsmedlets art. Övervägande skäl talade därför enligt JO för den uppfattning i frågan som hade kommit till uttryck i kommentaren till rättegångsbalken och som innebar att kvarstad, skingringsförbud och beslag alltid skulle hävas om den mot den tilltalade väckta talan skulle ogillas (s. 53). Samma ståndpunkt intog JO i det beslut som är refererat i ämbetsberättelsen 1973 s. 111. JO tillade i det fallet att samma sak borde gälla även om åtalet skulle bifallas, men förverkandeyrkandet ogillas, eftersom det under sådana förhållanden inte kunde anses att den beslagtagna egendomen skäligen kan antas vara på grund av brott förverkad.

I avgörandet 1978/79 s. 28 redogjorde JO för de ovannämnda, tidigare JO-besluten och anförde därefter:

> Den rådande uppfattningen i fråga om beslagets fortbestånd efter ogillad talan i huvudsaken eller ogillat förverkandeyrkande synes av dessa uttalanden att döma och med stöd av förarbetena kunna sägas vila främst på den tanken att domstolen i konsekvens med sin mening i skuld- eller förverkandefrågan inte genom ett förordnande om fortsatt beslag alltjämt skall hålla dessa frågor öppna; brottsmisstanke kan inte av domstolen anses föreligga samtidigt som talan ogillas. För egen del vill jag i linje med de nyss nämnda tidigare JO-uttalandena ifrågasätta om inte de till grund för den rådande rättsuppfattningen anförda synpunkterna borde kunna reserveras för de beslag som sker till säkerställande av förverkande på grund av brott. För övriga beslag, nämligen de som avser föremål som kan äga betydelse för utredning om brott, som kan vara avhänt någon genom brott eller som kan förverkas på grund av sin farlighet, ligger saken enligt min mening något annorlunda till. Att den frikände eller den som eljest svarat angående förverkandet i dessa fall får avvakta att avgörandet vinner laga kraft, innan beslagtagen egendom återfås, kan inte anses så stötande att intresset av omedelbart hävande är större än de fördelar som onekligen kan vara förknippade med ett fortsatt beslag.
>
> Den rådande rättsuppfattningen att beslag alltid skall hävas vid ogillat yrkande torde emellertid få anses ligga så pass fast att tillräckligt utrymme inte finns för de distinktioner mellan olika sorters beslag som det enligt min mening kan finnas anledning att göra. Inte heller kan det gärna finnas utrymme för olika bedömningar beroende på exempelvis den frikändes intresse av att återfå den beslagtagna egendomen.

JO anförde vidare att olikheterna mellan lagtexterna om de olika tvångsmedlen kunde leda till felaktiga tolkningar. Till svårigheterna bidrog enligt JO också att det fanns ett mycket litet utrymme för åklagaren att förordna om förnyat beslag sedan domstolen hade ogillat förverkandeyrkande och hävt beslaget. Enligt JO fanns det med hänsyn bl.a. härtill anledning att överväga om inte reglerna om beslag borde ses över med sikte på en klar lagreglering grundad på en avvägning mellan enskilda intressen och intresset av en effektiv rättegångsordning.

Frågan om huruvida ett beslag i vissa fall bör kunna bestå efter ogillande dom togs därefter upp av Tvångsmedelskommittén i betänkandet Tvångsmedel - Anonymitet - Integritet (SOU 1984:54 s. 244 ff). Kommittén ansåg att det normala borde vara att ett beslag hävs i samband med domen om det inte finns skäl för fortsatt beslag enligt de grunder som anges i 27 kap. rättegångsbalken, även om det i vissa fall skulle kunna leda till svårigheter i samband med högre rätts prövning. Beträffande bevisbeslag anförde kommittén att högre rätt vid en eventuell prövning av en ogillande dom kunde behöva ha tillgång till beslagtagna föremål i utredningssyfte. Om underrätten ansåg att det fanns ett sådant behov och det inte heller fanns några särskilda omständigheter som talade till förmån för den enskildes intresse av att omedelbart få tillgång till föremålet, ansåg kommittén att övervägande skäl talade för att beslaget borde bestå. Ett förordnande om fortsatt beslag i sådana fall skulle enligt kommitténs uppfattning vara möjligt utan någon ändring av lagtexten. Beträffande andra former av beslag kunde det enligt kommittén också finnas intresse av fortsatt beslag för att t.ex. tillgodose intresset av att högre rätts förordnande om förverkande eller återställande till målsäganden skulle kunna verkställas. Kommittén övervägde därför att föreslå en reglering om fortsatt beslag i framför allt dessa fall, men fann att det skulle vara stötande. Domstolen skulle enligt kommitténs uppfattning i så fall få förordna om fortsatt beslag enbart efter en bedömning av risken för att ett eventuellt ändrat avgörande i högre instans inte skulle kunna verkställas och en sådan lösning var enligt kommitténs mening utesluten av rättssäkerhetsskäl.

I propositionen med anledning av Tvångsmedelskommitténs betänkande togs frågorna om hävande av beslag i samband med frikännande dom emellertid inte upp, eftersom det förväntades att frågorna kort därefter skulle komma att behandlas i en promemoria från Riksåklagaren (prop. 1988/89:124 s. 24, se även bet. 1988/89:JuU25 s. 27). Enligt uppgift har dock någon sådan promemoria inte överlämnats från Riksåklagaren.

Överväganden

Utgångspunkten i gällande rätt är således att det inte är tillåtet att förordna om fortsatt beslag efter en frikännande dom eller sedan ett yrkande om förverkande eller om återställande av beslagtaget gods har ogillats.

Ett förordnande om fortsatt beslag av bevisföremål efter frikännande dom skulle förutsätta att domstolen ansåg att föremålet alltjämt

skäligen kunde antas ha betydelse som bevis mot den frikände. Det skulle i praktiken innebära att domstolen, samtidigt som den ogillade åtalet, skulle förklara att den frikände alltjämt var misstänkt för brottet. Enligt utredningens mening bör alla bevisbeslag hävas som en konsekvens av en ogillande dom, eftersom beslagen inte längre kan anses behövas som bevis i målet. I annat fall kommer domstolen i princip att hålla skuldfrågan öppen trots att åtalet har ogillats. Som det framhölls i förarbetena till rättegångsbalken såvitt gällde häktning, måste en sådan ordning förefalla stötande (NJA II 1943 s. 342). Om man ändå skulle vilja tillåta fortsatt beslag efter frikännande dom borde man ändra förutsättningarna för beslag och t.ex. föreskriva att bevisbeslag i ett mål, oavsett om det har betydelse som bevis mot någon eller ej, alltid skall bestå till dess att dom i målet har vunnit laga kraft. Under sådana förhållanden skulle ett förordnande om fortsatt beslag efter frikännande dom inte kunna sägas innefatta en förklaring från den frikännande domstolen om att den frikände alltjämt är misstänkt för brottet. Med hänsyn till hur det straffprocessuella systemet i övrigt är uppbyggt, skulle en sådan bestämmelse om beslag innebära en principiellt sett mycket långtgående ändring. Utredningen anser inte att det finns skäl för så ingripande förändringar.

Även återställandebeslag bör som en konsekvens av utgången i ansvarsdelen alltid hävas i samband med att åtalet ogillas, eftersom man då inte längre kan göra gällande att föremålet skäligen kan antas vara avhänt målsäganden genom det brott som åtalet avsåg. Har åtalet bifallits, men målsägandens yrkande om utgivande av ett beslagtaget föremål ändå ogillats, bör beslaget som en följd härav också hävas. Beslaget kan under sådana förhållanden inte längre anses behövas för att säkerställa målsägandens anspråk på egendomen. Samma resonemang kan också föras beträffande förverkandebeslag. Om en domstol ogillar ett yrkande om förverkande av ett föremål, bör det inte komma i fråga att domstolen samtidigt förordnar om fortsatt beslag, eftersom det förutsätter att föremålet alltjämt skäligen kan antas vara förverkat.

I ämbetsberättelsen 1978/79 s. 28 förde JO fram tanken att man i det nu diskuterade hänseendet skulle kunna göra skillnad mellan olika former av beslag och i vissa fall tillåta förordnande om fortsatt beslag vid ogillande dom. Var det fråga om bevisbeslag och återställandebeslag borde man enligt JO kunna få vänta till dess att avgörandet hade vunnit laga kraft, innan den beslagtagna egendomen återlämnades. JO grundade sin uppfattning på att ett förordnande om fortsatt beslag i dessa fall inte kunde anses lika stötande som i andra fall, och att effektivitetsintresset därför borde få företräde. Enligt utredningens mening måste integritetsintrånget emellertid anses vara lika stort oavsett vilken form av beslag det är fråga om. Det kan således inte

anses mindre stötande att efter en ogillande dom förordna om fortsatt beslag av föremål som målsäganden har begärt att få tillbaka, än av egendom som åklagaren har yrkat förverkad. Dessutom anser utredningen att det inte är graden av integritetsintrång som är avgörande för om man bör tillåta fortsatt beslag efter en ogillande dom. Som utredningen har anfört ovan är det väsentligaste skälet mot ett förordnande om fortsatt beslag i en sådan situation, att det inte kan anses finnas något skäl för att låta beslaget bestå. En ändrad praxis i detta avseende skulle dessutom ha den nackdelen att beslagsreglerna skulle komma att avvika väsentligt från vad som gäller beträffande häktning, reseförbud och kvarstad. Enligt utredningens mening är det viktigt att hålla fast vid principen om att alla tvångsmedel skall behandlas på samma sätt då talan mot den misstänkte ogillas (se JO 1962 s. 46). Om det således finns skäl att tillämpa samma regler oavsett vilket tvångsmedel det är fråga om, finns det enligt utredningens uppfattning ännu starkare skäl att inte göra skillnad mellan olika former av ett och samma tvångsmedel. Man bör därför i detta hänseende om möjligt tillämpa samma regler, oavsett om det är fråga om bevisbeslag, återställandebeslag eller förverkandebeslag. Det gäller i synnerhet som samma föremål ofta tas i beslag på mer än en grund. Sammanfattningsvis anser utredningen således att det inte finns anledning att ändra nuvarande praxis i det här avseendet.

Enligt vad JO har anfört (JO 1978/79 s. 28) innebär gällande rätt att beslag alltid skall hävas i samband med ogillande dom. Utredningen, som instämmer i JO:s uppfattning, anser att detta följer redan av bestämmelsen i 27 kap. 8 § rättegångsbalken, enligt vilken ett beslag skall hävas så snart det inte längre finns skäl för det. Sådana skäl, som enligt lagtexten krävs för att det straffprocessuella tvångsmedlet skall kunna upprätthållas, kan i princip inte anses föreligga i samband med frikännande dom. Eftersom utredningen inte föreslår någon ändring i sak i detta hänseende, finns det därför i och för sig inte skäl att ändra lagtexten. Det har emellertid visat sig råda osäkerhet i fråga om innebörden av gällande rätt. Tvångsmedelskommittén ansåg exempelvis att det enligt de nuvarande reglerna var möjligt att förordna om fortsatt beslag av bevisföremål efter en frikännande dom (SOU 1984:54 s. 244 ff). Med hänsyn till dessa olika uppfattningar finns det ändå anledning att förtydliga lagtexten på den här punkten. Utredningen föreslår därför att bestämmelsen i 27 kap. 8 § rättegångsbalken ändras så att det uttryckligen framgår att ett beslag omedelbart skall hävas i samband med frikännande dom, då förverkandeyrkande har ogillats, då målsägandens yrkande om utgivande av den beslagtagna egendomen har ogillats eller då det annars inte finns skäl för beslaget.

Det kan möjligen invändas att man med den rådande ordningen försvårar för åklagaren att nå framgång med ett överklagande i ansvarsdelen. Oftast torde det vara tillräckligt att åklagaren har tillgång till t.ex. kopior eller fotografier av bevismaterialet. Man kan dock tänka sig vissa fall då åklagaren kan behöva förordna om förnyad undersökning av bevismaterial i samband med ett överklagande. Så kan t.ex. vara fallet i förfalskningsmål. Liksom åklagaren kan överklaga en ogillande dom som han anser felaktig eller ett beslut om att försätta en häktad på fri fot, kan han emellertid också begära att överrätten ändrar ett enligt hans mening felaktigt beslut om hävande av beslag. Att överrätten gör en annan bedömning i beslagsfrågan än underrätten finns det enligt utredningens uppfattning inget att invända mot. Liksom hovrätten är oförhindrad att häkta en person som har frigivits av tingsrätten, kan hovrätten också i samband med att åklagaren överklagar domen i ansvarsdelen, förordna om förnyat beslag. Då det gäller häktning krävs det som regel att det har tillkommit några nya omständigheter för att överrätten skall göra en annan bedömning än underrätten, som har haft möjlighet att vid huvudförhandling värdera den samlade bevisningen. Det framgår bl.a. av rättsfallet NJA 1973 s. 157 som gällde en person som först hade frigivits av tingsrätten med anledning av att åtalet hade ogillats och därefter häktats av hovrätten. Högsta domstolen uttalade, efter besvär mot hovrättens häktningsbeslut, att tingsrätten hade ogillat åtalet enär det mot den misstänktes bestridande inte hade blivit tillförlitligen styrkt att han hade begått den påstådda gärningen och att det i målet inte hade förekommit omständighet på grund varav han det oaktat skulle anses på sannolika skäl misstänkt för brottet.

Högsta domstolen har emellertid sett annorlunda på saken då åklagaren har yrkat beslag efter ogillande dom. I rättsfallet NJA 1987 s. 876 var det fråga om åtal mot en person, R., för grovt bedrägeri med urkundsförfalskning m.m. Tingsrätten dömde R. för brottet, meddelade honom reseförbud, förordnade om kvarstad och beslutade att vissa beslag skulle bestå. Efter överklagande hävde hovrätten reseförbudet, ogillade sedermera åtalet och hävde som en följd därav även kvarstaden och beslagen. Riksåklagaren sökte revision och yrkade bl.a. att Högsta domstolen omedelbart skulle meddela R. reseförbud samt förordna om kvarstad och beslag. Högsta domstolen framhöll i sitt beslut att åtalet mot R. hade ogillats och att det inte hade förekommit några omständigheter på grund varav R. ändå skulle anses skäligen misstänkt för brott. Som en följd härav lämnade Högsta domstolen yrkandet om reseförbud och kvarstad utan bifall. Däremot biföll Högsta domstolen yrkandet om beslag, eftersom de handlingar

som omfattades av yrkandet om beslag, skäligen kunde antas ha betydelse för utredning om det brott som avsågs med åtalet.

9.8.3 Något om förnyade beslag

I utredningens tilläggsdirektiv framhålls att problemet med beslagsreglerna framför allt består i att många frågor är oreglerade. Som ett exempel nämns ''regleringen kring vilka möjligheter en åklagare har att på nytt ta ett föremål i beslag om beslaget har hävts av domstol eller om åtalsfristen har gått ut''.

Även om rätten har hävt ett beslag, t.ex. som en konsekvens av att åtalet har ogillats, torde åklagaren i och för sig inte vara helt förhindrad att på nytt ta egendomen i beslag i samband med att domen överklagas (NJA II 1943 s. 342, JO 1959 s. 165). Man kan här jämföra med möjligheterna för en åklagare att på nytt anhålla en person efter det att rätten har avslagit ett häktningsyrkande. Enligt JO:s uppfattning får åklagaren under sådana förhållanden inte på nytt anhålla den frigivne om det inte har tillkommit några nya skäl eller omständigheter som inte har varit under domstolens prövning (JO 1954 s. 139). Om domstolen i samband med ogillande dom har försatt en häktad på fri fot bör det enligt JO inte heller förekomma nytt beslut om anhållande annat än under särskilda förhållanden (JO 1963 s. 97). Ett sådant förfarande som avses med dessa beslut har ansetts strida mot grundtanken i rättegångsbalkens regler om anhållande, nämligen att anhållandet inte skall vara längre än till dess domstolen blivit i tillfälle att pröva frågan om frihetsberövande. Inte heller högre rätt torde förordna om häktning efter frikännande dom utan att nya omständigheter har tillkommit (NJA 1973 s. 157). Mot bakgrund av detta synes det klart att åklagaren inte utan att nya omständigheter har tillkommit bör besluta om anhållande i samband med att talan fullföljs rörande saken (Fitger m.fl., avsnitt 24:62).

JO har gett uttryck för samma restriktiva syn i fråga om åklagarens möjligheter att på nytt förordna om beslag, som då det gäller åklagarens befogenhet att ånyo anhålla en person (se bl.a. JO 1978/79 s. 33). Det beslut som finns intaget i JO:s ämbetsberättelse 1959 s. 157 gällde ett fall då underrätten hade ogillat ett yrkande om förverkande och i samband därmed hävt ett beslag, varefter åklagaren på nytt hade förordnat om beslag. I en sådan situation hade, enligt JO, särskild försiktighet varit påkallad vid övervägande av frågan om nytt beslag. Nytt beslag borde enligt JO inte ha meddelats med mindre åklagaren hade kunnat anse att övervägande skäl talade för hans tolkning i förverkandefrågan (s. 167). Med hänsyn till vad som gäller

beträffande andra former av tvångsmedel, anser utredningen i likhet med JO att nya omständigheter eller nya skäl måste ha tillkommit för att åklagaren, sedan rätten har hävt ett beslag, på nytt skall kunna ta ett föremål i beslag i samma mål. Åklagaren är dock oförhindrad att ta föremålet i beslag i annat mål, dvs. för utredning av annat brott eller brott begånget av någon annan misstänkt. I andra fall, dvs. om åklagaren anser att underrättens beslut i beslagsfrågan är felaktigt, bör han vända sig till högre instans och begära förordnande om beslag.

Enligt 27 kap. 8 § första stycket skall ett beslag omedelbart hävas om åtal inte har väckts inom den tid som rätten har satt ut och det inte heller har begärts förlängning av tiden för åtals väckande. Om ett beslag har hävts på denna grund torde åklagaren inte på nytt kunna förordna om beslag, om inte nya omständigheter har tillkommit. I annat fall skulle syftet med bestämmelserna om tid för åtals väckande motverkas. Vill åklagaren att ett föremål skall tas i beslag på nytt efter det att tidsfristen har gått ut, bör han i stället underställa denna fråga rättens prövning. Vid bedömningen av om förutsättningarna för beslag är uppfyllda kan rätten bl.a. ta hänsyn till vad åklagaren kan anföra som skäl för att tidsfristen har försuttits.

Gällande rätt kan sammanfattningsvis anses innebära att åklagaren, sedan domstolen har hävt ett beslag eller beslaget annars skall anses ha upphört att gälla, inte på nytt kan förordna om beslag utan att nya omständigheter har tillkommit. I direktiven framhålls att problemet i dessa fall framför allt består i att man inte har reglerat vilka möjligheter åklagaren har att ånyo ta föremålet i beslag. Enligt utredningens mening är emellertid praxis i detta hänseende så fast och välgrundad att det inte finns anledning att införa särskilda bestämmelser om förutsättningarna för förnyat beslag.

9.8.4 Befogenhet att häva beslag

Allmänna regler om vem som har befogenhet att häva beslag finns i 27 kap. 8 §. Ett beslag får enligt denna bestämmelse hävas av rätten, åklagaren eller annan förundersökningsledare. Om rätten har beslutat om beslaget eller har fastställt beslut om beslag är rätten dock ensam behörig att häva beslaget.

Rätten har således exklusiv befogenhet att häva sådana beslag som har beslutats av rätten med stöd av 27 kap. 5 § och sådana som har fastställts av rätten enligt 27 kap. 6 §. Om åtal har väckts får rätten dessutom häva beslag som har beslutats eller fastställts av åklagare eller annan förundersökningsledare (Rättegångsbalken I, s. 27:19). I dessa fall har också åklagare och annan förundersökningsledare

befogenhet att häva beslag. Däremot får en polisman enligt gällande rätt aldrig häva ett beslag. Enligt utredningens uppfattning finns det emellertid anledning att överväga om inte polisman borde ha rätt att häva beslag åtminstone under vissa förutsättningar.

En polisman får enligt 27 kap. 4 § lägga beslag på föremål som påträffas då han ''med laga rätt griper eller anhåller en misstänkt eller verkställer häktning, husrannsakan, kroppsvisitation eller kroppsbesiktning''. Om det är fara i dröjsmål får en polisman enligt 27 kap. 4 § andra stycket dessutom beslagta föremål ''som i annat fall påträffas'', dock med undantag för försändelser som finns hos ett post- eller telebefordringsföretag (27 kap. 3 §). Utredningen har emellertid föreslagit att polismans befogenhet att besluta om beslag utökas (avsnitt 9.6.1). En polisman bör således få lägga beslag på handlingar och andra föremål, oavsett på vilket sätt och i vilket sammanhang de påträffas och utan föregående beslut av någon annan tjänsteman. Liksom enligt gällande rätt bör en polisman alltjämt vara skyldig att skyndsamt anmäla beslut om beslag till åklagare eller annan förundersökningsledare, som därefter omedelbart skall ha att pröva om beslaget skall bestå. Om en polisman, innan han har hunnit anmäla beslaget till en överordnad, upptäcker att han har begått ett misstag, bör det emellertid inte krävas att polismannen tar kontakt med förundersökningsledaren i det enda syftet att beslaget skall hävas och föremålet återlämnas till den från vilken det togs. Rent principiellt kan det inte godtas att ett beslag på grund av administrativa åtgärder får bestå längre än vad som behövs för att tillgodose syftet med beslaget. Av 27 kap. 8 § första stycket rättegångsbalken framgår också att ett beslag omedelbart skall hävas, så snart det inte längre finns skäl för det. En polisman bör därför ha åtminstone viss begränsad befogenhet att häva beslag.

Det finns i sammanhanget skäl att framhålla de nyligen beslutade ändringarna i lagen (1986:1099) om förfarandet i vissa fall vid förverkande m.m. Av 3 § fjärde stycket nämnda lag framgår numera att polisman får besluta om förverkande av egendom som är värd mindre än en tiondel av basbeloppet eller som saknar saluvärde, om det är uppenbart att förutsättningarna för ett förverkande är uppfyllda. Om en polisman således i vissa fall får besluta om en så allvarlig rättsverkan som förverkande av beslagtagen egendom, bör han också kunna få häva beslaget om han vid prövningen av förverkandefrågan finner det uppenbart att egendomen inte är förverkad.

Enligt utredningens mening bör det vara tillräckligt att polisman får befogenhet att häva beslag i sådana fall då det är uppenbart att det inte längre finns skäl för beslaget. Det innefattar både situationer då beslaget var oriktigt från början och situationer då det på grund av

ändrade förhållanden inte längre finns skäl för beslaget. Uppenbarhetsrekvisitet medför att polismannen måste anmäla beslaget till förundersökningsledaren så snart det finns något som talar för att beslaget skall bestå. Sedan beslaget väl har anmälts till förundersökningsledaren bör en polisman rimligen inte heller kunna förfoga över beslaget. Om det redan i nära anslutning till beslutet framstår som uppenbart att det inte längre finns skäl för beslaget, bör den polisman som beslutat om beslaget kunna häva det. I andra situationer bör det enligt utredningens mening ankomma på polismyndigheten att häva beslaget, en uppgift som bör kunna delegeras till en befattningshavare i befälsställning.

Sammanfattningsvis anser utredningen således att ett beslag, som har beslutats av en polisman eller en enskild person, bör få hävas av polismyndigheten om åklagare eller annan förundersökningsledare ännu inte har underrättats om beslaget och om det är uppenbart att det inte finns skäl för beslaget. I omedelbar anslutning till beslutet bör beslaget under samma förutsättningar få hävas även av den polisman som har fattat beslutet.

9.8.5 Underrättelse om att beslag har hävts

När ett beslag hävs bör naturligtvis den som har rätt till egendomen underrättas om att han kan hämta ut den. Som regel tar polisen kontakt med den som berörs och uppmanar honom att hämta godset. Det finns emellertid inte någon formell skyldighet för polisen att underrätta om att ett beslag har hävts. Frågan om sådan underrättelse ändå bör lämnas har bl.a. berörts av JK (beslut i skadeståndsärende 1994-05-26, dnr 2675-91-40). Ärendet gällde en person, B., som hade gjort anspråk på skadestånd i anledning av att polis- och åklagarmyndighet enligt hans uppfattning felaktigt hade tagit hans bil i förvar och beslag. JK konstaterade bl.a. att det från den 11 maj 1991 inte hade funnits skäl för beslaget och att beslaget därför borde ha hävts då och fordonet återlämnats till B. Beslaget hävdes dock inte förrän den 28 juni och det var först den 6 augusti som B. fick besked om att han kunde hämta bilen. Ansvarig för detta dröjsmål var enligt JK i första hand den polismyndighet där ärendet handlades. JK konstaterade vidare att B. var berättigad till ersättning för sakskada och att ersättningen skulle beräknas från den dag då beslaget borde ha hävts, dvs. den 11 maj.

Frågan om åklagarens skyldighet att lämna underrättelse om att ett beslag har hävts har berörts i ett beslut av Riksåklagaren (RÅ:s beslut 1994-04-15, dnr ÅD 1034-92). Fyra guldringar som hade tillhört en äldre kvinna hade tagits i beslag från en pantlånefirma med anledning

av misstanke om häleri. Kvinnans barn, P. och W., som misstänkte att ringarna hade blivit stulna, anmälde till åklagaren att de önskade ''lösa godset med lånebelopp'' eftersom ringarna hade affektionsvärde för dem. Åklagaren beslutade senare att inte väcka åtal, varför beslaget hävdes och ringarna återlämnades till pantlånefirman. P. och W. underrättades inte och ringarna såldes sedermera på auktion. Riksåklagaren konstaterade att det inte hade funnits någon formell skyldighet för åklagaren att underrätta P. och W. om att beslaget hade hävts och att någon erinran därför inte kunde riktas mot åklagaren, även om en underrättelse skulle kunnat ha haft ett värde med hänsyn till de speciella omständigheterna i fallet.

Dessa båda fall visar enligt utredningens mening att man nu bör kodifiera principen om att den som drabbas av ett beslag skall underrättas så snart beslaget har upphört. Oavsett vem som har hävt beslaget är det enligt utredningens mening naturligt att underrättelsen lämnas av polismyndigheten, som också har ansvar för beslagsliggaren och för förvaring av beslagtagna föremål. Det bör inte vara nödvändigt att lämna en skriftlig underrättelse, om det inte är påkallat med hänsyn till omständigheterna i det särskilda fallet. I första hand bör underrättelse lämnas till den från vilken egendomen togs. Om det emellertid är känt att också annan har drabbats av beslaget bör även denne underrättas (jfr avsnitt 9.7.3 om underrättelse om beslag).

9.8.6 Utlämnande av beslagtaget gods

Huvudregeln

Av rättegångsbalken framgår inte vad som skall ske med beslagtagen egendom när beslaget hävs. Utgångspunkten är emellertid att ett beslag endast utgör en form av tillfällig besittningsrubbning i avvaktan på ett slutligt beslut om egendomens omhändertagande. Om egendomen inte t.ex. förklaras förverkad eller tas i förvar enligt stöldgodslagen eller om rätten inte förordnar att egendomen skall utlämnas till målsäganden, skall egendomen därför som huvudregel återlämnas till den person från vilken den togs, utan att någon prövning görs av annans eventuella rätt till den (se bl.a. JO 1987/88 s. 51 och 62 och JK 1988 s. 200, även Fitger m.fl., Rättegångsbalken, avsnitt 29:19). Om ett beslag hävs av domstolen i samband med att åtal eller särskilt yrkande beträffande egendomen ogillas skall den beslagtagna egendomen dock återlämnas till den från vilken den togs. Om beslaget hävs innan åtal väcks, skall egendomen enligt huvudregeln också återställas till den person från vilken den togs. Det förekommer emellertid i praxis att

man gör undantag från huvudregeln, framför allt då det är fråga om återställandebeslag. Egendom som har tagits i beslag för att säkerställa målsägandens anspråk lämnas ofta ut till målsäganden eller den som annars anses ha någon rätt till egendomen, även om det inte finns något domstolsförordnande därom. Det har också förekommit att beslagtaget gods har lämnats ut till kronofogdemyndigheten (JO 1987/88 s. 50) och till konkursförvaltare (RÅ:s beslut 1994-04-08, dnr 1150-93). Tanken bakom denna praxis torde framför allt vara att man, genom att lämna ut egendomen till den som av polisen uppfattas som rättsinnehavare, skall kunna tillgodose syftet med beslaget. Förfarandet förekommer främst innan förundersökningen har kommit så långt att frågan om vem som har rätt till godset kan överlämnas till rättens prövning och medan det alltjämt finns skäl för fortsatt beslag. Samma förfarande används emellertid också efter det att t.ex. rätten har hävt ett beslag som det inte längre finns skäl för. Som framgår av redogörelsen i avsnitt 9.3.2 har JO och JK i flera fall kritiserat denna praxis och därvid upprepade gånger funnit anledning att framhålla vikten av att beslagtaget gods återställs till den person från vilken egendomen togs. Med hänsyn bl.a. härtill finns det enligt utredningens uppfattning skäl att nu lagfästa principen om att beslagtaget gods skall återlämnas till den från vilken egendomen togs.

Utlämnande av beslagtaget gods till annan än den från vilken egendomen togs

Principen att beslagtagen egendom efter hävande av beslag skall återlämnas till den person från vilken den togs är naturligtvis inte undantagslös. I vissa fall har det accepterats att man frångår huvudregeln. Om den till vilken egendomen skall återställas uppdrar åt någon annan att hämta egendomen eller om han medger att egendomen lämnas ut till någon som gör anspråk på den, torde det normalt finnas skäl att respektera hans inställning (JO 1974 s. 124 samt Rättegångsbalken I, s. 27:19). Detta är enligt utredningens uppfattning närmast ett uttryck för polisens serviceskyldighet och behöver inte regleras särskilt. JO har i det nyssnämnda fallet emellertid understrukit att det i ett sådant fall måste stå helt klart för den som beslutar att lämna ut egendomen till annan än den berättigade, att utlämnandet sker med dennes samtycke. Som regel torde det enligt JO få krävas att fullmakt eller medgivande lämnas skriftligen.

Polisen bör också kunna underlåta att lämna ut beslagtaget gods till den från vilken egendomen togs om han kan anses ha avstått från sin rätt till godset. Så kan t.ex. vara fallet då det finns anledning att anta

att det rör sig om stöldgods men där egendomen inte kan hänföras till något anmält brott och där det inte heller på någon annan grund är uppenbart att egendomen har frånhänts annan genom brott. Under sådana förhållanden inträffar det inte så sällan att den person från vilken beslaget gjorts, inte vill kännas vid egendomen och därför vägrar att ta emot den sedan beslaget hävts. Han kan t.ex. förneka all kännedom om hur godset kommit i hans besittning eller påstå att detta har lämnats hos honom av någon för honom okänd person. Det måste också i detta fall stå helt klart att den som är berättigad att utfå egendomen inte vill ha den tillbaka. Om den som egentligen är berättigad att utfå beslagtagen egendom uttryckligen avstår från sin rätt till godset bör polisen följaktligen kunna lämna ut det till någon annan som gör anspråk på det, antingen denne är ägare till godset eller annars har rätt till det. Det kan t.ex. vara fråga om en nyttjanderättshavare eller panträttshavare. För det fall att det inte kan utredas från vem egendomen togs, bör polisen också kunna lämna ut det beslagtagna godset till den som gör anspråk på det. I andra fall bör varken åklagare eller polisman ha befogenhet att göra avsteg från huvudregeln, om inte annat följer av domstols dom eller beslut eller av beslut om förverkande.

Det kan visserligen antas att den som t.ex. har blivit bestulen på egendom kan uppfatta det som stötande att han, innan domstolen har tagit ställning i saken, inte kan återfå sin egendom annat än om den från vilken egendomen togs i beslag förklarar att han avstår från sin rätt. Det gäller i synnerhet i sådana fall då den misstänkte håller sig undan så att förundersökningen inte kan drivas vidare och målsäganden inte heller kan få sitt anspråk på egendomen prövat av domstolen. Enligt kommentaren till rättegångsbalken skulle det visserligen i vissa uppenbara fall vara tillåtet att lämna ut egendom till målsäganden, även om den från vilken egendom togs inte skulle ha avstått från sin rätt (s. 27:20). JO och JK har emellertid hävdat att beslagtaget gods inte bör lämnas ut till annan än den från vilken egendomen togs, förrän det har klargjorts att han inte gör anspråk på den (JO 1974 s. 88, 1977/78 s. 128 och JK 1988 s. 200). Enligt utredningens mening bör man hålla fast vid denna princip och inte tillåta vare sig polis eller åklagare att efter eget bedömande lämna ut egendom till den som kan anses ha bäst rätt till den. Sådana bedömningar bör uteslutande ankomma på domstol. Inte ens i de fall då det enligt polisens uppfattning är uppenbart att målsäganden har bättre rätt till det beslagtagna godset än vad den misstänkte har, bör det tillåtas att polisen föregriper domstolens bedömning av äganderättsfrågan. Beslagtaget gods bör därför inte lämnas ut till annan än den från vilken godset togs, om inte den som berörs har avstått från sin rätt till

godset eller på annat sätt har samtyckt till att godset lämnas ut. Detta är i och för sig ett så viktigt avsteg från principen att beslagtagen egendom skall återlämnas till den från vilken den togs, att det enligt utredningens uppfattning bör framgå av rättegångsbalkens bestämmelser. Frågan är i vilken utsträckning polisen är och bör vara skyldig att försöka utreda om den till vilken egendomen utlämnas verkligen har en rätt till denna.

Om någon gör anspråk på beslagtaget gods och det är känt att det också finns någon annan som kan ha rätt till godset, torde det för närvarande anses att polisen inte bör lämna ut egendomen förrän det har klarlagts att denne inte gör anspråk på det (Riksåklagarens beslut 1994-03-31, dnr ÅD 338-92). Även i övrigt kan det enligt utredningens uppfattning vara nödvändigt att polisen gör åtminstone en viss prövning av äganderättsfrågan. Det kan i sammanhanget vara intressant att jämföra med andra författningar som reglerar myndigheters omhändertagande av egendom, t.ex. lagen (1938:121) om hittegods och lagen (1982:129) om flyttning av fordon i vissa fall. Båda dessa författningar utgår från att det är ägaren till godset som skall underrättas och som också, mot ersättning för eventuella kostnader, har rätt att hämta ut godset. Egendom som har tagits i förvar enligt lagen (1974:1065) om visst stöldgods m.m. skall, enligt 7 § lagen (1974:1066) om förfarandet med förverkad egendom och hittegods m.m., efter beslut av polismyndigheten lämnas ut till ägaren eller annan rättsinnehavare som gör anspråk på egendomen. Ingen av författningarna innehåller dock några bestämmelser om vilken undersökningsplikt myndigheterna har i äganderättsfrågan. Förarbetena ger inte heller någon ledning i det här avseendet. Det förefaller emellertid som om man i praxis åtminstone i någon utsträckning kontrollerar om den som gör anspråk på viss egendom verkligen kan anses ha rätt till den. Polisen synes t.ex. inte lämna ut en upphittad cykel till en person som visserligen påstår sig ha förlorat cykeln, men som inte har några nycklar till den och som kanske till och med påstår att han blev av med den efter det att den lämnades in på hittegodsexpeditionen. På motsvarande sätt bör man enligt utredningens uppfattning kunna göra då någon gör anspråk på beslagtaget gods. Är det t.ex. en bil som har tagits i beslag kan det krävas att polisen kontrollerar vem som är registrerad som ägare innan bilen lämnas ut. Det kan däremot inte begäras att polisen företar några mer ingående undersökningar, om det inte är påkallat av några särskilda förhållanden. Vanligtvis torde det vara tillräckligt att polisen prövar frågan mot bakgrund av de fakta som har framkommit i det enskilda fallet. Om det därvid framstår som sannolikt att den som gör anspråk på egendomen är ägare eller annars har rätt till egendomen, bör egen-

domen få lämnas ut. Om det enligt polisens bedömning inte är sannolikt att den som gör anspråk på egendomen verkligen har en rätt till den, bör polisen således vägra att lämna ut den.

Det kan ibland inträffa att flera personer gör anspråk på samma föremål. Om en av dessa är den som egendomen togs ifrån och som enligt huvudregeln därför är berättigad att utfå den, uppstår givetvis inget problem. Även i vissa sådana fall torde polisen utan större svårigheter kunna avgöra vem egendomen bör lämnas till. Det kan t.ex. framgå av kvitton eller andra köpehandlingar att en av dem har köpt egendomen av den andre. Om det skulle ha uppstått tvist om egendomen eller om förhållandena annars är svårbedömda, t.ex. om den påstådde säljaren i det nyssnämnda fallet gör gällande att kvittot är förfalskat och att han aldrig har sålt föremålet, bör polisen emellertid inte lämna ut egendomen, eftersom det inte ankommer på polisen att avgöra frågor om äganderätt eller slita andra civilrättsliga tvister. Under sådana omständigheter kan polisen i stället avvakta med att lämna ut egendomen till dess att en av de som gör anspråk på egendomen på något sätt kan styrka sin rätt.

Sammanfattningsvis anser utredningen således att det av rättegångsbalken bör framgå att beslagtaget gods, sedan beslaget har hävts, skall återlämnas till den från vilken egendomen togs, om inte annat följer av domstols dom eller beslut eller av beslut om förverkande. Om den som enligt denna huvudregel har rätt till egendomen, har avstått från sin rätt till godset, eller om det inte kan utredas från vem egendomen togs, bör egendomen få lämnas ut till annan som gör anspråk på den, om omständigheterna är sådana att det framstår som sannolikt att han är ägare eller annars har rätt till egendomen. Det bör ankomma på den som häver ett beslag att samtidigt ange vem egendomen enligt dessa principer skall lämnas ut till. Ett sådant besked har inte någon betydelse för äganderätten till egendomen, utan utgör endast en anvisning till polisen om hur man skall förfara med egendomen. Om något besked inte har lämnats bör polismyndigheten ha befogenhet att pröva frågan om utlämnande av egendomen.

9.8.7 Försäljning av beslagtaget gods

När ett beslag hävs skall, som utredningen har anfört ovan, den beslagtagna egendomen som huvudregel återställas till den ursprungliga besittningshavaren. I vissa fall kan det emellertid dröja mycket länge innan egendomen hämtas av den som har rätt till den. Det framgår bl.a. av ett JO-beslut angående i Västervik omhändertagna fordon (JO 1993/94 s. 128). Två av de beslagtagna fordon som det

där var fråga om hämtades inte ut förrän tre år efter det att beslaget hade hävts. Som JO anförde i beslutet är det inte tillfredsställande att en polismyndighet kan bli tvungen att förvara och ansvara för tidigare beslagtagen egendom under så lång tid efter det att beslaget väl har hävts. Situationen ger bl.a. upphov till betydande praktiska problem.

Ett annat JO-beslut som visar på de problem som kan uppkomma i samband med att beslag hävs finns intaget i JO:s ämbetsberättelse 1993/94 s. 124. Det var där fråga om några fall då beslagtagen egendom, som den misstänkte inte hade velat vidkännas och som inte heller kunnat härledas till någon ägare, hade behandlats som hittegods när brott beträffande egendomen inte hade ansetts kunna styrkas. Efter en redogörelse för stöldgodslagens och hittegodslagens bestämmelser anförde JO:

> När egendom tagits i beslag av det skälet att den misstänks vara frånhänd någon genom brott men det inte kan styrkas att den person hos vilken beslaget ägt rum har gjort sig skyldig till brott avseende egendomen, uppkommer frågan hur man skall förfara med denna.
>
> I de fall där det är uppenbart att egendomen har frånhänts någon genom brott och att innehavaren inte har gjort ett godtrosförvärv är stöldgodslagen tillämplig (prop. 1986/87:6 s. 23 ff.).
>
> Det förekommer emellertid också situationer där det t.ex. visserligen finns anledning att anta att det rör sig om stöldgods men där egendomen inte har kunnat hänföras till något anmält brott och där det inte heller på någon annan grund är uppenbart att egendomen har frånhänts någon genom brott. Reglerna i 1 § första stycket stöldgodslagen är då inte tillämpliga på egendomen. Denna skall därför återställas till den person hos vilken beslaget gjorts.
>
> Som jag nämnt inledningsvis inträffar det inte så sällan i situationer av detta slag att innehavaren inte vill kännas vid egendomen och därför vägrar att ta emot den sedan beslaget hävts. Han kan t.ex. förneka all kännedom om hur godset har kommit i hans besittning eller påstå att detta har lämnats hos honom av någon för honom okänd person.
>
> ---
>
> Inte heller hittegodslagen tar sikte på sådana fall. Som redan nämnts krävs för att denna skall vara tillämplig att egendomen, när den anträffas, överhuvudtaget inte är i någons besittning. Det enda undantag som gjorts härifrån avser saker som glömts kvar hos någon (6 § hittegodslagen).

JO ansåg att det, med hänsyn till de betydande praktiska problem som uppkommer också i situationer av nu angivet slag, fanns behov av att i lag reglera frågan om hur man skall förfara med beslagtaget gods i sådana fall. JO hemställde därför hos regeringen om en översyn av det aktuella regelsystemet.

Enligt utredningens mening skulle man kunna lösa de flesta av de problem som JO har pekat på om man tillät polisen att sälja sådan egendom som har varit beslagtagen, men som inte har avhämtats och som ingen gör anspråk på. Frågan om försäljning av beslagtaget gods berörs i Rikspolisstyrelsens föreskrifter och allmänna råd beträffande förfarandet med egendom som har tagits i beslag, förverkats eller tagits i förvar (FAP 102-2). Om den som har drabbats av ett beslag inte kan anträffas när beslaget har hävts och egendomen skall återställas, får denna enligt vad som föreskrivs i avsnitt 11.7 säljas på samma sätt som egendom som har tagits i förvar. Också om den som har drabbats av ett beslag trots uppmaning inte låter höra av sig för att återfå egendom beträffande vilket beslag hävts, får egendomen försäljas om vissa ytterligare förutsättningar är uppfyllda. Detsamma sägs gälla om han förklarar sig avstå från den. Det kan emellertid ifrågasättas om föreskrifterna i FAP 102-2 verkligen innefattar någon lösning på de av JO påtalade problemen, särskilt om man ser föreskrifterna i belysning av de konstitutionella reglerna om normgivningsmakten. JO har påpekat (JO:s beslut 1994-01-28, dnr 4035-1992) att ett förfarande i enlighet med de ovan angivna föreskrifterna i FAP 102-2 inte sällan innebär att polisen genom ett ensidigt handlande överför äganderätten till beslagtaget gods till staten från en enskild person. Av reglerna i 8 kap. 3 § regeringsformen om formen för sådana föreskrifter om förhållandet mellan enskilda och det allmänna som innebär ingrepp i enskildas ekonomiska förhållanden följer enligt JO att föreskrifter som medger ett förfarande från en myndighets sida av nyss angiven innebörd skall meddelas genom lag. I den mån föreskrifterna i avsnitt 11.7 i FAP 102-2 ligger inom lagområdet är de enligt JO på grund av bestämmelsen i 11 kap. 14 § regeringsformen inte bindande för polismyndigheterna.

Om man vill tillåta polisen att sälja tidigare beslagtagen egendom, bör bestämmelser härom således meddelas i lag. I Finland finns regler om sådan försäljning i 4 kap. 17 § tvångsmedelslagen, där det under rubriken återlämnande av beslagtaget föremål stadgas:

> Om ett beslagtaget föremål sedan beslaget hävts skall återlämnas till ägaren eller den som har rätt till föremålet och denne inte avhämtar föremålet inom tre månader från det att polisen meddelade att föremålet kan avhämtas,

övergår äganderätten till staten eller, då föremålet är hittegods, till upphittaren i enlighet med hittegodslagen (778/88). Har flera gjort anspråk på föremålet, skall detta trots att beslaget hävts kvarhållas av polisen tills tvisten om bättre rätt har avgjorts.

Är ägaren eller den som har rätt till det föremål som skall återlämnas inte känd, skall polisen genom offentlig kungörelse uppmana honom att anmäla sig. Gör ingen anspråk på föremålet inom sex månader efter kungörelsen, tillfaller det staten eller, om det är hittegods, upphittaren i enlighet med hittegodslagen. Närmare föreskrifter om kungörelsen meddelas av inrikesministeriet.

De finska reglerna utgår således från att tidigare beslagtagen egendom under vissa förhållanden tillfaller staten. Det kan jämföras med de svenska bestämmelserna om hittegods, enligt vilka hittegods tillfaller staten om godset inte inom viss tid har hämtats av ägaren eller av upphittaren (4 § hittegodslagen). I stöldgodslagen finns emellertid en annan konstruktion. Egendom som har tagits i förvar enligt den lagen tillfaller inte staten, men får enligt 8 § förfarandelagen ändå säljas för statsverkets räkning. Det medför bl.a. att den som visar sig vara ägare till egendom som har tagits i förvar, har rätt att få egendomen åter eller, om egendomen har sålts, att få ersättning för den. Denna ordning motiverades enligt departementschefen av att bestämmelsen om möjlighet att ta egendom i förvar inte riktade sig mot den okände ägaren, utan att den hade till syfte att beröva den brottslige den genom brottet åtkomna egendomen. Syftet med en bestämmelse om möjlighet för polisen att sälja tidigare beslagtagen egendom skulle enligt utredningens mening närmast vara att lösa de praktiska problem som annars uppstår om polisen måste förvara egendomen under obegränsad tid. För att detta syfte skall kunna uppnås är det tillräckligt att egendomen får säljas för statens räkning, på samma sätt som egendom som har tagits i förvar enligt stöldgodslagen. Om någon sedan egendomen har försålts visar sig ha ett rättmätigt anspråk på den, bör han följaktligen också vara berättigad till ersättning.

Frågan är då i vilka situationer det bör tillåtas att beslagtagen egendom säljs för statens räkning, sedan beslaget har hävts. Enligt utredningens uppfattning bör en bestämmelse om försäljning för det första omfatta de fall då den från vilken egendomen togs inte hämtar ut den (jfr JO 1993/94 s. 124). För att egendomen under sådana förhållanden skall få säljas måste det emellertid krävas att polisen först underrättar den som har rätt till egendomen om att beslaget har hävts och att egendomen finns att hämta. Underrättelsen bör också innehålla

uppgift om att egendomen kan komma att säljas för statens räkning om den inte avhämtas inom viss tid. Närmare bestämmelser om hur underrättelse skall lämnas bör kunna meddelas i förordningsform. Tidsfristen efter underrättelsen bör enligt utredningens mening inte vara kortare än tre månader. Det överensstämmer med bestämmelsen i den finska tvångsmedelslagen, enligt vilken den som har rätt till föremålet skall hämta ut det inom tre månader från underrättelsen. Beslut om att egendomen får säljas bör fattas av polismyndigheten. Sedan ett sådant beslut har fattats bör man förfara med egendomen på det sätt som sägs i lagen om förfarande med förverkad egendom och hittegods m.m. Bestämmelserna i denna lag om rätt för ägare eller annan som har rätt till egendomen att få egendomen utlämnad till sig eller att få ersättning för försåld egendom, bör också vara tillämpliga.

Om beslagtagen egendom sedan beslaget har hävts skall utlämnas till den från vilken egendomen togs och denne inte hämtar egendomen bör polismyndigheten således under vissa förutsättningar få besluta att egendomen skall säljas för statens räkning. En bestämmelse härom skulle komma att omfatta dels det fallet att den som har rätt till egendomen över huvud taget inte hör av sig inom tremånadersfristen, dels det fallet att han förklarar sig avstå från sin rätt. I det senare fallet bör egendomen enligt vad utredningen tidigare har anfört i stället kunna lämnas ut till annan som har rätt till egendomen. Om denne inte hämtar ut egendomen bör den också kunna säljas under de förutsättningar som anges ovan. Detsamma bör gälla om domstol i lagakraftvunnen dom har förordnat att egendomen skall utlämnas till målsäganden, och målsäganden trots uppmaning inte hämtar egendomen.

Enligt den finska tvångsmedelslagen får beslagtagen egendom säljas även i de fall då den som har rätt till egendomen inte är känd. En motsvarande bestämmelse behövs enligt utredningens uppfattning också i svensk rätt. Beslagtagen egendom bör således få säljas för statens räkning om det inte går att utreda från vem egendomen togs eller om den från vilken egendomen togs inte vill kännas vid godset och varken ägaren eller annan som har rätt till godset har gjort anspråk på det. I den finska bestämmelsen föreskrivs att polisen genom offentlig kungörelse skall uppmana den som har rätt till godset att anmäla sitt anspråk inom viss tid. Frågan är om det bör uppställas krav på kungörelse även i en motsvarande svensk bestämmelse. I hittegodslagen finns inte något sådant krav. Om ägaren till upphittat gods inte blir känd inom tre månader från det att fyndet anmäldes hos polismyndigheten tillfaller godset upphittaren (4 § hittegodslagen). Om ett fordon har flyttats med stöd av lagen om flyttning av fordon i vissa fall och ägaren till fordonet inte är känd, skall emellertid den

myndighet som har verkställt flyttningen kungöra den i ortstidning eller på annat lämpligt sätt (5 § andra stycket). Egendom som har tagits i förvar med stöd av stöldgodslagen får inte heller säljas förrän polismyndigheten på lämpligt sätt har låtit kungöra förhållandet med uppgift om egendomen och om de omständigheter under vilka den anträffades (2 § tredje stycket lagen om förfarandet med förverkad egendom och hittegods m.m.). Av de uppgifter utredningen har inhämtat från polismyndigheterna synes det emellertid som om kungörelser enligt stöldgodslagen mycket sällan leder till att någon anmäler anspråk på förvarstagen egendom.

Även om kungörelseförfarandet i vissa avseenden inte har visat sig vara särskilt verkningsfullt, torde det ändå vara det mest effektiva sättet för polisen att nå så många som möjligt med en upplysning om att viss egendom har tagits om hand. Är det fråga om mer värdefull egendom anser utredningen därför att polismyndigheten genom kungörelse bör uppmana rättsinnehavaren att anmäla sig inom viss tid. Om egendomen inte har något större värde bör man dock kunna avstå från kungörelseförfarandet. Egendom vars värde understiger en fjärdedel av basbeloppet bör enligt utredningens mening få säljas även om kungörelse inte har utfärdats. Oavsett om kungörelse utfärdas eller ej, bör polisen naturligtvis försöka utreda vem som kan ha rätt till egendomen. Några särskilda föreskrifter härom behövs inte. Däremot kan det behövas närmare bestämmelser om sättet för kungörande. Sådana bör kunna meddelas av Rikspolisstyrelsen (jfr 11 § lagen om förfarandet med förverkad egendom och hittegods m.m.).

Tidsfristen inom vilken ägaren eller annan som har rätt till egendomen skall anmäla sig, är i finsk rätt sex månader efter föreskriven kungörelse. Det kan jämföras med att fristen enligt lagen om flyttning av fordon är tre månader efter kungörelse och enligt stöldgodslagen minst en månad från kungörelsen. Det bör dock noteras att egendom som har tagits i förvar enligt stöldgodslagen skall förvaras minst sex månader hos polismyndigheten innan kungörelse får utfärdas. Enligt utredningens mening bör ägaren eller den som annars har rätt till tidigare beslagtagen egendom ha minst tre månader på sig från det att beslaget hävdes, för att anmäla sitt anspråk till polismyndigheten. I de fall då kungörelse skall utfärdas bör fristen vara tre månader från kungörelsen. Fristen bör i överensstämmelse med vad som gäller enligt stöldgodslagen förlängas om det t.ex. är fråga om särskilt värdefull egendom eller om omständigheterna i övrigt är sådana att det är påkallat.

Om någon anmäler att han har anspråk på egendomen bör polismyndigheten, som utredningen tidigare har anfört, göra en viss prövning av anspråket innan egendomen lämnas ut. Om det av omständigheterna

framstår som sannolikt att den som gör anspråk på egendomen är ägare eller annars har rätt till egendomen får polismyndigheten lämna ut egendomen. I andra fall bör polismyndigheten i stället få besluta om försäljning av egendomen. Om flera gör anspråk på samma egendom och det inte går att avgöra vem av dem som är berättigad att erhålla egendomen bör polismyndigheten som regel vänta med att sälja egendomen till dess att någon av dem som gör anspråk på den kan styrka sin rätt. Några särskilda regler härom behövs inte. Det bör dock framhållas att en bestämmelse om försäljning bör tillämpas med försiktighet i de fall det är tveksamt vem som har rätt till egendomen. Skulle egendomen ändå komma att säljas innan frågan om vem som har rätt till den har blivit avgjord bör, som utredningen tidigare har föreslagit, den som senare visar sig ha rätt till egendomen vara berättigad till ersättning.

9.9 Dokumentation

Över beslag skall enligt 27 kap. 13 § föras protokoll, ”vari ändamålet med beslaget och vad därvid förekommit angives samt beslagtaget föremål noga beskrives” (angående tillämpningen av bestämmelsen, se Rättegångsbalken I, s. 27:27 - 28). Utredningen föreslår att bestämmelsen ändras i huvudsaklig överensstämmelse med vad utredningen har föreslagit beträffande dokumentation av ingripanden med stöd av 28 kap. rättegångsbalken (se avsnitt 8.3).

Protokoll över beslag bör för det första innehålla uppgift om vilken egendom som har tagits i beslag och vem den beslagtagna egendomen har tagits från. Namnet på den som har beslutat om åtgärden bör också anges liksom de faktiska omständigheter som utgör grunden för beslutet och tiden när det har fattats.

En bestämmelse i rättegångsbalken om protokoll över beslag bör främst ta sikte på den åtgärd som utgör ett ingrepp i den enskildes integritet, dvs. själva omhändertagandet av egendomen. Sedan egendomen väl har tagits i beslag kan det förekomma en rad andra åtgärder och beslut som har mer förvaltningsrättslig karaktär, t.ex. underrättelse om beslag eller om att beslag har hävts, beslut om vem beslagtagen egendom skall lämnas till eller beslut om att sådan egendom skall säljas. Dessa åtgärder och beslut bör självfallet också dokumenteras. Om det behövs särskilda bestämmelser härom, bör dessa kunna meddelas exempelvis i en förordning.

Av 27 kap. 13 § andra stycket rättegångsbalken framgår att den som har drabbats av ett beslag har rätt att på begäran erhålla bevis om beslaget, ”innehållande även uppgift å det brott som misstanken

avser''. Beviset är avsett att tjäna som kvitto på föremål som har omhändertagits av polisen (SOU 1932:29 s. 28). JO har menat att beviset skall utgöras av en omedelbart på förrättningsplatsen utfärdad, skriftlig bekräftelse rörande den åtgärd som vidtagits, i förekommande fall med uppgift på beslagtagna föremål (JO 1975/76 s. 156). En kopia av det i efterhand uppsatta protokollet över åtgärden kan enligt JO:s uppfattning inte anses utgöra sådant bevis som avses i 27 kap. 13 §. JO har dock godtagit att beviset ges en mera summarisk utformning vid omfattande beslag, då det kan vara svårt att utfärda bevis, vari de beslagtagna föremålen noga identifieras. Beviset bör enligt JO åtminstone översiktligt kunna utvisa vad som har beslagtagits.

Ett bevis om beslag skall innehålla även ''uppgift å det brott som misstanken avser''. Varken av förarbetena till rättegångsbalken eller till den tidigare gällande tvångsmedelslagen, där en motsvarande bestämmelse fanns, framgår varför ett bevis bör innehålla sådan uppgift. För att beviset skall fylla den avsedda funktionen, att tjäna som kvitto på föremål som har omhändertagits av polisen, behöver det inte förses med uppgift om det brott som misstanken avser. Det kan också vara till nackdel för utredningsarbetet att polisen måste lämna en sådan uppgift innan utredningen har kommit så långt att den som är skäligen misstänkt för brottet, enligt 23 kap. 18 § rättegångsbalken skall underrättas om misstanken. Utredningen föreslår därför att bestämmelsen i 27 kap. 13 § andra stycket rättegångsbalken ändras på så sätt att det fortsättningsvis inte skall vara nödvändigt att förse ett bevis om beslag med uppgift om det brott som misstanken avser.

10 Polislagen

I avsnitt 10.1 tar utredningen upp bl.a. reglerna om s.k. skyddsvisitation (19 § första stycket 1 polislagen) och kroppsvisitation för identifiering av en person (19 § första stycket 2). Utredningen föreslår dessutom en ny bestämmelse om kroppsvisitation för eftersökande av föremål som skall omhändertas enligt ett administrativt beslut.

Avsnitt 10.2 behandlar bestämmelserna i 20 § polislagen, om polisens befogenhet att företa undersökningar för att söka efter personer eller föremål som skall omhändertas, och i 21 § polislagen, om undersökningar i nödliknande situationer. Utredningen föreslår att polisens befogenhet att företa undersökningar med stöd av 21 § utvidgas. Bestämmelsen bör enligt förslaget vara tillämplig i varje situation då det är oundgängligen nödvändigt för att polisen skall kunna fullgöra en uppgift i den skyddande eller hjälpande verksamheten.

Avsnitt 10.3 handlar om reglerna i 19 § andra stycket och 22 § polislagen om polisens befogenhet att ingripa i brottsförebyggande syfte. Utredningen föreslår vissa mindre förändringar av 22 §. Beträffande 19 § andra stycket föreslår utredningen mer ingående förändringar, framför allt för att förutsättningarna för ingripande enligt paragrafen skall komma till tydligare uttryck. Som en nyhet föreslår utredningen att en polisman i samband med kroppsvisitation enligt nuvarande 19 § andra stycket polislagen också skall få undersöka transportmedel och förvaringsutrymmen som har begagnats av den som har kroppsvisiterats.

Utredningen föreslår vidare i avsnitt 10.4 att det införs en bestämmelse om tillfälligt omhändertagande av egendom i syfte att förhindra brott.

10.1 Kroppsvisitation

I detta avsnitt behandlar utredningen bl.a. reglerna om s.k. skyddsvisitation (19 § första stycket 1 polislagen) och kroppsvisitation för identifiering av en person (19 § första stycket 2). Utredningen föreslår dessutom en ny bestämmelse om kroppsvisitation för eftersökande av föremål som skall omhändertas enligt ett administrativt beslut.

10.1.1 Skyddsvisitation och kroppsvisitation för identifiering

I 19 § polislagen finns regler om sådan kroppsvisitation som inte syftar till att utreda brott. En polisman som med laga stöd griper eller annars omhändertar eller avlägsnar någon får således enligt 19 § första stycket 1, i anslutning till ingripandet, kroppsvisitera denne i den utsträckning som är nödvändig av säkerhetsskäl för att vapen eller andra farliga föremål skall kunna tas om hand. En sådan visitation skall enligt förarbetena till polislagen begränsas till en summarisk undersökning av den omhändertagnes kläder i syfte att kontrollera att han inte bär på sig vapen eller några andra farliga föremål (prop. 1983/84:111 s. 120). Det synes således inte har varit meningen att polisen skulle få befogenhet att också genomsöka väskor och annat som den omhändertagne för med sig.

I anslutning till ett ingripande får en polisman med stöd av 19 § första stycket 2 kroppsvisitera den som skall gripas, omhändertas eller avlägsnas också om det är nödvändigt för att dennes identitet skall kunna fastställas. I förarbetena anfördes att det vid en sådan provisorisk visitation kunde bli fråga om att granska exempelvis körkort eller annan legitimation som den omhändertagne för med sig. En låst portfölj eller resväska eller på annat sätt slutet förvaringsmedel, exempelvis ett med tejp eller snöre väl tillslutet paket, skulle däremot inte få öppnas annat än när förutsättningar fanns för husrannsakan (prop. 1983/84:111 s. 120).

År 1994 ändrades definitionen av begreppet kroppsvisitation i 28 kap. rättegångsbalken. Enligt 28 kap. 11 § tredje stycket avses numera med kroppsvisitation ”en undersökning av kläder och annat som någon bär på sig samt av väskor, paket och andra föremål som någon har med sig”. I samband med denna ändring framhöll departementschefen att rättegångsbalken intog en ställning av baslag, även utan uttryckliga hänvisningar i annan lagstiftning (prop. 1993/94:24 s. 58). Rättegångsbalkens definition av begreppet kroppsvisitation skulle därför ligga till grund för tolkningen av samma begrepp i bl.a. polislagen. Departementschefen pekade på att bestämmelserna om kroppsvisitation i vissa lagar kompletteras med bestämmelser som uttryckligen tillåter undersökning av väskor och annan medförd egendom eller egendom i övrigt. I de fall då den kompletterande undersökningsrätten helt motsvarade den föreslagna definitionen i rättegångsbalken skulle kompletteringen komma att bli helt överflödig, eftersom en sådan undersökningsrätt skulle falla under rättegångsbalkens definition av kroppsvisitation. Departementschefen föreslog därför att man skulle upphäva sådana kompletterande bestämmelser

om undersökning av väskor m.m., vilka motsvarade den föreslagna definitionen av kroppsvisitation.

En av de bestämmelser som ändrades med anledning av detta resonemang var 19 § andra stycket polislagen, enligt vilken polisen hade befogenhet att i brottsförebyggande syfte företa kroppsvisitation och även undersöka portfölj, handväska och liknande handbagage. Den särskilda befogenheten att undersöka väskor m.m. är numera utmönstrad ur paragrafens andra stycke. Huruvida avsikten med den nyssnämnda ändringen i rättegångsbalken varit att innebörden av begreppet kroppsvisitation skulle bli en annan också i 19 § första stycket polislagen framgår inte av förarbetena (anförda prop. s. 58 ff. och 84). En av de viktigaste tankarna bakom lagstiftningsärendet var likväl att kroppsvisitation skulle betyda detsamma i rättegångsbalken och i andra författningar. Med hänsyn härtill och till att 19 § andra stycket polislagen anpassades till rättegångsbalkens definition, torde avsikten ha varit att kroppsvisitation enligt första stycket i samma paragraf också skulle kunna innefatta en undersökning av ”väskor, paket och andra föremål som någon har med sig”. Tillämpningsområdet för 19 § första stycket har därigenom kommit att utvidgas ganska avsevärt. Kroppsvisitation av säkerhetsskäl kan till följd därav numera omfatta även undersökning av väskor, paket och andra föremål, t.ex. bagagelådor och barnvagnar (prop. 1993/94:24 s. 41). Detsamma gäller kroppsvisitation i identifieringssyfte.

Det kan ifrågasättas om det fanns skäl för en sådan utvidgning av polismans befogenhet att företa skyddsvisitation. Som regel bör en skyddsvisitation visserligen kunna inskränkas till ”en summarisk undersökning av den omhändertagnes kläder” (prop. 1983/84:111 s. 120), men i vissa fall kan det finnas anledning att också kontrollera t.ex. en väska eller en påse som en omhändertagen har med sig. För att en polisman skall kunna identifiera en person torde det ibland vara tillräckligt att han undersöker personens kläder, men ofta kan han dessutom behöva söka efter identitetshandlingar i plånböcker och handväskor. En befogenhet för polisen att i dessa syften undersöka väskor och liknande föremål som kan påträffas i samband med en kroppsvisitation, inkräktar enligt utredningens mening inte på integritetsskyddet i större utsträckning än att den bör kunna accepteras.

Utredningen anser således inte att den befogenhet som numera tillkommer polisen enligt 19 § första stycket polislagen bör inskränkas. Mot bakgrund av utredningens tidigare redovisade syn på begreppet kroppsvisitation finns det dock skäl att ändra bestämmelsens ordalydelse. I avsnitt 7.3.2 har utredningen föreslagit att begreppet kroppsvisitation i rättegångsbalken definieras som en mindre omfattande

undersökning av kroppens yttre samt en undersökning av de kläder och annat som någon bär på sig. Egendom som påträffas i samband med en kroppsvisitation bör enligt utredningens förslag också få undersökas, men undersökningen bör inte i sig betraktas som kroppsvisitation. Av polislagen bör därför framgå att en polisman får undersöka också egendom som påträffas i samband med en kroppsvisitation, om det behövs av säkerhetsskäl eller för att en persons identitet skall kunna fastställas. Behovsprincipen medför att plånböcker, handväskor och andra föremål inte får undersökas annat än om syftet med åtgärden inte kan uppnås på något annat, mindre ingripande sätt.

10.1.2 Kroppsvisitation för eftersökande av föremål

Enligt 20 § första stycket polislagen får en polisman bereda sig tillträde till en bostad eller annat ställe för att söka efter ett föremål som polisen med stöd av någon förvaltningsrättslig bestämmelse skall omhänderta. Det kan t.ex. vara fråga om omhändertagande av vapen med stöd av vapenlagen eller omhändertagande av pass eller körkort. Husrannsakansregeln i polislagen är däremot inte tillämplig då polisen söker efter föremål som är underkastade beslag. Då får i stället reglerna i 28 kap. rättegångsbalken tillämpas. För att söka efter ett föremål som får tas i beslag får polisen således med stöd av 28 kap. 1 § rättegångsbalken företa husrannsakan. Dessutom får polisen, i samma syfte, med stöd av 28 kap. 11 § företa kroppsvisitation, både av den som är skäligen misstänkt och av annan. Någon motsvarande befogenhet för polisen att företa kroppsvisitation för eftersökande av ett föremål som skall omhändertas med stöd av en förvaltningsrättslig bestämmelse finns däremot inte. Om en polisman skall omhänderta ett pass får han visserligen eftersöka passet i innehavarens bostad. Däremot får polismannen inte kroppsvisitera innehavaren för att söka efter passet, inte ens om det finns en konkret misstanke om att han har gömt passet i fickan. Avsaknaden av en befogenhet för polisen att i sådana situationer företa kroppsvisitation kan medföra att ett beslut om omhändertagande av föremål inte kan verkställas. Det har också framkommit, bl.a. genom en skrivelse till utredningen från Rikspolisstyrelsen, att det i praktiken inte är ett ovanligt problem.

Det finns följaktligen ett behov för polisen att, för eftersökande av föremål som skall omhändertas med stöd av en förvaltningsrättslig bestämmelse, få befogenheter som motsvarar vad som gäller för eftersökande av föremål kan tas i beslag. En befogenhet för polisen att företa kroppsvisitation också för eftersökande av föremål som skall omhändertas skulle emellertid utgöra ytterligare ett intrång i rätten till

skydd för privatlivet. Med hänsyn till de intressen som ligger bakom de olika förvaltningsrättsliga bestämmelser som det här kan bli fråga om, anser utredningen dock att man bör kunna acceptera en befogenhet för polisen att kroppsvisitera en person för eftersökande av ett föremål som skall omhändertas. Kroppsvisitation bör som regel endast komma i fråga beträffande den mot vilken beslutet om omhändertagande riktar sig, t.ex. den som är innehavare av ett pass eller ett vapen som skall omhändertas. I undantagsfall bör man enligt utredningens mening kunna godta kroppsvisitation även av annan, t.ex. en person som tillfälligt förvarar det eftersökta föremålet. Det bör dock i ett sådant fall krävas att det finns synnerlig anledning att anta att det eftersökta föremålet kommer att påträffas.

10.2 Husrannsakan och liknande undersökningar

I avsnitt 10.2.1 tar utredningen upp bl.a. bestämmelsen i 20 § första stycket polislagen om polisens befogenhet att företa undersökningar för att söka efter personer eller föremål som skall omhändertas. Utredningen föreslår att bestämmelsen ändras på så sätt att polisen får uttrycklig befogenhet att företa undersökningar för eftersökande av personer som skall berövas friheten, oavsett om frihetsberövandet betecknas omhändertagande eller t.ex. förvarstagande. Utredningen föreslår vidare att polisen får befogenhet att företa undersökningar om det behövs för att ett beslut om handräckning skall kunna verkställas.

I avsnitt 10.2.2 behandlar utredningen bestämmelsen i 20 § andra stycket polislagen om undersökningar av fordon som passerar viss plats och, i avsnitt 10.2.3, bestämmelsen i 21 § polislagen om undersökningar i nödliknande situationer. Utredningen föreslår att 21 § utvidgas så att polisen får befogenhet att undersöka hus, rum och andra utrymmen och områden om det är oundgängligen nödvändigt för att polisen skall kunna fullgöra en uppgift i den skyddande eller hjälpande verksamheten.

10.2.1 Husrannsakan och liknande undersökningar för eftersökande av personer och föremål

Före polislagens tillkomst fanns bestämmelser om husrannsakan och liknande undersökningar endast i rättegångsbalken och några specialförfattningar. Dessa bestämmelser gav emellertid inte polisen befogenhet att bereda sig tillträde till bostäder och andra lokaler, i de

fall det var nödvändigt för att polisen skulle kunna fullgöra någon specialreglerad uppgift. Det förutsattes emellertid i olika specialförfattningar att polisen fick tränga in i bostäder och andra enskilda lokaler för att kunna genomföra olika arbetsuppgifter. Bestämmelser om omhändertagande torde således ofta ha underförstått att polisen, om det var nödvändigt, med våld fick bereda sig tillträde till lokal där den sökte vistades. Detsamma torde åtminstone i vissa fall ha ansetts gälla då det av en lagbestämmelse följde att viss egendom skulle omhändertas av polisen. Som exempel på sådana bestämmelser av praktisk betydelse i speciallagstiftningen om skyldighet för polisen att omhänderta personer nämndes i förarbetena till polislagen bl.a. lagen om beredande av sluten psykiatrisk vård (numera lagen om psykiatrisk tvångsvård), utlänningslagen, lagen med vissa bestämmelser om vård av unga och lagen om vård av missbrukare i vissa fall m.m. För att kunna verkställa ett omhändertagande enligt dessa bestämmelser borde polisen, enligt vad som sades i förarbetena, kunna få bereda sig tillträde till exempelvis den eftersöktes bostad. Detsamma borde gälla även övriga lagreglerade fall av omhändertagande, såsom exempelvis enligt 28 kap. 11 § brottsbalken och 21 kap. 3 § föräldrabalken (prop. 1983/84:111 s. 126). Det ansågs också att polisen borde kunna få bereda sig tillträde till någons bostad för att eftersöka föremål som enligt speciallagstiftning skulle omhändertas. Som exempel härpå nämndes i förarbetena omhändertagande av vapen enligt vapenlagen. Med hänsyn till regeringsformens krav på lagstöd för husrannsakan och liknande intrång (2 kap. 6 § andra meningen regeringsformen) ansåg man att polisens befogenheter i dessa situationer uttryckligen borde regleras i lag. En bestämmelse härom infördes i nuvarande 20 § första stycket polislagen.

Enligt denna bestämmelse får en polisman, för att söka efter en person som ''med laga stöd skall omhändertas'', bereda sig tillträde till den eftersöktes bostad eller till annat hus, rum eller ställe som tillhör eller disponeras av honom. Med uttrycket ''annat ställe'' menas detsamma som i 28 kap. 10 § rättegångsbalken, dvs. gårdsplaner, fabriksområden, byggnadsplatser och andra områden som inte är allmänt tillgängliga (prop. 1983/84:111 s. 129). Motsvarande regler gäller om polisen med stöd av lag eller annan författning skall omhänderta ett föremål. Oavsett om det gäller att söka efter en person eller ett föremål får undersökningen också avse en lokal som är tillgänglig för allmänheten. Om det finns synnerliga skäl att anta att undersökningen kommer att ge det avsedda resultatet får den ske även hos annan än den som eftersöks, respektive den som äger eller innehar det eftersökta föremålet.

Överväganden

Bestämmelsen i 20 § första stycket polislagen ger en polisman befogenhet att bereda sig tillträde till områden och utrymmen i syfte att eftersöka den som ”med laga stöd skall omhändertas”. Även om man i förarbetena har gett exempel på fall då bestämmelsen skall kunna tillämpas, finns det enligt utredningens mening anledning att överväga vad som avses med uttrycket ”omhändertas”. Vad man för det första bör beakta är att de författningar, som i förarbetena till polislagen togs upp som exempel på lagar som innehåller bestämmelser om omhändertaganden, också innefattar regler om polisingripanden som rubriceras som annat än omhändertaganden. Som exempel kan nämnas utlänningslagen, där man talar om tagande i förvar i stället för omhändertagande. I lagen om psykiatrisk tvångsvård och lagen om vård av missbrukare i vissa fall finns bestämmelser dels om att polismyndigheten under vissa förutsättningar får besluta att omhänderta en person, dels om att polisen skall verkställa annan myndighets beslut om omhändertagande. Det är tveksamt i vilken utsträckning 20 § polislagen är tillämplig i dessa fall.

En annan bestämmelse som i förarbetena till polislagen nämns som exempel på fall då 20 § polislagen är tillämplig, är 21 kap. 3 § föräldrabalken. Enligt 21 kap. 4 § andra stycket föräldrabalken[1] får länsrätten under vissa förhållanden föreskriva att ett barn ”tillfälligt skall tas om hand på lämpligt sätt” om det kan underlätta verkställighet av dom eller beslut om vårdnad eller umgänge. Det synes inte ha varit avsikten att ett sådant beslut skall kunna föranleda något polisiärt ingripande. Åtminstone finns det inga bestämmelser om att polismyndigheten skall verkställa beslutet. Däremot åligger det polismyndigheten, enligt nuvarande 21 kap. 3 § föräldrabalken, att hämta ett barn om det behövs för att en dom eller beslut skall kunna verkställas. Det kan ifrågasättas om 20 § polislagen är tillämplig vid sådan verkställighet.

Eftersom 20 § polislagen enligt sin ordalydelse är tillämplig i samband med omhändertaganden, finns det anledning att också påpeka att begreppet omhändertagande inte är helt entydigt. Begreppet förekommer i olika betydelser i olika författningar. I de flesta fall torde ett omhändertagande innefatta en så allvarlig inskränkning i

[1] 21 kap. föräldrabalken fick ny lydelse genom SFS 1983: 485. En bestämmelse motsvarande nuvarande 21 kap. 4 § andra stycket fanns tidigare i 21 kap. 3 § andra stycket. Där föreskrevs att länsstyrelsen kunde bestämma att ett barn tillfälligt skulle ”omhändertagas på lämpligt sätt”.

rörelsefriheten att det måste betraktas som ett frihetsberövande i Europakonventionens mening. Det kan vara svårt att avgöra om ett ingripande innefattar ett frihetsberövande, vilket får förekomma uteslutande under de förutsättningar som anges i artikel 5 i Europakonventionen, eller endast någon mindre allvarlig form av inskränkning i rörelsefriheten. Enligt utredningens mening bör man emellertid i lagtexten så tydligt som möjligt skilja mellan dessa olika former av ingripanden. Begreppet omhändertagande bör därför fortsättningsvis användas enbart för sådana ingripanden som måste betraktas som frihetsberövande i Europakonventionens mening (SOU 1993:60, s. 132). Det är osäkert om 20 § polislagen är avsedd att tillämpas oavsett vilken karaktär ett ''omhändertagande'' för närvarande kan anses ha, dvs. om en polisman får bereda sig tillträde till exempelvis en eftersökt persons bostad endast för det fall att personen i fråga skall berövas friheten eller om bestämmelsen ger stöd för motsvarande undersökning också i samband med en mindre allvarlig inskränkning i en persons rörelsefrihet.

Mot bakgrund av vad som har anförts ovan anser utredningen att begreppet omhänderta inte ger en tillräckligt tydlig avgränsning av bestämmelsens tillämpningsområde. Oavsett vad som kan ha varit avsikten bör bestämmelsen för det första omfatta samtliga de fall då polismyndigheten eller en enskild polisman har befogenhet att beröva någon friheten, oavsett om frihetsberövandet betecknas omhändertagande eller, som t.ex. i utlänningslagen, förvarstagande.

Då det gäller polismyndighetens verkställighet av olika myndighetsbeslut är det än mer osäkert vad som kan ha varit avsikten med 20 § polislagen. Utredningen anser emellertid att polisen bör ha befogenhet att bereda sig tillträde till utrymmen och områden också i de fall det behövs för att ett beslut om handräckning skall kunna verkställas. Utredningen har därför i delbetänkandet föreslagit ett tillägg till 20 § polislagen, enligt vilket polisen i sådana fall skulle ha samma befogenhet som i gällande rätt följer av 20 § första stycket (SOU 1993:60, s. 250 f.).[2]

20 § första stycket polislagen gäller enligt sin ordalydelse om polisen söker efter en person som ''skall omhändertas''. Det krävs enligt förarbetena att det är en bestämd person, om än inte nödvändigtvis känd till namnet, som polisen söker efter. Det innebär i sin

[2] Utredningen har i sitt delbetänkande föreslagit att polisen också ges uttrycklig befogenhet att i handräckningsärenden bereda en myndighet tillträde till en bostad, ett rum, hus eller annat ställe, om det behövs för att polismyndighetens beslut om handräckning skall kunna verkställas.

tur att polisen inte får bereda sig tillträde till bostäder eller andra lokaler för att mera allmänt leta efter exempelvis efterlysta personer (prop. 1983/84:111 s. 127). Det framgår dock inte av förarbetena om ett ingripande enligt 20 § får ske endast i de fall då det redan har fattats ett beslut om frihetsberövande, vilket således skall verkställas av en polisman, eller om polismannen också får bereda sig tillträde till exempelvis en bostad för eftersökande av en person som efter en senare prövning eventuellt kan komma att omhändertas eller på annat sätt berövas friheten. Formuleringen i 20 § polislagen påminner i detta hänseende om 28 kap. 2 § rättegångsbalken, enligt vilken husrannsakan får företas för eftersökande av den som ”skall gripas, anhållas eller häktas”. Mot bakgrund av förarbetena till rättegångsbalken har utredningen funnit att den bestämmelsen bör tolkas på så sätt att en polisman får bereda sig tillträde till bostäder och andra utrymmen dels för att gripa någon, dels för att verkställa ett redan fattat beslut om anhållande eller häktning (se avsnitt 6.2.3). I de fall det ankommer på polismyndigheten eller annan myndighet att fattta beslut om att en person skall berövas friheten bör det, på motsvarande sätt som vid ingripanden enligt rättegångsbalken, krävas att frihetsberövande beslutas innan man beslutar om undersökning. Undersökningen kan i sådana fall betraktas som ett medel för att verkställa ett beslut om frihetsberövande. Det bör av integritetshänsyn således inte vara tillåtet att företa en sådan undersökning för eftersökande av en person som eventuellt kan komma att bli berövad friheten eller t.ex. tagen i förvar.

I de fall en enskild polisman har befogenhet att omhänderta en person eller på annat sätt beröva honom friheten, ställer sig saken emellertid annorlunda. Omhändertagande är i sådana fall en interimistisk åtgärd som polismannen självständigt har att vidta i de fall då det inte finns tid att invänta beslut av en myndighet. De rättsliga övervägandena görs därför som regel i anslutning till själva fasttagandet. För att det skall vara tillåtet för en polisman att företa en undersökning av en bostad eller något annat utrymme i en sådan situation, bör det därför vara tillräckligt att han ingriper för att beröva en person friheten.

Av 20 § första stycket framgår vidare att en polisman får bereda sig tillträde till en bostad eller annat ställe för att söka efter ett föremål som polisen med stöd av lag eller annan författning skall omhänderta. Husrannsakan får företas hos föremålets ägare eller innehavare samt där det finns synnerliga skäl att anta att föremålet kommer att påträffas. Undersökning enligt 20 § får företas bl.a. för eftersökande av föremål som enligt polismyndighetens beslut skall omhändertas. Utredningen anser att en undersökning i ett sådant fall framför allt bör

få företas hos den som beslutet riktar sig mot. Det saknar därvid betydelse om han är ägare eller på annat sätt kan göra gällande någon rätt till föremålet. Undersökning bör också kunna företas hos annan än den som beslutet riktar sig mot. I sådana fall bör det krävas att det finns synnerlig anledning anta att det eftersökta föremålet kommer att påträffas. Detsamma bör enligt utredningens mening gälla om en polisman har befogenhet att utan föregående beslut av polismyndigheten omhänderta ett föremål. I de akuta situationer då en polisman efter eget beslut får omhänderta ett föremål torde det ofta vara klarlagt var föremålet finns. I vart fall bör äganderättsförhållandena inte tillmätas någon betydelse.

I 20 § tredje stycket föreskrivs att husrannsakan inte får företas mellan kl. 21.00 och 6.00 om det inte finns särskilda skäl för det. En motsvarande bestämmelse finns i 28 kap. 6 § tredje stycket rättegångsbalken. Regeln bärs i båda fallen upp av tanken att en så ingripande åtgärd som en husrannsakan innebär inte skall ske nattetid, då den som blir utsatt för åtgärden har ett befogat intresse av att inte störas (prop. 1990/91:129 s. 16). Det finns emellertid en mängd situationer då det är befogat att man gör undantag från bestämmelsen. Som utredningen har anfört i avsnitt 8.2.1 torde proportionalitetsprincipen ge ett tillräckligt skydd mot att husrannsakan genomförs vid en tidpunkt då det inte är försvarligt med hänsyn till åtgärdens syfte och övriga omständigheter. Utredningen har därför föreslagit att bestämmelsen i 28 kap. 6 § tredje stycket rättegångsbalken skall upphävas. Den motsvarande regeln i 20 § tredje stycket polislagen bör följaktligen också utgå.

10.2.2 Undersökning av transportmedel på viss plats

I 20 § andra stycket polislagen finns, liksom i 28 kap. 2 a § rättegångsbalken, en bestämmelse om polismans befogenhet att undersöka transportmedel på viss plats. Undersökningen får ske i syfte att söka efter någon som har avvikit från en kriminalvårdsanstalt där han tagits in efter att ha dömts till fängelse i minst fyra år. Det krävs att den avvikne kan antas utgöra en allvarlig fara för annans liv eller hälsa eller för rikets säkerhet. Dessutom skall det finnas särskild anledning att anta att han kommer att passera platsen där undersökningen görs. Samma befogenhet tillkommer polisman för att eftersöka någon som genomgår psykiatrisk tvångsvård eller som har överlämnats till rättspsykiatrisk vård och som har avvikit från en sjukvårdsinrättning.

I det fallet fordras också att det finns särskilda skäl för att den avvikne utgör sådan fara som anges ovan.

Om det är fråga om en undersökning för eftersökande av någon som har avvikit från ett minst fyraårigt fängelsestraff fordras således bl.a. att den avvikne *kan antas* utgöra en allvarlig fara för annans liv eller hälsa eller för rikets säkerhet. Om undersökningen i stället syftar till att man skall finna någon som har avvikit från psykiatrisk tvångsvård eller rättspsykiatrisk vård fordras det att det finns *särskilda skäl att anta* att den eftersökte utgör en sådan fara som sägs ovan. I båda fallen är det, enligt vad departementschefen har uttalat, de konkreta omständigheterna i det enskilda fallet som skall ligga till grund för bedömningen av om den eftersökte utgör sådan allvarlig fara (prop. 1990/91:129 s. 17). Redan den omständigheten att en person har dömts till ett förhållandevis långt fängelsestraff utgör emellertid en stark presumtion för att han kan antas utgöra en sådan fara, medan det krävs betydligt mer för att det skall kunna antas att en person som är intagen för vård utgör sådan fara. Det är sannolikt detta man har avsett då man har använt de olika uttrycken *kan antas* och *särskilda skäl att anta*. Utredningen har emellertid inte kunnat finna något fall som visar hur bestämmelsen har tillämpats i praktiken.

I avsnitt 8.1.2 har utredningen tagit upp frågan om vem som bör ha befogenhet att besluta om sådan husrannsakan som avses i 28 kap. 2 a § rättegångsbalken. Utredningen har därvid anfört att bestämmelsen i rättegångsbalken är utformad på ett sådant sätt att man får intryck av att det krävs ett nytt beslut om husrannsakan för varje fordon som skall undersökas. Om man vid en inledande prövning finner att det föreligger skälig anledning att anta att en eftersökt person kommer att passera en viss plats och om förutsättningarna i övrigt dessutom är uppfyllda, bör denna prövning enligt utredningens mening vara tillräcklig för att samtliga de fordon som passerar platsen under en viss tid skall få undersökas. Det bör således inte krävas att man på nytt prövar förutsättningarna för ingripandet så snart ett fordon närmar sig polisens vägspärr. Däremot måste naturligtvis proportionalitetsprincipen iakttas, vilket medför att man i enskilda fall avstår från att undersöka ett visst fordon. Det egentliga beslutet om undersökning utgör följaktligen närmast ett generellt tillstånd till kontroll av de fordon som passerar platsen. Man kan härvid jämföra med det tillstånd som måste inhämtas för telefonavlyssning. Utredningen har i avsnitt 8.1.2 föreslagit att en liknande beslutsordning införs då det gäller fordonskontroller som avses i 28 kap. 2 a § rättegångsbalken. Även bestämmelsen i 20 § andra stycket polislagen bör ändras på motsvarande sätt. Sådan fordonskontroll som avses i denna bestämmelse bör således inte få genomföras förrän tillstånd har

inhämtats från polismyndigheten. Ett beslut om tillstånd till sådan kontroll bör gälla för viss längsta tid och för viss plats. Eftersom ett sådant tillstånd kan komma att beröra ett stort antal fordon under förhållandevis lång tid, bör en enskild polisman inte ens i brådskande fall ha befogenhet att själv meddela tillstånd.

Som utredningen har föreslagit ovan bör bestämmelsen i 20 § tredje stycket polislagen upphävas. Proportionalitetsprincipen, vilken har kommit till uttryck i 8 § första stycket polislagen, leder emellertid till att en undersökning inte får företas vid en tidpunkt då det inte är försvarligt med hänsyn till åtgärdens syfte och övriga omständigheter.

10.2.3 Husrannsakan och liknande undersökningar i nödliknande situationer

Som utredningen tidigare har anfört fanns bestämmelser om husrannsakan och liknande undersökningar före polislagens tillkomst endast i rättegångsbalken och några specialförfattningar. Polisen var därför många gånger hänvisad till att åberopa nödrätt enligt 24 kap. 4 § brottsbalken, för att bereda sig tillträde till områden och utrymmen i andra fall än som avsågs med dessa bestämmelser. Polisen ansågs således kunna få tränga in i bostadshus för att ingripa mot en fara som hotade ett antal människors liv eller hälsa. Också när en omedelbar fara hotade en enda människas liv, hälsa eller säkerhet kunde polisen i vissa fall i förebyggande syfte få bereda sig tillträde till en privat lokal (prop. 1983/84:111 s. 123). Det ansågs emellertid otillfredsställande att polisen skulle behöva hämta stöd för husrannsakan och liknande åtgärder i brottsbalkens bestämmelser om straffrihet på grund av nöd. I stället menade man att polisens befogenheter så långt möjligt borde beskrivas genom positiva regler (anförda prop. s. 125). Dessutom ansågs det tveksamt om nödrättsbestämmelserna var tillämpliga i vissa vanligt förekommande fall. I nuvarande 21 § polislagen infördes därför en bestämmelse om befogenhet för polisen att bereda sig tillträde till områden och utrymmen i de nyss nämnda fallen. Enligt denna bestämmelse får en polisman bereda sig tillträde till ett hus, rum eller annat ställe om det finns anledning att anta att någon där har avlidit eller är medvetslös eller annars inte kan tillkalla hjälp. Samma åtgärd får vidtas om det är nödvändigt för att efterspana någon som är försvunnen, om det kan antas att han behöver hjälp.

21 § ger således en polisman befogenhet att bereda sig tillträde till ”hus, rum eller annat ställe”. Uttrycken hus och rum torde innefatta också allmänt tillgängliga lokaler, vilka enligt denna bestämmelse således får undersökas på samma villkor som övriga utrymmen. Med

uttrycket ''annat ställe'' menas enligt förarbetena detsamma som i 28 kap. 10 § rättegångsbalken, dvs. gårdsplaner, fabriksområden, byggnadsplatser och andra områden som inte är allmänt tillgängliga (prop. 1983/84:111 s. 129). Förutsättningarna för att en polisman skall få bereda sig tillträde till ett område eller utrymme med stöd av 21 § är antingen att det finns *anledning anta* att det finns någon där som har avlidit eller som är medvetslös eller annars inte kan tillkalla hjälp eller att *åtgärden är nödvändig* för att efterspana någon som är försvunnen och det dessutom *kan antas* att han behöver hjälp. Befogenheten är i det senare fallet inte begränsad till sådana utrymmen som har disponerats av den försvunne. Om t.ex. ett barn har försvunnit och efterspanas genom polisens försorg torde polisen, om det är nödvändigt med hänsyn till efterspaningsarbetet, således få bereda sig tillträde till varje område eller utrymme där barnet kan antas befinna sig eller där man få information som kan leda till att man hittar barnet. Exempel på sådana utrymmen som, utöver den försvunnes egen bostad, kan behöva undersökas är vindskontor, källare, anhörigas och vänners bostäder samt bilar (prop. 1983/84:111 s. 124).

Trots att syftet med bestämmelsen var att polisens befogenheter så långt som möjligt skulle komma till uttryck i positiva regler och att nödrättsbestämmelserna inte skulle behöva tillämpas, är bestämmelsen inte heltäckande. I vissa situationer är polisen således alltjämt hänvisad till de allmänna bestämmelserna om nödrätt. Lagtexten nämner t.ex. inte den speciella situationen att det finns risk för att någon kommer att försöka begå självmord, men det är enligt förarbetena ändå uppenbart att polisen har såväl skyldighet som befogenhet att ingripa för att förhindra sådant (prop. 1983/84:111 s. 125). Utredningen har också uppmärksammats på att det finns andra situationer, liknande dem som anges i 21 §, då polisen saknar uttrycklig befogenhet att bereda sig tillträde till områden och utrymmen. Det är framför allt fråga om de fall då en avliden eller svårt skadad person påträffas under sådana förhållanden att man inte med säkerhet kan avgöra hans identitet och därmed inte heller få fram uppgifter om hans anhöriga. Polisen kan då behöva bereda sig tillträde till t.ex. den lägenhet där den avlidne eller skadade kan antas ha haft sin bostad, för att där söka efter mer information om hans identitet. 21 § ger emellertid inte polisen befogenhet att bereda sig tillträde till en avliden eller skadad persons bostad om det inte finns anledning att anta att den avlidne eller skadade befinner sig just där.

Även om det inte framgår, varken av polislagen eller av annan författning, att polisen skall bistå vid identifiering av avlidna eller skadade personer anses detta ändå vara en av de uppgifter som det åligger polisen att fullgöra. Det har dessutom framkommit att polisen

inte sällan ställs inför en sådan uppgift och i samband därmed behöver bereda sig tillträde till någons bostad eller andra enskilda utrymmen. Eftersom bestämmelserna i 24 kap. 4 § brottsbalken om nödrätt inte är tillämpliga och det dessutom saknas bestämmelser som är direkt tillämpliga i sådana fall, förekommer det att polisen i stället beslutar om husrannsakan med stöd av rättegångsbalkens regler, under antagande att något brott har begåtts mot den avlidne eller skadade. Som regel torde det emellertid inte finnas grund för ett sådant beslut. Förfarandet visar dock att det föreligger ett behov av särskilda regler om polisens befogenhet i det här avseendet. En befogenhet för polisen att bereda sig tillträde till bostäder och andra utrymmen för att identifiera en avliden eller svårt skadad person skulle dock utgöra ytterligare ett intrång i de grundlagsskyddade fri- och rättigheterna. Med hänsyn till att det är fråga om åtgärder i den skyddande och hjälpande verksamheten, anser utredningen att man det oaktat bör kunna acceptera en sådan befogenhet för polisen att företa husrannsakan och liknande undersökningar i sådana situationer som de nyss beskrivna.

Man skulle i och för sig kunna tänka sig att införa en särskild regel om polismans befogenhet att bereda sig tillträde till hus, rum och liknande utrymmen om det är nödvändigt för identifiering av en avliden eller svårt skadad person. Det finns emellertid också andra situationer då polisen i den skyddande och hjälpande verksamheten kan behöva bereda sig tillträde till en persons bostad eller något annat utrymme. Om det t.ex. finns risk för att någon kommer att försöka begå självmord är polisen hänvisad till att ingripa under åberopande av de allmänna bestämmelserna om nödrätt. De situationer som nämns i nuvarande 21 § utgör följaktligen endast två exempel på fall då polisen kan behöva bereda sig tillträde till hus eller rum i syfte att bereda någon skydd eller hjälp. Att räkna upp fler exempel i paragrafen är enligt utredningens mening inte något lämpligt tillvägagångssätt, eftersom risken är stor att man förbiser någon av alla de situationer som kan förekomma. Polisen bör i stället ges befogenhet att bereda sig tillträde till hus eller rum, inte bara i de fall som för närvarande anges i 21 §, utan också om det i övrigt är oundgängligen nödvändigt för att polisen skall kunna fullgöra någon liknande uppgift i den skyddande eller hjälpande verksamheten.

10.3 Särskilda befogenheter i den skyddande och den förebyggande verksamheten

Utredningen behandlar i avsnitt 10.3.1 bestämmelsen i 22 § polislagen, om polisens befogenheter att ingripa för att avvärja mycket allvarliga brott. Bestämmelsen föreslås ändrad endast i vissa smärre hänseenden.

I avsnitt 10.3.2 tar utredningen upp bestämmelsen i 19 § andra stycket polislagen, som i samband med ordningsstörningar ger polisen stöd för att företa mera rutinmässiga kroppsvisitationer av envar i syfte att söka efter farliga föremål som kan komma till brottslig användning. Utredningen föreslår att kroppsvisitation i sådant syfte skall få omfatta var och en som befinner sig på en viss plats, om det finns särskild anledning att anta att sådana farliga föremål skall påträffas och om det föreligger överhängande risk för att de skall komma till brottslig användning på eller i anslutning till denna plats. Som en nyhet föreslår utredningen att en polisman i samband med kroppsvisitation enligt denna bestämmelse också skall få undersöka transportmedel och förvaringsutrymmen som har begagnats av den som har kroppsvisiterats.

10.3.1 Ingripanden vid fara för allvarligt brott

I uppgiften att upprätthålla allmän ordning och säkerhet ligger en skyldighet för polisen att förebygga brott och att lämna allmänheten skydd och hjälp. Det är i enlighet härmed polisen som har huvudansvaret för att skydda allmänheten och vidta förebyggande åtgärder om fara föreligger att ett brott kommer att förövas som hotar liv eller hälsa eller som kan leda till omfattande förstörelse av egendom, såsom exempelvis vid hot om sabotage eller allmänfarlig ödeläggelse. I speciella fall kan tvångsåtgärder behöva vidtas för sådant ändamål. Frågan vilka befogenheter som tillkommer polisen vid dess verksamhet i detta förebyggande och skyddande syfte var före polislagens tillkomst i väsentliga delar oreglerad. I 22 § polislagen infördes därför en särskild bestämmelse om polisens befogenheter i den skyddande och förebyggande verksamheten.

I 22 § första stycket regleras polisens befogenheter i situationer då det av särskilda skäl anses föreligga risk för att något brott, som innebär allvarlig fara för liv eller hälsa eller för omfattande förstörelse av egendom, kommer att förövas på viss plats. I syfte att avvärja ett sådant brott eller bereda skydd mot det får en polisman för det första

bereda sig tillträde till hus, rum eller annat ställe i syfte att söka efter sprängmedel, vapen eller något annat farligt föremål. För det andra får en polisman också avstänga, utrymma eller förbjuda tillträde till ett hus, rum eller annat ställe, meddela förbud mot flyttande av visst föremål eller mot trafik med visst kommunikationsmedel eller vidta någon annan sådan åtgärd. Enligt 22 § andra stycket får en polisman vidare, om det finns allvarlig risk för ett sådant brott som avses ovan, för att söka efter farliga föremål kroppsvisitera de personer som befinner sig på platsen. De åtgärder som avses i 22 § får endast om det är fara i dröjsmål vidtas utan föregående beslut av polismyndigheten.

Bestämmelsen är tillämplig då det finns risk för att ett brott kommer att begås. Situationen är således typiskt sett en annan än i de fall då polisen har befogenhet att, med stöd av 10 § första stycket 3 polislagen, tillgripa våld för att avvärja en straffbelagd handling eller en fara för liv, hälsa eller egendom (prop. 1983/84:111 s. 134). I det sistnämnda fallet förutsätts gärningen vara överhängande eller pågående, medan 22 § kan utnyttjas i ett tidigare skede för att polisen skall kunna förekomma ett brott och eventuellt bereda skydd för dem som kan komma att drabbas av brottet. Det har emellertid inte ansetts att polisen i allmänt förebyggande syfte bör kunna få företa så ingripande åtgärder som det är fråga om i 22 §. I stället krävs det att det på grund av särskilda omständigheter i det enskilda fallet åtminstone föreligger en viss risk för ett visst brott. Lagtexten innefattar emellertid inte krav på någon kvalificerad risk, eftersom bestämmelsen är avsedd att kunna tillämpas bl.a. i samband med bombhot, då situationen är sådan att man på grund av tidigare erfarenheter kan anta att hotet är falskt, men ändå inte helt kan bortse från risken att hotet kommer att realiseras (prop. 1983/84:111 s. 134). För att kroppsvisitation skall få företas i syfte att avvärja eller bereda skydd mot ett brott har det emellertid av integritetshänsyn ansetts att det bör krävas en något mer kvalificerad risk för brott. I 22 § andra stycket har därför föreskrivits att det måste föreligga allvarlig risk för sådant brott som avses i första stycket för att en polisman, i syfte att söka efter farliga föremål, skall få kroppsvisitera en person som uppehåller sig på den plats där brottet kan befaras bli begånget.

Överväganden

Av förarbetena till polislagen följer att bestämmelsen är tillämplig vid risk för något mycket allvarligt brott, t.ex. i samband med bombhot, hot om sabotage eller hot om attentat mot en främmande statschef på

besök. Vid risk för sådana ordningsstörningar som exempelvis kan leda till misshandel eller skadegörelse av normalgraden, är bestämmelsen därför som regel inte tillämplig (se JO:s beslut 1992-11-12, dnr 1535 och 1572-1992). I sådana fall får polisen således i stället ingripa med stöd av andra bestämmelser. Av lagtexten framgår emellertid inte att det skall finnas risk för ett allvarligt brott. I stället sägs det att risken skall avse ''något brott, som innebär allvarlig fara för liv eller hälsa eller för omfattande förstörelse av egendom''. Eftersom ett mindre allvarligt brott i och för sig också kan innebära allvarlig fara för liv eller hälsa, har bestämmelsen i vissa fall misstolkats (se t.ex. det angivna JO-beslutet). För att minska risken för missuppfattningar föreslår utredningen att det i stället föreskrivs att bestämmelsen skall tillämpas när det finns risk för något *allvarligt brott* som innebär fara för liv eller hälsa eller för omfattande förstörelse av egendom.

Som framgår av 22 § gäller vidare att brottsrisken skall vara hänförlig till viss plats. JO har i ett beslut angående vissa ingripanden i samband med en fotbollsmatch i Göteborg, anfört att man av bestämmelsens konstruktion kan dra den slutsatsen att lagstiftarens avsikt varit att de åtgärder som får vidtas skall ha en geografisk anknytning till denna plats (JO:s beslut 1992-11-12, dnr 1535 och 1572-1992). I det fall som JO bedömde hade det framkommit att två bussar med supportrar från Stockholm hade stannats av polisen vid avfarten till Kallebäck utanför centrala Göteborg. Passagerarna hade uppmanats att lämna bussarna varefter de hade kroppsvisiterats. Vidare hade bussarna genomsökts av polisen. Som stöd för åtgärderna åberopade polismyndigheten bl.a. 22 § polislagen. JO konstaterade emellertid för det första att det inte hade förelegat risk för sådan allvarlig brottslighet som avses i 22 §. Dessutom hade det enligt JO inte framkommit annat än att den risk för brott som förelåg avsåg gärningar som kunde antas bli begångna först sedan supportrarna anlänt till fotbollsarenan i Göteborg. Det förhållandet att bussarna såvitt känt var på väg dit kunde enligt JO inte anses utgöra en anknytning till platsen för brottsrisken av det slag som lagstiftaren åsyftat. 22 § polislagen var enligt JO därför inte tillämplig. Utredningen föreslår att bestämmelsen ändras så att det tydligare framgår att undersökning får företas endast i anslutning till den plats där man tror att ett brott kommer att begås samt att kroppsvisitation får företas endast på dem som befinner sig på platsen.

Enligt gällande rätt får husrannsakan företas om det av särskilda skäl anses föreligga risk för något brott. För att kroppsvisitation skall få företas fordras dessutom att risken är allvarlig. Det kan enligt utredningens mening ifrågasättas om det finns anledning att upp-

rätthålla denna skillnad. Som exempel på en sådan allvarlig brottsrisk som skall föreligga för att kroppsvisitation skall få företas med stöd av 22 § nämnde Polisberedningen fall då polisen har fått kännedom om att attentat planeras mot en viss person, t.ex. en utländsk regeringsledamot på besök i landet (prop. 1983/84:111 s. 135). Detta är enligt utredningens uppfattning närmast ett exempel på ett fall då det finns risk för ett särskilt allvarligt brott. Däremot kan risken generellt inte sägas vara allvarligare i detta fall än i andra. I praktiken torde det vara mycket svårt att avgöra om risken i det enskilda fallet kan sägas vara allvarlig eller ej i samband med t.ex. ett bombhot eller hot om attentat mot en viss person. Dessutom anser utredningen att det i en så kritisk situation kan accepteras att de som befinner sig på platsen för det förmodade brottet får kroppsvisiteras i brottsförebyggande syfte, även om risken för brott inte kan sägas vara allvarlig. Utredningen anser därför att förutsättningarna för kroppsvisitation bör vara desamma som för undersökning av hus, rum och andra ställen.

En polisman får enligt 22 § ”avstänga, utrymma eller förbjuda tillträde till ett hus, rum eller annat ställe, meddela förbud mot flyttande av visst föremål eller mot trafik med visst kommunikationsmedel eller vidta någon annan sådan åtgärd”. Polisens åtgärd att avstänga en plats är enligt utredningens mening en form av tillträdesförbud. Det är därför tillräckligt att det av paragrafen framgår att polisen får förbjuda tillträde till visst område eller utrymme.

Ett tillträdesförbud ger inte i sig befogenhet för polisen att ingripa genom att avlägsna dem som trotsar förbudet och försöker tränga sig in på det avspärrade området. Det föreskrivs emellertid i 22 § att polisen också får utrymma ett område eller utrymme, dvs. avlägsna dem som vägrar lämna en plats som har spärrats av. Utredningen har tidigare föreslagit att polisman ges allmän befogenhet att avlägsna den som försöker tränga in på ett område eller i ett utrymme till vilket tillträde har förbjudits eller som vägrar lämna ett sådant område (SOU 1993:60, s. 211 f.). Den föreslagna bestämmelsen skulle vara tillämplig bl.a. då tillträdesförbud meddelas med stöd av nuvarande 22 §. Den särskilda bestämmelsen i 22 § om polisens befogenhet att utrymma områden och utrymmen kan därför utgå.

Med stöd av 22 § tredje stycket får en polisman vid fara i dröjsmål själv besluta om sådana åtgärder som avses i första och andra styckena i samma paragraf. Enligt utredningens mening finns det inget att invända mot att en polisman under sådana förhållanden får besluta om t.ex. husrannsakan eller kroppsvisitation. Det är däremot mer tveksamt om en polisman bör ha befogenhet att besluta om avspärrningar och liknande åtgärder. Ett beslut om tillträdesförbud kan bli mycket omfattande och kan dessutom komma att bestå under lång tid, vilket

talar för att ett sådant förbud bör meddelas av polismyndigheten. Detsamma gäller förbud mot trafik med visst kommunikationsmedel, vilket också kan få omfattande konsekvenser. Trots det anser utredningen att en polisman i brådskande fall bör ha befogenhet att meddela sådant förbud som avses i 22 § första stycket 2, men endast i avvaktan på polismyndighetens beslut. Om en polisman har fattat beslut om tillträdesförbud eller liknande bör han därför vara skyldig att skyndsamt anmäla det till polismyndigheten, som därefter omedelbart bör pröva om åtgärden skall bestå eller ej.

10.3.2 Ingripanden vid fara för våldsbrott i samband med ordningsstörningar

Inledning

Bestämmelser om ingripanden i brottsförebyggande syfte finns förutom i 22 § polislagen också i bl.a. 19 § andra stycket polislagen. Denna bestämmelse ger polisen befogenhet att företa kroppsvisitation för eftersökande av vissa sådana föremål som kan förklaras förverkade enligt 36 kap. 3 § brottsbalken och som därför också kan tas i beslag med stöd av 27 kap. 14 § rättegångsbalken. Om det finns en omedelbar fara för brott får en polisman med stöd av 13 § polislagen dessutom avlägsna den som står i begrepp att begå brottet. Han får också enligt 10 § första stycket 3 använda våld för att avvärja en överhängande eller pågående brottslig handling. Utredningen har dessutom tidigare föreslagit att polisen ges en allmän befogenhet att förbjuda tillträde till visst område och utrymme om det finns risk för allvarliga störningar av den allmänna ordningen eller säkerheten (SOU 1993:60, s. 209 ff.).

Skillnaden mellan 19 § andra stycket polislagen och 22 § polislagen är att 22 § ger polisen befogenhet att ingripa endast om det finns risk för ett brott som ”innebär allvarlig fara för liv eller hälsa eller för omfattande förstörelse av egendom”. I förarbetena till polislagen pekar man på att 22 § bör kunna tillämpas vid exempelvis bombhot, hot om sabotage eller allmänfarlig ödeläggelse. Vid risk för sådana ordningsstörningar som exempelvis kan leda till misshandel eller skadegörelse av normalgraden, torde bestämmelsen därför som regel inte vara tillämplig (se JO:s beslut 1992-11-12, dnr 1535 och 1572-1992). Bestämmelsen i 19 § andra stycket är däremot tillämplig vid risk även för mindre allvarlig brottslighet. Förutsättningarna för ett ingripande enligt den sistnämnda paragrafen är att åtgärden behövs ”för att söka efter vapen eller andra farliga föremål som är ägnade att

användas vid brott mot liv eller hälsa, om det med hänsyn till omständigheterna kan antas att ett sådant föremål kan förklaras förverkat enligt 36 kap. 3 brottsbalken''.

För förverkande enligt 36 kap. 3 § fordras inte att något brott har begåtts. Det räcker att föremålet i fråga på grund av sin särskilda beskaffenhet och omständigheterna i övrigt kan befaras komma till brottslig användning. Efter en lagändring år 1983 innehåller paragrafen också en särskild bestämmelse som direkt tar sikte på möjligheten att omhänderta knivar och andra farliga föremål i risksituationer. Enligt andra punkten i paragrafen får föremål förklaras förverkade om de är ägnade att användas som vapen vid brott mot liv eller hälsa, om de dessutom har påträffats under omständigheter, som gav anledning att befara att de skulle komma till sådan användning. Avsikten har varit att denna bestämmelse skall ge underlag för polisen att i riskfyllda situationer ta hand om knivar och andra farliga tillhyggen - såsom kättingar, batonger, järnrör och liknande föremål. Departementschefen anförde i propositionen att den nya förverkanderegeln i första hand skulle tillämpas då föremål hade påträffats hos någon som hade gripits av polisen eller annars hade berövats friheten, t.ex. på grund av berusning (prop. 1982/83:89 s. 15). Bestämmelsen borde enligt departementschefen också kunna tillämpas för att ta livsfarliga föremål från personer som genom sitt uppträdande gav anledning att anta att de kunde komma att använda föremålet för att skada andra. Som ett typexempel framhöll departementschefen det fallet att två rivaliserande ungdomsgrupper konfronteras på allmän plats och vissa av medlemmarna bär på farliga tillhyggen. Om det har uppstått en hotfull stämning med provokationer av olika slag, borde föremålen således kunna tas i beslag och förklaras förverkade, även om några våldsamheter ännu inte har hunnit förekomma. Detsamma borde enligt departementschefen gälla under förhållanden då våldsamma sammanstötningar erfarenhetsmässigt kan befaras, såsom fallet exempelvis kan vara vid vissa idrottsevenemang.

I 1983 års lagstiftningsärende diskuterades frågan om man borde kombinera de ökade möjligheterna att ta knivar och andra farliga föremål i beslag med en utvidgad befogenhet för polisen att företa kroppsvisitation. Eftersom polisberedningen då höll på att arbeta fram ett förslag till polislag, ansåg departementschefen emellertid att man borde avvakta beredningens förslag (prop. 1982/83:89 s. 19). I 22 § polislagen intogs sedermera en bestämmelse om kroppsvisitation i brottsförebyggande syfte. Bestämmelsen är emellertid, som utredningen tidigare har framhållit, tillämplig endast vid allvarlig fara för ett brott som innebär allvarlig risk för liv eller hälsa eller för omfattande förstörelse av egendom. Det framhölls särskilt i för-

arbetena till bestämmelsen att kroppsvisitation utgör ett så långtgående ingrepp i den enskildes integritet att risken för brott måste vara på något sätt kvalificerad (prop. 1983/84:111 s. 135).

Detta ställningstagande har emellertid omprövats, vilket har lett till att polisen numera har befogenhet att med stöd av 19 § andra stycket polislagen företa mera rutinmässiga kroppsvisitationer i brottsförebyggande syfte (prop. 1986/87:115 s. 6 ff.). Departementschefen pekade i propositionen på att polisens möjligheter att begränsa användningen av kniv m.m. i samband med våldsutövning utan tvekan skulle fungera mera effektivt, om polisen fick en vidgad befogenhet att företa kroppsvisitation och genomsöka eventuellt handbagage i sådana fall som avses med bestämmelsen i 36 kap. 3 § 1 och 2. Några betänkligheter mot en sådan utvidgning av polisens befogenheter ansågs inte föreligga. Tvärtom fick det ses som en brist i det dåvarande regelsystemet att bestämmelserna om förverkande, beslag och kroppsvisitation inte samverkade (anförda prop. s. 7).

Avsikten med 19 § andra stycket är således att polisens befogenhet att företa kroppsvisitation för att söka efter farliga föremål i princip skall korrespondera med befogenheten att ta sådana föremål i beslag. Polisen får därför med stöd av denna bestämmelse företa kroppsvisitation för att söka efter ”vapen och andra farliga föremål som är ägnade att användas som vapen vid brott mot liv eller hälsa”, om omständigheterna är sådana att det kan antas att föremålet ”kan förklaras förverkat” enligt 36 kap. 3 §, vilket i sin tur förutsätter att föremålen har påträffats ”under omständigheter som gav anledning att befara att de skulle komma till sådan användning”. Polislagens bestämmelse tar enligt förarbetena sikte på situationer där risken typiskt sett framstår som stor för att tillhyggen skall komma till användning vid våldsbrott (prop. 1986/87:115 s. 11). Departementschefen pekade på att risken för våldsbrott i vissa fall kunde hänföra sig till en viss person och att det då självfallet endast var denne som polisen fick kroppsvisitera. I andra fall kunde emellertid de omständigheter som gjorde att det fanns anledning att befara att farliga föremål kunde komma till brottslig användning vara sådana att de inte hänförde sig till viss person. Exempelvis kunde det enligt departementschefen vara fråga om någon viss typ av offentligt evenemang där risken för våld erfarenhetsmässigt var överhängande. Med stöd av 19 § andra stycket polislagen har polisen under sådana förhållanden befogenhet att mera rutinmässigt kontrollera om de som uppehåller sig på platsen bär på sig eller för med sig föremål som kan användas för att skada andra. Risken för våldsanvändning måste enligt förarbetena emellertid vara kvalificerad på det sätt som gäller enligt förverkandebestämmelserna i brottsbalken (prop. 1986/87:115 s. 21 f.).

Överväganden angående kroppsvisitation

Bestämmelserna i 19 § andra stycket och 22 § andra stycket polislagen reglerar båda polisens befogenheter i den skyddande och förebyggande verksamheten. 19 § andra stycket bör av systematiska skäl därför placeras i anslutning till 22 §. Dessutom bör man överväga om inte förutsättningarna för kroppsvisitation enligt nuvarande 19 § borde framgå tydligare av lagtexten.

Kroppsvisitation i brottsförebyggande syfte får enligt ordalydelsen i 19 § ske endast för att söka efter föremål som ''kan antas ... förklaras förverkat''. Förverkanderegeln utgör således själva grunden för tillämpningen av bestämmelsen om kroppsvisitation i polislagen. Förverkandebestämmelsen synes emellertid närmast utgå från att de föremål som avses redan är tillgängliga för beslag. Det framgår bl.a. av vad departementschefen uttalade i förarbetena till 27 kap. 14 § a rättegångsbalken (prop. 1975:106 s. 6):

> När fråga om förverkande enligt 36 kap. 3 § BrB aktualiseras torde regelmässigt det föremål som förverkandet avser vara tillgängligt för den beslutande myndigheten. I många fall har föremålet föranlett misstanke om att brott har begåtts och alltså utlöst förundersökning, som dock avslutas utan att åtal väckts... Situationen kan också vara den att påträffandet av föremålet inte utlöser förundersökning, t.ex. därför att brott uppenbarligen ännu inte har begåtts eller gärningsmannen inte har uppnått straffmyndig ålder. Regelmässigt torde det emellertid vara den omständigheten att föremålet är tillgängligt som aktualiserar förverkandefrågan. Bara undantagsvis torde det förekomma att frågan om förverkande blir aktuell utan att föremålet är tillgängligt. Jag kan för min del inte finna att dessa undantagsfall har sådan tyngd att andra tvångsmedel än beslag, t.ex. husrannsakan, bör göras tillämpliga i de fall varom nu är fråga.

Detta uttalande skall ses mot bakgrund av att förverkandebestämmelsen i 36 kap. 3 § brottsbalken då endast omfattade föremål som på grund av sin särskilda beskaffenhet och omständigheterna i övrigt kunde befaras komma till brottslig användning. Då andra punkten i 36 kap. 3 § lades till anförde departementschefen att den nya förverkanderegeln i första hand skulle bli tillämplig då föremålen hade påträffats hos någon som hade gripits av polisen eller annars hade berövats friheten, t.ex. på grund av berusning. Bestämmelsen borde

enligt departementschefen också kunna tillämpas för att ta livsfarliga föremål från personer som genom sitt uppträdande gav anledning att anta att de kunde komma att använda föremålet för att skada andra, t.ex. då två rivaliserande ungdomsgrupper konfronteras på allmän plats och vissa av medlemmarna bär på farliga tillhyggen (prop. 1982/83:89 s. 15). Även i de nu nämnda fallen torde frågan om förverkande aktualiseras av att föremålen är tillgängliga för beslag. Enligt förverkandebestämmelsens ordalydelse är det dessutom de omständigheterna under vilka ett föremål *har anträffats*, som skall ligga till grund för bedömningen av förverkandefrågan. Eftersom kroppsvisitation enligt 19 § andra stycket bara får företas för eftersökande av föremål som ”kan antas ... förklaras förverkat”, följer av förverkandebestämmelsen att kroppsvisitation får ske endast om föremålet ”har påträffats under omständigheter som gav anledning att befara” att det skulle komma till brottslig användning. Tolkad efter sin ordalydelse är kroppsvisitationsbestämmelsen således inkonsekvent, eftersom förutsättningarna för kroppsvisitation naturligtvis måste bedömas innan man har påträffat föremålet.

Tanken med kroppsvisitationsbestämmelsen torde emellertid ha varit att man skulle tillåta kroppsvisitation för eftersökande av vissa farliga föremål i sådana situationer som beskrivs i 36 kap. 3 § 2 brottsbalken, dvs. när det finns anledning att befara att någon kommer att använda sådana föremål för att begå brott mot liv eller hälsa. Detta skulle enligt utredningens mening komma till klarare uttryck om bestämmelsen formulerades på så sätt att man i lagtexten beskrev förutsättningarna för kroppsvisitation i stället för att, som i gällande rätt, låta förverkanderegeln utgöra grunden för tillämpningen av bestämmelsen om kroppsvisitation. Utgångspunkten bör därför vara att en polisman får kroppsvisitera en person i syfte att söka efter föremål som är ägnade att användas som vapen vid brott mot liv eller hälsa, om omständigheterna är sådana att det finns anledning att befara att föremålet kan komma till sådan brottslig användning.

Det finns anledning att i det här sammanhanget också överväga om förutsättningarna för kroppsvisitation i brottsförebyggande syfte är väl avvägda. För närvarande får en polisman enligt ordalydelsen av 19 § andra stycket polislagen kroppsvisitera var och en som befinner sig i t.ex. en hotfull situation, även om det inte finns anledning att anta att den som skall visiteras innehar något farligt föremål. Med hänsyn till det starka skydd som enligt regeringsformen och de internationella konventionerna bör finnas för den kroppsliga integriteten, kan man enligt utredningens uppfattning starkt ifrågasätta om förutsättningarna för kroppsvisitation enligt 19 § andra stycket utgör ett tillräckligt skydd för integriteten. Under det lagstiftningsarbete som föregick

bestämmelsen framfördes vissa kritiska synpunkter i det här avseendet. Socialstyrelsen, som synes ha varit mest kritisk, anförde i sitt remissvar bl.a. (prop. 1986/87:115 s. 28):

> Det är angeläget att våldet i samhället kan bekämpas med lämpliga medel. Det är härvid nödvändigt med kontroller som ibland kan inkräkta på den personliga integriteten. Frågan är emellertid hur långt sådana inskränkningar kan tillåtas få gå. I betänkandet anges att det bör råda principiell överensstämmelse mellan bestämmelserna om beslag och rätten att eftersöka föremål som kan beslagtas. Rätten till beslag är inte så komplicerad ur integritetssynpunkt. Det ställer sig däremot annorlunda när det gäller rätten att efterforska föremål.
>
> Motivledes har angivits olika situationer när det finns skäl för kroppsvisitation. Socialstyrelsen kan för sin del godta dessa skäl när det gäller kroppsvisitation av viss person. Däremot kan diskuteras om polisen skall ha en generell rätt till sådana åtgärder när det rör sig om grupper av människor, särskilt när det gäller ett stort antal personer där man redan i förväg kan anta att endast några enstaka personer har farliga föremål på sig eller där det överhuvudtaget inte finns tecken på att någon har det. Det kan ifrågasättas om enbart en hotfull situation skall ge rätt till kroppsvisitation.
>
> Socialstyrelsen har stor förståelse för svårigheterna att på ett lämpligt sätt avgränsa rätten till kroppsvisitation för att bestämmelserna skall bli meningsfulla. Med hänsyn till att det är fråga om ur integritetssynpunkt känsliga åtgärder, som dessutom får genomföras tvångsvis är det angeläget att de inskränkningar som angivits i motiven också avspeglas i lagtexten. Socialstyrelsen föreslår att lagtexten kompletteras med angivande av att kroppsvisitation får ske om det kan antas att någon viss enskild person eller någon eller några personer i en grupp för med sig föremål av nu aktuellt slag.

Med hänsyn till den grundlagsfästa rätten till skydd för den personliga integriteten anser inte heller utredningen att man bör godta en befogenhet för polisen att kroppsvisitera var och en som befinner sig på en viss plats, om omständigheterna där visserligen allmänt sett är sådana att det finns anledning att befara att farliga föremål kan komma till brottslig användning, men risken inte på något sätt är knuten antingen till en viss person, till en grupp av personer eller till en viss situation. En så långtgående befogenhet bör enligt utredningens

uppfattning godtas endast vid risk för sådan mycket allvarlig brottslighet som avses i 22 §. Av förarbetena framgår emellertid att bestämmelsen är tänkt att tillämpas endast i vissa speciella situationer, nämligen i samband med allvarliga ordningsstörningar där risken typiskt sett framstår som stor för att tillhyggen skall komma till användning vid våldsbrott. Som exempel på sådana situationer nämns i förarbetena att två rivaliserande ungdomsgäng konfronteras på allmän plats och olika provokationer förekommer som gör det troligt att vissa av ungdomarna bär på farliga tillhyggen. Ett annat exempel från förarbetena är offentliga evenemang, t.ex fotbollsmatcher, där erfarenhetsmässigt risken för våld är överhängande (se prop. 1986/87:115 s. 11 samt prop. 1982/83:89 s. 15).

Den omständigheten att bestämmelsen bara är avsedd att tillämpas vid de typiskt sett riskfyllda situationer som har nämnts ovan, utgör i sig en tämligen långtgående inskränkning i den, enligt paragrafens ordalydelse, allmänna befogenheten för polisen att kroppsvisitera var och en i situationer när det finns risk för att tillhyggen skall komma till användning vid våldsbrott. Denna inskränkning bör enligt utredningens mening komma till tydligare uttryck i lagtexten. Utredningen föreslår att det föreskrivs att kroppsvisitation får företas endast under förutsättning att det finns särskild anledning att anta att farliga föremål skall påträffas. Uttrycket ''särskild anledning att anta'' innebär att det antingen skall finnas konkreta omständigheter som gör att det kan antas att någon viss enskild person har med sig ett sådant farligt föremål som avses i paragrafen. Det kan också vara ett sådant fall då situationen som sådan är så riskfylld att det finns särskild anledning att anta att någon eller några personer i en grupp för med sig något farliga föremål. Dessutom bör befogenheten vara platsanknuten på samma sätt som 34 § polislagen. Det är således endast de som befinner sig på den plats där det kan antas att ett brott kommer att begås som bör kunna få kroppsvisiteras.

Av den nuvarande bestämmelsen om kroppsvisitation framgår genom hänvisningen till förverkandebestämmelsen i 36 kap. 3 § brottsbalken att kroppsvisitation får företas om omständigheterna är sådana att de ger *anledning att befara* att ett farligt föremål skall komma till brottslig användning. Med hänsyn till de situationer som i förarbetena har nämnts som exempel på fall då bestämmelsen om kroppsvisitation är tillämplig, kan det emellertid antas att sådana ingripanden skall få företas först då risken för brott i samband med en allvarlig störning av den allmänna ordningen har blivit så överhängande att omedelbara åtgärder är påkallade för att hindra att den redan inträffade eller befarade ordningsstörningen leder till att liv eller hälsa kommer till skada. Bestämmelsen synes således vara avsedd att kunna

tillämpas först när det finns en akut risk för att något våldsbrott kommer att begås. Utredningen anser inte heller att bestämmelsen bör vara tillämplig i de situationer som avses med 34 § polislagen, enligt vilken polisen redan i ett tidigare skede får ingripa för att kunna förekomma ett brott. För att polisen skall få utnyttja så ingripande befogenheter som kroppsvisitation av envar på en viss plats bör det antingen krävas att det finns risk för ett mycket allvarligt brott (jfr 34 §) eller att det finns en akut fara för att något annat våldsbrott kommer att begås. Utredningen anser därför att befogenheterna enligt nuvarande 19 § andra stycket bör få utnyttjas först då faran för brott blivit så akut att det finns en *överhängande risk* för att farliga föremål skall komma till brottslig användning.

En polisman bör följaktligen ha befogenhet att kroppsvisitera var och en, som befinner sig på en viss plats, i syfte att söka efter föremål som är ägnade att användas som vapen vid brott mot liv eller hälsa, om det finns särskild anledning anta att sådana föremål skall påträffas och om det föreligger överhängande risk för att de skall komma till brottslig användning på eller i anslutning till denna plats. Även om dessa förutsättningar för kroppsvisitation i och för sig är uppfyllda och var och en som befinner sig på en viss plats således kan bli föremål för kroppsvisitation, medför behovs- och proportionalitetsprinciperna att det i vissa fall ändå inte kan anses tillåtet att ingripa mot alla de som befinner sig på platsen. Visitationen får t.ex. inte avse en viss person om det står klart att det inte finns något behov av åtgärden. Även om det finns särskild anledning att anta att någon eller några i en folksamling innehar farliga föremål, får därför inte tillfälligt förbipasserande eller åskådare kroppsvisiteras. Detsamma gäller om det finns särskild anledning att anta att man kommer att påträffa farliga föremål bland fotbollssupporters som besöker en match. Kroppsvisitationen bör under sådana förhållanden inte omfatta andra än de som tillhör supportrarna, om det inte finns några andra omständigheter som ger särskild anledning att anta att också någon annan innehar ett farligt föremål.

Övervägande angående undersökningar

22 § polislagen ger polisman befogenhet att ”bereda sig tillträde till ett hus, rum eller annat ställe för att söka efter sprängmedel, vapen eller något annat farligt föremål”. Som utredningen har redogjort för i avsnitt 10.3.1 är 22 § tillämplig endast i sådana situationer då det av särskilda skäl anses föreligga risk för att något brott, som innebär allvarlig fara för liv eller hälsa eller för omfattande förstörelse av

egendom, kommer att förövas på viss plats. Enligt utredningens uppfattning kan det ifrågasättas om 22 § ger polisen tillräckliga befogenheter att företa husrannsakan i brottsförebyggande syfte.

I avsnitt 10.3.1 har utredningen redovisat ett JO-beslut angående vissa ingripanden i samband med en fotbollsmatch i Göteborg (JO:s beslut 1992-11-12, dnr 1535 och 1572-1992). I det fall som JO granskade hade det framkommit att två bussar med supportrar från Stockholm hade stannats av polisen innan de hade kommit fram till Göteborg. Polisen hade bl.a. genomsökt bussarna i syfte att försöka finna vapen och andra tillhyggen. Som stöd för detta ingripande hade polisen åberopat 22 § polislagen. JO konstaterade emellertid att 22 § polislagen inte hade varit tillämplig i fallet, eftersom det inte hade framkommit annat än att den risk för brott som förelåg avsåg gärningar som kunde antas bli begångna först sedan supportrarna hade anlänt till Göteborg. De föremål som eftersöktes var sådana som hade kunnat förklaras förverkade enligt 36 kap. 3 § brottsbalken och som därför också hade kunnat tas i beslag enligt 27 kap. 14 a § rättegångsbalken.

Bestämmelsen i 22 § polislagen ger således inte stöd för husrannsakan i situationer liknande den som förelåg i det fall som JO bedömde. Bestämmelsen i 20 § polislagen, om husrannsakan för eftersökande av föremål, ger inte heller en polisman befogenhet att undersöka hus, rum eller andra utrymmen eller områden för att söka efter föremål som kan förklaras förverkade enligt 36 kap. 3 § brottsbalken. Sådana föremål kan inte heller eftersökas med stöd av rättegångsbalkens bestämmelser. Enligt utredningens uppfattning borde polisen emellertid kunna få företa åtminstone vissa undersökningar i brottsförebyggande syfte även vid risk för mindre allvarlig brottslighet än sådan som avses i 22 §.

Av 25 § andra stycket polislagen följer att en polisman som kroppsvisiterar en person också får undersöka den egendom som påträffas i samband med kroppsvisitationen. Därutöver synes det finnas störst behov av undersökningar av fordon och andra transportmedel samt undersökningar av väskor och annat som förvaras i fordonen. Även om polisen i och för sig också skulle kunna behöva genomsöka en bostad eller en arbetsplats för att finna farliga föremål, anser utredningen att så långtgående befogenheter inte bör tillåtas annat än om det finns risk för något sådant mycket allvarligt brott som avses i 34 §. Undersökningar i brottsförebyggande syfte vid risk för något mindre allvarligt brott bör därför inskränkas till transportmedel och andra förvaringsutrymmen. Förutsättningarna för undersökning bör vara desamma som för kroppsvisitation. Undersökningsrätten bör dessutom bara få avse egendom som har ett konkret samband med en

person som det har ansetts nödvändigt att kroppsvisitera. Transportmedel och förvaringsutrymmen bör därför få undersökas endast om de har begagnats av någon som är eller har varit föremål för kroppsvisitation.

10.4 Tillfälligt omhändertagande av egendom

Av den tidigare redogörelsen framgår att polisen har möjlighet att ingripa på flera olika sätt i syfte att förebygga eller förhindra brott eller för att på annat sätt upprätthålla eller återställa den allmänna ordningen. En polisman kan t.ex. ingripa genom att ta farliga föremål i beslag och därigenom förebygga eller förhindra framför allt våldsbrott. Däremot har polisen inte befogenhet att ta hand om föremål på annat sätt än genom beslag, inte ens om det tillfälligt behövs för att förhindra ett brott. Enligt uppgift från olika polismyndigheter förekommer emellertid tillfälliga omhändertaganden av egendom i syfte att förhindra brott, trots avsaknaden av lagstöd. Det allra vanligaste fallet synes vara att polisen tillfälligt tar ifrån en berusad person hans bilnycklar vid misstanke om trafiknykterhetsbrott eller vid omhändertagande på grund av berusning. Sådana ingripanden förefaller av allt att döma vara ett effektivt sätt att hindra trafiknykterhetsbrott och därigenom också trafikolyckor, och bör enligt utredningens mening därför få förekomma. Ett tillfälligt omhändertagande av egendom utgör emellertid en sådan inskränkning i äganderätten att den enligt artikel 1 i första tilläggsprotokollet till Europakonventionen fordrar lagstöd.

Förutom hänsynen till Europakonventionens krav på respekt för äganderätten, talar också allmänna rättsäkerhetshänsyn för att man bör reglera vad som bör gälla för tillfälliga omhändertaganden av egendom. I de fall sådana omhändertaganden förekommer för närvarande, torde man som regel inte fatta något formligt beslut därom. Ingripandet torde inte heller dokumenteras. Även om ett omhändertagande av egendom är avsett att vara helt tillfälligt, medför avsaknaden av formell reglering dessutom att det inte finns någon gräns för hur länge omhändertagandet kan komma att bestå. Visserligen synes polisen i samband med ett omhändertagande av t.ex. bilnycklar som regel uppmana föraren av bilen att antingen komma och hämta nycklarna själv när han har nyktrat till eller hämta någon annan person som kan köra bilen från polisstationen. Det är dock inte alltid som omhändertagna nycklar hämtas ut. Om omhändertagandet inte har dokumenterats kan det i sådana fall vara omöjligt att utreda vem nycklarna tillhör, vilket leder till att de blir liggande kvar på

polisstationen. En uttrycklig reglering av förutsättningarna för omhändertagande av egendom och förfarandet i samband med sådana ingripanden skulle därför medföra ökad rättssäkerhet för den som berörs av ingripandet.

Utredningen anser således att det bör införas en särskild bestämmelse om tillfälligt omhändertagande av egendom. En sådan bestämmelse bör ge polisen befogenhet att i brottsförebyggande syfte omhänderta inte bara bilnycklar, utan även andra föremål. För att föremål skall få omhändertas bör det för det första krävas att det av särskilda skäl anses föreligga en överhängande risk för att något brott kommer att förövas. Det bör således finnas åtminstone någon konkret omständighet som ger stöd för ett antagande att en person kan komma att göra sig skyldig till ett visst brott. För att polisen under sådana förhållanden skall få omhänderta egendom bör det dessutom krävas att åtgärden behövs för att brottet skall kunna avvärjas. Bestämmelsen bör inte vara begränsad till situationer då det finns risk för brott, utan också kunna tillämpas då det behövs för att en pågående brottslig handling skall kunna avbrytas. Av hänsyn till skyddet för den personliga integriteten anser utredningen dock att polisen bör få omhänderta egendom endast för att avvärja sådana ordningsstörningar som innefattar brott. I andra fall, då det inte är fråga om brott, ger polislagens övriga bestämmelser tillräckliga möjligheter för polisen att ingripa med andra medel.

Frågan om tillfälligt omhändertagande av egendom torde som regel aktualiseras i samband med något annat ingripande mot en person. Är det fråga om att hindra en person från att köra bil i berusat tillstånd, torde polisen ofta ta bilnycklarna direkt ur rattlåset i samband med att föraren grips. Man kan också tänka sig att polisen omhändertar föremål som påträffas vid skyddvisitation av en person som är berövad friheten och som skall tas med till polisstationen. I sådana situationer, då det som regel är fara i dröjsmål, måste beslutet om omhändertagande av egendom få fattas av en enskild polisman. I likhet med vad utredningen har föreslagit såvitt gäller beslut om beslag (se avsnitt 9.6.1) bör en polisman dock även i andra situationer ha befogenhet att besluta om tillfälligt omhändertagande av egendom. En polisman som har beslutat om omhändertagande bör vara skyldig att skyndsamt anmäla omhändertagandet till sin förman, som omedelbart bör pröva om det skall bestå.

Omhändertagen egendomen bör naturligtvis återlämnas så snart omhändertagandet inte längre behövs för att syftet med åtgärden skall uppnås. Även om det som regel inte torde behöva bli fråga om någon längre tid, högst ett dygn, finns det ändå anledning att överväga om man inte borde föreskriva en viss längsta tid för tillfälliga omhänder-

taganden av egendom. Rättssäkerhetsskäl talar för att man inför en sådan begränsning. Dessutom bör man beakta att ett ingripande som det här är fråga om torde utgöra en sådan inskränkning i den enskildes rätt att använda sin egendom att den enskilde, med hänsyn till artikel 6:1 i Europakonventionen, som regel bör kunna få frågan om egendomens omhändertagande prövad av domstol. Man kan i det här avseendet jämföra med beslag, som är en annan form av omhändertagande av egendom. Beslag kan visserligen i många fall komma att bestå under mycket lång tid, men den som har drabbats av ett beslag har enligt särskilda regler i rättegångsbalken alltid möjlighet att begära rättens prövning av beslaget. Motsvarande regler om rättens prövning bör tas in i polislagen, om man tänker sig att egendom skall få hållas kvar hos polisen under någon längre tid. Om man begränsar tiden ganska kraftigt torde det emellertid inte vara nödvändigt att införa särskilda bestämmelser om domstolsprövning, i vart fall inte om egendomen måste återlämnas så snart att en domstol inte dessförinnan skulle hinna ta upp frågan till prövning. Det torde under sådana förhållanden vara tillräckligt att den som har drabbats av ett omhändertagande av egendom kan begära skadestånd av staten. Om man vill ha ett så enkelt regelsystem som möjligt bör man därför begränsa tiden för omhändertaganden av egendom. För att syftet med ett sådant ingripande skall uppnås torde det, som utredningen har anfört ovan, dessutom vara tillräckligt att egendomen får hållas kvar hos polisen i högst 24 timmar. Egendom som har omhändertagits för att ett brott skall kunna avvärjas bör således återlämnas så snart det inte längre finns skäl för omhändertagandet, dock längst inom 24 timmar. Egendomen skall därvid återlämnas till den från vilken den togs, om inte denne uttryckligen begär något annat.

Tillfälliga omhändertaganden av egendom bör, liksom andra polisingripanden, dokumenteras i en sådan utsträckning att det är möjligt att i efterhand kontrollera bl.a. om förutsättningar för ett ingripande har förelegat. Utredningen har i sitt tidigare betänkande föreslagit en bestämmelse i polislagen om dokumentation av polisingripanden (SOU 1993:60 s. 255 ff.). Ett protokoll över omhändertagande av egendom bör mot bakgrund av den föreslagna dokumentationsbestämmelsen innehålla uppgift om vem som har beslutat om omhändertagande, grunden för beslutet och tiden när det har fattats, vem eller vilka som faktiskt omhändertog egendomen, vem ingripandet riktade sig mot, tidpunkten då egendomen omhändertogs och vad som i övrigt förekom vid ingripandet.

11 Författningskommentar

11.1 Förslag till lag om ändring i rättegångsbalken

27 kap. Om beslag, hemlig teleavlyssning m.m.

I detta kapitel regleras framför allt beslag under förundersökning (2 - 28 §§). I anslutning till dessa regler finns också bestämmelser om beslag i brottsförebyggande syfte (29 §) och om tillträdesförbud och liknande åtgärder under en förundersökning (30 §). Vidare innehåller kapitlet regler om hemlig teleavlyssning och hemlig teleövervakning.

Kapitlet inleds med en proportionalitetsregel, vilken följs av en inledande bestämmelse om beslag under förundersökning i 2 § och regler om syftet med beslag under förundersökning i 3 - 5 §§.

27 kap. 1 §

Åtgärder enligt detta kapitel får beslutas endast om skälen för åtgärden uppväger det intrång eller men i övrigt som åtgärden innebär för den misstänkte eller för något annat motstående intresse.

Ett beslut skall verkställas på ett sätt som är försvarligt med hänsyn till den berördes integritet, åtgärdens syfte och övriga omständigheter.

I paragrafen har proportionalitetsprincipen kommit till uttryck. Paragrafens första stycke motsvarar 27 kap. 1 § tredje stycket, vilken enligt sin ordalydelse endast gäller beslut om tvångsmedel. Andra stycket i paragrafen markerar att proportionalitetsprincipen skall tillämpas även vid verkställigheten av ett beslut (avsnitt 8.2.1). Dessutom används inte tvångsmedel för att markera att hemlig teleavlyssning och hemlig teleövervakning inte ansetts vara tvångsmedel i egentlig bemärkelse (se avsnitt 4.1).

För att proportionalitetsprincipens grundläggande betydelse skall betonas har regeln placerats först i kapitlet. De olika bestämmelser som följer efter proportionalitetsregeln, och som anger bl.a. hur man skall förfara i samband med beslag, utgör egentligen uttryck för proportionalitetsprincipen på så sätt att man har lagt fast vad som i olika hänseenden kan anses försvarligt. Eftersom man i lagtexten inte

har kunnat ta hänsyn till varje tänkbart förhållande i enskilda fall måste den som tillämpar dessa bestämmelser alltid ha proportionalitetsprincipen i åtanke.

27 kap. 2 §

Egendom får tas i beslag under de förutsättningar som anges i detta kapitel.

Beslagtagen egendom får undersökas. I förekommande fall skall dock bestämmelserna i 28 kap. 3 - 4 §§ tillämpas.

Den första bestämmelsen om beslag hänvisar såvitt gäller förutsättningarna för beslag till 3 - 14 §§ och 29 §.

I 27 kap. 1 § rättegångsbalken anges att ''föremål'' får tas i beslag. Ordet föremål var från början avsett att innefatta all lös egendom, exempelvis bilar och båtar. I förarbetena till 1993 års ändringar i 28 kap. rättegångsbalken uttalades emellertid att ''föremål'' inte innefattade sådana lösa saker som t.ex. bilar, båtar och större transportfordon (prop. 1993/94:24 s. 41). Ordet föremål har därför bytts ut mot ''egendom'' för att framhålla att beslag kan avse all lös egendom, av vilket slag det än är. Handlingar och liknande kan följaktligen också tas i beslag, även om det inte särskilt anges. Fast egendom kan av naturliga skäl inte tas i beslag. Om det behövs för säkerställande av utredning om brott får en byggnad i stället tillstängas enligt 27 kap. 29 § rättegångsbalken.

Beslag kan endast avse ett föremål som är tillgängligt för beslag. Denna grundläggande princip gäller oavsett om det är domstol, åklagare eller polisman som beslutar om beslag. Tillgänglighetsprincipen kommer för närvarande till uttryck i 27 kap. 5 § första stycket rättegångsbalken, såvitt gäller rättens beslut om beslag. Denna bestämmelse föreslås emellertid utgå, eftersom det enligt utredningens uppfattning inte är nödvändigt att särskilt framhålla principens betydelse för rättens beslut om beslag (se avsnitt 9.2.2).

Om egendom tas i beslag innan det formellt har beslutats om inledande av förundersökning, skall förundersökning anses inledd (se avsnitt 4.3.2 och 9.2.1).

Det övergripande syftet med beslagsreglerna är att ge polisen rättslig befogenhet att under kortare eller längre tid beröva en person besittningen till hans egendom. Därav följer emellertid inte att egendomen också får undersökas. I andra stycket tas upp en regel som ger polisen befogenhet att undersöka beslagtagen egendom.

Om egendomen är sådan att den kan undersökas enligt 28 kap. rättegångsbalken, skall bestämmelserna i det kapitlet tillämpas. Detta

är i och för sig inte någon nyhet, utan närmast en följd av att möjligheterna att förordna om beslag är större än vad som gäller för husrannsakan. Om ett beslut om beslag också medförde befogenhet för polisen att utan vidare undersöka det beslagtagna, skulle husrannsakansreglerna kunna kringgås. En undersökning i en beslagtagen bil kan följaktligen inte göras utan särskilt beslut enligt 28 kap. RB. Detsamma gäller en undersökning i en beslagtagen portfölj eller något annat som utgör ett förvaringsutrymme.

27 kap. 3 §

Egendom som skäligen kan antas ha betydelse som bevis eller innehålla information av betydelse för utredning om brott får tas i beslag.

I denna paragraf anges syftet med och förutsättningarna för bevis- och informationsbeslag. Paragrafen innefattar ingen ändring i sak i förhållande till vad som för närvarande gäller enligt 27 kap. 1 § rättegångsbalken. Med ''skäligen kan antas'' avses, i enlighet med vad utredningen har angett i fråga om begreppet skälig misstanke (avsnitt 4.3.3), att det skall finnas konkreta omständigheter av viss styrka som pekar på att föremålet har betydelse för utredningen.

27 kap. 4 §

Egendom som skäligen kan antas vara avhänd någon genom brott får tas i beslag, om det behövs för att säkerställa målsägandens anspråk på egendomen.

Om egendomen innehas av annan än den som kan misstänkas för brottet får egendomen tas i beslag endast om det finns sannolika skäl för att målsäganden har bättre rätt till den och det skäligen kan befaras att den som innehar egendomen skaffar undan, väsentligt försämrar eller på annat sätt förfogar över egendomen till skada för målsäganden.

I paragrafen regleras syftet med och förutsättningarna för återställandebeslag. Då det gäller beslag av egendom som innehas av den som kan misstänkas för det brott som förundersökningen avser, innefattar paragrafen ingen ändring i sak i förhållande till vad som för närvarande gäller enligt 27 kap. 1 §. För att säkerställa tillämpningen av proportionalitetsprincipen har emellertid syftet med sådana beslag kommit till tydligare uttryck i första stycket (avsnitt 9.3.3). Egendom som skäligen kan antas vara avhänd någon genom brott får alltså tas i beslag endast om det behövs för att säkerställa målsägandens anspråk

på egendomen. Den beslagtagna egendomen kan sedermera utlämnas till målsäganden, antingen med medgivande av den från vilken egendomen togs eller med stöd av en lagakraftvunnen dom (jfr nedan under 27 kap. 26 §).

För att egendom som innehas av den misstänkte skall få tas i beslag fordras ingen föregående bedömning av om det kan antas att målsäganden kommer att förklaras äga bättre rätt till egendomen. Misstanken om att innehavaren har åtkommit egendomen genom brott är i det här avseendet tillräcklig. Det krävs emellertid att det finns konkreta omständigheter som visar att egendomen behöver tas i beslag för att syftet med åtgärden skall uppnås. Förhållandena kan t.ex. vara sådana att det finns risk för att den som innehar egendomen skaffar undan den eller förfogar över den på något annat sätt så att målsägandens rätt äventyras. Paragrafen innebär att föremål som innehas av den misstänkte får tas i beslag oavsett hur liten risken är, under förutsättning att det inte strider mot proportionalitetsprincipen.

Egendom som innehas av någon som inte är misstänkt får för närvarande tas i beslag på samma villkor som gäller för beslag av egendom hos den misstänkte. Kraven har emellertid skärpts såvitt gäller egendom som innehas av annan än den misstänkte (se avsnitt 9.3.3) och motsvarar vad som gäller för kvarstad i tvistemål enligt 15 kap. 2 § rättegångsbalken. För beslag av egendom som innehas av någon som inte är misstänkt fordras för det första att omständigheterna är sådana att det finns sannolika skäl för att målsäganden har bättre rätt till egendomen. Dessutom krävs det att det med hänsyn till omständigheterna skäligen kan befaras att innehavaren skaffar undan, väsentligt försämrar eller på annat sätt förfogar över egendomen till skada för målsäganden.

27 kap. 5 §

Egendom som skäligen kan antas vara förverkad på grund av brott får tas i beslag.

I denna bestämmelse anges förutsättningarna för förverkandebeslag. Paragrafen innefattar ingen ändring i sak i förhållande till vad som nu gäller enligt 27 kap. 1 § rättegångsbalken. Angående skillnaden mellan beslag för säkerställande av sakförverkande och kvarstad för säkerställande av värdeförverkande, se avsnitt 9.4.1.

Bestämmelser om förbud mot beslag har tagits in i 27 kap. 6 - 14 §§.

27 kap. 6 §

Egendom får inte tas i beslag om det är förbjudet enligt vad som sägs i 7 - 14 §§.

Beslagsförbud gäller endast egendom som innehas av

1. den som avses med en bestämmelse om beslagsförbud,

2. den till vars förmån en bestämmelse om beslagsförbud gäller eller

3. den som under tystnadsplikt har biträtt med tolkning eller översättning.

I paragrafen hänvisas till de regler om beslagsförbud som upptas i 7 - 14 §§. Av andra stycket framgår att beslagsförbuden endast gäller de i stycket upptagna personerna. Personkretsen har, med viss justering, bestämts på samma sätt som för närvarande (beträffande tolkar och översättare, se avsnitt 9.2.3).

En bestämmelse om förbud mot beslag finns för närvarande i 27 kap. 2 § rättegångsbalken. Den hänvisar till vittnesförbuden i 36 kap. 3 och 5 §§. För att en polisman skall kunna få klart för sig om en handling får tas i beslag eller ej, räcker det således inte att han känner till bestämmelserna i 27 kap. rättegångsbalken. Han måste dessutom veta vilka inskränkningar i vittnesplikten som gäller enligt 36 kap. rättegångsbalken. För att han skall kunna få en överblick över frågeförbudet fordras vidare att han har klart för sig vad som föreskrivs i de bestämmelser i tryckfrihetsförordningen, yttrandefrihetsgrundlagen, sekretesslagen och kyrkolagen till vilka vittnesbestämmelsen hänvisar. För att tillämpningen av bestämmelserna om beslagsförbud skall underlättas har hänvisningen till vittnesförbuden tagits bort. I stället anges direkt i lagtexten vilka handlingar och liknande som inte får tas i beslag. Vissa hänvisningar till andra författningar än rättegångsbalken har dock inte kunnat undvikas. Eftersom bestämmelsen om vittnesförbud i 36 kap. 5 § är mycket omfattande och förhållandevis invecklad har reglerna om beslagsförbud delats upp på flera paragrafer för att lagtexten skall bli så överskådlig som möjligt. Vissa ändringar har fått göras med anledning av att det är fråga om beslagsförbud och inte förbud mot vittnesförhör. I övrigt är någon ändring i sak inte avsedd utom i ett avseende, nämligen då det gäller uppgifter och annat som har anförtrotts t.ex. en advokat eller en läkare. Beslagsförbudet har i detta hänseende inskränkts (se 27 kap. 8 §). Beslagsförbuden har dessutom i samtliga fall utvidgats från att ha avsett endast skriftliga handlingar, till att avse också annan egendom som kan innehålla uppgifter, t.ex. disketter och kassettband. Det finns dock anledning att framhålla att de beslagsför-

bud som är avsedda att hindra bl.a. att vissa särskilt känsliga uppgifter om enskildas förhållanden kommer till myndigheternas kännedom, endast utgör ett ofullkomligt skydd för den personliga integriteten. Bestämmelserna hindrar visserligen att handlingar och annat som innehåller sådana känsliga uppgifter tas i beslag, men de hindrar inte att uppgifterna på något annat sätt kommer till polisens kännedom.

Bestämmelserna i 27 kap. 7 - 14 §§ kommenteras närmare i den allmänna motiveringen i avsnitt 9.2.3.

27 kap. 7 §

Egendom får inte tas i beslag om den kan antas innehålla uppgifter rörande förhållanden för vilka det föreskrivs tystnadsplikt i 3 kap. 3 § tryckfrihetsförordningen eller 2 kap. 3 § yttrandefrihetsgrundlagen.

I paragrafen som motsvarar del av 27 kap. 2 § första meningen rättegångsbalken har, med direkt hänvisning till reglerna i tryckfrihetsförordningen eller yttrandefrihetsgrundlagen, tagits in de förbud som nu gäller att ta i beslag egendom som innefattar uppgifter som skyddas i de angivna grundlagarna (jfr 36 kap. 5 § sjätte stycket rättegångsbalken).

27 kap. 8 §

Egendom får inte tas i beslag om den kan antas innehålla uppgifter för vilka sekretess gäller enligt 2 kap. 1 eller 2 § eller 3 kap. 1 § sekretesslagen (1980:100) eller någon bestämmelse, till vilken hänvisas i något av dessa lagrum.

Beslagsförbudet gäller inte om den myndighet från vars verksamhet uppgiften härrör har gett tillstånd till att egendomen lämnas ut.

I bestämmelsen som motsvarar del av nuvarande 27 kap. 2 § första meningen rättegångsbalken har, med direkt hänvisning till vissa regler i sekretesslagen, tagits in de förbud som nu gäller att ta i beslag egendom som innehåller vissa genom sekretesslagen skyddade uppgifter (jfr 36 kap. 5 § första stycket rättegångsbalken).

27 kap. 9 §

Egendom får inte tas i beslag om den kan antas innehålla meddelanden mellan en person och en befattningshavare som anges i andra stycket eller dennes anteckningar och liknande, vilka har föranletts av kontakter med den som har anlitat honom. Beslagsförbudet gäller dock endast sådant som har samband med uppdraget.

Beslagsförbudet i första stycket avser advokater, läkare, tandläkare, barnmorskor, sjuksköterskor, psykologer, psykoterapeuter och kuratorer vid familjerådgivningsbyråer, som drivs av kommuner, landsting, församlingar eller kyrkliga samfälligheter. Vad som sägs om dessa befattningshavare gäller även deras biträden.

Beslagsförbudet gäller inte

1. om det är medgivet i lag att den som avses i första stycket får röja uppgiften under vittnesförhör,

2. om den till vars förmån beslagsförbudet gäller har samtyckt till beslaget eller

3. om det är fråga om brott för vilket inte är föreskrivet lindrigare straff än fängelse i två år.

Undantaget från beslagsförbudet enligt tredje stycket 3 gäller inte meddelanden mellan en person och en advokat som är hans försvarare samt dennes anteckningar och liknande.

Paragrafen innefattar, i förhållande till vad som nu gäller, en inskränkning i beslagsförbudet när det gäller sådant som har anförtrotts t.ex. en advokat eller en läkare. Av nuvarande 27 kap. 2 § jämförd med 36 kap. 5 § andra och fjärde styckena rättegångsbalken framgår bl.a. att en handling, utom i vissa undantagsfall, inte får tas i beslag om dess innehåll kan antas vara sådant att det kan anses anförtrott exempelvis en advokat eller en läkare i dennes yrkesutövning. Bestämmelsen har tolkats så att även bokföringsmaterial, kontrakt och andra handlingar som har tillkommit före en persons kontakt med t.ex. en advokat eller i vart fall oberoende därav, kan anförtros honom genom att överlämnas till honom. Beslagsförbudet har därigenom sträckt sig längre än vad som krävs för att behovet av sekretess mellan advokat och klient skall kunna tillgodoses (jfr avsnitt 9.2.3).

Beslagsförbudet omfattar enligt första stycket egendom som kan antas innehålla meddelanden mellan en person och en befattningshavare som anges i andra stycket samt dennes anteckningar och liknande, vilka har föranletts av kontakter med den som har anlitat honom. Det skall dock vara fråga om sådant som har samband med uppdraget. Ett brev från en person till hans advokat får därför som regel inte tas i beslag och inte heller advokatens anteckningar från ett sammanträde med klienten. En läkares journalanteckningar omfattas

också av beslagsförbudet, liksom ett kassettband eller en diskett med motsvarande uppgifter. Det bör framhållas att avsikten med ändringarna inte är att göra det möjligt för polisen att beslagta handlingar som innehåller skyddsvärda uppgifter, utan endast att begränsa beslagsförbudet så att det inte i orimlig utsträckning omfattar något annat än sådana uppgifter.

Undantagen från beslagsförbuden, vilka anges i tredje stycket, motsvarar vad som gäller nu. Undantaget i punkt 1 är knappast av intresse, eftersom smittskyddslagen synes vara den enda författning i vilken det medges att en befattningshavare, i det här fallet en läkare, får röja en uppgift under vittnesförhör (Rättegångsbalken I s. 36:22).

Av fjärde stycket följer att meddelanden mellan en klient och en advokat som också är försvarare har ett starkare skydd än andra uppgifter som berörs i paragrafen. Beslagsförbudet faller i praktiken bort endast om klienten medger det. Även vid misstanke om ett så allvarligt brott att minimistraffet är två års fängelse står beslagsförbudet kvar. Detta överensstämmer i huvudsak med vad som nu gäller. Det bör dock påpekas att det råder delade meningar om hur det nuvarande undantaget från beslagsförbudet vid allvarliga brott skall tolkas (se avsnitt 9.2.3). Utredningen har inte tagit ställning i tolkningsfrågan, men ansett att beslagsförbudet även vid misstanke om mycket allvarliga brott bör omfatta meddelanden mellan en person och en advokat som är hans försvarare samt dennes anteckningar och liknande.

27 kap. 10 §

Egendom får inte tas i beslag om den kan antas innehålla meddelanden från en person till hans rättegångsombud, biträde eller försvarare med anledning av uppdraget.

Beslagsförbudet gäller inte

1. om den till vars förmån beslagsförbudet gäller har samtyckt till beslaget eller

2. om det är fråga om brott för vilket inte är föreskrivet lindrigare straff än fängelse i två år.

Undantaget från beslagsförbudet enligt andra stycket 2 gäller inte meddelanden från en person till hans försvarare.

Det nuvarande beslagsförbudet enligt 27 kap. 2 § rättegångsbalken omfattar handlingar som kan antas innehålla uppgifter som har anförtrotts ett rättegångsombud, ett biträde eller en försvarare ”för uppdragets fullgörande”. Bestämmelsen innebär att vissa uppgifter är skyddade även om de har anförtrotts ombud, biträde eller försvarare som inte är advokat.

För att i viss mån skydda uppgifter som i förtroende har lämnats till ombud, biträde eller försvarare som inte är advokat föreskrivs i den nya bestämmelsen att meddelanden från klienten till en sådan person med anledning av uppdraget inte får tas i beslag annat än om klienten medger det. Det är avsett att motsvara vad som nu gäller, bortsett från att beslagsförbudet inte skall omfatta t.ex. bokföringsmaterial, kontrakt och andra handlingar som tillkommit före klientens kontakt med biträdet. Förbudet bör när det gäller dessa personer inte vara lika vidsträckt som då det gäller advokater. Det omfattar därför inte biträdets anteckningar och liknande till den del dessa inte innefattar meddelanden från klienten med anledning av uppdraget..

27 kap. 11 §

Egendom får inte tas i beslag om den kan antas innehålla uppgifter som under bikt eller själavårdande samtal har erfarits av

1. den som är prästvigd enligt Svenska kyrkans ordning eller

2. den som inom något annat trossamfund än Svenska kyrkan är präst eller intar motsvarande ställning.

Bestämmelsen motsvarar del av nuvarande 27 kap. 2 § rättegångsbalken jämförd med 36 kap. 5 § femte stycket rättegångsbalken.

27 kap. 12 §

Egendom får inte tas i beslag om den kan antas innehålla uppgifter för vilka sekretess gäller enligt 9 kap. 4 § sekretesslagen (1980:100).

Beslagsförbudet gäller inte

1. om det är medgivet i lag att den som har tystnadsplikt på grund av bestämmelsen i första stycket får röja uppgiften under vittnesförhör,

2. om den till vars förmån beslagsförbudet gäller har samtyckt till beslaget eller

3. om det är fråga om brott för vilket inte är föreskrivet lindrigare straff än fängelse i två år.

Bestämmelsen motsvarar del av nuvarande 27 kap. 2 § rättegångsbalken jämförd med 36 kap. 5 § andra och fjärde styckena. Det synes inte finnas någon bestämmelse i lag om att den som har tystnadsplikt enligt 9 kap. 4 § sekretesslagen (1980:100) får röja en uppgift under vittnesförhör.

27 kap. 13 §

Meddelanden mellan den misstänkte och någon av hans närstående som avses i 36 kap. 3 § eller mellan sådana närstående inbördes får inte tas i beslag.

Beslagsförbudet gäller inte om det är fråga om ett brott för vilket inte är föreskrivet lindrigare straff än fängelse i två år.

Bestämmelsen motsvarar del av nuvarande 27 kap. 2 § rättegångsbalken jämförd med 36 kap. 3 §.

27 kap. 14 §

Brev, telegram eller annan försändelse som finns hos ett *befordringsföretag*, får tas i beslag endast om det för brottet är föreskrivet fängelse i ett år eller däröver och försändelsen hade kunnat tas i beslag hos mottagaren.

Bestämmelsen motsvarar i huvudsak 27 kap. 3 §. Den bestämmelsen omfattar dock endast försändelser som finns hos ett post- eller telebefordringsföretag. Bestämmelsen har utvidgats och omfattar, i likhet med bestämmelsen om kvarhållande av försändelser i 27 kap. 21 §, även försändelser som finns hos andra befordringsföretag, dvs. företag som på affärsmässiga grunder huvudsakligen förmedlar meddelanden i form av t.ex. postförsändelser som andra lämnar för distribution (prop. 1992/93:200 s. 161 f.).

I 27 kap. 15 - 18 §§ rättegångsbalken finns regler om beslut om beslag.

27 kap. 15 §

En fråga om beslag prövas av en åklagare eller en polisman eller av rätten på yrkande av åklagaren. Sedan åtal har väckts får rätten även självmant eller på yrkande av målsäganden ta upp en sådan fråga.

Den som med stöd av 24 kap. 7 § andra stycket rättegångsbalken griper en misstänkt får beslagta egendom som därvid påträffas. Egendomen skall skyndsamt överlämnas till närmaste polisman.

Om en polisman har tagit egendom i beslag skall han skyndsamt anmäla det till en åklagare eller någon annan förundersökningsledare, som omedelbart skall pröva om beslaget skall bestå.

Om egendom har tagits i beslag utan rättens förordnande får den som har drabbats av åtgärden begära att rätten prövar om beslaget skall bestå.

En fråga om beslag får enligt första stycket prövas av en åklagare eller en polisman eller av rätten. Polismans befogenhet att besluta om beslag har utökats i förhållande till vad som nu gäller enligt 27 kap. 4 § första och andra styckena rättegångsbalken. En polisman får ta egendom i beslag, oavsett på vilket sätt och i vilket sammanhang egendomen har påträffats och utan föregående beslut av någon annan tjänsteman. Till skillnad från vad som nu gäller omfattar polismans befogenhet även brev, telegram och andra försändelser som finns hos ett befordringsföretag. En sådan försändelse får dock, med hänsyn till intresset av skydd för brevhemligheten, inte öppnas annat än efter beslut av rätten, åklagare eller annan förundersökningsledare (27 kap. 22 §). En polisman får därför ta en försändelse i beslag om han, redan innan försändelsen har öppnats, finner att förutsättningarna för beslag är uppfyllda. Därefter kan han överlämna försändelsen till åklagaren eller undersökningsledaren som har att ta ställning till om beslaget skall bestå och om försändelsen skall öppnas. Om beslagsfrågan inte kan avgöras utan att försändelsen öppnas, får polismannen i stället inhämta förordnande från åklagaren eller undersökningsledaren om att försändelsen får öppnas på plats för att beslagsfrågan skall kunna avgöras. Då det gäller beslag av försändelser under befordran bör det dessutom framhållas att beslagsrätten i viss mån är inskränkt genom bestämmelsen i 27 kap. 14 §.

Innan åtal har väckts får rätten ta upp en fråga om beslag på yrkande av åklagaren. I detta hänseende innefattar bestämmelsen en ändring i förhållande till vad som nu gäller enligt 27 kap. 5 § andra stycket, eftersom polisens förundersökningsledare inte skall vara behörig att framställa ett yrkande om beslag. I likhet med vad som gäller nu får rätten sedan åtal har väckts även självmant eller på yrkande av målsäganden ta upp en fråga om beslag.

Av andra stycket följer att den som med stöd av 24 kap. 7 § andra stycket rättegångsbalken griper en misstänkt får beslagta egendom som därvid påträffas. Efter mönster av vad som föreskrivs i 24 kap. 7 § andra stycket rättegångsbalken beträffande s.k. envarsgripanden har i paragrafen införts en bestämmelse om att egendomen skyndsamt skall överlämnas till närmaste polisman.

Om en polisman har tagit egendom i beslag skall han enligt tredje stycket skyndsamt anmäla det till åklagare eller annan förundersökningsledare, som omedelbart skall pröva om beslaget skall bestå.

Bestämmelsen motsvarar nuvarande 27 kap. 4 § tredje stycket rättegångsbalken.

Av fjärde stycket följer slutligen att den som har drabbats av ett beslag som har företagits utan rättens förordnande, får begära att rätten prövar om beslaget skall bestå. Bestämmelsen motsvarar i denna del nuvarande 27 kap. 6 § rättegångsbalken.

27 kap. 16 §

Om en fråga om beslag har väckts vid rätten skall förhandling i beslagsfrågan hållas så snart det är möjligt. I brådskande fall får dock rätten omedelbart förordna om beslag att gälla till dess annat förordnas.

Till förhandlingen skall rätten kalla den som har yrkat beslag och den som kan komma att drabbas av beslaget. Frågan får avgöras även om någon som har kallats uteblir från förhandlingen.

Paragrafens första stycke motsvarar i huvudsak 27 kap. 5 § tredje stycket. Skyldigheten att hålla förhandling gäller även när en fråga om beslag väcks i högre rätt. Undantaget från denna skyldighet i 27 kap. 14 §, såvitt avser överrätternas handläggning, har tagits bort.

Enligt nuvarande 27 kap. 5 § tredje stycket gäller beträffande rättens handläggning av beslagsfrågor i tillämpliga delar vad som stadgas i 24 kap. 17 § rättegångsbalken om häktningsförhandling. Eftersom det har rått delade meningar om hur denna bestämmelse skall tillämpas på beslagsförhandlingar, har hänvisningen till häktningsförfarandet ersatts med en uttrycklig bestämmelse om förfarandet vid beslagsförhandling.

Av lagtexten framgår för det första att den som har väckt en fråga om beslag, liksom den som kan komma att drabbas av beslaget, skall kallas till förhandlingen. Om det är målsäganden som har begärt att egendom skall tas i beslag, skall han således kallas. Däremot är det inte nödvändigt att i en sådan situation kalla åklagaren i målet. Åklagaren kan dock kallas till förhandlingen, om domstolen anser att det behövs. En fråga om beslag får enligt lagtexten avgöras även om någon som har kallats uteblir från förhandlingen. Beträffande förfarandet vid förhandlingen finns inga särskilda bestämmelser. Domstolen får således handlägga frågan som den finner lämpligt.

27 kap. 17 §

Om den som har drabbats av ett beslag har begärt rättens prövning enligt 15 § skall rätten så snart det är möjligt och senast fjärde dagen efter det att begäran framställdes hålla förhandling i beslagsfrågan. Förhandling får dock hållas senare om det finns synnerliga skäl för det.

Beslagsfrågan får avgöras i samband med huvudförhandlingen om denna skall hållas inom en vecka från den dag då begäran framställdes.

Till förhandlingen skall rätten kalla den som har begärt rättens prövning samt åklagaren och den som annars kan antas ha intresse i saken. Frågan får avgöras även om någon som har kallats uteblir från förhandlingen.

Paragrafens första stycke motsvarar i huvudsak vad som nu gäller enligt 27 kap. 5 § tredje stycket. Liksom i 27 kap. 16 § har hänvisningen till bestämmelsen i 24 kap. 17 § rättegångsbalken om häktningsförhandling ersatts med en uttrycklig bestämmelse om förfarandet vid beslagsförhandling.

Av lagtexten följer att den som har begärt rättens prövning skall kallas till förhandlingen, liksom åklagaren och den som annars kan antas ha intresse i saken. Om egendomen i fråga har tagits i beslag för att säkerställa målsägandens rätt, skall målsäganden följaktligen kallas till förhandlingen. En fråga om beslag får enligt lagtexten avgöras även om någon som har kallats uteblir från förhandlingen. Beträffande förfarandet vid förhandlingen finns inga särskilda bestämmelser.

27 kap. 18 §

Då rätten förordnar om beslag eller fastställer beslag, skall rätten utsätta den tid, inom vilken åtal skall väckas.

Rätten får medge förlängning av tiden, om framställning om detta görs före tidens utgång. *Den som berörs av beslaget skall om möjligt beredas tillfälle att yttra sig.*

Bestämmelsen motsvarar med redaktionella ändringar nu gällande 27 kap. 7 § rättegångsbalken. I andra stycket föreskrivs, efter mönster av vad som enligt 24 kap. 18 § andra stycket rättegångsbalken gäller beträffande häktning, att den som berörs om möjligt skall beredas tillfälle att yttra sig innan rätten beslutar om förlängning av tid för åtals väckande.

I 27 kap. 19 - 22 §§ rättegångsbalken finns vissa speciella föreskrifter rörande beslag.

27 kap. 19 §

Beslagtagen egendom skall tas i förvar *eller, om det kan anses vara lämpligare,* lämnas kvar i innehavarens besittning. *I det senare fallet skall egendomen* förseglas eller märkas som *beslagtagen, om* det *inte* framstår som obehövligt.

Den från vilken beslag har skett får *inte* överlåta *egendomen* eller i strid mot ändamålet med beslaget förfoga över *egendomen* på annat sätt. *Egendom* som *inte* tas i förvar eller förseglas får nyttjas av innehavaren, om *inte* annat beslutas.

Egendom som *har* tagits i beslag skall *vårdas på ett sådant sätt att den inte försämras.*

Bestämmelsen motsvarar i huvudsak nuvarande 27 kap. 10 § rättegångsbalken.

Vårdkravet enligt nuvarande 27 kap. 10 § sista stycket rättegångsbalken innefattar ett skydd såväl mot åtgärder till men för utredningen som mot åtgärder som annars kan skada egendomen (jfr NJA 1933 II s. 107). Det nya sista stycket tar sikte endast på att egendomen skall kunna återlämnas i sitt ursprungliga skick. Några bestämmelser härutöver har inte ansetts erforderliga.

27 kap. 20 §

Om den från vilken beslag sker, inte är närvarande vid beslaget, skall *förundersökningsledaren* utan dröjsmål *underrätta honom* om det och om vad som har skett med det beslagtagna. Om en försändelse hos ett befordringsföretag har tagits i beslag, skall mottagaren underrättas och, om avsändaren är känd, även denne.

En åklagare eller annan förundersökningsledare får, om det är av synnerlig vikt för utredningen, besluta att en underrättelse inte skall lämnas förrän vid en viss senare tidpunkt.

Bestämmelsen motsvarar i huvudsak nuvarande 27 kap. 11 § rättegångsbalken. Utgångspunkten är att den som inte har varit närvarande vid ett beslag omedelbart skall underrättas om beslaget. Uppskov med underrättelsen kan för närvarande medges endast om det är en försändelse hos ett befordringsföretag som har tagits i beslag.

Enligt paragrafen får förundersökningsledaren, om det är av synnerlig vikt för utredningen, också i andra fall än vad som gäller nu besluta att en underrättelse inte skall lämnas förrän vid en viss senare

tidpunkt, t.ex. då förhör har hållits med den misstänkte. Av den nya bestämmelsen framgår vidare att det är förundersökningsledaren som ansvarar för att underrättelse om beslag lämnas.

27 kap. 21 §

Rätten får förordna, att försändelse som får tas i beslag och som väntas komma in till ett befordringsföretag skall, när försändelsen kommer in, hållas kvar till dess frågan om beslag har avgjorts. Fråga därom får tas upp endast på yrkande av åklagaren.

Ett förordnande skall meddelas att gälla viss tid, högst en månad, från den dag då förordnandet delgavs befordringsföretaget. I förordnandet skall det tas in en underrättelse om att meddelande om åtgärden inte utan tillstånd av undersökningsledaren eller åklagaren får lämnas till avsändaren, mottagaren eller någon annan.

När en försändelse på grund av ett förordnande hållits kvar, skall befordringsföretaget utan dröjsmål göra anmälan hos den som har begärt förordnandet. Denne skall omedelbart pröva, om beslag skall ske.

Bestämmelsen motsvarar i huvudsak nuvarande 27 kap. 9 § rättegångsbalken. Av denna bestämmelse följer dock att även annan förundersökningsledare än åklagare kan begära att rätten beslutar om kvarhållande av försändelse.

Av paragrafen framgår att det uteslutande ankommer på åklagare att framställa en sådan begäran (se avsnitt 9.7.1).

27 kap 22 §

Brev och andra slutna handlingar får öppnas först efter förordnande av rätten, åklagare eller annan förundersökningsledare.

Kan innehållet i en försändelse i sin helhet eller till någon del utan men för utredningen meddelas mottagaren, skall avskrift eller utdrag av handlingen ofördröjligen tillställas honom.

Bestämmelsen motsvarar i huvudsak nuvarande 27 kap. 12 § rättegångsbalken. Vissa föreskrifter i denna paragraf har tagits bort, utan att någon ändring i sak därmed har avsetts (se avsnitt 9.7.4). Det gäller för det första den särskilda regeln enligt vilken post- och telegrafförsändelser, handelsböcker och andra enskilda handlingar som tas i beslag, inte får undersökas närmare. Av proportionalitetsprincipen följer att en polisman som skall granska en handling för att ta ställning till om den bör tas i beslag, inte får undersöka handlingen

mer än vad som är proportionerligt med hänsyn till syftet med åtgärden.

En annan bestämmelse i 27 kap. 12 § som har tagits bort är den om att sakkunniga och andra som anlitas för en brottsutredning efter anvisning av myndighet får granska beslagtagna handlingar. Inte heller detta är avsett att innefatta någon ändring i sak. Det följer närmast av uppdraget att den som är sakkunnig eller annars biträder vid en brottsutredning även utan uttryckligt lagstöd får granska handlingar och annat, om det behövs för att uppdraget skall kunna fullgöras.

Den nuvarande regeln om att enskilda handlingar snarast möjligt skall undersökas har också tagits bort. Av proportionalitetsprincipen följer att en handling bör granskas så snart som möjligt, för att också kunna återlämnas så snart som möjligt. Någon ändring i sak är alltså inte heller i detta hänseende avsedd.

I 27 kap. 23 - 27 §§ har tagits in regler om hävande av beslag.

27 kap. 23 §

Ett beslag skall omedelbart hävas

1. om åtal, förverkandeyrkande eller yrkande om utgivande av beslagtagen egendom ogillas eller om det annars inte finns skäl för beslaget eller

2. om det inte inom den tid som avses i 18 §, har väckts åtal eller begärts förlängning av tiden för åtals väckande.

27 kap. 23 § motsvarar i huvudsak nuvarande 27 kap. 8 §. Bestämmelsen i 27 kap. 8 § tredje stycket, om rättens skyldighet att i samband med målets avgörande pröva om beslag fortfarande skall bestå, har tagits bort. De närmare motiven för detta finns i avsnitt 9.8.1 och 9.8.2.

Utgångspunkten för bestämmelsen om när ett beslag skall hävas är att ett beslag inte gäller längre än till dess rätten meddelar dom i målet, om inte annat beslutas. Detsamma gäller om rätten skiljer målet ifrån sig på annat sätt än genom dom. Om rätten inte uttalar sig i beslagsfrågan i samband med dom i målet skall beslaget således anses hävt. Detsamma gäller om rätten underlåter att uttala sig i eventuella beslagsfrågor när ett mål skrivs av eller, såvitt gäller återställandebeslag, om rätten genom beslut förordnar att ett enskilt anspråk skall handläggas som tvistemål.

Då rätten meddelar dom i ett mål skall alla tvångsmedel i målet upphöra om inte rätten beslutar något annat. Det gäller inte bara beslag som omfattas av något särskilt yrkande i målet, utan också beslag av bevis som har åberopats i målet och andra beslag som kanske inte alls har berörts under handläggningen av målet. De upphör dock att gälla endast i det mål som domstolen har avslutat handläggningen av. Om egendomen har tagits i beslag också för utredning om annat brott eller i mål mot någon annan person, skall den givetvis inte lämnas ut.

Eftersom beslag, liksom andra straffprocessuella tvångsmedel, med visst undantag bara kan förekomma inom ramen för en förundersökning eller en rättegång som inte har avgjorts genom ett lagakraftvunnet avgörande, skall alla beslag hävas även när en förundersökning läggs ner eller när åklagaren efter avslutad förundersökning beslutar att inte väcka åtal. Skulle åklagaren i dessa situationer låta bli att uttala sig i beslagsfrågorna skall beslagen anses ha upphört att gälla. Ett beslag upphör också att gälla då strafföreläggande eller ordningsbot godkänns eller då fristen för missnöjesanmälan med anledning av åklagarens eller polisens förverkandebeslut har gått ut.

Av paragrafen framgår att ett beslag alltid skall hävas så snart det inte längre finns skäl för det. Av allmänna principer följer dessutom att åklagaren under en förundersökning, liksom domstolen under handläggningen av ett mål, fortlöpande är skyldig att pröva alla tvångsmedelsfrågor. Domstolen är vidare enligt 27 kap. skyldig att på begäran ompröva en fråga om beslag. Däremot skall domstolen inte längre vara skyldig att, då målet avgörs, uttala sig i *alla* beslagsfrågor. Om det då målet avgörs framgår att det inte finns skäl för ett beslag, bör rätten emellertid för att undvika missförstånd uttryckligen häva beslaget, även om det under alla omständigheter skulle ha förfallit i samband med domen.

I 27 kap. 23 § 1 anges som exempel på fall då det inte längre finns skäl för beslag att åtal, förverkandeyrkande eller yrkande om utgivande av beslagtagen egendom har ogillats. Om domstolen bifaller ett åtal, ett förverkandeyrkande eller ett enskilt anspråk kan det emellertid finnas anledning att låta beslag bestå i avvaktan på högre rätts prövning. Ett förordnande om fortsatt beslag gäller längst till dess att domen har vunnit laga kraft, eftersom det därefter inte finns skäl för fortsatt beslag. Bestämmelsen torde i den här delen väsentligen motsvara tidigare praxis och innebär att en domstol inte kan förordna om fortsatt beslag i samband med exempelvis ogillande dom (se avsnitt 9.8.2). En annan sak är att en överrätt på nytt kan förordna om beslag, om överrätten gör en annan bedömning än vad underrätten gjort. Om överrätten med stöd av 27 kap. 16 § omedelbart förordnar

om beslag kan beslutet härom komma att gälla innan den beslagtagna egendomen har hunnit lämnas ut.

27 kap. 24 §

Ett beslag får hävas av rätten eller, om beslaget inte har meddelats eller fastställts av rätten, av åklagare eller annan förundersökningsledare.

Om en polisman har tagit egendom i beslag och åklagare eller annan förundersökningsledare inte har underrättats om beslaget, får polismyndigheten, om det är uppenbart att det inte finns skäl för beslaget, häva detta. I nära anslutning till beslutet får beslaget hävas även av den polisman som har tagit egendomen i beslag.

Bestämmelsen i första stycket motsvarar nuvarande 27 kap. 8 § andra stycket rättegångsbalken. Som en nyhet har i andra stycket införts en bestämmelse om att också polismyndigheten och i vissa fall en polisman får häva ett beslag. De närmare skälen för ändringen framgår av avsnitt 9.8.4. Bestämmelsen omfattar både situationer då beslaget var oriktigt från början och situationer då det på grund av ändrade förhållanden inte längre finns skäl för beslaget. Är det inte uppenbart att det inte finns skäl för beslaget skall detta anmälas till förundersökningsledaren. Om det redan i nära anslutning till beslutet framstår som uppenbart att det inte längre finns skäl för beslaget, får beslaget hävas även av den polisman som har tagit egendomen i beslag. I andra situationer ankommer på polismyndigheten att häva beslaget, en uppgift som bör kunna delegeras till en befattningshavare i befälsställning.

27 kap. 25 §

När ett beslag har hävts skall polismyndigheten omedelbart underrätta den från vilken egendomen togs. Om det är känt att någon annan också har drabbats av beslaget, skall även denne underrättas.

I paragrafen har införts en uttrycklig bestämmelse om att polismyndigheten är skyldig att lämna underrättelse om att ett beslag har hävts. Underrättelse skall lämnas till den från vilken egendomen togs. Paragrafen motsvarar vad som nu anses gälla, även om det inte finns någon formell skyldighet att lämna underrättelse om att ett beslag har hävts (se vidare avsnitt 9.8.5). Underrättelse behöver inte lämnas skriftligen, om det inte är påkallat med hänsyn till omständigheterna i det särskilda fallet.

27 kap. 26 §

När ett beslag har hävts skall den beslagtagna egendomen återlämnas till den från vilken egendomen togs.

Om den som egendomen enligt första stycket skall återlämnas till, har avstått från den, eller om det inte kan utredas från vem egendomen togs, får den lämnas till någon annan som gör anspråk på den, om det framstår som sannolikt att han är ägare eller annars har rätt till egendomen.

I beslut om hävande av beslag skall om möjligt anges till vem egendomen skall lämnas. I annat fall ankommer det på polismyndigheten att pröva frågan.

I paragrafen har införts en regel om vad som skall ske med beslagtagen egendomen när beslaget har hävts. Bestämmelsen är avsedd att tillämpas också i de fall då ett beslag skall anses hävt trots att något formligt beslut om hävande inte har meddelats. Ett beslag anses hävt om rätten underlåter att uttala sig i en beslagsfråga då målet avgörs (se avsnitt 9.8.1). I ett sådant fall är polismyndigheten följaktligen skyldig att återställa den beslagtagna egendomen. Detsamma gäller om rätten inte uttalar sig i förekommande beslagsfrågor när ett mål skrivs av eller, såvitt gäller återställandebeslag, när rätten genom beslut förordnar att ett enskilt anspråk skall handläggas i den för tvistemål stadgade ordningen.

I andra stycket har införts en bestämmelse om de fall där man får frångå huvudregeln om att beslagtagen egendom skall återställas till den från vilken egendomen togs. Om det står helt klart att den som är berättigad att utfå egendomen inte vill ha den tillbaka, får egendomen lämnas till någon annan som gör anspråk på den, antingen det är ägaren, en nyttjanderättshavare eller en panthavare. För det fall att det inte kan utredas från vem egendomen togs, får den också lämnas ut till någon annan som gör anspråk på den. I andra fall får varken åklagare eller polisman göra avsteg från huvudregeln till men för den från vilken egendomen togs. Om den till vilken egendomen skall återställas uppdrar åt någon annan att hämta den, bör polisen dock givetvis lämna ut egendomen till ombudet.

För att tidigare beslagtagen egendom skall få lämnas ut till någon annan än den från vilken den togs krävs dessutom att det är sannolikt att den som gör anspråk på egendomen har rätt till den. Det behövs inte några mer ingående undersökningar, om det inte är påkallat av några särskilda förhållanden. Är det t.ex. en bil som har tagits i beslag kan det vara tillräckligt med en kontroll av vem som är registrerad som ägare. Vanligtvis är det tillräckligt emellertid att polisen prövar frågan mot bakgrund av de fakta som har framkommit. Om det därvid

framstår som sannolikt att den som gör anspråk på egendomen är ägare eller annars har rätt till egendomen, bör egendomen få lämnas ut. Om det enligt polisens bedömning inte är sannolikt att den som gör anspråk på egendomen verkligen har en rätt till den, bör polisen således inte lämna ut den.

Enligt sista stycket ankommer det på polismyndigheten att avgöra till vem egendomen skall lämnas ut i de fall då domstolen eller åklagaren inte har uttalat sig i frågan.

27 kap. 27 §

Om den som har rätt att få ut beslagtagen egendom inte hämtar denna inom tre månader från det att han underrättades om att egendomen fanns att avhämta, får polismyndigheten sälja egendomen för statens räkning.

Om egendomen inte enligt 26 § första eller andra stycket kan lämnas ut till någon, får polismyndigheten sälja egendomen för statens räkning tre månader efter det att beslaget hävdes. Om egendomens värde uppgår till mer än en fjärdedel av det basbelopp enligt lagen (1962:381) om allmän försäkring som gällde då beslaget verkställdes, får egendomen säljas först tre månader efter det att polismyndigheten genom kungörelse har uppmanat rättsinnehavaren att göra anspråk på egendomen.

Om förfarandet med egendom som får säljas för statens räkning och om rätt för ägare eller annan som har rätt till egendomen att få egendomen utlämnad till sig eller att erhålla ersättning finns bestämmelser i lagen (1974:1066) om förfarande med förverkad egendom och hittegods m.m.

Närmare föreskrifter om sättet för kungörande enligt andra stycket lämnas av regeringen eller den myndighet som regeringen bestämmer.

I denna paragraf har införts en bestämmelse om att beslagtagen egendom under vissa förutsättningar får säljas för statens räkning sedan beslaget har hävts (se avsnitt 9.8.7). Syftet med bestämmelsen är att lösa de praktiska problem som uppstår om egendomen inte hämtas ut och polisen därför måste förvara den under lång tid. Det är därvid tillräckligt att egendomen får säljas för statens räkning, på samma sätt som egendom som har tagits i förvar enligt stöldgodslagen. Egendomen tillfaller således inte staten. Om någon sedan egendomen har försålts visar sig ha ett rättmätigt anspråk på den, har han därför rätt till ersättning.

Av första stycket följer att egendom får säljas om den från vilken egendomen togs eller den som annars har rätt till den, inte hämtar ut den inom tre månader från det att han underrättades om att egendomen

fanns att avhämta. Underrättelsen bör innehålla uppgift om att egendomen kan komma att säljas för statens räkning om den inte avhämtas inom viss tid. Om egendomen inte hämtas inom tidsfristen får polismyndigheten förfara med den enligt bestämmelserna i lagen om förfarande med förverkad egendom och hittegods m.m. Reglerna i denna lag om rätt för ägare eller annan som har rätt till egendomen att få egendomen utlämnad till sig eller att få ersättning för försåld egendom, är därvid tillämpliga.

Av andra stycket följer vidare att beslagtagen egendom får säljas för statens räkning även för det fall att det inte går att utreda från vem egendomen togs eller om den från vilken egendomen togs inte vill kännas vid godset och varken ägaren eller annan som har rätt till godset har gjort anspråk på det. Är det fråga om mer värdefull egendom skall polismyndigheten genom kungörelse uppmana rättsinnehavaren att anmäla sig inom tre månader. Egendom vars värde understiger en fjärdedel av basbeloppet får säljas tre månader efter det att beslaget hävdes, även om kungörelse inte har utfärdats. I båda fallen bör polisen först försöka utreda vem som kan ha rätt till egendomen. Det kan vara lämpligt att i vissa fall förlänga fristen, t.ex. om det är fråga om särskilt värdefull egendom eller om omständigheterna i övrigt är sådana att det är påkallat.

Om någon anmäler att han har anspråk på egendomen bör polismyndigheten göra en viss prövning innan egendomen lämnas ut. Om det av omständigheterna framstår som sannolikt att den som har framställt anspråket är ägare eller annars har rätt till egendomen får polismyndigheten lämna ut egendomen. I andra fall kan egendomen säljas. Om flera gör anspråk på samma egendom och det inte går att avgöra vem av dem som är berättigad att erhålla egendomen bör polismyndigheten som regel vänta med att sälja egendomen till dess att någon av dem som gör anspråk på den kan styrka sin rätt. Bestämmelsen om försäljning bör tillämpas med försiktighet i de fall det är tveksamt vem som har rätt till egendomen. Skulle egendomen ändå komma att säljas innan frågan om vem som har rätt till den har blivit avgjord är den som senare visar sig ha rätt till egendomen berättigad till ersättning.

I 28 - 30 §§ har intagits regler om dokumentation och övriga bestämmelser.

27 kap. 28 §

Över beslag skall föras protokoll.
Av protokollet skall framgå
1. vem som har beslutat om beslaget,
2. grunden för beslutet och tiden när det har fattats,
3. vilken egendom som har tagits i beslag och
4. från vem den beslagtagna egendomen har tagits.
Den som har beslutat om beslaget är ansvarig för att protokoll upprättas.
Den som *har* drabbats av ett beslag *har* på begäran *rätt att få* bevis om beslaget.

Paragrafen, som kommenteras i avsnitt 9.9, motsvarar nuvarande 27 kap. 13 § rättegångsbalken.

Protokoll över beslag skall enligt paragrafen innehålla uppgift bl.a. om namnet på den som har beslutat om beslaget och grunden för beslutet. Det är de faktiska omständigheterna som skall redovisas. Liksom enligt gällande rätt skall den beslagtagna egendomen anges. Dessutom skall protokollet innehålla uppgift om vem egendomen har tagits från. Det kan visserligen inte krävas att ett protokoll sätts upp genast, men det bör ske så snart som möjligt. Protokoll behöver inte sättas upp särskilt och uppgifterna behöver inte heller antecknas på någon särskild sorts blankett. Det är den som har beslutat om beslaget som är ansvarig för att protokollet upprättas.

Bestämmelsen i tredje stycket motsvarar nuvarande 27 kap. 13 § andra stycket, med den ändringen att ett bevis om beslag inte behöver innehålla uppgift om det brott som misstanken avser.

27 kap. 29 §

Egendom som skäligen kan antas vara *förverkad* enligt 36 kap. 3 § brottsbalken, *får tas* i beslag. Härvid *gäller* bestämmelserna i detta kapitel om beslag.

Paragrafen motsvarar nuvarande 27 kap. 14 a § rättegångsbalken (se avsnitt 9.5).

27 kap. 30 §

För säkerställande av utredning om brott *får* byggnad eller rum tillstängas, tillträde till visst område förbjudas, förbud meddelas mot flyttande av visst föremål eller annan *liknande* åtgärd vidtagas.

Om åtgärd, som nu nämnts, *gäller* i tillämpliga delar vad *som är föreskrivet* i detta kapitel om beslag.

Paragrafen motsvarar nuvarande 27 kap. 15 § rättegångsbalken.

Övrigt

Den nuvarande bestämmelsen i 27 kap. 17 § har tagits bort, vilket inte är avsett att innefatta någon ändring i sak. Vad som sägs i denna paragraf torde gälla även om det inte har kommit till särskilt uttryck i lag.

I 27 kap. 31 - 38 §§ rättegångsbalken finns bestämmelser om hemlig teleavlyssning och hemlig teleövervakning, vilka motsvarar nuvarande 18 - 25 §§. Nya 37 § innehåller en följdändring.

---

28 kap. Om undersökningar

I 28 kap. rättegångsbalken regleras framför allt sådana tvångsmedel som förekommer under en förundersökning. Av praktiska skäl regleras i samma kapitel också vissa andra straffprocessuella tvångsmedel som används sedan förundersökningen har avslutats och som syftar till att en rättegång med anledning av brottet skall kunna genomföras.

Kapitlet inleds med en proportionalitetsregel. Därefter kommer regler om undersökning av hus, rum och andra utrymmen samt områden (2 - 6 §§) samt om kroppsvisitation och kroppsbesiktning (7 - 10 §§).

28 kap. 1 §

Tvångsmedel som avses i detta kapitel får beslutas endast om skälen för åtgärden uppväger det intrång eller men i övrigt som åtgärden innebär för den som berörs eller för något annat motstående intresse.

Beslut om tvångsmedel skall verkställas på ett sätt som är försvarligt med hänsyn till den berördes integritet, åtgärdens syfte och övriga omständigheter. Måste tvång tillgripas, skall detta ske endast i den form och den utsträckning som behövs för att det avsedda resultatet skall uppnås.

I den inledande paragrafen i 28 kap. rättegångsbalken har proportionalitetsprincipen kommit till uttryck. Paragrafens första stycke motsvarar nuvarande 28 kap. 3 a §, vilken enligt sin ordalydelse endast gällde beträffande beslut om tvångsmedel. Andra stycket i paragrafen har införts för att markera att proportionalitetsprincipen skall tillämpas även vid verkställigheten av ett beslut om tvångsmedel (avsnitt 8.2.1). Som en följd härav har vissa detaljerade föreskrifter om förfarandet vid undersökning, kroppsvisitation och kroppsbesiktning tagits bort. Det gäller bl.a. den nuvarande bestämmelsen i 28 kap. 6 § första stycket rättegångsbalken, enligt vilken olägenhet eller skada inte får förorsakas utöver vad som är oundgängligen nödvändigt. Även om bestämmelsen har tagits bort följer det av proportionalitetsregeln att den som verkställer ett beslut om tvångsmedel inte får orsaka mer skada än vad som kan anses försvarligt för att åtgärden skall kunna företas. Av proportionalitetsregeln följer vidare att den som exempelvis har brutit upp en dörr för att kunna genomföra en undersökning i möjlig mån skall tillsluta utrymmet sedan förrättningen är avslutad (jämför nuvarande 6 § andra stycket) samt att undersökning normalt inte bör företas annat än på dagtid (nuvarande 6 § tredje stycket). En undersökning får allmänt sett inte vara mer omfattande än vad som är försvarligt med hänsyn till syftet med åtgärden och motstående intressen. Den särskilda bestämmelsen i 28 kap. 8 § om att brev och andra slutna handlingar inte får undersökas mer än vad som är försvarligt, har därför tagits bort (se avsnitt 8.2.2 och 9.7.4.).

Proportionalitetsregeln har liksom i 27 kap. rättegångsbalken placerats redan inledningsvis i kapitlet för att ytterligare betona betydelsen av regeln (se vidare kommentaren till 27 kap. 1 §).

28 kap. 2 §

Under en förundersökning får i enlighet med vad som anges i 3 och 4 §§ undersökning göras av

1. hus, rum och liknande utrymmen samt slutna förvaringsutrymmen och

2. allmänt tillgängliga utrymmen, förvaringsutrymmen som inte är slutna samt områden utomhus som inte är allmänt tillgängliga.

I paragrafen anges vilka olika områden och utrymmen som får undersökas under en förundersökning. Uppdelningen i två kategorier motiveras av skillnaden i integritetshänseende mellan olika utrymmen och områden. I 3 och 4 §§ anges olika förutsättningar för undersökningar. Strängare villkor föreskrivs för undersökningar av de mest integritetskänsliga utrymmena och områdena, vilka anges i 2 § 1, och något lindrigare villkor för undersökningar av de mindre integritetskänsliga utrymmena och områdena, vilka anges i 2 § 2.

Sådana undersökningar som avses med denna paragraf benämns i gällande rätt dels husrannsakan (28 kap. 1 - 3 §§), dels undersökning (28 kap. 10 §). Utredningen har valt det enhetliga begreppet undersökning för samtliga dessa ingripanden (se avsnitt 6.1.7).

Med hus, rum och liknande utrymmen (2 § 1) avses bostäder och andra utrymmen i byggnader, t.ex. kontorsrum, omklädningsrum på arbetsplatser, lagerlokaler eller fabriksutrymmen. Dessutom avses liknande utrymmen i t.ex. transportmedel, vilka företer likheter med rum och andra utrymmen i byggnader. Det kan t.ex. vara fråga om fartygshytter, bostadsutrymmen i husvagnar och husbilar, flygplanskabiner, tågkupéer eller passagerarutrymmen i bussar (se vidare avsnitt 6.1.2).

Med förvaringsutrymmen avses inte bara sådana utrymmen som är avsedda för förvaring, utan också andra som rent faktiskt används för förvaring. Att undersöka förvaringsutrymmen som inte är slutna innefattar ofta, men inte alltid, ett mindre intrång i den privata sfären än att undersöka ett slutet utrymme. I paragrafen skiljs därför mellan undersökning av slutna förvaringsutrymmen, som upptas bland de mer integritetskänsliga undersökningarna i 2 § 1, och undersökning av förvaringsutrymmen som inte är slutna och som upptas bland de mindre integritetskänsliga undersökningarna i 2 § 2 (se avsnitt 6.1.6). Med slutna förvaringsutrymmen menas inte bara utrymmen som är låsta, utan alla utrymmen som på något sätt är tillslutna. Bestämmelsen innebär i och för sig att ett förvaringsutrymme som vanligtvis brukar hållas stängt, men som för tillfället är öppet, kan undersökas på något lindrigare villkor än annars. Det kan emellertid finnas andra

omständigheter som gör att föremålet har ett särskilt skyddsvärde, t.ex. att det är fråga om en för tillfället öppen handväska eller portfölj. I sådana fall finns det anledning att särskilt uppmärksamma betydelsen av proportionalitetsprincipen.

Uppräkningen i 2 § 2 omfattar, förutom förvaringsutrymmen som inte är slutna, allmänt tillgängliga utrymmen och områden utomhus som inte är allmänt tillgängliga. Med allmänt tillgängliga utrymmen menas alla hus, rum och liknande utrymmen vilka är tillgängliga för allmänheten (se avsnitt 6.1.3). Med områden utomhus som inte är allmänt tillgängliga (2 § 2) avses sådana områden som nu omfattas av bestämmelsen i 28 kap. 10 §, exempelvis gårdsplaner, fabriksområden och byggplatser (se avsnitt 6.1.5).

Den nuvarande bestämmelsen i 28 kap. 3 § om särskilda villkor för husrannsakan i så kallade tillhåll har tagits bort (se avsnitt 6.1.4). Undersökning av sådana utrymmen skall därför ske efter de allmänna reglerna om undersökningar. Paragrafen avser enligt första stycket tvångsmedel under en förundersökning. Om undersökning företas innan det formellt har beslutats om inledande av förundersökning, skall förundersökning anses inledd (se avsnitt 4.3.2 och 9.2.1). En undersökning kan också företas sedan förundersökningen har avslutats och åtal har väckts. Om det beslutas om kompletterande förundersökning tillämpas förevarande paragraf. I andra fall gäller den särskilda bestämmelsen i 6 §.

28 kap. 3 §

Undersökning som avses i 2 § får göras
1. för att söka efter föremål som får tas i beslag eller
2. i övrigt för att ta reda på omständigheter som kan ha betydelse för utredning om brottet.
Utrymmen som avses i 2 § 1 får undersökas endast om det är föreskrivet fängelse för brottet. Därvid får undersökning göras
1. hos den som är skäligen misstänkt för brottet och av förvaringsutrymmen som han disponerar,
2. där brottet har begåtts,
3. där den misstänkte har gripits eller
4. där det annars finns synnerlig anledning att anta att åtgärden kommer att leda till det avsedda resultatet.

Paragrafen innehåller bestämmelser om reell undersökning. I första stycket tas syftet med sådan undersökning upp - bestämmelsen motsvarar i detta hänseende nuvarande 28 kap. 1 § första stycket rättegångsbalken (avsnitt 6.2.2). I paragrafens andra stycke upptas förutsättningarna för reell undersökning (avsnitt 6.3). Bestämmelsen

är inte heller i detta hänseende avsedd att innefatta någon ändring i förhållande till vad som nu gäller enligt 28 kap. 1 § andra stycket och 28 kap. 3 §, såvitt avser allmänt tillgängliga utrymmen.

Bestämmelsen om verkan av samtycke till husrannsakan i nuvarande 28 kap. 1 § tredje stycket har tagits bort (se avsnitt 4.2). Till följd därav får varken samtycke eller begäran åberopas som stöd för en undersökning i straffprocessuellt syfte.

28 kap. 4 §

Undersökning som avses i 2 § får vidare göras
1. för att gripa en person
2. för att söka efter den som är anhållen eller häktad i sin utevaro,
3. för att söka efter den som enligt beslut skall hämtas till förhör, eller
4. för att söka efter den som enligt beslut skall kroppsvisiteras eller kroppsbesiktigas.
Undersökning av utrymmen som avses i 2 § 1 får göras endast
1. hos den som eftersöks eller
2. där det i övrigt finns synnerlig anledning att anta att den sökte uppehåller sig.

Paragrafen innehåller bestämmelser om undersökning för eftersökande av en person. I första stycket tas syftet med sådan undersökning upp - bestämmelsen är i detta hänseende avsedd att motsvara nuvarande 28 kap. 2 § rättegångsbalken. De ändringar som har gjorts klargör att undersökning inte får företas för att söka efter en person som senare eventuellt kan komma att anhållas eller häktas. Det förutsätts således att ett frihetsberövande har beslutats innan man beslutar om undersökning. Detsamma gäller vid undersökning för eftersökande av en person som enligt beslut skall hämtas till förhör eller underkastas kroppsvisitation eller kroppsbesiktning. Det förhåller sig annorlunda vid undersökning för gripande av en person. Eftersom en polisman inte har befogenhet att i förväg fatta ett beslut om gripande får undersökning företas i syfte att gripa en misstänkt person (se vidare avsnitt 6.2.3).

I paragrafens andra stycke upptas förutsättningarna för undersökning. Bestämmelsen är inte heller i detta hänseende avsedd att innefatta någon ändring i förhållande till vad som nu gäller enligt 28 kap. 2 § och 28 kap. 3 §, såvitt avser allmänt tillgängliga utrymmen.

28 kap. 5 §

För att gripa en person eller för att söka efter den som är anhållen eller häktad i sin utevaro får en polisman, efter tillstånd enligt andra stycket, undersöka varje transportmedel som passerar en viss plats.

Tillstånd till undersökning får meddelas om

1. det för brottet inte är föreskrivet lindrigare straff än fängelse i fyra år eller om det är fråga om försök till sådant brott samt

2. det finns särskild anledning att anta att den eftersökte kommer att passera platsen.

Tillstånd till undersökning skall gälla för viss längsta tid och viss plats.

Bestämmelsen motsvarar nuvarande 28 kap. 2 a §. Bestämmelsen är inte ändrad såvitt gäller syftet med eller förutsättningarna för undersökning av transportmedel som passerar viss plats. Däremot har beslutsordningen ändrats. Bestämmelsen är nu formulerad så att det måste fattas ett nytt beslut om husrannsakan för varje fordon som skall undersökas. Den nya lydelsen innebär att undersökning av transportmedel får ske först sedan tillstånd till undersökning har meddelats. Ett sådan tillstånd skall gälla för viss längsta tid och viss plats. När tillstånd har meddelats får varje fordon som passerar platsen undersökas, under förutsättning att det är förenligt med behovs- och proportionalitetsprinciperna, utan att särskilt beslut om undersökning fattas för respektive fordon (se avsnitt 8.1.2). Den nya ordningen innebär ingen ändring såvitt gäller kravet på dokumentation. Varje ingripande skall följaktligen dokumenteras.

28 kap. 6 §

Undersökning får vidare göras för att söka efter en person som skall

1. hämtas till inställelse vid rätten eller

2. delges stämning.

Även sedan förundersökningen har avslutats får undersökning göras för att söka efter någon som är häktad i sin utevaro.

Undersökning av utrymmen som avses i 2 § 1 får göras endast

1. hos den som eftersöks eller

2. där det finns synnerlig anledning att anta att den sökte uppehåller sig.

För undersökning av utrymmen som avses i 2 § 1, i syfte att delge stämning i brottmål, fordras dessutom att det för brottet är föreskrivet fängelse.

Paragrafen innehåller regler om sådan undersökning som rätten i princip är ensam behörig att besluta om (jfr 28 kap. 13 §). Det är framför allt fråga om tvångsmedel som förekommer sedan en förundersökning har avslutats och åtal har väckts. Även sådan undersökning som avses i 28 kap. 3 och 4 §§ kan förekomma sedan åtal har väckts. Det förutsätter dock att kompletterande förundersökning förekommer.

Enligt första stycket får undersökning företas för att söka efter en person som skall hämtas till inställelse vid rätten eller delges stämning. Hämtning till inställelse vid rätten förekommer framför allt för att få vittnen och andra att inställa sig till en huvudförhandling. Det kan emellertid också förekomma hämtning i samband med bevisupptagning under en förundersökning (23 kap. 15 § rättegångsbalken). I båda fallen får undersökning för eftersökande av den som skall hämtas beslutas med stöd av första stycket i denna paragraf.

Av andra stycket följer att undersökning får företas för verkställande av häktningsbeslut även sedan förundersökningen har avslutats. I sådana fall är rätten, utom i brådskande fall, ensam behörig att besluta om undersökning (28 kap. 13 §). Om förundersökning alltjämt pågår får undersökningen företas med stöd av 28 kap. 4 §, varvid även åklagare och annan förundersökningsledare får pröva frågor om undersökning (28 kap. 12 § första stycket).

I tredje och fjärde styckena upptas förutsättningarna för undersökning. Bestämmelsen är i detta hänseende inte avsedd att innefatta någon ändring i förhållande till vad som nu gäller (jfr dock förslag till ändring av nuvarande 28 kap. 2 § i prop. 1994/95:188).

I 28 kap. 7 - 10 §§ finns bestämmelser om kroppsvisitation och kroppsbesiktning.

28 kap. 7 §

Under en förundersökning får i enlighet med vad som anges i 8 § kroppsvisitation göras.

Med kroppsvisitation avses

1. en undersökning av kläder och annat som någon bär på sig samt

2. en mindre ingripande undersökning av kroppens yttre.

I andra stycket har tagits in en definition av begreppet kroppsvisitation (se avsnitt 7.3.2). Utgångspunkten för definitionen är att kroppsvisita-

tion utgör sådana intrång i den fysiska integriteten som inte är så allvarliga att de betraktas som kroppsbesiktning. Kroppsvisitation omfattar därför en undersökning av kläder och annat som någon bär på sig samt, vilket innefattar en nyhet, en mindre ingripande undersökning av kroppens yttre. Enligt gällande rätt anses det vara fråga om kroppsbesiktning om en person måste knäppa upp en kragknapp eller vika upp skjortärmarna för att en polisman skall kunna se om han t.ex. har några skador på halsen eller armarna. Det anses också vara fråga om kroppsbesiktning om en polisman med våld öppnar en persons knutna hand för att se vad han gömmer i handen. Den nya definitionen innebär emellertid att kroppsvisitation också omfattar de minst ingripande undersökningarna av kroppens yttre, vilka typiskt sett behöver kunna företas i de situationer då en polisman undersöker en persons kläder för att t.ex. söka efter vapen, narkotika eller upplysningar om identiteten. Sådana enklare ingripanden uppfattas som regel inte som mer kränkande än en undersökning av kläderna. Närmare undersökningar av själva kroppen liksom provtagningar hänförs dock till kroppsbesiktning. Det är sålunda bara sådana ingripanden som syftar till att en polisman skall kunna granska en persons kropp som får företas med stöd av bestämmelserna om kroppsvisitation. Det kan också bara bli fråga om sådana granskningar som inte kräver att en person tar av alla sina kläder. Kroppsvisitation medför i normalfallet inte skyldighet för en person att klä av sig annat än t.ex. handskar, skor och strumpor samt att vika upp ärmarna eller knäppa upp ett par knappar i skjortan. Även om en polisman i samband med granskningen berör den undersöktes händer, fötter eller armar medför inte det att ingripandet är så allvarligt att det är fråga om en kroppsbesiktning. Ett ytterligare exempel på vad som är kroppsvisitation är att lyfta på den undersöktes hår. Att närmare genomsöka håret har av utredningen dock bedömts vara så integritetskränkande att det får betraktas som kroppsbesiktning.

Den nya definitionen av begreppet kroppsvisitation innebär till skillnad från den nuvarande att undersökning av föremål inte innefattas i begreppet kroppsvisitation. Egendom som påträffas i samband med en kroppsvisitation får dock enligt 28 kap. 8 § tredje stycket undersökas utan särskilt beslut därom.

28 kap. 8 §

Kroppsvisitation får, om det är föreskrivet fängelse för brottet, genomföras i syfte att

1. söka efter föremål som får tas i beslag eller

2. ta reda på omständigheter som kan ha betydelse för utredning om brottet.

Kroppsvisitation får avse

1. den som är skäligen misstänkt för brottet eller

2. annan, om det finns synnerlig anledning att anta att åtgärden kommer att leda till det avsedda resultatet.

Egendom som påträffas i samband med en kroppsvisitation får undersökas i de syften som anges i första stycket.

I första stycket tas syftet med kroppsvisitation upp. Bestämmelsen motsvarar i detta hänseende nuvarande 28 kap. 11 § första stycket rättegångsbalken. I andra stycket anges förutsättningarna för kroppsvisitation. Inte heller i detta hänseende innefattar bestämmelsen någon ändring i förhållande till vad som tidigare gällde enligt 28 kap. 11 § andra stycket.

Av tredje stycket följer att egendom som påträffas i samband med en kroppsvisitation får undersökas i de syften som sägs i första stycket. En sådan undersökning innefattas inte i själva kroppsvisitationen, ett synsätt som är en nyhet i förhållande till vad som nu gäller enligt 28 kap. 11 § tredje stycket, utan utgör ett självständigt tvångsmedel, likställt med andra undersökningar av föremål (ändringen kommenteras närmare i avsnitt 7.3.3). Något formellt beslut om sådan undersökning behöver inte fattas, lika litet som det behöver fattas ett formellt beslut om undersökning av föremål som påträffas vid undersökning av t.ex. en bostad. Undersökningen kan i stället stödjas direkt på beslutet om kroppsvisitation. Undersökningsrätten omfattar all egendom som kan anses *påträffad i samband med en kroppsvisitation*, t.ex. plånböcker, väskor, paket, resväskor, barnvagnar och annat som den visiterade för med sig. Ett beslut om kroppsvisitation bör dock inte mer eller mindre automatiskt medföra undersökning av all egendom som den visiterade har med sig. Den som genomför en kroppsvisitation är skyldig att fortlöpande ta ställning till hur långt undersökningen bör sträcka sig och om också egendom som påträffas vid kroppsvisitationen bör undersökas.

28 kap. 9 §

Under en förundersökning får i enlighet med vad som anges i 10 § kroppsbesiktning genomföras.

Med kroppsbesiktning avses

1. en mer ingripande undersökning av kroppens yttre än som avses i 7 § om kroppsvisitation,

2. tagande av hårprov, hudprov, salivprov och blodprov samt andra provtagningar som inte kräver en undersökning av kroppens inre samt

3. undersökning av kroppens inre samt tagande från människokroppen av andra prov än som avses i 2.

En kroppsbesiktning får inte utföras så att den undersökte riskerar framtida ohälsa eller skada.

Enligt förslaget får kroppsbesiktning genomföras i enlighet med vad som anges i 10 §. I andra stycket har tagits in en definition av begreppet kroppsbesiktning som närmast motsvarar nuvarande 28 kap. 12 §. Uppdelningen i tre kategorier motiveras av skillnaden i integritetshänseende mellan olika undersökningar (se avsnitt 7.4.2). I 10 §, där förutsättningarna för kroppsbesiktning anges, föreskrivs något lindrigare villkor för de mindre integritetskränkande undersökningarna, vilka anges i 9 § 1 och 2, och strängare villkor för de mest kränkande undersökningarna, vilka anges i 9 § 3.

Den nya definitionen av kroppsbesiktning innebär till skillnad från den nuvarande att undersökning av prover inte innefattas i själva kroppsbesiktningen. Prover som tas vid en kroppsbesiktning får dock enligt 28 kap. 10 § undersökas om det behövs för utredning om brottet.

Andra stycket i förevarande paragraf har överförts från nuvarande 28 kap. 12 §. Bestämmelsen har behandlats i avsnitt 7.3.1.

28 kap. 10 §

Kroppsbesiktning får göras i syfte att

1. söka efter föremål som får tas i beslag eller

2. ta reda på omständigheter som kan ha betydelse för utredning om brottet.

Kroppsbesiktning som avses i 9 § första stycket 1 och 2 får göras

1. av den som är skäligen misstänkt för brottet, om det är föreskrivet fängelse för brottet, eller

2. av annan, om det för brottet är föreskrivet fängelse två år eller däröver och det finns synnerlig anledning att anta att åtgärden kommer att leda till det avsedda resultatet.

Kroppsbesiktning som avses i 9 § första stycket 3 får göras

1. av den som är skäligen misstänkt för brottet, om det för brottet är föreskrivet fängelse två år eller däröver, eller

2. av annan, om det för brottet inte är föreskrivet lindrigare straff än fängelse i två år och det finns synnerlig anledning att anta att åtgärden kommer att leda till det avsedda resultatet.

Prover som tas vid en kroppsbesiktning får undersökas om det behövs för utredning om brottet.

I första stycket tas syftet med kroppsbesiktning upp. Bestämmelsen motsvarar i detta hänseende nu gällande 28 kap. 12 § första stycket rättegångsbalken. I paragrafens andra stycke har förutsättningarna för kroppsvisitation tagits in. I detta hänseende har väsentliga ändringar gjorts i förhållande till vad som nu gäller enligt 28 kap. 12 §.

Då det gäller förutsättningarna för kroppsbesiktning har några ändringar inte företagits såvitt gäller de lindrigare formerna av kroppsbesiktning (9 § första stycket 1 och 2) av någon som är skäligen misstänkt. Däremot har förutsättningarna skärpts för de mer integritetskränkande undersökningarna (9 § första stycket 3) såvitt gäller den som är skäligen misstänkt (se avsnitt 7.4.3). Genom denna bestämmelse har det dessutom införts regler om kroppsbesiktning av annan än den som är skäligen misstänkt, t.ex. en målsägande (se avsnitt 7.3.4). Förutsättningarna för kroppsbesiktning av målsägande och andra som inte är skäligen misstänkta för brott är generellt sett strängare än vad som annars gäller (se avsnitt 7.4.3 och 7.4.4).

Av tredje stycket i paragrafen följer att prover som tas vid en kroppsbesiktning får undersökas om det behövs för utredning om brottet. En sådan undersökning innefattas inte i begreppet kroppsbesiktning, vilket är en nyhet i förhållande till vad som tidigare gällde (ändringen kommenteras närmare i avsnitt 7.3.1).

I 28 kap. 11 - 13 §§ upptas bestämmelser om vem som är behörig att besluta om undersökning, kroppsvisitation och kroppsbesiktning.

28 kap. 11 §

Frågor om användande av tvångsmedel enligt 2, 5, 7 och 9 §§ prövas av åklagare, annan förundersökningsledare eller polisman enligt vad som sägs i 12 §. En fråga om tvångsmedel får också prövas av rätten på yrkande av åklagaren.

Frågor om tvångsmedel skall prövas av rätten eller, i brådskande fall, av åklagaren, om det finns risk för att det genom åtgärden kommer att röjas

1. uppgifter som omfattas av tystnadsplikt enligt 3 kap. 3 § tryckfrihetsförordningen eller 2 kap. 3 § yttrandefrihetsgrundlagen, eller 2. andra uppgifter i skriftliga handlingar och i annat som enligt 27 kap. 6 - 14 §§ inte får tas i beslag.

Paragrafen, som motiveras närmare i avsnitt 8.1.1 och 8.1.2, innehåller de grundläggande reglerna om vem som är behörig att besluta om undersökning, kroppsvisitation och kroppsbesiktning under en förundersökning. Bestämmelsen i andra stycket ersätter den nuvarande regeln i 28 kap. 4 § första stycket rättegångsbalken, enligt vilken frågor om husrannsakan bör prövas av rätten om husrannsakan kan antas bli av stor omfattning eller medföra synnerlig olägenhet för den hos vilken husrannsakan företas. Den nya bestämmelsen motsvarar i huvudsak vad som gäller enligt praxis. Detta innebär att rätten, utom i brådskande fall, är ensam behörig att besluta om tvångsmedel i de fall då konkreta omständigheter ger anledning att anta att man genom ingripandet kommer att röja anonymitetsskyddade eller integritetskänsliga uppgifter. För det fall att det finns en konkret risk för att man genom en undersökning kommer att röja t.ex. innehållet i ett skriftligt meddelande mellan närstående skall frågan om tvångsmedel således underställas rättens prövning. Så kan t.ex. vara fallet om man redan på förhand kan säga att undersökningen kommer att omfatta privata brev. Det är dock inte nödvändigt att begära rättens prövning då man visserligen av erfarenhet vet att det finns risk för att man vid undersökningen kommer att påträffa privata brev, men det inte finns någon konkret omständighet som stöder antagandet i det särskilda fallet. Inte heller är det nödvändigt att begära rättens prövning om det inte finns något som tyder på att undersökningen behöver omfatta exempelvis privata brev som kan komma att påträffas. Vid undersökning av en bostad för eftersökande av en person torde det som regel inte finnas någon konkret risk för att personliga meddelanden mellan närstående kommer att röjas. En undersökning för eftersökande av brottsverktyg eller stöldgods torde inte heller medföra risk för att man röjer känsliga uppgifter i skriftliga handlingar och annat. En sådan risk kan dock uppstå om undersökningen syftar till eftersökande av information av visst slag.

28 kap. 12 §

Frågor om undersökning enligt 3 och 4 §§ prövas av rätten, åklagaren eller annan förundersökningsledare. Även en polisman får pröva sådana frågor om undersökningen avser utrymmen som anges i 2 § 2 eller om det är ett brådskande fall.

Frågor om tillstånd till undersökning enligt 5 § prövas av rätten, åklagaren eller, i brådskande fall, av annan förundersökningsledare.

Frågor om kroppsvisitation enligt 7 § prövas av rätten, åklagaren eller annan förundersökningsledare eller, i brådskande fall, av polisman.

Frågor om kroppsbesiktning enligt 9 § första stycket 1 eller 2 prövas av rätten, åklagaren, annan förundersökningsledare eller, om det är ett brådskande fall och åtgärden avser någon som är skäligen misstänkt, av polisman.

Frågor om kroppsbesiktning enligt 9 § första stycket 3 prövas av rätten eller av åklagaren, om ingripandet avser någon som är skäligen misstänkt eller om det är ett brådskande fall.

Paragrafen innehåller bestämmelser om vem som har befogenhet att besluta om olika tvångsmedel under en förundersökning. Förutom vad som sägs i förevarande paragraf, gäller också de allmänna bestämmelserna i 12 §.

I första stycket ges bestämmelser om befogenheten att besluta om undersökning enligt 3 och 4 §§. Bestämmelsen innefattar den ändringen att frågor om undersökning för verkställande av ett häktningsbeslut under en förundersökning skall prövas av rätten, åklagaren eller någon annan förundersökningsledare (se avsnitt 8.1.2). Tidigare prövades sådana frågor av polismyndigheten. En annan nyhet är att en polisman får besluta om undersökning av utrymmen som är allmänt tillgängliga även om det inte är ett brådskande fall (se avsnitt 8.1.4).

Andra stycket handlar om undersökning av fordon som passerar viss plats. Enligt 28 kap. 5 § fordras för sådan undersökning ett generellt tillstånd som gäller under viss tid och på plats. Tillstånd skall enligt förevarande paragraf meddelas av rätten, åklagaren eller, i brådskande fall, av annan förundersökningsledare. En polisman som inte är förundersökningsledare får således inte meddela tillstånd till undersökning enligt 5 §.

Tredje stycket handlar om kroppsvisitation och innefattar ingen ändring i förhållande till vad som tidigare gällde.

I fjärde och femte styckena upptas regler om vem som får besluta om kroppsbesiktning. I förhållande till tidigare ordning innebär den

nya bestämmelsen att en polisman i brådskande fall endast får besluta om lindrig kroppsbesiktning (9 § första stycket 1 och 2) av någon som är skäligen misstänkt. Om det inte är ett brådskande fall eller om ingripandet avser t.ex. en målsägande skall frågan om kroppsbesiktning prövas av rätten, åklagaren eller annan förundersökningsledare. Frågor om de mest ingripande formerna av kroppsbesiktning (9 § första stycket 3) får till skillnad från vad som tidigare gällde aldrig prövas av en polisman. Om ingripandet avser någon som är skäligen misstänkt eller om det är ett brådskande fall får åklagaren besluta. I andra fall skall frågan om kroppsbesiktning underställas rättens prövning.

28 kap. 13 §

Frågor om undersökning enligt 6 § prövas av rätten. Även en polisman får pröva sådana frågor om undersökningen avser utrymmen som anges i 2 § 2 eller i övrigt om det är ett brådskande fall.

Av paragrafen, som motiveras närmare i avsnitt 8.1.2, följer att rätten i princip är ensam behörig att pröva vissa frågor om undersökning (jfr 28 kap. 6 §). Det är framför allt fråga om tvångsmedel som förekommer sedan en förundersökning har avslutats och åtal har väckts.

Bestämmelsen innefattar den ändringen i förhållande till tidigare 28 kap. 4 och 5 §§ att frågor om undersökning för verkställande av häktningsbeslut sedan förundersökning har avslutats eller för eftersökande av den som skall hämtas till rätten, inte skall prövas av polismyndigheten utan av domstolen. Detta överensstämmer med vad som gäller beträffande frågor om undersökning för eftersökande av den som skall delges stämning i brottmål. Paragrafen innefattar vidare den ändringen att polisman i brådskande fall får besluta om undersökning även för delgivning av stämning.

I 28 kap. 14 - 17 §§ ges bestämmelser om förfarandet vid verkställighet av beslut om tvångsmedel. Regeln i 15 § är tillämplig vid undersökningar, reglerna i 16 och 17 §§ vid kroppsvisitation och kroppsbesiktning och regeln i 18 § i samband med alla tvångsmedel enligt 28 kap.

28 kap. 14 §

Undersökning enligt detta kapitel utförs av en polisman. Han får anlita biträde om det behövs för att undersökningen skall kunna genomföras. Målsäganden och hans ombud får också vara närvarande, om det är av väsentlig betydelse för utredningen.

Den som berörs av undersökningen har rätt att vara närvarande. Han skall därför beredas tillfälle att närvara och har också rätt att tillkalla ett vittne om inte undersökningen därigenom skulle uppehållas. Är det fråga om undersökning av utrymmen som avses i 2 § 1 krävs dock att dröjsmålet skulle medföra väsentligt men för utredningen, för att undantag skall få göras från skyldigheten att bereda en person tillfälle att närvara och att tillkalla vittne.

Åklagare eller annan förundersökningsledare får förordna att den som berörs av undersökningen inte skall ha rätt att vara närvarande och att han inte skall ha rätt att tillkalla vittne, om detta är av synnerlig vikt för en förundersökning om ett allvarligt brott.

Den som har företagit en undersökning som avses i 2 § 1 hos någon som inte har varit närvarande, skall underrätta den berörde om åtgärden. Underrättelsen skall lämnas genast, om det inte av särskilda skäl kan antas motverka syftet med åtgärden.

Paragrafen, som motiveras närmare i avsnitt 8.2.2, motsvarar med vissa ändringar nuvarande 28 kap. 7 § rättegångsbalken.

Enligt första stycket får en polisman anlita ett biträde om det behövs för att en undersökning skall kunna genomföras. Målsäganden och hans ombud får också vara närvarande vid undersökningen, om det är av väsentlig betydelse för utredningen. Paragrafen innefattar i detta hänseende inte någon ändring i förhållande till vad som tidigare gällde. Det är således inte avsett att målsäganden annat än undantagsvis skall vara närvarande vid en undersökning, vilket är motiverat bl.a. med hänsyn till dennes motsatta intressen.

I andra stycket betonas rätten för den som berörs av en undersökning att vara närvarande vid förrättningen. Närvarorätten medför att den som är hemma när polisen kommer för att undersöka hans bostad har rätt att stanna kvar under förrättningen. Den som inte är hemma då polisen kommer för att göra en undersökning skall erhålla tillfälle att övervara förrättningen. Det förutsätts att polisen i sådana situationer tillkallar honom, vilket motsvarar vad som tidigare gällde enligt 28 kap. 7 § andra stycket rättegångsbalken. Den som berörs av en undersökning har, liksom enligt den tidigare gällande bestämmelsen, även rätt att tillkalla ett vittne.

Av andra stycket följer vidare att polisen under vissa förutsättningar inte behöver tillkalla den som berörs av en undersökning men som inte är hemma när förrättningen skall påbörjas. Undantaget gäller i sådana

situationer då det framstår som svårt att få tag på den berörde och undersökningen skulle komma att uppehållas i avvaktan på att den berörde gavs tillfälle att närvara. Är det fråga om en undersökning som avses i 28 kap. 1 § 1, dvs. en undersökning av det mest integritetskänsliga slaget, fordras dessutom att uppehållet skulle vara till väsentligt men för utredningen.

I tredje stycket har intagits en bestämmelse som ger polisen befogenhet att hindra en person från att vara närvarande vid en förrättning om det redan från början står klart att hans närvaro skulle kunna vara till skada för utredningen. Undantag får enligt denna bestämmelse göras om det är av synnerlig vikt för en förundersökning om ett allvarligt brott att en viss person inte är närvarande vid en undersökning. Det är framför allt i samband med utredning om en pågående brottslig verksamhet som det kan vara till skada för utredningen att behöva underrätta en person om en förestående undersökning. Så kan t.ex. vara fallet i samband med utredning av grovt narkotikabrott, då s.k. kontrollerade leveranser förekommer. Ett annat exempel är förundersökning om pågående allvarlig ekonomisk brottslighet, då det på grund av risken för att den misstänkte undanröjer bevismaterial kan finnas anledning att inte underrätta honom om en förestående undersökning av hans bostad eller kontor.

Undantagsreglerna medför även att en viss person kan hindras att närvara som vittne vid en förrättning, om hans närvaro skulle vara till synnerligt men för utredningen. Så kan exempelvis vara fallet om vittnet är misstänkt för medbrottslighet. Under sådana förhållanden bör den som berörs av undersökningen ges tillfälle att tillkalla ett annat vittne.

Förutom i de två undantagsfall som nämns i paragrafen har den som berörs av en undersökning ovillkorlig rätt att dels själv vara närvarande vid förrättningen, dels ha ett vittne med sig. Det kan dock påpekas att den som stör eller hindrar en förrättning kan avlägsnas även på denna grund (jfr 16 kap. 4 § brottsbalken om störande av förrättning).

Bestämmelsen i nuvarande 28 kap. 7 § första stycket, om att det vid förrättningen om möjligt skall närvara ett av förrättningsmannen anmodat trovärdigt vittne, har tagits bort. Om den som berörs av en undersökning inte är närvarande vid ingripandet, kan det i och för sig vara lämpligt att den polisman som skall genomföra förrättningen ser till att han inte är ensam.

Av fjärde stycket följer att den som har företagit en undersökning av ett hus, rum eller liknande utrymme eller av ett slutet förvaringsutrymme hos någon som inte har varit närvarande, skall underrätta den berörde om åtgärden. Underrättelsen skall lämnas genast, om det inte av särskilda skäl kan antas motverka syftet med åtgärden. Kravet att

det skall finnas särskilda skäl är nytt. Det innebär att det skall finnas åtminstone någon konkret omständighet som gör att det kan antas att underrättelsen skulle motverka syftet med åtgärden. En annan nyhet är att det får anstå med underrättelse också då förundersökningen har avslutats, t.ex. då polisen söker efter en person som skall delges stämning eller som skall hämtas till förhandling.

28 kap 15 §

Kroppsvisitation utförs av en polisman.

Kroppsbesiktning enligt 9 § första stycket 1 eller 2 utförs av en polisman, en läkare eller en sjuksköterska. En polisman får dock inte ta blodprov. Kroppsbesiktning enligt 9 § första stycket 3 utförs av en läkare.

Den som utför kroppsvisitation eller kroppsbesiktning får anlita biträde om det behövs för att åtgärden skall kunna genomföras.

Den som skall kroppsvisiteras eller kroppsbesiktigas har rätt att tillkalla ett vittne, om det inte skulle uppehålla undersökningen på ett sådant sätt att det skulle vara till men för utredningen.

Kroppsvisitation och kroppsbesiktning bör, om det inte finns särskilda skäl däremot, utföras och bevittnas av personer av samma kön som den undersökte eller av sjukvårdspersonal, om den som berörs skulle uppfatta det som särskilt integritetskränkande att personer av motsatt kön är närvarande. Vid kroppsbesiktning som avses i 9 § första stycket 3 får dock endast sjukvårdspersonal, eller annan som är av samma kön som den undersökte, vara närvarande.

Paragrafen motsvarar med vissa ändringar nuvarande 28 kap. 13 §. De närmare skälen för ändringarna framgår av avsnitt 8.2.3. Bestämmelsen i nuvarande 28 kap. 13 § andra stycket, om att förrättning som är av mera väsentlig omfattning skall verkställas inomhus och i avskilt rum, har tagits bort. Det följer emellertid av proportionalitetsprincipen att ett ingripande alltid skall företas på ett sådant sätt att tillbörlig hänsyn tas till den berördes integritet. Kroppsbesiktning bör därför som regel företas inomhus och i avskilt rum om den som skall kroppsbesiktigas måste ta av sig kläderna. Kroppsvisitation behöver inte nödvändigtvis företas inomhus, men bör i vart fall företas på ett sådant sätt att det inte väcker onödig uppmärksamhet.

Av första och andra styckena framgår vem som har rätt att utföra kroppsvisitation och kroppsbesiktning. Regleringen innebär att det tydligare än för närvarande anges vem som får utföra åtgärden. När den utförs av en läkare eller en sjuksköterska har denne ett eget ansvar för åtgärden.

I tredje stycket har införts en bestämmelse om att den som utför kroppsvisitation eller kroppsbesiktning får anlita ett biträde om det behövs för att åtgärden skall kunna genomföras. Detta motsvarar vad som enligt 14 § gäller vid undersökningar av hus, rum och liknande utrymmen och områden.

I fjärde stycket har införts rätt för den som skall kroppsvisiteras eller kroppsbesiktigas att tillkalla ett vittne, om det inte skulle uppehålla undersökningen på ett sådant sätt att det skulle vara till men för utredningen. Detta motsvarar också vad som enligt 14 § gäller vid undersökningar av hus, rum och liknande utrymmen och områden. Bestämmelsen i nuvarande 28 kap. 13 § andra stycket, om att det vid kroppsvisitation eller kroppsbesiktning som verkställs av annan än läkare såvitt möjligt skall närvara ett av förrättningsmannen anmodat trovärdigt vittne, har tagits bort. Om den som är föremål för ingripandet inte har tillkallat något eget vittne, ligger det emellertid i polismannens eget intresse att se till att han inte är ensam vid ingripandet.

Det femte stycket av förevarande paragraf reglerar i vilken utsträckning män får utföra eller bevittna kroppsvisitation eller kroppsbesiktning av kvinnor samt vice versa. Kroppsvisitation och kroppsbesiktning bör, om det inte finns särskilda skäl, utföras och bevittnas av personer av samma kön som den undersökte eller av sjukvårdspersonal, om den som berörs skulle uppfatta det som särskilt integritetskränkande att personer av motsatt kön är närvarande. En kvinnlig polisman bör således inte utföra eller bevittna en kroppsbesiktning av en man, om han skulle uppfatta det som kränkande. Detta innefattar en ändring i förhållande till den nuvarande regeln i 28 kap. 13 § tredje stycket rättegångsbalken. En annan ändring är att det inte finns något absolut förbud för män att undersöka kvinnor och tvärtom, utom vid den mest integritetskränkande formen av kroppsbesiktning, vilken avses i 9 § första stycket 3. Av lagtexten följer att endast sjukvårdspersonal eller annan som är av samma kön som den undersökte får vara närvarande vid sådan kroppsbesiktning. I andra fall är det avgörande om den som undersöks uppfattar det som särskilt integritetskränkande att personer av motsatt kön är närvarande. Om en undersökning inte kan genomföras utan att den som skall undersökas klär av sig, bör man så långt det är möjligt se till att den utförs och bevittnas av en person av samma kön. Om det finns särskilda skäl bör man emellertid acceptera att undersökningen företas av en person av motsatt kön. Det avgörande är omständigheterna i det enskilda fallet, bl.a. hur ingripande undersökning det är fråga om, hur den som berörs av undersökning uppfattar situationen och vilka möjligheter polisen har att finna en person av rätt kön. I samtliga fall skall man

ta hänsyn till proportionalitetsprincipen, enligt vilken undersökningen skall utföras på ett sätt som är försvarligt med hänsyn till den undersöktes integritet.

28 kap. 16 §

Den som skall kroppsvisiteras eller kroppsbesiktigas är skyldig att följa med till den plats där åtgärden skall företas. Om han vägrar får en polisman ta med honom.

Den som skall kroppsbesiktigas är skyldig att stanna kvar så länge det är oundgängligen nödvändigt för att åtgärden skall kunna genomföras, dock längst sex timmar. Den som vägrar att stanna kvar får hållas kvar.

I paragrafen har införts bestämmelser om de inskränkningar i en persons rörelsefrihet som får företas för att genomföra en kroppsundersökning. Paragrafen kommenteras närmare i avsnitt 8.2.4.

I nuvarande 28 kap. 12 § tredje stycket finns en bestämmelse om att den som skall kroppsbesiktigas får hållas kvar för ändamålet upp till sex timmar eller, om det finns synnerliga skäl, ytterligare sex timmar. Bestämmelsen har med hänsyn till Europakonventionens krav på lagstöd för inskränkningar i medborgarnas rörelsefrihet, kompletterats med en bestämmelse om polismans befogenhet att ta med en person till den plats där kroppsvisitation eller kroppsbesiktning skall genomföras. Om en kroppsvisitation eller en kroppsbesiktning av t.ex. integritetsskäl inte kan företas där personen ifråga påträffas, följer av första stycket att han är skyldig att följa med till den plats där åtgärden skall företas. Om han vägrar får polismannen ta med honom dit.

I andra stycket har, också av hänsyn till Europakonventionens krav såvitt gäller frihetsberövanden och andra inskränkningar i rörelsefriheten, föreskrivits skyldighet för den som skall kroppsbesiktigas att stanna kvar så länge det är oundgängligen nödvändigt för att åtgärden skall kunna genomföras, dock längst sex timmar. Denna skyldighet ligger till grund för bestämmelsen om polismans befogenhet att med tvång hålla kvar den som vägrar att stanna. I detta hänseende innefattar paragrafen en inskränkning i förhållande till vad som gäller nu. De närmare skälen för ändringen framgår av avsnitt 8.2.4. Om det finns behov av att hålla kvar en misstänkt för kroppsbesiktning under någon längre tid bör i första hand reglerna om straffprocessuella frihetsberövanden tillämpas. Som regel torde det också finnas skäl för åtminstone ett utredningsanhållande enligt 24 kap. 6 § andra stycket rättegångsbalken i de fall då polisen har behov av att hålla kvar en

misstänkt för kroppsbesiktning. Är förutsättningarna för anhållande inte uppfyllda medför proportionalitetsprincipen att det som regel inte är försvarligt att hålla kvar någon under så lång tid som tolv timmar.

28 kap. 17 §

Brev och andra slutna handlingar som påträffas i samband med en åtgärd enligt detta kapitel får öppnas efter förordnande av rätten, åklagare eller annan förundersökningsledare.

Paragrafen motsvarar nuvarande 28 kap. 8 § rättegångsbalken. Den nu gällande regeln om att post- och telegrafförsändelser, handelsböcker och andra enskilda handlingar inte får undersökas närmare har tagits bort (se avsnitt 9.7.4). Av proportionalitetsprincipen följer emellertid att en handling som påträffas av polisen inte får undersökas närmare än vad som är försvarligt med hänsyn till syftet med åtgärden.

---

28 kap. 18 §

Över åtgärder enligt detta kapitel skall föras protokoll.
Av protokollet skall framgå
1. vem som har beslutat om åtgärden,
2. grunden för beslutet och tiden när det har fattats,
3. vem eller vilka som har verkställt beslutet,
4. vem åtgärden har riktat sig mot,
5. tidpunkten för verkställigheten samt
6. vad som i övrigt har förekommit.
Ansvarig för att protokoll upprättas är i fråga om uppgifter som avses i 1 - 2, den som har fattat beslutet, och i fråga om uppgifter som avses i 3 - 6, den som har ansvaret för verkställigheten.
Den hos vilken undersökning har företagits eller den som har kroppsvisiterats eller kroppsbesiktigats har rätt att på begäran få bevis om åtgärden.

Paragrafen, som kommenteras i avsnitt 8.3, motsvarar nuvarande 28 kap. 9 § rättegångsbalken.

I paragrafen finns en föreskrift om att protokoll skall föras över användandet av tvångsmedel samt om vad som skall tas upp i protokollet. Det kan inte krävas att ett protokoll sätts upp genast, men det bör ske så snart som möjligt. Protokoll behöver inte sättas upp särskilt och uppgifterna måste inte heller antecknas på någon särskild

sorts blankett. Exempelvis får ett av en läkare utfärdat rättsintyg anses utgöra ett protokoll över kroppsbesiktning.

Den som har fattat beslut om tvångsmedelsanvändning är ansvarig för att beslutet dokumenteras och att grunden och tiden för beslutet framgår av protokollet. Med grunden för beslutet avses de faktiska omständigheterna i det särskilda fallet. Ansvaret för att uppgifter lämnas om vem eller vilka som har verkställt beslutet, vem åtgärden har riktat sig mot, tiden för verkställigheten samt vad som i övrigt har förekommit, åvilar den som har ansvaret för verkställigheten. Som regel är det en polisman som ansvarar för verkställigheten och som därför har att upprätta ett protokoll. En läkare som utför en kroppsbesiktning ansvarar dock för att åtgärden dokumenteras.

Bestämmelsen i tredje stycket motsvarar nuvarande 28 kap. 9 § andra stycket, med den ändringen att ett bevis om tvångsmedel inte behöver innehålla uppgift om det brott som misstanken avser.

28 kap. 19 §

Av den som är anhållen eller häktad *får* fotografi och fingeravtryck *tas. Han får också underkastas* annan *liknande* åtgärd. Vad nu sagts *gäller också* annan, om det *behövs* för *utredning* om *ett* brott, *för vilket är föreskrivet* fängelse.

Närmare bestämmelser om åtgärd, som här avses, meddelas av regeringen.

Paragrafen motsvarar nuvarande 28 kap. 14 § rättegångsbalken.

Övrigt

Bestämmelsen i 28 kap. 15 § har tagits bort, vilket inte är avsett att innefatta någon ändring i sak. Vad som sägs i denna paragraf torde gälla även om det inte har kommit till särskilt uttryck i lag.

11.2 Förslag till lag om ändring i lagen om förfarande med förverkad egendom och hittegods m.m

1 §

Denna lag gäller, om ej annat följer av bestämmelser i lag eller annan författning, egendom som

1. tillfallit staten på grund av förverkande eller
2. tillfallit staten enligt lagen (1938:121) om hittegods eller
3. tagits i förvar enligt lagen (1974:1065) om visst stöldgods m.m. *eller*
4. *får säljas enligt 27 kap. 27 § rättegångsbalken.*

7 §

Gör ägaren eller annan rättsinnehavare anspråk på egendom som tagits i förvar med stöd av lagen (1974:1065) om visst stöldgods m.m. *eller som får säljas enligt 27 kap. 27 § rättegångsbalken,* skall den lämnas ut till honom efter beslut av polismyndigheten, om den ej redan försålts eller förstörts.

Har egendomen reparerats eller på annat sätt förbättrats, är den som gör anspråk gällande enligt första stycket skyldig att betala kostnaden härför innan han utfår egendomen. Betalar han ej inom en månad efter det att särskild uppmaning därom delgivits honom, får egendomen försäljas i den ordning som anges i denna lag.

8 §

Försäljning av egendom som tagits i förvar med stöd av lagen (1974:1065) om visst stöldgods m.m. *eller som får säljas enligt 27 kap. 27 § rättegångsbalken,* sker för *statens* räkning.

Har egendomen försålts, har ägaren eller annan rättsinnehavare rätt till ersättning. Denna utgår dock ej med högre belopp än som influtit vid försäljningen. I fall som avses i 7 § andra stycket skall kostnaden för förbättringen avräknas från ersättningen.

Ansökan om ersättning ges in till rikspolisstyrelsen som, efter verkställd utredning i ärendet, prövar frågan om ersättning.

Ändringarna är en följd av att det i 27 kap. 27 § rättegångsbalken föreskrivs att egendom som har varit tagen i beslag under vissa förutsättningar får säljas enligt föreskrifterna i denna lag. Därvid gäller också lagens bestämmelser om rätt för ägare eller annan som

har rätt till egendomen att få egendomen utlämnad till sig eller att erhålla ersättning.

11.3 Förslag till lag om ändring i polislagen

De bestämmelser i polislagen som behandlas här är 25 - 27 §§ om kroppsvisitation, 28 - 32 §§ om undersökningar samt 34 - 36 §§ om polisens särskilda befogenheter i den skyddande och förebyggande verksamheten. En bestämmelse om polismans befogenhet att i samband med handräckning bereda t.ex. en myndighet tillträde till olika lokaler föreslås i utredningens delbetänkande, Polisens rättsliga befogenheter (SOU 1993:60). Den bestämmelsen bör med beaktande av de förslag som nu läggs fram upptas i en ny 33 §. Efter 36 § bör tas in de bestämmelser om handräckning och om dokumentation, som också föreslås i delbetänkandet.

25 §

I enlighet med vad som anges i denna lag får kroppsvisitation genomföras.

Med kroppsvisitation avses

1. en undersökning av kläder och annat som någon bär på sig samt

2. en mindre ingripande undersökning av kroppens yttre.

Egendom som påträffas i samband med en kroppsvisitation får också undersökas.

I paragrafen har tagits in en definition av begreppet kroppsvisitation. Definitionen motsvarar vad som gäller enligt rättegångsbalken (se avsnitt 7.3.3).

26 §

En polisman som med laga stöd *ingriper genom att beröva någon friheten, avlägsna någon eller på annat sätt inskränka någons rörelsefrihet* får i anslutning till ingripandet kroppsvisitera denne

1. av säkerhetsskäl för att vapen eller andra farliga föremål skall kunna tas om hand, eller

2. för att hans identitet skall kunna fastställas.

Paragrafen motsvarar nuvarande 19 § första stycket (se avsnitt 10.1.1). Skyddsvisitation och visitation för identifiering får enligt 25 § andra stycket omfatta även egendom som påträffas i samband med

visitationen, vilket motsvarar vad som gäller efter 1994 års ändringar i rättegångsbalkens regler om kroppsvisitation (se avsnitt 10.1.1). Paragrafens lydelse har anpassats till utredningens terminologi i fråga om frihetsberövanden och andra inskränkningar i rörelsefriheten. Avsikten med ändringen är att en polisman skall ha samma befogenhet att företa bl.a. skyddsvisitation vid alla olika former av ingripanden som innefattar inskränkningar i rörelsefriheten (se SOU 1993:60 s. 129 ff.).

27 §

För att söka efter ett föremål som enligt polismyndighetens beslut eller i annat fall skall omhändertas, får en polisman kroppsvisitera

1. den som ett beslut om omhändertagande riktar sig mot samt

2. annan, om det finns synnerlig anledning att anta att denne innehar det eftersökta föremålet.

Kroppsvisitation får endast i brådskande fall göras utan föregående beslut av polismyndigheten.

Vad som sägs i denna paragraf gäller inte kroppsvisitation för eftersökande av föremål som får tas i beslag.

I förevarande paragraf har införts en ny bestämmelse om kroppsvisitation för eftersökande av t.ex. pass, körkort eller vapen som skall omhändertas enligt ett administrativt beslut. De närmare skälen för bestämmelsen framgår av avsnitt 10.1.2.

Av första stycket framgår att kroppsvisitation får genomföras för att eftersöka ett föremål som skall omhändertas enligt polismyndighetens beslut med stöd av t.ex. vapenlagen eller körkortsförordningen. Första stycket ger en polisman befogenhet att företa kroppsvisitation också i de fall då han utan föregående beslut av polismyndigheten får omhänderta ett föremål. Regler om sådant omhändertagande finns i 32 § vapenlagen och i den av utredningen föreslagna 36 § polislagen. Bestämmelsen är tillämplig även då en polisman skall verkställa ett handräckningsuppdrag på begäran av någon annan myndighet.

Om polismyndigheten har beslutat omhänderta ett föremål får kroppsvisitation avse den som beslutet riktar sig mot, t.ex. den som är innehavare av ett pass eller ett vapen som skall omhändertas. I undantagsfall får polisen också förordna om kroppsvisitation av någon annan person, t.ex. en person som tillfälligt förvarar det eftersökta föremålet. I ett sådant fall krävs det att det finns synnerlig anledning att anta att det eftersökta föremålet kommer att påträffas. Om det är fråga om en situation då en polisman utan föregående beslut av polismyndigheten får omhänderta ett föremål, fordras också att det

finns synnerlig anledning anta att den som skall visiteras innehar det eftersökta föremålet.

28 §

I enlighet med vad som anges i denna lag får undersökning göras av

1. hus, rum och liknande utrymmen samt slutna förvaringsutrymmen och

2. allmänt tillgängliga utrymmen, förvaringsutrymmen som inte är slutna samt områden utomhus som inte är allmänt tillgängliga.

Paragrafen innehåller en definition av begreppet undersökning. Definitionen motsvarar vad som gäller enligt rättegångsbalken (se avsnitt 6.1).

29 §

För att söka efter ett föremål som enligt polismyndighetens beslut eller i annat fall skall omhändertas får en polisman företa undersökning enligt 28 §.

Undersökning av utrymmen som avses i 28 § 1 får göras endast

1. hos den som ett beslut om omhändertagande riktar sig mot och av förvaringsutrymmen som han disponerar eller

2. där det annars finns synnerlig anledning att anta att föremålet kommer att påträffas.

En undersökning enligt andra stycket får endast i brådskande fall företas utan föregående beslut av polismyndigheten.

Vad som sägs i denna paragraf gäller inte vid undersökning för eftersökande av föremål som får tas i beslag.

Paragrafen, som handlar om undersökning för eftersökande av föremål som skall omhändertas enligt administrativt beslut, motsvarar tidigare 20 § första stycket polislagen (se avsnitt 10.2.1).

Av första stycket framgår att undersökning får genomföras för att eftersöka ett föremål som skall omhändertas enligt polismyndighetens beslut. En polisman har också befogenhet att företa undersökning i de fall då han utan föregående beslut av polismyndigheten får omhänderta ett föremål. Regler om sådant omhändertagande finns t.ex. i 32 § vapenlagen och i den av utredningen föreslagna 36 § polislagen. Bestämmelsen är vidare tillämplig då en polisman skall verkställa ett handräckningsuppdrag på begäran av någon annan myndighet.

Om polismyndigheten har beslutat omhänderta ett föremål får undersökning företas hos den som ett beslut om omhändertagande

riktar sig mot och av förvaringsutrymmen som han disponerar. Undersökning får också företas hos annan om det finns synnerlig anledning anta att föremålet kommer att påträffas. Om det är fråga om en situation då en polisman utan föregående beslut av polismyndigheten får omhänderta ett föremål, får undersökning företas endast där det finns synnerlig anledning anta att det eftersökta föremålet kommer att påträffas. Detta innefattar en ändring eftersom det av nuvarande 20 § polislagen följer att undersökning utan särskilda villkor i övrigt får företas hos föremålets ägare eller innehavare (se avsnitt 10.2.1).

30 §

En polisman får vidare företa undersökning enligt 28 § för att söka efter en person

1. som enligt polismyndighetens beslut eller av annat skäl skall omhändertas eller annars berövas friheten eller

2. som avses med ett beslut om handräckning.

Undersökning av utrymmen som avses i 28 § 1 får göras endast

1. hos den eftersökte eller

2. där det annars finns synnerlig anledning att anta att den eftersökte kommer att påträffas.

En undersökning enligt andra stycket får endast i brådskande fall vidtas utan föregående beslut av polismyndigheten.

Vad som sägs i denna paragraf gäller inte vid undersökning för eftersökande av den som får gripas, som är anhållen eller häktad i sin utevaro, som skall hämtas till förhör eller inställelse vid domstol.

Paragrafen, som handlar om undersökning bl.a. för eftersökande av personer som skall berövas friheten enligt administrativt beslut, motsvarar i huvudsak nuvarande 20 § första stycket polislagen (se vidare avsnitt 10.2.1).

Av bestämmelsen framgår att den omfattar samtliga de fall då polismyndigheten eller en enskild polisman har befogenhet att beröva någon friheten, oavsett om frihetsberövandet betecknas omhändertagande eller, som t.ex. i utlänningslagen, förvarstagande.

Som en nyhet har vidare införts en bestämmelse om undersökning för eftersökande av den som avses med ett beslut om handräckning. Denna bestämmelse har tidigare föreslagits i delbetänkandet (SOU 1993:60 s. 250 f.).

I de fall det ankommer på polismyndigheten eller annan myndighet att fatta beslut om att en person skall berövas friheten krävs det att ett frihetsberövande har beslutats innan man beslutar om undersökning. Om en enskild polisman har befogenhet att omhänderta en person eller

på annat sätt beröva honom friheten, görs de rättsliga övervägandena som regel i anslutning till själva fasttagandet. I sådana fall krävs inte ett föregående beslut om frihetsberövande. Det är i stället tillräckligt att polismannen ingriper i syfte att beröva vederbörande friheten.

Regeln i gällande rätt om att husrannsakan inte får företas mellan kl. 21.00 och 6.00 har tagits bort. Proportionalitetsprincipen medför dock att undersökning inte får genomföras vid en tidpunkt då det inte är försvarligt med hänsyn till åtgärdens syfte och övriga omständigheter.

31 §

För att söka efter någon som har *avvikit från* en kriminalvårdsanstalt efter att ha dömts till fängelse i minst fyra år får en polisman, *efter tillstånd enligt andra stycket, undersöka varje transportmedel som passerar en viss plats.*

Tillstånd till undersökning får meddelas

1. om det kan antas att den avvikne utgör en allvarlig fara för annans liv eller hälsa eller för rikets säkerhet samt

2. om det finns särskild anledning att anta att den avvikne kan komma att passera platsen.

Vad som sägs i första och andra styckena gäller också vid sökande efter en person som har avvikit från en sjukvårdsinrättning där han genomgår psykiatrisk tvångsvård eller rättspsykiatrisk vård. Tillstånd till undersökning får dock meddelas endast om det finns särskilda skäl att anta att den avvikne utgör en allvarlig fara för annans liv eller hälsa eller för rikets säkerhet.

Tillstånd till undersökning skall gälla för viss tid och viss plats.

Frågor om tillstånd prövas av polismyndigheten.

Paragrafen motsvarar nuvarande 20 § andra stycket polislagen. Den är inte ändrad såvitt gäller syftet med eller förutsättningarna för undersökning av transportmedel som passerar viss plats. Däremot har beslutsordningen ändrats på motsvarande sätt som 28 kap. 5 § rättegångsbalken. Enligt den nu gällande bestämmelsen måste det fattas ett nytt beslut om husrannsakan för varje fordon som skall undersökas. Den nya lydelsen innebär att undersökning av transportmedel får ske först sedan tillstånd till undersökning har meddelats. Eftersom ett sådant tillstånd kan komma att beröra ett stort antal fordon under förhållandevis lång tid skall frågor om tillstånd även i brådskande fall prövas av polismyndigheten. Ett tillstånd skall gälla för viss längsta tid och viss plats. När tillstånd har meddelats får varje fordon som passerar platsen undersökas, under förutsättning att det är förenligt med behovs- och proportionalitetsprinciperna, utan att särskilt

beslut om undersökning fattas för respektive fordon (se avsnitt 10.2.2).

Om den eftersökte har avvikit från en kriminalvårdsanstalt får tillstånd till undersökning meddelas under förutsättning av bl.a. att det *kan antas* att han utgör en allvarlig fara. Är det däremot fråga om en person som har avvikit från en sjukvårdsinrättning krävs liksom tidigare att det finns *särskilda skäl att anta* att den avvikne utgör en allvarlig fara. I båda fallen är det de konkreta omständigheterna i det enskilda fallet som skall ligga till grund för bedömningen av om den eftersökte utgör sådan allvarlig fara (prop. 1990/91:129 s. 17). Redan den omständigheten att en person har dömts till ett förhållandevis långt fängelsestraff kan emellertid utgöra en stark presumtion för att han kan antas utgöra en sådan fara, medan det kan krävas betydligt mer för att det skall kunna antas att en person som är intagen för vård utgör sådan fara.

Den nya ordningen innebär ingen ändring såvitt gäller kravet på dokumentation. Varje ingripande skall följaktligen dokumenteras.

32 §

Undersökning som avses i 28 § får göras

1. där det finns anledning *att* anta att *det finns* någon *som* har avlidit eller *som* är medvetslös eller annars oförmögen att tillkalla hjälp *eller*

2. om det är nödvändigt för efterspaning av någon som är försvunnen, om denne kan antas behöva hjälp *eller*

3. om det är oundgängligen nödvändigt för att polisen i övrigt skall kunna fullgöra en uppgift i den skyddande eller hjälpande verksamheten.

Paragrafen motsvarar i huvudsak nuvarande 21 § polislagen. Bestämmelsen i tredje punkten innefattar en nyhet. Den är avsedd att tillämpas i vissa nödsituationer, liknande dem som anges i första och andra punkten av förevarande paragraf, då polisen nu saknar uttrycklig befogenhet att bereda sig tillträde till områden och utrymmen. Det gäller t.ex. i situationer när det finns risk för att någon kommer att försöka begå självmord och då polisen enligt förarbetena till polislagen har såväl skyldighet som befogenhet att ingripa (prop. 1983/84:111 s. 125). Det kan också vara fråga om fall då en avliden eller svårt skadad person påträffas under sådana förhållanden att man inte med säkerhet kan avgöra hans identitet och därmed inte heller få fram uppgifter om hans anhöriga. Polisen kan då behöva bereda sig tillträde till t.ex. den lägenhet där den avlidne eller skadade kan antas ha haft

sin bostad, för att där söka efter mer information om hans identitet. I dessa och andra liknande fall har polisen enligt den nya tredje punkten befogenhet att bereda sig tillträde till hus eller rum om det är oundgängligen nödvändigt för att någon skall kunna beredas skydd eller hjälp.

34 §

Om det av särskilda skäl anses föreligga *risk för* att något *allvarligt* brott, som innebär fara för liv eller hälsa eller för omfattande förstörelse av egendom, kommer att förövas på en viss plats, får en polisman i syfte att avvärja brottet eller bereda skydd mot detta

1. *i anslutning till denna plats göra en sådan undersökning som avses i 28* § för att söka efter sprängmedel, vapen eller något annat farligt föremål,

2. *kroppsvisitera var och en som befinner sig på platsen för att söka efter sådana farliga föremål samt*

3. förbjuda tillträde till ett hus, rum eller *liknande utrymme eller ett område utomhus*, meddela förbud mot flyttande av visst föremål eller mot trafik med visst kommunikationsmedel eller vidta någon annan sådan åtgärd.

En åtgärd som avses i denna paragraf får endast *i brådskande fall* vidtas utan föregående beslut av polismyndigheten. *En polisman som har beslutat om en åtgärd enligt första stycket 3 skall snarast anmäla det till polismyndigheten, som omedelbart skall pröva om åtgärden skall bestå.*

Bestämmelsen, som motsvarar nuvarande 22 § polislagen, är tillämplig vid risk för att något *allvarligt brott* kommer att inträffa. Nu synes bestämmelsen gälla vid risk för ett brott som innebär *allvarlig fara* i vissa hänseenden. Ändringen har tillkommit för att paragrafen skall överensstämma med vad som uttalades om dess tillämpning i förarbetena till polislagen. Någon ändring i sak är således inte avsedd.

Bestämmelserna om undersökning och kroppsvisitation i första stycket 1 och 2 har ändrats så att det tydligare framgår att sådana åtgärder skall företas på eller i anslutning till den plats där det finns risk för att ett brott kommer att begås. Inte heller detta innefattar någon ändring i sak i förhållande till vad som nu anses gälla. Undersökning får således företas endast i anslutning till denna plats och kroppsvisitation får omfatta endast dem som befinner sig på platsen.

Kroppsvisitation får enligt paragrafen företas på samma villkor som gäller för undersökning. Detta innefattar en ändring, eftersom det enligt gällande rätt krävs allvarlig risk för brott för att kroppsvisitation

skall få utföras. Om det finns risk för ett sådant allvarligt brott som avses i första stycket får följaktligen var och en som befinner sig på platsen för brottet kroppsvisiteras, dock endast under förutsättning att det behövs för att man skall kunna finna vapen eller annat och därigenom avvärja brottet. Proportionalitetsprincipen skall givetvis också iakttas.

Av första stycket 3 följer att en polisman bl.a. får förbjuda tillträde till ett hus, rum eller liknande utrymme. Den nuvarande föreskriften om att en polisman också får avstänga olika utrymmen har emellertid tagits bort, eftersom polisens åtgärd att avstänga en plats är en form av tillträdesförbud. Det finns också i 22 § en bestämmelse om att polisen får utrymma ett område eller utrymme, dvs. avlägsna dem som vägrar lämna en plats som har spärrats av. Även denna föreskrift har tagits bort eftersom en polisman enligt utredningens tidigare förslag skall ha en allmän befogenhet att avlägsna den som försöker tränga in på ett område eller i ett utrymme till vilket tillträde har förbjudits eller som vägrar lämna ett sådant område (SOU 1993:60, s. 211 f.). Den föreslagna bestämmelsen är tillämplig bl.a. då tillträdesförbud meddelas med stöd av förevarande paragraf.

En åtgärd som avses i denna paragraf får i brådskande fall företas utan föregående beslut av polismyndigheten. Åtgärder enligt första stycket 3 får dock företas endast i avvaktan på polismyndighetens beslut. Eftersom ett beslut om tillträdesförbud eller ett förbud att färdas med visst kommunikationsmedel kan bli mycket omfattande och dessutom kan komma att bestå under lång tid, skall ett sådant förbud snarast anmälas till polismyndigheten, som omedelbart skall pröva om åtgärden skall bestå.

35 §

En polisman får kroppsvisitera var och en som befinner sig på en viss plats, i syfte att söka efter föremål som är ägnade att användas som vapen vid brott mot liv eller hälsa, om det finns särskild anledning att anta att sådana föremål skall påträffas och om det föreligger överhängande risk för att de skall komma till brottslig användning på eller i anslutning till denna plats.

I samband med en åtgärd enligt första stycket får en polisman också undersöka transportmedel och förvaringsutrymmen som har begagnats av personer som avses i första stycket.

Första stycket av förevarande paragraf motsvarar i huvudsak 19 § andra stycket polislagen (se avsnitt 10.3.2). Enligt denna bestämmelse får en polisman företa kroppsvisitation om det behövs för att söka efter vapen eller andra farliga föremål som är ägnade att användas vid

brott mot liv eller hälsa och som med hänsyn till omständigheterna kan antas förverkade enligt 36 kap. 3 § brottsbalken. För förverkande fordras vidare att föremålet har påträffats under omständigheter som gav anledning att befara att det skulle komma till brottslig användning. Paragrafen föreslås ändrad på så sätt att förutsättningarna för kroppsvisitation anges direkt i lagtexten, i stället för genom en hänvisning till förverkandebestämmelsen. Syftet med åtgärden skall liksom tidigare vara att söka efter föremål som är ägnade att användas som vapen vid brott mot liv eller hälsa. I överensstämmelse med vad som nu gäller krävs dessutom att omständigheterna är sådana att det finns risk för att de skall komma till brottslig användning.

Av förarbetena till den nuvarande bestämmelsen i 19 § andra stycket polislagen framgår att den är avsedd att tillämpas endast i vissa speciella situationer, nämligen sådana där risken typiskt sett framstår som stor för att tillhyggen skall komma till användning vid våldsbrott. För att detta skall komma till tydligare uttryck framgår av paragrafen att kroppsvisitation får företas endast under förutsättning att det finns särskild anledning att anta att farliga föremål skall påträffas. Uttrycket ”särskild anledning att anta” innebär att det antingen skall finnas konkreta omständigheter som gör att det kan antas att någon viss enskild person har med sig ett sådant farligt föremål som avses i paragrafen. Det kan också vara ett sådant fall då situationen som sådan är så riskfylld att det finns särskild anledning att anta att någon eller några personer i en grupp för med sig något farligt föremål.

Av paragrafen följer vidare att det endast är de som befinner sig på den plats, där det kan antas att ett brott kommer att begås, som får kroppsvisiteras. Paragrafen är inte heller tillämplig förrän faran för brott har blivit så akut att det finns en överhängande risk för att farliga föremål skall komma till brottslig användning. Det senare är emellertid inte avsett att innefatta någon ändring i sak i förhållande till vad som nu gäller enligt 19 § andra stycket polislagen, eftersom den bestämmelsen synes vara avsedd att tillämpas först då risken för brott i samband med en allvarlig störning av den allmänna ordningen har blivit så överhängande att omedelbara åtgärder är påkallade för att hindra att den befarade eller redan inträffade ordningsstörningen leder till att liv eller hälsa kommer till skada. Som exempel på sådana situationer nämns i förarbetena till den gällande bestämmelsen att två rivaliserande ungdomsgäng konfronteras på allmän plats och olika provokationer förekommer som gör det troligt att vissa av ungdomarna bär på farliga tillhyggen. Ett annat exempel från förarbetena är offentliga evenemang, t.ex fotbollsmatcher, där erfarenhetsmässigt risken för våld är överhängande.

I paragrafens andra stycke har införts en bestämmelse som ger en polisman befogenhet att, i samband med en åtgärd enligt första stycket, även undersöka transportmedel och förvaringsutrymmen som har begagnats av personer som avses i första stycket. Av hänvisningen till första stycket följer att åtgärden får företas endast på eller i anslutning till den plats där det kan antas att ett brott kommer att begås.

Eftersom ingripanden enligt denna paragraf är avsedda att företas i akuta situationer, måste beslut om ingripande kunna fattas av en polisman som befinner sig på platsen. Om det är möjligt bör frågan om ingripande lämpligen prövas av en förman.

36 §

Kan det av särskilda skäl anses föreligga en överhängande risk för att ett brott kommer att förövas, får en polisman, i syfte att förhindra brottet, tillfälligt omhänderta egendom som kan komma till användning vid brottet.

En polisman som har beslutat om omhändertagande av egendom skall skyndsamt anmäla det till sin förman. Har omhändertagandet inte redan upphört skall förmannen omedelbart pröva om det skall bestå.

Omhändertagen egendom skall återlämnas så snart det inte finns skäl för omhändertagandet. Egendomen får dock inte hållas kvar under längre tid än 24 timmar.

I denna paragraf har intagits en bestämmelse om tillfälligt omhändertagande av egendom i syfte att förhindra brott. Paragrafen är avsedd att ge polisen stöd för att bl.a. tillfälligt ta ifrån en berusad person hans bilnycklar vid misstanke om trafiknykterhetsbrott. Bilnycklar och andra föremål kan enligt paragrafen omhändertas om det av särskilda skäl anses föreligga en överhängande risk för att något brott kommer att förövas. Det måste därför finnas åtminstone någon konkret omständighet som ger stöd för ett antagande att en person kan komma att göra sig skyldig till ett visst brott. Det krävs dessutom att omhändertagandet behövs för att brottet skall kunna avvärjas eller för att en pågående brottslig handling skall kunna avbrytas.

Paragrafen torde som regel aktualiseras i samband med något annat ingripande mot en person. Polisen kan t.ex. ta bilnycklarna ur rattlåset i samband med att en berusad person grips för rattfylleri. Man kan också tänka sig att polisen omhändertar föremål som påträffas vid en skyddsvisitation. Om en polisman har beslutat om omhändertagande skall han skyndsamt anmäla det till sin förman, som omedelbart bör pröva om omhändertagandet skall bestå.

Egendom som har omhändertagits för att ett brott skall kunna avvärjas skall återlämnas så snart det inte längre finns skäl för omhändertagandet, dock senast efter 24 timmar. Egendomen skall därvid återlämnas till den från vilken den togs, om inte denne uttryckligen begär något annat. Det finns anledning påpeka att tillfälliga omhändertaganden av egendom skall dokumenteras på motsvarande sätt som andra polisingripanden.

11.4 Övriga ändringar

Övriga författningsförslag innefattar endast följdändringar.

Beträffande den föreslagna ändringen i varusmugglingslagen kan särskilt anmärkas följande. 18 § varusmugglingslagen ger tulltjänsteman och polisman befogenhet att för eftersökande av egendom som kan antas vara enligt lagen förverkad, utan förordnande företa husrannsakan i lägenhet som avses i 28 kap. 3 § rättegångsbalken samt i magasin, upplagsbodar och uthus. I övrigt har tulltjänsteman enligt bestämmelsen samma befogenhet att företa husrannsakan som enligt rättegångsbalken tillkommer polisman.

Bestämmelsen i 28 kap. 3 § rättegångsbalken ger polisman befogenhet att under vissa förutsättningar företa husrannsakan i allmänt tillgängliga utrymmen samt i s.k. tillhåll. Enligt utredningens förslag skall de särskilda reglerna om husrannsakan i tillhåll utgå (se avsnitt 6.1.4). Utredningen har vidare föreslagit att polisman skall ha befogenhet att även utan förordnande företa undersökning i allmänt tillgängliga utrymmen (28 kap. 12 § första stycket). Av 18 § andra meningen varusmugglingslagen följer att samma befogenhet tillkommer tulltjänsteman. Den särskilda hänvisningen i varusmugglingslagen till 28 kap. 3 § rättegångsbalken kan därför utgå.

Statens offentliga utredningar 1995

Kronologisk förteckning

1. Ett renodlat näringsförbud. N.
2. Arbetsföretag - En ny möjlighet för arbetslösa. A.
3. Grön diesel - miljö- och hälsorisker. Fi.
4. Långtidsutredningen 1995. Fi.
5. Vårdens svåra val.
   Slutbetänkande av Prioriteringsutredningen. S.
6. Muskövarvets framtid. Fö.
7. Obligatoriska arbetsplatskontakter för arbetslösa. A.
8. Pensionsrättigheter och bodelning. Ju.
9. Fullt ekonomiskt arbetsgivaransvar. Fi.
10. Översyn av skattebrottslagen. Fi.
11. Nya konsumentregler. Ju.
12. Mervärdesskatt - Nya tidpunkter för
    redovisning och betalning. Fi.
13. Analys av Försvarsmaktens ekonomi. Fö.
14. Ny Elmarknad + Bilagedel. N.
15. Könshandeln. S.
16. Socialt arbete mot prostitutionen i Sverige. S.
17. Homosexuell prostitution. S.
18. Konst i offentlig miljö. Ku.
19. Ett säkrare samhälle. Fö.
20. Utan el stannar Sverige. Fö.
21. Staden på vatten utan vatten. Fö.
22. Radioaktiva ämnen slår ut jordbruk i Skåne. Fö.
23. Brist på elektronikkomponenter. Fö.
24. Gasmoln lamslår Uppsala. Fö.
25. Samordnad och integrerad tågtrafik på
    Arlandabanan och i Mälardalsregionen. K.
26. Underhållsbidrag och bidragsförskott,
    Del A och Del B. S.
27. Regional framtid + bilagor. C.
28. Lagen om vissa internationella sanktioner
    - en översyn. UD.
29. Civilt bruk av försvarets resurser -
    regelverken, erfarenheter, helikoptrar. Fö.
30. Alkylat och Miljöklassning av bensin. M.
31. Ett vidareutvecklat miljöklassystem i EU. M.
32. IT och verksamhetsförnyelse inom rättsväsendet.
    Förslag till nya samverkansformer. Ju.
33. Ersättning för ideell skada vid personskada. Ju.
34. Kompetens för strukturomvandling. A.
35. Avgifter inom handikappområdet. S.
36. Förmåner och sanktioner - en samlad redovisning.
    Fi.
37. Vårt dagliga blad - stöd till svensk dagspress. Ku.
38. Yrkeshögskolan - Kvalificerad eftergymnasial
    yrkesutbildning. U.
39. Some reflections on Swedish Labour Market
    Policy. A.
    Några utländska forskares syn på svensk
    arbetsmarknadspolitik. A.
40. Älvsäkerhet. K.
41. Allmän behörighet för högskolestudier. U.
42. Framtidsanpassad Gotlandstrafik. K.
43. Sambandet Redovisning - Beskattning. Ju.
44. Aktiebolagets organisation. Ju.
45. Grundvattenskydd. M.
46. Effektivare styrning och rättssäkerhet
    i asylprocessen. A.
47. Tvångsmedel enligt 27 och 28 kap. RB
    samt polislagen. Ju.

KUNGL BIBLIOTEKET STOCKHOLM

Statens offentliga utredningar 1995

Systematisk förteckning

Justitiedepartementet

Pensionsrättigheter och bodelning. [8]
Nya konsumentregler. [11]
IT och verksamhetsförnyelse inom rättsväsendet. Förslag till nya samverkansformer. [32]
Ersättning för ideell skada vid personskada. [33]
Sambandet Redovisning - Beskattning. [43]
Aktiebolagets organisation. [44]
Tvångsmedel enligt 27 och 28 kap. RB samt polislagen. [47]

Utrikesdepartementet

Lagen om vissa internationella sanktioner - en översyn. [28]

Försvarsdepartementet

Muskövarvets framtid. [6]
Analys av Försvarsmaktens ekonomi. [13]
Ett säkrare samhälle. [19]
Utan el stannar Sverige. [20]
Staden på vatten utan vatten. [21]
Radioaktiva ämnen slår ut jordbruk i Skåne. [22]
Brist på elektronikkomponenter. [23]
Gasmoln lamslår Uppsala. [24]
Civilt bruk av försvarets resurser - regelverken, erfarenheter , helikoptrar. [29]

Socialdepartementet

Vårdens svåra val.
Slutbetänkande av Prioriteringsutredningen. [5]
Könshandeln. [15]
Socialt arbete mot prostitutionen i Sverige. [16]
Homosexuell prostitution. [17]
Underhållsbidrag och bidragsförskott, Del A och Del B. [26]
Avgifter inom handikappområdet. [35]

Kommunikationsdepartemntet

Samordnad och integrerad tågtrafik på Arlandabanan och i Mälardalsregionen. [25]
Älvsäkerhet. [40]
Framtidsanpassad Gotlandstrafik. [42]

Finansdepartementet

Grön diesel - miljö- och hälsorisker. [3]
Långtidsutredningen 1995. [4]
Fullt ekonomiskt arbetsgivaransvar. [9]
Översyn av skattebrottslagen. [10]
Mervärdesskatt - Nya tidpunkter för redovisning och betalning. [12]
Förmåner och sanktioner - en samlad redovisning. [36]

Utbildningsdepartementet

Yrkeshögskolan - Kvalificerad eftergymnasial yrkesutbildning. [38]
Allmän behörighet för högskolestudier. [41]

Arbetsmarknadsdepartementet

Arbetsföretag - En ny möjlighet för arbetslösa. [2]
Obligatoriska arbetsplatskontakter för arbetslösa. [7]
Kompetens för strukturomvandling. [34]
Some reflections on Swedish Labour Market Policy. [39]
Några utländska forskares syn på svensk arbetsmarknadspolitik. [39]
Effektivare styrning och rättssäkerhet i asylprocessen. [46]

Kulturdepartementet

Konst i offentlig miljö. [18]
Vårt dagliga blad - Pstöd till svensk dagspress.[37]

Näringsdepartementet

Ett renodlat näringsförbud. [1]
Ny Elmarknad + Bilagedel. [14]

Civildepartementet

Regional framtid + bilagor. [27]

Miljödepartementet

Alkylat och Miljöklassning av bensin. [30]
Ett vidareutvecklat miljöklassystem i EU. [31]
Grundvattenskydd. [45]